

Драгана Грбић

ПЛЕМЕНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ИЛИРИКУ

*Предурбане административне структуре
у римским провинцијама између Јадрана и Дунава
(I-III век)*

ДРАГАНА ГРБИЋ

ПЛЕМЕНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ
У ИЛИРИКУ

ПРЕДУРБАНЕ АДМИНИСТРАТИВНЕ СТРУКТУРЕ
У РИМСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА ИЗМЕЂУ ЈАДРАНА И ДУНАВА
(I–III ВЕК)

INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
SPECIAL EDITIONS 125

DRAGANA GRBIĆ

TRIBAL COMMUNITIES
IN ILLYRICUM

PRE-URBAN ADMINISTRATIVE STRUCTURES
IN THE ROMAN PROVINCES
BETWEEN THE ADRIATIC AND THE DANUBE
(FIRST-THIRD CENTURIES)

Editor in chief
DUŠAN T. BATAKOVIĆ
Director of the Institute for Balkan Studies SASA

BELGRADE 2014

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 125

ДРАГАНА ГРБИЋ

ПЛЕМЕНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ИЛИРИКУ

ПРЕДУРБАНЕ АДМИНИСТРАТИВНЕ СТРУКТУРЕ
У РИМСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА
ИЗМЕЂУ ЈАДРАНА И ДУНАВА
(I–III ВЕК)

Одговорни уредник
ДУШАН Т. БАТАКОВИЋ
директор Балканолошког института САНУ

БЕОГРАД 2014

Издавач

Балканолошки институт САНУ
Београд, Кнез Михаилова 35
<http://www.balkaninstitut.com>
E mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs

Рецензенти

академик *Никола Тасић*
др *Светлана Лома*
др *Војин Недељковић*

Лектура

Весна Смиљанић Рангелов

Превод резимеа и индекс
Урош Рајчевић

Корица

Неда Петковић

Технички уредник
Кранислав Вранић

Штампа

Colorgrafx

Тираж

300

ISBN 978-86-7179-084-0

Књига је штампана у оквиру рада на пројекту Балканолошког института САНУ
„Друштво, духовно-материјална култура и комуникације у праисторији и раној
историји Балкана (№ 177012) захваљујући финансијској подршци Министарства
просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

С а д р ж а ј

Увод	11
1. ИЗВОРИ ЗА ПЕРЕГРИНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ИЛИРИКА	17
1.1. ПЛИНИЈЕ СТАРИЈИ. Географске књиге <i>Енциклопедије природе</i> као извор за административну историју царства	19
1.1.1. Плинијева поглавља о Илирику	20
1.1.1.1. Неколико спорних места код Плинија	29
1.1.2. Плинијеви извори за <i>civitates</i> Далмације и Паноније.	32
1.1.2.1. Варон.	35
1.1.2.2. Агрипина карта и Август	36
1.1.2.3. <i>Formulae provinciarum</i>	42
1.1.3. Историјски слојеви Плинијевог текста и спискови племенских заједница	45
1.1.4. Спискови перегриних заједница код Плинија Старијег	50
1.1.4.1. <i>Civitates quae fuerunt</i>	51
1.1.4.2. Перегрине заједнице у доба Принципата — формула из Августовог времена	51
1.2. ДРУГИ КЊИШКИ ИЗВОРИ ЗА ПЕРЕГРИНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ДАЛМАЦИЈЕ И ПАНОНИЈЕ	54
1.2.1. Апијан	56
1.2.2. Страбон	61
1.2.3. Клаудије Птолемеј	63
1.3. ОДНОС КЊИШКИХ И ЕПИГРАФСКИХ ИЗВОРА ЗА ПЕРЕГРИНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ДАЛМАЦИЈЕ И ПАНОНИЈЕ	68
2. <i>CIVITATES PEREGRINAE</i> ИЗ ПЛИНИЈЕВОГ СПИСКА	71
2.1. <i>CIVITATES</i> ДАЛМАЦИЈЕ	71
2.1.1. <i>Civitates</i> Скардонитанског конвента	72
2.1.1.1. <i>Civitas Iapodum</i>	72
Натписи 1–9	78
2.1.1.2. <i>Civitates Liburniae</i>	81
Натписи 10–13	87
2.1.2. <i>Civitates</i> Салонитанског конвента	89

2.1.2.1.	<i>Civitas Delmatarum</i>	89
	Натписи 14–46	104
2.1.2.2.	<i>Civitas Deurorum</i>	113
2.1.2.3.	<i>Civitas Ditionum</i>	115
	Натписи 47–49	119
2.1.2.4.	<i>Civitas Maezeorum</i>	120
	Натписи 50–57	123
2.1.2.5.	<i>Civitas Sardeatium</i>	126
	Натписи 58–64	130
2.1.3.	<i>Civites</i> Наронитанског конвента	133
2.1.3.1.	<i>Civitas Cerauniorum</i>	133
2.1.3.2.	<i>Civitas Daversorum</i>	134
	Натписи 65–66	137
2.1.3.3.	<i>Civitas Desitiatum</i>	139
	Натписи 67–70	143
2.1.3.4.	<i>Civitas Docleatium</i>	145
	Натписи 71–74	148
2.1.3.5.	<i>Civitas Deretinarum</i>	149
	Натпис 75	150
2.1.3.6.	<i>Civitas Deraemistarum</i>	151
	Натпис 76	153
2.1.3.7.	<i>Civitas Dindariorum</i>	153
	Натпис 77	156
2.1.3.8.	<i>Civitas Glinditionum</i>	156
2.1.3.9.	<i>Civitas Melcumianorum</i>	158
	Натписи 78–79	161
2.1.3.10.	<i>Civitas Nare(n)siorum</i>	162
	Натписи 80–81	166
2.1.3.11.	<i>Civitas Scirtariorum</i>	167
	Натпис 82	168
2.1.3.12.	<i>Civitas Siculotarum</i>	169
2.1.3.13.	<i>Civitas Vardaeiorum</i>	170
2.2.	<i>CIVITATES</i> ПАНОНИЈЕ	173
2.2.1.	<i>Civitates</i> Паноније у Плинијевом списку	174
	Географски списак заједница Паноније	174
2.2.1.1.	<i>Civitas Serretum</i>	174
2.2.1.2.	<i>Civitas Serapillorum</i>	176
2.2.1.3.	<i>Civitas Iasorum</i>	177
	Натписи 83–85	182
2.2.1.4.	<i>Civitas Andizetum</i>	183
	Натписи 86–88	187
2.2.1.5.	<i>Civitas Colapianorum</i>	189
	Натписи 89–93	192
2.2.1.6.	<i>Civitas Breucorum</i>	194
	Натписи 94–104	199
	„Абецедна листа“ заједница Паноније	203

2.2.1.7. <i>Civitas Arviatum</i>	203
2.2.1.8. <i>Civitas Azaliorum</i>	204
Натписи 105–126.	209
2.2.1.9. <i>Civitas Amantinorum</i>	223
Натпис 127	226
2.2.1.10. <i>Civitas Belgitum</i>	227
2.2.1.11. <i>Civitas Catariorum</i>	227
2.2.1.12. <i>Civitas Cornacatium</i>	229
Натписи 128–132.	232
2.2.1.13. <i>Civitas Eraviscorum</i>	235
Натписи 133–184.	241
2.2.1.14. <i>Civitas Hercuniatium</i>	266
Натпис 185	267
2.2.1.15. <i>Civitas Latobicorum</i>	268
Натпис 186	271
2.2.1.16. <i>Civitas Oseriatium</i>	271
2.2.1.17. <i>Civitas Varcianorum</i>	272
Натписи 187–191.	274
2.2.2. <i>Civitates</i> у Панонији ван Плинијевог списка	276
2.2.2.1. <i>Civitas Boiorum</i>	276
Натписи 192–204	279
2.2.2.2. <i>Civitas Scordicorum</i>	285
Натписи 205–210	288
2.2.2.3. <i>Cives Cotini?</i>	291
3. УРЕЂЕЊЕ, ЖИВОТ И СУДБИНА ПЛЕМЕНСКИХ ЗАЈЕДНИЦА У ИЛИРИКУ У ДОБА ПРИНЦИПАТА	293
3.1. ФОРМИРАЊЕ ПЕРЕГРИНИХ ЗАЈЕДНИЦА И РИМСКА ПОЛИТИКА ПРЕМА ДОМАЋЕМ СТАНОВНИШТВУ	293
3.1.1. Дефинисање територија перегриних заједница.	298
3.1.2. Унутрашња организација перегриних заједница.	301
3.2. УПРАВА НАД ПЛЕМЕНСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА	306
3.2.1. Војна управа над племенским заједницама	306
3.2.2. Аутономија племенских заједница	308
3.3. МЕСТО ПЛЕМЕНСКИХ ЗАЈЕДНИЦА ДАЛМАЦИЈЕ И ПАНОНИЈЕ У ПРОЦЕСУ УРБАНИЗАЦИЈЕ	312
4. TRIBAL COMMUNITIES IN ILLYRICUM Pre-urban Administrative Structures in the Roman Provinces Between the Adriatic and the Danube	319
Appendix: Реципијенти војничких диплома из племенских заједница Далмације и Паноније	333
Конкорданце издања натписа	339
Места из античких писаца	342

ЛИТЕРАТУРА	345
Скраћенице	345
Издања текстова античких писаца	347
Библиографија	349
Индекс.	365
Илустрације	379

Књига је проистекла из докторске дисертације „Civitates peregrinae у Илирику у доба Принципата према Плинијевој Naturalis historia и епиграфским изворима“, одбрањене јуна 2012. године на Филозофском факултету у Београду пред комисијом коју су чинили моји професори, академик Слободан Душанић (ментор), Жарко Петковић, Светлана Лома и Војин Недељковић.

Трајну захвалност дугујем свом ментору, професору Слободану Душанићу, на драгоценим саветима и великом труду, стрпљењу и поверењу. Посебну захвалност дугујем професорки Светлани Ломи. Њена несебична и разноврсна помоћ и подршка умногоме су допринеле настанку и завршетку овога рада.

Руководству Балканолошког института Српске академије наука и уметности, академику Николи Тасићу и директору Душану Т. Батаковићу, као и свим колегама из Института, захвална сам на залагању да се ова књига објави.

На пријатељској помоћи искрено се захваљујем Урошу Рајчевићу, Весни Смиљанић Рангелов, Биљани Сикимић, Неди Петковић и Криси славу Вранићу.

У Београду, 2014

In memoriam
Слбодан Душанић

УВОД

Укњизи која је пред нама, покушали смо да, кроз историјско-епиграфски приступ, дамо преглед података о племенским заједницама (*civitates peregrinae*) у доба Принципата (од I до III века) на тлу римске провинције Илирик, односно Далмације и Паноније након његове поделе по окончању Далматско-панонског устанка 9. године.¹ То је широко подручје између Јадрана и Дунава које је обухватало део данашње Аустрије, Мађарску, део Словеније, Хрватску, Црну Гору, делове западне Србије и северозападни део Албаније.

Племенске заједнице о којима је реч јесу римске административне јединице организоване на племенском принципу.² Њихово становништво припадало је домородачком слоју и већински било перегриног статуса, тј. нероманизовано.³ Оне су формиране од племена која су ушла у састав римских провинција по њиховом оснивању. Приликом консолидације провинцијског тла, један од приоритета римске управе била је организација домаћег становништва. Под организацијом се подразумева формирање заједница, разграничење територија и разрезивање пореза. Наиме, иако су ове *civitates* биле организоване на племенском

¹ Првобитно су имена двеју провинција подељеног Илирика по свему судећи била *Illyricum superius* и **Illyricum inferius*, а касније су преименоване у Далмацију и Панонију. О промени имена двеју провинција уп. нпр. Душанић 1998–1999, 57–58; Šašel Kos 2005, 470–471.

² Уп. нпр. Schulten 1895, 489–557; Kornemann 1903, 300; Abbott / Johnson 1926, 39; De Ruggiero, *Diz. Ep* II/1, 258; Langhammer 1973, 22 и нап. 116. Тај тип административне форме обележен је термином *civitas* са етником у генитиву множине (нпр. *civitas Delmatarum*, *civitas Azaliorum*, *civitas Breucorum*, итд.) или етником у номинативу множине (*Delmatae*, *Eravisci*). Schulten 1895, 515; Kornemann 1903, 301–302.

³ Припадници тих заједница били су у правном смислу странци (*peregrini*) у Римској држави.

принципу и уживале су извешан степен унутрашње аутономије, од тренутка успостављања римске власти оне престају да буду независна племена, и постају римске административне јединице. Примарни циљ римске управе био је да се домородачка популација смести у римске административне и правне оквире, што представља први корак у њиховој интеграцији. Кроз пример племенских заједница још једном се може наслутити прагматички приступ Римске државе када је у питању политика према провинцијском становништву. Она је тежила ка ефикасним решењима и у своме приступу показивала конзервативизам али и — то треба нагласити — флексибилност, тамо где је она била потребна. Претварање слободних племена у *civitates* значило је стварање контроле унутар географских целина и стварање одговарајућих институција. Од тренутка успостављања римске власти, она престају да буду независна племена и постају *de facto* римске општине. Припадале су махом категорији *civitates stipendiariae* у сенаторским, односно *tributariae*, у царским провинцијама.⁴ То значи да су биле у обавези да плаћају порез *stipendium / tributum* и биле су под директним утицајем управника провинције, док су имале право да задрже унутрашњу аутономију и локалне законе и институције.⁵

Успостављање римске управе у овом подручју и организовање заједница на тлу провинције Илирик спровођено је у неколико фаза. Нека племена (углавном приморског подручја) имала су дефинисан правни однос са Римом још од времена Републике, и пре него што је Илирик био организован као провинција у правом смислу, једнако као што су нека места добила статус градова у републиканско доба. Затим, нека племена која су живела на тлу које ће припасти тој провинцији освојена су у време Октавијановог рата 35–33. пре Хр.⁶ Две најзначајније етапе у претварању племена у перегрине *civitates* јесу Тиберијев Панонски рат (12–9. год. пре Хр.) и реорганизација након Далматско-панонског устанка (6–9. год.). Током Панонског рата освојен је већи број племена у унутрашњости. Та племена потом су претворена у перегрине заједнице, а провинција Илирик проширена је до Дунава. Пошто је Далматско-панонски устанак, који је избио због тешких пореских намета и масовне регрутације, угушен 9. године, уследила је подела провинције Илирик. Том приликом је он подељен на два дела, који су доцније названи Далмација и Панонија.⁷ Територије и границе перегриних заједница, које су подељене између две

⁴ Caius, *Inst.* II 21; Jones 1941, 30–31; Bleicken 1974; Galsterer 2000, 349; Piso 2003. Уп. § 3.1.1.

⁵ Уп. нпр. Abbott / Johnson 1926, 47–54; Langhammer 1973, 22.

⁶ За мишљења о опсезима тог похода и литературу в. ниже.

⁷ Панонија је у време Трајана подељена на Горњу и Доњу Панонију.

провинције, редефинисане су, док су поједине заједнице изгледа престале да постоје. Систем који је том приликом уведен, у већини случајева опстао је током читавог доба Принципата.

Тема је по себи обимна и комплексна и превазилази скромније оквири на које смо свели циљеве овога рада. Како бисмо што језгровитије, тиме и ефектније приказали резултате главног правца истраживања, многа питања и проблеми остављени су привремено по страни. Овде смо поставили за циљ да просторно и временски одредимо све переригне заједнице о чијем постојању имамо података и да успоставимо корпус заједница које су у овом подручју постојале у доба Принципата. По начину на који је у иницијалној фази искројена карта племенских заједница, може се уочити геополитичка и стратешка логика римске управе и наслутити римска политика која је условљавала њихову каснију судбину. Стога, један од важнијих задатака јесте да се што прецизније утврде тачан географски положај и територије појединих переригних заједница. На претходно се надовезује питање управе над племенским заједницама. Затим, у нераскидивој вези са њиховим формирањем јесте и питање етничке структуре домородачких заједница у овој провинцији, будући да епихорско становништво није било хомогеног етничког порекла.⁸ Посветићемо пажњу континуитету, трансформацији, романизацији племенских заједница или, пак, одсуству тих процеса. Један од централних проблема о којима треба водити рачуна јесте колико дуго су заједнице опстајале као посебне административне јединице. Премда урбанизација начелно излази из тематских оквира ове књиге, ипак се на неким местима морамо дотаћи постанка градова на племенској територији и компликованог питања паралелног постојања заједнице и градова, њиховог међусобног односа, те питања латинског права заједница и градова насталих на племенској основи.

Када су у питању извори којима смо се користили, тежиште је стављено пре свега на епиграфске изворе и на географске књиге из енциклопедијског дела о природи (*Naturalis historia*) римског писца

⁸ У изворима римског доба, термини „Илирик“ и „илирски“ имају искључиво административно значење. Подручје римске провинције Илирик, која се након Августових освајања простирала од Јадрана до Дунава, не представља јединствен етнички и језички простор, што су показала новија језичка истраживања. Према Катичићу, на основу карактеристичног именског репертоара, издвојене су четири именске области: 1) југоисточна: територија некадашње илирске краљевине; 2) далматско-панонска; 3) севернојадранска и 4) норичка, које би се могле повезати са четири велике етничке групе, Илирима (*Illyrii proprie dicti*), Панонцима (у које би спадали и Далмати), који су после поделе Илирика на две провинције припали делом Далмацији, делом Панонији, те Либурнима, и Келтима. Катичић 1962; 1964; 1965; 1976 (уп. Лота 2003–2004, 36–37). Домаће становништво заједница о којима је у овој књизи реч посматра се у светлости ових закључака.

Плинија Старијег, које нас обавештавају о броју племенских заједница и о њиховим именима. Будући да се поједина поглавља тих географских књига односе на прву половину I века и да се заснивају на званичним документима, она представљају прворазредни извор за истраживање прегриних заједница. За нашу тему од посебног значаја је трећа књига Плинијевог дела у којој се налази опис провинција Далмације и Паноније.

О племенским заједницама провинција Далмације и Паноније писало се у оквиру бројних радова који се баве политичком историјом,⁹ ономастиком,¹⁰ војском, рударством,¹¹ романизацијом и урбанизацијом,¹² итд. без чијих би се резултата мало шта могло рећи о домаћим структурама и становништву тога подручја. Када су синтетски радови у питању, најважнију литературу начелно чине књиге Гезе Алфелдија *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* из 1965. године,¹³ на чије се резултате и закључке чврсто ослања монографија Џона Вилкса о провинцији Далмацији¹⁴ и, за Панонију, књига Андраша Мочија: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* из 1959.¹⁵ Оне су посвећене романизацији становништва перегриних заједница и у њима су садржани и интерпретирани главни резултати дотадашњих и постављени су основи за даља истраживања. Међутим, од времена када су те студије објављене, прошло је пола века. Од тада се појавио значајан број нових епиграфских сведочанстава, што допушта да се потврде или одбаце неке од раније постављених премиса, као и да се изведу нови закључци. Осим тога, детаљнија анализа поменутих Плинијевих поглавља показује да се може унети неколико новина у њихово тумачење.

Књига је подељена на три целине. Први део (§ 1) посвећен је књишким изворима који говоре о племенама у Далмацији и Панонији, а на првом месту, о Плинијевим поглављима из треће књиге *Енциклопедије*

⁹ Zippel 1877; Patsch 1922 и низ чланака у *WMBH* и *RE*; Vulić 1906; 1934; Swoboda 1932; Syme, 1933; Syme 1937, 33–46 = 1971, 13–25; 1971; Schmitthener 1958.

¹⁰ Mayer 1957; Krahe 1955; Rendić-Miočević 1948; 1955; 1971; Katičić 1963; 1964; 1964a; 1965; 1966; 1986; Alföldy 1964; 1969; Loma 1992; Loma 2004 (источна Далмација); Anreiter 2001; Meid 2005 (Панонија).

¹¹ Dušanić 1977; 1980; 1989; 1999; 2004; 2008; о војничким дипломама: 1986; 1978.

¹² Alföldy 1965; Wilkes 1969; Wilkes 1977; Wilkes 1992; Vittinghoff 1977; Bojanovski 1988; Pašalić 1960; Bojanovski 1974; Alföldy 1964c; Лома 2004; Лома 2010.

¹³ Alföldy 1965.

¹⁴ Wilkes 1969.

¹⁵ Mócsy 1959; уп. Mócsy 1957 за заједнице југоисточне Паноније. У монографији о Панонији и Горњој Мезији из 1974. године (*Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*) углавном су поновљени резултати претходне студије.

природе (*Naturalis historia*),¹⁶ која су посвећена тим провинцијама, те изворима из којих је црпео податке. Анализа тих поглавља треба да пружи прецизније датовање података о заједницама и да, колико је могуће, веже појединачне групе података за изворе из којих су преузети. Затим, потребно је да се јасније дефинишу историјски слојеви текста и да се из њих издвоје листе перегриних заједница које се односе на период Принципатa од оних које Плиније само спомиње као *civitates quae fuerunt* („заједнице које су раније постојале“, тј. у доба Републике). Најзад, поставља се питање идентификације заједница из Плинијевих спискова са племенима које помињу други писци.

Окосницу књиге чини целина насловљена „*Civitates peregrinae* Плинијевог списка“ (§ 2), посвећена перегриним заједницама Далмације (§ 2.1) и Паноније (§ 2.2). Читаво поглавље конципирано је као каталог перегриних заједница, који укључује каталог натписа. Њихов распоред одређен је према Плинијевим списковима. Заједнице Далмације су, као и код Плинија, подељене у три судска округа, а *civitates* Паноније распоређене су према две Плинијеве листе, које смо насловили као абецедну и географску. У каталогу натписа епиграфски текстови су, прегледности ради, груписани према племенској заједници на коју се односе и распоређени су иза појединих поглавља, али смо их означили текућом нумерацијом. У каталог смо унели само најважније натписе: споменике у којима се изричито помињу поједине *civitates*, њихове организационе целине или припадници заједница чије је порекло наведено у тексту; затим, што је ређи случај, и оне споменике који се поуздано могу везати за дату заједницу. Током истраживања у обзир смо узели и споменике нађене на територијама које се приписују одређеним заједницама, како бисмо могли анализирати састав и правни статус становништва, административно уређење и евентуалне промене у шта спада и муниципализација племенских територија и сл.¹⁷ Међутим, није увек лако прецизно утврдити границе територија, и у просторном и у временском смислу. Понекад није јасно да ли се натписи на основу њихове просторне дистрибуције смеју приписати одређеној заједници. То је могуће само ако се у тексту помиње име заједнице или етник, те ако је на основу неке друге потврде поуздано утврђено да место налаза припада одређеној *civitas*. Стога су ти натписи у раду узети у обзир, али су изостављени из каталога.

¹⁶ Наслов Плинијевог дела *Naturalis historia* обично се преводи *Познавање природе* или *Природословље* (уп. *Natural history*; *Histoire naturelle*; *Storia naturale*; *Naturgeschichte* / *Naturkunde*). Одлучили смо се за превод *Енциклопедија природе*, који можда верније осликава карактер дела, уп. нпр. Naas 2002; Murphy 2007; A. Doody, *Journal of the History of Ideas* 70/1, 2009, 1–21; A. Doody, *Pliny's Encyclopedia. The Reception of the Natural History*, Cambridge 2010.

¹⁷ Alföldy 1964; Alföldy 1965; Mócsy 1957; Mócsy 1959; Mócsy 1962.

Трећа целина „Уређење, живот и судбина племенских заједница у Илирику у доба Принципата“ (§ 3) доноси закључна разматрања. Она се састоји из неколико синтетских поглавља у којима су размотрена главна питања у вези са племенским заједницама. То су питања организације и управе перегриних заједница у Илирику, затим питања њихове урбанизације, или пак изостанак тих процеса, као и питање латинског права.

1. ИЗВОРИ ЗА ПЕРЕГРИНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ИЛИРИКА

Најважнији извор за тему ове књиге јесу поглавља из треће књиге Енциклопедијског дела о природи *Naturalis historia* које је средином I века написао Плиније Старији (*C. Plinius Secundus*¹). Описујући географију света у својој *Енциклопедији природе*, Плиније доноси драгоцене податке значајне за историју провинција Римског царства, њихову етнографију и, најзад, за уређење и правни статус заједница и градова. Овај писац доноси спискове заједница који су преузети из службених провинцијских пописа (*formulae provinciarum*) и зато „географске књиге“ (*NH III–VI*) тога дела представљају важан извор у истраживањима везаним за *civitates* и уопште, за управну историју. Тако и у случају Илирика, Плинијева поглавља чине важно полазиште у истраживањима која се дотичу питања домаћег становништва Далмације и Паноније и његове интеграције у Римску државу.² Спискови заједница, које Плиније преноси, сведоче о постојању око педесет перегриних *civitates* на тлу провинција Далмације и Паноније, а већина тих заједница посведочена је и у епиграфским изворима. На основу епиграфских података можемо пратити њихово континуирано постојање током прва три века, њихов живот и процес романизације или уочити правне и административне

¹ *PIR*² P 493.

² Alföldy 1961, Alföldy 1962, Alföldy 1962a; Alföldy 1963b; Alföldy 1964; Alföldy 1965, и др. Mócsy 1957; Mócsy 1959; Mócsy 1962, Mócsy 1974. Wilkes 1969; Wilkes 1977; Wilkes 1992; Wilkes 1996; Wilkes 2002; Katičić 1964; Suić 1976, 179–198; Margetić 1977, 401–409; L. Margetić, Plinio e le comunità della Liburnia, *Atti*, Centro di ricerche storiche, 9, Rovinj, 1978–1979, 301–358; L. Margetić, Plinije i liburnijske općine, у: *Istra i Kvarner, izbor studija*, Rijeka 1996, 39–87; Čače 2001; S. Čače, *RFFZd* 35 (22), 1995–1996, 21–44; Marion 1998; Domić-Kunić 2004.

промене које су их могле погађати. Натписи, затим, пружају сазнања о етничкој припадности, правном статусу и степену романизације припадника перегриних заједница. Премда званични карактер пописа заједница сачуваних код Плинија, истиче тај извор у први план, нису нам мање драгоцени подаци које су о овоме подручју сачували други антички писаци, старији и млађи у односу на Плинија. Пре свега, то су Страбон, Птоlemeј, Апијан, Дион Касије, Велеј Патеркул, и други, на које ћемо се ослањати где год је то могуће. Такође, постоји временски размак између периода на који се односе Плинијеви спискови и времена из којег потиче већина епиграфских споменика, који у неким случајевима износи и два века, и тај се хронолошки раскорак може решити само ако се испитају сви релевантни подаци који су нам на располагању.

Комбиновањем свих доступних изворних података могуће је створити нешто јаснију слику о организацији домаћег становништва у римским административним оквирима. Она је, додуше, још увек далеко од комплетне јер одсуство изворних вести на неким местима оставља дубоке празнине у нашем познавању појединих заједница.

1.1. ПЛИНИЈЕ СТАРИЈИ.

Географске књиге *Енциклопедије природе* као извор за административну историју Царства

У писмима Плинијевог нећака и усвојеног сина, Плинија Млађег, читамо о начину на који је живео, радио и како је компоновао своје књиге.³ Огледао се као писац историје,⁴ биографије, граматичких и реторичких дела и као енциклопедиста;⁵ написао је *Историју германских ратова* (*Bellorum Germaniae viginti*),⁶ затим историјско дело *Од смрти Ауфидија Баса* (*A fine Aufidi Bassi triginta unus*),⁷ и друге мање списе.⁸ Најзначајније и једино сачувано Плинијево дело јесте *Енциклопедија природе* (*Naturalis historia*) у 37 књига, према речима Плинија Млађег „врло опширно дело, ништа мање разноврсно него што је и сама природа“ (*opus diffusum eruditum, nec minus varium quam ipsa natura*, *Ep.* III 5.6). На основу посвете, зна се да је дело довршено 77. године, премда постоји мишљење да је у њега уносио измене до своје смрти, 79. године, када је страдао док је, као заповедник римске флоте, посматрао с мора ерупцију Везува.⁹ У првој књизи своје монументалне енциклопедије Плиније излаже тему, садржај¹⁰ и списак (избор?) извора за свих 36 књига.¹¹ *Енциклопедија природе* (*Naturalis historia*) заправо почиње другом књигом¹² и обухвата следеће области:¹³ космологија (*NH* II) географија и етнографија (*NH* III–VI) људска природа и физиологија (*NH* VII), зоологија (*NH* VIII–XI), ботаника, земљорадња (*NH* XII–XXVII), фармакологија (*NH* XXVIII–XXXII),

³ Plin. *Ep.* III 5.8–11. Henderson 2002, 256–284; Naas 2002, 109–111.

⁴ Plin. *Ep.* V 8. Serbat 1986, 2077–2080, са лит.

⁵ О Плинијевом делу постоји огромна литература, за добар преглед радова до осамдесетих година прошлог века уп. нпр. Serbat 1986, 2183–2195.

⁶ Плиније је највероватније био један од главних Тацитових извора за *Германију* (уп. Тас. *Ann.* I 69). Суме 1958, 60.

⁷ Plin. *Ep.* III 5; Suet. *de vir. ill.* VI.

⁸ *De iactaculatione equestri; De vita Pomponi Secundi; Studiosi tres in sex volumina; Dubii sermones octo*; уп. Plin. *Ep.* III 5. 3–5. Kroll 1951; Serbat 1986, 2077–2081; Naas 2002, 86–87

⁹ Plin. *NH* I Praef. 21.33. Beaujeu 2003, 12–13.

¹⁰ Plin. *NH* I; Beaujeu 2003 (увод: А. Ernout).

¹¹ Уп. Naas 2002, 181–184. О Плинијевим изворима говорићемо ниже.

¹² Уп. Plin. *NH* I praef. 4: XXXVI voluminibus.

¹³ За теме појединачних књига и њихов садржај: Plin. *NH* I (ed. Beaujeu 2003).

минералологија, металургија, рударство (*NH XXXIII–XXXIV*), уметност (*NH XXXV–XXXVII*).¹⁴

Велика популарност ове монументалне енциклопедије огледа се у њеном огромном утицају кроз векове.¹⁵ Она је сачувана у изузетном броју рукописа (преко две стотине), затим, доживела је и велики број раних издања.¹⁶ Плинијев лапидарни, неуједначени стил био је оштро критикован, а сам писац и његово дело омаловажавани¹⁷ — став који аутори у најновије време покушавају да промене.¹⁸

1.1.1. Плинијева поглавља о Илирику

Географији света Плиније је посветио четири књиге (*NH III–VI*), описујући са запада ка истоку Европу, Азију и Африку.¹⁹ У уводу у географске књиге Плиније каже да ће наводити само имена места, што је могуће краће, а да ће помен знаменитости и прилика оставити за поглавља која су тим питањима посвећена.²⁰ Заиста, географске књиге представљају врсту каталога у којем су класификоване и набројане географске целине насељеног света.²¹

Писац настоји да наведе правни статус административних јединица: *civitates, gentes, nationes, oppida, castella, oppida civium Romanorum, oppida Latina, peregrinorum oppida, oppida libera* и колоније и муниципије латинског и римског грађанског права. У нашим провинцијама помиње колоније, *oppida*, и перегрине заједнице наведене као етник. Излагање за

¹⁴ За преглед библиографије о појединим књигама и тематским целинама код Плинија в. Serbat 1986; Wallace-Hadrill 1990, 96. Вредне су помена скорашње студије о појединим аспектима Плинијевог дела: Beagon 1992; M. Beagon, *The Elder Pliny on the Human Animal. Natural History Book 7*, Oxford 2005; Healy 1999; J. Isager, *Pliny on Art and Society*, Odense, 1991; Murphy 2004; Carey 2007; R. K. Gibson / R. Morello, *Pliny the Elder: Themes and Contexts*, Leiden 2011.

¹⁵ За рецепцију Плинијевог дела в. најскорије: A. Doody, *Pliny's Encyclopedia. The Reception of the Natural History*, Cambridge 2010.

¹⁶ За детаљан преглед раних издања *NH* (од *ed. princ.* до 19. века): Grudger 1924, 269–281; A. Ernout у: Beajeu 2004, 20–34; Zehnacker 2004, XXIV–XXVI.

¹⁷ Goodyear 1982, 670–672.

¹⁸ Уп. нпр. Wallace-Hadrill 1990, 81–82.

¹⁹ Plin. *NH III 3: terrarum orbis universus in tres dividitur partes, Europam, Asiam, Africam*. За троделну поделу света на Агрипиној карти уп. Troussel 1993.

²⁰ Plin. *NH III 2: locorum nuda nomina et quanta dabitur brevitate ponentur, claritate causisque dilatis in suas partes*.

²¹ Уп. Shaw 1981, 432: „The result is a haphazard collection of facts that can only be useful to the modern historian if he is able to isolate the ‘bloc’ in which each statement or discrete fact is embedded, and to identify the source behind each separate statement.“

провинције Хиспанију, Далмацију²² и Азију организовао је према подели заједница на судске округе (*conventus iuridicus, iurisdictio*), што је такође драгоцен податак.²³ Међутим, треба имати у виду да Плиније директно зависи од својих извора. На многим местима он доноси анахроне податке о правном статусу неких места, стога његовом тексту треба приступити критички.²⁴

На овом месту вреди направити кратку биографску напомену, која нам се чини важном. Наиме, Плинијева каријера²⁵ могла је допринети његовом познавању администрације и наклоности и интересовању да преузима податке из званичних докумената — што је у погледу нашег разматрања најважније. Наиме, Плиније је службу почео 46. године као *praefectus cohortis* у Доњој Германији под Домицијем Корбулоном,²⁶ а затим је служио у Горњој Германији 50–51. године, под Помпејем Сабином, својим патроном,²⁷ чију је биографију написао.²⁸ Трећи официрски положај (*militia tertia*) имао је поново у Доњој Германији, под Дувијем Авитом, заједно са Веспасијановим сином Титом,²⁹ коме је посветио и своје дело *Naturalis historia*.³⁰ Сва три витешка официрска положаја (*tres militiae*) имао је на Рајни.³¹ У Италију се Плиније вратио 59. године³² и

²² Detlefsen 1908, 77–79.

²³ Dopico Caínzos 1986, 265–282.

²⁴ Shaw 1981, 434: „There is not the slightest whit of evidence to show that Pliny was ever concerned with presenting a coherent contemporary analysis in his geography. He did not compare one source with another in order to correct conflicting reports, nor did he update all his information.“

²⁵ За поуздану реконструкцију Плинијеве каријере меродавна су дела Фридриха Минцера (Münzer 1899; Münzer 1897) и Роналда Сајма (Syme 1958, 60–3, 291–3; Syme 1969, 201–236 = *RP II*, Oxford, 1979, 742–773; Syme [1991], 496–511), на која се ослања већина аутора.

²⁶ Plin. *NH* XVI 2; XII 98; XVII 47. Уп. Тас. *Ann.* XI 18.1–20.2. Syme 1969, 205–206.

²⁷ Plin. *Ep.* VII 17.11; Healy 1999, 5.

²⁸ *De vita Pomponi Secundi*. Помпоније Секунд је био драмски писац, уп. Тас. *Ann.* XII 27; Plin. *Ep.* VII 17.11; Syme в. нап. 6.

²⁹ Plin. *NH I praef.* 3: *nobis quidem qualis in castrensi contubernio*. Syme 1969, 206–207; Healy 1999, 5–6. Сајмова реконструкција Плинијеве каријере опште је прихваћена, међутим постоје и другачија тумачења: уп. P. G. Maxwell-Stuart, *Studies in the career of Pliny the Elder and the composition of his Naturalis Historia*, St. Andrews 1996 (*non vidi*, цитирано према: Healy 1999, 7).

³⁰ За Плинијев предговор (Писмо Титу): Citroni Marchetti 1992, 3249–3254.

³¹ О његовој служби и положају заповедника коњице у Доњој Германији сведочи једна фалера пронађена у Ксантену (*Castra Vetera*), на којој је забележено: *Plinio praefec(to) eq(ui)um*. В. *CIL* XIII 10026. G. Alföldy, *EpStud* 6, 1968, 192, бр. 82. Syme 1969, 207.

³² Syme 1969, 207. Присуствовао је исушивању Фуцинског језера: Plin. *NH* XXXIII 63, уп. Тас. *Ann.* XII 56.3.

у наредној деценији, колико знамо, није обављао функције.³³ Време Неронове владавине провео је *in otio*, посвећен научном раду. У државну службу ушао је тек под Веспасијаном. Светоније преноси податак о четири Плинијеве узастопне прокурателе: *Plinius Secundus Novocomensis equestribus militiis industrie functus procurationes quoque splendidissimas et continuas summa integritate administravit*.³⁴ Њих је Минцер реконструирао на следећи начин:³⁵ Нарбонска Галија (70. год.), Африка (70–72. год.), Тараконска Шпанија (72–74. год.) и Белгика (74–76. год.). Сајм начелно прихвата Минцерову реконструкцију, али истиче да су докази за Нарбонску Галију и Белгику мање убедљиви, док је *Tarracoenensis* једина сасвим поуздана,³⁶ будући да се спомиње код Плинија Млађег.³⁷ У августу 79. године Плиније је био на положају префекта Мизенске флоте, када је страдао у ерупцији Везува.³⁸

Тема све четири географске књиге гласи: *situs, gentes, maria, oppida, portus, montes, mensurae, populi qui sunt aut fuerunt*.³⁹ Трећом књигом обухваћене су следеће провинције и области, односно „положај, племена, мора, градови, луке, планине, димензије, народи који постоје или су постојали“: (III) *Beticae*, (IV) *Hispaniae citerioris*, (V) *Narbonensis provinciae*, (VI–X) *Italiae usque Locros*, (IX) *Tiberis, Roma*, (XI) *insularum LXIII, in his (XI) Baliarum, (XII) Corsicae, (XIII) Sardiniae, (XIV) Siciliae, (XV–XX) Italiae Locris usque Ravennam, (XX) de Pado, (XXI–XXII) Italiae trans Padum, (XXIII) Histriae, (XXIV) Alpium et gentium Alpinarum, (XXV) Illyrici, Liburniae, (XXVI) Dalmatiae, (XXVII) Noricorum, (XXVIII) Pannoniae, (XXIX) Moesiae, (XXX) insularum Ionii et Hadriatici*.⁴⁰ Затим, следи четврта књига која обухвата Грчку и остатак Балканског полуострва, острва у источном Медитерану, црноморску обалу и земље западно од Црног мора, те северну Европу (Германија, Британија). У петој књизи описана је Африка, источни Медитеран и Мала Азија; шеста књига обухвата земље од Црног мора до Индије, Персију, Арабију, Етиопију и долину Нила.⁴¹

³³ Syme 1958, I 60; Syme 1969, 209–211; уп. Healy 1999, 6.

³⁴ Suet. *De hist.* VI (Reifferscheid 1860, 92; Roth, 300).

³⁵ Münzer 1899, 103–111. Уп. Pflaum 1960, 106–109, бр. 45.

³⁶ Syme 1969, 225.

³⁷ Plin. *Ep.* III 5.17.

³⁸ Syme 1958, I 61. Његова драматична смрт описана је у чувеном писму Плинија Млађег, упућеном Тациту. Plin. *Ep.* VI 16.

³⁹ Садржај за књиге III–VI књиге: Plin. *NH I*, Beaujeu 2003, 61–67; Detlefsen 1904, 4–5.

⁴⁰ Detlefsen 1904, 4–5; Beaujeu 2003, 61–63; Zehnacker 2004.

⁴¹ За садржај осталих географских књига в. Beaujeu 2003, 63–68.

Након што је навео садржај појединих књига, Плиније резимира главне теме (*summa*).⁴² За све четири географске књиге то су: градови, племена, чувене реке, чувене планине, острва, градови и племена која су нестала, догађаји, историја и запажања.⁴³

У садржају треће књиге, Плиније посебно помиње Илирик, Либурнију и Далмацију и Панонију,⁴⁴ а колебање се примећује и у поглављима која су посвећена томе подручју. Писац је очигледно имао тешкоће да усклади податке из разновремених извора и да сажето и прецизно изложи географију провинције чији се административни статус мењао више пута, премда је тих промена био свестан. Осим тога, проблем је могао бити тај што су племена негде наведена према етничкој, а негде према политичкој припадности. Провинција Далмација описана је у поглављима *NH* III 139–144, а почиње описом Либурније (*NH* III 139–140). Поглавље *NH* III 141 садржи опис Далмације у географском смислу, односно област од Скардоне до Салоне. У поглављу *NH* III 142 Плиније наводи заједнице Салонитанског конвента, а у *NH* III 143 заједнице Наронитанског конвента, укључујући податке о некадашњим заједницама у подручју тог судског округа. Затим, у поглављу *NH* III 144 наведена су *oppida* и колоније између Нароне и Дрине и некадашње *civitates* тога простора. Опису Паноније посвећена су поглавља *NH* III 147–148. Она чине целину са претходним *NH* III 146, које је посвећено географији Норика. Наиме, ту се помиње област у којој су некада живели Боји (*deserta Boiorum*). Она је прикључена Панонији у време Клаудија.⁴⁵ У поглављу *NH* III 147 помињу се племенске заједнице према положају у односу на велике реке (*flumina clara*). Затим, у поглављу *NH* III 148, набраја абecedним редом и друге перегрине заједнице Паноније, остале панонске реке и положај појединих градова у односу на њих.

Претходнима смо придружили и она поглавља која се тичу димензија Либурније (*NH* III 129) и Илирика: *NH* III 150, као и завршни део треће књиге где Плиније говори о острвима Јадранског мора будући да она са претходнима чине органску целину.⁴⁶

⁴² Naas 2002, 179–181.

⁴³ Plin. *NH* I (Beaujeu 2003, 62): *oppida et gentes ... flumina clara ... montes clari ... insulae ... quae intercidere oppida aut gentes ... res et historiae et observationes*.

⁴⁴ Уп. *Div. orb. terr.* 10 (Schnabel 1935, 434).

⁴⁵ В. § 3.

⁴⁶ Различите појединости у вези са овим провинцијама могу се наћи на другим местима у делу: *NH* VIII 191; *NH* IX 173; *NH* XI 240; *NH* XI 255; *NH* XII 47; *NH* XIII 14, *NH* XIII 18; *NH* XXI 40, 47; *NH* XXV 71; *NH* XXVI 1, 87; *NH* XXXI 94; *NH* XXXII 60; *NH* XXXII 46, 67; *NH* XXXIV 24; *NH* XXXVII 43, 45. Детаљније о томе: Domic-Kunić 2004, 152.

За текст који доносимо користили смо се издањима Д. Детлефсена (D. Detlefsen, *Die geographischen Bücher (II, 242–VI Schlufs) der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus mit vollständigem kritischen Apparat*, Berlin 1904),⁴⁷ К. Мајхофа (K. Mayhoff, *C. Plini Secundi naturalis historiae libri XXXVII post L. Iani obitum*, Leipzig, Teubner, 1906),⁴⁸ и новим критичким издањем треће Плинијеве књиге са француским преводом и коментаром, чији је аутор Х. Зенакер (H. Zehnacker), *Pline l'Ancien, Histoire naturelle. Livre III*, Paris, Budé 2004.⁴⁹ На неким местима неопходан је био и осврт на апарат старијих издања Ј. Зилига⁵⁰ и Л. Јана,⁵¹ затим, на издање Р. Винклера и Г. Кенига из 1988,⁵² као и на италијанско издање са преводом: G. B. Conte / I. Calvino / A. Barchiesi / R. Centi / M. Corsaro / A. Marcone / G. Ranucci, *Gaio Plinio Secondo, Storia Naturale 1: Cosmologia e geografia, libri 1–6*, Milano 1982.

ДЕСЕТА РЕГИЈА ИТАЛИЈЕ

[129] *Histria ut paeninsula excurrit. latitudinem eius XL, circuitum CXXV prodidere quidam, item adhaerentis Libruniae et Flanatici sinus, alii CCXXV, alii Liburniae CLXXX. nonnulli in Flanaticum sinum Iapudiam promovere a tergo Histriae CXXX, dein Libruniam CL fecere. ...*

[130] *In mediterraneo regionis decimae ... Dein, quos scrupulosius dicere non attingat, Alutrenses, Asseriates, Flamonienses Vanienses et alii cognomine Curici, Foroiulienses cognomine Transpadani, Foretani, Nedinates, Quarqueni, Tarvisani, Togienses, Varvari.*

[129] Истра има облик полуострва. Неки аутори одредили су њену ширину на 40 миља, а обим 125 и исте дали димензије за суседну Либурнију и Фланатички залив; други доносе 225 миља, а неки пак 180 миља. Поједини аутори Јапудију су померили за 130 миља у залеђе Хистрије, до Фланатичког залива, а затим одредили обим Либурније на 150 миља.

[130] У унутрашњости десете регије ... племена о којима не морамо подробније говорити јесу Алутрензи, Асеријати, Фламонијензи Ванијензи и други, звани Курици, Форојулиензи звани Транспадани, Форетани, Нединати, Кварквени, Травизани, Тогвијензи, Варвари.

⁴⁷ Даље: Detlefsen 1904.

⁴⁸ Даље: Mayhoff 1906.

⁴⁹ Лебово издање са енглеским преводом (ed. Rackham) нема критичког апарата, стога нам на овом месту није било од користи.

⁵⁰ J. Sillig, *C. Plinii Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII*, Hambourg 1851.

⁵¹ L. Janus, *C. Plinii Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII*, Teubner, Leipzig 1854.

⁵² R. Winkler / G. König, *C. Plinius Secundus der Ältere. Naturkunde, Buch III/IV: Naturalis Historiae Libri III/IV: Geographie: Europa*, Tusculum, München 1988.

ДАЛМАЦИЈА

[139] *Arsiae gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Titium. pars eius fuere Mentores, Himani, Encheleae, Bulini et quos Callimachus Peucetios appellat, nunc totum uno nomine Illyricum vocatur generatim. populorum pauca effatu digna aut facilia nomina. conventum Scardonitanum petunt Iapides et Liburnorum civitates XIII, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Burnistas, Olbonenses nomine non pigeat. ius Italicum habent ex eo conventu Alutae, Flanates, a quibus sinus nominatur, Lopsi, Varvarini immunesque Asseriatas, et ex insulis Fertinates, Curictae.*

[140] *Cetero per oram oppida a Nesactio Alvona, Flanona, Tarsatica, Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argyruntum, Corinium, Aenona, civitas Pasini, flumen Telavium, quo finitur Iapudia. insulae eius sinus cum oppidis praeter supra significatas Absortium, Arba, Crexi, Gissa, Fortunata. rursus in continente colonia Iader, quae a Pola CLX abest, inde XXX Colentum insula, XLIII ostium Titi fluminis.*

[141] *Liburniae finis et initium Dalmatiae Scardona in amne eo XII passuum a mari. dein Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona, promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis circuitu C, Tragurium civium Romanorum, marmore notum, Siculi, in quem locum Divus Claudius veteranos misit, Salona colonia ab Iader CXII.*

[139] Племе Либурна простире се од Арсије до реке Тиција. У њихов састав улазили су Ментори, Химани, Енхелеји, Булини и они које Калимах зове Пеуцетијима, а сада се све заједничким именом зове Илирик. Мало је оних племена која су вредна помена и чија се имена лако изговарају. Скардонитанском конвенту припадају Јапиди и четрнаест либурнских заједница, од којих вреди поменути Лацинијензе, Стулпине, Бурнисте, Олбонензе. У томе конвенту италско право имају Алуте, Фланати, по којима залив носи име, Лопси, Варварини и Асеријати, ослобођени пореза, и на острвима Фертинати и Курикте.

[140] Градови уз обалу од Незакција јесу: Алвона, Фланона, Тарсатика, Сенија, Лопсика, Ортоплинија, Вегинјум, Аргирунтум, Коринијум, Енона, *civitas Pasini*, река Телавијум, којом се завршава Јапудија. Острва овог залива са градовима, осим оних раније споменутих, јесу следећа: Абсорциј, Арба, Крекси, Гиса, Портуната. Назад, на копну, налази се колонија Јадер, која је удаљена 160 миља од Поле, затим, на 30 миља удаљености налази се острво Колентум; ушће реке Тициј удаљено је 43 миље.

[141] Границу Либурније и почетак Далмације чини Скардона, на истоименој реци, удаљена 12 миља од мора. Затим, стара област Тариота и кастел Тариона; Диомедов рт или, како га други називају, полуострво Хилис, обима 100 миља; Трагуриј, са римским грађанским правом, чувен по свом мермеру, Сикули, место где је Божански Клаудије населио ветеране; колонија Салона, удаљена од Јадера 112 миља.

[142] *Petunt in eam iura viribus discip-
tis in decurias CCCXLII Delmatae, XXV
Deuri, CCXXXVIII Ditiones, CCLXVIII
Maezei, LII Sardeates. in hoc tractu sunt
Burnum, Andetrium, Tribulium, nobili-
tata proeliis castella. petunt et ex insulis
Issaei, Solentini, Separi, Epetini. ab his cas-
tella Petuntium, Narestes, Oneum. Narona
colonia tertii conventus a Salona LXXXV
p., adposita cognominis sui fluvio a mari
XX p. M. Varro LXXXVIII civitates eo
ventitasse auctor est;*

[143] *Nunc soli prope noscuntur Cerauni
decuriis XXIII, Daversi XVII, Desitiates
CIII, Docleatae XXXIII, Deretini XIII,
Deraemistae XXX, Dindari XXXIII, Glin-
ditiones XLIII, Melcumani XXIII, Naresi
CII, Scirtari LXXII, Siculotae XXIII pop-
ulatoresque quondam Italiae Vardaei non
amplius quam XX decuriis. praeter hos
tenuere tractum eum Ozuaei, Partheni,
Cavi, Haemasi, Masthitae, Arinistae.*

[144] *A Narone amne C p. abest Epi-
daurum colonia. ab Epidauris sunt oppida
civium Romanorum Rhizinium, Acruium,
Butuanum, Olcinium, quod antea Colchin-
ium dictum est, a Colchis conditum, amnis
Drino superque eum oppidum civium Ro-
manorum Scodra ab mari XVIII, praeterea
multorum Graeciae oppidorum deficiens
memoria nec non et civitatum validarum:
eo namque tractu fuere Labeatae, Senedi,
Rudini, Sasaei, Grabaei; proprieque dicti
Illyri et Taulanti et Pyraei retinent nomen.
in ora Nymphaeum promunturium. Lissum
oppidum civium Romanorum ab Epidauris
C p.*

[142] Под њеном су јурисдикцијом: Делмате, чије су снаге подељене на 342 декурије, Деури на 25, Дициони на 239, Мезеји на 269, Сардеати на 52. У овом подручју налазе се Бурнум, Андетријум, Трибулијум, места славна по биткама. Од острва, конвенту припадају Исеји, Солентини, Сепари, Епетини. После ових долазе кастела Петунтиј, Наресте, Онеум. Колонија Нарона, центар трећег конвента, удаљена је од Салоне 85 миља, смештена на истоименој реци 20 миља од морске обале. Према Марку Варону, конвенту је припадало 89 заједница.

[143] Сада су познати само Керауни са 24 декурије, Даверси са 17, Дезидијати са 103, Доклеати са 32, Деретини са 14, Деремисте са 30, Диндари са 33, Глиндициони са 44, Мелкумани са 24, Наренси са 102, Скритарии са 72, Сикулоте са 24, Вардеји, некадашњи пљачкаши Италије, са не више од 20 декурија. Осим ових, област су држали Озуеји, Партени, Кави, Хемаси, Мастите, Аринисте.

[144] Колонија Епидаур удаљена је од реке Нароне 100 миља. Након Епидаура су градови римских грађана (*oppida civium Romanorum*) Ризиниј, Акрувиј, Бутуанум, Олциниј, који се раније звао Колхиниј, основан од Колхиђана, река Дринон и на њој римски град Скодра, удаљен од мора 18 миља; осим ових, било је много грчких градова и јаких племенских заједница на које сећање већ бледи: наиме, у тој области некада су били Лабести, Сенеди, Рудини, Сасеји, Грабеји, и Илири у правом смислу, Таулант и Пиреји. На обали је Нимфејски рт; римски град Лисум удаљен од Епидаура 100 миља.

НОРИК

(подручје које је касније припало провинцији Панонији)

[146] ... *Noricis iunguntur lacus Pelso, deserta Boiorum; iam tamen colonia Divi Claudii Savaria et oppido Scarabantia Iulia habitantur.*

[146] ... Уз Норик лежи језеро Пелсон и крајеви које су напустили Боји сада су пак насељени колонијом Божанског Клаудија, Саваријом и градом Јулија Скарбанција.

ПАНОНИЈА

[147] *Inde glandifera Pannoniae, qua mitescentia Alpium iuga per medium Illyricum a septentrione ad meridiem versa molli in dextra ac laeva devexitate considunt. quae pars ad mare Hadriaticum spectat, appellatur Dalmatia et Illyricum supra dictum; ad septentriones Pannonia vergit. finitur inde Danuvio. in ea coloniae Emona, Siscia. amnes clari et navigabiles in Danuvium defluunt Draus e Noricis violenti, Saus ex Alpibus Carnicis placidior, CXX intervallo: Draus per Serretes, Serapillos, Iasos, Andizetes, Saus per Colapianos Breucosque.*

[147] Даље се надовезује жиросна земља Паноније, где се од севера ка југу по средини Илирика ублажавају венци Алпа, а завршавају се благим падинама на левој и десној страни. Онај део који гледа ка Јадранском мору назива се Далмација и Илирик, као што је раније поменуто, док је Панонија окренута ка северу; завршава се на Дунаву. У њој су колоније Емона и Сисција. У Дунав се уливају чувене, пловне реке: силовита Драва, која тече из Норика, и мирнија Сава из Карничких Алпа, удаљене једна од друге 120 миља: Драва тече кроз земљу Серета, Серапила, Јаса, Андизета, а Сава кроз земљу Колапијана и Бреука.

[148] *Populorum haec capita; praeterea Arviate, Azali, Amantini, Belgites, Catari, Cornacates, Eravisci, Hercuniates, Latovici, Oseriates, Varciani. mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci. insula in Savo Metubarbis, amnicarum maxima. praeterea amnes memorandi: Colapis in Saum influens iuxta Sisciam gemino alveo insulam ibi efficit quae Segestica appellatur; alter amnis Bacuntius in Saum Sirmio oppido influit, ubi civitas Sirmiensiū et Amantinorum. inde XLV Taurunum, ubi Danuvio miscetur Saus. supra influunt Valdasus, Urpanus, et ipsi non ignobiles.*

[148] То су главна племена; осим њих постоје Арвијати, Амантини, Белгити, Катари, Корнакати, Осеријати, Ерависци, Херкунијати, Латовици, Осеријати и Варцијани. Клаудијска планина, испред које су Скордисци, а у залеђу Таурисци. Острво Метубарб на Сави, највеће је од речних острва. Осим тога вредне су помена реке Колапис, која, уливајући се у Саву код Сисције, са два рукавца формира острво које се зове Сегестика; друга река Бакунтиј у Саву (*vac.*) увире код места Сирмија, где се налази племенска заједница Сирмијенза и Амантина. Таурунум се налази 45 миља даље, где се Сава улива у Дунав. Изнад се уливају Валдасус, Урпанус, такође не безначајне реке.

ДИМЕНЗИЈЕ ИЛИРИКА

[150] *Illyrici latitudo qua maxima est CCCXXV p. colligit, longitudo a flumine Arsia ad flumen Drinium DXXX. A Drinio ad promunturium Acroceraunium CLXXV Agrippa prodidit, universum autem sinum Italiae et Illyrici ambitu [XVII]. in eo duo maria quo distinximus sine, Ionium in prima parte, interius Hadriaticum, quod Superum vocant.*

[150] Највећа ширина Илирика износи 325 миља, а дужина од реке Арсије до Дринума износи 530 миља. Агрипа је забележио раздаљину од 175 миља од Дринума до рта Акроцераунијума, затим за цео залив између Италије и Илирика 1700 миља. Залив, чије смо границе описали, чине два мора, прво је Јонско, а у унутрашњем делу Јадранско, које називају и Горње.

ОСТРВА ЈАДРАНСКОГ МОРА

[151] *Insulae in Ausonio mari praeter iam dictas memoratu dignae nullae ... Illyrici ora mille amplius insulis frequentatur, natura vadoso mari aestuariisque tenui alveo intercurantibus. clarae ante ostia Timavi calidorum fontium cum aestu maris crescentium, iuxta Histororum agrum Cissa, Pullariae et Absyrtides Graeis dictae a fratre Medae ibi interfecto.*

[151] У Аузонијском мору нема знаменитих острва, осим оних која су већ споменута. Обалу Илирика чини више од хиљаду острва. Море је по природи плитко, а струје се увлаче кроз уске пролазе.⁵⁴ Пред ушћем Тимава су чувена острва са топлим изворима која расту са морском плимом. Поред Хистра налазе се Циса, Пуларије, и она острва које Грци зову Апсиртидама по Медејином брату који је тамо убијен.

[152] *Iuxta eas Electridas vocavere in quibus proveniret succinum, quod illi electrum appellant, vanitatis Graecae certissimum documentum, adeo ut quas earum designent haut umquam constitit. contra lader est Lissa et quae appellata est, contra Liburnos Crateae aliquot nec pauciores Liburnicae, Celadussae, contra Tragurium Bova et capris laudata Brattia, Issa civium Romanorum et cum oppido Pharia. ab Issa Corcyra Melaena cognominata cum Cnidiorum oppido distat XXV, inter quam et Illyricum Melite, unde catulos Melitaeos appellari Callimachus auctor est. XV ab ea VII Elaphites.*

[152] Недалеко од ових налазе се острва која су они звали Електридама, одакле је долазио ћилибар, који су они називали електрумом. То је сасвим сигуран доказ грчке непоузданости, будући да никада није утврђено на која су острва мислили. Наспрам Јадера налази се Лиса и већ поменута острва; наспрам Либуерна има неколико острва званих Кратеје, и исто је толико оних острва званих Либурнике и Целадусе. Насупрот Трагурију налазе се Бова и Братија, чувена по козама; Иса која има римско грађанско право, и Фарија са својим градом. Коркира, звана Црна, са градом који су основали Книђани, удаљена је од Исе 25 миља, а између ње и Илирика лежи острво Мелите, по којем су, према Калимаху, добили име мелитејски пси. На удаљености од 15 миља од њега налази се седам острва Елафите.

⁵³ Плиније вероватно мисли на уске пролазе између густо збијених острва, који подсећају на канале.

1.1.1.1. Неколико спорних места код Плинија

У издањима Плинијевих географских књига, бар што се тиче поглавља о Илирику која нас овде занимају, текст је начелно добро успостављен. Спорна места у чијем се читању неки од издавача и коментатора разилазе нису бројна. Овде ћемо размотрити само она од чијег читања зависи идентификација са местима или племенима која су позната из других извора о којима ће бити речи.

NH III 141: Dein Tariatatum antiqua regio et castellum Tariaona

Читање овог места само по себи није проблематично. Међутим, било је покушаја да се у Тариотама препознају Аутаријати на основу Веселингове емендације облика *Deottariatatum*, који се јавља само у једном рукопису, у *Autariatatum*,⁵⁴ док у осталима стоји *Dein Tariatatum*. Премда су потоњи издавачи одбацили ову конјектуру,⁵⁵ прихватајући читање *dein Tariatatum*, М. Суић је сматрао да би тај податак могао бити једини који говори у корист локализацији Аутаријата уз Неретву.⁵⁶ Тариоте, међутим, немају никакве везе са Аутаријатима. Ради се, без сумње, о становништву које је етнички припадало Делматама. Етникон *Tariotae* је недавно посведочен и епиграфски,⁵⁷ управо на Хилејском полуострву где и Плиније лоцира њихову *regio antiqua*. Осим тога, интересантно је поменути да континуитет у топонимији постоји до данас,⁵⁸ о чему ћемо говорити у поглављу о *civitas Delmatarum*.

NH III 142: Tribulium

Топоним *Tribulium* доносе сви рукописи. Он се, несумњиво, односи на Тилуриј (Триљ код Гардуна на Цетини).⁵⁹ У новом издању Плинијеве треће књиге, Х. Зенакер без доброг разлога одбацује ову идентификацију, која је сасвим поуздана.⁶⁰ Вероватно је Плиније погрешно забележио топоним.

⁵⁴ У рукопису (*Vet. Dalecamp.*). Конјектуру прихвата Sillig 1831.

⁵⁵ Zippel 1877, 37; Detlefsen 1904, 41; Mayhoff 1906, 289; уп. Papazoglu 1969, 74–76, 423, A5.

⁵⁶ М. Суић, *GZMS* 98, 1953, 123, 84; уп. Papazoglu 1969, 75–76.

⁵⁷ В. § 2.1.2.1, бр. 31, 32.

⁵⁸ Catani 2008, 84 (Таре / Тарићи у залеђу Морињског залива код Шибеника).

⁵⁹ Müller ad Ptol. 315; преузимају: Winkler / König 1988. В. § 2.1.2.1.

⁶⁰ Zehnacker 2004, 269–270.

NH III 143: *Haemasi, Masthitae, Arinistae* или *Haemasini, Arthitae, Armistae*? Детлефсен, Мајхоф и Зенакер прихватају читање: *Haemasi, Masthitae, Arinistae*. Алфелди се определио за читање:⁶¹ *Haemasini, Arthitae*,⁶² *Armistae*. Како треба читати прва два имена зависи од тога да ли се *Haemasini* (*conj.* Schweighauser) могу идентификовати са племеном Ἰπλασῖνοι које спомиње Апијан, и о којима се такође не зна ништа.⁶³ У случају да је идентификација добра, почетно *M* етнонима *Masthitae* тумачило би се као лигатура *ni* и припадало би претходној речи: *Haemasini*. Оба ова племена су иначе непозната. Сличан проблем постоји и у вези са читањем етнонима *Arinistae* / *Armistae*. Мајер је име племена читао *Arinistae* и повезивао га са реком *Arion* која се спомиње у Псеудо-Скилаксовом *Перуплу*.⁶⁴ Алфелди прихвата облик *Armistae*, који је традиран у једном кодексу (*R.*⁶⁵) и повезао га је са именом заједнице Дерамиста, будући да су ове две заједнице по свему судећи сукцесивно постојале у истом подручју.⁶⁶ У Мајхофовом критичком апарату налазимо две *variae lectiones*: *Aniristae* у кодексу *a.*⁶⁷ и *Armistae* у *cod. R.* док Зенакер у новом издању доноси само лекцију *Aniristae* за оба кодекса (*Ra*). Дакле, издавач у потпуности изоставља облик *Armistae*, који изгледа не постоји ни у једном рукопису. То наводи на мишљење да ипак треба прихватити читање *Arinistae*.⁶⁸

NH III 144: *Endirudini*? — (*S*)*enedi Rudini*

У Мајхофовом издању дато је читање *Labeatae*,⁶⁹ *Senedi, Rudini*, за које одлучио и Х. Зенакер, а ми га овде преузимамо.⁷⁰ Детлефсен ово место

⁶¹ Alföldy 1964, 87; Alföldy 1965, 36, 48, (уп. Табела 1), према: Dobiaš, *Studie k Appianove knize Illyrská*, Praha 1930, 185.

⁶² Тако и: Mayer 1957, 221, ослањајући се на: *marthitae* из кодекса *DR*.

⁶³ Schmittener 1958, 205 не доводи ова два племена у везу. Он Апијанове Хипасине, са Бесима, погрешно ставља у суседство Тауриска („Die Hippasinoi, als ‚Angrenzer‘ der Taurischer geschildert und nur aus dieser Stelle bekannt, dürften ein unbedeutender Stamm gewesen sein, dessen Sitze nicht ermittelt sind“). Уп. Šašel Kos 2005, 416–417.

⁶⁴ Ps. Scyl. 24. **Arin* + *-istae*: Mayer 1957, 59 „wie es scheint, Anwohner des Ariön“; J. Lučić, Pseudo-Skilakov Arion i Rijeka Dubrovačka, *Anali HI JAZU VI–VII*, Dubrovnik 1959, 117–120. Реку Арион је идентификовао са Ријеком дубровачком – реком између Нароне и Ризинија. Супротно мисли Суић (М. Суић, *GZMS VIII*, 1953, 111–129), према чијем мишљењу Арион код Псеудо-Скилакса представља искварени облик за Дрилон. Стога, овај етник не стоји у вези са хидронимом; уп. Alföldy 1965, 48–49; Papazoglu 1969, 74; Wilkes 1969, 5.

⁶⁵ *Cod. Florentinus Riccardianus* 488 X–XI.

⁶⁶ Alföldy 1965, 48–49. B. § 2.1.3.6.

⁶⁷ *Cod. Vindobonnensis* CCXXXIV.

⁶⁸ Издавач је дао читање на основу колационирања рукописа.

⁶⁹ У већини рукописа стоји завршни слог *-ae*.

⁷⁰ Сви рукописи доносе *Labeate* / *Labeatae* и *Sened-* или *Saened-*. Тако и: Katičić 1964.

чита: *Labeates, Enedi, Rudini*. Насупрот томе стоји Томашекова конјектура: *Endirudini*,⁷¹ коју су прихватили Пач, Мајер, Алфелди и Вилкс.⁷² Ови аутори сматрају да се **Endirudini* могу поистоветити са племеном Ἰντερρροῦρινοι, које помиње Апијан. Према овим ауторима, у питању би могли бити становници места Ἐνδῆρον које се помиње у Птолемејевој Географији.⁷³ Изгледа, међутим, да треба одбацити и идентификацију и читање **Endirudini*. На то указују не само рукописна традиција већ и неке друге индиције.⁷⁴ Сва племена која Плиније наводи у овом одељку највероватније су се налазила у ширем залеђу Дирахија, Скодре, укључујући дукљанску равницу.⁷⁵ Ендерон се према већини аутора убицира негде у околини Никшића,⁷⁶ док га је Пач локализовао око Неретве нешто северније.⁷⁷ Затим, Вилкс је Ендерон довео у везу са станицом *Andarva* (*It. Ant.* 338.7), *Anderba* (*Rav.* IV 16.19), коју бележи и *Табула* (*Sanderva*),⁷⁸ а највероватније овима треба придружити и топоним *Derva*.⁷⁹ Са тим топонимом ваља повезати други етноним: *Андарвани*. Он је посведочен, као Јупитеров епитет у једном натпису из Сопотнице код Горажда.⁸⁰ Тај натпис видео је и објавио још Артур Еванс,⁸¹ а текст према његовом издању гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) C(ohortali) | Andarvano(rum?) | Saturninus | cons(acravit?)*. Пач је доцније оспорио Евансово читање и одбацио могућност да се Андарвани помињу у натпису,⁸² а уз његово мишљење стали су сви потоњи издавачи и коментатори у немогућности да провере читање на камену, будући да је натпис био изгубљен.⁸³ Стога се тај податак обично и не узима у обзир када се говори о идентификацији племена. Међутим, натпис је поново

⁷¹ Tomaschek 1874, 662.

⁷² С. Patsch, *RE* V, 1905, 2553, s.v. Enderum, Endirudini; Mayer 1957, 171; Alföldy 1965, 36, 49–50; Wilkes 1969, 166 и нап. 4.

⁷³ Ptol. II 3.16.7: Ἐνδῆρον. Jelić 1900, 200. Contra: Schmittener 1957, 204, са нап. 10. Он према Пачу (Patsch, *RE* V/2, 2553, Enderum) убицира Ендерон северозападно од Мостара.

⁷⁴ Уп. § 2.3.4; Schmittener 1967, 204, нап.10; Šašel Kos 2005, 414.

⁷⁵ Уп. Liv. XLIV 30. 5. 9.

⁷⁶ Alföldy 1962, 365. О томе више у поглављима: § 2.1.2.2; § 2.1.3.4; § 2.1.3.8.

⁷⁷ Schmittener 1967, 204.

⁷⁸ Wilkes 1969, 166 и нап. 4.

⁷⁹ Тако мисли и Šašel Kos 2005, 452.

⁸⁰ *CIL* III 8370 = 13856a.

⁸¹ Evans 1883, 91.

⁸² Он предлаже следеће читање (Patsch 1896, 243–244, бр. 1, сл. 1): *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Co(ho)r[tali] | eand(em) ar[a]m I(ovi?) C(ohortali?) | Saturninus | cons[acravit] (?)*.

⁸³ Alföldy 1965, 64 нап. 80; Wilkes 1969, 166.

пронађен 2010. године и по први пут је фотографисан.⁸⁴ Захваљујући томе, поуздано се може утврдити да је Евансово читање тачно и да је етникон доиста епиграфски посведочен.⁸⁵ Најзад, ови *Andarvani* могли би се довести у везу са племеном Δερβαοί, за које Апијан каже да живе у близини Делмата.⁸⁶ То пак искључује предложену идентификацију са Интерфруринима, које помиње исти писац.⁸⁷ Тиме се и конјектура Ендирудини у Плинијевом тексту мора довести у сумњу.

1.1.2. Плинијеви извори за *civitates* Далмације и Паноније

Плиније Млађи за свог ујака на једном месту каже да је изводио белешке из свега што је читао — а читао је много, сматрајући да ниједна књига није тако лоша да не може неким својим делом бити од користи.⁸⁸ У предговору свог енциклопедијског дела о природи, *Naturalis historia*, Плиније каже да је у 36 књига унео 20000 података из 2000 књига од 100 аутора, додавши многе податке које старији нису познавали или их је живот изнашао: *XX rerum dignarum cura ... ex lectione voluminum circiter duum milium, quorum pauca admodum studiosi attingunt propter secretum materiae, ex exquisitis auctoribus centum inclusimus XXXVI voluminibus, adiectis rebus plurimis, quas aut ignoraverant priores aut postea invenerat vita. nec dubitamus multa esse quae et nos praeterierint.*⁸⁹ Раније смо поменули да Плиније у првој књизи доноси списак одабраних аутора⁹⁰ чијим се делима користио, наводећи прво римске, а затим грчке писце (*ex externis*). За трећу књигу писац наводи да се користио следећим писцима:

Ex auctoribus:

Turrano Gracile. Cornelio Nepote. T. Livio. Catone censorio. M. Agrippa. M. Varrone. Divo Augusto. Varrone Atacino. Antiate. Hygino. L. Vetere.

⁸⁴ Споменик је открио и фотографисао Славољуб Пушица, директор Музеја у Пријепољу. За овај податак, као и за могућност да видим дигиталне фотографије споменика дугујем захвалност др Светлани Ломи.

⁸⁵ За употребу етника као епитет божанства уп. нпр. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Partino; Iovi Aravisco* (бр. 138). У питању су римске интерпретације локалних култова.

⁸⁶ Tomaschek 1880, 559; Swoboda 1932, 72; Н. Вулић, *Глас СКА* CLV, 1933, 26–36; Mayer 1957, 5, 65, 132; уп. Војановски 1988, 115.

⁸⁷ Ниже § 1.2. Уп. Šašel Kos 2005, 414.

⁸⁸ Plin. *Ep.* III 5.10: ... *nil enim legit quod non excerperet, dicere etiam solebat nullm esse librum tam malum, ut non aliqua parte prodesset.* Уп. Naas 2002, 111–112.

⁸⁹ Plin. *NH I praef.* 17.

⁹⁰ О списку извора: Rabenhorst 1906, 567–603; Klotz 1907, 323–329.

Pomponio Mela. Curione patre. Caelio. Arruntio. Sebosio. Licinio Muciano. Fabricio Tusco. L. Ateio <Ateio>⁹¹ Capitone. Verrio Flacco. L. Pisone. Gelliano. Valeriano.

Externis:

Artemidoro. Alexandro polyhistore. Thucydide. Theophrasto. Isidoro. Theopompo. Metrodoro Scepsio. Callicrate. Xenophonte Lampscaceno. Diodoro Syracusano. Nymphodoro. Calliphane. Timagene.

У уводном поглављу треће књиге, Плиније је образложио свој приступ теми и изворима, као и поступак који ће примењивати у свом делу. Он каже да ће за сваку област следити аутора којег сматра најпоузданијим.⁹² За нас је овде важно да одредимо из којих је извора Плиније црпео податке о илирским провинцијама,⁹³ а затим да се усредсредимо на изворе из којих потичу подаци о перегриним заједницама, будући да су датирање података и њихова класификација важни за нашу тему.

Студије посвећене Плинијевој географији углавном су усмерене на истраживање извора којима се користио (Quellenforschung).⁹⁴ Карактер његовог дела и начин на који је оно компоновано учинили су га привлачним за истраживања овог типа. Три главне теорије о Плинијевим изворима за географске књиге постављене су у науци у XIX и XX веку.⁹⁵ Теорију о једном („Einquelle-Theorie”), односно једном главном изво-

⁹¹ Beaujeu 2003, 62: add. Ritschl et Detlefsen.

⁹² Plin. NH III 1–2: ... *auctorem neminem unum sequar, sed ut quemque verissimum in quaque parte arbitror, quoniam commune ferme omnibus fuit, ut eos quisque diligentissime situs diceret, in quibus ipse probebat. ideo nec culpabo aut coarguam quetquam.* Чињеница да је Плиније у попису извора за трећу књигу изоставио имена неких од писаца којима се користио и које цитира у тексту, што су Тимеј, Калимах, Ератостен и Полибије (Domić-Kunić 2004, 126), не указује нужно на то да их је изоставио грешком, поготово имајући у виду цитирани пасус. Осим тога, податке неких писаца Плиније је могао црпсти посредно, кроз друге ауторе.

⁹³ Katičić 1964, 87–97; Ђаџе 2001, 91–104; Domić-Kunić 2004, 119–171.

⁹⁴ Осим студија које су усмерене на истраживање Плинијевих извора, у новије време појавило се више радова и студија у којима се аутори баве различитим аспектима Плинијевог дела, где спадају и географске и етногеографске теме и пропагандне поруке садржане у географским књигама — то је географија у којој је описан читав насељени свет, али очигледно је да је то свет који гравитира око Римске државе, како га третирају Август и стваралаштво његовог времена (Murphy 2004, 5: “for the Natural History, Roman power is what has united the world and opened it up to be looked at.”). Интересовање за Плинијево дело нарочито је порасло у последње две деценије. Nicolet 1991, 172–173 *et passim*; Beagon 1992; Healy 1999; Naas 2002; Murphy 2004, 77–164 (поглавља 3 и 4); Carey 2007, 33–40; R. K. Gibson / R. Morello (yp.), *Pliny the Elder: Themes and Contexts*, Leiden 2011.

⁹⁵ Опширно о истраживањима Плинијевих извора у XIX и XX веку: Sallmann 1971, 89–164; ул. Щеглов 2008, 429–434.

ру („Hauptquelle-Theorien“) заступали су: Ф. Минцер,⁹⁶ Т. Момзен,⁹⁷ О. Кунц,⁹⁸ Е. Шведер,⁹⁹ М. Рабенхорст¹⁰⁰ и други.¹⁰¹ Међутим, данас је најшире прихваћена теорија о три главна извора за Плинијеве географске књиге („Dreiquellen-Theorie“). Њу су крајем XIX и почетком XX века развили Д. Детлефсен, за њим и А. Клоц.¹⁰² Према тој тези: 1) први извор био би један *Периплус* из доба позне Републике који се приписује полихистору Марку Теренцију Варону (116–27. пре Хр.) тј. дело *De ora maritima*,¹⁰³ премда би се начелно могло говорити о Варону као главном аутору.¹⁰⁴ 2) Други је Агрипина карта са коментарима и 3) трећи, за нашу тему најважнији извор чиниле су формуле провинција (*formulae provinciarum*), односно службени документи и за Италију Августов *Discriptio Italiae totius in regiones undecim*.¹⁰⁵ У литератури друге половине XX века кључно место заузима веома детаљна студија Клауса Залмана.¹⁰⁶ У тој књизи аутор доноси опширан преглед резултата истраживања о Плинијевим изворима у XIX и XX веку и преиспитује раније теорије,¹⁰⁷ (хипер?) критички се односећи према закључцима својих претходника. Он заступа теорију мозаика („Mosaiktheorie“).¹⁰⁸ Варонов утицај на Плинија он своди на цитате из *Legationes* и *De geometria*.¹⁰⁹ Након Залманове студије, неки аутори (Ж. Дезанж, Х. Зенакер и др.) вратили су се на Детлефсена и Клоца и стали у

⁹⁶ Münzer 1897.

⁹⁷ Th. Mommsen, *C. Iulii Solini rerum memorabilium*, Berolini 1895, i–xxiv.

⁹⁸ Cuntz 1888; 1890.

⁹⁹ Schweder 1879; Schweder 1895 (Плиније, Мела и заједнички извор).

¹⁰⁰ M. Rabenhorst, *Quellenstudien zur Naturalis historia des Plinius*, Berlin 1905; Rabenhorst 1906; M. Rabenhorst, *Der ältere Plinius als epitomator des Verrius Flaccus, eine Quellenanalyse des siebenten Buches der Naturgeschichte*, Berlin 1907.

¹⁰¹ Друге теорије о једном главном извору предлагали су: G. M. Columba, *Gli studi geografici nel I secolo dell'Impero Romano...*, Torino / Palermo 1893; F. Della Corte, *Varrone il terzo gran lume romano*, Genova 1954. (Варон), уп. Sallmann 1971, 128–142.

¹⁰² Detlefsen 1877, Detlefsen 1886, 240–265; Detlefsen 1908, 63–119 (*Die formulae provinciarum, eine Hauptquelle des Plinius in der Beschreibung der römischen Provinzen*); Klotz 1906; Klotz 1907; за детаљан преглед: Sallmann 1971, 127–150, 142–151, 144, 148, 161–164.

¹⁰³ Oehmichen 1973; Detlefsen 1886, 240–265.

¹⁰⁴ За резерве у вези са ослањањем на једно конкретно Вароново дело в. Sallmann 1971, посебно поглавље II а–с.

¹⁰⁵ Уп. Plin. *NH* III 46.

¹⁰⁶ Sallmann 1971.

¹⁰⁷ Уп. § 2.4.

¹⁰⁸ Sallmann 1971, 27–34. Уп. Shaw 1981, 431–432; Щеглов 2008, 433–434.

¹⁰⁹ Sallmann 1971, 265–268. За проблем Варонове географије: *ib.*, 6–20.

одбрану теорије о три главна извора („Dreiquellen-Theorie“),¹¹⁰ сматрајући да је Залманов приступ сувише рестриктиван.

Већина главних података који се тичу организације Далмације и Паноније може се начелно свести на ова три извора.¹¹¹ Разуме се, различите податке о овим провинцијама писац је изводио и из других извора.¹¹² За нашу тему, међутим они нису толико важни као они подаци који потичу из „Hauptquellen“, а пре свега из званичних документа и на њих ћемо усмерити пажњу. Осим тога, ти се извори не могу ни лако ни поуздано изоловати, осим на местима где их Плиније изричито спомиње.¹¹³

1.1.2.1. Варон

Као један од три главна Плинијева извора за географске књиге, претпоставља се *Периплус*,¹¹⁴ чије се ауторство приписује Марку Теренцију Варону.¹¹⁵ Плиније наводи Варона у списку извора за све четири географске књиге и цитира га четрнаест пута по имену, и на много места не наводећи ауторство.¹¹⁶ Детлефсен је сматрао да је у питању Вароново дело *De ora maritima*,¹¹⁷ које се, под оваквим насловом, спомиње и у Сервијевим коментарима на Енеиду.¹¹⁸ Насупрот мишљењу Детлефсена и Клоца, Залман, ослањајући се на унутрашње доказе,¹¹⁹ сматра да Варон није написао неко посебно географско дело, већ да је Плиније преузимао

¹¹⁰ J. Desanges, Plin l'Ancien, *Histoire naturelle* V, Paris 1986, 11–20; Nicolet 1991, 67–68; Zehnacker 2004, xiii–xviii.

¹¹¹ У томе правцу и: Domic-Kunić 2004, 163–167.

¹¹² За различите категорије тих података: Sallmann 1971, 193–263; Antiquaria, Gründungssagen, Mytologisches, Etymologien, Metonomasien, Ethnographisches, Historisches, Paradoxa, Statistisches, Sphragiden-Maße, Distanzen.

¹¹³ На пример, изводи из Калимаха: *NH* III, 142; 152; затим, нпр. Непот: *NH* III 127, у вези са током Дунава. За Тудитанов натпис: *NH* III 129 и *CIL* I² 625 = *ILS* 8885; итд. (уп. Šašel Kos 2005, 321–329).

¹¹⁴ Тај хипотетички *Периплус* неки датују између 44. пре Хр. и 29 на основу граница Италије на Формиону, односно Арсији; в. нпр. Detlefsen 1901, 5; Zehnacker 2004, xiv.

¹¹⁵ Detlefsen 1909, 46; Degrassi 1962, 818; Katičić 1964, 89; Čače 1988, 67 са нап. 6; Čače 1993, 20.

¹¹⁶ Уп. Plin. *NH* I, *praef.* (ed. Beaujeu), стр. 61, 62, 64, 65, 66.

¹¹⁷ Detlefsen 1886, 240–265. Солин приписује Варону један податак који је забележен и код Плинија, без сумње, преузет од овог аутора. Plin. *NH* V 26; Solin. XXVII 3–4; Zehnacker 2004, Introd. XIV–XV, нап. 11.

¹¹⁸ Schweder 1879, 3–18. В. нпр. Serv. ad *Aen* I 52, 107, 111; V 19; VIII 710. Сервије цитира дело *De ora maritima* тридесет седам пута.

¹¹⁹ Sallmann 1971, 265–268.

географске референце из више различитих дела овога аутора: *Legationum libri III, Disciplinae: de geometria* итд.¹²⁰ Према његовом мишљењу, један од три Плинијева главна извора не би било једно Вароново географско дело типа *Периплус* већ је Варон Плинију био „Наурптаутор“.

Варон је боравио у Илирику, као легат Гаја Косконија, у време рата са Делматима, који је вођен 78–76. године пре Хр.¹²¹ Могуће је да су му били доступни званични документи и подаци које је пренео у свом делу. За његове *Legationum libri III* (написане око 59. пре Хр.) везује се податак *NH III* 142 да је Варон забележио 89 племенских заједница, од којих је у време Плинијевог извора опстало само тринаест (§ 1.1.4).¹²² Од Варона сасвим вероватно потичу подаци из листа које смо обележили као *civitates quae fuerunt* („заједнице које су некад постојале“), као и листе *oppida* и либурнских заједница наведених у десетој регији Италије,¹²³ као и неке дистанције.

1.1.2.2. Агрипина карта и Август

Важан Плинијев извор за географске књиге била је карта Марка Агрипе — *Orbis pictus*,¹²⁴ која је приказивала цео насељени свет¹²⁵ и коју су пратили коментари.¹²⁶ Плиније на једном месту каже да је сам Агрипа намеравао да објави своје картографско дело, у чему га је омела смрт.¹²⁷ Карту је након Агрипине смрти поставио Август на Випсанијином трему.¹²⁸

¹²⁰ Варонова географска дела: Thibodeau у: Keyser / Irby-Massie 2008, 777.

¹²¹ C. Cichorius, *Röm. Stud.*, 191–193; Wilkes 1969, 178; Sallmann 1971, 248; Wilkes 1977, 744.

¹²² Oehmichen 1873, 423; он је сматрао да је ово Вароново дело главни Плинијев извор; Klotz 1906, 10; Detlefsen 1909, 152; Sallmann 1971, 248, нап. 37.

¹²³ Уп. § 2.1.1.2.

¹²⁴ Ritschl 1842, 481–523; Cuntz 1888, 40–45; Cuntz 1890, 475–527; Detlefsen 1877, 23д.; Detlefsen 1906; Detlefsen 1909; Fowler 1894, 11; Schweder 1878, Klotz 1931, 38–58, 386–466; Tierney 1963, 151–166; Sallmann 1971, 102–103, нап. 38; Nicolet 1991, 95–111; Troussel 1993, 137–147.

¹²⁵ Карта је, изгледа, приказивала свет подељен у три дела, као и у Плинијевој „географији“. Реконструкцију Агрипине карте: Partsch 1875, 61д. (Илирик); најскорије: Troussel 1993, са прегледом литературе и са скицом реконструкције.

¹²⁶ Мишљења о облику Агрипиног дела разликују се: Детлефсен је сматрао да коментари нису били одвојени од карте Detlefsen 1909, 107. Уп. Kubitschek, *RE X*, 1919, 2100; Tierney 1963; Sallmann 1971, 91–107, посебно нап. 38; Dilke 1985, 41–53; Nicolet 1991, 98–114; Dueck 2000, 126–127.

¹²⁷ Plin. *NH III* 17: *is namque complexam eum porticum ex destinatione et commentaris M. Agrippae a sorore eius inchoatam peregit*. Plin. *NH XXXV* 23; 25. Nicolet 1991, 99 са нап. 13.

¹²⁸ Tierney 1963, 151–66; Sallmann 1971, 102 са нап. 38; Nicolet 1991, 98–99.

Захваљујући податку код Диона Касија, знамо да трем није био завршен до 7. године пре Хр.¹²⁹ К. Николе је предложио да би датум објављивања карте могла бити 2. година, доводећи је у везу са више догађаја.¹³⁰

Фрагменти Агрипиног дела сачувани су управо захваљујући наводима у *Енциклопедији природе* Плинија Старијег, који га цитира у све четири географске књиге.¹³¹ Осим тога, на Агрипу се ослањају¹³² и два (сачувана) позноантичка списа: *Dimensuratio provinciarum* и *Divisio orbis terrarum*¹³³ на основу којих се поједини подаци могу проверити.

Садржај Агрипиних коментара чинили су подаци о димензијама провинција, мора, река, планина, затим о раздаљинама између места. За израду свог пропагандно-картографског дела Агрипа се послужио александријским географима и астрономима, а вероватно и административним изворима. За нашу тему било би значајно разлучити којим се изворима Агрипа користио за део који се односи на Илирик, осим личног познавања терена и самосталних истраживања приликом боравка у овој подручју.¹³⁴ Ту се, као и у другим изворима значајним за нашу тему, огледа римска тежња ка систематизацији и класификацији насељеног простора, која је нарочито карактеристична за Августову епоху.¹³⁵ Важна улога оваквог дела, осим да пренесе знања о географији насељеног света, била је тријумфално-пропагандна.¹³⁶ У томе светлу Кори Бренан за Агрипину карту каже да је “veritable billboard advertising Rome’s progress toward world domination”.¹³⁷ Као и други споменици овога типа, карта је давала реалан приказ империјалистичких амбиција Рима и њихове реализације под Августом.

Што се тиче података о Илирику преузетих од Агрипе, Плиније га наводи као свој извор у поглављу NH III 150: *Illyrici latitudo qua maxima est CCCXXV p. colligit, longitudo a flumine Arsia ad flumen Drinium DXXX. a Drinio ad promunturium Acroceraunium CLXXV Agrippa prodidit, universum*

¹²⁹ Cass. Dio. LV 8.4. Tierney 1963, 151.

¹³⁰ Те године је Август примио титулу *pater patriae*; затим, посвећен је храм Марса Осветника (*Mars Ultor*) на Августовом форуму, где је подигнут и *porticus ad Nationes*. Nicolet 1991, 113–114.

¹³¹ Detlefsen 1908, 64; Burns 1964, 255–256.

¹³² Нпр. *Dim. provinc.* 18 и NH III 150; Schnabel 1935, 429.

¹³³ Schnabel 1935, 405–440.

¹³⁴ Grbić 2012. За Агрипине пословне везе у Илирику уп. чланак: Dušanić 2008, 107–118.

¹³⁵ Nicolet 1991, 189–202.

¹³⁶ Nicolet 1991, 15–24. P. Brunt, *JRS* 53, 1963, 170–176 = *Roman Imperial Themes*; T. Corey Brennan, *BMCr* 03.02.18, *Bryn Mawr Classical Review* 03.02.18 (приказ књиге Nicolet 1991): <http://bmc.brynmawr.edu/1992/03.02.18.html>

¹³⁷ P. Brunt, *JRS* 53, 1963, 170–176; T. Corey Brennan, *Bryn Mawr Classical Review* 03.02.18.

autem sinum Italiae et Illyrici ambitu | XVII].¹³⁸ Могуће је да су и неке друге дистанције које Плиније доноси за простор Илирика потекле од Агрипе.¹³⁹ Тако је од њега Плиније могао преузети и податке у поглављима NH III 97: *A Lacinio promunturio secundus Europae sinus incipit, magno ambitu flexus et Acrocerania Epiri finitus promunturio, a quo abest LXXV*;¹⁴⁰ док су раздаљине између градова могле бити преузете и из Варона (*Disciplinarum de geometria liber*):¹⁴¹ NH III 141: *Scardona in amne eo XII passuum a mari*; NH III 142: *Narona ... a Salona LXXX p., adposita cognominis sui fluvio a mari XX p.*; NH III 144: *a Narone amne C p. abest Epidaurum colonia*.¹⁴² Из Агрипине карте највероватније потиче и податак о *deserta Boiorum*, забележен и у позноантичком спису *Dimensuratio provinciarum*, а који се ослања на Агрипине коментаре: *desertis in quibus habitabant Boi et Carni*.¹⁴³

Обично се претпоставља да је *Orbis pictus* одражавао представу о Илирику какву су Римљани имали у време Октавијановог похода (33–35 пре Хр.).¹⁴⁴ Међутим, више индиција указује на то да су на карти пресликане последице догађаја из периода који је уследио након тога: у њу су, сасвим вероватно, били унети неки подаци из година непосредно пред Агрипину смрт, као и подаци савремени њеном објављивању. Наиме, у овом монументалном картографском делу одраза су могли наћи резултати Панонског рата (12–9. год. пре Хр.) који су започели Марко Агрипа и Марко Виницијне, 13. пре Хр.¹⁴⁵ Након Агрипине смрти 12. године пре Хр., команду је преузео Тиберије, који је и завршио рат. Извесно је да је Август, пре објављивања карте, извршио једну редакцију и дао да се унесу подаци о римским успесима након Агрипине смрти. И Плиније на једном месту, где се позива на Агрипин ауторитет, експлицитно

¹³⁸ Уп. *Dim. provinc.* 18 (Schnabel 1935, 429): *Illyricum, Pannonia ab oriente flumine <D>rinio, ab occidente desertis, in quibus habitabant Boi et Carni, a septentrione flumine Danubio, a meridie mari Adriatico. Quarum spatia panduntur in longitudine m.p. DCXX, in latitudine m.p. CCCXXV.* Detlefsen 1901, 23–24.

¹³⁹ Partsch 1875, 42; 62–65; Sallmann 1971, 185.

¹⁴⁰ Oehmichen 1880, 11–12 (с. 6) у податке који потичу од Агрипе, кад је у питању Илирик, убраја само овај податак о ширини и дужини. Detlefsen 1901, 22.

¹⁴¹ Уп. Plin. NH III 109.

¹⁴² Уп. нпр. Plin. NH III 45. Раније смо напоменули да је Плиније у распоред преузет из *Перипла* могао уносити статус градова који је нашао у званичним документима. Уп. Plin. NH III 45.

¹⁴³ *Dim. provinc.* 18. Податак о *deserta Boiorum* можемо упоредити са још једним податком чији је извор такође могао бити *Orbis pictus*, а то је помен *deserta Dardaniae* у *Dim. provinc.* 11 и у *Div. orb. terr.* (с. 11), Detlefsen 1906, 31, 34, 111. Уп. натпис из Афродизијаде (Smith 1988, 50–77, 55, бр. 7 = *I Aph* 9.24): "Εθνους | Δαρδάνων (Grbić 2011, 137).

¹⁴⁴ Degmedžić 1959, 30; Domic-Kunić 2006, 74.

¹⁴⁵ Syme 1933, Syme 1934, 116.

помиње и Августа, који је објавио карту:¹⁴⁶ *Agrippam quidem in tanta viri diligentia praeterque in hoc opere cura, cum orbem terrarum urbi spectandum propositurus esset, errasse quis credat et cum eo divum Augustum? Is namque complexam eum porticum ex destinatione et commentariis M. Agrippae a sorore eius inchoatam peregit.*¹⁴⁷ О томе би, у случају Илирика, могло сведочити уцртавање границе Царства на Дунаву. У спису *Dimensuratio provinciarum*, који се ослања на Агрипу, Илирик се простире *a septentrione flumine Danubio, a meridie mari Adriatico.*¹⁴⁸ Тако је и код Плинија у поглављу *NH III 147: ad septentriones Pannonia vergit. finitur inde Danuvio.* Наиме, *Orbis pictus* у облику у каквом га је Агрипа саставио, настао је пре коначног утврђивања северне границе Илирика,¹⁴⁹ али је тешко замислити да би Август објавио монументални пропагандни споменик који искључује тако значајан догађај какав је излазак Римске државе на Дунав. Опште је прихваћено мишљење да је опсег Октавијанових освајања 35–33. године пре Хр. био скроман¹⁵⁰ и да се Тиберијев Панонски рат (12–9. пре Хр.) мора узети као време када су освојена племена у унутрашњости: Дициони, Мезеји, Дезидијати, Бреуци, Андизети. Касније су та племена раздвојена у две провинције на које је Илирик подељен.¹⁵¹ Тај догађај мора се везати за Тиберијев Панонски рат и на њега се односи податак из *Res gestae Divi Augusti* (с. 30): *Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Ti. Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi.*¹⁵² Покоравање панонских племена ове области нашло је одраза и у другим тријумфалним и пропагандним споменицима који обележавају успехе Августових освајања, како у Риму, тако и у провинцијама. Премда у историографији овај рат није добио довољно простора, постоји низ индиција које указују на то да су Тиберијеви успеси у Илирику, и уопште, балканске августовске победе, имали важно место у Августовој царској пропаганди и били прослављени кроз раз-

¹⁴⁶ Grbić 2012.

¹⁴⁷ Plin. *NH III 17.* За однос Плинија према Агрипи уп. Burns 1964, 254–258.

¹⁴⁸ *Dim. provinc.* 18. Schnabel 1935, 429. Ширина и дужина одговарају бројевима које доноси Плиније, цитирајући Агрипу (*NH III 150*).

¹⁴⁹ Partsch 1875, 62.

¹⁵⁰ Syme 1933 = 1971, 141–142. Што се тиче појма Илирика код Апијана, затим и домета ових освајања кључно је (1933, 70): “It follows that Appian is using a source which is not in any way influenced by the later provincial boundaries. The ‘Illyris,’ all of which he says was secured by Octavian (*Ill.* 28), therefore, does not cover Bosnia, for most of Bosnia must be included in ‘the forested land of the Pannonians.’ Another early source (sc. Strabo) brings us to a similar conclusion.”

¹⁵¹ Syme 1933 70–71 = 1971, 141–142.

¹⁵² Уп. Syme 1934, 116.

личите медије, који су комплементарни са брижљиво одабраним речима у *Res gestae*.¹⁵³ Један од споменика који припадају овој категорији јесте Агрипина (и Августова!) монументална карта. Затим, треба поменути пример *Ara trium Galliarum*, те натписа на споменику *Trophaeum Alpium* (*CIL V 7817*) где су набројана имена алпских племена, покорених у време Августа,¹⁵⁴ чији текст преноси и Плиније. У питању је поступак који има корене још у позној Републици.¹⁵⁵ Када су балканске победе у питању, најречитији и најважнији споменици откривени су у комплексу Себастејон у каријском граду Афродизијади. У питању је портик са серијом статуа са натписима, које персонификују покорена племена и народе у време Августа. Серија је сасвим извесно настала по узору из Рима, и то највероватније према Августовом '*Porticus ad nationes*',¹⁵⁶ где су, према Сервијевим речима, биле изложене статуе свих народа покорених под Августом (*simulacra gentium*).¹⁵⁷ Ту претпоставку потврђује још један скорији налаз из Валенције, у Шпанији: ликовна реплика портика, која се, судећи по ономе што је од фресака и натписа сачувано, како у сфери визуелног, тако и према садржају, у потпуности подудара са ἔθνη серијом из Афродизијаде.¹⁵⁸

Споменик Андизета из ове серије (ниже, бр. 86), о којем ће бити речи касније, обележава сасвим извесно победе из времена Тиберијевог Панонског рата у овој области. Символика тога натписа мора се повезати са наведеним податком из *Res gestae* (с. 30).¹⁵⁹ Статуа из исте серије која представља племе Пируста симболизује слом Далматско-панонског устанка. И премда наративни извори о овим операцијама говоре мало

¹⁵³ Grbić 2011, 133–135.

¹⁵⁴ Даље, није била реткост да се монументални споменици или поједини њихови мотиви копирају на минијатуре, в. Zanker 1988, 265–295; Ando 2000, 287.

¹⁵⁵ Уп. Nicolet 1991.

¹⁵⁶ Smith 1988, 33–74; *ib.*, 75: "Sebasteion series must have been borrowed, and the only real possibility is from Rome." Zanker 1988, 112–14; 194–5; 210–15; Nicolet 1991, 41–3; Dueck 2000, 126; Carey 2007, 66–67; Grbić 2011, 129–132. L. Richardson, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Baltimore–London 1992, 317, s.v. *Porticus ad Nationes*.

¹⁵⁷ Serv. ad Aen. VIII 721: *Porticum enim Augustus fecerat in qua simulacra omnium gentium conlocaverat: quae porticus appellabatur 'Ad Nationes'*. Plin. NH XXXVI 39; Vell. Pat. II 39.2: *praeter Hispanias aliasque gentis, quarum titulis forum eius praenitet*. Могуће је да су статуе ношене и у процесји поводом Августове сахране: Tac. Ann. I 8.4; Cass. Dio LVI 34.3. Smith 1988 (п. 2), 74.

¹⁵⁸ Paz de Hoz 2007, 131–146.

¹⁵⁹ Уп. § 2.2.1.4. Општи осврт на симболику споменика у оквиру комплекса: Nicolet 1991, 99; Murphy 2004, 23.

или не говоре уопште,¹⁶⁰ упоредно тумачење пропагандних споменика указује у том правцу.

Вратимо се подацима о Илирику које је Плиније преузео од Агрипе. На овоме месту морамо преиспитати мишљење о томе да Плинијев податак о положају Скордиска и Тауриска у односу на Клаудијску гору потиче са Агрипине карте *NH III 148: mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci*.¹⁶¹ *Mons Claudius* обично се идентификује са Папуком (Пожешким горјем) у Славонији.¹⁶² Име је изведено из Тиберијевог гентилиција¹⁶³ и мора се датовати пре његове адопције у *gens Iulia* 4. године. Без сумње, ороним стоји у вези са Тиберијевим успесима у Панонском рату,¹⁶⁴ а забележен је и код Велеја Патеркула као поприште борби, касније, у Далматско-панонском устанку 7. године.¹⁶⁵ Врло је могуће да је име ове планине било забележено на Агрипиној карти. Плиније, међутим, у односу на *mons Claudius* одређује положај Тауриска и Скордиска.¹⁶⁶ Јасно, тај податак припада једном старијем слоју и потиче из времена када су та племена била слободна.¹⁶⁷ Вероватно је да ови подаци нису преузети заједно, чак ни из истог извора (тј. из карте). Наиме, у време Панонског рата у области Клаудијске горе ту се већ помињу Андизети и Бреуци и о томе, како смо видели, имамо писаног трага.¹⁶⁸

Произилази да је Плиније, када су у питању заједнице Паноније, настојао да унесе географски редослед где је то било могуће или једноставно. Сам положај племена у односу на велике реке (Саву и Драву) аутор је могао утврдити према Агрипиној карти. Видимо да је он након

¹⁶⁰ Уп. Syme 1933, 70–71 = 1971, 141–142; Vell. Pat. II 96. 2–3; Suet. Tib. 9: *Pannonico (sc. bello) Breucos et Delmatas subegit*.

¹⁶¹ Domić-Kunić 2004, 130; Domić-Kunić 2006, 74, сматра да: „Plinijev opis te planine ne ostavlja mjesta dvojbi da je riječ o opisivanju slikovnog predloška; promatrač, naime, kao na karti prati tokove panonskih rijeka, Save i Drave, i zaustavlja se na ovoj istaknutoj prirodnoj barijeri, gledajući dalje u smjeru svojeg zamišljenog putovanja...” Што се тиче овог податка конкретно, треба додати важну чињеницу, која је у том раду изостављена, да је ороним познат из других извора. Уп. Grbić 2012, 100–101.

¹⁶² Köstermann 1953, 160–161; Mócsy 1962, 526; Alföldy 1964, 128; Alföldy 1966, 234. Уп. § 2.2.1.4.

¹⁶³ Premerstein, *JÖAI* 1, 1898, 148; Köstermann 1953, 360, нап.1; Degmedžić 1959, 29; Mócsy 1962, 526, 540; Dušanić 1967, 68, нап. 21.

¹⁶⁴ Mócsy 1961, 178; Alföldy 1964a, 112.

¹⁶⁵ Vell. Pat. II 112.3; уп. Mócsy 1962, 526. Domić-Kunić 2006, 74.

¹⁶⁶ О суседству Тауриска и Скордиска уп. Strab. VII 2.2.

¹⁶⁷ Обично се сматра да податак потиче из времена операција које је водио *L. Calpurnius Piso Frugi* (13–11 пре Хр.). Mócsy 1962, 526; Alföldy 1964a, 108, 112; Alföldy 1966, 234, 239; Dušanić 1967, 68.

¹⁶⁸ Натпис бр. 102, § 2.2.1.4 и Suet. Tib. 9.

географског прегледа набројао редом и остале панонске заједнице, сасвим вероватно онако како су оне биле поређане у формули, изостављајући оне које је већ поменуо.

Што се тиче Августових *Мемоара* као Плинијевог извора, за наше провинције не можемо поуздано везати ниједан Плинијев податак, премда постоји мишљење да од Августа можда потиче податак о положају Сисције,¹⁶⁹ где се Купа улива у Саву, формирајући острво Сегестика.¹⁷⁰ Затим, А. Домић-Кунић за Августове *Мемоаре* везује и податак *NH III 147: quae pars ad mare Hadriaticum spectat, appellatur Dalmatia et Illyricum supra dictum; ad septentriones Pannonia vergit*,¹⁷¹ премда су ту могућа друга решења.

1.1.2.3. *Formulae provinciarum*

Поменули смо више пута да је за нашу тему Плинијево дело драгоценост као извор пре свега јер се писац користио службеним документима, провинцијским пописима, из којих је изводио спискове заједница и податке о статусу градова.¹⁷² Више пута у географским књигама Плиније изричито помиње формуле провинција као свој извор. Тако, на пример, у опису овој стране Хиспаније писац помиње промену у формули провинције (*NH III 18*): *Citerioris Hispaniae sicut conplurium provinciarum aliquantum vetus forma mutata est*.¹⁷³ Затим, наводи формулу Нарбонске Галије коју је ревидирао Галба.¹⁷⁴ За регије Италије користио се Августовим списом *Discriptio Italiae totius in regiones undecim*.

У неким случајевима Плиније се служио и епиграфским изворима. Начин на који Плиније преузима епиграфске податке може се проверити на примеру поглавља *NH III 136*, где врло верно преноси текст натписа *Trophaeum Alpium*.¹⁷⁵ Можемо претпоставити да је на исти начин поступио и са службеним пописима.

¹⁶⁹ Domić-Kunić 2004, 132.

¹⁷⁰ Уп. Strab. VII 5.2.

¹⁷¹ Domić-Kunić 2004, 165.

¹⁷² Detlefsen 1908, 69–70.

¹⁷³ Nicolet 1991, 152–159.

¹⁷⁴ Christol 1994, 45, 52.

¹⁷⁵ *CIL V 7817: Imp(eratori) Caesari divi f(ilio) Augusto pontifici | maximo (!) imp(eratori) XIII tribunic(ia) potestate XVII s(enatus) p(opulus)q(ue) R(omanus) | quod eius ductu auspiciisque gentes Alpinae omnes quae | a mari supero ad inferum pertinebant sub imperium p(opuli) R(omani) sunt redactae | gentes Alpinae devictae | Trumpilini | Camunni | Venostes | Vennonetes | Isarci | Breuni | Genaunes || Focunates | Vindellicorum gentes quattuor | Cosuanetes | Rucinates | Licates | Catenates | Ambisontes || Rugusci | Suanetes | Calucones | Brixenetes | Leponti | Uberi | Nantuates | Seduni || Varagri | Salassi | Acitavones | Medulli*

Вратимо се карактеру ових докумената. *Formulae provinciarum* садржале су статистичке податке,¹⁷⁶ као што је статус заједница и њихов правни однос према Риму;¹⁷⁷ служиле су највероватније у фискалне и административне сврхе, за утврђивање пореза и обавеза према држави.¹⁷⁸ У њима су места набрајана према административној подели, унутар које су административне јединице поређане према статусу, а затим по абecedном реду или, можда је исправније рећи, по словима абецедне.¹⁷⁹ Како су тачно ови документи изгледали, мора остати на нивоу претпоставке, будући да смо о њима само посредно обавештени. Кунц је претпоставио да је постојала једна августовска редакција провинцијских формула, односно компилација свих провинцијских спискова.¹⁸⁰ Насупрот томе, Детлефсен је сматрао да није било редиговане компилације докумената, већ да су у питању појединачни документи, засебни за сваку провинцију, уз које су постојали анекси о променама у формули провинције,¹⁸¹ какав је, на пример, поменути податак о промени формуле Нарбонске Галије или Веспасијанове промене у Шпанији.¹⁸²

Индикација да је неки податак код Плинија преузет из ових званичних спискова може бити помен статуса места или, уколико је наведен етник који означава *civitas*, може се приписати официјелним листама.¹⁸³ На многим местима у свом излагању Плиније се трудио да успостави географски редослед, негде са мање негде са више успеха. Бар када су места уз обалу у питању, њихов је географски распоред могао бити преузет из **Перипла*, али су сами подаци о статусу вероватно били преузети из формуле.¹⁸⁴ Слично се може претпоставити за поглавља о Панонији где налазимо комбинацију података из формуле са подацима из Агрипине карте.

Ucenni | Caturiges | Brigiani | Sogionti || Brodionti | Nemaloni | Edenates | Esubiani | Veamini | Gallitae | Triullatti | Ecdini || Vergunni | Egui | Turi | Nematuri | Oratelli | Nerusi | Velauni | Suetri. Уп. Plin. *NH* III 136.

¹⁷⁶ Sallmann 1971, 201–207 („Statistisches“); Christol 1994, 46.

¹⁷⁷ Detlefsen 1908, 65–68; Christol 1994, 47.

¹⁷⁸ Кунц је повезивао формуле са цензом: Cuntz 1880, 46; уп. Detlefsen 1908, 68; Sallmann 1971, 95–102.

¹⁷⁹ Уп. Jones 1972, 503. Тако, на пример, у Наронитанском конвенту имамо пет заједница чија имена почињу на слово D које су наведене следећим редом: *Daversi, Desititates, Docleatae, Deretini, Deraemistae, Dindari.*

¹⁸⁰ Cuntz 1888, 48–49; Cuntz 1890, 475–526; уп. Sallmann 1971, 100.

¹⁸¹ Detlefsen 1909, 26–34.

¹⁸² Plin. *NH* III 37. Christol 1994, 45.

¹⁸³ Уп. Jones 1972, 504: “for such a classification was obviously of great importance for official purposes, but of no great interest to a geographer.”

¹⁸⁴ Marion 1998, 126–128.

О правном односу илиричких заједница према Риму пре конституисања провинције имамо обавештење код Тита Ливија, који преноси уговор којим је Рим 167. године пре Хр., након Трећег илирског рата, регулисао односе са побеђеним илирским племенима (Аницијеву формулу). Ту се помињу нека од племена која се појављују у „Вароновој“ листи: ... *non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daorsis quoque immunitatem dare, quod relicto Carauantio cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus et Dassarensibus et Selepitanis ceterisque Illyriis uetigal dimidium eius, quod regi pependissent, <inpositum>. inde in tres partes Illyricum divisit. unam eam fecit, quae supra dictam est, alteram Labeatas omnis, tertiam Agrauonitas et Rhizonitas et Olciniatas accolasque eorum. hac formula dicta [in] Illyrico...* Премда, како смо поменули, овде није у питању формула провинције, већ мировни уговор, ово Ливијево место, осим што помиње имена заједница и њихов правни однос са Римом у периоду пре него што је формирана провинција, јасно приказује поступак којим су се Римљани руководили приликом одређивања формула.¹⁸⁵

Од тога како треба разумети Плинијево место где он наводи Варонов податак о 89 заједница у Наронитанском конвенту, зависи много тога када је у питању управна историја провинције. Наиме, није сасвим јасно да ли се и ових 89 заједница, које, како Плиније каже, више не постоје у време Принципата, везују за један републикански *conventus iuridicus* са центром у Нарони (на шта указује Плинијева формулација), или је Плиније искористио оквир Наронитанског конвента као географску референцу? Чињеница да немамо Варонов текст отежава ствари. Уколико се рачуна са првом могућношћу, овај податак представља важан траг једне познорепубликанске управне фазе у Илирику.

Провинцијска формула којој се јасно може ући у траг настала је након слома Далматско-панонског устанка (6–9. год.). Настанак документа којим се Плиније користио може се датовати непосредно након Далматско-панонског устанка, можда одмах након 9. године, када се приступило консолидацији Илирика који је подељен на две засебне провинције: *Illyricum superius* — Далмацију и **Illyricum inferius*, односно Панонију.¹⁸⁶ На тај начин су заједнице из времена Принципата и подељене у Плинијевим списковима, и тај распоред смо преузели у овој књизи.

¹⁸⁵ Уп. нпр. А. Lintott, *Ge&R* 28, 1969, 59: “The difference between this and later so-called *leges provinciae* lay only in the fact that no permanent Roman administration was involved.”

¹⁸⁶ За питање датума промене имена провинција у Далмација и Панонија: Wilkes 1969, *Civitates superioris provinciae Illyrici* спомињу се на једном натпису пронађеном у Конавлима код Цавтата (Епидаур) из времена Тибериа: *CIL* III 1714 = *ILS* 938: *P. Corne[lio] | Dolabell[ae] co(n)s(uli) | VIIviro epul[oni] | sodali Titien[si] | Ileg(ato) pro*

1.1.3. Историјски слојеви Плинијевог текста и спискови племенских заједница

У географским описима провинција Далмације и Паноније, Плиније доноси више група разновремених података.¹⁸⁷ Захваљујући томе што у тексту можемо препознати читаве одломке који су преузети или компилирани и што, захваљујући томе, можемо ући у траг његовим главним изворима, историјски слојеви могу се издвојити и приближно датовати. У неким случајевима, подаци или читави блокови могу се везати и за одређени извор из кога су преузети.

Може се уочити неколико историјских слојева текста у Плинијевим поглављима. За Далмацију то су: (а) подаци о племенима пре доласка Келта који припадају најстаријем слоју; затим, (б) слој који припада времену позне Републике. Највећи и најважнији слој припада периоду Јулијевско-клаудијевске династије, прецизније (в) времену Августове владавине са (г) изолованим подацима који се тичу времена владавине других царева те династије (углавном цара Клаудија). Уочљиво је да у поглављима о Панонији има мање слојева него што је то случај са формулом суседне провинције Далмације. Будући да је покорвање панонских племена и њихово претварање у римске перегрине општине завршено у мање етапа, било је мање промена у формули до времена настанка Плинијевог текста. Затим, како је у питању област дубоко у унутрашњости, за њу нема података који потичу из *Перипла*. Осим тога, начелно се може претпоставити да се писац служио мањим бројем извора него што је то случај са Далмацијом. У опису Паноније може се изоловати слој који се тиче формуле провинције из времена Августа и географских података који се могу приписати истом периоду, али је у „панонска поглавља“ писац унео и неке савремене податке из флавијевске епохе.

Један од најстаријих података у читавом Плинијевом опису Илирика¹⁸⁸ јесте списак племена у поглављу *NH III 142* које Плиније приписује Либурнима: *gens Liburnorum ... pars eius fuere Mentores, Himani, Encheleae, Bulini et quos Callimachus Peucetios appellat*. Нека од ових племена помињу се у старијим изворима, код Хекатеја,¹⁸⁹ Псеудо-Скилакса,¹⁹⁰ Псеудо-

pr(aetore) divi Au[gusti] | et Ti. Caesaris Augusti | civitates superioris | provinciae {H}Illyrici. Уп. војничку диплому (бр. 95) из 61. год.: *et sunt in Illyrico sub L. Salvidieno Salviano Rufo...* Dušanić S. 1998–1999, 57–58.

¹⁸⁷ Detlefsen 1908, 68–69.

¹⁸⁸ У томе смислу и: Marion 1998, 124.

¹⁸⁹ Hecat. ap. Steph. Byz.: Λιβουρνοί, Μέντορες, Σωπιοί, Ὑμίται ...

¹⁹⁰ Ps. Scyl. 21–26: Λιβουρνοί, Ἰλλυριοί, Ἰεραστάμναι, Βουλινοί, Ὑλλοί, Νεστοί, Μανιοί, Αὐταριάται, Ἐγχελεῖς, Ταυλαντίοι. Уп. Alföldy 1965, 33; Suic 1955, 168–180.

Скимна¹⁹¹ и Артемидора,¹⁹² који бележе стање пре доласка Келта.¹⁹³ Ментори се могу препознати у имену острва Менториде које спомињу Хекатеј и Псеудо-Скилак. Химани се обично идентификују са племеном Ἴσμενοι код Псеудо-Скимна.¹⁹⁴ Булини, поменути и код Псеудо-Скилакса и Псеудо-Скимна, живели су око Цетине, у подручју које су касније заузели Делмати.¹⁹⁵ На њихово присуство у тој области вероватно сећа место *Bulinia*, које је забележено на Појтингеријани.¹⁹⁶ Нека од ових племена помиње и Птоlemeј, ослањајући се на неки старији грчки извор,¹⁹⁷ а бележе их и други писци. Плиније помиње полуострво Хилис у поглављу *NH III 141*, које носи име по Хилејима (Ἰλλοί),¹⁹⁸ али писац бележи и други назив овог полуострва *promunturium Diomedis*.¹⁹⁹ Међу овим племенима Плиније помиње и Пеуцетије, који су живели у Италији, цитирајући Калимаха као извор. У питању је један *aition*.²⁰⁰ Најстаријем слоју, такође, припадају и неки од података о јадранским острвима у поглављима *NH III 151–152*: Калимаха цитира и у поглављу *NH III 152* за острво Мелите (Мљет) и мелитејске псе;²⁰¹ као и податак да острва Апсиртиде носе име по Медејином брату,²⁰² док раније, у поглављу *NH III 140* спомиње *Absortium*, очито пратећи други извор.²⁰³ Затим, следе Електриде, које је споменуо и

¹⁹¹ Ps. Scym. 394: Ἴσμενοι, Μέντορες; 403–404: Πελαγόνιοι, Λιβουρνοί, Βουλινοί, Ἰλλοί, Ἰλλυριοί.

¹⁹² Artemid. apud Steph. Byz. *Ethn.* 148 (Billerbeck) Βοῦννος πόλις Ἰλλυρίας τὸ ἐθνικὸν Βοῦννιος, ὡς Ἀρτεμίδωρος ἐν ἁ Γεωγραφουμένου. Уп. Steph. Byz. *Ethn.* 144 (Billerbeck): Βουλινοί, ἔθνος περὶ Ἰλλυρίαν. Ἀρτεμίδωρος (fr. 51 Stiehle) δὲ οὐκ ἔθνος, ἀλλὰ Βουλίνην πόλιν φησίν, ἣς τὸ ἐθνικὸν Βουλίνος.

¹⁹³ Alföldy 1965, 33–34.

¹⁹⁴ Ps. Scym. 405–410: ἐξῆς δὲ μεγάλη χερρὸννησος Ἰλλική πρὸς τὴν Πελοπόννησὸν τι ἐξισουμένη πόλεις· ἐν αὐτῇ φασι πέντε καὶ δέκα Ἰλλοὺς κατοικεῖν, ὄντας Ἑλληνας γένει τὸν Ἦρακλέους γὰρ Ἰλλὸν οἰκιστὴν λαβεῖν... Уп. Plin. *NH III 141*. Идентификација није сасвим поуздана.

¹⁹⁵ Suić 1955, 140–141, 171. Према Суићу, податак припада једном познијем слоју Псеудо-Скилаковог *Перипла*, који није старији од Псеудо-Скимнове *Периегезе* датоване око 110. пре Хр.

¹⁹⁶ *Tab. Peut.* Wilkes 1969, 5 и нап. 1.

¹⁹⁷ Ptol. II 16.5. Müller ad Ptol. стр. 310. Уп. Suić 1955, 136–148; Alföldy 1965, 37.

¹⁹⁸ Ps. Scym. 404.

¹⁹⁹ Уп. § 2.1.2.1.

²⁰⁰ Callim. frg. 107 (Pfeiffer); уп. Nicand. Coloph. apud Ant. Lib. *Met.* 31. Schneider / Keil 55–56, frg. 47. S. Dušanić, *Mélanges... Fanoula Papazoglou* 1997, 47–48, 49–50, нап. 50. Уп. Ps. Scyl. 15: Πευκετιεῖς.

²⁰¹ Callim. frg. 579 (Pfeiffer). Plin. *NH XXX 43*.

²⁰² Sallmann 1971, 196 нап. 18; и Ovid. *Trist.* III 9.6; Hyg. *Fab.* 26; Steph. Byz. Истру етимологију имена доноси и: Strab. VII 5. 11.

²⁰³ Сличан поступак уочава се и у понављању *Gissa* (*NH III 141*) и *Cissa* (*NH III 151*).

у поглављу о јадранским острвима.²⁰⁴ Сматра се да је име острва Кратеје коруптела за *Brattia* (Брач).²⁰⁵

Даље, може се издвојити слој који припада времену позне Републике. Из текста *Енциклопедије природе* (*NH* III 142) знамо да је Варон забележио 89 аутономних *civitates* Наронитанског конвента.²⁰⁶ *M. Varro LXXXVIII civitates eo ventitasse auctor est.* Број некадашњих заједница, које се помињу код Варона — *civitates quae fuerunt* — Плиније ставља у контраст са онима које постоје у његово време, односно у време о којем говори његов извор из времена Принципата (*nunc soli prope noscuntur...*). Плиније, како Залман истиче, начелно не пореди формуле провинција из различитих периода, бар када су у питању оне из времена Републике. Стога се сматра да је на местима где писац говори о некадашњим заједницама преузео имена оних које се спомињу код Варона.²⁰⁷ Додуше, могуће је да је Варон пред собом имао неки званични документ из којег је црпео податке.²⁰⁸ Списак тих заједница и градова, од којих Плиније наводи само неке, могао је бити изведен из једне старије формуле, која је вероватно важила до реорганизације провинције након угушења Далматско-панонског устанка 9. године. У питању су врло мале *civitates*, вероватно сведене на поједина насеља.²⁰⁹

На основу идентификације са племенима које помиње Апијан у вези са Октавијановим ратом у Илирику, Алфелди је сматрао да листе заједница, које Плиније набраја у поглављима *NH* III 143–144, датирају из 35–33. пре Хр. и да су могле бити преузете из Августових *Мемоара* које је користио и Апијан.²¹⁰ Међутим, нека племена помињу се и у ранијем периоду: на пример, код Ливија у уговору 167. године пре Хр. након завршетка Трећег илирског рата,²¹¹ али и у другим изворима. Такође, Помпоније Мела у својој *Хорографији* (*Chorographia*) бележи нека од тих имена. Опис Илирика налази се у другој књизи дела Помпонија Меле,²¹² где он помиње племена која се и код Плинија јављају као неке од *civitates quae fuerunt*:²¹³

²⁰⁴ Plin. XXXVII; Strab. V 1.9: τὰς Ἠλεκτρίδας νήσους τὰς πρὸ τοῦ Πάδου. Уп. Zehnacker 2004, 284.

²⁰⁵ Suić 1955, 129 према: A. Mayer, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* LXVI 1939, 96–99 (non vidi); Wilkes 1969, 5, 228.

²⁰⁶ Alföldy 1965, 48.

²⁰⁷ Sallmann 1971, 248.

²⁰⁸ Варон је био легат у Илирику и могли су му бити доступни службени подаци.

²⁰⁹ Alföldy 1965, 36–37.

²¹⁰ Alföldy 1965, 37. Уп. Domic-Kunić 2004, 132, док на другом месту те податке приписује *Периплу*.

²¹¹ B. § 1.1.2.

²¹² Mel. *Chor.* II 49–50.

²¹³ B. § 1.1.4.

*Partheni et Dasaretiae prima eius tenent, sequentia Taulantii, Encheleae, Phaeaces. Dein sunt quos proprie Illyrios vocant, tum Piraei et Liburni et Histri...*²¹⁴ Сагласје Плинијевих и Мелиних података о овим заједницама (нпр. помен *Illyri proprie dicti* и др.) упућује на заједнички извор,²¹⁵ односно највероватније на Варона,²¹⁶ што опет претходи овим догађајима. Те заједнице су вероватно опстале до реорганизације провинције, када су формиране заједнице које су наведене у листама из времена Принципата.

Познорепубликанском слоју припадају и листе градова (*oppida*)²¹⁷ у поглављу *NH III 144: sunt oppida civium Romanorum Rhizinium, Acruium, Butuanum, Olcinium, quod antea Colchinium dictum est, a Colchis conditum. ... amnis Drino superque eum oppidum civium Romanorum Scodra ... Lissum oppidum civium Romanorum* и *NH III 152: Issa civium Romanorum*²¹⁸ *et cum oppido Pharia*. Низ ових градова, који се спомињу код Плинија као *oppida* очигледно не припадају категорији *civitates quae fuerunt* већ су у питању анахрони подаци.²¹⁹ Плиније се за те податке ослонио на извор који помиње ове градове у време пре него што су места имала градски статус.²²⁰ Он, наиме, не покушава да отклони хронолошке несугласице.²²¹ Већина насеља која Плиније класификује као *oppida civium Romanorum* добила су статус града рано: у време Августа и Тиберија и/или Клаудија.²²²

Сличан је случај са Плинијевим подацима о заједницама Либурније.²²³ Неке од либурнских заједница понављају се у три листе. Неколико њих Плиније помиње у опису десете регије Италије (*NH III 139*) као перегрине; затим у опису Либурније наводи градове уз обалу (*NH III 140*): *per oram oppida Alvona, Flanona, Tarsatica, Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argyruntum, Corinium, Aenona, civitas Pasini*. Поново су се нашле у списку заједница које су стекле италско право²²⁴ и/или *immunitas*. Изнето је

²¹⁴ Detlefsen 1901, 5. Уп. Katičić 1964; Papazoglu 1965, 179; Katičić 1966.

²¹⁵ За конкорданце између Меле и Плинија: Schweder 1895, уп. Щеглов 2008, 442–459.

²¹⁶ Уп. Papazoglu 1965, 179 нап. 127; Katičić 1964; Silberman 2003, 194–195.

²¹⁷ Термин употребљен да означи градску структуру: Schönnebauer 1954, 18; Alföldy 1965, 196; Wilkes 1969, 254; уп. Vittinghoff 1977, 24–30.

²¹⁸ Ису Плиније спомиње на два места, у јурисдикцији Салонитанског конвента (*NH III 142: Issaei*), и овде (*NH III 152*), међу острвима у Јадрану.

²¹⁹ Katičić 1964, 87–97. Алфелди сматра да Плиније не реферише на статус места, већ да користи термин *oppidum* да означи градско насеље.

²²⁰ Alföldy 1965, 139–144; Wilkes 1969, 254–258.

²²¹ За сличне проблеме у Шпанији и Африци: Hoyos 1979; Shaw 1981.

²²² Alföldy 1962, 363–355, нарочито нап. 45. Alföldy 1965, 141–143.

²²³ Уп. § 2.1.1.2.

²²⁴ То је било право по коме су места ослобођена од плаћања пореза, тако што су се правном фикцијом третирала као тло Италије. За *ius Italicum* либурнских заједница (проблеме и литературу) в. Margetic 1977, 401–409 и § 2.1.1.2.

више предлога како треба тумачити ово понављање,²²⁵ између осталог и тај да је Либурнија привремено могла припадати Италији.²²⁶ По свему судећи, ради се о групи асинхроних и анахроних података. Плиније је ту очигледно имао на располагању неколико извора. Стога је нека имена поновио више пута у различитим листама, не покушавајући да отклони понављања и несугласице.²²⁷

За нашу тему најважнију групу података чине листе peregrinих заједница које припадају периоду династије Јулијеваца–Клаудијеваца. Ти спискови заједница које су постојале у време Принципата сведоче о постојању педесет две peregrине заједнице у обе провинције.²²⁸ Они потичу из времена непосредно након завршетка Далматско-панонског устанка 9. године.

Само неколико података односи се на период владавине других царева Јулијевско-клаудијевске династије. Тако је, на пример, Плиније у дело унео податак да је цар Клаудије населио ветеране у место *Siculi*, док не помиње колонију Еквум, која је настала на територији Делмата²²⁹ у време Клаудија²³⁰ или, вероватније, у време Нерона.²³¹ У поглављу о Норрику (*NH* III 146), помиње област *deserta Voiorum*, у којој се налазе *colonia Divi Claudii Savaria* и *oppidum Iulium Scarbantia*. Наиме, он нотира статус Клаудијеве колоније, али не каже да је читава област у време истог цара припојена Панонији, јер се за податак о области ослонио на старији извор. Затим, помиње *deserta Voiorum*, крајеве које су Боји напустили након пораза од Бурбисте,²³² подручје које је од времена цара Клаудија припојено Панонији. Забележио је статус колоније Емоне, која је основана у време Тиберија.

Плиније је на неким местима уносио савремене податке где су му извори за то били доступни. Тако, захваљујући њему знамо да је Веспасијан доделио латинско право Шпанији.²³³ Затим, када говори о

²²⁵ Уп. § 2.1.1.2.

²²⁶ За аргументе в. Margetić 1977.

²²⁷ Тако сматра и Залман (Sallmann 1971, 203), према чијем мишљењу листа из поглавља *NH* III 139 није могла бити преузета из званичне формуле, будући да заједнице нису поређане по абеди.

²²⁸ Тај број је у нашем раду сведен на 40 заједница, будући да су заједнице Либурније, којих је према Плинију било четрнаест, третиране у истом поглављу (§ 2.1.1.2.).

²²⁹ *CIL* III 1323, 4376, 15004, 2006. Уп. Wilkes 1969, 242.

²³⁰ E. Kornemann, *RE* IV, 545, бр. 213.

²³¹ Wilkes 1969, 114; Ферјанчић 2004, 188, уп. H. Galsterer, *ZPE* 7, 1971, 79–91. О томе: § 2.1.2.1.

²³² Domic-Kunić 2006, 74, нап. 60.

²³³ Plin. *NH* III 30; уп. Strab. III 2. 15: Λατίνοι τε οἱ πλεῖστοι γεγόνασι καὶ ἑποίκους εἰλήφασιν Ῥωμαίους, ὥστε μικρὸν ἀπέχουσι τοῦ πάντες εἶναι Ῥωμαῖοι.

Нарбонској Галији, Плиније помиње да је Галба додао неке заједнице у формулу провинције: *adiecit formulae Galba Imperator ex Inalpinis Avanticos atque Bodionticos, quorum oppidum Dinia*.²³⁴ Међутим, подаци савремени Плинију, у одељку који нас занима, јављају се пре по изузетку него по правилу. У опису Паноније поменуо је Емону и Сисцију, док, на пример, не наводи флавијевску колонију Сирмиј. То је неке ауторе навело да датују настанак града у каснији период.²³⁵ Недавно је А. Домић-Кунић истакла да Плиније не бележи флавијевске градове Андаутонију и Невиодунум, већ перегрине заједнице Латобика и Варцијана.²³⁶ Међутим, Плиније начелно за овај простор не бележи муниципије, већ само неке колоније, *oppida* из старијих изворе и *civitates*.

1.1.4. Спискови перегриних заједница код Плинија Старијег

На овоме месту из Плинијевих поглавља о Илирику треба да издвојимо спискове заједница, како бисмо дошли до оне групе која ће бити разматрана овде. Из текста поглавља о Далмацији и Панонији јасно се може издвојити неколико таквих спискова. Они припадају различитим историјским слојевима текста, о којима смо говорили у претходном поглављу (§ 1.1.3).

Листе перегриних заједница које се помињу код Плинија можемо начелно поделити у две групе. Прва група би се могла класификовати као *civitates quae fuerunt*. То је израз којим се и Плиније послужио у садржају географских књига да означи оне заједнице које су нестале али су вредне спомена.²³⁷ Овамо спадају заједнице које су постојале пре него што је провинција Илирик реорганизована након Далматско-панонског устанка.²³⁸ Другу групу чине спискови перегриних заједница из Августовог времена, који потичу из формуле провинције из I века. Како смо видели, они се врло јасно могу издвојити као целина.

²³⁴ Plin. *NH* III 37. Christol 1994, 45.

²³⁵ Уп. § 2.2.1.9.

²³⁶ Уп. § 2.2.1.15; § 2.2.1.17.

²³⁷ Уп. нпр. *NH* III 7: *ex his digna memoratu aut Latio sermone dicto facilia*; *NH* III 139: *populorum pauca effatu digna aut facilia nomina*; *NH* III 139: *ex quibus ... nominare non pigeat*; *NH* III 144: *retinent nomen*, и сл. (*passim*).

²³⁸ У питању су углавном *civitates* Далмације, уп. Wilkes 1969, 56.

1.1.4.1. *Civitates quae fuerunt*

На више места Плиније помиње имена неких заједница у времену када оне нису више постојале.²³⁹ Њих смо груписали као *civitates quae fuerunt*. *Civitates* ове групе нису посебно обрађене у нашем каталогу. Међутим, морамо их поменути, будући да су неке од њих биле обухваћене заједницама којима се у овој раду бавимо. Како смо већ поменули у претходном поглављу, податак преузет од Варона могао би сведочити о републиканској управној фази. Овде издвајамо листе у којима су оне забележене у Плинијевим поглављима.

NH III 142: M. Varro LXXXVIII civitates eo ventitasse auctor est...

NH III 144: Ozuaei, Partheni, Cavi, Haemasi, Masthitae, Arinistae.

NH III 144: eo namque tractu fuere Labeatae, Senedi, Rudini, Sasaei, Graebaei; proprieque dicti Illyri et Taulanti et Pyraei retinent nomen.

1.1.4.2. Перегрине заједнице у доба Принципата — формула из Августовог времена

Далмација

Civitates ове листе подељене су на три јуридикчка конвента: *conventus Scardoniae* (*NH III 139*), *conventus Saloniae* (*NH III 142*); *conventus Naronae* (*NH III 143*) под чију су јурисдикцију потпадале. На основу Плинијевог текста у поглављу *NH III 144* и униформног начина излагања, Ј. Марион је изашла са хипотезом да је могао постојати четврти конвент Далмације — *conventus Epidauritanus* (?) — чији би центар био Епидаур.²⁴⁰ Међутим, нема основа за такву претпоставку, будући да су оне заједнице, које су формиране у тој области, припале Наронитанском конвенту, а *oppida* која се помињу имала су већ градски статус.

Civitates Скардонитанског конвента (§ 2.1.1):

Код заједница Скардонитанског конвента Плиније доноси скраћену листу.

NH III 139: Iapides et Liburnorum civitates XIII, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Burnistas, Olbonenses nomine non pigeat.

²³⁹ Уп. Sallmann 1971, 193.

²⁴⁰ Marion 1998, 129–132 (сасвим извесно превиђа промене у формули).

Civitates Салонитанског конвента (§ 2.1.2):

NH III 142: CCCXLII *Delmatae*, XXV *Deuri*, CCXXXVIII *Ditiones*, CCLXVIII *Maezei*, LII *Sardeates*. ... (ex *insulis Issaei, Solentini, Separi, Epetini. ab his castella Petuntium, Nareste, Oneum*).

Civitates Наронитанског конвента (в. § 2.1.3):

NH III 143: *Cerauni decuriis XXIII, Daversi XVII, Desitiates CIII, Docleatae XXXIII, Deretini XIII, Deraemistae XXX, Dindari XXXIII, Glinditiones XLIII, Melcumani XXIII, Naresi CII, Scirtari LXXII, Siculotae XXIII populatorisque quondam Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis*.

Панонија

Перегрине заједнице Паноније поделили смо на две групе, у зависности од тога да ли су поменуте у формули сачуваној код Плинија или не. Плиније настоји да уведе географски редослед у своје излагање: најпре наводи имена заједница кроз чије територије протичу велике реке,²⁴¹ а затим наводи абecedним редом имена перегриних заједница провинције, изостављајући она племена која је већ споменуо. У односу на то, из описа Паноније издвојили смо две листе заједница: а) географску и б) абecedну. Другу групу перегриних заједница Паноније чине *civitates* ван Плинијевих спискова (§ 3.2.2). То су заједнице Боја и Скордиска које се не појављују у званичним листама за Панонију (у формули коју је Плиније користио), стога се нису нашле у његовом делу, али о њиховом дугом постојању имамо епиграфске податке. Скордиске, како смо видели, Плиније наводи према географском положају, али не и као *civitas*,²⁴² док Боје помиње само у контексту простора на којем су некад живели.²⁴³ Ове заједнице означили смо као „*civitates* Паноније ван Плинијевог списка“.

а) Географски списак

NH III 147: *Draus per Serretes, Serapillos, Iasos, Andizetes, Saus per Colapianos Breucosque*.

б) Абecedни списак

NH III 148: *Arviates, Azali, Amantini, Belgites, Catari, Cornacates, Eravisci, Hercuniates, Latovici, Oseriates, Varciani*.

²⁴¹ Уп. Плинијев садржај NH I: *flumina clara*. На сличан начин организује излагање у поглављу о перегриним заједницама Мезије: *flumina clara e Dardanis Margus, Pincus, Timacus*.

²⁴² О заједници Скордиска в. § 2.2.2.2.

²⁴³ О томе в. § 2.2.2.3. У ову смо групу сместили и заједницу Котина, коју Плиније уопште не спомиње и спорно је питање да ли је ово племе уопште имало аутономну територију у оквиру Паноније.

Као изолован податак у поглављу *NH* III 148 појављује се *civitas Sirmiensem et Amantinorum*. Сирмиј се помиње као *oppidum*, док је заједница Амантина наведена у абецедном списку.²⁴⁴ Не може се, додуше, са сигурношћу рећи да ли тај податак припада формули или потиче из извора који није службени.

²⁴⁴ О њему ћемо говорити у поглављу о Амантинима (§ 2.2.1.9).

1.2. ДРУГИ КЊИШКИ ИЗВОРИ ЗА ПЕРЕГРИНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ДАЛМАЦИЈЕ И ПАНОНИЈЕ

Плинијева поглавља о географији Илирика служе као главни извор за перегрине *civitates* у томе смислу што он, по свему судећи, доноси званичне спискове заједница провинције. Међутим, да би се могло рећи нешто више о географском положају,²⁴⁵ границама, етничком пореклу популације овог подручја,²⁴⁶ неопходно је упоредити Плинијеве податке са подацима других писаца, пре свега Апијана, Страбона, Птоlemeја, Диона Касија,²⁴⁷ који говоре о племенима и заједницама нашег подручја. Нарочито је значајно поређење са Птоlemeјевим подацима. Стога ћемо се на овом месту врло кратко осврнути на неке пасусе ових писаца и на податке који су важни за дискусију о заједницама.

Пре него што то учинимо, доносимо Алфелдијеву упоредну табелу заједница Далмације где је аутор врло прегледно приказао племена Далмације која су забележена код античких писаца Апијана, Страбона, Диона Касија, Плинија и Птоlemeја. У нашој табели *civitates* из времена Принципата истакнуте су масним словима, како бисмо их јасно раздвојили од заједница које припадају старијем историјском слоју и које су искључене из нашег каталога. Наиме, код Алфелдија и Вилкса наведена су сва племена која се помињу код ових пет писаца, без обзира на то што хронолошки припадају различитим периодима. Затим, неке од идентификација које сматрамо спорним обележили смо знаком †, а тамо где идентификација није сигурна – знаком питања.

Табела 1: Племена у Далмацији према књижевним изворима. Alföldy 1965, 38; Wilkes 1969, 155.

	<i>App.</i>	<i>Strabo</i>	<i>Cass. Dio</i>	<i>Plin.</i>	<i>Ptol.</i>
	—	—	—	<i>Armistae</i>	—
	—	—	—	<i>Arthitae</i>	—
	Βαθιάται	—	—	—	—

²⁴⁵ За локализовање заједница и насеља важни су и подаци из итинерапа (*Itinerarium Antonini, Tabula Peutingeriana, Anonymi Ravennatis Cosmographia*).

²⁴⁶ Уп. Табела 1 и Табела 2.

²⁴⁷ Ови су уз Плинија главни извори за етнографију Илирика и перегрине заједнице у време царства. (Eutrop. *Brev.* VII 9; Fest. 7; Flor. *Epit.* II 24; Front. II 1.15). Када је реч о племенима у времену позне Републике, морају се узети у обзир подаци код Полибија и Ливија.

	Δαισιτιᾶται	Δαισιτιᾶται	Δησιδιάται	<i>Daesitiates</i>	—
	Δάρσιοι	Δαόριζοι	—	<i>Duersi</i>	Δαούρσιοι
	Δαλμάται	Δαλμάτεις	Δελμάται	<i>Delmatae</i>	—
	—	—	—	<i>Deramistae</i>	—
†	Δερβανοί	—	—	<i>Deuri</i>	Δέρριοι
†	—	—	—	<i>Deretini</i>	Δερρίοτες
	—	—	—	<i>Dindari</i>	Δινδάριοι
	—	Διτίωνες	—	<i>Ditiones</i>	Διτίωνες
	Δοκλεᾶται	—	—	<i>Docleatae</i>	Δοκλεᾶται
	Γλιντιδιώνες	—	—	<i>Glinditiones</i>	—
†	Ἰππασίνοι	—	—	<i>Hemasi(ni?)</i>	—
	Ἰάποδες	Ἰάποδες	Ἰάπυδες	<i>Iapudes</i>	Ἰάπυδες
	—	—	—	<i>Illyri proprii dicti</i>	—
†	Ἰντερφρουρίνοι	—	—	† <i>Endirudini</i>	—
?	Καμβαίοι	—	—	<i>Grabaei</i>	—
	—	—	—	<i>Cerauni</i>	Κεραύνιοι
	Κινάμβριοι	—	—	—	—
	Λιβυρνοί	Λιβυρνοί	Λιβυρνοί	<i>Liburni</i>	—
	—	—	—	<i>Labeatae</i>	—
	—	Μαζαῖοι	Μαζαῖοι	<i>Maezaei</i>	Μαζαῖοι
	Μερομέννοι	—	—	<i>Melcumani</i>	Μελκομένιοι
	Ναρήσιοι	—	—	<i>Narensii</i>	Ναρήνσιοι
	Ὄξυαῖοι	—	—	<i>Ozuaei</i>	—
	Παλάριοι	Πληραῖοι	—	<i>Pyraei</i>	—
?	Περθεηνάται	—	—	<i>Partheni</i>	—
	Ποσηνοί	—	—	—	—
	Πυρρυσσάιοι	Πειροῦσταί	—	—	Πιροῦσταί
	—	—	—	<i>Sardeates</i>	Σαρδιῶται
	—	—	—	<i>Sassaei</i>	—
	—	—	—	<i>Scritari</i>	Σκίρτοτες
	—	—	—	<i>Siculotae</i>	Σικουλάται
	Ταυλάντιοι	—	—	<i>Taulantii</i>	—
	Ἄρδιαῖοι	Ἄρδιαῖοι / Οὔαρδαῖοι	Ἄρδιαῖοι	<i>Vardaei</i>	Οὔαρδαῖοι

По узору на Алфелдијеву табелу за племена Далмације, може се направити и прегледна табела за панонске заједнице:

Табела 2: *Civitates* у Панонији према књижевним изворима.

<i>Strab.</i>	<i>Plin.</i>	<i>Ptol.</i>	<i>Cass. Dio</i>
—	<i>Serretes</i>	—	—
—	<i>Serapilli</i>	—	—
—	<i>Iasi</i>	Ἰάσσιοι	
Ἀνδιζήτιοι	<i>Andizetes</i>	Ἀνδιζετες	
—	<i>Colapiani</i>	Κολαιτιανοί	
Вреџкои	<i>Breuci</i>	Вреџкои	Вреџкои
—	<i>Arvirates</i>	—	—
—	<i>Azali</i>	Ἄζαλοι	
—	<i>Amantini</i>	Ἀμαντινοί	
—	<i>Belgites</i>	—	—
—	<i>Catari</i>	—	—
—	<i>Cornacates</i>	— (*Κόρνακον)	—
—	<i>Eravisci</i>	Ἐραβίσκοι	—
—	<i>Hercuniates</i>	Ἑρκουνιάτες	—
—	<i>Latovici</i>	Λατόβικοι	
—	<i>Oseriates</i>	Ἄσεριάτες	—
—	<i>Varciani</i>	Ὀυάρκιανοί	
—	—	Κυτνοί	—
(Βόιοι)	—	Βόιοι	
Σкордίσκοи / Σкордίσται	<i>Scordisci</i>	Σкордίσκοи	

1.2.1. Апијан

Римска историја (Ῥωμαϊκά) Апијана из Александрије (95–160), премда оптерећена многим недостацима, не сме се заобићи као историјски извор, нарочито када су у питању историје провинција. Тако нам његова *Илирска књига* (Ἰλλυρική) служи као драгоцен извор за историју подручја илиричких провинција.²⁴⁸ За нашу тему, тј. за племенске *civitates* у време Принципате, врло је важан извештај о Октавијановом рату 33–35. године пре Хр. (*Ill.* 16–17, 28), у којем су садржана имена племена која су покорена у томе походу, као и други изоловани подаци.²⁴⁹ Значајна јесте

²⁴⁸ За Апијанову Ἰλλυρική опширно са литературом в. врло детаљну монографију: Šašel Kos 2005.

²⁴⁹ За опсег Октавијанових освајања у Илирику, уп. Zippel 1877, 226; J. Kromayer, *Hermes* 33, 1898, 1–70; Veith 1914; N. Vulić, *Rivista di storia antica* 7, 1903, 490–504; Swo-

чињеница да се Апијан пре свега користио Августовим *Мемоарима*,²⁵⁰ на које се чврсто ослања.²⁵¹ Марјета Шашел Кос истиче да су подаци у питању највероватније били садржани у званичном документу, тј. у извештају који је Октавијан поднео Сенату, који је Апијан, можда и селективно, преузео из Августовог текста.²⁵² Утолико су нам његови подаци још важнији. Не можемо на овом месту улазити дубље у анализу „Ιλλυρική“ или појединих делова те књиге, већ се само можемо позабавити питањима идентификације појединих племена и дотаћи, начелно, оних података који су важни за перегрине заједнице и за каснију дискусију.

Користили смо се текстом издања Viereck / Roos.²⁵³ Консултовали смо и Schweighauser 1785.²⁵⁴ Треба поменути да је „Илирска књига“ недавно добила ново критичко и коментарисано издање издање са преводом на француски: P. Goukowski (издање и превод), / P. Cabanne (коментари), Arrien: *Histoire romaine*, Tome V. Livre IX, Le Livre Illyrien. Fragments du Livre Macédonien, Budé 2011.

App. Ill. 16

ὁ δὲ Σεβαστὸς πάντα ἐχειρώσατο ἐντελῶς, καὶ ἐν παραβολῇ τῆς ἀπραξίας Ἀντωνίου κατελογίσατο τῇ βουλῇ τὴν Ἰταλίαν ἡμερῶσαι δυσμάχων ἐθνῶν θαμινὰ ἐνοχλοῦντων. Ὀξυαίους μὲν δὴ καὶ Περθεηνάτας καὶ Βαθιάτας καὶ Ταυλαντίους καὶ Καμβαίους καὶ Κινάμβρους καὶ Μερρομένους καὶ Πυρρυσσάιους εἶλε δι' ὅλης πείρας: ἔργῳ δὲ μείζονι ἐλήφθησαν, καὶ φόρους ὅσους ἐξέλιπον ἠναγκάσθησαν ἀποδοῦναι, Δοκλεᾶται τε καὶ Κάρνοι καὶ Ἰντερφρουρίνοι καὶ Ναρήσιοι καὶ Γλιντιδίωνες καὶ Ταυρίσκοι. ὧν ἀλόντων οἱ ὄμοροι προσέθεντο αὐτῷ καταπλαγέτες, Ἰπλασίνοι τε καὶ Βεσσοί. ἐτέρους δὲ αὐτῶν ἀποστάντας, Μελιτηνοὺς καὶ Κορκυρηνοὺς, οἱ νήσους ψῆκουν,

Август је пак узео све у своје руке и, у поређењу са Антонијевом инертношћу, објавио је у Сенату да је ослободио Италију од необузданих племена која је узнемиравају. Освојио је без тешкоће Оксиеје, Пертеенеате, Батиеје, Тауланције, Камбаје, Кинамбре, Меромене и Пирисеје, с нешто већим напором су били заузети Доклеати, Карни, Интерфрурини, Нареси, Глиндициони, и Таурисци, и захтевао да дају порез, који су избегли да плате. Након што су ови покорени, обузета страхом, предала су му се и суседна племена Хипасини и Беси. Друге, побуњене Мелићане и Коркиране, који живе на острвима,

boda 1932; Vulić 1934; Syme 1934; Schmitthenner 1958. За преглед различитих тумачења и литературе в. Šašel Kos 2005, 459–471.

²⁵⁰ *Commentarii* (App. Ill. 14.42; 15.43; 16.46); Šašel Kos 2005, 393–395, 396.

²⁵¹ Šašel Kos 2005, 393.

²⁵² Šašel Kos у: P. Cabanes (ур.), *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité, Actes du IIIe colloque intern. de Chantilly, 16–19 Octobre 1996*, Paris 1999, 260–261; 2005, 404.

²⁵³ М. Šašel Kos (2005) у монографији о Апијану доноси текст и енглески превод Илирске књиге, такође се ослања текст овог издања, користећи и белешке још увек необјављеног издања К. Бродерсена (К. Brodersen).

²⁵⁴ Уп. § 2.1.3.3.

ἀνέστησεν ἄρδην, ὅτι ἐλήστευον τὴν θάλασσαν: καὶ τοὺς μὲν ἠβώντας αὐτῶν ἔκτεινε, τοὺς δ' ἄλλους ἀπέδοτο. Λιβυρνῶν δὲ τὰς ναῦς ἀφείλετο, ὅτι καὶ οἶδε ἐλήστευον. Ἰαπόδων δὲ τῶν ἐντὸς Ἄλπεων Μοεντῖνοι μὲν καὶ Αὐενδεᾶται προσέθεντο αὐτῷ προσιόντι, Ἀρουπῖνοι οἱ πλείστοι καὶ μαχιμώτατοι τῶνδε τῶν Ἰαπόδων εἰσίν, ἐκ τῶν κωμῶν ἐς τὸ ἄστυ ἀναφίσαντο, καὶ προσιόντος αὐτοῦ ἐς τὰς ὕλας συνέφυγον. ὁ δὲ Καίσαρ τὸ ἄστυ ἐλὼν οὐκ ἐνέπρησεν, ἐλπίσας ἐνδώσειν αὐτούς: καὶ ἐνδοῦσιν οἰκεῖν ἔδωκεν ...

App. III. 17

μάλιστα δ' ἠνώχλησαν αὐτὸν Σαλασσοὶ τε καὶ Ἰάποδες οἱ πέραν Ἄλπεων καὶ Σεγεστανοὶ καὶ Δαλμάται καὶ Δαίσιοι τε [Δαισιτιάται] καὶ Παίονες...

потпуно је уништио, јер су се бавили гусарењем: младиће је побио, а остале је продао у робље. Лађе Либуерна запленио је јер су и они гусарили. Од овоз-траних Јапода, одмах су му се предали Моентини и Авендети. Арупини, пак, који су најбројнији и најратоборнији од Јапода, повукли су се из села у град, а када се Цезар приближио, побегли су у шуме. Цезар је заузео град, али га није спалио, понадавши се да ће се ови предати, и кад су се предали, допустио им је да ту живе.

Највише тешкоћа задали су му Саласи, Јаподи, Јаподи, Сегестани, Далмати, Дасији [Дезидијати, conj.] и Панонци...

33. година пре Хр.

App. III. 28

Δαλματῶν δ' ἀλόντων καὶ Δερβανοὶ προσιόντα τὸν Καίσαρα συγγνώμην ἤτουν σὺν ἰκετηρία, καὶ ὀμήρους ἔδοσαν, καὶ τοὺς ἐκλειφθέντας φόρους υπέστησαν ἀποδώσειν. τῶν δὲ ... οἷς μὲν ὁ Καίσαρ ἐπλησίασε, καὶ ὀμήρους ἐπιταῖς συνθήκαις ἔδοσαν: ὅσοις δ' οὐκ ἐπλησίασε διὰ νόσον, οὗτ' ἔδοσαν οὔτε συνέθεντο. φαίνονται δὲ καὶ οἶδε ὕστερον ὑπαχθέντες.

οὕτω πᾶσαν ὁ Καίσαρ τὴν Ἰλλυρίδα γῆν, ὅση τε ἀφειστήκει Ῥωμαίων, καὶ τὴν οὐ πρότερον ὑπακούσαν αὐτοῖς, ἐκρατύνατο. καὶ αὐτῷ ἡ βουλή θρίαμβον Ἰλλυρικὸν ἔδωκε θριαμβεῦσαι, ὃν ἐθρίαμβευσεν ὕστερον ἅμα τοῖς κατ' Ἀνωτίου.

Пошто је покорио Далмате, (Октавијан) Цезар је кренуо на Дербане, који су понизно молили за опроштај, дали су таоце и обећали да ће плаћати порез ... (luc.) до којих је Цезар доспео, дали су таоце као залог. Они до којих, због болести није доспео, нису дали таоце нити је са њима склопљен уговор. Изгледа да су касније и ови покорени.

Октавијан је тако освојио целу илирску земљу, како оне крајеве који су се одметнули од Римљана, тако и оне који пре тога нису били под њиховом влашћу. Сенат му је одобрио илирски тријумф који је он прославио касније, уз тријумф над Антонијем.

Како се може уочити према прегледној табели²⁵⁵ коју смо донели на почетку овог поглавља (§ 1.2), већи број племена поменутих у Апијановим пасусима може се без великих тешкоћа препознати у онима које помињу Плиније и други писци: нпр. Јаподи, Делмати, Доклеати, Наренсији, Глиндициони, вероватно Мелкумани. Међутим, неке од идентификација су проблематичне. Такав је, на пример, поменути случај

²⁵⁵ Alföldy 1965, 38.

са поистовећивањем Апијанових Ἰντερφρουρίνοι и племена **Endirudini* (односно: Сенеди, Рудини)²⁵⁶ из Плинијеве листе коју смо назвали *civitates quae fuerunt* (§ 1.1.4.1), пре свега јер је читање Плинијевог места спорно. Затим, са више страна је проблематично предложено идентификовање племена Δερβανοί (Arr. III. 28) са Плинијевом peregrinom заједницом *Deuri* и даље њихова идентификација са племеном Δέρριοι, које помиње Клаудије Птоlemeј.²⁵⁷ Дербани се најпре могу довести у везу са топонимима *Derva / Anderva* и са епиграфски посведоченим етником *Andarvani*. О томе смо такође раније говорили, коментаришући спорна места код Плинија.²⁵⁸

Апијанови Ὀζυαίοι καὶ Περθεγεῖνῶται обично се идентификују са племенима које Плиније помиње у поглављу NH III 144: *Ozuaei, Partheni*. Као и у случају спорне идентификације Интерфрурина са Ендирудинима тј. Сенедима и Рудинима, те са Андрванима, у литератури постоји велика конфузија у вези са питањем идентификације племена Περθεγεῖνῶται, поменутог код Апијана и племена *Partheni*, које Плиније помиње међу заједницама које су раније постојале у Наронитанском конвенту.²⁵⁹ Поставља се питање да ли се они могу идентификовати са племеном Партина (*Partini*), које је живело у залеђу Дирахија и које је добро познато из више античких извора,²⁶⁰ а које и Плиније помиње у опису провинције Македоније (NH III 145), где каже: *A Lisso Macedonia provincia. Gentes Partheni et a tergo eorum Dasseretae*. Затим, етник Партини јавља се као епитет божанства у два натписа из околине Ужица, који су посвећени *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Partino*,²⁶¹ што је Вулића навело да их локализује

²⁵⁶ И Марјета Шашел Кос (Šašel Kos 2005, 414), рачунајући са оваквом рукописном предајом, одбацује ту идентификацију.

²⁵⁷ Уп. § 2.1.2.2; § 2.1.3.5; § 2.1.3.4; § 2.1.3.8.

²⁵⁸ Уп. § 1.1.1.1.

²⁵⁹ Zippel 1877, 78, Swoboda 1932; 1937; N. Vulić, *Rivista di storia antica* 7, 1903, 490; Ladek / Premerstein / Vulić, *JÖAI* (Bbl.) 4, 1901, 157–158, Bbl. бр. 81; *ILJug* 1503; Лома 2010, 277, бр. 12 (према аутопсији споменика): *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Partino | C. Iul(ius) Rufus | trib(unus) coh(ortis) I mil(liariae) | Delm(atarum) pro sal(ute) | [[Imp(eratoris) M. Aureli | Commod]]i l(ibens) p(osuit)*.

²⁶⁰ Pol. II 11.11; VII 9.13; Liv. XXIX 12.3; XXXIII 34.11. За Полионов тријумф над Партинима: Cass. Dio XLVIII 41.7; Flor. *Epit.* II 25; Hor. *Carm.* 2.1.15–16; Vell. Pat. II.78. *Inscr. It.* XIII/1, 86.

²⁶¹ а) Ара од кречњака, 104 x 55 x 40 cm, из Ужица. Крај другог века (према Вулићу). *CIL* III 8353; Ladek / Premerstein / Vulić, *JÖAI* 4, 1901, 157–158, Bbl. бр. 81; *ILJug* 1503; Лома 2010, 277, бр. 12 (према аутопсији споменика): *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Partino | C. Iul(ius) Rufus | trib(unus) coh(ortis) I mil(liariae) | Delm(atarum) pro sal(ute) | [[Imp(eratoris) M. Aureli | Commod]]i l(ibens) p(osuit)*.

б) Натпис из места Биоска, западно од Ужица. *CIL* III 14613; *AE* 1901, 129; Н. Вулић, *Споменик* 98, 1941–1948, 239, бр. 473, фот.; Ladek / Premerstein / Vulić, *JÖAI* (Bbl.) 4, 1901,

у то подручје. Како показује и аналогни пример Андарвана, у питању је посвета предачком божанству и не значи да племе треба тражити на месту где је подигнут натпис. Сва ова места могу се односити на исто племе. Чини се да један део проблема у вези са идентификацијом Партина производи тумачење Плинијевог места *NH* III 144 и питање како треба схватити подручје које су заузиле републиканске заједнице (*civitates quae fuerunt*) које је забележио Варон, а Плиније пренео у својој *Енциклопедији природе*, тј. докле се простирала јурисдикција републиканског конвента који помиње Варон. Већ смо поменули да је у питању републикански историјски слој текста, где Плиније доноси само фрагментарне вести из дела које нам је иначе изгубљено, те се стога овде не можемо чврсто ослонити на Плинија.²⁶² Тауланати, који се помињу код оба писца (*App. Ill. 16; Plin. NH III 144*) без сумње се морају везати за Тауланте из залеђа Аполоније и Дирахија (Епидамна),²⁶³ иначе суседе Партина.

Мајер је племе Βανθιάται (<**Banthiatae*) повезао са топонимом *Bantia* код Охридског језера,²⁶⁴ а Томашек је предлагао везу са хидронимом Матис, између Дирахија и Лиса.²⁶⁵ Алфелди их је, пак, доводио у везу са реком Батинус (Босна).²⁶⁶ Међутим, то би опет морало подразумевати знатно шири опсег Октавијанових освајања.²⁶⁷ Племе Καμβάιοι обично се идентификује са Плинијевим племеном *Grabaei*.²⁶⁸ Грабеје Катичић смешта уз ток Дрима, а етноним доводи у везу са именом епирског кастела Γάβραιον (Ргосор. *Aed. IV 4*) и са именом Γάβρος.²⁶⁹ Даље, Кинамбри се доводе у везу са местом Кина.²⁷⁰

159–160, бр. 83, цртеж (*AE* 1902, 36; *ILJug* 1515): *I(ovi) O(ptimo) Par(thino) | Aur(elius) Dasius | Ilvir | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

²⁶² Šašel *Kos* 2005, 408.

²⁶³ Hecat frg. (*FGrHist* 1 F 101); Liv. XLV 26.13–15; Fluss, *RE* IV/2, 2526–2529; Уп. Alföldy 1965, 50; Papazoglu 1969, 166; Wilkes 1992, 92–3, 96–8; Šašel *Kos* 2005, 409, 411.

²⁶⁴ Mayer 1957, 75.

²⁶⁵ W. Tomaschek, *RE* III/1, 1897, col. 123: „von *b*, *mb*, *m* im Anlaut könnte man die B. für Anwohner des Flusses Mathis (Vib. Seq.) zwischen Lissos und Dyrrachion, des heutigen Μαθ(i) halten”.

²⁶⁶ Saria 1930, 97; Alföldy 1965, 38. Уп. § 2.2.1.6.

²⁶⁷ Wilkes 1969, 155.

²⁶⁸ Уп. Šašel *Kos* 2005.

²⁶⁹ На новцу из Аполоније (*Num. Zs.* 1, 16, 140) и у једном натпису цит. код Diod. XVI 22. 3, *IG* 2² 127. Уп. *Grabovius*, епитет уз три божанства у *Tab. Iguv.* Уп. Mayer 1957, 51.

²⁷⁰ Доводе се у везу са местом *Sinna: It. Ant.* 339. 3; *Sinna: Tab. Peut.*; Κίμμα: Ptol. II 16. 7. Место се убицира у Коплице између Доклеје и Скодре. Alföldy 1964, 87; Alföldy 1965, 50; Wilkes 1969, 156.

Према Алфелдијевом мишљењу, Пирисеји (Πυρρσαίοι) би се могли идентификовати са Пирустима.²⁷¹ Пре тога дато је неколико другачијих предлога у вези са идентификацијом овог племена. Тако је Мајер за ово место предлагао емендацију: Πυρ[αίοι] Ἴρσαίοι, а племе је довођено у везу са Плерејима²⁷² који су живели у залеђу Епидаура на полуострву Пељешац,²⁷³ које Плиније и Помпоније Мела²⁷⁴ помињу под именом *Pyraei*, а Страбон Πληραίοι.²⁷⁵ М. Шашел Кос ипак сматра да би питање идентификације Пирисеја најбоље било оставити отвореним.²⁷⁶ Хипасини (Ἰπλασίνοι) се доводе у везу са племеном Хемаси{ни} (*Haemasi*, уп. више § 1.1.1.1), које помиње Плиније,²⁷⁷ али је тешко рећи да ли се идентификација сме сматрати поузданом.

Међу проблеме идентификације племена код Апијана спада и питање да ли писац на месту *Ill.* 17 помиње Дезидијате. Опште је прихваћена емендација места Δαίσιοι τε (*em.* Schweighäuser) у Δαισιτιάται. Међутим, Октавијан није освојио Дезидијате, већ, уколико би се и прихватила конјектура (новија издања је одбацују), они су само поменути.²⁷⁸ Апијан не помиње нека друга важна племена у унутрашњости, као што су Дициони, Мезеји, Бреуци, што такође указује на то да они нису покорени у Октавијановом походу, већ током Панонског рата (12–9. пре Хр.).

1.2.2. Страбон

Важни подаци о племенима сачувани су у *Географији* Страбона из Амасије, чије дело пада у време Августа и Тиберија.²⁷⁹ Опис Илирика налази се у VII књизи његовог географског дела.²⁸⁰ На овом месту интересује нас па-

²⁷¹ Alföldy 1965, 39, 47.

²⁷² Mayer 1957, 275–276.

²⁷³ App. *Ill.* 10; Strab. VII 5,5; Plin. *NH* III 144; Mel. *Chor.* II 49. Patsch 1922, 41; Alföldy 1965, 47; Војановски 1988, 79. У томе случају се поставља питање како идентификовати Апијанове Παλάριοι, који се помињу у поглављу *Ill.* 10. 29. – најпре као Плереје.

²⁷⁴ Mel. *Chor.* II 49; 50: *Piraei*.

²⁷⁵ Alföldy 1965, 47, 63 нап. 34.

²⁷⁶ Šašel Kos 2005, 411.

²⁷⁷ Plin. *NH* III 144; § 1.1.4.1.

²⁷⁸ Syme 1933, 69 = 1971, 139; Alföldy 1964c, 250; Alföldy 1965, 25. Опширније о томе у поглављу посвећеном њиховој заједници: § 2.1.3.3.

²⁷⁹ О датовању Страбоненог дела најскорије: Dueck 1999, 467–478 са прегледом проблема и литературе (опредељује се за познији датум (18–24. година), с тим што зависи од старијих извора) и: Pothésagy 2002.

²⁸⁰ Strab. VII 5,2–3, 10, 12. У IV књизи: IV 6. 9–10; 12. Извори за VII књигу су му били Полибије, Посејдоније, вероватно Артемидор, Теопомп. О Страбоненом изворима за VII књигу: Strabon *Géographie*, Vol. 4. (ed. Baladié 1989).

сус где писац доноси податке о панонским племенима, које је црпео из неког савременог извора.²⁸¹ У питању су најранији подаци које о овим племенима имамо. Када су у питању извори савремени писцу, Страбон је без сумње користио Августову биографију.²⁸² Осим тога, сасвим је вероватно да је познавао и користио Агрипину карту.²⁸³ На то указује једно место у другој књизи, где писац алудира на χωρογραφικός πίναξ²⁸⁴ што сасвим вероватно може бити *Orbis pictus*, док би χωρογράφος могао бити Агрипа.²⁸⁵ Његов боравак у Риму поклапа се са временом објављивања карте. Вероватно је да су утицаја имали и неки савремени споменици у Риму: *porticus ad Nationes*,²⁸⁶ о чему смо већ говорили. Плиније није познавао Страбоново дело, међутим, нека места код оба писца могу указивати на заједничке изворе,²⁸⁷ између осталих и на Агрипину карту.²⁸⁸

Strab. VII 5. 3.

... ἔθνη δ' ἐστὶ τῶν Παννονίων Βρεῦκοι καὶ Ἀνδιζήτιοι καὶ Διτίωνες καὶ Πειροῦσται καὶ Μαζαῖοι καὶ Δαισιτιάται, ὧν Βάτων ἡγεμών, καὶ ἄλλα ἀσημότερα μικρά, ἃ διατείνει μέχρι Δαλματίας σχεδὸν δέ τι καὶ Ἀρδιαίων ἰόντι πρὸς νότον

Панонска племена јесу Бреуци, Андизети, Дициони, Пирусти, Мезеји и Дезидијати, чији је вођа Батон, и друга мања племена која се простиру до Далмације, све до Ардијеа идући према југу:

ἄλασα δ' ἢ ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀδρίου παρήκουσα ὄρεινὴ μέχρι τοῦ Ῥιζονικοῦ κόλλου καὶ τῆς Ἀρδιαίων γῆς ... μεταξὺ πίπτουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τῶν Παννονίων ἔθνῶν.

а ова се цела простире од крајње тачке Јадрана до Ризонског залива и до земље Ардијеа (*lac.*) обрушавајући се у планинским венцима између мора и панонских племена.

Овај Страбонов пасус врло је значајан. Говорећи о тим племенима, он их наводи према њиховој етничкој припадности, док ће каснији писци, који се руководе границама после 9. године, то чинити према провинцијској припадности, како је, на пример, код Велеја Патеркула и Касија Диона.²⁸⁹ Наиме, на Страбонов извештај нису утицале римске

²⁸¹ Syme 1933, 70 = 1971, 140–141.

²⁸² Wilkes 1969, 483; Nicolet 1991, 19–24; Dueck 1999, 477.

²⁸³ Strab. VI 3.10: χωρογράφος = Агрипа, χωρογραφικός πίναξ = *Orbis pictus*; Klotz 1931, 45; Schnabel 1935, 417–420; Nicolet 1991, 100–101; Dueck 2000, 128–129. *Contra*: Sallman 1971, 106, nap. 42.

²⁸⁴ Strab. II 5.17.

²⁸⁵ Strab. II 5.17: Nicolet 1991, 107; Nicolet 1988, 138; cf. Dueck 2000, 264.

²⁸⁶ Dueck 2000, 126–127.

²⁸⁷ Нпр. пасус о острвима Либурније Plin. *NH* III и Strab. VII 5.5 παρ' ἄλην δ' ἦν εἶπον παραλίαν νῆσοι μὲν αἱ Ἀψυρτίδες, περὶ ἃς ἡ Μήδεια λέγεται διαφθεῖραι τὸν ἀδελφὸν Ἀψυρτον διώκοντα αὐτήν. Затим, Уп. Litinas у: Dueck / Lindsay / Pothecary 2005, 112.

²⁸⁸ Уп. нпр. ἡ Βοῖων ἐρημία и *deserta Boiorum* код Плинија (више у § 2.2.2.1).

²⁸⁹ Cass. Dio LV 32.4; Vell. Pat. II 115.1; 4. Pothecary 2005, 174.

границе.²⁹⁰ Тако се, на пример, Мезеји код Страбона помињу као панонско племе, док су за Диона Касија²⁹¹ они ἔθνος Δαλματικόν, што се односи на њихову провинцијску припадност.²⁹² Страбон, дакле, Панонцима назива племена северно од Динаре,²⁹³ тј. северно од племена Делмата, будући да су она етнички припадала групи панонских племена:

Strab. VII 5.2.

... τὸ δὲ λοιπὸν ἔχουσι Παννόνιοι μέχρι Σεγεστικῆς²⁹⁷ καὶ Ἰστρου πρὸς ἄρκτον καὶ ἔω: πρὸς δὲ τὰλλα μέρη ἐπὶ πλέον διατείνουσιν. ἢ δὲ Σεγεστικῆ πόλις ἐστὶ Παννονίων ἐν συμβολῇ ποταμῶν πλειόνων ...

... Остатак држе Панонци, до Сегестике и Истра на северу и истоку, премда се простиру и даље у другим правцима. Град Сегестика, на ушћу многих река, панонски је град...

На ранији период односи се Страбоново излагање о Бојима и Скордисцима (VII 5.13)²⁹⁵ као и разновремене вести о Ардијејима и о јадранској обали које су произвеле многе проблеме и несугласице у литератури,²⁹⁶ на чему се не бисмо задржавали на овом месту.

1.2.3. Клаудије Птоlemeј

Врло значајан извор за племенске заједнице Далмације и Паноније јесте Γεογραφικὴ ὑφήγησις Клаудија Птоlemeја,²⁹⁷ математичара, астронома и географа који је живео у Александрији у II веку.²⁹⁸ Његова *Γεογραφικὴ* замишљена је као упутство за картографе. Састоји се из осам књига, чији први део (књ. 1) чине теоретска поглавља после којих следи каталог (књ. 2–7) у коме је свет подељен на 84 секције. Каталог садржи преко 8000 географских појмова, одређених географском ширином и дужином. Затим се помињу око 1400 народа и 200 имена за које нису дате координате.²⁹⁹ Трећи део чине мапе: мапа света и 64 регионалне мапе.

Један од главних извора којим се Птоlemeј користио за своје картографско-географско дело био је Марин из Тира који је живео у

²⁹⁰ Syme 1933, 70 = 1971, 141.

²⁹¹ За Дионове изворе за Далмацију: R. Rau, *Klio* 19, 1952, 315; Köstermann 1953, 358 (извор наклоњен Германику).

²⁹² Strab. VII 5. 3; Cass. Dio LV 32. 4.

²⁹³ Уп. App. III. 14. (Παίονες); Cass. Dio XLIX 36. 2–4.

²⁹⁴ Топоним *Segestica* је, доиста, недавно епиграфски посведочен: Radman Livaja 2007, 153–172; AE 2007, 1143.

²⁹⁵ В. § 2.2.2.2.

²⁹⁶ Детаљно о подацима који се тичу Ардијеја в. Папазоглу 1963, 71–84 и § 2.1.3.13.

²⁹⁷ Polaschek 1965.

²⁹⁸ О рукописној традицији Птоlemeјеве *Γεογραφικὴ*: Mittenhuber 2009.

²⁹⁹ Jones 2008, 709; Mittenhuber 2009, 97: “antiquity’s most detailed geographical database”.

другој половини I века.³⁰⁰ Премда се Птоlemeј критички односио према својој претходнику, ипак се чврсто ослањао на њега. Оно што вреди истаћи јесте да дела оба аутора падају у време експанзије и консолидације територија, када је могао постојати велики интерес да се нова географска знања материјализују у картама које је користила управа или које су евентуално биле изложене на јавним местима,³⁰¹ као што је то бивало и у ранијим епохама.³⁰² Птоlemeј се, сасвим извесно, користио и службеним документима који су му могли бити доступни у Александрији, као и путописном литературом.³⁰³ Најзад, на располагању му је била Александријска библиотека.³⁰⁴ За нас су овде најзначајнији порекло и квалитет података о племенским заједницама нашега подручја. Јелић помиње Агрипину карту као један од могућих извора,³⁰⁵ а која је вероватно, макар и посредно имала утицаја на каснија дела истог жанра.

О провинцијама нашег подручја Птоlemeј говори у другој књизи, а затим и у осмој, уз опис регионалне мапе (табеле V).³⁰⁶ На овој месту издвојили смо само пасусе који се односе на племенске заједнице у Далмацији и Панонији.

Служили смо се Милеровим издањем Птоlemeјеве Географије: K. Müller, *Claudii Ptolemaei geographia, Tabulae XXXVI*, Paris 1883–1901, које је понајбоље од старијих издања, као и новим издањем комплетног дела: A. Stückelberger / G. Grasshoff, са: F. Mittenhuber и др. *Klaudios Ptolemaios, Handbuch der Geographie*, 1. Teilband, Basel 2006. Када су у питању поглавља која су код нас узета у обзир, текст ових двају издања разликује се свега на неколико места³⁰⁷ која су обележена, а варијанте су дате у напоменама. Прихваћена су читања из новог издања.

³⁰⁰ Jelić 1898, 227: „... његово дело пада између 80–123“; Dilke 1987, 178. D. Dueck у: Keyser / Irby-Massie 2008, 533.

³⁰¹ Dilke 1987, 178.

³⁰² Уп. Nicolet 1991.

³⁰³ Stückelberger / Grasshoff 17–18.

³⁰⁴ Polaschek 1965, 754.

³⁰⁵ Jelić 1898; 1900. Нисам имала прилику да видим књигу: M. Marković, *Klaudije Ptolemej: o razvoju kartografije do otkrića longitude*, Zagreb 2002.

³⁰⁶ *Cod. Vat. Urb. Graec.* 82, fol. 67. Jelić 1898, 241.

³⁰⁷ Најбитнија разлика тиче се једног анахроног податка, в. ниже нап. уз II 16. 5.1.

ГОРЊА ПΑΝΟΝΙЈΑ
Παννονίας τῆς ἄνω θέσις

Ptol. II 14. 2.

Κατέχουσι δὲ τὴν ἐπαρχίαν ἐν μὲν τοῖς πρὸς ἄρκτους μέρεσιν Ἄζαλοι μὲν δυσμικώτεροι, Κύτνοι δ' ἀνατολικώτεροι, ἐν δὲ τοῖς μεσεμβρινοῖς Λατόβικοι μὲν ὑπὸ τὸ Νωρικόν, Οὐαρκιανοὶ δὲ τὰ πρὸς ἀνατολάς, ἐν δὲ τοῖς μεταξὺ Βόιοι μὲν πρὸς δυσμὰς καὶ ὑπ' αὐτοὺς Κολετιανοὶ (Κολανιανοί),²²¹ Ἰάσσιοι δὲ πρὸς ἀνατολάς καὶ ὑπ' αὐτοὺς Ὀσεριάτες.

Ту провинцију, у северном делу, насељавају Азали на западу, Китни (Котини) ка истоку; у јужном делу провинције, испод Норика, живе Латобици, а Варцијани су на истоку, у средини, ка западу живе Боји, а изнад њих Колаитијани (Колапијани), источно су Јаси, а испод њих Осеријати.

ΔΟΨΑ ΠΑΝΟΝΙЈΑ
Παννονίας τῆς κάτω θέσις

Ptol. II 15. 3

Κατέχουσι δὲ [καὶ] ταύτην τὴν ἐπαρχίαν ἐν μὲν τοῖς δυσμικοῖς μέρεσιν Ἄμαντινοὶ ἀρκτικώτεροι, ὑφ' οὓς Ἐρκουνιάτες, εἶτα Ἀνδίζητες, εἶτα Βρεῦκοι ἐν δε τοῖς ἀνατολικοῖς ἀρκτικώτατοι μὲν Ἀραυόσκοι, μεσημβρινώτεροι δὲ Σκορδίσκοι.

Провинцију на северозападу насељавају Амантини, испод њих су Херкунијати, затим Андизети и Бреуци. На североистоку су Ерависци, а јужно Скордисци.

ΔΑΛΜΑЦИЈΑ
Ἰλλυρίδος θέσις³⁰⁹

Ptol. II 16. 5.³¹⁰

Κατέχουσι δὲ τὴν ἐπαρχίαν ἐχόμενοι μὲν τῆς Ἰστρίας Ἰάπυδες ὑπὲρ δὲ τὴν Λιβουρνίαν²²⁴ δυσμικώτεροι Μαζαῖοι, εἶτα Δερρίοπες καὶ Δέρριοι, καὶ ὑπὲρ μὲν τοὺς Δερρίοπας Δίνδαροι, ὑπὲρ οὓς Διτίωνες, ὑπὲρ δὲ τοὺς Δερρίους Κεραῦνιοι· ἐντὸς δὲ τῆς Δαλματίας Δαούρσιοι, ὑφ' οὓς Μελκομένιοι καὶ Οὐαρδαῖοι, ὑπὸ δὲ τούτους Ναρήνσιοι, καὶ Σαρδιῶται (Σαρδοάται), καὶ ἔτι ὑπὸ τούτους Σικουλώται, καὶ Δοκλεᾶται⁵ καὶ Πιροῦσται, καὶ Σκίρτονες πρὸς τῇ Μακεδονίᾳ.

У тој провинцији, уз Истру живе Јаподи, западно од Либурније живе Мезеји, затим Дериопи и Дерији, а изнад Дериопа су Диндари, изнад њих пак Дициони, а изнад Дерија живе Керауни, у унутрашњости Далмације живе Даворси, испод њих су Мелкомени и Вардеји, а испод ових, Наренсији и Сардеати, затим, испод ових живе Сикυлоти и Доклеати и, према Македонији, Пирусти и Скиртони.

³⁰⁸ Κολαιτιανοί, Müller.

³⁰⁹ Илирик је подељен на „Далмацију и Либурнију“: Δαλματίας καὶ Λιβουρνίας. За *peri-oristoi* код Птолемеја уп. Diller, *CPh* 34/3, 1939, 228–238, 230.

³¹⁰ Stükelberger / Graßhoff: 8.

³¹¹ [ἐν τῇ παραλίᾳ] μὲν τῆς Ἰστρίας Ἰάπυδες, Ὑλλαῖοι καὶ Βουλιμεῖς ὑπὲρ δὲ [τούτους κατὰ] τὴν Λιβουρνίαν. Müller је унео у текст податак о Хилејима и Булинима на либурнијској обали, који су забележени код Псеудо-Скилакса и Псеудо-Скимна и других писаца (Ps. Scyl. 22; Ps. Scym. 405. Cf. Steph. Byz. *Ethn.* 144; Plin. *NH* III 129, v. § 2.2.1). Могуће да је у питању интерполација. У новом издању (Stükelberger / Graßhoff) он је искључен.

За разлику од Плинија, Птоlemeј даје географски распоред племенских заједница у Горњој (Ptol. II 14) и Доњој (Ptol. II 15) Панонији и Далмацији (Ptol. II 16), идући од севера ка југу. Стога је поређење података ових двају писаца значајно и неопходно за убикацију многих *civitates*, а нарочито за оне заједнице о којима нема епиграфских података. Нажалост, на многим местима Птоlemeјево излагање је непрецизно или чак погрешно, што узрокује различите проблеме како код убикације тако и код идентификације неких заједница, и то управо оних које су иначе слабо познате. Птоlemeј, међутим, не помиње неке заједнице које су забележене код Плинија у формулама провинција, што намеће следеће питање: да ли се то може узети као знак да те заједнице један век касније, у Птоlemeјево време, нису више постојале? Или пак он наводи она племена о којима је имао податке у својим изворима? На пример, код Птоlemeја нема Дезидијата, премда се на основу других података поуздано зна да је та заједница постојала још средином II века.³¹² С друге стране, у званичној листи заједница код Плинија нема Пируста, што се обично узима као знак да они нису организовани у *civitas*, док их Птоlemeј помиње међу племенима која живе у Далмацији, што је произвело недоумице у вези са статусом овог племена након реорганизације која је уследила после Далматско-панонског устанка. Додатну конфузију унела је Алфелдијева хипотеза о подели племена на три заједнице: Керане, Сикулоте и Скиртаре, а која се касније показала неодрживом.³¹³ Оно што би вредело истаћи у вези са питањем опстанка заједница, јесте да Птоlemeј помиње *civitates* и аутономне градове за које се мисли да су их могли обухватити (нпр. *Mursa : Andizetes*). Други подаци, епиграфски првенствено, говорили би за то да нису у питању анахронизми.

Птоlemeј доноси опис Паноније након трајановске поделе на Горњу и Доњу. Према њему се види да је провинцијска граница начелно пролазила од Дунава између заједница Азала, који су припали Горњој Панонији, и Ерависка и Херкунијата. Јужно од њих делила је Андизете и Бреуке, остављајући прве у Доњој Панонији и Јасе и Осеријате у Горњој.³¹⁴ Јужном границом ових заједница завршавала се Панонија и почињала Далмација.³¹⁵ Птоlemeј помиње заједнице Боја и Скордиска, којих нема у Плинијевом списку, а које су посведочене у епиграфским изворима

³¹² О некима се пак не зна ништа: Серети (§ 2.2.1.1), Серапили (§ 2.2.1.2), Арвијати (§ 2.2.1.7), Белгити (§ 2.2.1.10), итд.

³¹³ Уп. § 2.1.3.1; § 2.1.3.11; § 2.1.3.12.

³¹⁴ Уп. милијацијски натпис из Салоне бр. 58 (§ 2.1.2.3). Птоlemeјево границе између провинција означене су правим линијама, црвеном бојом (Jelić 1898, 231). На неким местима, као што је случај са границом Далмације и Мезије (в. Лома 2010, 142–143) то не одговара реалном стању.

³¹⁵ За северну границу Далмације: Dušanić 1977, 64–65.

1.3. ОДНОС КЊИШКИХ И ЕПИГРАФСКИХ ИЗВОРА ЗА ПЕРЕГРИНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ДАЛМАЦИЈЕ И ПАНОНИЈЕ

Епиграфски подаци о племенским *civitates* углавном су знатно млађи у односу на спискове заједница које доноси Плиније. Како смо видели, те листе углавном се односе на стање из Августовог времена, док подаци савремени писцу, који би могли сведочити о промени статуса неких од заједница до флавијевске епохе, готово сасвим одсуствују из ових поглавља и своде се на свега неколико индиција.³¹⁷

На основу анализе комплетног изворног материјала, показало се ипак да је већина племенских заједница које се појављују у Плинијевим списковима епиграфски посведочена. Само за мањи број заједница нема епиграфских потврда,³¹⁸ што може указивати или на то да нису дуго опстале као аутономне административне јединице, или да просто нису оставиле никаквог трага за собом, будући мале и, вероватно, врло слабо романизоване.

Табела 3: Епиграфски посведочене перегрине заједнице

за) Заједнице Далмације		
	заједнице	епиграфска сведочанства
2.1.1.1	<i>civitas Iapodum</i>	+
2.1.1.2	<i>civitates Liburniae</i>	+
2.1.2.1	<i>civitas Delmatarum</i>	+
2.1.2.2	<i>civitas Deurorum</i>	—
2.1.2.3	<i>civitas Ditionum</i>	+
2.1.2.4	<i>civitas Maezeorum</i>	+
2.1.2.5	<i>civitas Sardeatium</i>	+
2.1.3.1	<i>civitas Cerauniorum</i>	—
2.1.3.2	<i>civitas Daversorum</i>	+
2.1.3.3	<i>civitas Desidiatium</i>	+
2.1.3.4	<i>civitas Docleatium</i>	+
2.1.3.5	<i>civitas Deretinarum</i>	+
2.1.3.6	<i>civitas Deraemistarum</i>	+

³¹⁷ На пример: Сирмијум и *civitas Sirmiensem et Amantinorum*.

³¹⁸ Углавном су у питању заједнице које су издвојене (на пример: Аравијати и Белгити у Панонији).

2.1.3.7	<i>civitas Dindariorum</i>	+
2.1.3.8	<i>civitas Glinditionum</i>	+
2.1.3.9	<i>civitas Melcumanorum</i>	+
2.1.3.10	<i>civitas Nare(n)siorum</i>	+
2.1.3.11	<i>civitas Scirtariorum</i>	—
2.1.3.12	<i>civitas Siculotarum</i>	—
2.1.3.13	<i>civitas Vardaeorum</i>	—

3б) Заједнице Паноније		
	заједница	епиграфска сведочанства
2.2.1.1	<i>civitas Serretum</i>	—
2.2.1.2	<i>civitas Sirapillorum</i>	—
2.2.1.3	<i>civitas Iasorum</i>	+
2.2.1.4	<i>civitas Andizetum</i>	+
2.2.1.5	<i>civitas Colapianorum</i>	+
2.2.1.6	<i>civitas Arviatium</i>	+
2.2.1.7	<i>civitas Arviatium</i>	—
2.2.1.8	<i>civitas Azaliorum</i>	+
2.2.1.9	<i>civitas Amantinorum</i>	+
2.2.1.10	<i>civitas Belgitum</i>	—
2.2.1.11	<i>civitas Catariorum</i>	—
2.2.1.12	<i>civitas Cornacatium</i>	+
2.2.1.13	<i>civitas Eraviscorum</i>	+
2.2.1.14	<i>civitas Hercuniatium</i>	+
2.2.1.15	<i>civitas Latobicorum</i>	+
2.2.1.16	<i>civitas Oseriatium</i>	+
2.2.1.17	<i>civitas Boiorum</i>	+
2.2.2.1	<i>civitas Boiorum</i>	+
2.2.2.2	<i>civitas Scordiscorum</i>	+
2.2.2.3	? <i>cives Cotini</i>	+

2. CIVITATES PEREGRINAE ИЗ ПЛИНИЈЕВОГ СПИСКА

У претходном поглављу издвојили смо Плинијеве спискове племенских заједница које су биле организоване у време Принципата на простору Илирика, односно провинција Далмације и Паноније. У овоме делу ћемо појединачно расправљати о тим заједницама пратећи распоред Плинијевог излагања (§ 2.3.2.2).

2.1. CIVITATES ДАЛМАЦИЈЕ

Заједнице провинције Далмације биле су подељене на три судска округа (*conventus iuridici*): Скардонитански (§ 2.1.1), Салонитански (§ 2.1.2) и Наронитански (§ 2.1.3). Први *conventus*, чији је центар био град Скардона, на јужном ободу либурнијске обале обухватао је заједнице на простору Либурније и јаподску перегрину заједницу. Салонитанском јуридиком конвенту припадале су заједнице централне Далмације, од којих је најзначајнија била делматска заједница. Конвент Нароне обухватао све преостале *civitates* од Неретве на север и на исток до провинцијске границе.¹ Неке од ових заједница познате су само захваљујући томе што их помиње Плиније. Осим пописа, Плиније бележи податке о броју декурија за *civitates* које су припадале Салонитанском и Наронитанском конвенту, на основу чега се величина и бројност популације појединих заједница може релативно упоредити.² Такође, код одређивања територија

¹ Alföldy 1965, 13 са нап. 49; S. Dušanić, *IMS* I 97 и нап. 32 и 33, 54–55; *TIR* K34, Va.

² Било је покушаја да се на основу броја декурија утврди тачан број припадника појединих племена, тако је Белох (Beloch 1886, 463) рачунао са 100 одраслих

заједница треба рачунати и са географским фактором који је могао имати значајну улогу у густини насељености појединих регија.

2.1.1. *Civitates* Скардонитанског конвента

Скардонитанском јуридичком конвенту, чији се центар налазио у либурнском граду Скардони (Скрадин), припадали су, како Плиније наводи, Јаподи и четрнаест либурнских заједница: *Iapides* (§ 2.1.1.1) *et Liburnorum civitates XIII* (§ 2.1.1.2). Име конвента посведочено је у једном недавно откривеном натпису: *Divo Au[gusto ---] | Divo Ves[pasiano] | ex auct[oritate] | e]t Caesari[s Augu]l[sti] conv[entus] | Scardonis* Ç[---].³ Јурisdикција Скардонитанског судбеног округа протезала се на територију од реке Арсије (Раша), где је од Августовог времена била граница са Италијом, до реке Тиција (Крке), где је почињала Далмација у ужем смислу.⁴ То је најмањи конвент, како просторно, тако и по броју перегриних заједница које су му припадале. Наиме, он је обухватао најраније урбанизовану и најбоље романизовану област Далмације — Либурнију. Плиније не наводи број декурија за заједнице Скардонитанског конвента, за разлику од друга два списка.⁵ У Скардони се налазио центар царског култа, *Ara Augusti Liburnorum*.

2.1.1.1. *Civitas Iapodum*

Племе Јапода помиње се још у раним изворима, код Хекатеја.⁶ Плиније Старији помиње Јапode више пута у трећој књизи: у поглављу *NH* III 38 у оквиру Италије: *Veneti, Carni, Iapudes, Histri, Liburni*. Затим, у 129. поглављу исте књиге, Плиније преноси податак о простирању Јапода на обали Јадрана: *nonnulli in Flanaticum sinum Iapudiam promovere*, који одговара стању које је забележено и код Страбона и Птолемеја.⁷ Овај податак односи се на време експанзије Јапода, када су излазили на Јадранско море. Ниже, у поглављу *NH* III 139 које се односи на каснији период, ви-

мушкараца по декурији, а према њему и Wilkes 1977, 752–3.

³ Jadrić / Miletić 2008, 84, сл. 5. За *Scardonis* Уп. *CIL* III 2810 (*ILJug* 199).

⁴ Plin. *NH* III 141: *Liburniae finis et initium Dalmatiae*.

⁵ За декурије в. Detlefsen 1908, 78–79.

⁶ Hecat. frg. 97, ap. Steph. Byz. *Ethn.* 322.9: Ἰάποδες, ἔθνος Κελτικὸν, πρὸς τὴν Ἰλλυρίαν, Διονύσιος ἑκαταδεκατῶ. 322.10: Ἰαπυγία, δύο πόλεις, μία ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἕτερα ἐν τῇ Ἰλλυρίδι ὡς Ἑκαταίος.

⁷ Strab. VII 5.4: ὁ Ἰαποδικὸς παράπλους.

димо да обалу од Арсије до Тиција заузимају Либурни. Наиме, у познорепубликанском периоду Либурни су потисли Јапode са обале.⁸

Први контакт Римљана са Јаподима пада у II век пре Хр. У изворима се помиње неколико римских интервенција против овог племена пре Октавијановог рата у Илирику (35–33. пре Хр.).⁹ *Fasti Triumphales* за 129. годину пре Хр. бележе тријумф Семпронија Тудитана над Јаподима.¹⁰ Осим победе над Јаподима, у натписима су забележени његови успеси против суседних Карна и Тауриска.¹¹

Племе је покорено 35. године, у време Октавијановог рата.¹² На ове догађаје сећа и један од најранијих епиграфских извора који помињу ово племе. У питању је натпис из Себастејона у каријској Афродизијади (бр. 1), урезан на бази за статуу која симболизује ἔθνος Ἰαπόδων. Споменик ἔθνοους Ἰαπόδων без сумње, сећа на успехе Октавијановог рата у Илирику, док друге две статуе, које приказују персонификована племена Андизете¹³ и Пирусте,¹⁴ сећају на победе Панонског рата и слом Далматско-панонског устанка. Октавијанов тријумф над Јаподима забележен је и на једном месту код Диона Касија (29. година): ἐώρτασε δὲ τῆ μὲν πρώτη ἡμέρᾳ τὰ τε τῶν Παννονίων καὶ τὰ τῶν Δελματῶν, τῆς τε Ἰαλυδίας καὶ τῶν προσχώρων σφίσι.¹⁵

Док о римској управи над јаподском заједницом у време Далматско-панонског устанка имамо епиграфске податке,¹⁶ извори не помињу Јапode у ратним догађајима. Једини знак да је јаподско подручје или бар један део те територије био захваћен устанком, могао би бити податак Диона Касија да је Германик опседао Ретинум¹⁷ (под претпоставком да Ретинум треба тражити око данашњег Бихаћа).¹⁸

Према Плинијевом списку peregriniх заједница, Јаподи су припадали Скардонитанском конвенту. На западу су се граничили са Истрима

⁸ Уп. § 2.2.1. Alföldy 1965, 40.

⁹ Cass. Dio XLIX 34.

¹⁰ *CIL* I, p. 48: C. *Sempronius C. f. C. n. Tuditan(us) cos. de Iapudibus K. Oct.* (1. октобар 129.); A. Degrassi, *Fasti Capitolini*, 1954, 105; *Inscr. It.* XIII/1, 82. О Тудитановом походу: *Liv. Per.* LIX; *App. Ill.* 10. Patsch 1896, 125; Wilkes 1969, 32–33, 36; Šašel Kos 2005, 321–329.

¹¹ *CIL* V 8270; *ILS* 8885 (= *InscrIt* X/4, 317).

¹² *App. Ill.* 19–21; Cass. Dio XLIX 35. *Strab.* IV 6, 10; VII 5, 4. *Liv. Epit.* CXXXI; *Suet. Aug.* 20.

¹³ Натпис бр. 86.

¹⁴ *I Aph* 9.18. B. § 3.1.

¹⁵ Cass. Dio LI 21.5.

¹⁶ Натпис бр. 2.

¹⁷ Alföldy 1959, 159; Wilkes 1969, 74, 337; Olujić 2007, 199.

¹⁸ Alföldy 1965, 159; Bojanovski 1988, 167, 314–315; Olujić 2007, 199–200.

и са Карнима у подручју Јулијских Алпа.¹⁹ На североистоку су се простирали до горњег тока Саве и Купе, обухватајући Огулинско-плашчанску долину.²⁰ Према Деграсију,²¹ северна линија јаподског простора протезала се између Окре и Уне,²² обухватајући део Покупља,²³ до Беле Крајине, где су се додиривали са панонским Колапијанима.²⁴ Територија переригне заједнице обухватала је и данашњу Лику, односно подручје око Бихаћа и део Поуња, до Сане где су се додиривали са Мезејима.²⁵ Јаподима је припадао планински масив Велика Капела (*Albius Mons*), који је делио племе Јапода на Цисалпинске Јапode, међу којима су доминантни били Арупини и на Трансалпинске, концентрисане око Метулума.²⁶ Јаподском подручју припадала је и Велебитска планинска регија (*mons Vaebius*²⁷), која одваја личко поље од либурнијске обале између античке Тарсатике²⁸ и Равних Котара. Према Плинијевом податку — који можда одражава стање из времена позне Републике,²⁹ на југу је Јапode од Либурна одвајала река *Telavium, quo fnitur Iapudia*.³⁰ Река Телавиј обично се идентификује са Зрмањом која тече из јужне Лике подножјем Велебита и улива се у Јадран у теснацу код данашњег Новиграда.³¹

Како смо поменули, Плиније Старији не наводи број декурија за *civitates* Скардонитанског конвента, што нас, нарочито у случају Јапода,

¹⁹ Strab. IV 6. 1 и Plin. NH III 127: *Carnorum haec regio iunctaque Iapudum*.

²⁰ Источно је пролазила граница између Далмације и Паноније.

²¹ A. Degrassi, *Archeografo Triestino* XV, 1929–1930, 261–299.

²² Идентификација Уне са рекама које бележе антички извори није поуздана. Наиме, Мајер (Maier 1957, 245–246) Уну идентификује са реком *Onaeus*, коју помиње Птолемеј (Ptol. II 16. 2), док је Поласхек сматрао да се може идентификовати са реком *Valdasus* коју помиње Плиније. (Plin. NH III 148): Polaschek, *RE* VIII A, 2096. Постоје и другачије идентификације, в. Војановски 1988, 155. Anreiter 2001, 259.

²³ Према Страбону (Strab. VII 5.2), река Колапис извире у Албијској гори и протиче кроз земљу Јапода.

²⁴ Новија истраживања која се темеље на археолошким подацима указују да је овај простор већ припадао Колапијанима; супротно: Олујић 2007, 109.

²⁵ Alföldy 1962, 8; Alföldy 1965, 168; Wilkes 1969, 159; Војановски 1988, 305.

²⁶ Strab. IV 6. 10 бележи да су Јаподи, некад моћно племе, насељавали обе стране планине Окра, све док их Октавијан није поразио, уп. Strab. VII 5.4.

²⁷ Ptol. II 14.

²⁸ Данас: Трсат код Ријеке.

²⁹ Čače 2003, 11.

³⁰ Plin. NH III 140. Птолемеј (Ptol. II 16.2) помиње реку Теданиј, односно ушће ове реке између Лопсике и Ортоплиније: Τηδανίου ποταμοῦ ἐκβολαί.

³¹ Mommsen, *CIL* III, p. 387; Alföldy 1965, 40 (*Tedanius*); Wilkes 1969, 157, 212. Супротно: S. Čače, *RFFZd* 27/14, 1987/1988, 65–92; Čače 2007, 39–82, сматра да треба преиспитати идентификацију реке Телавија са Зрмањом, будући да би либурнијски градови у унутрашњости били одсечени од летњих пашњака.

ономогућава да њихову заједницу поредимо са другим заједницама провинције. Судаћи по обиму територије која се овој групи може приписати, ради се о врло великој заједници.

Један од најранијих натписа који помиње Јаподе као римску административно-политичку јединицу пронађен је у Верони (бр. 2). Дедикант натписа је личност која је била на челу Јапудије и Либурније у време Далматско-панонског устанка: [bell]o Batoniano praefui [civit(atibus)?] Iapudiai (!) et Liburn(iai !). Фрагментарност текста не дозвољава нам да кажемо нешто више о префекту, али је натпис значајан јер, између осталог, осветљава управне аспекте перегрине *civitas Iapodum*. Захваљујући томе знамо да су заједнице Либурније и Јапода у време устанка стављене под јединствену команду. М. Суић изнео је мишљење да је улога префекта из веронског натписа била да штити Италију у време непосредне ратне опасности,³² што, наравно, не мора значити да је читава област којом је управљао била део побуњеног подручја.³³ На нашем простору пример да су две или више заједница биле под управом једног префекта посведочен је у више случајева: под командом једног префекта су били Мезеји и Дезидијати у Далмацији, у Панонији Боји и Азали, за Мезију је посведочен Бебије Атик, који је био префект *civitatum Moesie et Treballiae*, а затим префект *civitatum in Alpibus Maritimis*.³⁴ На основу тога може се уочити да су могли постојати различити разлози за то да две или више заједница дође под управу једног префекта и да ти примери нису ограничени на ванредне прилике. Може се претпоставити да се и у овом случају ради о војној префектури, каква је у мирнодопским условима забележена код других перегриних заједница нашег подручја.³⁵ На то наводи и један фрагментарни натпис из Привлице код Бихаћа (бр. 3) у којем се највероватније помиње још један префект перегрине заједнице, што указује на то да префектурална управа ни код Јапода није била везана за ванредне прилике, већ да управни механизми следе правилну схему, која се може уочити код других перегриних *civitates*.

У месту Голубић у околини Бихаћа, код извора Привлица, где се налазио претпостављени центар перегрине заједнице Јапода, постојало је светилиште Бинда Нептуна. На томе месту откривен је већи број војних натписа посвећених овом локалном воденом божанству, чија је *interpretatio Romana* Нептун у својству речног божанства. Осим култних и културних аспеката везаних за историју племена, споменици из овог

³² Suić 1992, 62.

³³ Домаћи прваци Јапода и Либурна били су на страни Рима у Батоновом устанку: Wilkes 1996, 581.

³⁴ *CIL* V 1838; 1839; уп. § 4.3.1.

³⁵ В. натписе бр. 51, 89, 105, 106.

јаподског светилишта откривају важне податке о управи над племенском заједницом у време Принципата. Наиме, значајан број споменика бележи институције препозита (*praepositus*) и *principes civitatis*, по чему се слика о аутономној управи над peregrinom заједницом Јапода донекле разликује од других илиричких *civitates*, где су посведочени само *principes*. Судећи по антропонимији личности из натписа Привлице, препозити су припадали слоју домаћег становништва: *Proculus Parmanicus* (бр. 4), *T. Loantius Rufus* (бр. 5), као и Аноним фрагментарног натписа бр. 8. Споменици, такође, говоре о личностима које су обављале истовремене функције препозита и принцепса заједнице: *Licinius Teuda* (бр. 6) и [*T. Flavius [Tudi]ditanus* (бр. 7). Тудитан је, како се у натпису помиње, добио грађанско право од цара Веспасијана појединачном доделом. Натписи *CIL III 15073* и *CIL III 15074* сувише су фрагментарни да би се могло са сигурношћу рећи да ли уопште бележе званичнике заједнице, премда је Пач претпоставио да би се текст могао реконструисати [*prae*]p(*ositus*) e[*t* *princeps*] у случају првог, и [*p*]ri[*n*ceps] у случају другог споменика.³⁶ Највероватније тумачење било би да су препозити председавали савету у чији су састав улазили *principes civitatis*. Сличан случај акумулације функција забележен је код панонске заједнице Скордиска,³⁷ где је посведочен један *pr(inceps) praefectus Scor(discorum)*, који је без сумње припадао домаћој, племенској аристократији. Алфелди је изнео могућност да су *principes* били на челу појединачних *civitates* Јапода.³⁸ На овоме месту мора се поставити питање да ли је *civitas Iapodum* била сачињена из више заједница или је представљала једну административну целину? Уколико се узме да је племе Јапода у доба Принципата политички чинило јединствену peregrinu заједницу, ти су аутохтони *principes* могли бити на челу јаподских насеља, (**castella, pagi*),³⁹ а не посебних *civitates*, случај који је посведочен код Делмата, Доклеата и других peregrinих заједница Илирика. О томе да се ради о јединственој административној целини, поред званичног списка сачуваног код Плинија, говоре и епиграфски споменици који помињу *civitas Iapodum*, дакле јединствену етнополитичку јединицу. Слична се ситуација може претпоставити и за друге заједнице које су обухватале пространу територију.

Околност да један од јаподских препозита носи гентилно име *Aurelius*, указује на то да племенско уређење постоји још у III веку,⁴⁰ премда је племенска територија могла бити умањена у корист градо-

³⁶ Patsch 1899, 161, бр. 7 и 8.

³⁷ Уп. § 2.2.2.2.

³⁸ Alföldy 1965, 40–41; Vojanovski 1988, 313.

³⁹ *Praepositi pagorum*? Уп. Front. Strat. II 5.28: *Iapydes ... paganos*.

⁴⁰ У томе случају не би била више заједница peregrina, након *Constitutio Antoniniana*.

ва који су настајали од појединих јаподских насеља. Наиме, сматра се да су неки јаподски πόλεις добили градски статус, што показује постепено распарчавање племенске територије — слична ситуација са којом ћемо се сусрести на пример код заједнице Делмата и неких других заједница. Нека од имена важнијих јаподских насеља забележена су у изворима. Страбон помиње јаподске πόλεις: Μέτουλον,⁴¹ Ἀρουλίνοι, Μονήτιον, Ὑμένδων,⁴² о којима говори и Апијан у вези са Октавијановим ратом у Илирику.⁴³ Метулум се помиње и у једном вотивном натпису из Пљеваља на којем је посведочен Улпије Гелијан, за кога се каже да је био *curator Arbensi(um) Met(u) lensi(um) Splonista(rum) Malvesati(um)*.⁴⁴ На муниципални статус Метулума указује један вотивни натпис из времена Диоклецијана, пронађен у околини Јосипдола, на којем је забележена посвета *Genio loci m(unicipii) Met(ulensium)*.⁴⁵ Убицација тога града није поуздано решена. Он се обично убицира у Чаковец код Огулина,⁴⁶ односно у место Виничица код Јосипдола. И Арупијум⁴⁷ је посведочен као муниципиј на једном натпису из околине Салоне који бележи куратора више градова у провинцији;⁴⁸ осим тога један натпис пронађен у Оточцу,⁴⁹ из времена Нерве (97 г.) помиње *ordo decurionum*.⁵⁰ Више модерних аутора сматра да се место Ретинум, које помиње Дион Касије, налазило у околини Бихаћа.⁵¹ На једном војничком натпису из Мајнца помиње се перегрини аугзилијар, *Andes Sex(ti) f.*, који наводи као порекло *civis Raetinio*. Он је био војник але *Claudia*, која је била

⁴¹ App. III. 19.

⁴² Уп. App. III. 16.

⁴³ Прилично детаљно о томе: Šašel Kos 2005, 421–437 (са литературом); Olujić 1999–2000, посебно стр. 61, нап. 7, истиче да се ради о најбогатијим и најјачим заједницама овога племена.

⁴⁴ *ILJug 73* (Комини): *Serapidi | et Isidi M. | Ulp(ius) Gellia|nus eq(ues) R(omanus) | cur(ator) Arben|si(um) Met(u)lensi(um) | Splonista(rum) | Malvesati(um)*. Уп. Лома 2010, 286.

⁴⁵ *CIL III 10060* (J. Brunšmid, *VHAD* 9, 1906–07, 89–90, 203). Датум: 284–305. год.

⁴⁶ Alföldy 1965, 160 и напомена 110.

⁴⁷ Апијан (App. III. 16) каже за Арупине: Ἀρουλίνοι δ', οἱ πλείστοι καὶ μαχιμώτατοι τῶνδε τῶν Ἰαπόδων εἰσίν, ἐκ τῶν κωμῶν ἐς τὸ ἄστυ ἀνφίκισαντο, καὶ προσιόντος αὐτοῦ ἐς τὰς ὕλας συνέφυγον. ὁ δὲ Καῖσαρ τὸ ἄστυ ἐλὼν οὐκ ἐνέπρησεν, ἐλπίσας ἐνδῶσειν αὐτούς; καὶ ἐνδοῦσιν οἰκεῖν ἔδωκεν.

⁴⁸ *CIL III 8783* (читање према: Loma 1997, 194–195): *D(is) M(anibus) | P. Ael(io) Rastoriano | eq(uo) p(ublico) decur(ioni) Ilviro | et q(uin)q(uennali) munic(ipii) [Bis]|tuatium(?) dis[p(unctori) ci]|vitat(is) Naron[ens(ium)] | q(uinquennali) municip(iorum) Azina[tium] | Splonistarum Ar[upin(orum)] | et Ael[i]ae Procili[anae?] | defunct(ae) ann(orum) [---] | Albia Crisp[ina? coniugi] | incompara[bili et fi]l[iae] infelicissim[ae] | et sibi*.

⁴⁹ *CIL III 3006*.

⁵⁰ Patsch 1899, 169; Alföldy 1965, 160.

⁵¹ *Retinii* су посведочени у Скардони: *CIL III 2814*; Alföldy 1965, 87: „warscheinlich Iapoden aus Raetinium”.

смештена на томе месту. Бојановски сматра да се Ретинум можда управо може тражити на месту Голубића, где се налазио центар перегрине заједнице Јапода. Међутим, нема поузданих података који би потврдили да је место имало муниципални статус, премда му се он приписује.

О питању етничког састава племена, односно о присуству келтске компоненте код Јапода, у науци се много расправљало. Страбон каже за Јапode да су келтско и „илирско“ племе; даље каже да имају келтско наоружање, а да се тетовирају као Илири и Трачани.⁵² Међу домаћим именима која су посведочена на територији Јапода, Алфелди је келтским сматрао следећа: *Ammida, Andes, Iaritus, Matera, Macha, Mellito, Muntanus, Nantia, Nonntio, Parmanicus, Poia, Sarius, Seneca, Sicu, Silus, Sinus*. Катичић је потврде келтских имена сузио на три сигурне потврде: *Ammida, Matera* и *Seneca*, и четири могуће: *Nantia, Nonntio, Poia* и *Sicu*.⁵³ Неколико натписа јаподске територије, који су објављени доцније, бележе имена која би се такође могла третирали као келтска: *Melio, Iacu*, можда *Ansilla* (?).⁵⁴

Натписи са јаподског подручја углавном припадају становништву перегриног статуса. Од посведочених личности са грађанским правом, велика већина носи гентилно име *Aurelius*, што показује да процес доделе грађанских права перегринима траје до Каракалиног едикта,⁵⁵ док се *Iulii, Flavii, Ulprii, Aelii* јављају у знатно мањем броју и могу се везати за *viritim* доделе. Један познати метрички натпис из Бона, који наводи каријеру Гаја Фулвија Максима,⁵⁶ помиње *feros Iapudas*,⁵⁷ што би говорило да се за Јапode још у III веку сматрало да су на ниском цивилизацијском ступњу.

НАТПИСИ

1. Натпис на бази из Афродизијаде у Карији; статуа је изгубљена. Пронађен током археолошких истраживања 1988. године, у комплексу *Sebasteion*. Испод натписа у рељефном пољу, маска мушке главе изнад које је гирланда. Статуа је изгубљена.

Smith 1988, 55, бр. 8; *Iaph* 9. 22; Grbić 2011, 130.

Ἰαπόδων | Ἰεθνοῦς

Натпис највероватније сећа на успехе Октавијановог рата у Илирику (35–33. пре Хр.). У истој серији (*simulacra gentium*) подигнуте су статуе

⁵² Strab. VII 5.2: Κελτικοῦ τε ἄμα καὶ Ἰλλυρικοῦ ἔθνοϋς; VII 5.4: ὁ δ' ὀπλισμὸς Κελτικός; κατάστικτοι δ' ὁμοίως τοῖς ἄλλοις Ἰλλυριοῖς καὶ Θραξί. Wilkes 1969, 159.

⁵³ Katičić 1965, 55–63.

⁵⁴ *AE* 2007, 1122. Уп. R. Matasović, *Latina et Graeca* 3/2003, 5–25.

⁵⁵ Bojanovski 1988, 310–311.

⁵⁶ Thomasson 1984, 106, бр. 47; Лома 2010, 249–250.

⁵⁷ *CIL* XIII 8007; *ILS* 1195; *CLE* 20. Thomasson 1984, 106, бр. 47.

са натписима које симболизују племена Пируста и панонских Андизета (бр. 86), који симболично сећају на победе у Панонском рату (12–9. пре Хр.) и у Далматско-панонском устанку (6–9). За тумачење уп. Grbić 2011, 132–133; уп. § 2.2.1.4.

Датум: I век.

2. Натпис на бази (66 x 88 x ? цм), пронађен 1850. године у Верони у секундарној употреби, као сполиј, *inter rudera moenium Gallienianorum*. М. Суић с правом помишља да је натпис био пренет у Верону из Либурније, будући да се у лапидарију у Верони налазе натписи који потичу из Далмације (уп. нпр. D. Modonesi, *Museo Maffeianno: iscrizioni e rilievi sacri latini*, 1995, 58–62).

CIL V 3346; *ILS* 2673; Patsch 1898, 177–178; Suić 1991–1992, 55–66 са фотографијом; *AE* 1993, 774. Rendić-Miočević 1968, 65, н. 11.

--- *bel|lo* *Batoniano praefui* | [*civit(atibus)?*] *Iapudiai* (!) *et Liburn(iai!)* | *sibi et libertis* | *t(estamento) f(ieri) i(ussi)*.

1 [*bello*], *CIL*, --- *bel|lo*, Suić. *praefuit*, *CIL*, *praefui*, Suić (што се може и утврдити по објављеној фотографији). 2 [*provinciai*].

М. Суић је предложио допуну [*prov(inciai !)*] сматрајући да су ове области у време устанка чиниле посебну провинцију. Међутим, лакуна у другоме реду можда би се могла допунити као [*civit(atibus)?*], што би значило да се ради о префектури над заједницама Либурније и Јаподских племена, како су Пач, за њим и Вулић претпостављали. Термин *civitates Liburniae* епиграфски је посведочен (бр. 10).

3. Више фрагмената споменика од кречњака. Натпис је пронађен у Привлици у близини Бихаћа.

Patsch 1900, 37–38, бр. 4, сл. 7; *CIL* III 15065.

--- | *V[...]* *V[... | praefec[tus* (?) | *civ]itatis* | [...]*I[...]* *I[...]* *V[---*

4. Натпис на вотивној ари од кречњака, 90,5 x 44,5 x 37,5 цм. Натписно поље на бази, изнад којег је поље украшено волутама (десна недостаје). Споменик је пронађен код извора Привлица у близини Бихаћа.

Patsch 1900, 155–156, сл. 2; *CIL* III 14325; *ILS* 4878a; *ILJug* 230.

Bindo Neptuno | *sacrum* | *Proculus Parm[anic(us) praepos(itus)* | *v(otum)* *s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

5. Натпис на ари од кречњака, 71 x 49 x 38,5 цм, украшен волутама. Пронађен код извора Привлица у близини Бихаћа.

Patsch 1899, 157–158, бр. 3, сл. 3; *CIL* III 14328; *ILJug* 231 (само литература); Imamović 1977, 344, бр. 60.

T. Loantius | Rufus | praepositus | Iapodum | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

За име *Loantius* в. Alföldy 1964, 63; Alföldy 1969, 94.

6. Натпис на votivnoj ари од кречњака, 78 x 43 x 33 cm, разбијен на више фрагмената који се уклапају. Видљиве су линије водиље. Споменик је пронађен код извора Привлица у близини Бихаћа.

Patsch 1899, 157–158, сл. 4; *CIL* III 14326; *ILS* 4878b; G. Alföldy, *Situla* 8, 1965, 94–95, бр. 3; Imamović 1977, 340, бр. 52.

B[i]ndo Neptuno | sacr(um) | Licinius Teuda | praep(ositus) et pri[n(ceps)] | Ia[p]odum | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

За име *Teuda*: Alföldy 1964, 60; Katičić 1964a, 16, *teut-/tout-/tut-*, „пле-ме, лат. *populus*“; *IEW*, 1080–85; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden 2008, 618–619; уп. Meid 2005, 297–298; Delamarre 2003, 305.

7. Натпис на votivnoj ари од кречњака, одбијеној са свих страна. Сачувана су два фрагмента натписа. Споменик је пронађен код извора Привлица у близини Бихаћа.

Patsch 1899, 157–159, бр. 4, сл. 5–7; *CIL* III 14324; Imamović 1977, 340, бр. 53.

[T. F]lavius | [Tudi]ditanus | [civ(itate?) d]on(atus) ab | [Imp(eratore)] Vespasiano | Ca[e]sare Aug(usto) | pra[e]positu[s] | et p[rin]cep[s] | Iapo[d]um | [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)].

Према Пачовој допуни другог реда, у натпису је истакнуто да је Тудитан добио грађанско право од цара Веспасијана, уп. Sherwin-White 1973a. Радило би се, дакле, о појединачној додели грађанског права племенској аристократији Јапода. Когномен *[Tudi]ditanus*, можда је од *Sempronius Tuditanus*.

8. Фрагмент натписа из Привлице у близини Бихаћа.

CIL III 15064; Patsch 1900, 37, бр. 3, сл. 6; уп. Vojanovski 1988, 313.

Au[rel(ius) --- | pr]aepo[situs]?

9. Надгробни споменик од кречњака, 28 x 58 x 14 cm, изнад натписног поља рељеф са представом коњаника; са десне стране натписног поља у рељефу изведена труба (*bucina?*). Горња Германија, Мајнц (*Mogontiacum*).

CIL XIII 7023; *ILS* 2504.

Andes Sex. f(ilius) | cives Raeti|nio eq(ues) ala(e) | Claud(iae) an(norum) XXX | stip(endiorum) V h(ic) s(itus) e(st) h(eres) f(aciendum) c(uravit).

За име *Andes: Alföldy* 1964, 61–62. Катичић га убраја међу карактеристична имена за далматско-панонску именску област. Katičić 1964a, 18 s.vv. *Andes, Andia, Andueia*: (наводи пет потврда у Бихаћу); Katičić 1976, 180; за дистрибуцију в. *OPEL I* 109–110. Додуше, елемент се јавља и у келтским именима, уп. нпр. теоним *Andinus*. За јединицу *ala Claudia*, нпр. Wilkes 1969, 471.

Датум: флавијевска епоха.

2.1.1.2. *Civitates Liburniae*

Либурни се у изворима помињу још од 8. века пре Хр.⁵⁸ Насељавали су обалу између река Арсије (Раше) и Тиција (Крке), обухватајући острва Кварнерског залива (Plin. *NH* III 139: *Arsiae gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Titium*).⁵⁹ Северно од њих живели су Јаподи са којима су се граничили на реци Телавиј (Зрмања). Поменули смо да експанзија Јапода на Јадранску обалу није била дуготрајна и да није оставила значајнијег трага у приобалном појасу који је припао Либурнима. Од југоисточних суседа Делмата Либурнију је делила река Тициј, али тај податак не треба схватити дословно. Наиме, Делмати су насељавали и област преко Крке. На пример, Плиније бележи Бурнум међу кастелима Делмата, међутим, *civitas Burnistarum* била је под јурисдикцијом Скардонитанског конвента. Либурнима је првобитно припадало подручје око Промоне, али су то подручје окупирали Делмати у време Цезара.⁶⁰

Либурни се по етничком пореклу разликују од својих суседа. Новија ономастичка истраживања показала су да антропонимија Либурније чини посебну именску групу у оквиру провинције Илирик. Она припада једном ширем комплексу такозване севернојадранске групе, у који спадају венетска и истарска имена. Према Катичићу, карактеристична либурнска имена су *Aetor, Aplus, Ceunus, Darmocus, Oep/us, Oia, Opiavus, Opia, Op/us, Oplica, Raecus, Suioca, Vadicus, Vescleves, Veturia, Vinicus, Vosso, Voltissa*.⁶¹

У време Далматско-панонског устанка Либурни су, како се види из поменутог натписа из Вероне (бр. 2), заједно са Јаподима били под управом војног префекта. О њиховој лојалности римској управи у време тога рата говори један вотивни натпис чији је дедикант, човек домаћег

⁵⁸ Hecat. frg. 93; Ps. Scyl. 21; Ps. Scym. 403.

⁵⁹ Уп. Strab. VII 5. 4. Осим у поглављу о Либурнији, Плиније Старији их помиње на више места у трећој књизи: помиње их, уз Јапоре и Хистре, у опису VI регије Италије (Умбрија), Plin. *NH* III 112: ... *Siculi et Liburni plurima eius tractus tenere, in primis...*

⁶⁰ App. *Ill.* 12.34 (у време Цезара).

⁶¹ Katičić 1976, 179. Од новијих радова, добар преглед дат је у: Kurilić 2002, 123–148.

порекала, одликован *maiore bello Delmatico*.⁶² Након устанка 6–9. год., заједнице на тлу Либурније стављене су под јурисдикцију судбеног конвента чији је центар била Скардона, на самој јужној граници области коју је покривала.⁶³

Када се говори о племенским заједницама на тлу Илирика, Либурија се у више аспеката издваја као посебна, од којих ћемо се дотаћи само неких. У томе подручју муниципализација је почела врло рано и за разлику од других регија провинције, она је била готово потпуно урбанизована до краја I века.⁶⁴ Велики број општина у Либурији добио је муниципални статус већ у време првих царева Јулијевско-клаудијевске династије, док је у статусу *civitas stipendiaria* остала само мања група заједница, која је муниципализована нешто касније. *Civitates Liburniae* помињу се на једном почасном натпису из Скардоне (бр. 10). Ту се налазио и центар царског култа Либурије — *Ara Augusti Liburnorum*.⁶⁵

Подаци које Плиније Старији доноси о статусу либуријских заједница изложени су у врло компликованој форми и није их сасвим једноставно протумачити. Вероватно је и сам Плиније наишао на тешкоће покушавајући сажето да прикаже бројне заједнице једног релативно малог простора, а чији се статус у време кад је његово дело настајало – мењао. Он прво наводи да су Либури живели на простору од Арсије до Тиција и да су некад у састав *gens Liburnorum* улазили *Mentores, Himani, Encheleae, Bulini, Peucetii*,⁶⁶ заправо њихови суседи. Како смо видели, овај податак припада најстаријем историјском слоју текста.⁶⁷ Млађи подаци о либуријским заједницама односе се на период I века пре Хр. и I века

⁶² CIL III 3158; ILS 3220: *Iano Patri | Aug(usto) sacrum | C. Iulius C. f(ilius) Ser(gia) | Aetor aed(ilis) | donatus ab (!) Ti. Caes(are) | Aug(usti) f(ilio) Augusto torq(ue) | maiore bello Delmatico ob honorem | Iviratus cum liberis | suis posui*.

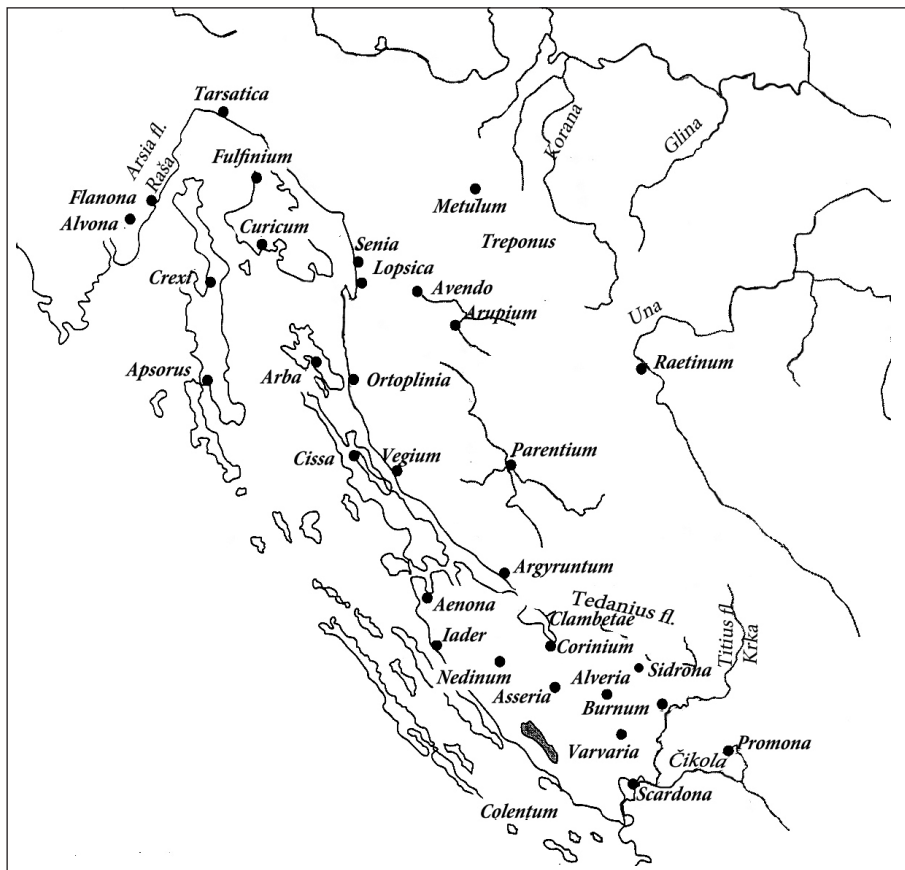
⁶³ На основу посвете CIL III 2802 *Genio municipii Fl(avi) Scard(oniae)* сматра се да је Скардона добила статус муниципија у време Флавијеваца. У новије време је изнето мишљење да је већ у време династије Јулијеваца–Клаудијеваца била муниципиј латинског права, а да јој је у време Флавијеваца додељен *Latium Maius*. L. Margetić, *Plinio e le comunità della Liburnia, Atti, Centro di ricerche storiche*, 9, Rovinj, 1978–1979, 301–358 (non vidi); Glavičić 2007, 251–257. Доиста, од многобројних натписа из Скардоне ниједан не бележи личности са гентилицијем *Flavius*, такође уп. CIL III 2810 (ILJug 199).

⁶⁴ Крк (*Curcium*): *pra(etores)* CIL² I 2294; CIL III 13295; ILS 5322 (52–48 пре Хр.). Wilkes 1969, 197.

⁶⁵ *Sacerdos Liburnorum*, ILJug 247: *L. Gavius Optatus sac(erdos) Liburnor(um)*; уп. CIL III 2931 (*lader*): *M. Trebius Proculus, sacer(dos) Lib(urnorum)*. Deininger 1965, 116.

⁶⁶ О томе: § 2.3.1.

⁶⁷ Имена ових племена забележена су и код Псеудо-Скилакса, у *Периплу*, и код Псеудо-Скимна, као суседи Либурија. О изједначавању Либурија са Илирима, као код Скилакса уп. Dušanić 1997, 50, нап. 70.

Либурнија и Јаподија

н. е. Они су у Плинијевом тексту груписани у четири различите листе. Компилирајући из више извора различитог периода и типа он наводи неколико либурнских заједница у опису десете регије Италије (NH III 130): *Alutrenses*, *Asseriates*, *Flamonienses*, *Vanienses et alii cognomine Carici*, *Foioiulienses cognomine Transpadani*, *Foretani*, *Nedinates*, *Quarqueni*, *Tarvisani*, *Togienses*, *Varvari*. Од наведених *civitates*, Либурнима извесно припадају *Alutrenses*, који се обично доводе у везу са Алвоном⁶⁸ (или Алверијом?⁶⁹). *Asseriates* су становници Асерије,⁷⁰ *Flamonienses* — Фланоне,⁷¹ *Nedinates* —

⁶⁸ Данашњи Рабац / Лабин у Истри.

⁶⁹ Питање је спорно. *Alveria* према: Premerstein 1919, 1250; Degrassi 1954, 85; *Alvona*: Kubitschek 1886, 323; Alföldy 1961, 54 нап. 4; уп. Ђаџе 2003, 10.

⁷⁰ Данас је то место Подграђе код Бенковца. Ђаџе 2003.

⁷¹ Данашњи Пломин (Лука Пломинска).

Нединума,⁷² а *Varvari* су становници Варварије.⁷³ Осим Недита, све су *civitates* забележене и у другој листи, која потиче из формуле провинције. Ту Плиније говори о либурнским заједницама којима је додељен *ius Italicum* (NH III 139): *Ius Italicum habent ex eo conventu Alutae, Flanates, a quibus sinus nominatur, Lopsi,⁷⁴ Varvarini immunesque Asseriatas, et ex insulis Fertinates, Curictae*. Иако Плиније наводи у облику етника оне заједнице које су имале *ius Italicum* (*Flanates, Lopsi*), тај статус је био резервисан за аутономне градове.⁷⁵ То је било право по коме су места ослобођена од плаћања пореза, тако што су се правном фикцијом третирали као италско тло. *Immunitas*, с друге стране, не указује на статус, и могла је бити додељена и неградским заједницама.⁷⁶

Даље, имена неких од заједница те листе понављају се као *oppida* у трећој листи, коју чини попис насеља либурнијске обале, које Плиније помиње као *oppida* (NH III 140): *Alvona,⁷⁷ Flanona, Tarsatica,⁷⁸ Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argyruntum, Corinium, Aenona, civitas Pasini ... insulae eius sinus cum oppidis praeter supra significatas Absortium,⁷⁹ Arba, Crexi, Gissa, Fortunata. rursus in continente colonia Iader.⁸⁰*

О томе како треба тумачити ове податке изнета су различита мишљења.⁸¹ Неке од интерпретација компликоване су колико и сам проблем. У вези са питањем статуса ових места, Алфелди је истицао да се термин *oppidum* код овог писца може подједнако односити на колоније, муниципије или утврђена урбана места без градског статуса.⁸² Могуће је да је податак преузет из извора који није званичног карактера и који

⁷² Ptol. II 16.10: Νήδιον; Rav. IV 16. Данас: Надин.

⁷³ Данашњи Брибир.

⁷⁴ Ps. Scyl. 27: Ἀλουσοί.

⁷⁵ За *ius Italicum* в. Bleicken 1974, 490. Услови су: (1) *dominium ex iure Quiritum*, (2) *immunitas* и (3) *libertas*, односно аутономија.

⁷⁶ Уп. чланак: Alföldy 2000, 177–205; § 3.1.

⁷⁷ CIL III 3049.

⁷⁸ Трсат код Ријеке; Ptol. II 16.2. Изгледа да је била peregrina заједница већ у I веку пре Хр., датум оснивања муниципија није сигуран, пада у I век (или можда II век: Zehnacker 2004, 267).

⁷⁹ Strab. VII 5.5. παρ' ὄλην δ' ἦν εἶπον παραλίαν νῆσοι μὲν αἱ Ἀψυρτίδες, περὶ ἃς ἡ Μήδεια λέγεται διαφθεῖραι τὸν ἀδελφὸν Ἀψυρτον διώκοντα αὐτήν. ἔπειτα ἡ Κυρική κατὰ τοὺς Ἰάποδας: εἶθ' αἱ Λιβυρτίδες περὶ τετταράκοντα τὸν ἀριθμὸν.

⁸⁰ Аналоган је случај за градове јужне јадранске обале Илирика (NH III 144): *Rhizinium, Acruium, Butuanum, Olcinium, ... oppidum civium Romanorum Scodra*. Подаци потичу из неког старијег извора. Уп. § 2.3.1.

⁸¹ Premerstein 1924, 203–208; E. Polaschek, *Studi Aquileiesi* 1953, 35–49; Alföldy 1961, 60; Alföldy 1965, 68–72 (уп. Sallmann 1971, 107, нап. 44); Margetić 1977, 401–409.

⁸² Schönnenbauer 1954, 17; „fester Platz, geschlossener oder ummauerter Siedlungsort“, Сенија и Јадер (за који је то изричито споменуто), биле су колоније у доба Августа.

би могао говорити о времену пре него што се статус променио. Према мишљењу овог аутора, које је начелно опште прихваћено,⁸³ подаци трију листа, које припадају различитим временима и потичу из различитих извора, показују како је текао процес урбанизације либурнских заједница и одражавају крупне промене које су се одиграле у времену између настанка ових трију листа. Њих је Плиније ексцерпирео и поређао без додатних објашњења, тако да текст који се чини редундантним, производи бројне недоумице и несугласице. Алфелди је реконструисао етапе у административној историји либурнских заједница, односно градова на следећи начин: (1) У првој етапи либурнске перегрине заједнице добиле су имунитет. (2) У другој етапи су неке перегрине заједнице добиле градски статус и *ius Italicum*. (3) Након тога су и остале перегрине заједнице, такође, добиле статус града и можда *ius Italicum*,⁸⁴ чиме је процес урбанизације Либурније био употпуњен, премда су неке *civitates*, по свему судећи, остале перегрине и након тога.⁸⁵

Иако Плиније имена заједница које су имале *ius Italicum* (*Flanates*, *Lopsi*) наводи у облику етника, тај статус био је резервисан за аутономне градове, муниципије и колоније. Како смо поменули, сматра се да је већина либурнских заједница које се помињу у овим листама добила статус града у време Августа, Тиберија или Клаудија, на основу припадности трибама *Sergia* или *Claudia*.⁸⁶

Варварини се помињу на једном надгробном споменику из околине Бурнума (бр. 12), у којем се каже да је покојник *occisus finibus Varvarinorum*.⁸⁷ Муниципални статус Варварија је добила у време Клаудија,⁸⁸ и била је, изгледа, муниципиј латинског права.⁸⁹

Постоје и другачија тумачења по питању статуса и повластица неких од ових заједница. Лујо Маргетић је изнео мишљење да се ради о местима која су имала латинско право.⁹⁰ Он се у овоме ослонио на Момзена,⁹¹ који је сматрао да код либурнских заједница није у питању *ius*

⁸³ Alföldy 1951.

⁸⁴ Alföldy 1951, 63–64; Wilkes 1969, 481 app. XI.

⁸⁵ Бројни терминацијски натписи из Либурније пружају важне податке о насељима овог подручја. Уп. Wilkes 1974; B. Kuntić-Makvić / M. Šegvić, *ARadRaspr* 11, 1988; Čače 2003.

⁸⁶ Alföldy 1961, 61.

⁸⁷ Zaninović 1985, 71.

⁸⁸ Ptol. II 16. 6: Οὐαρναρία. *IMS* II 101; Suić 1960–1961, 179dd. уп. *ILJug* 2826.

⁸⁹ *ILJug* 846 у новом читању: A. Kurilić, *RFFZd* 31 (18), 1991/1992 (1993), 89–96 (*AE* 1992, 1379).

⁹⁰ Margetić 1977, 405–407.

⁹¹ Th. Mommsen, *Röm. Staatsr.* III/1, Leipzig 1887, 631–632, 808.

Italicum, већ *commertium* латинских градова.⁹² Он истиче да је на простору Царства било врло мало градова са овом привилегијом,⁹³ у који се не уклапају мала либурнијска места.⁹⁴

Одељак *NH* III 139 тиче се формуле провинције према којој су либурнијске заједнице припадале судбеном конвенту Скардоне. Према формули забележеној код Плинија било их је четрнаест: *Liburnorum civitates XIII*. Од тих четрнаест либурнских заједница, аутор помиње само четири: *Lacinienses*, *Stulpinos*, *Burnistas*, *Olbonenses*.⁹⁵ Нису нам позната имена осталих десет заједница Либурније на које Плиније реферише у овом пасусу. Највероватније су у питању неке заједнице садржане у друге две Плинијеве листе. *Stulpini*, *Burnistae* и *Lacinienses* помињу се на једном натпису из Скардоне (бр. 11), који је додуше оштећен, тако да помен прве и треће заједнице почива на допуни. Стулпине, односно место $\Sigma\theta\upsilon\lambda\lambda\iota$ ($\Sigma\theta\upsilon\lambda\lambda\iota$) помиње и Птоlemeј, у унутрашњости Либурније.⁹⁶ Бурнисте се могу идентификовати са становницима Бурнума, на самој граници између Либурније и Делмата, односно Скардонитанског и Салонитанског конвента где је био смештен легијски логор.⁹⁷ Плиније Бурнум помиње и у поглављу *NH* III 142, међу каселима Делмата.⁹⁸ Од легијских канаба вероватно је у време Хадријана настао муниципиј, судећи по једном натпису у којем се помиње *decurio municipi Burnistarum*. Град је највероватније обухватио и домородачко насеље.⁹⁹ Трећа заједница која је забележена на скардонском натпису — *Olbonenses* — иначе је непозната, премда су постојали покушаји да се идентификују са становницима Албоне.¹⁰⁰

Дедикант једног вотивног споменика посвећеног богу Марсу био је пегрени декурион: *Turus Longini filius dec(urio) et sacerdotali(s)* (бр. 13). Он подиже споменик *pro suis et cognation(e) Nantania*. На основу овог натписа, Геза Алфелди је сматрао да натпис сведочи о матријархалном родов-

⁹² Margetić 1977, 406: „Il *ius Italicum* delle comunità liburniche non era altro che il *commercium* delle comunità con il diritto latino”.

⁹³ Списак градова са *ius Italicum*: *Dig.* 50.15.1,6,7. уп. Watkins 1983, 320.

⁹⁴ Више аутора уочава неправилности у овоме: F. Vittinghoff, *ZRG* 68, 1951, 468; Sherwin-White 1973, 321; 277 и 318: “none of these were coloniae, and their status as *municipia* is not firmly documented”.

⁹⁵ Plin. *NH* III 139.

⁹⁶ Ptol. II 16. 6.

⁹⁷ Легија XX у време Батоновог устанка. Легија XI *Claudia*, до 69. године; VIII *Augusta*; и IV *Flavia* између 70. и 86. год. Уп. Zaninović 1968, 119, 123–4; Wilkes 1969, 217.

⁹⁸ B. § 2.1.2.1.

⁹⁹ *ILJug* 845; *CIL* III 9890; *CIL* III 14321, 23–24. Домородачко насеље убицира се у Градину код Пуљана. Alföldy 1963, 81; Alföldy 1965, 87–88; Zaninović 1968, 119–130; Wilkes 1969, 217–218.

¹⁰⁰ E. Polaschek, *RE* XVII/2, 1937, 2431; Mayer 1957, 28, *contra*: Zehnacker 2004, 266–267.

ском уређењу код Либуерна, о којем постоји траг у писаним изворима.¹⁰¹ Према њему, *cognatio* био би род, клан (*Sippe*) по матрилинеарном сродству означен латинским термином, док би *gens* (у случају аналогних примера *gens Latiniana et Epicadiana* код Доклеата (§ 2.1.3.4, бр. 73) и *gens Undia* код Амантина (§ 2.2.1.9, бр. 127) означавао опстанак патријархалног родовског уређења у римско доба.¹⁰² По мишљењу овог аутора, *Turus* је био декурион *cognationis*. Међутим, Фанула Папазоглу је указала на недоследност у терминологији када је у питању обележавање домородачких институција латинским терминима. Према њеном мишљењу термини *gens* и *cognatio* у овим натписима могу обележавати истакнуте породице које су припадале племенској аристократији заједница.¹⁰³ Осим тога, питање је да ли су личности које се појављују у натпису Либуерна: *Nantanius* се јавља као гентилно име у Ридеру, а делматско становништво насељавало је и подручје на десној обали Крке. Алфелдијево тумачење да споменик сведочи о матријархату код Либуерна мора се узети са великом резервом или потпуно одбацити, како сматрају неки истраживачи.¹⁰⁴ И епиграфски материјал говори против те тезе.¹⁰⁵ Затим, *Turus* је могао бити декурион заједнице / града (не зна се тачно да ли натпис припада Бурному или Варварији), могуће, латинског права.

НАТПИСИ

10. Почасни натпис на бази за статуу из Скардоне, 104 x 74 x 21 цм, који подижу *civitates Liburniae* у част Германиковог сина Нерона.

Patsch 1897, 218–219, бр. 86; *CIL* III 2808 = 9879; *ILS* 7156; A. Gitti, *BMIR* 6, 1935, 77–80 (*AE* 1938, 68).

Neroni Caesari | Germanici filio) Ti. | Aug(usti) n(epoti) divi Aug(usti) pro(nepoti) | flamin(i) Aug(ustali) | civitates Liburniae.

Уп. натписе *CIL* III 2810 (= *ILJug* 199): ... *sacer[doti] | ad aram Aug(usti) Lib[urn(orum)]* и *ILJug* 247: *sacerdos Liburnorum.*

Датује се у 23–26. годину.

11. Фрагмент натписа из Скардоне.

CIL III 2809. Уп. *PIR*² S 242; Thomasson 1984, 17, 93, бр. 37.

¹⁰¹ Ps. Scyl. 21; Varr. *RR* II 10.8.

¹⁰² Alföldy 1961; Alföldy 1965 166–168 (*contra*: Kurilić 2008); Rendić-Miočević 1974, нап. 63 = Rendić-Miočević 1989, 889.

¹⁰³ Papazoglu 1967, 12–13. Уп. Kurilić 2002, 139 и на. 119 (са библиографијом).

¹⁰⁴ Детаљније о томе в: Kurilić 1994–1995, 56–57; 2008, 48–51 са литературом.

¹⁰⁵ В. претходну напомену.

Praetoriu[m vetustate] | conlapsum [Stulpini et?] | Burnistae [Lacinien]]ses
(?) *ex pecunia [publ(ica) refecer(unt)] |⁵ Scapul[a Tertullus] | leg(atus)*
Augg(ustorum) p[rov(inciae) Dalmatiae] | restit[uit].

Датум: 177–178. године.

12. Надгробни натпис нађен у Мратову на 3 км источно од Крке.

CIL III 6418 = 9896; ILS 2259.

A. Sentius A. f(ilius) | Pom(ptina) Arreti(o) | vet(eranus) leg(ionis) XI h(ic)
s(itus) e(st) t(estamento) f(ieri) i(ussit) | hic est occisus |⁵ finibus Varvari|norum in
agello | secus Titum flu|men ad petram | longam f(aciendum) c(uravit) her(es).

Натпис се датује у прву половину I века (према именованој формули, облику слова); *terminus ante quem* је 42. година, јер легија нема епитета *Claudia pia fidelis*.

Топоним *Petra longa* сачуван је у имену места Дуга стена, локалитет између Пуљана и Богатића на левој обали Крке (Suić 1960, 194; Zaninović 1966, 41; 1967; 8; Zaninović 1985, 71).

13. Натпис пронађен у Варварији (Брибиру)?

Rendić-Miočević 1960; Alföldy 1963, 81–87 (*AE* 1964, 1; *ILJug* 944A).

Marti sac(rum) | Turus Longini f(ilius) | dec(urio) et sacerdotali(s) | pro
suis et cognation(e) |⁵ Nantania | de suo v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Име *Turus* јавља се код Делмата, Либуерна и Јапода, в. Alföldy 1963, 81 нап. 3; *OPEL IV* 135 (17 потврда у Далмацији). Име *Nantania*, *Nantanius*, *Nantia* јавља се у Ридеру; Alföldy 1964, 62; Alföldy 1969, 250; иначе су имена ове скупине добро посведочена у келтским срединама. Уп. име *Nantius*, *OPEL III* 95; јавља се у Хиспанији, Белгици и Аквитанији; посведочено је и у *mun. Splonistarum* (*AE* 1983, 747); затим: *DAG* 416, 745, 822, 1290; *DAG* 650 (*Nanto*); *DAG* 1135 (*Nantiorix*), итд. Delamarre 2004, 264. У натпису се наводи да је *Turus* био *decurio et sacerdotalis* што би се могло односити на заједницу, а не *cognatio Nantania*. Термин *cognatio* употребљен је у више вотивних споменика из Салоне да значи култну заједницу. У питању је *cognatio Magnae Matris* (*ILJug* 674; 1997; 2052; *AE* 2001, 1606 уп. *CIL III* 8676), затим: *Veneri*: *CIL III* 8675. Уп. Papazoglu 1967, 13. Уп. *cognatio*, *CIL III* 9708 (*Siculi*).

2.1.2. *Civitates* Салонитанског конвента

Јуридикчки конвент, чији је центар био у Салони, обухватао је заједнице на пространом подручју између Крке и Неретве, од јадранске обале на југу до провинцијске границе са Панонијом на северу. Према списку Плинија Старијег овоме конвенту припадали су: *Delmatae* (§ 2.1.2.1), *Deuri* (§ 2.1.2.2), *Ditiones* (§ 2.1.2.3), *Maezaei* (§ 2.1.2.4) и *Sardeates* (§ 2.1.2.5). Јурисдикција Салоне протезала се на острва овога конвента која су у административном смислу била под њеном управом, као префектуре,¹⁰⁶ затим и на перегрине заједнице средње далматинске обале које су доцније, у II веку биле обухваћене територијом колоније Салоне, када је проширен њен *ager*.¹⁰⁷

2.1.2.1. *Civitas Delmatarum*

Племе Делмата први пут се помиње у изворима у вези са догађајима Трећег илирског рата (168. пре Хр.). Делмати су признавали власт краља Плеурата, али су се после његове смрти одметнули од Генција, са Даверсима и неким суседним племенима.¹⁰⁸ Након тога Делмати су ојачали и ширили се на рачун суседа, којима су наметнули порез у виду стоке и жита,¹⁰⁹ због чега су Римљани, на позив Исе заратили с њима 156. год. пре Хр.¹¹⁰ Први делматски рат повео је Гај Марције Фигул, а завршио га је Сципион Назика 155. године уништењем Делминијума,¹¹¹ и прославио тријумф исте године.¹¹² Други делматски рат водио је, 119–118. године, Л. Цецилије Метел, и тријумфовао 117. год. пре Хр., након чега је узео и почасни надимак *Delmaticus*.¹¹³ Извори помињу рат са Делматима 76–78. пре Хр. који је водио Гај Косконије,¹¹⁴ а завршио се заузећем Салоне. У време грађанског рата, Делмати су били на страни Помпеја, против Ватинија

¹⁰⁶ R. Katičić, Heraklov sin Hilo na Jadranu, *Illyricum mythologicum*, Zagreb 1995, 387–398. S. Čače, Promunturium Diomedis (Plin. *Nat. hist.* 3, 141), *RFFZd* 35 (22), Zadar 1997 (*non vidi*).

¹⁰⁷ Wilkes 1969, 220–227.

¹⁰⁸ Pol. XXXII 9.

¹⁰⁹ В. претходну напомену.

¹¹⁰ Patsch 1922, 51; Alföldy 1965, 44; Wilkes 1969, 30 уп. § 2.1.3.2.

¹¹¹ Strab. VII 5.5; Liv. *Per.* XLVII; Front. *Strat.* III 6; Iul. Obseq. 16. Апијан (App. *Ill.* 11) не помиње Сципиона Назика, већ само операције под Фигулом.

¹¹² *InscrIt* XIII 1, 82.

¹¹³ App. *Ill.* 11; Degrassi 1954, 106 (117. пре Хр.): L. Caecilius L.f. Q.n. Metellus *Delmaticus*, *proconsul*; уп. Liv. *Per.* LXII.

¹¹⁴ Eutrop. *Brev.* VI 4; Oros. *Hist.* V 23.23.

и Габинија.¹¹⁵ После Батоновог устанка предузете су, како ћемо видети, значајне мере пацификације,¹¹⁶ премда су Делмати, како се према изворима види, задржали велику територију.

Према Плинијевом списку *Delmatae* су имали 342 декурије, што их чини највећом и најмногљуднијом peregrinom заједницом у Далмацији. Њихова *civitas* заузимала је велики простор читаве средње Далмације, између река *Titius* (Крка) на западу, одакле почиње Салонитански конвент,¹¹⁷ до реке Нароне (Неретве) на истоку, премда постоје индиције да је делматско становништво живело и са друге стране Крке.¹¹⁸ Динарски масив, највећа природна препрека на матичној територији Делмата, делио је територију заједнице на две крупне географске целине,¹¹⁹ које су даље подељене на мања крашка поља, од којих су највећа Ливањско, Дувањско и најисточније Имотско поље. Заузимали су део далматинске обале, источно и западно од колоније Салоне, чијом је територијом део тих насеља обухваћен у II веку.¹²⁰

У време непосредно након Далматско-панонског устанка, за којим је уследила и реорганизација провинције, peregrina заједница Делмата била је извесно под чврстом контролом римске војске. Премда о управи војних префеката над *civitas Delmatarum* нема епиграфских података, мора се претпоставити да је ово моћно, бунтовно племе било стављено под јак војни надзор, што се може закључити најпре по начину на који је племенска територија подељена — географски и правно — на низ мањих јединица, поред којих су на важним упориштима биле смештене римске војне трупе. Плинијев податак *in hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella*, односи се на предримске градине Делмата.¹²¹ Након Далматско-панонског устанка у њима су били смештени римски војни гарнизони. У Бурнуму (Кистање, Ивошевци) била је смештена легија XI *Claudia*,¹²² у Андетрију (Горњи Мућ) били су стационарани помоћни одреди. Име трећег кастела, који Плиније помиње као *Tribulium*, може се довести у везу с градином *Tilurium*¹²³ (Гардун у долини

¹¹⁵ За кратак приказ догађаја за период 167–59. пре Хр.: Wilkes 1969, 31–36.

¹¹⁶ B. § 3.1.

¹¹⁷ Plin. *NH* III 142.

¹¹⁸ Alföldy 1965, 44, 63, нап. 53. Plin. *NH* III 142: *Burnum* помиње као *castellum* Делмата.

¹¹⁹ Strab. VII 5.5: Ἀδριον δὲ ὄρος ἐστὶ μέσην τέμνον τὴν Δαλματικὴν, τὴν μὲν ἐπιθαλάττιον τὴν δ' ἐπὶ θάτερα.

¹²⁰ Strab. VII 5.5: εἶτα ἢ τῶν Δαλματέων παραλία καὶ τὸ ἐπίγειον αὐτῶν Σάλων.

¹²¹ Strab. VII 5.5: Ἀνδητρίον ἐρυμνὸν χωρίον. Уп. Zaninović 1968, 119–121.

¹²² Предримска градина налазила се на левој обали Крке код села Пуљане, док је легијски логор био смештен на десној обали у Шупљој цркви код Ивошеваца. Vojanovski 1974, 209.

¹²³ *Contra*: Zehnacker 2004, 269–270 (*ad* Plin. *NH* III 143), § 2.2.2.

Цетине), где је, такође, био смештен легијски логор. Када се размотри положај ових трију кастела, може се уочити да замишљена линија која их повезује по средини пресеца територију делматске заједнице.¹²⁴ Осим активног присуства римских трупа, мера контроле била је и насељавање ветерана на месту некадашњих делматских упоришта у долинама Крке, Цетине и Чиколе.¹²⁵ У време цара Клаудија, на територији Делмата основана је колонија *Aequum* (Читлук). У време овога цара ветерани су насељени у залеђу Салоне, у место *Siculi*,¹²⁶ док је домаће, делматско становништво раније пресељено на друго место, у источни део провинције Далмације и по свему судећи било смештено у административни оквир переградине заједнице Сикулога.¹²⁷

Једна од мера пацификације било је систематско расељавање делматског становништва из њихове матичне територије, од времена одмах после Далматско-панонског устанка до II века. Према једном податку из Флора, Август је наложио Вибију Постуму, првом намеснику провинције Далмације, да Делмате умири тако што ће их натерати на принудни рад у рудницима.¹²⁸ То је подразумевало да они у таласима буду пресељавани у рудничке области на више места у провинцији — у највећој мери у источни део провинције Далмације. Доцније су били пресељавани у рудничке области ван Далмације, у рудничке области провинције Дакије. О тим процесима налазимо јасна сведочанства у епиграфским изворима, о чему ће нешто касније бити речи.

Једини аутохтони *princeps Delmatarum*, односно *princeps civitatis Delmatarum* посведочен је натписом из Данила Горњег (бр. 14). Његово име није сачувано, али се из натписа може закључити да је породица овог делматског принцепса добила грађанско право у време Клаудија. Аутономна управа племенских поглавара падала би у исти период.¹²⁹ На основу овог натписа, Алфелди, а према њему и Вилкс, изнели су мишљење да је центар делматске переградине заједнице био Ридер, који је „по значају био наследник предримског Делминијума“.¹³⁰ Међутим, према каракте-

¹²⁴ Alföldy 1962c, 284; Alföldy 1965, 98, 71; Wilkes 1969, 238–240; Loma 2002, 152; Zaninović 2007, 181–182.

¹²⁵ Wilkes 1969, 111. Дедукција је забележена у Андетријуму.

¹²⁶ *CIL* III 9708; 9709; 9710; 9712. М. Suić, *Diadora* I, 1969, 162; М. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb: Liber, 1976, 101–103.

¹²⁷ В. § 2.1.3.12.

¹²⁸ Flor. *Epit.* II 25 (*Bellum Delmaticum*): *sed Augustus perdomandos (sc. Delmatas) Vibio mandat, qui efferum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium cupidissima eo studio, ea diligentia anquirat, ut illud in usus suos eruere videantur.* Loma 2002, 153; Loma 2003, 19; Лома 2005, 14–16.

¹²⁹ Alföldy 1965, 97.

¹³⁰ Alföldy 1965, 44; Wilkes 1969, 240–241.

ристикама рељефа, као и на основу других индиција, какви су подаци о управи и територијалном уређењу, затим, генеза и распоред градова на територији ове заједнице, може се претпоставити да је *civitas Delmatarum* од времена формирања била полицентрична, и да је функција племенског првака Делмата (*princeps Delmatarum*), као и код других заједница, била колегијалног карактера.¹³¹ Комплексна унутрашња организација заједнице Делмата свакако је била условљена како политичким приликама, тако и композитним рељефом подручја које су заузимали. Слична ситуација уочава се и код других перегриних заједница, обично оних које су заузимале врло велику територију, на пример, Јаподи, Мезеји, Боји, Дарданци, и др. Осим тога, *principes* Делмата посведочени су и на другим местима, где су Делмати били насељени,¹³² у градовима насталим на аутохтоној, делматској основи (о чему ће бити речи када будемо разматрали појединости о настанку и статусу тих градова). То такође указује на полицентричност делматске *civitas*. Будући да о низу појединости у вези са унутрашњом организационом структуром перегриних заједница нисмо директно обавештени, често није јасно, и у литератури се о томе јављају колебања, да ли се ради о више *civitates* формираних од једног племена,¹³³ или о насељима која административно спадају у једну *civitas Delmatarum*. Ово питање од нарочите је важности када се узме у обзир да је део племена, измештен из матичне територије, био чврсто повезан са матичном заједницом,¹³⁴ не само културним и етничким везама већ вероватно и административно, што такође говори о врло комплексној организацији делматске заједнице.¹³⁵ У источној Далмацији посведочен је *P. Ael. Pladomenus Carvanius*, који је био [*praefectus*] *civitatium [Del] m[atarum]* (бр. 41) које су биле формиране од делматског становништва депортованог у тај део провинције ради експлоатације рудника.¹³⁶

Извори, пре свега епиграфски, указују на то да је *civitas Delmatarum*, као јединствена административна целина, обухватала низ мањих

¹³¹ Rendić-Miočević 1962 = 1989, 862–894.

¹³² У једној воштаној табlici из Дакије забележен је *Maximus Veneti, princeps*, који би могао бити Делмата (*IDR I 36 = Tab. cer. D VI: a.139*). Можда и *CIL III 838 (Aurelius Manneus, princeps)*?

¹³³ Таква је ситуација посведочена код Либуерна, захваљујући Плинијевом сведочанству, али се због своје специфичности и ране урбанизације ове регије, случај заједница Либурније на овоме месту не може применити као модел, уп. Alföldy 1965, 178. На то би можда указивао натпис из Пљеваља на којем се изгледа помиње *praefectus civitatum [Del]m[atarum]* (?). Лома 2003, 19.

¹³⁴ В. стр. 18.

¹³⁵ В. стр. 26 и посебно натпис бр. 41.

¹³⁶ Loma 2002.

јединица: *pagus, vicus, castellum*,¹³⁷ што говори не само о територијалном већ и о друштвеном уређењу заједнице. Таква организациона схема, посведочена и код неких других *civitates* Илирика, сасвим одговара територијалној организацији перегриних заједница у западним провинцијама Римског царства.¹³⁸ Извесно је да се ради о мањим јединицама које улазе у састав *civitas Delmatarum*. Домаће становништво било је концентрисано у енклавама,¹³⁹ док је територија Делмата, како смо поменули, била прожета местима која је држала војска, затим местима где су насељени ветерани.¹⁴⁰ Имена појединих насеља, као и њихових становника (*pagani, castellani*),¹⁴¹ посведочена су како на споменицима са матичне територије заједнице, тако и ван ње: на местима где је делматско становништво расељавано. Нарочито су интересантни подаци који говоре о интервенцијама око граница између појединих насеља делматске заједнице (бр. 17, 17, 18, 19).

На основу једног вотивног натписа на којем се помиње *magister* (бр. 15), сматра се да је Ридер у предмуниципалној фази био организован као *vicus*.¹⁴² Тај организациони облик епиграфски је посведочен код Делмата. Затим, судећи по једном натпису на бронзаној таблици (бр. 16) на којој је урезана одлука о снабдевању млина водом,¹⁴³ донета поводом неког спора у коме су учествовали *pagani Prom[onenses]*,¹⁴⁴ може се закључити да је Промона¹⁴⁵ била организована као *pagus*.¹⁴⁶ Границу Промоне, могуће је, обележава терминацијски натпис из Оклаја код Промина (бр. 17).

¹³⁷ Laffi 1966, 88–89. Уп. § 3. 1 (Alföldy 2000).

¹³⁸ Уп. Langhammer 1973, 5, 22–23. Уп. § 3. 1.

¹³⁹ Loma 2002, 152.

¹⁴⁰ Рошки слап (јужно од Бурнума), Сикили у време Клаудија, и колонија Еквум; Wilkes 1969, 111; Ферјанчић 2002, 58–59, 114–118; уп. Loma 2002, 152.

¹⁴¹ В. бр. 16, 21.

¹⁴² Alföldy 1965, 97; Wilkes 1969, 240. *Magister* је могао бити и на челу *pagus*-а. Уп. *CIL* III 1270 = *IDR* III/3, 423. Уп. афричке примере који су најбројнији: нпр. *CIL* VIII 23326; 26252; 26185; 27828; *AE* 1978, 855; *AE* 1989, 780; *AE* 1997, 16; *ILLun* 1367, шпанске (Бетика) *CIL* II²/7 875; Норик: нпр. *ILLPRON* 448; Дакија: *AE* 1980, 780; *AE* 2004, 1208.

¹⁴³ Уп. *CIL* III 15053.

¹⁴⁴ За документа која бележе поравнање у споровима око воде између заједница, односно између *pagus*-а, уп. документ из шпанског места *Agón*, “*Lex rivi Hiberiensis*” (између *pagus Gallorum, pagus Belsinonensis, pagus Segardenensis*): F. Beltrán Lloris, *JRS* 96, 2006, 147–197; P. Le Roux, *Chiron* 39, 2009; уп. Kremer 2006, 161.

¹⁴⁵ *App. Ill.* 12. Промона, либурнско место које су Делмати освојили. У периоду након формирања римске провинције, присуство Либурна у Промони сасвим је непознато. Лична имена су средњеделматска: Rendić-Мioчевић 1989, 712 (= *Zbor. Inst. za hist. nauku i Zadru*, 1955, 125д.). Уп. Piso, *HPS* 13, 2006, 103–194, сл. 2–3 (*AE* 2006, 1173). Šašel Kos 2005, 313.

¹⁴⁶ Wilkes 1969, 239.

Тешко је одредити да ли је у питању *pagus* који административно припада перегриној заједници Делмата¹⁴⁷ или је у питању *pagus* који припада градском насељу.¹⁴⁸ Домаће становништво околине Промоне углавном је, како се према натписима види, перегриног статуса.¹⁴⁹

Један споменик из околине Врлике (бр. 19), у горњем току Цетине (данас Перућко језеро), бележи разграничење између *Barizani[ates]* и *Lizaviates*. Етницима су означени становници насеља у оквиру племенске заједнице Делмата. Вилкс је изнео мишљење да су *Barizani[ates]* и *Lizaviates* две мање заједнице Делмата, које су, како је овај аутор претпоставио, могле бити уређене као *pagi*,¹⁵⁰ као што је то случај код *Promonenses*, где је тај организациони облик посведочен. Сличан је пример на једном натпису из Сиња (бр. 20) где се помиње етником (или ктетикон?) *Osiniates*,¹⁵¹ који се без сумње односи на становништво још једног насеља Делмата, а које се доводи у везу са Синотионом.¹⁵² Као и у случају Баризанијата и Лизавијата, тешко је одредити којем типу насеобине ово место припада. Вилкс помиње велику тврђаву на месту модерног Сиња, центра делматских Осинијата,¹⁵³ стога би можда пре могао бити у питању још један *castellum Delmatarum*, а не *pagus*. Ситуација код Баризанијата и Лизавијата утолико је сложенија што се имена насеља — односно њихових становника, не могу везати уз познате локалитете чија би археолошка слика била од користи да се утврди да ли су у питању *castella*, *vici*, или *pagi*. *Barizani[ates]*¹⁵⁴ са врличког натписа довођени су у везу са путном станицом Баридуум, коју помиње Табула.¹⁵⁵ Сходно тој интерпретацији Габричевић и други локализовали су станицу у околину Врлике. Бојановски је, међутим, показао да се станица Баридуум налазила на месту Ливна.¹⁵⁶ Након оснивања муниципија *Salvium*-а у Врби, Баридуум је могао бити обухваћен градском територијом. Уколико се прихвати таква убикација станице, *Barizaniates*

¹⁴⁷ Wilkes 1969, 244, 458. За такву категорију *pagorum* у западним провинцијама, в. Tarpin 2003, 31–37, са претходном литературом.

¹⁴⁸ Уп. *pagus* који припада колонији: Љубушки, Зарбиновац: *pagus Scunasticus*. М. Abramić, *Bulletin de l'Institut archéologique bulgare* 16, 1950, 235–236; sl. 2; sl. 1 (AE 1950, 44; *ILJug* 113, 114). I. Glavaš, *OA* 36/1, 2012, 93–94 мисли да је *pagus* припао Магнуму.

¹⁴⁹ *Paio*, *Carpia Platoris* f. (*CIL* III 9839); *Suttis* (*CIL* III 14316, 7); *[T?]ritus, Druanus Pla[he]nius* (*CIL* III 14316, 6); *Dasas, Pan(tus?) Tit(---) Pan(es?)* (*CIL* III 14316, 5); *Aur(elia) Seio, Aurelia Maxima* (*ILJug* 1975).

¹⁵⁰ Wilkes 1969, 244.

¹⁵¹ Wilkes 1969, 243–244.

¹⁵² Према Страбону, постојали су Стари и Нови Синотион: Strab. VII 5.5. Σινώτιον τό τε νέον καί τὸ παλαιόν. Места су уништена под Октавијаном 33. године.

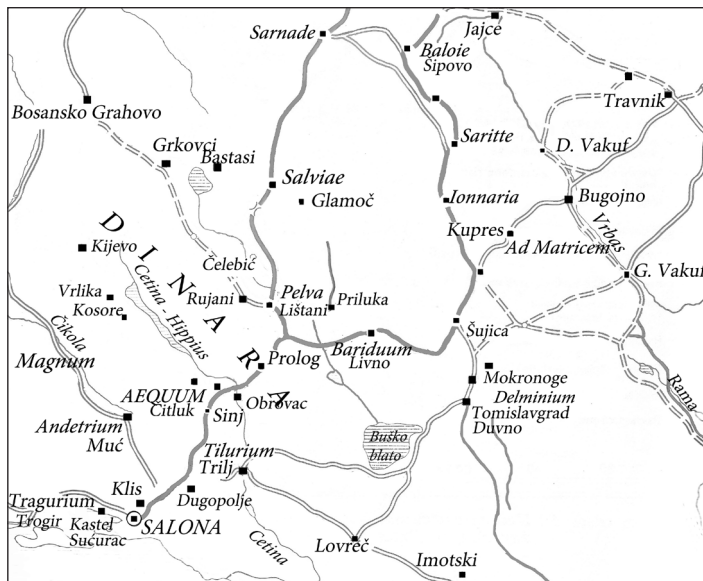
¹⁵³ Wilkes 1969, 347.

¹⁵⁴ Gabričević 1953, 193–218; Wilkes 1969, 244; Wilkes 1992, 190, 237.

¹⁵⁵ *Tab. Peut.* V 20: *Bariduo* на путу између Салоне и Сервиција.

¹⁵⁶ Mayer 1957, 77; Bojanovski 1974, 58, 123 и нап. 139.

Територија
Далмата

не би били становници Баридуума, будући

да су те две тачке сувише удаљене да би могле припадати једном кастелу, већ је у питању неко друго насеље Делмата.¹⁵⁷ Из натписа пронађеног у дачкој рудничкој регији *Alburnus Maior* (бр. 21), који бележи *collegium kastelli Baridustarum*, сазнајемо да је етникон житеља Баридуума гласио *Baridustae*. Они су, наиме, местима у која су пресељавани давали имена својих завичајних насеља.¹⁵⁸ Тако је, сасвим вероватно, Сплонум (касније *municipium Splonistarum*) у рудничком крају источне Далмације, назван по утврђењу Сплаунон, на матичној територији Делмата, које је Германик освојио пред угушење Далматско-панонског устанка.¹⁵⁹ Делмати су новом насељу у које су били депортовани за рад у рудницама, пренели име свога завичаја. Тако и заједница Сикулота носи име према месту Сикули у залеђу Салоне, из кога су измештени на југоисток провинције.¹⁶⁰ Затим, једно ново топономастичко-историјско истраживање указује на то да су Делмати били депортовани на североисток провинције, у подручје Дезидијата,¹⁶¹ што би се могло довести у везу са изградњом Долабелиног пута *ad Hedum castellum Desidiatum*. По истоме моделу, Делмати су у II веку, у млађем таласу пресељења, са собом преносили домаћу топонимију

¹⁵⁷ Код Равената (Rav. IV 16) се помиње *Burzumon* после Нединума.

¹⁵⁸ Лома 2003, 18–20.

¹⁵⁹ Cass. Dio LVI 11, 1. Loma 1997, 110–111; 193; Loma 2002, 169; Лома 2003, 17.

¹⁶⁰ Уп. § 2.1.3.11.

¹⁶¹ Лома / Лома 2011.

у провинцију Дакију, где је епиграфски забележено више таквих топонима.

Као и у случају Барудуума, аналогна ситуација може се претпоставити за *castellum Starva*. Старва се помиње на једном натпису нађеном у месту Сућурац у залеђу Салоне. У питању је надгробни натпис Елија Капитона, декуриона муниципија Салвијума, који је рођен у Старви: *natus Starve*.¹⁶² Судајући према Капитовом натпису, налазила се негде на простору Гламочког или Ливањског поља,¹⁶³ али је статус места доскора био непознат. Недавно су у Дакији откривена још два споменика која бележе овај топоним (бр. 22 и 23) из којих сазнајемо да је место имало статус кастела. За личности оба натписа наводи се порекло: *Del(mata) k(astello) Starvae*, што без сумње указује да се ради о истој насељу Делмата, које је епонимно месту њиховог порекла.

Споменици из дачког Албурнус Мајора откривају име још једног кастела: *castellum Ansis / Ansium* (бр. 24, 25, 26, 27, 28, 29) који се може идентификовати са Ансијем у Либурнији.¹⁶⁴ Убицира се на место Цвијина Градина у близини Обровца, на основу терминацијског натписа о разграничењу Коринија и Ансија.¹⁶⁵ Место се помиње на још једном епиграфском споменику из околине Обровца, чији је дедикант војник преторијанац који се, сасвим извесно, након службе вратио у родно место.¹⁶⁶ С овим либурнским местом највероватније је у вези и посвета *Veneri Ansoticae* из Еноне (Нин).¹⁶⁷ Пизо сматра да ова идентификација није прихватљива из разлога што лична имена која се јављају у контексту кастела *Ansium* припадају средњодаматском именском подручју, док се имена карактеристична за Либурне не јављају у Албурнусу.¹⁶⁸ Међутим,

¹⁶² F. Bulić, *JÖAI* (Bbl.) 2, 1899, 109–112; *AE* 1899, 181; F. Bulić, *BAHD* 23, 1900, 31–34; *CIL* III 14249, 2; *ILJug* 2775: *D(is) M(anibus) | Ael(ius) Capito dec(urio) | municip(i) Salvio | natus Starve qui | vix(it) an(nos) XLV Ael(ius) | Victor filius ips(ius) patri karissim(o) | b(ene) m(erenti) pos(uit)*.

¹⁶³ На територији доцнијег муниципија Салвијума.

¹⁶⁴ Wilkes 1969, 184, нап. 8, 211–212.

¹⁶⁵ Wilkes 1974, 262, бр. 9 (*ILJug* 2865).

¹⁶⁶ *CIL* III 2887; *ILS* 9067: *A. Saufeius P. f(ilius) Ca[m(ilia)] | Max(imus?) Ansio miles c[oh(ortis)] | VIII pr(aetoriae) (centuria) Firmi Ter[tulli] | militavit annis [--- bene]ficiarius f[rib(uni) tes]serarius co[rnicular(ius)] | donis do[natus ab] | Imperat[ore ---] | no Cae[sare Aug(usto) tor] | quib[us ---] | ---*. Уп. Mayer 1957, 47; Alföldy 1965, 84; Wilkes 1969, 211.

¹⁶⁷ *AE* 1940, 6: *Veneri Ansotic(ae) | sacrum | Baebia C. f(ilia) Maximil[la] ex testament(o) | L. Corneli Bassi fecit*. *AE* 1939, 31: *T. Appuleius T. L(uci) l(ibertus) Antigonius | Anzoticae | v(otum) s(olvit)*. Rendić-Miočević 1989, 431. E. Galli, *Aenona – Illyricum: santuario di Veneri 'Ansotica', Athenaeum* 17, 1939, 50–53.

¹⁶⁸ Pizo 2004, 295: „In questo caso Ansum sarebbe da collocare in Liburnia, ma la difficoltà consiste nel fatto che ad Alburnus Maior e specialmente nel santuario di Häbad non compaiono nomi di tipo liburnico.”

то не могу бити аргументи против овакве идентификације, која доиста изгледа поуздана.¹⁶⁹ Осим тога, дистрибуција делматских имена не престаје строго на левој обали Крке.¹⁷⁰

У саставу *civitas Delmatarum* могао је бити *castrum Plana*, забележен као *origo* војника на једном надгробном натпису из Равене (бр. 30).¹⁷¹ Осим тога, у натпису се наводи да је војник *nat(ione) Delm.*, што се може односити на читаву провинцију или пак на заједницу Делмата. Бојановски је помишљао да се *Plana* може идентификовати са данашњим местом Плана у околини Билећа; у складу са тим смешта га на територију заједнице Дерамиста,¹⁷² за шта не постоје аргументи. Са топонимом се, додуше, може довести у везу лично име *Planus* које се јавља на неколико епиграфских споменика далматског именског подручја.¹⁷³

Тариоте и њихов епонимни кастел били су познати само из Плинијевог поглавља *NH III 141*, где писац бележи да након границе између Либурније и Далмације следи: *Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona*. Плиније их, дакле, смешта у Далмацију (у ужем смислу), односно већ у Салонитански конвент, што је посведочено рецентнијим епиграфским открићима. Наиме, у унутрашњости полуострва које се поуздано може идентификовати са Плинијевим *promunturium Diomedis*,¹⁷⁴ односно *Hyllis*, недавно су пронађена два терминацијска натписа из времена намесништва Корнелија Долабеле (бр. 31 и 32), који помињу *territorium* и *saltus* Тариота.¹⁷⁵ Антички натписи, дакле, потврђују положај Тариота на месту где их и Плиније убицира. Томе у прилог говори и континуитет у топонимији: савремени топоним Таре у залеђу Морињског залива (у близини Шибеника) може се везати за антички топоним *Tariona*, односно

¹⁶⁹ В. § 2.1.1.2 и бр. 18.

¹⁷⁰ Уп., на пример, Alföldy 1963, 81: *cognatio Nantania* (бр. 13) и лично име *Nant[an]ius* посведочено у Ридеру (Alföldy 1964, 62; 1969, 102). Делматска антропонимија је различита од либурнске: Katičić 1976, 182; уп. Alföldy 1965, 99.

¹⁷¹ Уп. Wilkes 1969, 244.

¹⁷² Bojanovski 1988, 111; Zaninović 1995, 113.

¹⁷³ *ILJug 172* (Ридер), уп. Alföldy 1969, 267; *IDR 1, 36* (*Alburnus Maior*); Katičić 1963, 273.

¹⁷⁴ Археолошка истраживања вршена 1996. год. на рту Плоче открила су светилиште посвећено Диомеду, са богатим налазима, углавном керамике, међу којима је сачувано више графита са именом Диомеда: ΔΙΟΜΗΔΙ ΔΩΡΟΝ, као и имена бројних донатора урезана на уломцима сачуване керамике (Ћаће / Šešelj 2005, 161–186, 166). Натписи су већином на грчком. Хронологија 4. в. пре Хр.–1. век; Ћаће 2001, 91; D. Glogović / M. Mendušić, *Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu*, 21/2004, 209 позивајући се на: Bilić Dujmušić, 485, 489, у: N. Cambi / S. Čaće / B. Kirigin, *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana* (*Zbornik radova znanstvenog skupa, održanog 24.-26. rujna 1998*), Split 2002, 485–497. (*non vidi*); Šašel Kos 2004, 496–497.

¹⁷⁵ Уп. Catani 2008, 77 и ниже коментар уз натпис бр. 32.

етноним *Tariotae*.¹⁷⁶ Са Тариотама се обично доводи у везу гентилно име *Tarius*, које је добро посведочено у либурнском граду Нединум.¹⁷⁷ Веза са Либурнијом можда је слична као у случају Промоне и других места која су Делмати преузели од Либурна. У времену о којем говоримо, тај је крај био насељен делматским становништвом.¹⁷⁸ Да се ради о посебној *civitas peregrina*, она би у Плинијевом списку била нотирана у формули. Будући да натписи сведоче о њиховом постојању у I веку, можемо извести закључак да је Плиније, помињући њихову *regio antiqua* имао у виду и податке неког старијег извора.

Набрајајући *civitates* Салонитанског конвента, Плиније помиње и острвске заједнице¹⁷⁹ које су му припадале: *petunt et ex insulis Issaei, Solentini, Separi, Epetini. ab his castella Petuntium, Nareste, Oneum*. На овоме месту Плиније је непрецизан, будући да се нека од ових насеља налазе на копну.¹⁸⁰ Три места помињу се и код Птолемеја: Ἐτετέιον, Πιγούντιον, Ὀναῖον.¹⁸¹ Захваљујући натписима који помињу ове топониме (бр. 33, 34, 35, 36) положај мѐста може се прецизније утврдити. Елетиј¹⁸² се убицира у Стобреч, Питунтиј се може убицирати у место Горња Подстрана, Нерасте — у Сумпетар–Јасенице, а Онеум код села Борак у близини Омиша.¹⁸³ Слободан Чаче сматра да *Petuntium, Nareste, Oneum* нису никада биле чврсто интегрисане у делматску политичку заједницу, већ да су „очувале делимичну аутономију под римском заштитом“; истиче и то да су се делимично ослањали на Исејце.¹⁸⁴ У свакоме случају, ова места насељавало је делматско становништво, стога их треба сматрати насељима Делмата. У каснијем периоду ове су општине припале територији Салоне.¹⁸⁵

¹⁷⁶ Catani 2008, 83–84. Помиње и велику распрострањеност презимена Таре око Морињског залива, *ib.* нап. 34.

¹⁷⁷ Alföldy 1968a, 100–107; Wilkes 1969, 330–331 са нап. 1. *CIL* III 2878.

¹⁷⁸ Mayer 1957, 329: *Taronius Verus veter(anus) nati(oue) Delmata*.

¹⁷⁹ Острва се код Плинија спомињу и у посебном поглављу: *Bova, Brattia, Issa civium Romanorum, Pharia, Corcyra Melaena, Melite*, итд.

¹⁸⁰ Уп. Jones 1972, 491.

¹⁸¹ Ptol. II 16. 3.

¹⁸² *CIL* III 1920 = 8524; *CIL* III 8255; *CIL* III 12815; *CIL* III 14230. Wilkes 1969, 227: *vicus* који је припадао Салони, префекти.

¹⁸³ D. Maršić, *Histria Antiqua* 11, Pula 2003, 435–448. У Онеуму је у време Тиберија изграђен *Augusteum*: Cambi 1997, 71–81; J. Lučić, 1966–67, 543–545. V. Gotovac 1993, *RFFZ* 31/18, 53–61. *AE* 1992, 1373; *AE* 1996, 1206: [Div]o Aug(usto) et [Romae] | sacru[m] || [Ara]m Geni[o -]||[--- A]ugustam | [coh(ors)? Ga?]llica vol(untariorum?) | [-----](?).

¹⁸⁴ Čače 2001, 99–100.

¹⁸⁵ На основу натписа *K(ardo) ID(ecumanus) II* на основу центуријације, који се датирају у II век. Alföldy 1965, 106; Wilkes 1969, 227–8, 232.

Када се говори о заједници Делмата у време Принципата и о њеној организацији, један од важнијих аспеката историје овог племена у римско доба јесте њихово сукцесивно расељавање са матичне територије, док су на територију одузету од Делмата углавном били насељавани ветерани.¹⁸⁶ Већ смо више пута рекли да су Делмати били измештани и на друга места у оквиру исте провинције, у највећем броју у источну Далмацију, а касније и ван њених граница, нарочито у дачке руднике злата. Видели смо да је посведочено више делматских насеља у источној Далмацији (нпр. Сплонум, *civitas Siculotarum*) и у Дакији (нпр. Баридуум, Старва), која носе имена по местима одакле су њихови становници потицали. Поменуто је да и Сикулоте морају бити међу најраније депортованим Делматима, становницима места Сикули из залеђа Салоне. Они су пресеђени на југоисток провинције где су чинили посебну перегрину заједницу. О раном датуму њиховог пресеђења говори чињеница да се помињу као перегрина заједница у Плинијевом списку.¹⁸⁷ Друге заједнице које су формирали делматски колонисти нису забележене у формули, јер су вероватно основане после њеног састављања, током I и средином II века.¹⁸⁸

Према Флоровом податку да је Вибије Постум, први управник Далмације, присилио Делмате на рад у рудницама како би их припитомио,¹⁸⁹ види се да је овај процес почео врло рано, вероватно већ 9. године и понављао се у више етапа. Податак о томе да су копали злато указује на рудоносну област источне Далмације, што потврђује епиграфски и археолошки материјал, који сведочи да је делматско становништво депортовано у крајеве, раније насељене Пирустима. Велики део тог подручја по успостављању римске власти претворен је, по свему судећи, у царски домен, док је један део остављен перегриним заједницама.¹⁹⁰ Обично се сматра да одсуство Пируста из формуле провинције указује на то да је племе у потпуности било обухваћено овим доменом и да није имало своју *civitas*. Томе у прилог могла би говорити и каснија депортација Пируста на други домен: домен дачких рудника злата, где су пребачени и Делмати, о чему сведоче бројни епиграфски споменици из те провинције.¹⁹¹ Могуће

¹⁸⁶ Ферјанчић 2002, 56–62, 103–107, 115.

¹⁸⁷ За *civitas Siculotarum* в. § 2.1.3.12.

¹⁸⁸ Loma 2002, 159–160.

¹⁸⁹ Flor. *Epit.* II 25.

¹⁹⁰ Душанић 1980, 23; Loma 2002, 155. Другачије је мислио Алфелди, који је сматрао да је заједница Пируста била подељена на три *civitates* споменуте у Плинијевом списку: Скиртаре, Керауне и Сикулоте. Alföldy 1964, 93–94, са нап. 83; Alföldy 1965, 57–58; Wilkes 1969; 172–174; Wilkes 1996, 578.

¹⁹¹ Уп. *CIL* III 1322; *IDR* III/3, 345; *AE* 1968, 443; Loma 2002, 146–149; *D(is) M(anibus) | T. Aur(elius) Afer Delmata princ(eps) | adsignato(rum) ex m(unicipio) Splono | vix(it) ann(os)*

је, такође, и то да неки крајеви нису никада били у потпуности пацификовани и да су просто остали ван управног система, што нарочито важи за неприступачне планинске терене.

Делмати су у источни део провинције Далмације сукцесивно насељавани још у II веку и ван царског поседа.¹⁹² Били су и тамо, по свему судећи, организовани у *civitates*, о чему имамо епиграфска сведочанства. На месту потоњег муниципија Сплонума пресељени Делмати чине доминантну групу peregrиног становништва, која је након оснивања муниципија учествовала и у градској управи. На једном натпису из Коловрата (бр. 41), где се налазио центар рудничке администрације,¹⁹³ забележена је личност делматског порекла, вероватно из околине Ридера,¹⁹⁴ *P. Aelius Pladomenus Carvanius*. Карваније је, према допуњеном читању натписа које је предложила Светлана Лома,¹⁹⁵ био *praefectus civitatum Delmatarum*, а касније је био магистрат новооснованог муниципија Сплонума, највероватније *praefectus iure dicundo*. Иста личност је, по свему судећи, дедикант једног натписа из Радоиње код Нове Вароши, где се налазило једно од насеља пресељених Делмата.¹⁹⁶ По оснивању муниципија, територије ових заједница припале су граду, а становништво које је било ангажовано за рад у рудничком дистрикту било је под управом посебног магистрата из муниципија Сплонума, града којем је политички припало.¹⁹⁷ Присуство Карванија у Коловрату код Пријепоља, центру управе рудничког дистрикта,¹⁹⁸ говори у прилог томе. О специфичности организације овога краја сведочи и један врло важан натпис из Пљеваља (*municipium Splonistarum*) који помиње различите друштвене елементе у томе граду:¹⁹⁹ *Sexto | Aur(elio) Lupi|ano Lupi | filio princip(i) | decuriones | collegae et pop|ulares et pere|grini incolae | civi optimo ob | merita pos(uerunt) | epulo dedi|cata | l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*. Додељивање статуса инкола домаћем локалном становништву (*ius incolatus*) од којег је одузета територија, а затим припојена новооснованом граду, било је поступак који се ређе примењивао и начелно се сматра повољнијим трет-

XXX Aur(elius) Sat|tara lib(ertus) patr(ono) optimo p(osuit).

¹⁹² Loma 1997, 219–220, нап. 97; 222 нап. 101; Loma 2002, 159.

¹⁹³ Loma, *Starinar* XLIX/1998, 1999, 193–202 (натпис прокуратора из Левертаре); Loma 2002, 161; Лома 2003, 12–13; Лома 2005, 16.

¹⁹⁴ Loma 2002, 157 са нап. 55.

¹⁹⁵ Loma 1997, 187–188; Loma 2002, 155–160; Лома 2003, 11; Лома 2005, 16–17.

¹⁹⁶ *ILJug* 68. За идентификацију в. Loma 2002, 159, нап. 69; Лома 2009, 16–17, бр. 4 (*Aurelius Plares*, вероватно као и Карваније *praefectus i.d.*).

¹⁹⁷ Loma 2002, 161.

¹⁹⁸ Насеље је било под управом муниципија: Лома 2003, 14.

¹⁹⁹ Loma 2002, 146–149; уп. Лома 2003, 14–16.

маном домаћег становништва.²⁰⁰ Уобичајено је примењиван принцип одузимања територије или најбољег дела територије у случају да се ради о већим заједницама.²⁰¹

Осим систематских пресељења, значајна и ефективна мера римске управе била је интензивна регрутација. Формирано је 12 кохорти Делмата (*cohortes Delmatarum*), у које су регрутовани Делмати и припадници других илиричких заједница, а Делмати су служили и у другим јединицама. Будући да је племе дало име потоњој провинцији, у случају великог броја натписа где се као *origo* наводи *Delmata, Dalmata, domo Dalm., natione Dalmatus / Delmatus*, и сл., не може се јасно разлучити да ли се ради о пореклу из заједнице или се, пак, мисли на провинцију у случајевима као што можемо бити сигурни када су друге заједнице у питању. Наиме, не постоји јединствени начин на који се разликују ознака припадности племенској заједници и провинцији. То се лако може сагледати на примеру Паноније, јер је племе Панонаца раније подељено на више заједница, од којих ниједна није названа по том етнику: у епиграфским споменицима забележено је порекло: *Pannonius, domo Pannonius, natione Pannonius* и сл.²⁰² Тако, на пример, у случају једног надгробног натписа из Нице, подигнутог војнику кохорте Лигура, *Epicado Scenutis f. Veloci Dalmat(ae)*, наведено порекло *Dalmatus*. Оно би се могло везати за провинцију, а не за *civitas* из које је потекао, пре свега због имена *Epicadus*, које је карактеристично за југоисточну област. Додуше, патронимик је *Scen-* што је далматско-панонско име. У случају натписа који помињу војнике који су служили у флоти, могли бисмо замислити да је у питању име заједнице, премда то не можемо никако поуздано утврдити. Неке смо натписе ипак донели у каталогу. Поједини споменици могу се, додуше, поуздано искључити, као што је, на пример, натпис из Саварије (RIU 189) у којем се помиње и жена, *Dasa*, те је вероватно да се овде мисли на провинцију.

Слика која се може формирати на основу анализе епиграфских извора, јесте да је муниципализација заједнице Делмата била постепена и да је захватала подручја око важнијих делматских насеља. Оно што је за делматске муниципије карактеристично јесте да је у тим градовима домаћи елемент изразито доминантан. Ономастички инвентар указује на то да су они настали на темељима племенске заједнице.

²⁰⁰ Laffi 1966, 204–205.

²⁰¹ *Ib.*

²⁰² Уп. нпр. *CIL VIII* 2104; *AE* 1947, 84; *AE* 1941, 166; *AE* 1984, 953; *AE* 1954, 77, 81; *AE* 1954, 0079 *AE* 1983, 48; *AE* 1993, 1574 и др.

На матичној територији Делмата настало је неколико муниципија: *Rider*, *Magnum*,²⁰³ *Novae*, *Delminium*, *Salvium*,²⁰⁴ и једна колонија: *Aequum*, која је основана под Клаудијем²⁰⁵ или Нероном.²⁰⁶ На основу натписа из места Кијева, који помиње једног квинквенала,²⁰⁷ Алфелди је изнео претпоставку да је у области горње Цетине могао постојати још један позни муниципиј,²⁰⁸ али читање тог натписа није сигурно. Такође, на основу спорне конјектуре [Pe]lv[ae] у натпису из Грковаца,²⁰⁹ помишљало се да је станица Пелва имала муниципални статус. Међутим, ради се, по свему судећи, о муниципију Салвијуму²¹⁰ који је настао на североисточном делу перегрине заједнице Делмата и чије се градско језгро може убицирати на месту села Врбе, у Гламочком пољу, одакле потиче велики број епиграфских споменика.²¹¹ Његова територија је, судећи по декурсионским натписима,²¹² изгледа била врло пространа. Обухватала је не само подручје Гламочког поља око Врбе²¹³ већ и Ливањско поље са Ливном и локалитетима Вашаровине–Прилука, Лиштани (Пелва), а на северу је обухватала места Бастаси и Грковце.²¹⁴ Град је имао везе са рударством, о чему би могао говорити један натпис из Гламоча у којем је посведочен принцепс м(униципија?), *procurator metallorum*.²¹⁵ На територији

²⁰³ *CIL* III 6565 = 9798 = 14316; *CIL* III 14957.

²⁰⁴ Patsch, *RE* IV/2, 1901, 2457–2459, Patsch 1902, 85; Patsch, *GZMS* XVI, 1904, 307–365 = *WMBH* IX, 1904, 171–226; Pašalić 1960, 35–38; Alföldy 1965, 157; Wilkes 1969, 271–272; Zaninović 1967, 10 и нап. 6; Bojanovski 1988, 233–249.

²⁰⁵ Alföldy 1965, 119–121; Wilkes 1969, 242.

²⁰⁶ Ферјанчић 2002, 58–59; Loma 2002, 152.

²⁰⁷ Patsch 1900, 126; *CIL* III 14967: [I(ovi) O(ptimo)] M(aximo) | T.(?) A(u)r(elius) Ma|ximinus | q(uin)q(uennalis) suo (?) | v(otum) l(ibens) s(olvit).

²⁰⁸ Alföldy 1965, 99.

²⁰⁹ Alföldy, *Situla* 8, 1965, 95, бр. 4 (= *ILJug* 1806); Alföldy 1967, 157; уп. Bojanovski 1970, 515–520.

²¹⁰ Bojanovski 1970, 503–522.

²¹¹ *ILJug* 156; 1650; 1651; 1652; Bojanovski, *GZMS* 40–41, 1985–1986, 105, бр. 22; Bojanovski 1982, 17, бр. 1, сл. 2; 18, бр. 3, сл. 4; 18, бр. 4; 18–19, бр. 5; сл. 5; 19, бр. 6; 19, бр. 7; 19–20, бр. 8, сл. 6; 20, бр. 9, сл. 7; 20–21, бр. 10, сл. 8; 21, бр. 11; сл. 9; 21–22, бр. 12; сл. 10; 23–24, бр. 16, сл. 12; 26–27, бр. 23; 22, бр. 13, сл. 11; 22–23, бр. 14; 23, бр. 15; 24, бр. 17; 24, бр. 18; 24, бр. 19; 24, бр. 20; 24, бр. 21.

²¹² Липе код Ливна *CIL* III 9847; *ILJug* 1783 Грковци, Грубин, *CIL* III 9848 = *ILJug* 1797. Бастаси, *ILJug* 1798; *ILJug* 1799. Вашаровине, Прилук(а?) *ILJug* 178; *ILJug* 1791.

²¹³ Врба, Подградина, Камен, Бастаси, Халapiћ.

²¹⁴ Bojanovski 1974, 233–244. Bojanovski 1988, 217дд.

²¹⁵ D. Sergejevski, *GZMS* 39, 1927, 260–261; 266–267, бр. 9; таб. 3, 9. *ILJug* 1655; Dušanić 1977, 86, нап. 210: [? Bonit]atis praecipu|[ae] magneque(!), in [m]||ori]bus equo(!) et dile[c(to)], | [±3]ntio princ(ipi) m(unicipii) [om]||[ni]bus honorib[us] | f|uncto ex pro[t(ectore) pro]||[c(uratori) m]etallor[um] ±4 | ---]API[---]. Bojanovski 1970, 503–522. Уп. један недавно

тога града до сада је пронађено деведесет пет епиграфских споменика, а већина личности, које се јављају у натписима, припада домаћем становништву. Претпоставља се да је Салвијум добио статус муниципија у време Хадријана, будући да личности са грађанским правом углавном носе Хадријанов гентилициј.²¹⁶ Остали посведочени римски грађани су *Aurelii*, док је велики број личности посведочен на читавој територији града и даље peregrinog статуса. Исти датум настанка муниципија може се претпоставити и за Делминијум.²¹⁷

Делматски муниципиј Ридер сматра се муниципијем латинског права, на основу тога што су епиграфски посведочени декуриони муниципија Ридера peregrinog статуса (*Latium minus*): *Tritus Germu<l>l(ius) Germani filius* (CIL III 6411), *Apludus Staticus* (CIL III 2773), [*Sc*]enobar[*b*]us *Tizius* (CIL III 2775), [*Pin?*]sus (ILJug 793),²¹⁸ *Verzo Balierius Plati f.* и његов брат *Plator Balierius Plati f.* (AE 1975, 680).²¹⁹ Епиграфски материјал, међутим, указује да су, поред Ридера, Салвијум и Магнум,²²⁰ као и Делминијум,²²¹ вероватно били муниципији латинског права. Један надгробни натпис из Горње Германије (бр. 41) бележи имена двојице peregrinих војника — Делмате који припадају муниципијима Магнуму и Салвију: први је *Maximus Dasant[is]* за кога се каже да је *c(ivis) Dalmata ex municipio Magno* и *Bato Beusanti(s)*, који је био пореклом *ex municipio Salvio*. На основу овог натписа Шервин–Вајт је изнео мишљење да су у питању муниципији латинског права, а у прилог томе говори и велики број peregrина и Аурелија у овим градовима.²²² Вилкс их на основу истог натписа сматра инколама.²²³ Могло би се, са извесном дозом резерве, претпоставити да је *ius Latii* био додељен делматској заједници, на чијем су темељу настали муниципији када су се за то стекли услови.²²⁴ Стицањем грађанског права *per honorem*, којем би претходило увођење римских институција,²²⁵ интензивира-

откривени споменик са рељефом на којем је приказан портрет човека са пијуком. А. Škegro / М. Marić / М. Šimić, VAMZ 41/1, 2008, 262, бр. 2.

²¹⁶ Vojanovski 1988, 221, 240.

²¹⁷ Већи број посведочених личности су peregrини, затим, *Aelii* и *Aurelii*; *Flavii* су ретки.

²¹⁸ Rendić-Miočević 1962 = 1989, 858–859; Wilkes 1969, 241.

²¹⁹ Rendić-Miočević 1974, 321дд.

²²⁰ Sherwin-White 1973, 374, нап. 1. Уп. бр. 41.

²²¹ Уп. бр. 38.

²²² Wilkes 1969, 271; Dušanić 2004a, нап. 84.

²²³ Wilkes 1969, 271, нап. 2; тако и: Dušanić 2004a, и нап. 84.

²²⁴ Kremer 2006, 111; 113–114; за латинско право у *civitates* Космате Галије уп. *ib.* стр. 161–167. Уп. Galsterer-Kröll 1973.

²²⁵ О таквом следу корака у процесу додељивања латинског права заједницама в. Kramer 2006, 167.

на је романизација виших слојева племенске заједнице и оформили су се услови за настанак више градова на овој пространој територији.²²⁶ Један натпис из Делминија (бр. 38), којим је посведочен перегрини *Victor dec(urio) D(e)l(minensium?) c(ivitatis?)*, можда би могао указивати на ову могућност; затим, у натпису бр. 40, посведочен је један [*scr*] *iba p(ublicus) D(elminiensium?)*.

Није лако објаснити шта се након оснивања муниципија на темељу племенске заједнице догађа са територијом која је остајала изван агера градова.²²⁷ Може ли се замислити да је перегрина заједница опстала у енклавама, изван градова?²²⁸ Да ли је модел који је посведочен у делматском муниципију *Splonistarum* примењен за читаву делматску заједницу? Јасних сведочанстава засад нема, мада је таква ситуација добро посведочена код неких других племенских заједница на чијој територији су настајали римски градови.

НАТПИСИ

14. Натпис првака Делмата из Ридера. Изгубљен (?).

CIL III 2776; *ILS* 7165. Уп. Rendić-Miočević 1974, 328 = Rendić-Miočević 1989, 879.

--- | *principi* | *Delmatarum* | *ann(orum) XXII* | *Claudia Tib. fil(ia)* | [---
1 [*Ti. Claudio?* ...],

15. Вотивни натпис. Данило Горње (*Rider*).

CIL III 6410 = 9865.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Apludu[s ---] | MEVERTENS Pl[a] | dom[e] ni filiu[s] | ⁵ *A(?) magi[st]ro(?) [-](?) | pub(lice?)*.

У реду 5 можда треба допунити *vici, pagi*. Име *Apludus* је варијанта од *Aplis, Aplus, Aplo* в. Katičić 1963, 262–263; *ŽA* 13, 1963, 98–100; 1978, 180: карактеристично у далматско-панонској именској области; Alföldy 1969, 152–153. За име *Pladomenus* в. Katičić 1963, 273; 1964а, 19; 1978, 180; такође, карактеристично средњодалматско име.

16. Таблица од бронзе пронађена у околини Промине (*Promona*), 10,5 x 11,5 x 0,3 цм.

Н. Liebl, *JÖAI* 5, 1902, Bbl. 6, фот.; *CIL* III 14969, 2; *ILJug* 2959.

²²⁶ Sherwin-White 1973, 360–79.

²²⁷ Уп. *CIL* III 3202 = *ILS* 393 и Loma 2002, 165, нап. 97.

²²⁸ Alföldy 1965, 178.

---]asi[--- | ---]is esto[--- | ---]iensem pu[--- | ---]es pagani Prom[onenses?] |⁵ [---] ordinaria erit co[--- | ---]cursum molis molit [--- | ---]utendae aquae Promo[on--- | ---]or]dinem utendae aquae [--- | ---]p]agi quandoque concili[um ---] |¹⁰ [---]flu]minis aut ad villam fa[--- | ---]denuntiatum [e]rit qui [--- | ---] a] b hora secunda in [--- | ---] ut videbit[ur ---

17. Терминацијски натпис (?) из Оклаја код Промине.

CIL III 9833; Patsch 1897, 212, 76. Уп. Jagenteufel 1958, 17, бр. 4, 7.

[L.] Volus[io | Satu]rnino [leg(ato) | pr(o)] pr(aetore) C. C[aes(aris) | Aug(usti) G]erm[anici].

18. Граничник између две заједнице, чија имена нису сачувана, вероватно помиње још два насеља у оквиру заједнице Делмата. Пронађен у месту Развађа (Дрниш), у околини Промине, 75 x 50 x ?

F. Bulić, *BAHD* 12, 1889, 97, 74; E. Hula, *AEM* 13, 1890, 101–103 (*AE* 1890, 11) *CIL* III 9832; Patsch 1897, 212–213, бр. 77; сл. 76. Уп. *PIR*² V 661; Jagenteufel 1958, 17, 4, 6; Wilkes 1974, 263, бр. 12, сл. 4; уп. Wilkes 1969, 457 (app. V).

--- | . Vib]ullius t[rib(unus) | le]g(ionis) VII et L. Sal[vi][us] M. Sueto ce[n] |⁵ [t]uriones leg(ionis) X[I | iu]dices dati ex | [co] <n>ventione a | [L. V] olusio Satur|[n]ino leg(ato) pro pr(aetore) |¹⁰ [C.] Caesaris Aug(usti) | [Ger] manici inter | [---] RV[---].

Натпис се датује у време Гаја, 37–41. год.

19. Терминацијски натпис од кречњака, преломљен на три фрагмента, са. 59 x 47 x 8 цм, пронађен у Шушњару између Врлике и Кољана.

Gabričević 1953, 103–119; Wilkes 1974, 266, бр. 20, таб. 4, 10; *ILJug* 758. Уп. Thomasson 1984, (за [---] *Bassus*).

--- | ---]V[--- | --]s Bassus [---] | inter Barizani[ates et] |⁵ Lizaviates in neg[otio] |¹⁰ finali C. Plotium Ma|[xi]mum iudicare iussit | [---]a p[ra]ecepit ut | [diceret se]ntentiam | [de ponendis ter]minis.

20. Ара од кречњака, оштећена са свих страна, 27,5 x 16,5 x 14,5 цм. Пронађена у Сињу, у близини Клаудијеве колоније *Aequum*.

O. A. Jadrijević, *BAHD* 51, 1930–1934, 157–160; *AE* 1941, 52; *ILJug* 1962.

[G]enio | Osiniat[iu]m | P. Rapid[iu]s | signifer |⁵ c(o)h[ortis] | ---

Вилкс Осинијате / Осинијум доводи у везу са местом *Sinotion* који се убицира у место Балина Главица ближе муниципију Магнуму (тридесетак километара западно), који спомињу Страбон (*Strab.* VII 5.5.) и Апијан (*App.* III. 27). Wilkes 1969, 243.

Датум: I век.

21. Ара од пешчара, 66 x 54 x 52 цм. Албурнус Мајор (Roşia Montană), сада изгубљена.

AE 1944, 24 = IDR III/3, 388; Noeske 1977, 377, бр. 5; Piso 2004, 287; Bârcă / Ciongradi / Timofan 2008, 258, бр. 9.

Genio co||legi k(astelli) Ba|ridust(arum) | Seneca Bi|sonis d(ono) d(edit).

Можда би се могло читати и: *k(astellanorum) Baridust(arum)*, узимајући у обзир сразмерно фреквентну употребу термина *castellani*. На овом месту згодно је поменути да је термин употребљен у једном натпису из Албурнуса, *CIL III 7821: Apollini Pla|tor Panen|tis ex [v]oto | castellanis | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Не зна се о којем кастелу је реч, дедикант је највероватније из племена Делмата или Сардеата. Име *Seneca*: Alföldy 1969, 293: „Keltisch, jedoch auch ausserhalb der keltische Gebiete bekant”. Јавља се и у Делминијуму: *ILJug 783*. Име *Biso/Bizo* посведочено је и у натпису бр. 23.

22. Надгробна стела од пешчара, 180 x 82 x 21,5 цм, пронађена 2005. године у Албурнусу (Roşia Montană, Țarina).

Bârcă / Ciongradi / Timofan 2008, 249–250, (бр. 1, сл. 1 и 2); AE 2008, 1166.

D(is) M(anibus) | Dasas Liccai (filius) | Del(mata) k(astello) Starvae | vixit an(nis) XXXV | pos(uerunt) Beucus | Sarius et ÐA[...].i heredeş b(ene) m(erenti).

Далматско-панонско име *Beucus* јавља се на више натписа у Албурнусу: AE 2003, 1483: *Beucus Daeici*; IDR III/3, 413: *Beucus*; AE 1990, 839: *Iulia Beu|c(---)*; AE 2003, 1497: *Beucus Dasant(is)*. Име *Sarius*, које Крае (Krahe 1929, 100) и Мајер (Mayer 1957, 294) сматрају „илирским“, у Далмацији је посведочено једанпут у Голубићу, код Јапода (*ILJug 1668*), осим тога, јавља се у Норичу и северној Италији, стога га Алфелди сматра келтским (Alföldy 1964, 62). На једном натпису из Салоне (*CIL III 10186, 5*, опека?): *Celer Sari*. Слова ÐA[---] на крају реда б биће од обичног *Dasas* или неке од варијаната тога имена. *Liccai* је карактеристично за далматско-панонску именску област (Katičić 1964, 20; Katičić 1965, 70–71; Katičić 1976, 181).

Датум: II век.

23. Надгробна стела од пешчара, 180 x 82 x 21,5 цм, пронађена 2004. године у Албурнусу (Roşia Montană, Țarina).

Bârcă / Ciongradi / Timofan 2008, 249–250, бр. 2, сл. 3.

D(is) M(anibus) | Panenti | Bizonis f(ilio) Ðel(matae) k(astello) Starva(e) vix(it) | aṅ(nis) XXV Plator | Şçenobarb(i) nepoti b(ene) | m(erenti) p(osuit).

За име *Panes* в. Alföldy 1969, 258. Име *Bizo* посведочено је у натпису из Ридера (*CIL* III 2782) и бр. 21; сродно је са *Baezo*, *Bisius* (Alföldy 1964, 62; Alföldy 1969, 117; Holder 1367. *OPEL* не бележи ово име!). Име *Plator* јавља се код Делмата, Мезеја, Сардеата и Дезидијата (57, 61, 69), в. Alföldy 1964, 78; Alföldy 1969, 267; *OPEL* III 145. *Scenobarbus* је карактеристично име за далматско-панонску именску област в. Katičić 1963, 274–276; Katičić 1976, 180–181; Alföldy 1969, 289; *OPEL* IV 54 (уп. и у старијој литератури, Krahe 1929, 101, 154; Mayer 1957, 312). Посведочено и у натписима бр. 58, 67, 90, 104.

Датум: II век.

24. Надгробни натпис из Албурнуса (Roşia Montană). Облик и димензије су непознати, споменик је изгубљен.

CIL III 1271; *IDR* III/3, 422; Noeske 1977, 383, бр. 27; Bârcă / Ciongradi / Timofan 2008, 257, бр. 3.

D(is) M(anibus) Platino|nis Verzo|nis k(astro?) Anso | vix(it) ann(os) |⁵ LIII Rufus | Platoris | con(iugi) k(arissimae) p(ro) p(ietate) f(aciendum) c(uravit).

Датум: II век.

Име *Platino* посведочено је два пута у Ридеру (*GZMS* 6, 1951, 55; *CIL* III 2788); уп. Katičić 1964a, 19; 1976, 180; Alföldy 1969, 267; *OPEL* III 145. Име *Verzo* је карактеристично за југоисточну област в. Katičić 1962, 110; 1978, 179–180; Alföldy 1969, 235–256 и бр. 71. *Plator* в. Alföldy 1964, 78; Alföldy 1969, 267; *OPEL* III 145; бр. 57, 61, 69.

25. Ара од пешчара, 64,5 x 20 x 24 цм, из Албурнуса (Roşia Montană). Слова висине 4 цм.

С. С. Petolescu, *SCIV* 39, 2, 1988, 404, бр. 422 (*AE* 1990, 832; *ILD* 364).

Soran[o] | posui[t k(astellum)] | An|si | v(otum) l(ibens) [m(erito)].

Soranus је хтонско божанство које се доводи у везу са Аполоном. *ILS* 4034: *Sancto Sorano Apollini*. Уп. Dušanić 1999, 133; Piso 2004, 296.

Датум: II век.

26. Вотивна ара од пешчара, 72 x 28 x 24,5 цм, пронађена 1983. у Албурнуса (Roşia Montană, Habăd).

Wollmann 1985–1986, 269, бр. 10; *AE* 1990, 835; *ILD* 368; Bârcă / Ciongradi / Timofan 2008, 258, бр. 5.

Miner(vae) | k(astellum) Ans|i(s).

27. Вотивна ара од пешчара, 64 x 31 x 24 цм, пронађена 1983. у Албурнуса (Roşia Montană, Habăd).

Wollmann 1985–1986, 283, бр. 23 = *AE* 1990, 848; *ILD* 382; Bârcă / Ciongradi / Timofan 2008, 258, бр. 4, сл. 8.

Silvano | *sac(rum)* | *k(astellani)* *Ansi(s)* *v(otum)* *s(olverunt)* | *l(ibentes)* *m(erito)*.

3–4 *An[---]|SIS[---]*, *AE*.

28. Вотивна ара од пешчара, 40 x 28 x 24 цм, пронађена 1983. у Албурнусу (Roşia Montană, Habăd).

Wollmann 1985–1986, 270, бр. 11; *AE* 1990, 836; *ILD* 369; Bârcă / Ciongradi / Timofan 2008, 258, бр. 7.

[*D*]ean(a)e | [*k(astellum)*] *Ansis* | [*v(otum)*] *s(olvit)* *l(ibens)* *m(erito)*.

29. Вотивна ара од пешчара, 70 x 33 x 22 цм, пронађена 1983. у Албурнусу (Roşia Montană, Habăd).

Wollmann 1985–1986, 278, бр. 18; *AE* 1990, 842; *ILD* 376; Bârcă / Ciongradi / Timofan 2008, 258, бр. 6.

Iano *Ge|m(ino)* | *k(astellum)* *Ansis* | [*v(otum)* *s(olvit)*] *l(ibens)*.

Посвете Јану у Далмацији јављају се само у Либурнији и на ободном подручју Делмата: Кориниј, *CIL* III 2881; Фланона, *CIL* III 3030, 3158; Албона, *CIL* III 10072; Врлика / Кољане, *CIL* III 13201?;²²⁹ *CIL* VIII 2608.²³⁰ Уп. S. Nemeti, *Studia historica. Historia antiqua* 22, 2004, 96–98.

30. Надгробни натпис из Равене.

CIL XI 76.

D(is) *M(anibus)* | *C. Marcio Iusti(no)* | *vet(erano)* *ex {ad}optione* | *nat(ione)* *Delm(ata)* *castris Planae* |⁵ *v(ixit)* *a(nnos)* *LXX* *m(ilitavit)* *a(nnos)* *XXV* | *Marcia Agathe* | *lib(erta)* *b(ene)* *m(erenti)* *p(onendum)* *c(uravit)* | *in f(ronte)* *p(edes)* *XI* *in ag(ro)* *p(edes)* *XII*.

31. Терминацијски натпис уклесан у живу стену у близини села Растовца, на месту Бјушчевица, у загорју Трогира.

I. Babić, *ARadRaspr* 12, 1995, 57–70 (*AE* 1995, 1229); Catani 2008, 75–86 (Miletić 2009, 8, сл. 1).

F(inis) *n(ovus)* *sal(tus)* *te(rritorii)* *Tar(iotarum)* | *ex de(creto)* *P. Cor(nelii)* *Dol(abellae)* [---] *pro* [---].

²²⁹ P. Sticotti, *AEM* 16, 1893, 48–49, бр. 1 (*AE* 1893, 8); C. Patsch, *WMBH* 5, 1897, 209, бр. 70; сл. 70; C. Patsch, *WMBH* 7, 1900, 143, бр. 29.

²³⁰ Нумидија, Ламбезе: *Iani (!) Patro* | *L. Bennius* | *Primus* | *sacerdos* | *cum Bennio* | *Fortunato* | *filio* | *v(otum)* *s(olvit)* *l(ibens)* *a(nimo)*. За име: Alföldy 1969, 164 и више, диплома бр. 43.

Термин *territorium* посведочен је и код других peregrinих заједница, уп. натпис и коментар уз бр. 78.

Датује се у 14–30. год.

32. Терминацијски натпис уклесан у живу стену у селу Близна Горња, око пет километара удаљен од првог натписа.

I. Babić, *ARadRaspr* 12, 1995, 57–70; (*AE* 1995, 1230); Catani 2008, 75–86 (Miletić, 2009, 8).

Sal(tus) te(rritorii) Ta(riotarum) | ex d(ecreto) Dol(abellae) leg(ati).

Saltus Тариота можда се помиње на једном фрагментарном ципусу од вапненца (19–21 x 30 x 25 цм), пронађеном у секундарној употреби у селу Башеловици у Старом Шибенику (Catani 2008, 80–82; HD056621): *Salto(ru)m f(inis) | Tar<io>t(arum)[---]*. Међутим, на објављеној фотографији натписа види се само агломерација слова *ТАОТ*. За случај да је интервенција ипак коректна, остављамо овде текст натписа, уз извесне резерве. Мишљење (Catani 2008, 77, нап. 4) да се исти етник помиње у изгубљеном натпису из Гребаштице (*CIL* III 2798), изгледа још мање вероватно.

Датује се у 14–30. год.

33. Граничник између Наресте и Онеума.

F. Bulić, *BAHD* 12, 1889, 145–151; E. Hula, *AEM* 13, 1890, 103–104 (*AE* 1890, 12). *CIL* III 8472; *ILS* 5948; Wilkes 1974, 265, бр. 17. Cf. *PIR*² V 661; Jagenteufel 1958, 17, бр. 4, 5.

L. Trebius | Secundus pr|aef(e)ctus castr|orum inter |⁵ Onastinos et | Narestinos ter|minos pos(u)it ius|su L. Volusi Satu|rnini leg(ati) pro pr|¹⁰ aetore C. [[C[ae]]][[s[ar]is A[ugusti]] | [G[erm]anici]] ex | senten{ten}ti|a quam i(i)s ath|⁵iito(!) consil|io dixit.

Датује се према управнику провинције (*L. Volusius Saturninus*) за време Калигулине владавине.

34. Терминацијски ципус из Онеума (Омиш, Дубрава).

CIL III 12794; *ILS* 5952; F. Bulić, *BAHD* 13, 1890, 145–150 (*AE* 1891, 17). Cf. *PIR* V 661; Jagenteufel 1958, 18, бр. 4, 9.

[--- i]nter Ner[a]||[sti]nos et Pitunti|nos termini r[ec]||[o]gniti et restitu[ti] a |⁵ [P]isone leg(ato) pro pr(a)etore | [Ti.] Claudi Caesaris [Aug(usti)] | Germanici per C. Ma[r]||ium Maternum | (centurionem) leg(ionis) |¹⁰ VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) quos L. Volus|[ius Saturninus ---].

35. Терминацијски натпис из Јасеница (*Onaeum*).

E. Catani / A. Miletić, *AMSM* 104, 1999, 121–128, сл. 2; *AE* 2004, 1098.

Deanae et | Asclepio ae|dem p(ublice) Neras(tini) | vetustate cor|ruptam a solo | restituerunt.

36. Терминацијски натпис из Јасеница (*Onaeum*).

E. Catani / A. Miletić, *Atti e Memorie della Deputazione di Storia Patria per le Marche* 104, 1999, 121–128 сл. 3; *AE* 2004, 1098.

--- | ---? Nerastini --- | --- cor]rupta [--- | --- restit]uerun[t].

37. (?) Натпис од кречњака, 40 x 35 x 16 цм. Нађен у месту Вргорац, код Љубушког на територији Делмата.

Patsch 1897, 166–167, бр. 4, сл 5; *CIL* III 8494.

..... || *E(?)ti eq(uitis) coh(ortis) I [---] | tur(ma) Valeri [nat(ione)] | Delm(ata) an[n(or)um] | --- stip(endiorum)] | XXV V[a]ler(ius) [---] | E(?)t Valeria M[--- | et M?]amilia Inge[nua? |*

38. Воштана таблица. Дакија, *Alburnus Maior*. Датум: 17. март 139. године.

IDR I 36 = *CIL* III *Tab. cer. D VI: a.139.*

t.1: Maximi Ve|neti princ]ipis.

39. Натпис из Дувна (*Delminium*).

D. Sergejevski, *GZMS* 12, 1957, 109–110, 124, бр. 1; таб. 1.1 (*AE* 1958, 62; *ILJug* 167); Imamović 1977, 360, бр. 90.

I(ovi) Cap(itolino) | Victor dec(urio) | D(e)l(minensium?) c(ivitatis?) v(otum) s(olvit) | l(ibens) m(erito).

40. Вотивни натпис, 17 x 46 x 31 цм. Пронађен 1980. године у Дувну.

A. Škegro, *ZPE* 101, 1994, 297–291, бр. 3, таб. 22 (*AE* 1994, 1364; Škegro 1997, 92, бр. 45; Škegro 2003, 138–139, бр. 3, сл. 3).

P. Ael(ius) Quintus [scr]|iba p(ublicus) D(elminiensium) v(otum) re(ddidit) liben[s].

41. Натпис на стели од кречњака, натписно поље уоквирено рамом. Горња Германија (Meinhardt).

CIL XIII 6538.

D(is) M(anibus) | Maximo Dasan|t[is] mensori coh(ortis) I | Asturum |⁵ (centuria) Coe[---]|uni Quin[t]in[i sti]|pendiorum XVIII | an(n)orum XXXVIII | c(ivis) Dalmata ex m|¹⁰ unicipio Magno | et Batoni Beusanti(s) | optioni coh(ortis) s(upra) s(criptae) | (centuria) ea|dem stip(endiorum) XVIII an[no]|¹⁵ rum XL ex munic]ipio Salvio Apies | [---].

Имена *Dasas, Veusas, Bato* карактеристична су у далматско-панонској области.

42. Надгробни споменик из Коловрата. Изгубљен.

Hoerns, *AEM* 4, 1880, 197; Evans 1885, 44; *CIL* III 8308; Alföldy 1965, 66, нап. 134; 177, нап. 73; Loma 1997, 197, бр. 2; *AE* 1998, 102; Лома 2003, 21, бр. 2.

D(is) M(anibus) S(acrum) | P. Ael(io) Pladome|[no] Carvanio an(norum) [.] | [praefecto] civitatum | [De]l(m(atarum) praefecto) | i(ure) d(icundo) m(unicipi) Aureli S(p)lo(nistarum) | et Ael(ia)e > Pantoni con[[iu]gi eius viva > parentibus | pientissimis A <e> ! <i> Titus, Lupus et Firmi¹⁰ nus h(eredes) p(onendum) c(uraverunt). | H(ic) s(itus) e(st).

2 *Piando Me*, Hoerns; *Piandome[no]*, Evans; *P[l]adome[no]*, *CIL*. 5 [*Melco*] *m(anorum)*, Domaszewski; [*Pirustaru*] *m* или [*duaru*] *m*, Alföldy; [*De*] *m(atarum)*, Loma 6 *S[a]lo(niani)*, Domaszewski; *S(p)lo(nistarum)*, Evans, *S[icu]lotarum* или *S[ic]lotarum*, Alföldy 7 [*et Aeliae Tes*] *toni*, Domaszewski; [*et Aurel*] *ia[e] Pantoni*, *CIL*; *Ael(ia)e >*, Loma 9 *A[eli] ?*, Domaszewski; *A[e]l(ii)*, *CIL*; *A <e> ! <i>*, Loma.

За ново читање и тумачење натписа, које је и овде прихваћено в. Лома 1997; 2003. *Pladomenus* је карактеристично име за далматско-панонску именску област в. Katičić 1963, 273; 1964a, 19; 1976, 180; за дистрибуцију в. *OPEL* 2000, 144. Име *Carvanius* у вези је са *Carvus*, *Carvius*; Katičić 1964a, 18; 1976, 180.

43. Натпис на плочи од сивкастог мермера, 30 x 41 x 0,3 цм. Налази се у колекцији Одељења за класичне студије Универзитета Харвард. Тачно место налаза је непознато (уп. бр. 44).

Н. Moore, *HSPH* 20, 1909, 1–14; *AE* 1912, 184; C. J. Mackay у: J. Bodet et al., *AJA* 96/1, 1992, са фотографијом; *AE* 1992, 101.

M. Baebio Ce[leri] qui et Bato | Dazantis f(ilio) Delma(tae) | mil(iti) ex cl(asse) pr(aetoria) Mis(enensi) (centuria) Vi⁵ bi Maximi vixit ann(os) | XL milit(avit) ann(os) XVIII | Fulvia Basilia coniu[gi] b(ene) m(erenti) f(ecit) et libertis | libertabus posteris¹⁰ que eorum omnib(us).

Daza(s) је карактеристично далматско-панонско име, в. Katičić 1963, 268; 1976, 180; Alföldy 1969, 185. За италску породицу *Baebii*, уп. нпр. Wilkes 1969, 215, 261, нап. 2.

Крај I – почетак II века.

44. (?) Натпис на плочи од белог мермера, 65 x 56 x 3 цм, чинила је део колумбарија у којем је и нађена. Мизенум, Италија.

М. Borriello / А. D'Ambrosio, *Baiae-Misenum, Forma Italiae*, Firenze 1979, 115–116, бр. 13, сл. 226; *AE* 1979, 160.

L(ucius) Oculatius Celer | (centurio) ex classe pr(aetoria) Misenens(i) | de lib(urna) Salute nation(e) Dalmat(a) | militavit annis XXXV vixit ann(is) LV | sibi et Barbiae Helpidi coniugi | libertis suis et libertabus | posterisque eorum | t(estamento) f(ieri) i(ussit).

Гентилно име *Oculatius* у Далмацији је посведочено у Фланони (*Oculatia, f.*), *ILJug* 2907; уп. Kurilić 2002, 138. За породицу *Barbii* в. J. Šašel, *Eirene* 5, 1966, 117–137.

45. (?) Стела од белог мермера, 67 x 42 x 7 цм. Споменик је нађен у Равени, секундарно употребљен у базилици *S. Apollinare in Classe (Classis)*. A. Donati, *Studi Romagnoli* 26, 1975, 352–353, бр. 4, сл. 4; *AE* 1980, 487.

D(is) M(anibus) | C(ai) Sei Victoris | scrib(ae) (trireme) Conc(ordia) | [na]tione Delmat(ae) | [vix(it)] annis L | [mil(itavit) a]nnis XXVI | [...]nice et | [...]ET | [...].

46. (?) Војничка диплома од 12. јуна 100. године, додељена војнику Равенске флоте, *L. Bennio Liccai filio Beuzae Delmat(ae)*.

M. Bollini, у: C. Castillo (уп.), *Epigrafía jurídica romana*, Pamplona 1989, 153–158, lám. 19–21; *AE* 1989, 315.

Imp(erator) Caesar divi Nervae filius Nerva | Traianus Augustus Germanic(us) | pontifex maximus tribunic(ia) | potestat(e) III c[o(n)s(ul)] III p(ater) p(atriae) | iis qui militant in classe prae|toria Ravennate quae est sub | L.Cornelio Grato qui sena et vi|cena plurave stipendia meru|erunt quorum nomina sub|scripta sunt ipsis liberis pos|terisque eorum civitatem dedit | et conubium cum uxoribus quas | tunc habuissent cum est | civitas iis data aut si qui caeli|bes essent cum iis quas postea du|xissent dumtaxat singuli | singulas pr(idie) Idus Iunias | T. Pomponio Mamiliano | L. Herennio Saturnino co(n)s(ulibus) | gregali | L. Bennio Liccai filio Beuzae Delmat(ae) | et Moeae Liccai filiae uxori eius Delmat(ae) | descriptum et recognitum ex tabu|la aenea quae fixa est Romae in | muro post templum divi Aug(usti) | ad Minervam || Imp(erator) Caesar divi Nervae filius Nerva | Traianus Augustus Germanicus | pontifex maximus tribunic(ia) | potestat(e) III co(n)s(ul) III p(ater) p(atriae) | [i]is qui militant in classe prae|toria Ravennate quae est sub | L. Cornelio Grato qui sena et vi|cena plurave stipendia meru|erunt quorum nomina sub|scripta sunt ipsis liberis pos|terisque eorum civitatem dedit | et conubium cum uxoribus | quastunc habuissent cum est | civitas iis data aut si qui caeli|bes essent cum iis quas postea du|xissent dumtaxat singuli | singulas pr(idie) Idus Iunias | T. Pomponio Mamiliano | L. Herennio Saturnino co(n)s(ulibus) | gregali | L. Bennio Liccai filio Beuzae Delmat(ae) | et Moeae Liccai filiae uxori eius Delmat<t>a n(atione) n(atae) | descriptum et recognitum ex ta|bula aenea quae fixa est | Romae C. Domiti Restituti | C. Cameri Ascani | Ti. Claudii Proti | C. Iuli Martialis | P. Lusci Amandi | C. Terenti Phileti | Ti. Claudii Hermetis.

Име *Vennius* је као гентилициј посведочено у Далмацији (Alföldy 1969, 66–67; *OPEL I* 228); Katičić 1963, 264: јавља се у Ридеру и у Трагурију у peregrinoј формули. Име *Veusas* је карактеристично за далматско-панонско именско подручје, односно код Делмата: Katičić 1964; 1978, 180; Alföldy 1969, 165, *OPEL I* 291; *Liccaius* је карактеристично за далматско-панонско именско подручје, Katičić 1964a, 20; 1965, 70–71; 1976, 181. Име *Mosa* издавачи *AE* доводе у везу са *Mocazia* (*CIL XI* 28). У Либурнији и у Ридеру се јавља *Darmocus* (Alföldy 1969, 80). За назив *praetoria* уп. *CIL XVI* 72. Сведоци су познати из других диплома.

2.1.2.2. *Civitas Deurorum*

Деури се први пут помињу као peregrina заједница у доба раног Принципата, у Плинијевом списку. Захваљујући податку сачуваном код овог писца, зна се да је њихова *civitas* потпадала под Салонитански *conventus* и да је са 25 декурија (XXV *Deuri*) била најмања заједница тога конвента. Становници ове заједнице можда би се могли препознати међу мањим племенима за које Страбон каже да живе у унутрашњости Далмације.²³¹

Постоји мишљење да су Плинијеви Деури идентични са племеном које Птоlemeј помиње под именом Δέρριοι,²³² које овај писац уз Дериопе смешта у суседство Мезеја.²³³ Међутим, Птоlemeј наводи да изнад њих живе Керауни, тако да се за убикацију ове заједнице морамо ослонити на друге изворе. На основу идентификације Деура и племена Дербани (Δερβανοί), за које Апијан пише да се предало Октавијану 33. године,²³⁴ неки научници изводили су закључак да је ово племе морало живети у близини Делмата.²³⁵ Сматра се да би индиција о положају Деура–Дербана (?) могло бити име станице *Derva*²³⁶ забележене код Равената (*Rav. IV* 19 18.5), која се налазила на правцу *Sarua–Barselum–Ibisua–Derva–*

²³¹ Strab. VII 5.3: ἄλλα ἀσημότερα μικρά (sc. ἔθνη), ἃ διατείνει μέχρι Δαλματίας, σχεδὸν δὲ τι Ἀρδιαίων, ἰόντι πρὸς νότον.

²³² Alföldy 1965, 53; Wilkes 1969, 170.

²³³ Ptol. II 16.5: Μαίζαῖοι, εἴτα Δερριόπες καὶ Δέρριοι.

²³⁴ App. III. 28: Δαλματῶν δ' ἄλόντων καὶ Δερβανοὶ προσιόντα τὸν Καίσαρα συγγνώμην ἤτουν σὺν ἰκετηρίᾳ, καὶ ὀμήρους ἔδοσαν, καὶ τοὺς ἐκλειφθέντας φόρους ὑπέστησαν ἀποδώσειν. Након тога следи лакуна у тексту. Уп. § 1.2.1.

²³⁵ Patsch, *RE V*, 1903, 237; Alföldy 1965, 53; Bojanovski 1988, 260. За преглед в. Šašel-Kos 2005, 451–452.

²³⁶ За име *Derva* (< **derua-*); Krahe 1955, 104; Mayer 1957, Katičić 1976, 174; у келт.: Holder I 1270; уп. Mayer 1951, 241: „gall. Ortsname *Dervus* Eichenwald“; уп. галске потврде: *Dervum*, *Dervaci* (Holder I 1207); *Deruetius pagus* (*DAG* 765); *Deruiacus* (*DAG* 621); Dellamare 2003, 141; Meid 2005, 193–194; Matasović 2009, 96. Уп. *CIL III* 3404; *RIU* 1226.

Citua–Anderba.²³⁷ Станица је лежала негде северозападно од Делмата.²³⁸ Апијаново племе Δερβαοί неки аутори доводе у везу са топонимом Ан-дарва / Андерба, забележеним у *It. Ant.* 338.7 и код Равената.²³⁹ Томе у прилог иде и чињеница да је етним *Andarvani* посведочен као епитет божанства у натпису из Сопотнице код Устипраче.²⁴⁰ Станица се свакако налазила у области која територијално спада у Наронитански конвент. Обе индикације указују на то да идентификацију између Дербана и Деура највероватније треба одбацити.

Према Алфелдију, *civitas peregrina* Деура налазила се у долини горњег тока Врбаса, јужно од Јајца, а југоисточно од заједнице Сардеата,²⁴¹ док их Вилкс смешта око Бугојна и Горњег Вакуфа. Бојановски је изнео мишљење да се заједница Деура могла налазити у западном делу конвента, у околини Босанског Петровца — то је територија која се иначе сматра делом заједнице Дициона.²⁴² Будући да у Бугојно убицира муниципално Бистуе, Бојановски одбацује претпоставку о положају Деура у долони горњег Врбаса. Међутим, настанак града томе не противречи јер постоји временски раскорак између Плинијевог податка и додељивања муниципалног статуса, а које би најраније могло да пада у доба Флавијеваца. Овај временски размак дозвољава читав низ промена о којима нисмо увек обавештени. Како о овој *civitas* немамо никаквих података који би се односили на период после Августа, и како заједница није посведоче-

²³⁷ Алфелди и Бојановски сматрају да место *Anderba* (Rav. IV 16, IV 19) треба разликовати од *Anderva* (*It. Ant.* 338.7) – *Sanderva* (*Tab. Peut.*), станице која се убицира код Никшића, Alföldy 1965, нап. 103; Војановски 1988, 377. Вилкс Андерву (Wilkes 1969, 166) повезује са Ендирудинима, односно са местом Ендерон (Ἐνδερων) које помиње Птоlemeј (II 16. 7), између Нароне и Доклеје; уп. Schmittener 1958, 204–205 и § 2.2.3.

²³⁸ С. Patsch, *RE V* 1903, 244, 280; Alföldy 1965, 53; Wilkes 1969, 17; Војановски 1988, 261, 377; *TIR Naissus* 15.

²³⁹ Tomaschek 1880, 559; Swoboda 1932, 72; Вулић, *Глас СКА*; Mayer 1957, 5, 65, 132; уп. Војановски 1988, 115.

²⁴⁰ *CIL III* 8370 = 13856а. О томе в. § 2.1.3.8.

²⁴¹ Alföldy 1965, 53.

²⁴² Војановски 1988, 257–261, док у ранијим радовима прихвата да је простор око Босанског Петровца улазио у територију заједнице Дициона. Уп. § 2.1.2.3. Овај аутор, премда са великом резервом, износи и могућност да су Деури живели на крашком пољу испод Купреса, које се наслања на територију Делмата и пружа се уз руб Салонитанског конвента, и које такође представља „мању затворену географску целину“ какву Бојановски тражи у Петровачком пољу. Таква би убикација, премда врло хипотетична, помирила податке из Апијана и Птоlemeја. Наиме, источни суседи би им били Деретини на Рами, док су им на југозападу суседи били Делмати. На томе простору био је сплет римских цеста (Pašalić 1960, 18–19, 21, 22; Војановски 1974, 104) и веће римско насеље у месту Отиновци, одакле потиче и неколико натписа (Patsch 1897, 221–224). Према Алфелдијевом мишљењу, Купрес је припадао територији заједнице Делмата (Alföldy 1965, 44).

на у епиграфским текстовима који би говорили о њеном уређењу или становништву, не може се знати колико је дуго ова мала *civitas* опстала у непромењеном административном облику перегрине заједнице. Наиме, територија заједнице могла је припасти територији муниципија Бистуе.

2.1.2.3. *Civitas Ditionum*

Племе Дициона први пут се помиње као *civitas peregrina* у трећој књизи *Naturalis historia*. За датум настанка перегрине заједнице већ 34. године, у време Октавијанових војних операција у Илирику, како је предложио Свобода,²⁴³ нема чврстих доказа.²⁴⁴ О томе да су Дициони дошли под римску управу, односно да су били организовани у *civitas* након Далматско-панонског устанка, сведочи податак забележен код Велеја Патеркула да је Емилије Лепид повео војску путем Сисција–Бурнум: *per gentes integras immunesque adhuc clade belli et eo feroces ac truces*.²⁴⁵ Чињеница да се Дициони не помињу код Апијана, као уосталом ни Мезеји,²⁴⁶ говори у прилог мишљењу да су племена у задинарској унутрашњости покорена тек у време Панонског рата 13–9. године, када је, после великих освајања у Тиберијевом походу, проширен не само Илирик, већ и појам Илирика.²⁴⁷ Страбон помиње Диционе, убрајајући их у панонска племена.²⁴⁸

Племенска заједница Дициона према Плинијевом списку имала је 238 декурија (*CCXXXVIII Ditiones*), што је сврстава међу веће *civitates* у Далмацији. Заузимала је северозападни део Салонитанског конвента, односно простор данашње западне Босне.²⁴⁹ О таквом положају заједнице сведочи изузетно значајан и чувен милијацијски натпис из Салоне (бр. 47) на којем је, између осталог, посведочен *mons Ditionum Ulcirus*. Натпис је важан са више аспеката и на њега ћемо се нужно вратити неколико пута будући да открива важне податке,²⁵⁰ али ће у нашем раду бити посвећена

²⁴³ Swoboda 1934, 64, 69.

²⁴⁴ Уп. Syme 1933, 69 = 1971; Alföldy 1965, 52.

²⁴⁵ Vell. Pat. II 115. 2. Уп. Wilkes 1969, 169.

²⁴⁶ Дезидијати се додуше само спомињу, али ни по чему се не види да их је Октавијан освојио (Syme 1933, 69 = 1971, 139).

²⁴⁷ Wilkes 1969, 56.

²⁴⁸ Strab. VII 5.3. Уп. Anreiter 2001, 62.

²⁴⁹ Птоlemeј (II 16.5) их погрешно локализује у североисточну Далмацију — изнад Диндара, вероватно из разлога што је помешао Диционе и Глиндиционе, који су припадали конвенту Нароне и живели у релативној близини Диндара (§ 2.1.3.8). Alföldy 1965, 52, 65 нап. 95; уп. Војановски 1988, 262 и нап. 6.

²⁵⁰ Уп. § 2.1.3.3, § 2.2.1.6, § 2.2.1.16.

пажња само онима који се тичу перегриних заједница.²⁵¹ Траса пута *ad imum montem Ditionum Ulcirum* која нас на овоме месту интересује²⁵² била је наставак *via Gabiniana*.²⁵³ Његова изградња започета је у време Корнелија Долабеле, а деоница од брда Улцира до долине Сане изграђена је у време цара Клаудија, 47. године.²⁵⁴ *Mons Ulcirus*, поменут у натпису, идентификује се са кланцем Стрмица.²⁵⁵ То би могла бити југозападна тачка заједнице, док је њену западну међу чинила планина Илица, најсевернији огранак Динаре. Територија Дициона допирала је до горње Крке код Книна и најдаље до реке Зрмање. Северни Динарски масив одвајао их је од Делмата на југу,²⁵⁶ а на југоистоку се њихова територија завршавала највероватније код села Доње Пеуље.²⁵⁷ На том месту отвара се пролаз према Ливањском пољу, које је припадало Делматима, односно касније муниципију Салвијуму.²⁵⁸ На север се *civitas Ditionum*, према мишљењу Алфелдија, протезала до линије која би била и природна међа ове области: Кулен Вакуф – Босански Петровац – Кључ,²⁵⁹ где их је од Мезеја делио масив Грмеча. Диционима је можда припадао и горњи ток Уне, око ушћа реке Унац, затим доњи ток Унца, чије су обале делили са источним суседима Сардеатима, према постоји могућност да је Унац већ био у оквиру сардеатске заједнице. Наиме, није сасвим јасно где тачно треба повући границу између ове две заједнице.²⁶⁰

Према Пачу, у Босанском Грахову постојало је веће насеље из римског доба, настало на епихорској основи, а трагови римске архитектуре

²⁵¹ Натпис пружа податке о неколико перегриних заједница Далмације и Паноније: Диционима, Дезидијатима (§ 2.1.3.3), Бреуцима (§ 2.2.1.6) и Осеријатима (§ 2.2.1.16).

²⁵² О другим цестама које бележи натпис в. § 2.1.3.3, *ad Hedum castellum Daesitiatum*; § 2.2.1.6, *ad Bathinum flumen*.

²⁵³ *CIL* III 3200.

²⁵⁴ Ballif / Patsch, *Strassen*, бр. 18; Bojanovski 1974, 205, 212–219; Bojanovski, *Godišnjak* СВИ XXII/20, 1984, 233–238. Миљокази, датовани у 47. годину, пронађени су у местима Ресановци (*CIL* III 13329), Црвљивица–Бастаси код Дрвара (*CIL* III 13331) и Црвљивица (*ILJug* 3002).

²⁵⁵ Bojanovski 1974, 203–212; Zaninović 1977, 788.

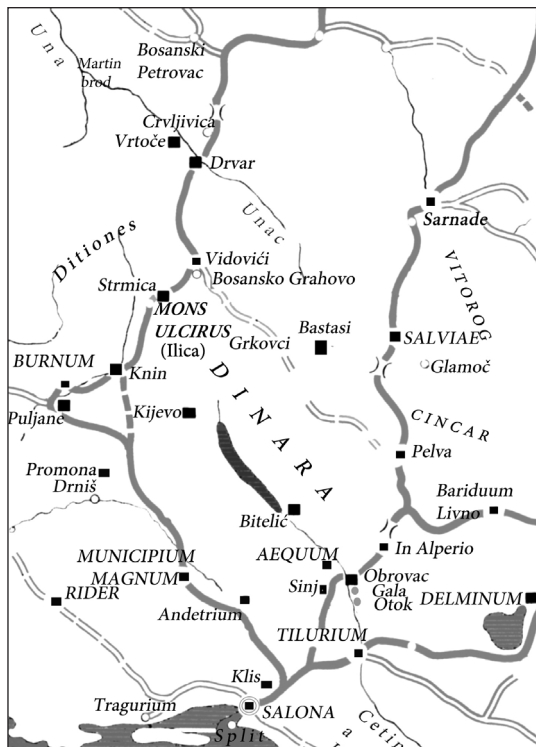
²⁵⁶ Уп. Strab. VII 5: Ἄδριον δὲ ὄρος ἐστὶ μέσην τέμνον τὴν Δαλματικὴν, τὴν μὲν ἐπιθαλάττιον τὴν δ' ἐπὶ θάτερα.

²⁵⁷ Bojanovski 1988, 265.

²⁵⁸ Уп. § 2.1.2.1.

²⁵⁹ Alföldy 1965, 52. Бојановски предлаже нешто другачије границе него Алфелди. Будући да је Деуре сместио у Петровачко поље, а Сардеате у околину Дрвара, он повлачи границу територије Дициона сувише на југ, покушавајући да помири несугласице између података различитих извора.

²⁶⁰ Уп. § 2.1.2.5.

Траса пута *ad imum montem Ditionum Ulcirum*

евидентирани су и на градини Арежина Брег.²⁶¹ Епиграфски споменици нађени су у околини Дрвара на локалитетима Врточе, Мокроноге, Црвљивица и у околини Босанског Петровца, у местима Крњеуша, Смољана, Бравско.

О управним и организационим аспектима заједнице Дициона немамо никаквих обавештења. Може се претпоставити да се није битно разликовала од заједница чије су нам реалности боље познате. О регрутацији из заједнице Дициона говори неколико војничких натписа (бр. 48, 49). Дициони су служили у помоћним јединицама регрутованим из Далмације, као и у флоти. Један надгробни натпис пронађен на територији заједнице у околини Босанског Грахова, подигнут је за војника легије *II Adiutrix*, који се након службе вратио у родну заједницу.²⁶²

Од римских грађана, у неколико натписа помињу се *Ulpii*²⁶³ и *Aelii*,²⁶⁴ док већину посведочених личности са римским грађанским правом чине *Aurelii*.²⁶⁵ Ипак, у натписима овога краја у највећем броју

²⁶¹ Patsch, *WMBH* XI, 1899, 119.

²⁶² Д. Сергејевски, *Споменик* 77, 1934, 19–20, бр. 26; *AE* 1934, 203; *ILJug* 1809: *Valen[t ---] | militi legion[is II] | A(d)iutricis defun[c]to an(norum) XXX memori[am] posuit | Tata pi[entissima] co(n)iux.*

²⁶³ *CIL* III 14973a; *CIL* III 14974.

²⁶⁴ *CIL* III 14971; *ILJug* 1810; *WMBH* XI, 138.

²⁶⁵ *CIL* III 14014; *ILJug* 1660.

случајева јављају се личности peregrinog статуса.²⁶⁶ Међу именима јављају се *Bato*, *Dasas*, *Tata*,²⁶⁷ *Ditus*, и римска когномина *Maximus*, *Ursina*, *Ursus*.²⁶⁸ На основу расположивих података, не може се говорити о узнапредовалој романизацији која би могла произвести услове за настанак града, нити је у епиграфским споменицима документовано присуство досељеника у ове крајеве које би могло имати јачи романизаторски утицај на домороце. Упркос томе, постоји мишљење да је заједница била муниципализована.

На основу једног фрагментарног натписа из Доњих Врточа на којем се помиње декурион муниципија,²⁶⁹ Бојановски је изнео претпоставку да је на простору Петровачког поља постојао град муниципалног статуса, чија би територија обухватала читаву заједницу Дициона. У натпису није сачувано име декуриона нити, што је важније, име муниципија. У чланку из 1975. године, где је први пут објавио споменик, он је помишљао да би се у Врточама могао налазити епиграфски посведочени муниципијум Сплонум, град који су научници тражили на разним местима у Далмацији,²⁷⁰ а који се поуздано убицира у источни део провинције, код Пљеваља.²⁷¹ Касније је напустио ту претпоставку, оставши ипак при мишљењу да је на томе месту доиста постојао неки муниципиј који је настао на аутохтоној основи.²⁷² Исти аутор је у једном доцнијем раду изнео мишљење да би овај муниципиј могао бити град који је настао на основи заједнице Сардеата — *Sarziaticum*, а који је поменут у актима другог сабора у Салони.²⁷³ Нажалост, не може се отићи даље од претпоставке, јер систематска истраживања ове регије нису никад спредена.

²⁶⁶ *CIL* III 13988; *ILJug* 1664.

²⁶⁷ Alföldy 1969, 320.

²⁶⁸ Вероватно су блиски и суседним Делматима. Неколико натписа пронађених у овом подручју посвећено је Силвану. *CIL* III 14970; *ILJug* 1660, са епитетом *Messor* (Жетелац), који се јавља на делматском подручју, у Ридеру (*CIL* III 9867=14970; *ILJug* 176) и Rendić-Miočević, *GZMS* 6, 1951, 51, бр. 2 сл. 1; *ILJug* 175), уп. Patsch, *GZMS* XI, 1899, 121; Rendić-Miočević 1989, 474. На једном фрагментарном натпису из Врточа (*CIL* III 13988) јавља се либурнско име *Velsounus*: Mayer 1957, 355; Alföldy 1964, 69; Alföldy 1969, 331: *Volsounus*, *Volsunus*, *Volteis*.

²⁶⁹ У питању је натпис на каменом блоку, 49 x 99 x 33 цм. Бојановски га је открио 1972. године у месту Доње Врточе на реци Унац, на 5 км од Дрвара. Војановски 1975, 265–271; Војановски 1988, 252, нап. 11 ---]oni dec(urioni) m[u]nicip[ia] | 11–12] | ... M?|AI[....]INI (?).

²⁷⁰ Војановски 1975. Уп. § 2.1.2.5.

²⁷¹ Loma 2002.

²⁷² Војановски 1988, 255.

²⁷³ В. § 2.1.2.5.

НАТПИСИ

47. Милијацијски натпис из Салоне на монументалној табули, 82,5 x 105 x 29,7 цм. У секундарној употреби. Сада се налази у Археолошком музеју у Сплиту.

CIL III 3201; *CIL* III 3198b; *CIL* III 10156b; *CIL* III 10159; *ILS* 5829; *ILS* 5829a; М. Abramić, *BAHD* 49, 1926, 147–154; М. Abramić, *Starinar* 4, 1926–1927, 40–41, таб. 5/1; А. Budrovich, *BAHD* 56–59, 1954–1957, 91–93 (*AE* 1961, 305); *ILJug* 263; Alföldy 1964c, 247–256 (*AE* 1964, 2); Alföldy, *Situla* 8, 1965, 108–112, бр. 3, сл. 4 (*AE* 1965, 8). Фотографија доњег фрагмента: I. Babić, *VAPD* 100, 2007, 162; сл. 8; Војановски 1974, 192–195, и таб. I–II.

[Ti. C]aesar divi Augusti f(ilius) | [A]ugustus imp(erator) pontif(ex) max(imus) | trib(unicia) potest(ate) XXI co(n)s(ul) III | viam a Salonis ad Hedum castel(lum) | Daesitiatum per mill[i]a passuum | CLVI munit | et idem viam ad Bath[inum flu]men | quod dividit B[r]e[ucos Oseriat?]ibus | a Salonis munit per [millia p]assuum |¹⁰ CLVIII | [et idem viam ---] | munit ad imum montem Ditionum | Ulcirum per millia passuum | a Salonis LXXVIID |¹⁵ P. Dolabella leg(ato) pro | pr(aetore).

3 XXI[I] co(n)s(ul) III, Abramić; XXI co(n)s(ul) III, *CIL*, Alföldy. 4 Viam a Salonis ad LII /// ASTEL, *CIL*; Viam a Salonis ad HE /// ASTEL, *CIL*; Viam a Salonis ad He /// [c]astel(lum), Abramić; HED ///, Budrovich; Viam a Salonis ad Hedum castel(lum), Alföldy. 5 per [millia pass]uum, Abramić; per mill[i]a passuum, Alföldy. 7 ET IDEM VIAM AD LAT /// DALN, *CIL*; ET IDEM VIAMAD BA /// MI N, *CIL*; et idem viam ad Ba /// [flu]men, Abramić; et idem viam ad Bathinum flumen, Alföldy; 8 QUOD DIVIDIHBIS /// IBUS, *CIL*, Abramić; viam ad Em[at]em flu]men, quod dividit Breu[cos a Dition]ibus, Jelić; quod dividit Bis[tuates a Ditioni]bus, Bulić; quod dividit Breuc[o]s Oseriatibus, Alföldy. [sum]mum; munit ad imum montem Ditionum, Abramić.

48. Надгробни натпис из Горње Германије (Bingerbrück, *Bingium*), урезан на бази за статуу; изнад је статуа војника у ниши (уп. бр. 66). Налази се у Heimat-Museum (Römerhalle), Bad Kreuznach.

CIL XIII 7508.

Bato Dasantis fil(ius) | natione Ditio mil(es) ex | coh(orte) IIII Delmatarum a|n(or)um XXXV stipendior(um) XV | h(ic) s(itus) e(st) h(eres) p(osuit).

Покојник, пореклом *Ditio*, служио је у четвртој делматској кохорти у Горњој Германији. За карактеристично име *Dasant-* (*Dasas*) в. Katičić 1964a, 18; 1976, 181.

49. Надгробни натпис из Тергесте (Трст), стела од кречњака. Сада се налази у Археолошком музеју у Венецији (инв. бр. 377).

CIL V 541; *InscrIt* X/4, 52.

D(is) M(anibus) T. Dom[i]|ti Gracilis | na(tione) Ditio(nis) | vix(it) an(nis) L |⁵ mil(itavit) an(nis) XIII | ((quadrireme)) Pado | heredes | L. Plaetorius | Bassus et |¹⁰ L. Murranius | Super b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

Натпис се датује између 76–100. године.

2.1.2.4. *Civitas Maezeorum*

Страбон Мезеје убраја у панонска племена заједно са Бреуцима, Анди-зетима, Пирустима и Дезидијатима.²⁷⁴ Време формирања мезејске *civitas peregrina* пада извесно у период после Панонског рата, о чему сведочи одсуство помена овог народа у Апијановом излагању о Октавијановом рату²⁷⁵ и учешће Мезеја у Далматско-панонском устанку. Дион Касије такође помиње Мезеје, које је Германик поразио 7. године: то је најранији догађај у којем се ово племе помиње у изворима.²⁷⁶ Као резултат гушења устанка успостављена је, како ћемо видети, чврста војна контрола над побуњеним племенима и њихова пацификација.

Мезеји су у доба Принципата били организовани у већу перергину *civitas* која је припадала Салонитанском судбеном конвенту. Према податку из Плинијевог списка, мезејска заједница је са 269 декурија (*CCLXVIII Maezei*) била после делматске друга по величини у томе конвенту. Заједница је обухватала пространу територију на подручју северозападне Босне — од планине Грмеча на југу до Козаре на северу, док их је од западних суседа, Јапода, одвајала Уна.²⁷⁷ На истоку је овоме племену могла припадати област до обале Босне,²⁷⁸ коју правцем југоисток–северозапад пресеца ток реке Сане. На југ су се Мезеји вероватно простирали до околине Мркоњић Града,²⁷⁹ и додиривали се са Сардеатима.

Civitas је била под војном контролом највероватније до краја I века. Управа војног префекта епиграфски је посведочена у натпису из самнијског града *Bovianum Undecimanorum* (бр. 51). У том натпису наведена је каријера Марцела који је као центурион легије *XI Claudia* био ис-

²⁷⁴ Strab. VII 5. 3: Μαζαῖοι ... ἔθνη δ' ἐστὶ τῶν Παννονίων.

²⁷⁵ Уп. § 2.1.2.3 о датуму формирања заједнице Дициона.

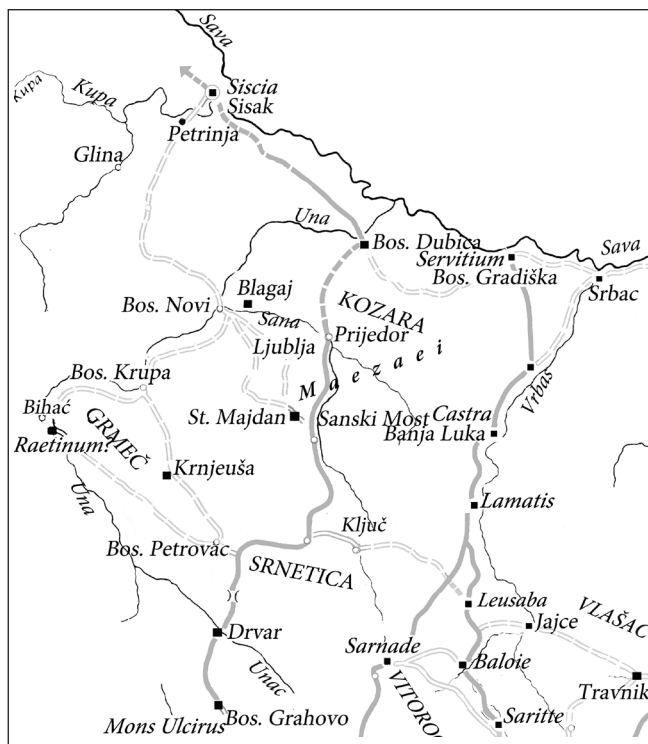
²⁷⁶ Cass. Dio LV 32. 4: ὁ δὲ Γερμανικὸς Μαζαῖοις Δαλματικὸν ἔθνος μάχη νικήσας. Спомине их као ἔθνος Δαλματικόν мислећи на њихову каснију провинцијску припадност, в. § 2.4.

²⁷⁷ Птоlemeј их смешта на запад од Либуерна (Ptol. II 16. 8).

²⁷⁸ Уп. § 2.1.3.3.

²⁷⁹ Уп. заједницу Деура (§ 2.1.2.2), чија се територија можда додиривала са мезејском.

Територија Мезеја

товремено префект Мезеја и Дезидијата,²⁸⁰ а доцније је са положаја префекта кохорте *III Alpinorum* био на челу још једне племенске заједнице у Далмацији: префект Мелкумана.²⁸¹ Перегрине заједнице Мезеја и Дезидијата припадале су различитим конвентима, што указује на то да при постављању војне префектуре над племенским заједницама није била важна њихова подела на судбене конвенте, већ геостратешка логика.

Нема података да ли је и када је племенска заједница добила аутономију. На основу аналогије са другим заједницама о којима постоје потпунија сведочанства, такав след би се морао претпоставити. Бројне паралеле показују да војна управа није представљала трајно решење у администрирању перегриних заједница²⁸² и да је прелазила у руке аутохтоне аристократије, лојалне римској власти, када би се установило да стабилност није више била угрожена.²⁸³

²⁸⁰ Управа једног префекта двама заједницама добро је посведочена, в. § 3 и натписе бр. 105–106; *CIL* V 1838–1839. За Дезидијате в. § 2.1.3.3.

²⁸¹ Уп. § 2.1.3.9.

²⁸² Уп. Sherwin-White 1973, 389.

²⁸³ Уп. § 3.2.

Значајан фактор у организационој структури мезејске заједнице, следствено, и животу домородачког становништва у римским административним оквирима, била је концентрација рудника у подручју које је насељавало ово племе. Долина Сане и Јапре²⁸⁴ коју су заузимали Мезеји, од праисторије до данас чини минералoшки богату територију.²⁸⁵ Рударска активност у том подручју постојала је још у предримско доба,²⁸⁶ док је у римском периоду била на врхунцу. На простору западне Босне рудничке територије на Сани и Јапри, око Благаја, припададе су композитном рудничком дистрикту панонско-далматинских ферарија.²⁸⁷ Није познато који су делови ове простране и богате области припадали перегриној *civitas*, а који су чинили фискалну територију, али се мора претпоставити да је значајан део земље потпадао под ову другу категорију.

Епиграфски споменици показују изражено присуство досељеника које се мора приписати рудничкој активности. У овим крајевима посведочен је већи број досељеника са Истока, као и присуство Трачана, који су такође важали за искусне рударе.²⁸⁸ Премда су знатан део рудничке популације чинили досељеници, вични рударству, мора се свакако претпоставити да су *ferrariae* користиле рад локалних перегрини.²⁸⁹ Иако о томе нема директних обавештења, може се претпоставити, како на основу општих података које имамо о организацији рудника у римско доба, тако и на основу положаја тик уз рудничке територије, да су у обавезе становништва заједнице улазиле *operae*. У складу са тим, Мезеји су могли имати и одређене повластице.

Веома је мали број епиграфских споменика са ових простора у којима се помиње домаће становништво, односно оних натписа који би могли сведочити о друштвеном и културном ступњу Мезеја. На основу постојећег стања у изворима тешко је рећи нешто више о томе како је мезејска заједница била уређена. Наиме, не зна се да ли је била састављена из више *civitates*, како се често претпоставља,²⁹⁰ или је орга-

²⁸⁴ Челопек, Мајкић, Јапра, Ракани, Мала Рујишта, Паланчиште.

²⁸⁵ I. Bojanovski, *Antičko rudarstvo u unutrašnjosti provincije Dalmacije u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora*, *ARadRasp* 8–9, 1982, 89–120.

²⁸⁶ Pašalić 1960, 12; Đ. Basler, *GZMS XXVI–XXVII, 1972–1973*, 261–269; B. Čović, *Godišnjak CBI XXII/20*, 1984, 111–144.

²⁸⁷ Dušanić 1977, 83–84.

²⁸⁸ Цикоте (Приједор) *ILJug 163: D(is) M(anibus) | et perpetuae se|curitati || Tatoniae Procu|lae ann(or)um XXXIII con(iugi) | pi{f}ent(issimae) M. Aur(elius) Surus | vet(eranus) leg(ionis) Xg(eminae) ex b(ene)f(iciario) et | M. Aur<e>li(i) Optatus | et Firminianus ma|tr(i) infelicissim(ae) | et libert(i) Aur(elii) Baosus | et Sumpa et Zipandus | et Quintus et Caro|ni libert(o) (obito) | hh(eredes) f(aciendum) c(uraverunt).*

²⁸⁹ Dušanić у: C. Domergue, *Minería y metalurgia*, Madrid 1989, 148; Dušanić 2004, 262.

²⁹⁰ Bojanovski 1988, 266.

низационо подсећала на заједницу Делмата, будући састављена из мањих територијалних јединица, субординираних у односу на *civitas*. На једном терминацијском натпису из места Ваганац на реци Јањ (бр. 50) забележено је разграничење *inter Sapuates e[t La]matinos(?)*,²⁹¹ који би могли бити становници насеља (*castella?*), како се претпоставља, у оквиру перегрине заједнице Мезеја, премда су и другачија тумачења могућа.²⁹²

Припадници ове *civitas* епиграфски су посведочени само ван своје матичне територије, углавном на војничким натписима (бр. 52, 54, 55, 56, 57) који сведоче о регрутацији из овог племена. На основу расположивих извора зна се да су служили у јединицама *I Belgarum*, *VI* и *VII Delmatarum*, и у Равенској флоти. Лична имена која су забележена у натписима: *Carvus*, *Bastarnus*, *Daetor*, *Dassius*, *Dazas*, *Liccai*, *Plator*, *Scenus*, *Venetus*, карактеристична су за далматско-панонску именску област.²⁹³

По Алфелдијевом мишљењу, муниципиј *Bistue Nova*, који се обично убицира у место Витез код Травника,²⁹⁴ настао је у доба Флавијеваца, док се перегрина *civitas* Мезеја помиње још у II веку. У питању је један натпис из Љубушког (бр. 52) који помиње војника из племена Мезеја који је служио у кохорти *I Belgarum*,²⁹⁵ стационарираној у Бигестама током II–III века.²⁹⁶ Међутим, датовање оснивања града у фалвијевску епоху није поуздано, а епиграфски споменици припадају времену II и III века.²⁹⁷ Могуће је да је бар део територије Мезеја био обухваћен градском територијом.

НАТПИСИ

50. Терминацијски натпис уклесан у живу стену у месту Ваганац на Јању.

CIL III 9864a; *ILS* 5950; Wilkes 1974, 267, бр. 23.

L. Arruntius | Cami[ll]us Scri[b[o]nia[n]us le[g(atu)s] pro | pr(aetore) C. [C]ae[s]aris Aug(usti) |⁵ Germanici iudicem | dedit M(anium) Coelium (centurionem) | leg(ionis) VII inter Sapuates | e[t La?]matinos ut fines | [reg]eret et terminos po[n(eret)].

²⁹¹ *Sapua*: Rav. IV 19; *Lamatis*: Tab. Peut. V1 или *It. Ant.* 269.1: *Aemate*. Pašalić 1960, 28; Wilkes 1969, 274.

²⁹² Wilkes 1969, 170 (Према Вилксу ради се о разграничењу између Сардеата и Мезеја); Bojanovski 1988, 115.

²⁹³ Katičić 1976, 180.

²⁹⁴ Alföldy 1965, 156.

²⁹⁵ Alföldy 1965, 178 и нап. 81; уп. Bojanovski 1988, 270.

²⁹⁶ Wilkes 1969, 470; R. Dodig, *OA* 31, 2007 [2008], 144, 148–152.

²⁹⁷ *CIL* III 8385; 12761.

Још је Момзен сумњао у читање [La?] *matinos* односно [Ae?] *matinos*. Код Равената забележена је станица *Aemate*.

51. Натпис из самнијског *Bovianum Undecimanorum* (Boiano, Campobasso).

Mommsen, *CIL* III p. 282. *CIL* IX 2564; Rendić-Miočević 1962, 329–330, нап. 42; Domić-Kunić 2006, 146. Уп. Vojanovski 1988, 109.

[*Imp(eratori) Caes*]ari *Vespasia*[no | *Aug(usto) pont(ifici)*] *max(imo) trib(unicia) potes*[t(ate) VI | *co(n)s(uli) VI desig*]n(ato) VII *imp(eratori) XIII p(atri) p(atriciae) c[ens(ori)] | ex testam[ent(o)]* ⁵ [...] *Marcelli (centurionis) leg(ionis) XI Cl(audiae) [p(iae) f(idelis) | pr(aefecti) leg(ionis) eiusd(em) pr] aef(ecti) civitatis Maeze[ior(um) | et civitat(is) Daesiti]atium praef(ecti) c(o) hor(tis) III Alp(inorum) [et | civitatis Melco]manorum duumvir(i) i(ure) d(icundo) quinqu[enn(alis) | patr]oni coloniae.*

9 |ianorum, *CIL*; *Melco]manorum*, Vojanovski (?)

52. Натпис пронађен у месту Капључ, у близини Салоне. *CIL* III 6383; *CLE* 1147; Patsch 1900, 59.

L. Trebius L. f(ilius) | Exoratus ann(or)um XII | L. Trebius Veter pat(er) | Pieris hunc titulum ⁵ *posuit matercula | nato erepto a fa|to finibus Maezeis | nunc siqu(i)d manes | sapiunt in mollibus um*¹⁰ *bris conprecor ut ma|tris sit tibi gratus honos | Coelia Pieris filio | et vi|i}ro posuit.*

За гентилициј *Trebius* у Далмацији в. Alföldy 1969, 128.

53. Натпис из околине Љубушког (*Bigeste*), у месту Хардомиље, Смоковице.

Patsch, *WMBH* 12, 1912, 133–136, бр. 2, сл. 61 (*AE* 1913, 138; *ILJug* 1927).

[*Das*]sius *Bastarni* | [*f(ilius) do]mo Maezaeus | [mile]s coh(ortis) I Belgarum 7(centuria) | [Rest]ituti sig(nifer) annor(um)* ⁵ [---] *stip(endiorum) XV t(estamento) f(ieri) i(ussit) cura*[[*vit*] *Valerius Maxi*[[*min*]us heres.

Dasius: Katičić 1963, 268; 1964, 28; 1965, 70; 1978, 181. За име *Bastarnus* в. Alföldy 1969, 163; *OPEL* I 277.

Датуме се у II век (можда друга половина II века).

54. Надгробна стела, 254 x 77 x 22 cm, унутар натписног поља, испод текста, гирланда; изнад натписног поља тимпанон са розетом и палмете. Wiesbaden (*Aquae Mattiacae*) у Горњој Германији.

CIL XIII 7581; *ILS* 2561.

Dassius Da[*etoris fil(ius) | Maeseius | mil(es) coh(ortis) VI* ⁵ *Delmatarum | an(norum) XXXV sti(pendiorum) | XVI h(ic) s(itus) e(st).*

За *Dassius* в. *Dasius*. За име *Daetor* в. Alföldy 1969, 184.

Датум: I век.

55. Натпис из Цезареје у Мауретанији.
CIL VIII 9377; ILS 2576; Patsch 1900, 24, 2.

Dazas Sceni f(i)lius Ma[eze]i(ius) eques coh(ortis) VI Delma|tarum turma Licconis | annorum XXVII stipendiorum X.

Dazas је варијанта карактеристичног *Dasas*, *Dasius*, в. Katičić 1963, 268; 1964a, 28; 1965, 70; 1978, 181; *Scenus* је такође карактеристично име за далматско-панонску именску област, Katičić 1963, 274–276 (вар. *Sceno*, *Scenobarbus*, *Scenocalus*); 1978, 180.

56. Надгробни натпис из Цезареје у Мауретанији.
CIL VIII 9384; ILS 2577; Patsch 1900, 24, 3.

Liccaius Carvi f(i)lius natione Ma|ezeius eques coh(ortis) VII Delma|tarum vixit annis XXX.

Liccaius в. Katičić 1964a, 20; 1965, 70–71; 1976, 181. Средњодалматско име *Carvus* јавља се код Делмата (Ливно) и код Наренсија (CIL III 8308), а код Пљеваља је посведочено у варијанти *Carvanius*, в. Katičić 1963, 265–266; Alföldy 1969, 172.

57. Војничка диплома из Салоне од 5. априла 71. године, додељена војнику Равенске флоте: *Platori Veneti f(ilio) centurioni Maezeio.*
CIL XVI 14.

Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) | max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III desig(natus) | IIII veteranis qui militaverunt in | classe Ravennate sub Sex. Lucilio Basso | qui sena et vicena stipendia aut plura | meruerunt et sunt deducti in Panno|niam quorum nomina subscripta | sunt ipsis liberis posterisque eorum | civitatem dedit et conubium cum || uxoribus quas tunc habuissent cum | est civitas i(i)s data aut si qui caelibes | essent cum iis quas postea duxissen<t> | dumtaxat singuli{s} singulas Non(is) April(ibus) | Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano Cn. Pedio Casco co(n)s(ulibus) | Platori Veneti f(ilio) centurioni Maezeio | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in Capitolio ad | aram gentis Iuliae de foras podio sinisteriore | tab(ula) I pag(ina) II loc(o) XXXXIII || Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) | max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III desig(natus) | IIII veterani(s) qui militaverunt in | classe Ravennate sub Sex. Lucilio | Basso qui sena et vicena stipendia | aut plura meruerunt et sunt de|ducti in Pannoniam quorum no|mina subscripta sunt ipsis libe|ris posterisque eorum civitatem | dedit et conubium cum uxoribus | quas tunc habuissent cum | est civi|tas iis data aut si qui caelibes essent | cum iis quas postea duxissent dum|taxat singuli{s} singulas Non(is) April(ibus) | Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano Cn. Pedio Casco co(n)s(ulibus) | Platori Veneti f(ilio) centurioni | Maezeio | descriptum et recognitum

ex tabula | aenea quae fixa est Romae in | Capitolio ad aram gentis Iuliae de | foras podio sinisteriore tab(ula) I | pag(ina) II loc(o) XXXXVIII || T. Iuli Rufi Salonit(ani) eq(uitis) R(omanis) | P. Vibi Maximi Epitaur(i) eq(uitis) R(omani) | T. Fani Celeris Iadestin(i) dec(urionis) | C. Marci Proculi Iadestin(i) dec(urionis) | P. Caetenni Clementis Salon(itani) | P. Luri Moderati Risinitan(i) | Q. Publici Crescentis Iadest(ini).

Датум дипломе је 5. април 71. године, као и на дипломи бр. 170; реципијент је очито учествовао у *bellum Vitellii* на Веспасијановој страни; в. бр. 68, 97, 98, 170, уп. Тас. *Hist.* II 12. Сведоци конституције потичу из римских колонија Далмације (Јадер, Салона, Епидаур, Ризиниј): Душанић 1986, 233–234, и нап. 205. За име *Plator* в. *OPEL* III 145, в. 23, 61, 69.

2.1.2.5. *Civitas Sardeatium*

Најранији помен племена Сардеата у изворима односи се на време Принципата.²⁹⁸ Формирање ове *civitas* пада најраније у време Панонског рата, а најкасније у период након Далматско-панонског устанка. Према Плинијевом списку перагрина *civitas* Сардеата (или Сардијата)²⁹⁹ припадала је Салонитанском конвенту са 52 декурије (*Sardeates III*). Била је то *civitas* средње величине. Име заједнице, сасвим могуће, изведено је од имена места, **Sardos*, као што је, на пример: *Docleas, Docleatae* од *Doclea*.³⁰⁰ То би се могло закључити на основу вести код Стефана Византинца: Σάρδος... πόλις Ἰλλυρίας οἱ πολῖται Σαρδηνοί.³⁰¹

Сардеати су живели у планинским областима западне Босне. Њихова заједница налазила се између Делмата на југу и Мезеја на северу. Обично се смештају у подручје путне станице *Sarnade*,³⁰² која се убицира у место Доње Пецке,³⁰³ односно у подручје око Шипова, између Пливе и извора Врбаса на истоку до извора Сане на западу.³⁰⁴ Бојановски

²⁹⁸ Plin. *NH* III 142; Ptol. II 16. 5; уп. Alföldy 1965, 53.

²⁹⁹ Наративни и епиграфски извори показују варирање у деклинацији у имену Сардеата: *Sardeates* (Plin.), *Sardiates*, односно: *Sardiatae* (Ptol. II 16. 5; Σαρδιῶται), као у завршном вокалу основе *i* и *e*. Епиграфски је име забележено у облику *Sardiat-*.

³⁰⁰ Krahe 1925, 34; Mayer 1957, 203, 127.

³⁰¹ Steph. Byz. *Ethn.* 556, 18 (Meinke). Уп. Piso 2004, 294.

³⁰² *It. Ant.* 269. 3. Mayer 1957, 293; Alföldy 1962b, 8; Alföldy 1965, 53; Wilkes 1969, 170; Wilkes 1992, 216: "around Jajce"; Wilkes 1996, 577.

³⁰³ Radimsky, *GZMS* 1895, 432. У вези са локалитетом у месту Доња Пецка, Пашалић (Pašalić 1960, 21) помиње трагове римског водовода и канализације. На локалитету Селиште откривене су рушевине римске зграде, опеке и натписи (необјављени?). Војановски 1974, 77. Римска насеља евидентирана су и у селима Медна, Царевац, Сриједа, Слатина, Врбљани, Рибик, Велечево: Војановски 1974, 85–86, нап. 205.

³⁰⁴ Сана извире у околини Доње Пецке.

је помишљао да се центар перегрине заједнице Сардеата могао налазити у селу Бастаси, у долини реке Унац, код Дрвара.³⁰⁵ Та се област обично приписује територији заједнице Дициона. Птоlemeјев податак о овој заједници, будући врло непрецизан, не може нам бити од помоћи да ближе одредимо њен тачан положај.³⁰⁶ Ни епиграфски подаци којима располажемо не доприносе прецизнијој убикацији. Наиме, име заједнице, као што је то неретко случај, посведочено је само у натписима ван њихове матичне територије, док је епиграфска грађа (претпостављеног) матичног подручја врло оскудна.³⁰⁷ Сва епиграфска сведочанства о заједници Сардеата потичу из дачке рудничке регије *Alburnus Maior*, где је домаће становништво ове *civitas* било пресељено за рад у рудницима злата заједно са популацијом других заједница Далмације, међу којима је био највећи број Делмата.³⁰⁸

Натписи сведоче о томе да су и Сардеати, попут неких других племенских заједница чија је популација транспортована у дачке руднике, имали етнички колегиј у Албурнусу (бр. **62**, **63**, **64**³⁰⁹), као што су га имали и Делмати из Баридуума (бр. **21**). Такви клубови, чије је чланове окупљало заједничко порекло, добро су посведочени у рудничким областима ове провинције.³¹⁰ *Collegia* овог типа имала су значајну улогу у очувању етничког идентитета и предачког култа,³¹¹ у одржавању веза са домовином; затим, вероватно и у практичним потребама каква је, на пример, сепулкрална помоћ и слично.³¹² Удруживање у колегиј према племенској припадности могло је имати и неки званични организациони карактер. Присуство домаћих делматаских *principes* у Дакији би могло говорити у корист те могућности.³¹³

³⁰⁵ Војановски 1988, 252–253. Првобитно је и овај аутор заузимао став да је долина Унца припадала Диционима.

³⁰⁶ Ptol. II 16. 5: Μελοκομένιοι καὶ Οὐαρδαῖοι ὑπὸ δὲ τούτους Ναρήνσιοι καὶ Σαρδιῶται, καὶ ἔτι ὑπὸ τούτους Σικουλῶται καὶ Δοκλεῖται...

³⁰⁷ *CIL* III 13983; *CIL* III 13984 (Пецка).

³⁰⁸ Уп. § 2.1.2.1.

³⁰⁹ Судећи по контексту у којем су натписи нађени, колегију Сардеата можда припада и неколико натписа из Албурнуса у којима се спомињу колегији: (1) *IDR* III 3, 403; *AE* 1960, 235: *Silvano* | *aram p[osuit] Va[rro] Scen(i?)* | *cot(!) prom(iserat?)* | *collegi(o?) Aeli(us) Be[---]*. (2) *CIL* III 7827; *IDR* III/3, 402; I. Piso, *AMN* 39/40, 2002/03, 208, бр. 11; *AE* 2003; 1511; *ILD* 358: *Silvan(o)* | *Pla(---) Bao[ti]us et* | *col(l)egi(um)* | *d(onum) d(ederunt)*. (3) *CIL* III 7822; *IDR* III/3, 385: *Dianae* | *sac(rum)* | *Celsen(i)us* | *Adiutor* | *mag(ister) coll(egii)* | *d(onum) d(edit)*. Датују се у другу половину II до друге половине III века.

³¹⁰ За примере уп. Грбић 2007, 224.

³¹¹ О култовима рудара в. Dušanić 1999, 129–139.

³¹² Noeske 1977, 315дд; Wollmann 1985–1989, 107–118; Dušanić 2004a, 5–32.

³¹³ Loma 2002, 157–158. Уп. *IDR* I 36 = *Tab. cer. D VI*: a.139: *Aper ...* и *Maximus Veneti, princeps*.

До сада је познато шест епиграфских споменика који бележе име заједнице и лична имена Сардеата. Судаћи према тим споменицима, Сардеати су припадали далматско-панонском именском подручју.³¹⁴ Посведочена су следећа имена: *Bisius, Dasas, Dasantis, Di(t?)us, Lonius, Scenobarbus, Mes(ius/-or), Plator, Platius*, која припадају далматско-панонској именској области. Њима се највероватније могу придружити имена: *Tizius Gelsi*³¹⁵ и *Surio Sumeletis*.³¹⁶

Алфелди је насеље у Шипову сматрао муниципијем који је настао од племенске заједнице Сардеата, погрешно га идентификујући са Сплонумом.³¹⁷ Бојановски је касније изнео претпоставку да би име града могло бити Балоје (*Baloie*) према имену станице забележене у *Табули* и код Равената,³¹⁸ коју је убицирао у Шипово, у место Громиле.³¹⁹ Као индицију да је на том месту постојао муниципиј, он узима један фрагментарни натпис у којем се помиње *ordo decurionum*.³²⁰ Често се само један натпис који помиње декурионе, а не и дуумвире или друге муниципалне магистрате или, најзад, име града, не може узети за поуздан доказ о муниципалном статусу места.³²¹ Додуше, трагови римске архитектуре³²² као и римског логора,³²³ указују да се ради о значајнијем насељу које је лежало на комуникацијски важном месту, у близини рудника.³²⁴ Сматра се да је Миниције Фундан, који је био управник провинције Далмације,³²⁵ могао

³¹⁴ Katičić 1976, 180–181. Уп. Piso 2004, 294.

³¹⁵ *AE* 2003, 1509; *Ardevan* 2003, 231–232.

³¹⁶ (а) *AE* 2003, 1509; *Ardevan* 2003, 231–232 и (б) *AE* 1990, 845.

³¹⁷ Alföldy 1962, 3; Alföldy 1965, 158, 164, нап. 86, „ein einheimisches Munizipium”.

³¹⁸ *Tab. Peut.* V 4; *Rav.* 217, 19.

³¹⁹ Bojanovski 1974a, 347–373; Bojanovski 1988, 287–292. Ранији истраживачи убицирали су ову станицу у разна места у долини Врбаса: Tomaschek: Мркоњић Град или Мајдан; Radimsky 1893, 340–341: Мајдан; Truhelka, *GZMS* IV, 1892, 347: у место Билајац (Мали Билај); Miller 1916: јужно од планине Подрашнице (*CIL* III 14976), станица је тражена и на другим местима: Доњи Унац, Драговић, Липник, Јајце, Подлипи, Треново. Уп. Pašalić 1960, 23, 31 са лит. и прегледом проблема убикације.

³²⁰ *CIL* III 13982: ---]L(?)LV | [mat]ri | [opti]mae et | [pi]entissimae | [v]ivae | [pos]uerunt | [l(ocus)] d(at)us d(ecreto) d(ecurionum). Уп. Alföldy 1965, 164, 86; Bojanovski 1974a, 352–353; црт. 1. Као додатни аргумент узима натпис: --- Au]gusto et [Romae?] sq[crum ---

³²¹ Vittinghoff 1977, 8–9; уп. Alföldy 1963, 86 и нап. 31; Rupprecht 1975, 52 и нап. 4.

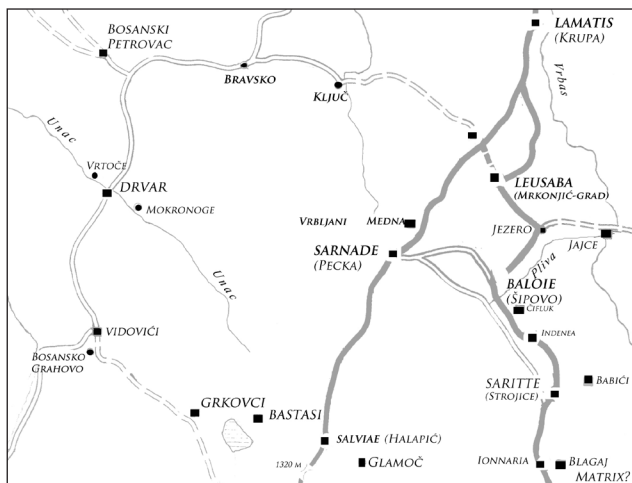
³²² За маузолеј у Шипову: D. Sergejevski, *GZMS* III, 1952, 50; N. Cambi, *Godišnjak* СБИ XX/18, 1982, 91–109.

³²³ Pašalić 1960, 22. Уп. натпис: Bojanovski, *ARadRaspr* 7, 1974, 347–349 (*AE* 1975, 677), друга половина II века.

³²⁴ Pašalić, *GZMS* 9, 1954, 55; Pašalić 1960, 18; Alföldy 1965, 158. Присуство оријенталаца: Sergejevski, *GZMS* 38, 1926, 157, сл. 2: [Mi]nerva[e] | sacr(um) ex vo(to) | L. Publicius | Telespho[r]u[s] | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

³²⁵ *PIR*² M 612; Thomasson 1984, 92, 17, 30.

Територија Сардеата

бити патрон града.³²⁶

Фундану је на томе

месту био поди-

гнут почасни натпис, и судећи по једном новијем археолошком открићу,

бронзана статуа.³²⁷

Раније смо поменули како је Бојановски изнео претпоставку да се центар заједнице Сардеата могао налазити нешто западније, у месту Бастаси на Унцу — у подручју које се иначе приписује заједници Дициона.³²⁸ Наиме, мишљење да се Сардеати не могу тражити толико источно (око Шипова) аутор је засновао на чињеници да се у актима концила Салоне из 533. године наводи да је *Sarziaticum* припадао јурисдикцији лудрунске бискупије.³²⁹ Осим тога, везујући се за овај податак, помишљао је да је од сардеатске заједнице настао муниципиј који је испрва приписао Диционима. Овај аутор, вероватно с правом, везује име *Sarziaticum* за племе, односно заједницу Сардеата. Међутим, тај облик може подразумевати, осим речи **municipium*³³⁰ и реч **territorium*. На више места на простору Илирика тај термин подразумева наследну форму перегриних заједница, односно територијалну јединицу без градског статуса нарочито у позном периоду.³³¹ Као аналогни пример може се узети случај Аква (*Aquae*,

³²⁶ R. Syme, *Roman Papers* VII, (ed. A. R. Birley), Oxford 1991, 106–119.

³²⁷ Sergejevski, *GZMS* 38, 1926, 155–157, сл. 1; *ILJug* 1627: C. Minicio | L. filio Pap(iria) | Fundano VII|vir(o) epulonum trib(un)o | leg(ionis) VII fulminatae | quaestori tribuno | [pl]ebis praetori leg(ato) | [leg(ionis) XV A]pollinaris | [---]PIAE | [---]UR | [---]. За статуу в. V. Paškvalin, *Godišnjak* CBI 36, 2007, 181–183, 188–189, сл. 2.

³²⁸ Уп. § 2.1.2.3. Бојановски је касније одустао од ове претпоставке.

³²⁹ *Ludrensis vero episcopus Magnoticum, Equitinum, Saluiaticum et Sarsaticum.*

³³⁰ Уп. § 2.1.2.3.

³³¹ M. Pillon, *DHA* 28/1, 2002, 52–54.

Прахово) у Горњој Мезији, додуше позни, који је у изворима означен као *territorium*.³³²

Дачки натписи у којима се помиње ова племенска заједница, односно њени припадници који су пресељени у Дакију заједно са Делматима и Пирустима, указују на то да је матична *civitas Sardiatium* постојала средином II века. Стога постоји могућност да је она остала ван градске јурисдикције.

НАТПИСИ

58. Надгробни натпис из Албурнуса у провинцији Дакији, пронађен у секундарној употреби у цркви Св. Николе у месту Абруд.

CIL III 1266 (*IDR* III/3, 418; *Ardevan* 2003, 229, бр. 1; *P. Forisek, HPS* 11, 251–252, 9; *AE* 2004, 1182, спомен).

D(is) M(anibus) | Cassiae Pere|grinae integ[r]a[e] | vix(it) an(nos) XXVII f(ecit) Bi|sius Scenob(arbi?) Sard(ias) | coniug(i) b(ene) m(erenti).

Гентилно име *Cassia* јавља се у натпису из Мркоњић Града (*CIL* III 13238), у близини матичне територије Сардеата. Име *Bisius* је у вези са *Baezo, Bizo* в. *Katičić* 1963, 265; 1967, 180; *Alföldy* 1969, 165, карактеристично за далматско-панонску област. За *Scenobarbus* в. бр. **23** (Делмати), бр. **67** (Дезидијати), бр. **90** (Колапијани); бр. **104** (Бреуци). Нарона: *CIL* III 8437; Апулум: *IDR* III/5, 522; *CIL* III 7800; припада, такође далматско-панонској групи имена, в. *Katičić* 1963, 274–275; 1967, 180.

59. Вотивни натпис из Албурнус Мајора (*Roşia Montană, Dalea, Valea Nanului*).

I. Piso, AMN 39/40, 2002/03, 206, 8; *Alburnus Maior* 1, 345, 6; *Ardevan* 2003, 240, бр. 4; *AE* 2003, 1508; *ILD* 407.

[N]imp(his) (!) | Ael(ius) Mes(---) | Sar(diata?) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Допуна *Sar(diata)* у четвртом реду чини се сигурном, имајући у виду друге потврде са истог локалитета. Дедикант је добио римско грађанско право у време Хадријана, али наводи заједницу из које је потекао (и чијем колегију припада?). Когномен *Mes(---)* могло би бити од епихорског имена *Messus, Messor* или *Mesius, Mesor*; *Rendić-Miočević* 1989, 465–466; *Silvanus Messor*; *Alföldy* 1969, 246–7.

60. Вотивна ара, 60,5 x 30,5 x 25,5 цм. Пронађена у Албурнусу (*Roşia Montană, Dalea*).

V. V. Zirra, al., Alburnus Maior 1, 339–340, бр. 2 (*AE* 2003, 1943).

³³² Уп. § 3.1.2.

Asclepio | M. Ul(pius) Cle(mens?) | et Ael(ius) Me|s(---) ex vo(to) p(osuerunt).

Други дедикант натписа, *Ael(ius) Mes(---)* највероватније је иста личност као у натпису бр. 59.

61. Вотивна ара од пешчара, 74 x 33,5 x 22,5 цм. Пронађена у Албурнусу (Roşia Montană, Dalea).

V.V. Zirra et al., *Alburnus Maior*, 337, бр. 1; сл. 14. 1; црт. 5. 1 (Ardevan 2003, 229, бр. 3); *AE* 2003, 1492; *ILD* 402. Уп. Piso 2004, 286, бр. 136.

Fortun(ae) | Aug(ustae) sac(rum) | Plator Sar(diata) | v(otum) s(olvit) l(ibens).

Скраћеницу *Sar.* у другом реду, као и у случају натписа бр. 59, треба разрешити *Sar(diata)*. Мање је привлачна претпоставка коју су изнели први издавачи да је у питању патронимик, сматрајући да је филијација обавезни део переграине формуле илирских (sic!) имена, што не може бити прихватљиво тумачење натписа. Такву интерпретацију одбацују и Р. Ардеван. За име *Plator* в. бр. 23, 57, 69.

62. Вотивна ара од кристалног кречњака, 70 x 35,5 x 26 цм. Пронађена у Албурнусу (Roşia Montană).

C. Crăciun / A. Sion, *Alburnus Maior* 1, 304–305; сл. 15, 2; сл. 18, 2 (*AE* 2003, 1491; *ILD* 401).

Ael(ius) Qui|ntus Di[t(i)]?| Genio co|[ll]egi(i) Sard|[i]a[t]arum.

Патронимик на крају реда претходни издавачи читају *Di(i)* (тј. име *Dius*). Можда би се пре могло читати *Di[t(i)]?* далматско-панонско име в. Katičić 1963, 269; 1976, 180. Чини се да би на крају реда могло недостајати једно слово.

63. Вотивна ара, 66 x 30,5 x 19 цм. Пронађена у Албурнусу (Roşia Montană, Drumuş).

C. Crăciun / A. Sion, *Alburnus Maior* 1, 2003, 259–298 (Ardevan 2003, 230, бр. 6; *AE* 2003, 1488; *ILD* 398).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D|asas L[o]|ni col|legi(i) S^fardiate(nsium) | d(onum) d(edit).

Дедикант натписа, *Dasas Loni*, помиње се и у купопродајном уговору сачуваном на воштаној табlici из Албурнуса (рудник Св. Екатарина): *CIL* III, стр. 956 = *IDR* I 51: ... *agnovit | Dasantis Loni qui et [---] ...* Име *Dasas* карактеристично је за далматско-панонску именску област: Katičić 1976, 181. За име *Lonius* уп. *AE* 2003, 1505 (*Alburnus Maior*).

Друга половина II века.

64. Ара од кречњака, 54,5 x 26 x 27 цм. Пронађена у Албурнусу (Roşia Montană, Drumuş).

С. Crăciun / А. Sion, *Alburnus Maior* 1, 294, бр. А; сл. 15,1; црт. 18, 1 (Ardean 2003, 230, бр. 5; *AE* 2003, 1487; *ILD* 396).

Platius | Dasantis | Genio | Sardiate(nsium) | d(o?)n(um?).

Споменик је посвећен *genio Sardiate(nsium)*. У светлости претходна два натписа, вероватно се подразумева реч *collegii*. Име *Platius* у вези је са далматским именом *Plator* (Alföldy 1964, 78; Alföldy 1969, 267); јавља се у Далмацији у натпису из Бусија код Гламоча (*ILJug* 760, *Salvium*). У Албурнусу је посведочено још два пута: *AE* 2003, 1482; *AE* 2003, 1481. За *Dasant-* (*Dasas*) в. Katičić 1964, 268–269; 1976, 181.

2.1.3. CIVITATES НАРОНИТАНСКОГ КОНВЕНТА

Судбени конвент (*conventus iuridicus*) са центром у Нарони био је највећи од три судска округа Далмације. Јурисдикцији Наронитанског конвента просторно је припадало врло велико подручје: источно од Неретве на западу и Врбаса³³³ до граница провинције на истоку и североистоку.³³⁴ У његов састав улазило је тринаест перрегриних заједница које Плиније набраја абecedним редом: *Cerauni* (§ 2.1.3.1); *Daversi* (§ 2.1.3.2); *Desititates* (§ 2.1.3.3); *Docleatae* (§ 2.1.3.4); *Deretini* (§ 2.1.3.5); *Deraemistae* (§ 2.1.3.6); *Dindari* (§ 2.1.3.7); *Glinditiones* (§ 2.1.3.8); *Melcumani* (§ 2.1.3.9); *Naresi* (§ 2.1.3.10); *Scirtari* (§ 2.1.3.11); *Siculotae* (§ 2.1.3.12); *Vardaei* (§ 2.1.3.13).

2.1.3.1. *Civitas Cerauniorum*

Међу заједницама Наронитанског конвента у Плинијевом списку помиње се име Кераунија, заједнице која је бројала 24 декурије (*Cerauni decuriis XXIII*).³³⁵ О тачном положају ове *civitas* немамо поуздане податке, али се претпоставља да су живели на истоку провинције. Птоlemeј смешта Керауне изнад Дерија, али је тумачење његовог текста на овој месту проблематично и не може помоћи да се ближе одреди положај заједнице Кераунија. Њихов положај обично се утврђује у односу на племе чија је идентификација и убикација спорна. Алфелди је сматрао да је ова перрегрина заједница формирана на територији племена Пируста, чија је *civitas* укинута након Далматско-панонског устанка.³³⁶ Према имену, које би указивало на планинске крајеве, заједница се локализује у планине северне Албаније или око горњег тока Таре и Лима.³³⁷ Доцнија истраживања показала су да је етничка и политичка слика источног дела провинције Далмације, у периоду о коме наши извори говоре, изгледала нешто другачије него, онако како је Алфелди претпоставио.³³⁸ Стога вероватно и Керауније, као и Скиртаре и Сикулоте треба тражити на другом

³³³ Односно, границе између Мезеја и Дезидијата.

³³⁴ За источну границу провинције Далмације најскорије: Лома 2010, 131–136 са лит. 335. Plin. *NH* III 143.

³³⁶ Детаљније о томе: § 2.1.3.12.

³³⁷ Zippel 1977, 197; Alföldy 1965, 57.

³³⁸ Ове три заједнице нису настале као резултат политичке поделе племена Пируста, в. § 2.1.3.11 и § 2.1.3.12.

месту, односно, југоисточније у односу на убикацију какву су ранији аутори предлагали,³³⁹ премда нема довољно података који би могли говорити о тачнијој убикацији ове *civitas*.

2.1.3.2. *Civitas Daversorum*

Племе Даорса или Даверса помиње се у раним изворима, код Хекатеја, који их погрешно сматра трачким племеном.³⁴⁰ Страбон их смешта у подручје око Неретве: ὁ Νάρων ποταμὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαόριζοι καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Πληραῖοι.³⁴¹ Предримски центар племена налазио се у месту Ошанићи, где је откривена импозантна хеленистичка акропола.³⁴² Као и други илирски градови, Даверси су ковали новац по узору на грчки. Досад је пронађено девет новчића са легендом Δαορσεῶν³⁴³ са реверсном представом брода. То се обично узима као знак да су живели у доњем, пловном току Неретве,³⁴⁴ и да су имали излаз на море.³⁴⁵ Осим натписа на новцу, недавно су објављени и графити на керамичким посудама ΔΑΟΡΣΟΙ.³⁴⁶

Пре Трећег илирског рата, Даорси/Даверси си били под влашћу Ардијеја. Тит Ливије бележи да су 167. пре Хр. стекли *immunitas* према Аницијевој формули, као награду што су напустили Генција. Наиме, они су одбили да пруже помоћ Генцијевом брату Караванцију, и пришли су Римљанима.³⁴⁷ Због притиска Делмата, Даверси и Исејци су се обратили за помоћ Риму, који 156. ступа у рат са Делматима.³⁴⁸

³³⁹ Loma 2002, 155.

³⁴⁰ Hecat. frg. 175 (FGrH 93–97); уп. Patsch, *JÖAI* 10, 1907, 169; 1922, 40–44; Alföldy 1965, 47.

³⁴¹ Strab. VII 5.5.

³⁴² K. Hörmann / V. Radimski, *GZMS* IV, 1879, 40–49; Ђ. Basler, *Naše starine* III, 1954, 79–94; Z. Marić, *GZMS* XXVII/XXVIII, 1976, 173–235; Z. Marić, *Godišnjak CBI* X/8, 1973, 109–124; B. Marijanović, *Godišnjak CBI* XXXI / 29, 2000, 37–52.

³⁴³ Ђ. Basler, *GZMS* XXVI, 1971, 333; Z. Marić, *GZMS* XXVII–XXVIII, 1973, 237–258; Z. Marić, *Godišnjak CBI*, XIII/11, 1976, 253; I. Marović, *Godišnjak CBI* XIII, 1976, 229; M. Kozličić, *GZMS* 35/36, 1980–81, 172–175, 1–5; Војановски 1988, 88, нап. 2; Wilkes 1992, 175, 177. Од укупно шездесетак примерака нађених у Ошанићима, у највећем броју пронађен је новац краља Балаја. Rendić-Miočević 1964, 83.

³⁴⁴ Wilkes 1969, 164.

³⁴⁵ Patsch 1922, 41.

³⁴⁶ Z. Marić / M. Forić, *Godišnjak CBI* XXXIV/32, 2005, 181–197; Z. Marić, *Godišnjak CBI* XXXV/33, 2006, 125–145.

³⁴⁷ Liv. XLV 26: *Daorsis quoque immunitatem dare, quod relicto Carauantio cum armis ad Romanos transissent*. Уп. Pol. XXXII 18.2. Wilkes 1992, 173–174.

³⁴⁸ Уп. § 2.1.2.1. Pol. XXXII 9. 4–5. О односима Даорса и Делмата Pol. XXXII 18. 2, 4–5. App. III. 2. Δαορθῶ.

Према формули сачуваној код Плинија, у доба Принципата Даверси су били организовани у врло малу перегрину заједницу коју је чинило свега 17 декурија (*Daversi XVII*): према броју декурија та је заједница била једна од најмањих у Далмацији; после њих су само Деретини са XIV декурија. Птоlemeј их смешта у суседство Мелкумана и Вардеја.³⁴⁹ Обично се сматра да се територија племенске *civitas* Даверса простирала од Стоца на Брегави где се, како је претпостављено, налазио центар перегрине заједнице.³⁵⁰ Простирали су се на југ ка Љубињу и Доњој Требимљи,³⁵¹ где су се граничили са заједницом Деремиста, а о суседским везама Да-

³⁴⁹ Ptol. II 16.5: Δαούρσιοι.

³⁵⁰ Alföldy 1965, 47.

³⁵¹ Bojanovski 1988, 96–97.

верса и Деремиста сведочи и једна војничка диплома пронађена у Салони (бр. 65). Бојановски им приписује подручје од Мостара на северу (Бијело Поље, Бише Поље) до Поповог поља на југу. Међутим, имајући у виду Плинијеве податке о броју декурија, чини се да је то преширок простор за овако малу *civitas*. Наиме, територија заједнице сасвим је извесно била знатно мања у односу на простор који је племе заузимало у предримско доба, или чак у периоду пре августовске реорганизације. Видимо да су крупне административне промене погодиле и друга племена јужноилирског подручја.

Вилкс сматра да су територије Даверса као и Плереја, Ардијеја и Наренсија биле укључене у територију Нароне према једном натпису из Стоца у којем се помиње *T. Flavius Blodi f. Plassus, aed(ilis), IIII vir iure dicundo Naronae*.³⁵² Натпис, међутим, не говори ништа о Даверсима, већ о томе да је домаће становништво (тј. виши слојеви) учествовало у градској управи Нароне. Затим, указује на то да је област око Брегаве управно вероватно припадала Нарони. Извесно је, међутим, да су Даорси били организовани као *civitas peregrina*. Реципијент једне од укупно три војничке дипломе издате за Далмацију био је пореклом из племена Даверса: *Venetus Diti Daversus, pedes cohort(is) IIII Alpinorum* (бр. 65). Диплома сведочи да је ова перегринна заједница постојала 93. године, а вероватно и у II веку. Осим тога, *civitas* је посведочена и на надгробном натпису једног војника кохорте *IIII Delmatarum*, пореклом из ове заједнице (бр. 66), који је служио и умро у Горњој Германији.

У натписима који потичу са територије заједнице посведочена су домаћа лична имена, карактеристична за југоисточно именско подручје:³⁵³ *Epicadus, Gentius, Pinnes, Munnius, Glavus, Plassus, Zanatis, Annaeus, Vato*. Присуство Италика епиграфски је документовано у подручју око Стоца, што је очекивано с обзиром на близину Нароне.³⁵⁷

³⁵² Надгробни споменик од белог мермера, 111 x 143 x 180 cm, натписно поље у раму, украшеним лишћем. Пронађен 1939. године на обали Брегаве код Стоца. Sergejevski, *GZMS* 3, 1948, 167; Rendić-Miočević, *VAHD* 52, 1950, 47; *ILJug* 117: *T. Flavio Blodi f(ilio) | Plasso patri | pientissimo an(norum) L | et Flaviae Tattae matri | an(norum) XXXX bene meritae | et T. Flavio Epicado fratri | an(norum) XII et T. Flavio Laedioni | [---] aed(ili) IIIIvir(o) i(ure) d(icundo) Naronae | [---] Laedio f(ilius) vivos (!) sibi et s(uis) f(ecit)*. Wilks 1969, 249 са напоменом 5, 251.

³⁵³ Katičić 1962.

³⁵⁴ *CIL* III 8437.

³⁵⁵ *CIL* III 8437. За име в. Katičić 1962, 108; Alföldy 1965, 249.

³⁵⁶ *ILJug* 111 (Сјекосе). Име *Glavius, Glavus* јавља се код Доклеата, у натпису бр. 72: *Te-meiae Glavi f(iliae)* и на војничкој дипломи бр. 175: *Glavio Navati f. Sirm*. Mayer 1957, 151; Falileyev 2007, 54; келтско, Alföldy 1969, 212.

³⁵⁷ V. Atanacković-Salčić, *Tribunia* 5, 1979, 13–17, сл. 2, таб. VII (Bojanovski 1988, 102; Škegro 1997, 90, бр. 29): *D(is) M(anibus) s(acrum) | Caesidio | Quadratiano | patri pientissimo qui*

Перегринна заједница трајала је вероватно до оснивања муниципија Дилунтума, који је највероватније настао на територији Даверса. Датум настанка тога града везује се за другу половину II века, под Хадријаном или Марком.³⁵⁸ Топоним је забележен на путу Нарона–Скодра у *It. Ant.* 338, 5: *Dallunto* и у *Tab. Peut.* V 5: *Dilunto*, на растојању од 25 миља од Нароне. Алфелди и Вилкс³⁵⁹ средиште Дилунтума смештају у Доњу Требимљу, на основу места наласка надгробног натписа који помиње Аплија Пласа, декуриона муниципија Дилунтума.³⁶⁰ С обзиром на такву убикацију, Алфелди је сматрао да је Дилунтум настао од заједнице Дерамиста.³⁶¹ Нови епиграфски подаци, међутим, показују да су Дерамисте административно постојали као перегринна *civitas* 152. године, претпоставимо, и након тога. У томе случају, уколико би се прихватио Алфелдијев став да је муниципиј Дилунтум настао на темељу ове заједнице, датум његовог оснивања би морао падати у време Марка Аурелија. Бојановски, насупрот Алфелдијевом мишљењу, сматра да је град настао на темељу заједнице Дарорса и предлаже да се градски центар Дилунтума убицира на месту Стоца (центра перегрине заједнице Даверса), где су пронађени значајни римски остаци.³⁶² Као аргумент за такву убикацију Дилунтума Бојановски узима и један фрагментарни натпис из Стоца на коме се, изгледа, помиње *ordo decurionum*.³⁶³ У свакоме случају, постојање перегринних заједница на простору југоисточне Херцеговине протеже се дубоко у II век. То говори да је процес романизације на овом простору текао успорено.

НАТПИСИ

65. Војничка диплома од 13. јула 93. године, додељена *Veneto Diti f(ilio) Davers(o)*. Пронађена је у Салони.

CIL XVI 38 (p. 215) = *CIL III p. 859* (p. 1966) = *CIL XII 74*.

vixit | annos LXXX | Tertianus et | Quadratianus | filii fecer(u)nt.

³⁵⁸ Alföldy 1965, 144.

³⁵⁹ Wilkes 1969, 259.

³⁶⁰ Натпис се датује у другу половину II века. D. Sergejevski, *GZMS* 47, 1935, 17–18; сл. 4, 1; *AE* 1939, 300; Bojanovski 1977, 82, бр. 7; *ILJug* 1740; *AE* 1980, 677: *D(is) M(anibus) s(acrum) | P. Aplio Pla[s]so patri pientis[simo] dec(urioni) m(unicipii) Dil(unti) | et A[nniae] fil(iae)] infeliciss[im]a(e) def(unctae) an(norum) VIII(?) | P. Aplius Anni[us] v(ivus) sibi et | suis fecit.*

³⁶¹ Alföldy 1965, 144.

³⁶² Bojanovski 1988, 88–102.

³⁶³ *CIL III 13874*; уп. Bojanovski 1988, 100: --- | ---]A(?)I(?)R(?)I(?) R(?)[--- | ---]MC OB[---] | [---]dicati[--- | ---]M[---] | [---]COS[--- | ---]VN[---] | [---] d(---) d(---) | [---?]. Предложено читање реда 7: *l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*.

Imp(erator) Caesar divi Vespasiani f(ilius) Domitia|nus Augustus Germanicus pontifex maxi|mus tribunic(ia) potestat(e) XII imp(erator) XXII | censor perpetuus co(n)s(ul) XVI pater patriae | peditibus et equitibus qui militant in coho(r)|te III Alpinorum et in VIII Voluntariorum | civium Romanorum qui peregrinae condicio|nis probati erant et sunt in Delmatia sub Q. Pom|ponio Rufo qui quina et vicena stipendia | aut plura meruerunt item dimisso ho|nesta missione emeritis stipendiis | quorum nomina subscripta sunt ipsis | liberis posterisque eorum civitatem || dedit et conubium cum uxoribus | quas tunc habuissent cum est civi|tas iis data aut si qui caelibes essent cum | iis quas postea duxissent dumtaxat | singuli singulas a(nte) d(iem) III Idus Iulias | M. Lollio Paullino Valerio Asiatico Saturnino | C. Antio Iulio Quadrato co(n)s(ulibus) | cohort(is) III Alpinorum cui prae(e)st | C. Vibius Maximus | pediti | Veneto Diti f(ilio) Davers(o) | et Madenae Plarentis filiae uxori eius Deramist(ae) | et Gaio f(ilio) eius | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae || Imp(erator) Caesar divi Vespasiani f(ilius) Domitia|nus Augustus Germanicus pontifex ma|ximus tribunic(ia) potestat(e) XII imp(erator) XXII co(n)s(ul) XVI | censor perpetuus pater patriae | peditibus et equitibus qui militant in co|horte III Alpinorum et in VIII Volun|tariorum civium Romanorum qui | peregrinae condicionis probati erant | et sunt in Delmatia sub Q. Pomponio | Rufo qui quina et vicena stipendia | aut plura meruerunt item dimisso | honesta missione emeritis stipen|diis quorum nomina subscripta | sunt ipsis liberis posterisque eorum | civitatem dedit et conubium cum | uxoribus quas tunc habuissent | cum est civitas iis data aut si qui caeli|bes essent cum iis quas postea duxis|sent dumtaxat singuli singulas | a(nte) d(iem) III Idus Iulias | M. Lollio Paul(l)ino Valerio Asiatico Saturnino | C. Antio Iulio Quadrato co(n)s(ulibus) | cohort(is) III Alpinorum cui prae(e)st | C. Vibius Maximus | pediti | Veneto Diti f(ilio) Davers(o) | et Madenae Plarentis filiae uxori eius Deramist(ae) | et Gaio f(ilio) eius | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in muro | post templum divi Aug(usti) ad Minervam || A. Volumni Expectati | Q. Orfi Cupiti | Cn. Egnati Vitalis | Sex. Manli Cinnami | L. Pulli Sperati | P. Atini Amermni | L. Pulli Verecundi.

За име *Venetus* в. Alföldy 1969, 323, OPEL IV 154; уп. бр. 57; *Ditus*: Katičić 1963, 269; 1976, 180; Alföldy 1969, 189. Име жене рецепијента *Madena*, јавља се у Равени, у натпису морнара из Далмације (*CIL* XI 68); Alföldy 1969, 235. Посведочено је у Панонији, код Азала: *Madena Lasci f.* (*RIU* 731; Мócsy 1959, 55, 248; Grbić 2013, 134–135); *Matena* (бр. 116). Уп. келтска образовања: Ellis Evans 1967, 230–231: *Madi*, *Madicenus*, *Madia* (*CIL* V 4697); *Madico* (*CIL* V 4602), *Madicua* (*CIL* XIII 3624); *Mado*, *Madu* (*CIL* III 8376), *Madui*, *Maduio*, у Подрињу (Вишеград), *Mad-ussa*, в. Лома 2003–2004, 40, нап. 36; 53; Alföldy 1969, 235: *Madus*.

66. Надгробни натпис из Горње Германије (Bingerbrück, *Bingium*), урезан на бази за статуу; изнад је статуа војника у ниши. Налази се у музеју Römerhalle, Kreuznach.

CIL XIII 7507.

Annaius Prvai f(iilius) Daverzus | mil(es) ex coh(orte) IIII Delmatarum | ann(or)um XXXVI stipend(iorum) XV | h(ic) s(itus) e(st) h(eres) p(osuit) Annaius Prvai f(iilius) Daverzus mil(es) coh(ortis) IIII Delmatarum.

Према фотографији споменика (Foto-Archiv CIL, Inv.-Nr. РН0000435) слово *Z* у етнику *Daverzus* урезано је са средњом хоризонталном цртом; може бити да графика означава глас који не постоји у латинском; за различите графичке облике слова *Z*, додуше, у интервокалском положају уп. нпр. бр. **108**, натпис из Комина: *CIL III 8302 (Brizidia)*. Име *Annaius* карактеристично је за југоисточну именску област, Katičić 1964a, 15–16; 1976, 179. Име *Prvaius* јавља се само на овоме месту, у вези је са *Prevo*, в. Alföldy 1969, 270, 271.

Натпис се датује у другу половину I века.

2.1.3.3. *Civitas Desitiatum*

Време када је племе Дезидијата дошло под римску власт значајно је пре свега за историју римских освајања на тлу Илирика. Наиме, питање да ли је Октавијан током рата у Илирику освојио цео простор данашње Босне у великој мери зависи од тога да ли у Апијановом племену Δαίσιοι можемо препознати Дезидијате. Проблем почива на тумачењу једног места код Апијана где се помињу *Dasioi* у којима се у савременој литератури покушавају препознати Дезидијати.³⁶⁴ Наиме, у рукописима стоји Δαίσιοι τε, док је Δαισιτίαται конјектура коју је предложио Швајгхојзер (1785. год.).³⁶⁵ Према Вулићевом мишљењу конјектура се може сматрати врло поузданом.³⁶⁶ Као потпору за ово тумачење, Вулић доноси пример племена Περθερνάται које је идентификовао са Плинијевим Партинима (*Partheni*), и које је, како смо видели, покушао да смести у ужички крај, сматрајући, по свему судећи погрешно, да их треба разликовати од Партина. Међутим, Дезидијати се код Апијана само помињу и, као и већина племена у задинарској Далмацији, извесно нису освојена

³⁶⁴ App. III. 17.

³⁶⁵ Schweighäuser 1785; Vulić 1934, 166. Према Вулићевом мишљењу, није немогуће да су Дезидијати били споменути на крају поглавља 28. где је лакуна. Издање Viereck / Roos задржава читање: Δαίσιοι τε; тако и: Šašel Kos 2005, 68.

³⁶⁶ Уп. § 2.2.1.4.

у Октавијановом походу.³⁶⁷ Треба рачунати са Тиберијевим Панонским ратом 12–9. године као са најважнијим догађајима у освајањима панонских племена, у која спадају и она која су касније укључена у провинцију Далмацију. У том смислу важан је Страбонов податак, где писац Дезидијате убраја у панонска племена према њиховој етничкој припадности.³⁶⁸ Сматра се да је етник **Daisitiātes*, изведен суфиксом *-at-* из панонске речи за „зид“, **daesā* < *daizā*, а која је и у основи имена панонских Андизета.³⁶⁹

Civitas peregrina која је организована од племена Дезидијата свакако је морала постојати у времену након Тиберијевог Панонског рата, када им је био наметнут порез и обавезна регрутација, будући да су имали проминентну улогу у Далматско-панонском устанку 6–9. године, који је био реакција на тешке намете. Управо су Дезидијати дали једног од вођа побуне, који се у изворима помиње као Батон Дезидијатски, насупрот истоименом вођи Бреука.³⁷⁰ Није познато да ли је након слома устанка неки део земље одузет заједници, али се мора рачунати с тим да су успостављене чврсте мере пацификације.

Из Плинијевог списка сазнајемо да је у периоду након реорганизације, односно по августовској формули, *civitas* Дезидијата имала 103 декурије (*Desitiates CIII*). Према броју декурија Дезидијати су имали највећу перегрину заједницу Наронитанског конвента. Перегрина заједница заузимала је пространу територију уз обале реке Босне и можда до Врбаса, све до границе провинције која је ишла линијом северно од Добоја и протезала се на југ до подручја око горње Неретве и планине Бјелашнице, где се додиривала са Наренцијима. Источно од Дезидијата, на Дрини, налазила се *civitas* Диндара.³⁷¹ Није сасвим јасно где су се Дезидијати граничили са Мезејима, али чини се да би та граница могла бити обала Босне. Простор око Лашве могао је већ припадати мезејској *civitas*,³⁷² односно доцније Бистуама.

Значајно сведочанство о територији и границама и уређењу перегрине заједнице Дезидијата пружа милијацијски натпис из Салоне из 19–20. године (бр. 47, § 2.1.2.3), који бележи изградњу пута од Салоне *ad Hedum castel(lum) Daesitiatium*. Из натписа дознајемо да је један кастел у оквиру перегрине заједнице носио назив *Hedum*, чиме је даље осветљена и унутрашња организација заједнице, која је у своме саставу

³⁶⁷ Syme 1933, 71.

³⁶⁸ Strab. VII 5.3. Δαισιτιᾶται, ὡν Βάτων ἡγεμόν.

³⁶⁹ Anreiter 2001, 61–62: „Bevohner eines Gebietes mit vielen Wällen / Mauern.”

³⁷⁰ Vell. Pat. II 115. 4; Cass. Dio LV 29. 2; 32; 34; LVI 16; Suet. *Tib.* 20.

³⁷¹ Wilkes 1969, 171: предлаже простор око Јахорине.

³⁷² Alföldy 1965, 53.

Дезидијати

имала *castella*. Вероватно је да је *Hedum castellum* био центар дезидијатске *civitat*.³⁷³ Центар се обично убицира у Брезу код Сарајева,³⁷⁴ где је откривен изузетно важан натпис у којем се помиње *princeps Desitiatum* (бр. 67) и његова породица. Осим тога, на том месту нађени су трагови значајнијег епихорског насеља.³⁷⁵

Захваљујући епиграфским споменицима сразмерно смо добро обавештени о управним фазама ове заједнице. Током I века, Дезидијати су били под управом војног префекта, о чему сведочи натпис из Самнијског Бовијанум Ветуса

(бр. 51), са којим смо се сусрели говорећи о заједници Мезеја.³⁷⁶ Споменик говори о истовременој команди префекта над две перегрине заједнице: *[pr]aef(ecti) civitat*is *Maeze[ior(um) | et civitat(is) Daesiti]atium*, које су, како се види по Плинијевом списку, припадале различитим судбеним конвентима. Епиграфски је посведочена и аутономна управа: аутохтони принцепс перегрине заједнице Дезидијата посведочен је поменутиим натписом из Брезе (бр. 67), који се датује у средину II века. На основу царских гентилиција ових личности да се закључити да је заједница Дезидијата постојала средином II века, у време Хадријана, а вероватно и касније. Споменик, даље, показује да је додељивање грађанских права било појединачно и највероватније ограничено на више друштвене слојеве племенске заједнице. Наиме, принцепс заједнице Дезидијата, *T. F(lavius) Valens Varron(is) f.* (бр. 67) припада првој генерацији Римских грађана, као и његова жена *Aelia Iusta Scenobarbi f.*, док ћерка носи Трајанов гентилициј. Осим појединачних додела, до грађанског права су Дезидијати долазили и кроз војну службу (бр. 68, 69). Судаћи по антропонимији, Дезидијати

³⁷³ Насеља Дезидијата: В. Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo 1976, 187–237; Bojanovski 1988, 145.

³⁷⁴ V. Paškvalin, *AP* 17, 1975, 57–62; Bojanovski 1988, 145.

³⁷⁵ Дезидијатска некропола у Брезе: V. Paškvalin, *AP* 17, 1975, 57–62; Paškvalin 1996; 2000; 2008.

³⁷⁶ Уп. § 2.1.2.4.

су припадали далматско-панонском именском подручју.³⁷⁷ Имена која су посведочена епиграфски јесу: *Bato*, *Callo*, *Clarius*, *Dassius*,³⁷⁸ *Liccaius*, [*M*] *usa*(?),³⁷⁹ *Proradus*, *Sceno*, *Scenus*, *Scenocalus*, *Teuta*,³⁸⁰ *Ursus*, *Vietis*, махом карактеристична за далматско-панонску именску област.³⁸¹ Изузетно је значајан натпис из Жупче код Брезе који помиње чланове домородачке дезидијатске породице Батона Ликајевог (*Bato Liccai f.*), и у којем је већина ових имена забележена (бр. 70).

Дуго се претпостављало да је античко бањско насеље на дезидијатској територији,³⁸² које се убицира у Илицу код Сарајева, имало статус града.³⁸³ На једном почасном натпису из времена Диоклецијана, пронађеном у Илици, помиње *r(es) p(ublica) Aq(uarum) S(---)*,³⁸⁴ из чега се (делимично) видело име града, али не и његов правни статус. Аналогни примери показују да термин *res publica*, који чешће долази у натписима III века, не означава „псеудомуниципални статус“, како је то Мочи дефинисао,³⁸⁵ већ једноставно означава „град“, било то место муниципалног, колонијалног или неког другог статуса, што је пракса за коју не недостаје примера.³⁸⁶ Пач је мислио да је насеље имало статус колоније на основу тога што је натпис *CIL* III 13858 прочитао: *Charmidis col(oniae servus)*, уместо *col(onus)*.³⁸⁷ Бојановски је, претпостављајући да се ради о

³⁷⁷ Katičić 1963, 255–292; Katičić 1967, 180–181.

³⁷⁸ *ILJug* 1588.

³⁷⁹ *CIL* III 8377 = 12755.

³⁸⁰ Krahe 1929, 113; Mayer 1957, 335; Alföldy 1964, 95; Alföldy 1969, 309.

³⁸¹ Katičić 1976, 180.

³⁸² Откривени су значајни трагови бање. Уп. и посвете Аполону: *CIL* III 13858; *ILJug* 1579.

³⁸³ Преглед археолошких истраживања: Pašalić, *GZMS* XIV, 1959, 113–136; Pašalić 1960, 68–69; Paškvalin 2008, 101–179.

³⁸⁴ D. Sergejevski, *NMS* 13, 1936, 1, фотографија; *AE* 1937, 248; *ILJug* 1578.

³⁸⁵ Mócsy 1959, 27, 36, 136.

³⁸⁶ Уп. Доклеја: *CIL* III 1705: *res pub[l(ica)] Docleatium*; *CIL* III 4000: *res publica Iasoru(m)*; Андаутонија: *CIL* III 4011: *r(es) p(ublica) And(autoniensium)*; *CIL* III 3968; 10836; *AIJ* 560: *res publ(ica) Siscianor(um)*. Примери да се на племенску заједницу реферише термином *res publica civitatis* + етникон (нпр. *res publica civitatis Dobunnorum*, *RIB* 2250), нпр. *CIL* VII 23073; *AE* 1902, 151; *AE* 1905, 117 (Африка); *AE* 1903, 232; *AE* 2005, 921 (Британија) *AE* 1933, 113 (Германија), итд. Уп. Gascoy 1979.

³⁸⁷ Patsch, *GZMS* VI, 1894, 342; Patsch 1896, 249. *CIL* III 13858; *ILS* 4879; *ILJug* 92. Сличан је случај са натписом из Рогатице (*CIL* III 2766b = 8369 = 12748; *ILJug* 1571): *col Ris(---)*. Пач је на основу тог натписа у Рогатици видео непознату колонију. Међутим, овде је реч о колонији Ризиниј: Alföldy 1962, 363–364; 1965, 141; нарочито: Лома 2010, 297 са нап. 51. Подручје око Рогатице је, како је Светлана Лома аргументовано показала (Лома 2010, 288, нап. 43), највероватније припадало муниципију *Malvense*, са центром у Скеланима.

градском насељу,³⁸⁸ датовао његов настанак у време Марка Аурелија, на основу тога што већина личности са римским грађанским правом носи име *T. Aurelius*.³⁸⁹ Према овоме аутору град није настао урбанизацијом перегрине агломерације, већ дедукцијом ветерана.³⁹⁰

Новим епиграфским налазом из села Кривоглавци — Вогошћа, у близини Илиће код Сарајева, документовано је да је насеље имало муниципални статус.³⁹¹ Натпис открива имена магистрата римског муниципија Аква, Публија Елија Викторина, декуриона *mun(icipi) Aq(arum)*, и његовог истоименог сина, који је био квестор и *Ilvir q(uin)q(uennalis)* истога града. Запажена је концентрација личности са гентилицијем *Ulp(ius)*³⁹² и *Ael(ius)*.³⁹³ Сасвим је извесно да су досељеничке породице (*Catii*,³⁹⁴ *Publicii*), које су епиграфски посведочене на овоме месту, морале имати главну улогу у формирању и доцније животу града, као и у романизаторском утицају на домаће становништво. Мора се рачунати са везама са приморским градовима.³⁹⁵ Тешко је, међутим, рећи да ли је муниципиј обухватио читаву дезидијатску *civitas*. Будући да се ради о врло великој заједници, вероватно је да је граду припао само део територије који је одузет од заједнице.

НАТПИСИ

67. Надгробни споменик од кречњака, 119 x 102 x 65 цм, одбијен са доње и десне стране. Споменик је пронађен у секундарној употреби. Бреза код Сарајева.

G. Čremošnik / D. Sergejevski, *Novitates Musei Sarajevoensis* 9, 1930, 8, фот.; Сергејевски, *Споменик* 93, 1940, 10, фот.; *ILJug* 1582; Alföldy 1969, 319.

Ulpiae T. f(iliae) | Proculae an(norum) XX | T. F(lavius) Valens Varron(is) | f(ilius) princeps Desitiati(um) | et Aelia Iusta | Scenobar[bi f(ilia) | ---

³⁸⁸ Посведочен је један фламен: *AE* 1948, 241 = *ILJug* 90.

³⁸⁹ *CIL* III 2766a; *CIL* III 8375=12749; *CIL* III 13863.

³⁹⁰ *CIL* III 8375 = 12749 (Хацићи): *VIII Aug(usta)*.

³⁹¹ У питању је надгробни натпис на плочи од мермера, преломљеној на два фрагмента која се уклапају, леви фрагмент: 97 x 30 x 30 цм, десни фрагмент: 70 x 30 x 30 цм. Натпис је изгледа био део архитрава. Споменик је пронађен 2006. године. V. Paškvalin 2006, 161–177; *AE* 2006, 1022: [--- *P. Ael(io) Vict]orino dec(urioni) m(unicipii) Aq(uarum) filio infeliciss[imo vix(it)? ann?]os X mens(es) II dies XIII et Ulp(iae) Gallie[nae? con(iugi) i]ncomparabili P. Aelius Victorinus | [---] q(uaestor?) II vir q(uin)q(uennalis) ed (!) sibi viv<u>s fecit.*

³⁹² *CIL* III 8377 = 12755; *ILJug* 91; *AE* 1980, 694.

³⁹³ *AE* 1980, 694.

³⁹⁴ *ILJug* 90.

³⁹⁵ Уп. Лома 2010, 288, нап. 43 и д.

Личности посведочене у натпису припадају слоју романизованог домаћег становништва. За далматско-панонско име *Varro*: Katičić 1963, 278; 1976, 180; *Scenobar[bus]*, в. бр. **23, 63, 90, 104**; Katičić 1963, 274–275; 1976, 180.

68. Војничка диплома из Херкуланума од 7. (6.) марта 70. године, морнару *Nervae Laidi filio Desidiati*.

CIL XVI 11; CIL X 1402; ILS 1989.

Imp(erator) Vespasianus Caesar August(us) | tribunic(ia) potest(ate) co(n)s(ul) II | veteranis qui militaverunt in leg(ione) II | Adiutrice Pia Fidele qui vicena | stipendia aut plura meruerant | et sunt dimissi honesta missione | quorum nomina subscripta sunt ip[s]is liberis posterisque eorum civi[tatem] dedi et conubium cum uxori[bus] quas tunc habuissent cum est | civita[s] iis data aut si qui caelibes | essen[t cu]m iis quas postea duxissent | dumtaxat singuli singulas || a(n)te d(i)em Non(is) Mart(is) | Imp(eratore) Vespasiano Caesare Aug(usto) II | Caesare Aug(usti) filio Vespasiano co(n)s(ulibus) | t(abula) I pag(ina) V loc(o) XXXXVI | Nervae Laidi filio Desidiati | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in Capi[itolio] in podio arae gentis Iuliae || Imp(erator) Vespasianus Caesar August(us) | tribunic(ia) potest(ate) co(n)s(ul) II | veteranis qui militaverunt in leg(ione) II | Adiutrice Pia Fidele qui vicena | stipendia aut plura meruerant | et sunt dimissi honesta missione | quorum nomina subscrip[ta su]nt ip[s]is liberis posterisqu[e] eorum | civitatem dedi et conubium cum | uxori[bus] quas tunc habuissent | cum est civita[s] iis data aut si qui | caelibes essent cum iis quas postea | duxissent dumtaxat singuli | singulas a(n)te d(i)em Non(is) Mart(is) | Imp(eratore) Vespasiano Caesare Aug(usto) II | Caesare Aug(usti) filio Vespasiano co(n)s(ulibus) | t(abula) I pag(ina) V loc(o) XXXXVI | Nervae Laidi filio Desidiati | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in Capi[itolio] in podio arae gentis Iuliae | latere dextro | ante signum Lib(eri) Patris || C. Helvi Lepidi Salonitani | Q. Petroni Musaei Iades[tini] | L. Valeri Acuti Salonit(ani) | M. Nassi Phoebi Salonit(ani) | L. Publici Germulli | Q. Publici Macedonis | Neditani | Q. Publici Crescentis.

За име *Nerva*: Alföldy 1969, 227; *Laidus*: уп. име илирског краља Σκερδιλαιδας, Katičić 1962, 110–111; 1964a, 16; 1967, 180; Alföldy 1969, 227; уп. домаћа имена у делматском Ридеру: *Laedicalius*, *Laediedietis* (Katičić 1962, 111; Alföldy 1969, 91). За учешће у *bellum Vitellii* на Веспасијановој страни уп. бр. **57, 97, 98, 170** (*vicena stipendia aut plura*); J. C. Mann, *EpStud.* 9, 1972, 234; Dušanić 1978, нап. 74. Легија *II Adiutrix* је састављена од морнара (Тас. *Hist.* II 100–101; III 12; 40).

69. Натпис из *Tilurium*-а.

CIL III 9739; ILS 2579. C. Patsch, *WMBH* 12, 1912, 134, бр. 1.

--- T]emans | [---] Platoris | [Da?]esitias vexill(arius) | [e]quit(um) coh(ortis) I Belgar(um) |⁵ turma Valeri | Proculi ann(or)um XLV | stipendior(um) XXIV h(ic) s(itus) e(st) | fieri curavit Iulia Ves(---) | coniunx.

За југоисточно име *Temans*: Mayer 1957, 333; Rendić-Miočević 1948, 28; Katičić 1962, 104; Alföldy 1969, 306 (сви рачунају са оваквом допуном реда 1); уп. сродна женска имена: *Temus*, *Temeia*, *Temo*. За *Plator* в. натписе бр. 23, 57, 61.

70. Натпис из Жупче код Брезе.

Н. Вулић, *Споменик* 77, 1934, 40, бр. 16; фот.; *ILJug* 1591; V. Paškvalin, *GZMS* 47, 1992–1995, 96; таб. 2, 2; Škegro 1997, 102, бр. 125.

Batoni Liccai f(ilio) | Teuta Vietis | Sceno Batonis f(ilius) | maxime natus |⁵ [S]cenocalo Batoni[s f(ilio) | S]caevae Batonis f(ilio) | Calloni Batonis f(ilio) | [P]rorado Batonis f(ilio) | [S]cenus Batonis f(ilius) |¹⁰ [mi]nime natus ex eis si[bi et | s]uis de sua pecunia fieri iu[ssit].

Teuta се убраја у имена југоисточне области: Katičić 1964a, 16: *Teuta*, *Teutana*, *Teutaia*, *Teutios*, *Teuticus*, *Teudas*, *Tuta*; уп. име илирске краљице Теуте. Име је изведено од *teut-/tout- /tut-*, „народ“, лат. *populus*, уп. *IEW*, 1080–85; J. Untermann, *Worterbuch des Oskisch-Umbrischen*, Heidelberg 2000, 779–783; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden 2008, 618–619; имена изведена из ове основе фреквентна су и у келтској ономастици: Holder II 2021–2024; Ellis Evans 1967, 267–9; Meid 2005, 297–298; Delamarre 2003, 305. За имена *Scaeva*, *Scenus*, *Scenocalus* в. Katičić 1963, 274–276; 1976, 180, уп. *Scenobarbus* бр. 23, 67, 63, 90. *Callo*: уп. име *Calus* јавља се код Доклеата (бр. 71). За *Proradus* в. Alföldy 1969, 276; Rendić-Miočević 1948, 32.

2.1.3.4. *Civitas Docleatium*

Перегринна заједница Доклеата добила је име према имену центра заједнице, *Doclea* (Дукља), на ушћу река Мораче и Зете, код данашње Подгорице. Доклеати (Доклеᾶται) се помињу код Апијана, међу племенима које је Октавијан савладао 33. године.³⁹⁶ Захваљујући Плинијевом списку знамо да је у доба Августа перегринна заједница Доклеата имала 33 декурије (*Docleatae XXXIII*).³⁹⁷ Птоlemeј их, уз Сикулоте, смешта јужно од Наренсија.³⁹⁸

³⁹⁶ App. Ill. 16, уп. § 2.1.3.10.

³⁹⁷ Плиније помиње ово племе на другом месту, хвалећи доклеатски сир: Plin. NH XI 240.

³⁹⁸ Ptol. II 16.5.

Територија заједнице може се одредити са приличном сигурношћу у највећој мери захваљујући епиграфским сведочанствима. Она је обухватала ширу околину Доклеје,³⁹⁹ а на северу се простирала до данашњег Никшића, о чему сведоче два важна епиграфска споменика (бр. 71 и 72), који помињу прваке заједнице.

О Доклеатској перегриној *civitas* и њеном уређењу у доба раног Принципата имамо неколико епиграфских података. На једном натпису из Ријечана код Никшића (бр. 71) посведочен је перегрини принцепс Доклеата, *Calus Epicadi filius*, *princeps civitatis Docl(e)atium*. Заједница је у своје саставу имала *castella*, којима су, такође, председавали *principes*, о чему сведочи један натпис, пронађен у истом месту (бр. 72). На том је натпису забележено да је *Agirrus Epicadi f.*, коме је подигнут споменик, био *princeps k(astelli) Salthua(e?)*. Кастел *Salthua* идентификује се са путном станицом *Salluntum*, коју помињу итинерари.⁴⁰⁰ Ради се, без сумње, о кастелу у оквиру перегрине *civitas* — однос насеља без статуса и политичке заједнице какав се може уочити на многим местима, како на нашем подручју⁴⁰¹ тако и код заједница у другим римским провинцијама. Можемо претпоставити да је у саставу заједнице било више таквих *castella*, премда о томе нема директних података. У вези са друштвеним уређењем заједнице мора се поменути споменик из места Вуксан Лекић (бр. 73), у непосредној близини Доклеје. У том натпису помиње се *gens Latiniana et Epicadiana*,⁴⁰² што се обично у литератури узима као сведочанство о патријархалном родовском уређењу код Доклеата. Аналогни случај представља *cognatio Nantania* (бр. 13) и споменик из заједнице панонских Амантина, у којем се помиње *gens Undia* и *cognati* који се помињу у натпису једног панонског Амантина (бр. 127). Патронимик *Epicadus*⁴⁰³ фигурира у оба досад позната натписа који помињу племенске поглаваре заједнице, а *Latiniana* је у вези са *Latinus*, такође посведоченим у Доклеји.⁴⁰⁴ Може бити да су у питању истакнуте породице домаћег порекла.

Већи број епиграфских споменика са овог простора помиње домороце са перегриним именима: *Agirrus*, *Epicadus*, *Glavius*, *Plassus*, *Scerdis*, *Verzo*, *Talanus*, *Temeia*. Имена углавном припадају југоисточној именској

³⁹⁹ Златица, Вуксан Лекићи.

⁴⁰⁰ *Sallunto: Tab. Peut.; It. Ant.* 338. 8; *Saluntum: Rav. IV* 16; *Praschniker / Schober* 1919, 98; *TIR* K34, 111; IIIc; *BATl* 49, 755; V1.

⁴⁰¹ Уп. § 2.1.2.1; § 2.1.3.3.

⁴⁰² Alföldy 1963, 84.

⁴⁰³ Alföldy 1969, 193–194.

⁴⁰⁴ *CIL* III 12691; Alföldy 1969, 227.

Доклеја и градови
југоисточне обале
Наронитанског конвента

области,⁴⁰⁵ мада се неким именима може приписати келтско порекло: нпр. *Talanus* (бр. 74) које има бројне потврде у келтским

областима,⁴⁰⁶ затим и име *Temusa*, затим *Vaiula*, *Voia*⁴⁰⁷ са истог натписа.

У време династије Флавијеваца, могуће у време Тита,⁴⁰⁸ на темељу доклатске заједнице настао је муниципиј Доклеја. Процес романизације домаћег становништва, или макар виших племенских слојева, мора се приписати интензивним контактима са суседним италским колонијама на обали, Епидауром, Ризинијем,⁴⁰⁹ Акрувијем,⁴¹⁰ а његови почечи могу се везати за рани период Принципата — процес који је крајем I века произвео услове за настанак римског града. Велики број личности муниципија Доклеје носи гентилно име *Flavius* и често домаћа имена као когномен; били су уписани у трибу *Quirina*.⁴¹¹ Осим романизованих домородаца, у Доклеји је, како смо споменули, посведочено присуство италских породица (*Baebii*, *Petronii*, *Claudii*, *Plaetorii* и др.), које су ту највероватније доспеле из суседних приморских градова. Треба приметити контакт домаћег становништва са италским досељеничким породицама, као што су на пример *Epidii*,⁴¹² као битан фактор романизације. Управо

⁴⁰⁵ Katičić 1962; Katičić 1976, 179–180. Из Доклеје потиче посвета илирској Дијани: *Diana Candavie(n)sis*. Praschniker / Schober 1919, 2–3, бр. 3; *ILJug* 1820; *AE* 1978, 735. *Candavia*: Plin. *NH* III 145.

⁴⁰⁶ Ellis Evans 1967, 259; **talo-* / *talū-*; Delamarre 2003, 288; Meid 2005, 153; 290, s.v. *Talanus*, *Talasis*, *Talasisus*, (уп. *ibid.* 30); *Talo-*; Matasović 2009, 367. Уп. Грбић 2013. Осим тога, у Доклеји су пронађене две посвете келтској богињи Епони: *CIL* III 12679 (= *ILS* 4837) и *ILJug* 1825.

⁴⁰⁷ Уп. *ILJug* 1857 (Будва): *Voia*.

⁴⁰⁸ *CIL* III 12695. Alföldy 1965, 144; Wilkes 1969, 260.

⁴⁰⁹ *AE* 1976, 525.

⁴¹⁰ *CIL* III 13829.

⁴¹¹ Wilkes 1969, 261: од 126 посведочених личности 28 носи ово гентилно име.

⁴¹² *L. Flavius Quir(ina) Epidianus* (*CIL* III 12680 = 13818); *M. Caesius Epidianus* (*ILJug* 1851); *T. Cassius Valerius Epidianus*, *Epidia Tatta* (*ILJug* 1830).

захваљујући присуству Италика, стекли су се услови за настанак града на тлу перегрине заједнице. Њена територија и становништво припали су муниципију. Доклеја ће након опадања приморских градова у II веку по значају и просперитету премашити старе градове какви су Епидаур и Скодра.⁴¹³

НАТПИСИ

71. Натпис на саркофагу, 55 x 215 x 20 цм, пронађен у месту Ријечани код Никшића. Сада се налази у завичајном музеју у Никшићу.

N. Vulić, *VHAD* 8, 1905, 171–175, бр. 2 (*AE* 1906, 32); N. Vulić, *JÖAI* (Bbl.) 12, 1909, 202–204, бр. 74; *AE* 1910, 101; Вулић, *Споменик* 71, 1931, 101, бр. 242; *ILJug* 1853.

Calus Epicadi f(i)lius princeps | civitatis Docl(e)atium hic situs | hoc fieri iussit genitor sibi et | suis set (!) fili eius Plassus Epicadus | Scerdis Verzo et summa adiecta | effecit (!) istud opus est pietas natiq(ue) | hoc auxsisse (!) videntur et decorant | facto et docent esse pios.

Д. Рендић-Миочевевић изнео је мишљење да би се име првака заједнице Доклеата требало читати *Calus*, уместо *Caius*, које прихвата већина издавача (Rendić-Miočević 1962 = 1989, 862); *Calus* би било у вези са *Scenocalus*, *Callo* (Alföldy 1959, 169, уп. бр. 70 и имена *Calas*, *Ascalius*), односно представљало би епихорско име. *Epicadus* је карактеристично име за југоисточну именску област в. Katičić 1962, 101–102; 1976, 179, *OPEL* II 119. За име *Plassus*, в. Katičić 1962, 109; 1976, 179–180. За *Scerdis* уп. Σκερδιλαιίδας, Katičić 1976, 180; Alföldy 1969, 289; уп. *Scerulaedus*, Loma 2010a, 29–30 = *AE* 2010, 1400, (ново читање натписа из Ораховца, *CIL* III 8242 = *ILJug*, 143). За име *Verzo*: Katičić 1962, 110 (уп. бр. 24). Сва имена су карактеристична за југоисточну област.

72. Натпис на саркофагу, натписно поље 55 x 215 x 20 цм. Споменик је пронађен 1902. године у селу Ријечани код Никшића.

N. Vulić, *VHAD* 8, 1905, 172–175, бр. 1; *AE* 1906, 31; Vulić, *JÖAI* (Bbl.) 12, 1909, 201–202, бр. 73; *AE* 1910, 100; Вулић, *Споменик* 71, 1931, 101, бр. 241, фот.; *ILJug* 1852.

Agirro Epicadi f(ilio) principi k(astelli) Salthua | et Temeiae Glavi f(iliae) fecit Epicadus f(i)lius | ut primum aetatis complerunt tempora vitae | et genitor fato conditus est tumulo | protinus inscripsit pietas nomen matrisque patrisq(ue) | ut legerent cuncti genitoris nomina saepe | hoc decet ut nati componant ossa parentum | et cineri sedem substituat pietas.

⁴¹³ Центар царског култа у Доклеји: *CIL* III 13827; Alföldy 1965, 144.

Agirrus је у вези са именом *Acirrus*, посведоченим у Коринију (*CIL* III 2900; Alföldy 1964, 90). За име *Temeia* уп. *Temus* код Наренсија (бр. 80), затим, натпис из Доклеје (*ILJug* 1842) и из Будве (*ILJug* 1859), Katičić 1962, 104; уп. *ILLPRON* 284. За име *Glavus* види бр. 175, у питању је карактеристично име за југоисточну именску област, в. Katičić 1964а, 16; 1976, 180.

73. Натпис из Вуксанлекића код Подгорице.

CIL III 14601; *ILS* 7941; T. Ippen, *WMBH* 8, 1902, 208, бр. 1, сл. 6; Sticotti 1913, 191, нап. 122; уп. Alföldy 1963, 83–84.

Dis M(anibus) sacr(um) | genti Latinianaе | et Epicadianaе.

Уп. натпис бр. 127 (§ 2.2.1.9); Rendić-Miočević 1989, 771; Alföldy 1963, 84.
Датум: I век.

74. Натпис из Могунтијакума у Горњој Германији. Изгубљен?

CIL XIII 7039 (11962); A. Kakoschke, *Ortsfremde in den römischen Provinzen Germania inferior und Germania superior. Eine Untersuchung zur Mobilität in den germanischen Provinzen anhand der Inschriften des 1. bis 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Möhnesee 2002, 42, 1. 96. (*non vidi*). Уп. Alföldy 1969, 332.

Talanio | Plassi f(i)lius | Docleas | mil(es) ex coh(orte) V Da(matarum (!) | (centuria) Capitonis | anno(rum) XXXV | stip(endiorum) VI h(ic) s(itus) e(st) |^o Ziraeus po(s)uit mun(iceps) (!) suo.

Покојник је био аутзилијар из перегрине *civitas* Доклеата: *Docleas*. Дедикант је подигао натпис *municeps (!) suo*, односно: *munic<ipi>suo*, тј. свом земљаку (уп. J. E. Lendon, *CJ* 99/4, 2004, 446). У овоме случају, *municeps* је употребљено као *civis, concivis*, у значењу „земљак“, уп. *CIL* XIII 6914, 6919, 6944, 7309. Kornemann 572. 40–50. За име *Talanio*: Meid 2005, 290; Falileyev 2007, 141 (келтско име), (уп. *Talo-*, Ellis Evans 1967, 259) и паралеле: *AE* 2004, 1171; *IDR* III/4, 196; *IDR* III/5, 450; варијанта *Talalnius* посведочена је у натпису бр. 110 (*princeps* заједнице Азала). *Plassus, Plusus* карактеристично је за југоисточну именску област, в. Katičić 1976, 180, уп. више, бр. 71. Име *Ziraeus* је посведочено и код Дерамиста (§ 2.1.3.6), јавља се само у југоисточној области (Katičić 1962, 111–112; Alföldy 1969, 332).
Датум: I век.

2.1.3.5. *Civitas Deretinorum*

Перегрина заједница Деретина бројала је 14 декурија (*Deretini* XIII), што их чини најмањом заједницом овог конвента. Обично се локализују у до-

лину Раме,⁴¹⁴ око планина Радуша и Љубуша, на граници између Салонитанског и Наронитанског конвента. Било је покушаја да се у овој заједници препозна племе Дериопа које Птолемеј смешта у суседство Дерија, чија је идентификација такође спорна.⁴¹⁵ Будући да је Птолемеј прескочио македонско племе Деуриопе, које спомињу Страбон и Ливије,⁴¹⁶ могуће је да их грешком помиње на томе месту. Плинијеви Деретини се можда могу препознати у племену које Птолемеј зове Δέρριοι, али ни та идентификација није поуздана.

Мајер је у везу са Деретинима доводио један натпис из Сирмија (бр. 75) на коме се можда наводи порекло из ове перегрине заједнице.⁴¹⁷ Почетак натписа са именом покојника изгубљен је, али други ред показује да је највероватније у питању перегрин, чији је *origo Derinus*, што се тумачи као *Deretinus*.⁴¹⁸ Како нема других података осим сирмијског споменика и онога што је забележено код Плинија, о тој племенској заједници не може се ништа прецизније рећи. Података о становништву из долине Раме готово да нема, будући да је епиграфски материјал овог краја врло сиромашан.⁴¹⁹ Могуће је да је територију ове заједнице обухватио муниципалитет *Bistue Vetus*, који се на основу декурионских натписа убицира код места Прозор.⁴²⁰

НАТПИСИ

75. Фрагмент надгробног споменика од кречњака, 41 x 60 x 21 cm, у облику троугла са очуваним делом рама. Пронађен у Сирмију 1888. године.

J. Brunšmid, *VAHD* 1889, 34; *CIL* III 10223; J. Brunšmid, *VAHD* X, 1980/9, 253, бр. 429, фот.; Mirković 1971, 72–73, бр. 38, сл. VII 2.

---]S | [± 3]uli f. Derini | [equitis al]ae II Pannon(iorum?) | [± 3 annos (?) ± 3] XXXII | [± 3]S | [---

Датум: I век.

⁴¹⁴ Alföldy 1965, 53; Wilkes 1969, 170; Bojanovski 1988, 114, 129–131.

⁴¹⁵ Ptol. II 16.5. Mayer 1957, 120 одбацује идентификацију. Уп. § 2.1.2.2.

⁴¹⁶ Strab. VII 7. 9; *Liv.* XXXIX 59; уп. Alföldy 1965, 65, нап. 103.

⁴¹⁷ Patsch, *RE* V, 1903, 240, ss.vv. *Deretini*, *Derini*; Mayer 1957, 120; Mirković 1971, 73; уп. Bojanovski 1988, 129 и нап. 1.

⁴¹⁸ Уп. бр. 81, као и *CIL* III 6441: *Gorgonius... de provincia Dalmatia*.

⁴¹⁹ Фрагментарни натписи Шћита и Прослапа, *CIL* III 13232 = 10049: [Pau?]linae Ulp(iae) defunctae. *ILJug* 1754: *D(is) M(anibus) | Ael(iae) Victori|nae def(un)ctae) an(norum) LXXV Fl(avia) Flac(cilla) | matri*.

⁴²⁰ *Tab. Peut.*: *Bistue betus*; *Rav. IV* 19: *Ibisua*.

2.1.3.6. *Civitas Deraemistarum*

Племе Деремиста помиње се први пут код Плинија Старијег. Њихова је *civitas peregrina* према Плинијевом списку бројала 30 декурија (*Deraemistae XXX*). Могуће је да је настала спајањем неколико мањих заједница које се помињу код Плинија. У питању су заједнице које у доба Августа нису више постојале, а које Плиније бележи као *civitates quae fuerunt*.⁴²¹ Алфелди је са именом Деремиста повезивао етникон Армисте / Аринисте, које Плиније помиње међу племенима која су раније живела у овој области.⁴²²

О географском положају и етничкој припадности Деремиста неки закључци могу се извести на основу војничке дипломе из Салоне (бр. 65), о којој је већ било речи.⁴²³ Наиме, реципијент дипломе, *Venetus Diti f.*, из племена Даорса, био је ожењен женом по имену *Madena Plarentis filia*, из племена Дерамиста, што такође може указивати (премда не нужно) да се ради о два суседна племена. Деремисте би били источни суседи Даверса: могуће је да се њихова *civitas peregrina* простирала на исток до Билеће, обухватајући на југу Попово поље (Љубиње, Величани, Пољице око Равног) и долину Требишњице.⁴²⁴ Бојановски је Деремистама приписивао и Дабарско поље са Фатницом, Планом, Ораховицом,⁴²⁵ али се њихова заједница изгледа завршавала јужније од те линије, где су се граничили са Наренсијима и Мелкуманима.⁴²⁶ На југоистоку се перегрина заједница могла додиривати са агером Епидаура.⁴²⁷ Терминацијски натпис уклесан у живој стени у месту Косјерево,⁴²⁸ на обали реке Требишњице, североисточно од Требиња (сада потопљено Билећким језером), који говори о обнови моста и граничника у време намесништва Л. Фунисулана Ветонијана, могао би се, према Вилковом мишљењу, односити на границу између приватног имања породице *Vesii*⁴²⁹ и можда (?) *civitas*

⁴²¹ Plin. *NH* III 142. Alföldy 1965, 48; Wilkes 1969, 165, 258, сматра да су све заједнице — укупно шест које се помињу код Плинија — биле обухваћене заједницом Дерамиста.

⁴²² Alföldy 1963b, 193; Alföldy 1965, 48–49. За преглед проблема и старију литературу уп. Bojanovski 1988, 104.

⁴²³ Уп. § 2.1.3.2.

⁴²⁴ Wilkes 1969, 165.

⁴²⁵ Bojanovski 1988, 110, 376 сматра да се центар Дерамиста налазио у Ораховицама.

⁴²⁶ Фатница је, по свему судећи, била у оквиру заједнице Наренсија; нешто источније пролазила је граница са Мелкуманима. Уп. § 2.1.3.9, § 2.1.3.10.

⁴²⁷ Bojanovski 1976, 34–36; Bojanovski 1988, 82–83.

⁴²⁸ D. Sergejevski, *AJ* 5, 1964, 93–95; *ILJug* 647; I. Bojanovski, *GZMS* 10, 1973, 178–180, сл. 13; Wilkes 1974, 266–267, бр. 21; Bojanovski 1977, 91–94, бр. 10; Bojanovski, *GZMS* 25, 1987, 167, сл. 17. Споменик се датује у период између 80–83. године.

⁴²⁹ *CIL* III 1797.

Дерамиста.⁴³⁰ Премда је овакво тумачење самог натписа хипотетично, границе између заједнице и територије колоније могле би се тражити негде у овоме крају.

Војничка диплома *CIL XVI 38* из 93. године (бр. 65), дуго је била једини документ на основу кога се знало да је перегрина *civitas* Дерамиста постојала крајем I века.⁴³¹ О њеној даљој судбини, као и за многе друге *civitates*, није било директних обавештења.⁴³² Међутим, недавно је откривена војничка диплома, издата септембра 152. године.⁴³³ Тај документ представља драгоцену сведочанство са више аспеката,⁴³⁴ од којих ћемо на овоме месту поменути само оне који се тичу заједнице реципијента. Диплома је додељена *ex pedite Medesti Licconis f. Deremesit(ae)* (!), који је служио у кохорти *I Belgarum* у Далмацији. На основу помена перегрине заједнице Дерамиста у документу који се прецизно датује у 152. годину, може се извести закључак да је ова *civitas peregrina* постојала средином II века у непромењеном административном облику и без сумње остала истог статуса и након тога.

Са тиме су у сагласју и подаци које пружају римски натписи овог подручја.⁴³⁵ Премда малобројни, показују да је процес романизације текао успорено. Готово сва имена, забележена у једночланој и двочланој именској формули, припадају епихорској антропонимији: *Mascellio*,⁴³⁶ *Surio*,⁴³⁷ *Zanatis*, *Ziraeus*, *Annaia*,⁴³⁸ *Plarens*, *Tatta*, *Aelia Zorada*.⁴³⁹ Већином су карактеристична за југоисточну именску област.⁴⁴⁰ Име *Zanatis* по-

⁴³⁰ Wilkes 1969, 259.

⁴³¹ Уп. § 2.1.3.2; Wilkes 1969, 251, упркос податку са дипломе, сматра да су Даорси били обухваћени територијом Нароне.

⁴³² Војановски 1988, 110, 112. Војановски је на основу археолошких трагова римског насеља код Ораховица претпостављао да је и заједница Дерамиста муниципализована, али за то нема јаких аргумената.

⁴³³ Захвалност за податак о овом документу, као и за прилику да видим одличну фотографију необјављене дипломе, дугујем професору Слободану Душанићу и посредно Бојани Борић-Брешковић.

⁴³⁴ Диплома је најдрагоценија из просопографског угла, будући да открива један, до сада непосведочени положај на месту управника Далмације.

⁴³⁵ Величани (Попово поље), Добрићево (код Билећа), Љубомир (код Требиња).

⁴³⁶ *AE* 1977, 611. Келтско име *Mascellio* у Далмацији се јавља у Нарони и Салони, а грађија истог имена без геминате јавља се код Наренсија: *Mascelio*. Alföldy 1964, 91; 1969, 240; уп. Falileyev 2007, 106, *Ma(s)s-*. Забележено је и као латински когномен: *Kajanto* 1965, 150.

⁴³⁷ *AE* 1977, 611. За име в. Mayer 1957, 325; Alföldy 1969, 303; Falileyev 2007, 139.

⁴³⁸ Alföldy 1964, 88; Alföldy 1969, 150.

⁴³⁹ *CIL III* 12775 = 14620; уп. Војановски 1977, 78–80; Alföldy 1969, 332, 352, *-dusl-da* (само на овом натпису).

⁴⁴⁰ Katičić 1962; 1964.

сведочено је само на територији Деремиста, два пута.⁴⁴¹ Ван територије заједнице јавља се само једанпут, као патронимик морнара на једном натпису из Равене (*CIL* XI 111): *Murcius Zanatis f.*⁴⁴² Име *Ziraeus* јавља се и код Доклеата (бр. 74),⁴⁴³ а *Tatta* је посведочено и код Наренсија.⁴⁴⁴ Натписи показују да је становништво овог краја било у peregrinum статусу до Каракалиног едикта. Само један натпис помиње личности са римским грађанским правом, које су стекли у време Хадријана, а носе домаћа когномина. Посведочено је и неколико Аурелија на натписима из Паника.⁴⁴⁵

НАТПИСИ

76. Необјављена војничка диплома из септембра 152. године, додељена војнику кохорте I *Belgarum* (наводимо само име реципијента).

... *ex pedite Medesti Licconis filio Deremesit(ae) (!) ...*

Датив имена реципијента *Medesti* указује на облик на *Medestis* (ном.). Основа *Med-* можда би се могла довести у везу са корадикалним илирским теонимом *Medaurus*,⁴⁴⁶ забележеним на чувеном стихованом натпису из Ламбезиса (*CIL* VIII 2581) као и на једном грчком натпису из Ризинија *ILJug* 1854A: [---] Περιπολιαρ[--- | ---] Μεδαύρου ε[--- | ---] ἀρχόντων [---]. Уп. *Medaurius*.⁴⁴⁷ Име може бити изведено и од *med-* / *mad-*, које се јавља у женском имену *Madena*, посведоченом код Деремиста на дипломи бр. 65 и код Азала. За име *Licco* (*Lic-/ Licc-*), в. Krahe 1929, 67; Krahe 1955, 58; Mayer 1957, 221; Alföldy 1969, 230.

2.1.3.7. *Civitas Dindariorum*

Диндари се први пут помињу у Плинијевом списку као peregrina заједница која је имала 33 декурије (*Dindari XXXIII*).⁴⁴⁸ Ова је *civitas*

⁴⁴¹ Љубомир, северозападно од Требиња: D. Sergejevski, *GZMS* 47, 1935, 21–22, бр. 1; таб. 6, 6 (*ILJug* 108) и натпис у секундарној употреби у манастиру Добрићево код Билећа; *CIL* III 12775 = 14620.

⁴⁴² Alföldy 1969, 331–332.

⁴⁴³ Alföldy 1964, 98–90.

⁴⁴⁴ *CIL* III 2766c = 8386 = 12775; Bojanovski 1976, 41, сл. 13. Уп. име *Tattaris*.

⁴⁴⁵ Bojanovski 1977, 69–71, бр. 1–2.

⁴⁴⁶ *ILS* 4881; *CLE* 1527. О Медауру: *MZK* 1903, 171, сл. 41; Patsch *JÖAI* 6, 1903, Bbl. 71; Wilkes 1969, 255 и 323.

⁴⁴⁷ D. Rendić-Miočević, *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980, 51 = 1989, 523–530.

⁴⁴⁸ Plin. *NH* III 147. Anreiter 2001, 17: oronym, „Zinne, Berg“.

била под јурисдикцијом Наронитанског конвента,⁴⁴⁹ тако да је сасвим неутемељена идеја о локализовању тог племена у западну Босну, дакле, у подручје које је било у надлежности Салонитанског конвента. Према Птолемејевом опису, Диндари су живели „испод“ Дезидијата.⁴⁵⁰ На основу овог податка *civitas* се локализује у подручје средњег Подриња,⁴⁵¹ што се може поткрепити једним важним епиграфским податком. Наиме, осим података код Плинија и Птолемеја, перегрина заједница Диндара је посведочена једним епиграфским спомеником.

Почетком XX века, у Скеланима на Дрини, где се налазио центар муниципија *Malvense (Malvesiatium)*,⁴⁵² пронађен је фрагментарни натпис (бр. 77), у којем се помиње један *princeps civitatis Dindariorum*. Принцепс носи Хадријаново име: *P. A[el(ius)]*, што би указивало на то да је племенска заједница Диндара постојала у време владавине овог цара и извесно након тога. *Princeps* заједнице Диндара добио је грађанско право и највероватније ушао у састав већа декуриона муниципија. Раније се претпостављало да је тај град основан у време Хадријана или Антонина Пија, јер је једини датовани натпис давао 158. годину као *terminus ante quem*.⁴⁵³ Град је, међутим, могао настати већ у доба Флавијеваца, а у новооснованом граду владајући слој чинили су романизовани домороци.⁴⁵⁴ Претпоставка је заснована на реконструкцији редова 3–4 натписа из Руда, коју је предлагала Фанула Папазоглу: *dec(urio) M(alvesatium) tun(icipii) Fl(avii)*, а која, додуше, није ни уобичајена ни вероватна.⁴⁵⁵ Према новом читању натписа, које је предложила Светлана Лома, на крају трећег реда стоји *[I]Ivir*, а натпис треба разрешити на следећи начин: *D(is) M(anibus) | T. Fl(auius) Silua|nus dec(urio) [I]Iuir | tun(icipii) Fl(auii ?) [Malvesiatium ?]*.⁴⁵⁶ Епиграфски материјал овога краја показује да је муниципиј Малвезијата обухватао изузетно велику територију која се простирала са обе стране Дрине и, највероватније, на северозападу и на подручју око Рогатице.⁴⁵⁷

Ако се, дакле, рачуна са флавијевском епохом као са временом настанка овог муниципија, то би значило да центар заједнице Диндара тре-

⁴⁴⁹ Alföldy 1965, 53–54.

⁴⁵⁰ Ptol. II 16. 5: Δινδαροι (em. Stückelberger / Graßhoff).

⁴⁵¹ Alföldy 1964a, 127; Alföldy 1965, 55–56; Wilkes 1992, 217.

⁴⁵² Bojanovski 1968, 241–262; Bojanovski 1988, 177–192; в. Лома 2010, 139; 284–299 (App. III).

⁴⁵³ Лома 2010, 287, 289–290, бр. 1.

⁴⁵⁴ Лома 2010, 289.

⁴⁵⁵ Papazoglou 1957, 118–119. Д. Сергејевски, *Споменик 77*, 1934, бр.19; *ILJug* 1558.

⁴⁵⁶ Лома 2010, 290–291 = *AE* 2010, 1163. Флавијевци у муниципију Малвензе јесу романизовани домороци.

⁴⁵⁷ О томе в. Лома 2010, 288–289.

ба тражити на другом месту, тј. да он није био у Скеланима, јер је она по свему судећи постојала паралелно са муниципијем. То се пре свега сме закључити према имену принцепса.

На овоме месту морамо поменути питање етничке припадности становништва ове заједнице. На основу келтске антропониимије, која је забележена у епиграфским споменицима Подриња, Алфелди је први изнео мишљење да је домаће становништво овога краја припадало племену Скордиска.⁴⁵⁸ Према мишљењу овог аутора, након римског освајања племе Скордиска подељено је на три заједнице: Диндаре у Далмацији, Целегере у Мезији и заједницу Скордиска у Панонији. Замерка Алфелдијевој тези односи се на племе Целегера, које иначе помиње само Плиније Старији међу перегриним заједницама Мезије.⁴⁵⁹ Наиме, ова заједница се у литератури обично локализује у подручје око Ивањице, источно од Дрине, на основу једног натписа који бележи *municipim Cel(---)* и почива на Алфелдијевој хипотези. У граду који се помиње у овоме натпису, већина истраживача покушавала је да види један *municipium Cel(egerorum)*, и везивали га за ову Плинијеву перегрину заједницу. Муниципиј су на основу тог натписа убицирали у Ивањицу,⁴⁶⁰ где иначе нема археолошких трагова града, а у натпису се изгледа помиње Целеја (Норик).⁴⁶¹ Чињеница је да не знамо како треба убицирати ове Целегере, они се не помињу другде осим код Плинија. Између осталог, подручје око Ивањице, где се ова заједница и фантомски град обично убицирају, није припадало Мезији, већ Далмацији.⁴⁶²

Што се Диндара тиче, захваљујући принцепсовом натпису они се могу поуздано сместити у то подручје, премда се не може с већом прецизношћу рећи нешто о територији заједнице. На основу епихорског именског материјала из овог подручја, који чине претежно келтска имена,⁴⁶³ они се етнички могу, како је и претпостављено, везати за Скордиске.

⁴⁵⁸ Alföldy 1964, 96–8, 103; Alföldy 1964a, 109, 123–7; Alföldy 1965, 54–6; Wilkes 1969, 171–2. Katičić 1976, 161–162; Loma 2003–2004; 2005; 2009.

⁴⁵⁹ Plin. *NH* III 149: *Celegeri*.

⁴⁶⁰ Papazoglou 1957, 119–121; A. Mócsy, *Godišnjak CBI* V/3, 1967, 156–157; *idem*, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam 1970, 36; Mócsy 1974, 214, 223; Piso 2003, 500.

⁴⁶¹ Лома 2010, 288–289.

⁴⁶² Лома 2010, 289.

⁴⁶³ Alföldy 1964a, 96–98. Захваљујем се овом приликом професорки Светлани Ломи која ми је омогућила увид у своје детаљне белешке о именском материјалу овог краја. Шире, за специфичну ситуацију у епихорској ономастици Подриња, у којој доминирају средњодалматска и келтска компонента: Alföldy 1964, 96–101; Katičić 1976, 161–162, 181; Loma 1992; Loma 2003–2004; Loma 2005, 12–14; Loma 2009.

НАТПИСИ

77. Три фрагмента споменика од кречњака који се уклапају, 74 x 39 x 17 цм. Натпис је пронађен у Скеланима. Био је изгубљен све до 2008. године, када је поново откривен заједно са другим споменицима са тог локалитета; о томе в.: S. Loma, *Zbornik radova sa regionalne konferencije o arheološkom istraživanju rimskog municipijuma Skelani*, Skelani 2009, 107–124, са фотографијом споменика.

Patsch 1907, 446, бр. 22; C. Patsch, *WMBH* 11, 1909, 156–157, бр. 22; сл. 66; *AE* 1901, 216; *ILJug* 1544.

[*D(is) M(anibus)*] | *P. A[el(ius)? ---]* | *pri[nceps? civ(itatis)?]* | *Dinda[rior(um) ---]* |⁵ *funct[us? ---]* | *v(ivus) f(ecit) s(ibi) [et suis poste]|ris[que eorum]* | *h(ic) [s(itus) e(st)]*.

4 [*decurionatu?*], Patsch; долази у обзир и допуна [*omnibus honoribus*] | *funct[us / -o]*

У Далмацији је посведочено и лично име *Dindar(ius)* (*CIL* III 10189, 16; E. Michon, *BCTH* 1911, 200), које је, сасвим је могуће, изведено из етника Диндари, в. Alföldy 1969, 188. Уп. *ICUR* VIII 22413: *Dindarus in pace*. Уп. бр. 81, *Narens*.

2.1.3.8. *Civitas Glinditionum*

Племе Глиндициона, које Плиније наводи у списку заједница у оквиру Наронитанског конвента (*Glinditiones* XLIII), помиње се у догађајима Октавијановог рата у Илирику. Апијан наводи Глиндиционе (Γλιντιδιώνες) међу племенима које је Октавијан, са нешто већим напором, савладао 35. године и наметнуо им порез:⁴⁶⁴ Δοκλεῖται τε καὶ Κάρνοι καὶ Ἰντερφρουρῖνοι καὶ Ναρῆσιοι καὶ Γλιντιδιῶνες καὶ Ταυρίσκοι. Из овог Апијановог податка обично се закључује да су живели недалеко од Доклеата и Наренсија,⁴⁶⁵ односно Мелкумана (/ Μερρομέννοι (?)) за које знамо да су били суседи ових последњих. Птоlemeј не помиње ову заједницу.

Неки од модерних аутора покушавали су да доведу у везу Глиндиционе са Диционима, на основу сличности у имену.⁴⁶⁶ Нема, међутим,

⁴⁶⁴ App. III. 16.

⁴⁶⁵ Wilkes 1969, 50.

⁴⁶⁶ A. Bauer, *AEM* 17, 1984, 140; Patsch 1899, 165; Patsch, *RE* V/1, 1230; Swoboda 1934, 70, Mayer 1957, 151 („Wahrscheinlich Nachbarn der Ditiones“). Убицација у долину Глине (Schmittener 1958, 205) сасвим је неоснована и почива на погрешној претпоставци о континуитету у топонимији. Anreiter 2001, 62–63. Уп. Šašel Kos 2005, 115–116.

основа за претпоставку да су два племена била у суседству.⁴⁶⁷ Дициони су припадали Салонитанском конвенту и на основу натписа из Салоне (бр. 47) могу се убицирати у његов северозападни део, односно западну Босну. Распрострањеност елемента *dit-*, нарочито у личним далматско-панонским именима: *Ditus, Ditius, Diteius, Ditueius, Dito, Tu-dit-anus* говори против уже везе између два етнонима.⁴⁶⁸ Осим тога, разлике у изворним подацима наводе на питање да је име добро традирано и који би облик био исправан: односно, да ли етникон гласи *Glinditiones*, како је код Плинија, или *Glintidiones*, како стоји код Апијана.⁴⁶⁹

Обично се локализују у подручје југоисточне Босне и северне Црне Горе, од река Пиве и Таре до Дрине, у околину Фоче.⁴⁷⁰ Питање односа различитих категорија територија (фискалних, муниципалних, перегриних тј. стипендијарних територија) у том делу Наронитанског конвента прилично је компликовано. На тлу које се приписује овој заједници, у близини Фоче и Горажда,⁴⁷¹ у античко доба постојала је жива рудничка активност која пре свега указује на то да је та област чинила део фискалне територије.⁴⁷² На то указују и друге индиције. Уколико би оваква убикација Глиндициона била тачна, они су можда били апсорбовани у неку већу организациону целину, какав је царски домен. Више натписа из Устиколине и Горажда, са дедикацијом *Termino*⁴⁷³ могли су означавати крај фискалне територије⁴⁷⁴ и границу са муниципијем *Malvense*.⁴⁷⁵

Алфелди и Вилкс су на основу предложене локализације племена изнели мишљење да су Глиндициони етнички припадали групи панонских племена Далмације.⁴⁷⁶ Међутим, како досад нема епиграфских сведочанстава о овој *civitas*, не могу се одредити њихов тачан положај и границе, нити се може формирати слика о животу и становништву ове *civitas*. Бојановски је локализовао *civitas* Глиндициона нешто западније, на простор Невесињског поља, односно у суседство Мелкумана, сматрајући

⁴⁶⁷ Syme 1933, 69 = 1971; Alföldy 1965, нап. 138; Wilkes 1969, 176.

⁴⁶⁸ Alföldy 1969, 189.

⁴⁶⁹ H. Krahe, *BN* 6, 1955, 237 (non vidi), према: Anreiter 2001, 62: „Der Nahme (sc. Ditiones) hat nichts mit dem Phylonym Glinditiones zu tun“.

⁴⁷⁰ Alföldy 1964, 93; 1965, 59–60, и нап. 138: око Фоче. Тако и: Wilkes 1969, 176; Wilkes 1992, 217; Wilkes 1996, 578.

⁴⁷¹ Сопотница, Фоча, Устиколина, Цвилин, Врбца — гробови, Калиновик.

⁴⁷² Dušanić 1977, 68.

⁴⁷³ *CIL* III 8371 (Горажде): *Term(ino)*; *ILJug* 1573 (Устиколина код Фоче): *Term(ino)* [---; *ILJug* 1572 (Устиколина код Фоче): *Term(ino)* || *Lib(ero) P(atri)* || *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*.

⁴⁷⁴ Dušanić 1977, 68–69; Dušanić 2004, 255, нап. 40.

⁴⁷⁵ Лома 2010, 288.

⁴⁷⁶ Alföldy 1965, 60; Wilkes 1969, 176.

да су подручје Гатачког и Невесињског крашког поља могле насељавати две мање заједнице.⁴⁷⁷ Међутим, пре ће бити да су се на томе месту, око Невесиња и Кифиног Села, сретале територије Наренсија и Мелкумана. Додуше, заједница Глиндициона могла се налазити нешто западније у односу на Алфелдијеву локализацију око Горажда.

2.1.3.9. *Civitas Melcumanorum*

У доба Принципата, племе Мелкумана је, према Плинијевом извештају, било организовано у peregrinu заједницу са 24 декурије (*Melcumani* XXIII). Етноним би се можда могао довести у везу са племеном Μανιοί,⁴⁷⁸ које помиње Псеудо-Скилакс, смештајући их поред реке Наро.⁴⁷⁹ Наиме, име Мелкумана могло је бити у вези са именом племена које је настањивало шире подручје Манијског залива (Μανιός κόλπος), односно област око Неретве. У свакоме случају, Мелкумани се обично идентификују са племеном које Апијан зове Μερομέννοι, које је Октавијан савладао 35. године.⁴⁸⁰

Та *civitas* у време Принципата заузимала је Гатачко поље. Према мишљењу Алфелдија и Вилкса, Мелкуманима је припадало и Невесињско поље на североистоку, где су се граничили са Наренсијима.⁴⁸¹ О везама између ова два племена сведочи натпис из Казанаца у околини Гацка (бр.

⁴⁷⁷ Vojanovski 1988, 106–108, 377. Уп. § 2.1.3.9. Тако и у: Šašel Kos 2005, 415–416; *BAtlas* 20 F6 (R. Talbert); Zehnacker 2004, 271. Овуда је пролазио римски пут Епидaura–Фоча–Пљевља–Домавија: уп. миљоказ *AE* 1980, 680: [I]mp(eratori) [Caes(ari)] | M. Iul(io) Philippi(!) P(io) [F(elici) | A]u[g(usto) --- | ---. A. J. Evans, *Archaeologia* 48, 1883, 89; Vojanovski 1987, 64–65, 68–96, 120–129; Лома 2010, 135, нап. 429, 288, нап. 43.

⁴⁷⁸ Müller ad Ptol. II 16.5 (311): *Melcomanii fort. sunt pars Maniorum quos Scylax § 23 in hac regione novit*. Са Μανιοί доводи се у везу етник *Maniates*, који је забележен на једном натпису из Дакије (*AE* 1990, 831); Wollmann 1985–1986, 265; Piso 2004, 295. Осим код Псеудо-Скилакса, помињу се и у чувеном грчком натпису из Салоне из 56. год. пре Хр.: Abramić, *VAHD XLVII–XLVIII*, 1924–25, 5; D. Rendić-Miočević, *VAHD LII*, 1950 = Rendić-Miočević 1989, 118–119; Wilkes 1969, 5, нап. 4.

⁴⁷⁹ Ps. Scyl. 24.

⁴⁸⁰ App. III. 16. Müller ad Ptol. II 16.5; Alföldy 1965, 38; Wilkes 1969, 155, 166; *contra*: Schmitthener 1958, 202 и нап. 4; Šašel Kos 2005, 411.

⁴⁸¹ Alföldy 1965, 49: Невесиње, Фојница (Гацко), Гатачко поље; Wilkes 1969, 166. Vojanovski 1988, 108–109 на Невесињско поље смешта заједницу Глиндициона. В. § 2.1.3.8. На Невесињском пољу евидентиран је велики број насеља из римског периода од којих је најзначајније било на месту Дреновика код Кифиног села, D. Sergejevski, *GZMS* 3, 1948, 58; Vojanovski 1988, 106 и нап. 18, уп. § 2.1.3.10. О археолошким траговима Невесињског поља: Wilkes 1969, 345.

Племенске заједнице на подручју данашње Херцеговини

80), на коме се помиње једна *Narensa*.⁴⁸² Птоlemeј их смешта у суседство Вардеја, испод Даорса.⁴⁸³

Податак о тачном положају и граници територије заједнице Мелкумана пружа један терминацијски натпис урезан у живој стени у месту „Сарића греде“ на западном ободу Гатачког поља (бр. 78), а који је, према познат још од тридесетих година XX века, остао незапажен и непрогумачен. Натпис би се могао прочитати: ---] | *et inte(r) Mel(cumanos)?* или

⁴⁸² § 2.1.3.10. Текст натписа доносимо у поглављу о заједници Наренсија, иако би територијално спадао овамо.

⁴⁸³ Ptol. II 16.5: Μελκορένιοι.

можда *in(ter) te(rritorium) Mel(cumanorum)*. Уколико је наше читање тачно, ради се о међашу перрегрине заједнице Мелкумана. Натпис би, судећи према месту његовог налаза на рубу Гатачког поља, обележавао западни крај територије *civitatis*.⁴⁸⁴ По свему судећи, заузимали су и Невесињско поље и простирали се на југ до Фатнице и до земље Деремиста.⁴⁸⁵ Теже је одредити докле се заједница Мелкумана простирала на истоку, односно да ли је обухватала само Гатачко поље или је ишла нешто даље на исток, ка Пиви. Место налаза овог натписа, како је то Бојановски записао: „доминира прелазом између Цернице у Гатачко поље”. Туда је пролазио римски пут који се код Паника (станица Леусинијум) одваја од главне комуникације Салона–Нарона–Скодра. То је једини природни прелаз у долину Сутјеске, који води ка горњем Подрињу. Није безначајан податак да је Церница у средњем веку била важна станица на Дубровачком путу, који је наследник римске комуникације. У Гатачком пољу, у месту Автовац, тај се пут укрштао са комуникацијом која је везивала Невесињско поље, преко Казанаца, са Никшићем (Андерба?), односно са Ризинијем (Рисан). Подаци о комуникацијама у овој крају и место терминацијског натписа указују на то да је граница територије ишла уз пут. Претпоставља се да се центар *civitatis* највероватније налазио у околини данашњег Гацка.

Контрола војног префекта над Мелкуманима посведочена је у натпису из самнијског Бовијанума (бр. 51), о којем је већ било речи у ранијим поглављима посвећеним заједницама Мезеја и Дезидијата.⁴⁸⁶ Натпис бележи каријеру извесног Марцела који је био префект поменутих двеју заједница, а затим и префект Мелкумана. У редовима 7–8 стоји: ... *praef(ecti) c(o)hor(tis) III Alp(inorum) [et | civitatis Melco]manorum*. Према да је име заједнице фрагментарно сачувано, Момзенова реконструкција [*Melco]manorum* изгледа поуздана.⁴⁸⁷ Кохорта III *Alpinorum* била је смештена у Далмацији током прва два века н. е. До краја I века боравила је у Бигестама (Љубушки, близу Нароне), очигледно је давала префекте за *civitates* тога подручја. Епиграфски је посведочена локална регрутација у јединицу, тако је реципијент војничке дипломе *CIL XVI 38* из 93. године, који је служио у III *Alpinorum*, припадао заједници суседског племена *Daversi / Daorsi*, односно *civitas Davers(or)um*. Према аналогним приме-

⁴⁸⁴ Ту су се, могуће, граничили са Наренсијима. Мелкумани су, дакле, живели југоисточно, а не јужно од њих. Уп. Лома 2004, 40, нап. 36 и 37: западна граница Наренсија ишла је западно од данашњег Гацка (опширније в. § 2.1.3.10).

⁴⁸⁵ Уп. § 2.1.3.10.

⁴⁸⁶ Уп. § 2.1.2.4; § 2.1.3.3.

⁴⁸⁷ Mommsen, *CIL* III, p. 282; Patsch 1899, 176; Patsch 1900, 60, нап. 4. А. Домић-Кунић (Domić-Kunić 2006, 84) такође прихвата ову допуну. На основу тог натписа, међутим, помишља да су Мелкумани били у некој врсти политичке зависности у односу на Дезидијате, али се такав закључак ни на који начин не може извести.

рима, управа над заједницом у каснијем периоду прешла је на домаће *principes*. Та је промена највероватније наступила најкасније до краја I века.

Служба регрута пореклом из заједнице Мелкумана у помоћним одредима посведочена је епиграфски. Натпис бр. 79 подигнут је за војника из племена Мелкумана који је служио у кохорти VI *Delmatarum*, стационираној у Мауретанији, где је и преминуо. Може се претпоставити да су припадници овог племена служили и у другим јединицама састављеним од регрута из далматских *civitates*.

Нема података који би сведочили о судбини ове заједнице у познијем периоду. Претпостављамо да је административна форма заједнице Мелкумана, као и код њихових суседа, остала непромењена. На простору Гатачког поља и околине нема трагова римском граду, нити икаквих индиција да су постојали адекватни услови за његов настанак. На тлу ове заједнице пронађен је веома мали број епиграфских споменика, а свега неколико натписа бележи лична имена.⁴⁸⁸

НАТПИСИ

78. Терминацијски натпис, ширине 134 цм, видљиви су трагови профилације са десне и горње стране. Уклесан у живу стену на висини од око 1,5 м, у месту „Сарића греде“ у Змајевцима на прелазу из Гатачког поља у Церницу.

P. Sljepčević, *GZMS* 40, 1928, 57–58; Сергејевски 1938, 20, бр. 18, фот.; *И Jug* 1739; I. Војановски, *Godišnjak CBI* 25, 1987, 89, 167, бр. 18; сл. 1; уп. Војановски 1988, 108, нап. 30. Читање Сергејевског преузимају и: I. Puljić / A. Škegro, *Povijesni prilozi* 30, 2006, 35 и нап. 238, сматрајући да натпис сведочи о сточарској делатности у античкој јужној Херцеговини.

---] | *et inte(r) Mel(cumanos)?* или *et in(ter) te(rritorum) Mel(cumanorum)*.

Сергејевски је предлагао читање: *te(rminus) in(---) te(rminus) VCV*, док је, према нешто бољем Шашеловом издању, изгубљен читав ред натписа, чији су трагови доиста видљиви на фотографији, као и неколико изгубљених слова испред сачуваног текста: [*fines inter ---] et inte(r) Ucu(---)*; слично и HD 034020: --- | ---] *et in(ter?) et VCV*. Бојановски преузима читање првог издања, помишљајући да се највероватније ради о приватном поседу. На фотографији коју је Сергејевски објавио у *Споменику* (као и на оној коју је објавио Бојановски), испред слова које је

⁴⁸⁸ Остали споменици су миљокази са Невесињског поља, из Удрежња: I. Војановски, *Godišnjak CBI* 17, 1978, 81 и 116, бр. 20, таб. 1, 2; *AE* 1980, 680 и Војановски 1976, 157–161.

прочитано као V јасно се виде трагови вертикалне хасте, као и нешто слабији обрис вертикале с десна. Слово сасвим поуздано треба читати као M. Осим тога, доња тачка средњег потеза налази се на средини, изнад доње линије реда. На њега се наслањају слабо видљиви обриси три хоризонталне црте. Ради се, дакле, о лигатури ME иза чега би могло следити слово L, судећи по вертикалној хасте чији се обриси доста јасно уочавају на фотографији што заједно даје: MEL(?). На крају сачуваног реда можда стоји и једно умањено слово C, премда је на основу фотографије врло тешко проценити да ли се поуздано ради о слову. Агломерација слова би се тако, уз сав потребни опрез, могла прочитати као MELC тј. као скраћено име заједнице *Melcumani*.

За паралеле уп. Kolendo 1994, 91 35, 36: *f(ines) ter(rae или -ritorii); termini territoriis; termin(i) positi t(errritorii) civ(itatis)* и сл. Аналогију за скраћивање *te(rritorium)* дају терминацијски натписи из Примоштена, који обележавају територију Тариота (бр. 31 и 32) и који, и по садржају и по изгледу, а вероватно и датуму, одговарају нашем натпису.

79. Надгробни натпис из Цезареје у Мауретанији. Натписно поље је изнад псеудонисе са рељефом у којем је приказан војник који у рукама држи два копља и *fustis*.

AE 1921, 31; M. P. Speidel, *Antiquités africaines* 29, 1993, 143, сл. 5.

Balaterus M<e>li(?) f(iilius) civiṭas | Melqumenorum milles co<ho>rtis VI Delmatarum | a(nnorum) XXVIII aeru(m) VIII h(ic) s(itus) e(st) t(ibi) | t(erra) l(evis).

M[e]li ou M[i]ili, AE 1921; на фотографији се види MLI; *civilis* (= *civis*), AE; *civiṭas*, Speidel.

Д. Рендић-Миочевећ доводи име *Balaterus* у везу са именом *Balierius* (*Plati f.*), које се јавља у Ридеру, као и са именом *Ballaios*: Rendić-Miočević 1971 = 1989, 786; уп. *ib.* 419; 443. За кохорту VI *Delmatarum* види коментар уз бр. 55.

Датовање: око 40. године (Speidel).

2.1.3.10. *Civitas Nare(n)siorum*

Апијан помиње Наренсије међу племенима које је Октавијан теже савладао 33. године: ἔρωφ δὲ μεῖζονι.⁴⁸⁹ Име племена јасно указује на везу са

⁴⁸⁹ App. Ill. 16 (Ναρήσιοι). Вилкс (Wilkes 1969, 165), не знајући још увек за епиграфске потврде које су се појавиле касније и занемарујући изгледа Плинијев податак, наводи да нема података о постојању овог „моћног народа“ у доба римске провинције Далмације.

реком *Naro*⁴⁹⁰ (Неретва), уз чији су горњи и средњи ток живели. Судаћи по броју декурија наведених у Плинијевом списку, Наренсији (*Naresi CII*) су имали врло велику заједницу. По величини, то је била друга *civitas* у Наронитанском конвенту после Дезидијата који су били подељени у 103 декурије. Насељавали су подручје око Мостара⁴⁹¹ на север до горњег тока Неретве, односно до Коњица.⁴⁹² Судаћи по значајним археолошким налазима ту се могао налазити центар заједнице.⁴⁹³ Ка југу се њихова територија простира до Стоца и Брегаве, где су се додиривали са Даорсима, док је подручје уз Неретву око Житомислића, у близини Чапљине, највероватније припадало територији Нароне.⁴⁹⁴ Птоlemeј их смешта у суседство Сардеата, испод (*sic!*) Мелкумана и Вардеја.⁴⁹⁵

Наренсији су се граничили са Мелкуманима вероватно на Невесињском пољу,⁴⁹⁶ а граница између ова два племена, како смо видели према терминацијском натпису из околине Цернице код Гацког (бр. 78), ишла је западно од Гатачког поља. Наренсијима је могло припадати Дабарско и Фатничко поље.⁴⁹⁷ Наиме, Гатачко поље, одакле потиче надгробни споменик жене из племена Наренсија (бр. 80), заузимала је *civitas* Мелкумана. *Temus B[a]ltonis fil(ia)* била је робиња или, вероватније, жена, која је доведена из суседног племена, стога је њено порекло наведено у натпису.⁴⁹⁸ Сличан случај налазимо на једном надгробном споменику из Коловрата код Пријепоља (бр. 81), где је посведочено лично име *Narens*. Уколико његово име сећа на порекло, што није редак случај, *Narens(us, -ius)* могао

⁴⁹⁰ Mel. *Chor.* II 57: *Nar*; Strab. VII 5.5: ὁ Νάρων; Plin. *NH* III 144; Ptol. II 16.3; App. *Ill.* 11.

⁴⁹¹ Alföldy 1965, 47–48.

⁴⁹² Wilkes 1969, 402.

⁴⁹³ Rašalić 1960, 67. Римска насеља евидентирана су у местима Лисичићи, Челебићи, Острожац, Бјелемић, Радештине, Церићи, Доње Село, Главатичево, Хомоље, одакле потичу и римски натписи. Покретни материјал налажен је у многим другим местима тог подручја. Део тих насеља потопљен је Јабланичким језером. Крај је био добро насељен и у предисторијско доба о чему сведоче бројне градине (*ib.* 67–68).

⁴⁹⁴ Бротно код Житомислића, *IJug* 1912: [---]s *P. filius Tro(mentina) Res[titutu]s aed(ilis) IIIIvir i(ure) d(icundo)* | [---] et | [---]o *Hermae IIIIvir(o) Aug(ustali)* | [p]atri et | *Secundae matri t(estamento) f(ieri) i(ussit)*. Мора се рачунати и са приватним поседима богатих породица Нароне, уп. Wilkes 1969, 164, 343–344, 398 и натпис из места Дретељ у околини Чапљине, *IJug* 671: ? *M. Vinicio* | *M. filio* | *Masuriano* | *ann(orum) II dier(um) XVIII*. За археолошку слику овога краја: Wilkes 1969, 164, 343–344.

⁴⁹⁵ Ptol. II 16. 5: ... Μελκομένιοι καὶ Οὐαρδαῖοι· ὑπὸ δὲ τούτους Ναρήνσιοι καὶ Σαρδιῶται...

⁴⁹⁶ Alföldy 1965, 47–48; Wilkes 1969, 166. Другачије: Bojanovski 1988, 104–105.

⁴⁹⁷ B. § 2.1.3.9.

⁴⁹⁸ Bojanovski 1988, 109; Лома 2004, 40. За сличне примере да се имена перегрине заједнице наводе на натписима и документима ван заједнице — односно провинције (за дипломе), Speidel 1986, 467–482.

би бити и етником.⁴⁹⁹ Женско име *Temus* је, наиме, према детаљној анализи С. Ломе, карактеристично име код Наренсија:⁵⁰⁰ на територији овога племена посведочено је два пута, у натпису из Фатнице⁵⁰¹ и у натпису из Главатичева,⁵⁰² док је ван граница заједнице посведочено још само двапут: у околини Будве (*ILJug* 1859) и на надгробном натпису из околине Доклеје: *Temuse Bai{i}ule Voiae*.⁵⁰³ Паралеле за оваква образовања налазе се у келтским областима, што одговара епихорској антропонимији Наренсија где су, како ћемо видети, заступљена далматско-панонска и келтска имена.⁵⁰⁴

О управним и организационим аспектима заједнице Наренсија немамо директних података, али се може претпоставити да се они нису разликовали од других *civitates* о којима смо боље обавештени. Вилкс је изнео могућност да је околина Коњица припала муниципију *Bistue Vetus*.⁵⁰⁵ Уколико је то био случај, могло би се радити о муниципију латинског права, с обзиром на велики број перегриних становника. Већина личности посведочених у споменицима нађеним на територији која се приписује заједници Наренсија припада домаћем становништву перегриног статуса.⁵⁰⁶ Додељивање римског грађанског права почиње тек од времена Хадријанове владавине и без сумње је ограничено на више слојеве. Осим појединачних додела, стицање грађанских права долазило је након службе у римској војсци. Регрутација у подручју Наренсија епиграфски је документована и у III веку: један *Pinnius*⁵⁰⁷ служио је у легији *II Adiutrix* и, како се види према натпису, преминуо је у Басијанама у Доњој

⁴⁹⁹ Лома 2004, 40.

⁵⁰⁰ Лома 2004, 40.

⁵⁰¹ W. Radimský, *WMBH* 2, 1894, 61; сл. 7; *CIL* III 12800; Škegro 2003, 155; *D(is) M(anibus) | Tattaris Veneti | filius et Temus An|naei filia Batoni | filio annorum | XX et Annaiae (!) | filiae annorum XXV | fil(i)is pientissimis | vivi fecerunt sibi | et suis*. Bojanovski 1988, 110 приписује овај натпис Деремистама, § 2.1.3.6.

⁵⁰² Patsch, *AEM* 16, 1893, 84; Patsch, *WMBH* 9, 1904, 261; *CIL* III 8489 = 12799: *D(is) M(anibus) s(acrum) | Ael(ii) Pinnes et Temus | parentes posuerunt | filio pientissimo | Pinnio militi legi|onis secundes (!) defunc|to Bassianis anno|rum XXXII*.

⁵⁰³ A. Mayer, *VAHD* 50, 1928/29, 66, бр. 3; *ILJug* 1842; уп. Alföldy 1969, 306–307, s.v. *Temus*. Лома 2004, 40 нап. 36: посвете келтској богињи Епони у Доклеји. Дедиканти су странци. Лично име *Voius*, уп. Meid 2005, 202. *Voio* се јавља у Коњицу, уп. Alföldy 1964, 91. Као најближу паралелу за такво образовање женског имена на *-us*, С. Лома наводи женско име *Madus* посведочено у околини Вишеграда у Подрињу, које се јавља и као *-a* основа у Полимљу: *Madussa* (уп. *CIL* III 13862: *Bricussa*, код Наренсија).

⁵⁰⁴ Уп. Лома 2004, 40, нап. 63: Лугдунска Галија; *AE* 1901, 200: *deae Tem|usioni ...*

⁵⁰⁵ Wilkes 1969, 277.

⁵⁰⁶ Натписи су нађени у местима Лисичићи, Главатичево, Острожац, Доње Село, Бјелемић, Радешине, Хомоље.

⁵⁰⁷ *CIL* III 8489 = 12799.

Панонији; *T. Aurelius Carvus* је ветеран.⁵⁰⁸ Од гентилних имена у овом подручју јављају се *Aelii*, *T. Aurelii* и знатно чешће *Aurelii*, у највећем броју случајева уз епихорска когномина. Нецарска гентилна имена нису посведочена уз когномина домаћег порекла: она припадају ретким Италицима⁵⁰⁹ и Оријенталцима⁵¹⁰ чије се присуство на горњој Неретви везује за трговину,⁵¹¹ будући да се овај крај налазио на комуникацијски врло важном месту.

Становништво углавном чува домородачка имена у римској именској формули. Од латинских когномина овде се јављају *Nepos*, *Maximus*, *Marcella*, *Rufus*, *Ursina*, *Verus*, имена популарна код романизованих домородаца, док су домаћа когномина знатно чешћа. Слика епихорске антропонимије у горњој Неретви аналогна је оној у Подрињу и по свему судећи треба их посматрати заједно. Код Наренсија су посведочена следећа епихорска имена: *Annaei* (карактеристично за југоисточну област⁵¹²), затим *Bato*,⁵¹³ *Carvus*,⁵¹⁴ *Dazas*,⁵¹⁵ *Pinnes*,⁵¹⁶ *Venetus*,⁵¹⁷ и келтска⁵¹⁸

⁵⁰⁸ *ILJug* 89 = *ILJug* 1744 (Доње Село код Коњица).

⁵⁰⁹ Црквина, Лисичићи, *ILJug* 87: *L. Petronius Maximus*; Церићи, *CIL* III 14617, 1: *L. Petroni(i) Maximin(us) et Severus*. Алфелди и Петроније сматра за оријенталце (*Alföldy* 1965, 139).

⁵¹⁰ Лисичићи, *CIL* III 13859: *L. Antonius Menander Aphro[disieys (!) <I>nvicto | Au<g>(usto) v[otum] fecit*). Уп. *CIL* III 14617; 14222, 1. За митреум у Коњицу: Patsch 1899, 186–211; I. Čremošnik, *GZMS* 12, 1957, 143–162; Wilkes 1969, 428.

⁵¹¹ Wilkes 1969, 276–277, 402–403. О присуству Митриног култа на три места: Потоци, Лисичићи, Коњиц; уп. Раšалић 1960, 67.

⁵¹² Katičić 1962, 102; 1976, 180.

⁵¹³ Бр. 80 и *CIL* III 8489 = 12799. Katičić 1962; 1964, 20; 1965, 70; *Alföldy* 1969, 163–164. Katičić (1964; 1965) не укључује ово име у средњедалматску област јер се јавља више пута у југоисточној именској области.

⁵¹⁴ Име *Carvus* (и варијанте) карактеристично је за далматско-панонску именску област, Katičić 1963, 265–266; 1976, 180.

⁵¹⁵ *CIL* III 13861. Katičić 1963, 268–269; 1976, 181.

⁵¹⁶ Katičić 1962, 106; 1963, 272–273; 1976, 180; *Alföldy* 1964, 80, 89; 1969, 264.

⁵¹⁷ *Alföldy* 1964, 91; Wilkes 1969, 163; уп. Лома 2004, 40 нап. 36.

⁵¹⁸ *Alföldy* 1964, 91; Лома 2003–2004, 41, нап. 36.

Boio,⁵¹⁹ *Bricussa*,⁵²⁰ *Iacus*,⁵²¹ *Laiscus*,⁵²² *Mallaius*,⁵²³ *Mascelio*,⁵²⁴ *Mandeta*,⁵²⁵ *Maca*,⁵²⁶ *Posaulio*,⁵²⁷ *Temus* (бр. 80) и *Tattuia*.⁵²⁸ Дакле, будући да су заступљена далматско(-панонска) и келтска домаћа имена, ради се о једној етнички мешовитој популацији.

НАТПИСИ

80. Надгробна плоча (?) од кречњака, 64 x 66 x 17 цм, одбијена са свих страна. пронађена 1984. године у месту Казанци код Гацког, које се налази на територији заједнице Мелкумана.

N. Mandić-Studo, *Gacko kroz vijekove I*, Gacko, 1985, 192; Војановски 1988, 109; Atanacković-Salčić 1990, 7–14, фот. и црт.; AE 1994, 1342; Škegro 1997, 91–92, бр. 40; Škegro 2003, 154–157, 164, бр. 18, сл. 20 (цртеж).

Temus Ba|tonis fil(ia) | Narensai (!) | Annuae (?) ann(or)um |⁵ *XXV hic sita | est.*

1–2 [*Tattaris | Veneti fil(ius)? et*], Škegro. Овај аутор помишља да су личности из натписа идентичне са личностима из једног епиграфског

⁵¹⁹ CIL III 13860. За име в. Holder 473; Alföldy 1969, 166; Meid 2005, 202.

⁵²⁰ CIL III 13862. За име в. Alföldy 1964, 91; 1969, 166, 358. Скупина је добро посведочена у келтским областима; уп. нпр. *Briccius* (DAG 204, 638, 1359); *Bricco* (DAG 1262); *Briccus* (DAG 334); *Brice* (DAG 838); *Bricia* (DAG 806); *Bricius* (DAG 1114); *Brico* (DAG 204); *Bricomarus* (DAG 1262, 1353). За суфикс *-ussa*: *Madussa*, *Temusa*.

⁵²¹ CIL III 12774 = 13866. За име в. Alföldy 1969, 218; у источној Далмацији; код Јапода: AE 2006, 1023. Katičić 1965, 65–66; Лома 2003–2004, 43.

⁵²² CIL III 13860. *Laiscus* је према Мајеру (Mayer 1957, 203) у вези са *Loiscus*.

⁵²³ Alföldy 1965, 236; *ILJug* 1906.

⁵²⁴ CIL III 12773. За име уп. *Mascel* (DAG 648); *Mascelinus* (DAG 218); *Mascellio* (DAG 218, 337, 648, 739, 821, 840, 968, 1064, 1133, 1286); *Mascellio*, *-ius* (DAG 415); *Mascellionius* (DAG 744), уп. Delamarre 2004, 260.

⁵²⁵ CIL III 14617, 4 (Хомоље). Исто име јавља се и у натпису из Црнче в. Лома 2009, 11–12, бр. 1= AE 2009, 1003 (коментар уз бр. 81).

⁵²⁶ CIL III 14617, 4. *Maca*, *Maccus*, OPEL III 42 (Норик).

⁵²⁷ Mayer 1957, 278; Alföldy 1969, 269. Уп. Meid 2005, 120: *Posimarus*... „nichtkeltische Vorder“: *Posieneius*, *Posilla*, и сл.

⁵²⁸ *ILJug* 1752 (Острожац). Епихорско име *Tattuia* посведочено само на овоме месту; доводи се у везу са именом *Tat(t)a*, премда је елемент *Tat(t)*- присутан и у келтским именима. Alföldy 1969, 306; Meid 2005, 291–292. Име је изведено суфиксом *-uia*, који има паралеле у келтским подручјима: *Atuia*, *Mattuia*, *Comatuia*; осим тога за *-u* основу *Tattu* има највише потврда у Норичу (CIL III 11522; 11600; *ILLPRON* 96; *Tatu* CIL III 04983a). *Tattu*, *-unis* посведочено је, на пример, у Панонији, код Ерависка бр. 164 и у Ингерциси, RIU 1208: *Vercom[b]erus Tattuni[s f(i)lius]*. Meid 2005, 292.

споменика из Фатнице и на основу тога је предложио да треба допунити прва два реда натписа, што прихватају и АЕ 1994, 1342 и НД 039987. Међутим, нема разлога за такву интервенцију: према цртежу, као и према фотографији споменика коју је објавила Атанацковић-Салчић, нема трагова слова изнад првог реда, ради се о карактеристичним домаћим именима. *B(a)|tonis*, Атанацковић-Салчић, АЕ 1994; *B[a]|tonis*, остали 3. *Annaei*, слова *NV* су у лигатури. 4 Могуће је да *Annae* треба схватити као име. Оно је посведочено у Италији (*CIL* XI 1195) у Доњој Германији (*CIL* XIII 7906, 10003, 23) и у Шпанији (АЕ 1987, 582). У томе случају *Annae* би била *Narensa*: Атанацковић-Салчић (Škegro 2003) чита ово име *Annaei*. Може бити и слично као у натпису бр. 81.

81. Надгробна стела од кречњака, 140 x 59 x 27 cm, натписно поље 47 x 41 cm, уоквирено лозом; изнад попрсја жене и мушкарца. Стела је пронађена на Коловрату; сада се налази у лапидарију Музеја Полимља у Пријепољу.

М. Мirković, *Godišnjak CBI* XIV/12, 1975, 99–100, бр. 7 (АЕ 1980, 700); Лома 2004, 57, бр. 2, сл. 2.

D(is) M(anibus) | Narens | v(ixit) a(nnos) XXXVIII | Amace (!) Ael(iae) P(antoni)s ser(va) | v(iva) s(ibi) aet (!) conp(ari) p(osuit).

Ако је покојник био роб, као и његова жена, име би могло сећати на његово етничко порекло, уп. натпис из Доклеје, *CIL* III 8291: *D(is) M(anibus) s(acrum) | Iadestinus | Baebior(um) ser(vus) | sib(i) e(t) s(uis) v(ivus) f(ecit)*. Уколико је антропоним изведен суфиксом *-nt-*: *Narens*,⁵²⁹ име би могло бити само у језичкој вези са етникомом *Narensii*, као што је име *Plarens* изведено од исте основе као Плереји, али се не односи на припаднике овог племена. Међутим, о везама између становништва Неретве и Полимља сведочи још један натпис из Хомоља (*CIL* III 14617, 4), на којем се јавља име *Mandeta*, посведочено само на једном недавно пронађеном натпису из Црнче код Затона у источној Далмацији (Лома 2009, 11–12, бр. 1= АЕ 2009, 1003); стога смо овде навели натпис, задржавајући извесне резерве. За име *Amace* в. Лома 2004, 40–42.

2.1.3.11. *Civitas Scirtariorum*

Заједница Скиртарара, која је, према, Плинију имала 72 декурије (*Scirtari LXXII*), налазила се на југоисточном делу Далмације. Судећи према броју декурија, у питању је већа заједница. Птоlemeј, који их помиње под име-

⁵²⁹ Разрешење које је предложила М. Мирковић: *Narens(is)* С. Лома одбацује с оправданим разлогом. Уколико се ради о имену племена они су *Narensi*, а не **Narenses*.

ном Скиртони, смешта ово племе у југоисточни део Далмације према граници са Македонијом, у суседство Пируста.⁵³⁰ Према томе податку заједницу Скиртарара требало би тражити уз горњи ток реке Дрилон, у залеђу Скадарског језера, на простору данашње северне Албаније.⁵³¹

Томашек, а за њим и други,⁵³² доводили су име племена Скритарари–Скиртони у везу са етнонимом Σκίρτιοι, који се помињу код Стефана Византинца у истој леми са Скордисцима:⁵³³ Σκορδίσκοι καὶ Σκίρτιοι, ἔθνη Παιονίας, ὡς Φλέγων ἐν Ὀλυμπιάδων ιε'. Мајер је тај етноним довео у везу са именом једне путне станице између Лихнида и Хераклеје: *statio Scirtiana*,⁵³⁴ забележене у *It. Ant.*,⁵³⁵ што прихвата и Алфелди, премда је то опречно његовој локализацији перегрине заједнице.⁵³⁶ Фанула Папазоглу изнела је мишљење да Σκίρτιοι може бити само искварени облик Σκορδίσται, који је вероватно настао емендацијом скраћенице Σκ/ταи Σκορ/ταи, и потпуно одбацила ову идентификацију.⁵³⁷

Заједница Скиртарара епиграфски је посведочена једном војничком дипломом (бр. 82) пронађеном у месту Илаче, у римској провинцији Доњој Панонији на територији Бреука или Корнаката. Прималац као *origo* наводи *Scirt. ex Dalmat(ia)*, што се сасвим извесно односи на перегрину заједницу Скиртарара.⁵³⁸ Датум издавања војничке дипломе је 152. година, што говори о постојању ове перегрине заједнице средином II века.

НАТПИСИ

82. Војничка диплома од 5. септембра 152. године, додељена морнару Равенске флоте *C. Valerio Annaei f. Dasio, Scirt(oni) ex Dalm(atia)*.

CIL XVI 100.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traia|ni Parth(ici) n(epos) divi Nervae pron(epos) T. Ae{l}|lius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius | p(ontifex) m(aximus) tr(ibunicia) pot(estate) XV imp(erator) II co(n)s(ul) IV

⁵³⁰ Ptol. II 16.5. Προῦσται καὶ Σκίρτορες, πρὸς τῇ Μακεδονίᾳ.

⁵³¹ Alföldy 1965, 57 и 66, нап. 128.

⁵³² W. Tomaschek, *Mitt. der Geograph. Gesell. in Wien*, 1880, 552, 566; Fluss, *RE II/A1*, 1935, 825–826; Mayer 1957, 314; Alföldy 1965, 57.

⁵³³ Steph. Byz. *Ethn.* 577.

⁵³⁴ *TIR K34*, VIII f: Козјак; F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, BCH Suppl. 16, Paris, 1988, 270–271. *TIR K34*, VIII f.

⁵³⁵ Mayer 1957, 314.

⁵³⁶ Alföldy 1965, 57; Wilkes 1969, 174; 1992, 217.

⁵³⁷ Papazoglou 1967, 61–66.

⁵³⁸ Alföldy 1965, 57; Wilkes 1969, 174.

p(ater) p(atriciae) | i(i)s qui militaver(unt) i<n> classe praetoria | Ra<v>ennate quae est sub Tuticani<o> Calpitone praef(ecto) XXVI stipend(iis) emerit(is) di|miss(is) hon<e>s<t>(a) mission(e) quor(um) nomin(a) | subscript(a) sunt ipsis liber(is) posterisq(ue) | eor(um) civit(atem) Roman(am) dedit et conub(ium) cum | uxori(b)us quas tunc habuis(sent) cum est civit(as) | i(i)s data aut si qui caelib(es) essen(t) cum i(i)s | quas postea duxiss(ent) dumtaxat sin|guli singulas || Non(is) Sept(embribus) | Prisco et Romulo co(n)s(ulibus) | ex gregale | C. Valerio Annaei filio) Dasio | Scirt(oni) ex Dalm(atia) || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani filius) divi Traiani | Parthici nep(os) divi Nervae pronep(os) T. Aeli|us Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius | pont(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) XV imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriciae) | iis qui militaverunt in classe prae|toria Ravennate quae est sub Tuti|canio Capitone praef(ecto) sex et viginti | stipend(i)is emeritis dimissis | honesta missione quorum no|mina subscript(a) sunt ipsis li|beris posterisque eorum civi|tatem Romanam dedit et conubi|um cum uxoribus quas tunc habu|issent cum est civitas iis data aut | si qui caelibes essent cum iis quas | postea duxissent dumtaxat sin|guli singulas | Non(is) Sept(embribus) | C. Novio Prisco L. Iulio Romulo co(n)s(ulibus) | ex arm(or)um cust(ode) | C. Valerio Annaei filio) Dasio | Scirt(oni) ex Dalm(atia) | descri|pt(um) et recognit(um) ex tabul(a) aer(ea) | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || M. Servili Getae | L. Pulli Chresimi | M. Sentili Iasi | Ti. Iuli Felicis | C. Iuli Silvani | L. Pulli Velocis | P. Ocili Prisci.

Прималац дипломе има *tria nomina*: C. Valerius Dasius. Име Annaeus карактеристично је за југоисточну именску област: Katičić 1964a, 15; 1976, 179; Alföldy 1964, 88; Alföldy 1969, 150. Dasius је далматско-панонско име (Katičić 1967, 181).

2.1.3.12. Civitas Siculotarum

Међу заједницама Наронитанског конвента, Плиније помиње заједницу Сикулота, која је имала двадесет четири декурије (*Siculotae* XXIII) и припадала судбеном конвенту Нароне. Сикулоте се помињу и код Птолемеја (Σικουλώται), који их смешта близу Доклеата, у југоисточни део провинције, испод Наренсија и Сардеата.⁵³⁹ Алфелди је првобитно био мишљења да је *civitas Siculotarum* настала поделом племена Пируста на мање перрегрине заједнице.⁵⁴⁰ Доцније је дошао до закључка да се ради о пресељеном делматском становништву.⁵⁴¹ Заједницу Сикулота сасвим су извесно чинили Делмати, пресељени са обале, из подручја око Салоне. Њено име може се везати за топоним Сикули (*Siculi*), која се убицира у Бијач у близини

⁵³⁹ Ptol. II 16.5.

⁵⁴⁰ Alföldy 1965, 58, нап. 134, 152–153.

⁵⁴¹ Alföldy 1964, 101–102.

Салоне.⁵⁴² У то је место, према Плинијевом сведочанству, цар Клаудије населио ветеране,⁵⁴³ док је домаће делматско становништво још раније било пресељено у источну Далмацију, задржавајући име свога места из којег је изведено име заједнице,⁵⁴⁴ за шта постоје паралеле.⁵⁴⁵

Дошавши до закључка да Сикулоте припадају племену Делмата, а не Пируста, Алфелди је изнео хипотезу да ову заједницу треба убицирати код Пљеваља. Он је сматрао да би име муниципија *S.* могло бити *municipium Siculotarum*.⁵⁴⁶ Алфелдијева претпоставка почивала је на хипотетичној допуни натписа из Коловрата: *S[icu]lo(tarum)* или *S[ic]lo(tarum)*, о којем је већ било речи у поглављу о Делматима.⁵⁴⁷ Сигурна идентификација муниципија *S.* са *municipium S[p]lonistarum* код Пљеваља⁵⁴⁸ показала је, између осталог, да Сикулоте треба тражити на другом месту. За ту претпоставку говорили би и неки други подаци. Наиме, индиције о положају *civitas Siculotarum* пружа један модерни топоним. Место Shikjë у северној Албанији, код горњег тока Дрима, у једном српском извору из XIV века помиње се у облику *Шикља*. Топоним се са сигурношћу може довести у везу са *Sícula* и *Siculotae*.⁵⁴⁹

Када смо говорили о депортацији Делмата, у поглављу посвећеном тој заједници поменули смо да су Сикулоти морали бити међу првим Делматима који су расељени. Будући да су наведени у формули провинције из Августовог времена, коју преноси Плиније, то значи да су били организовани у посебну *civitas*.

2.1.3.13. *Civitas Vardaeiorum*

Последња заједница наведена у Плинијевом списку *civitatium Dalmatiae* јесте заједница Вардеја, односно Ардијеја.⁵⁵⁰ Ардијеји су били некад моћно илирско племе, које је крајем III века пре Хр. имало значајну улогу у

⁵⁴² Птоlemeј (Ptol. II 16.3) на обали Далмације: Σικοῦν. Rav. IV 16: *Siclisi*. Wilkes 1996, 578; 2004, 310.

⁵⁴³ Plin. *NH* III 141; *CIL* III 9712; G. Alföldy, *Historia* 13/2, 1964, 173.

⁵⁴⁴ Loma 1997, 226. Уп. Flor. *Epit.* II 25.

⁵⁴⁵ Уп. § 2.1.2.1.

⁵⁴⁶ Alföldy 1962b, 3–12; Alföldy 1964, 98; Alföldy 1965, 66, 222; Alföldy 1968b, 1009–1015, *Municipium S(iculotarum)?*.

⁵⁴⁷ В. § 2.1.2.1.

⁵⁴⁸ За идентификацију муниципија *Splonistarum* в. Loma 1999; Loma 2002.

⁵⁴⁹ I. Popović, *Zeitschrift für slavische Philologie* 26, 1958, 301–324, 312; Loma 1997, 192–193. Просор. *Aed.* IV 4. Σικλαί, кастел у Македонији.

⁵⁵⁰ Уп. Strab. VII 5. 6: Οὐαρδαίους δ' οἱ ὕστερον ἐκάλεσαν τοὺς Ἀρδιαίους.

формирању Илирске државе.⁵⁵¹ У времену о којем Плиније пише, и које нас на овоме месту интересује, то племе давно је већ било сасвим умањено, ослабљено и било је значајно још само по имену које носи. Плинијев коментар *populatoresque quondam Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis*,⁵⁵² одговара једној Страбоновој вести да су Римљани, са обале, преселили Ардијеје у унутрашњост, где су били приморани да обрађују кршевиту, неплодну земљу, те да је племе јако ослабило и да се готово угасило.⁵⁵³

Пресељавање Ардијеја на које реферишу Страбон и Плиније, везано је за догађаје из 135. године, када је конзул Фулвије Флак кренуо у војну интервенцију против Ардијеја, Плереја и суседних племена, која се завршила њиховим поразом.⁵⁵⁴

Када је у питању убикација ове заједнице у време Принципата, извори не говоре много.⁵⁵⁵ Сматра се да се перегрина заједница Вардеја налазила на десној обали Неретве, у побережју јужно и западно од реке Требижат,⁵⁵⁶ чија је обала, како знамо из епиграфских извора, припадала Нарони,⁵⁵⁷ док је западно од ове тачке почињала територија Делмата. Алфелди је изнео мишљење да су Ардијеји заузимали простор између Нароне и муниципија *Novae*.⁵⁵⁸ Према сугестији овог аутора, муниципиј Нове

⁵⁵¹ Papazoglu 1967, *passim*. (C. Schutt, M. Fluss, M. Holleaux, N. G. Hammond и др.). Patsch 1922, 48; E. Badian, Notes on Roman policy in Illyria (230–201 BC), *Papers of the British School at Rome*, vol. XX, New series vol. VII, 1952, 72–93.

⁵⁵² Plin. *NH* III 143.

⁵⁵³ Strab. VII 5.6: ἀπέωσαν δ' αὐτοὺς εἰς τὴν μεσόγαιαν ἀπὸ τῆς θαλάττης Ῥωμαῖοι, λυμαιομένους αὐτὴν διὰ τῶν ληστηρίων, καὶ ἠνάγκασαν γεωργεῖν. τραχεῖα δὲ χώρα καὶ λυπρὰ καὶ οὐ γεωργῶν ἀνθρώπων, ὥστ' ἐξέφθαρτα τελέως [τὸ ἔθνος], μικροὺ δὲ καὶ ἐκλέλοιπε.

⁵⁵⁴ App. *Ill.* 10; Liv. *Epit.* LVI 6: *Fulvius Flaccus cos. Vardeos in Illyrico subegit.*

⁵⁵⁵ Проблем локализовања Ардијеја не односи се само на период Царства. Такође, различита су мишљења о њиховом положају у времену највеће моћи племена. Податак који преносе Страбон и Псеудо-Аристотел и који се односи на IV век, да су Ардијеји били у сукобима са Аутаријатима око сланих извора, навело је научнике да убицирају то место око извора у Ораховици, у близини Коњица и да сместе Ардијеје северно од Неретве (Ps. Arist. Strab. Zippel 1977, 31–37; Patsch 1922, 43; Fluss, *RE* V, 1935, 311; Alföldy 1964, 87). Фанула Папазоглу изнела је мишљење да су Ардијеји, у време своје највеће моћи, живели на подручју данашње Црне Горе (Папазоглу 1963, 71–8). Уп. Papazoglu 1969, 73: „Уништење Ардијејаца нема везе са њиховим ратовима с Аутаријатима. Ардијејце су уништили Римљани много и много доцније. И њихова снага на мору не иде уз ратове с Аутаријатима <...> У доба кад су се крвили са својим суседима око сланих извора они нису могли бити поморски народ. То су постали тек доцније.“

⁵⁵⁶ Alföldy 1964, 87; Alföldy 1965, 46–47; Wilkes 1969, 163–164.

⁵⁵⁷ *AE* 1950, 44: *pagus Scunasticus* где су насељени ветерани; уп. Wilkes 1969, 105, 112.

⁵⁵⁸ Alföldy 1964, 87.

могао је настати на територији Вардеја,⁵⁵⁹ премда не инсистира сувише на томе, јер нема чврстих доказа који би потврдили такву претпоставку, не само по питању порекла града, већ и по питању положаја заједнице.

Наиме, оваква убикација *civitas Vardeorum* почива на комбинацији два изворна податка. Један је забележен код Страбона да острво Хвар лежи наспрам Ардијеја, чији су источни суседи Даверси.⁵⁶⁰ Други податак потиче из једног Ватинијевог писма Цицерону, у којем му овај јавља вест да је Цицеронов роб одбегео Ардијејима и да ће бити ухваћен уколико није већ прешао код Делмата.⁵⁶¹ На основу података код ова два писца узима се да су Ардијеји живели источно од Делмата. Према податку који доноси Птоlemeј, Вардеји су били суседи Мелкумана.⁵⁶² Та вест не говори сасвим прецизно о њиховом положају, али указује да заједницу треба тражити у близини Неретве. Нема епиграфских података који би могли рећи нешто више о овој *civitas* у доба Принципата.

⁵⁵⁹ Alföldy 1965, 178.

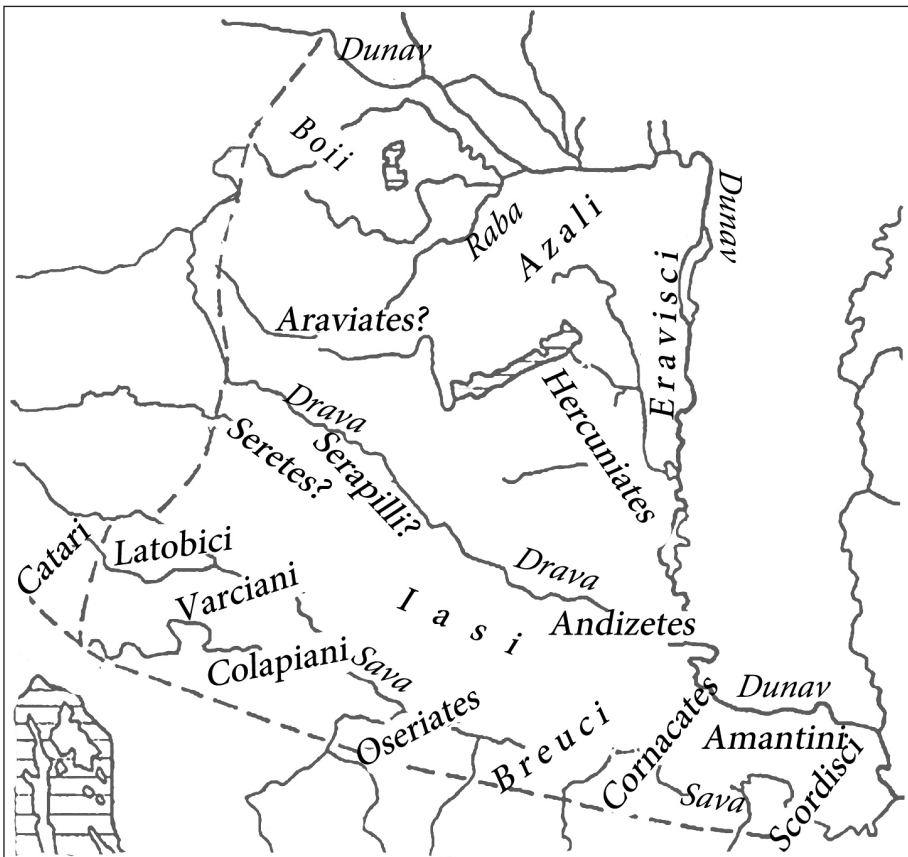
⁵⁶⁰ Strab. VII 5.5. Alföldy 1964, 87; Alföldy 1965, 46–47; Папазоглу 1963, 72–74; Papazoglu 1969, 73.

⁵⁶¹ Cic. *Ad fam.* XIII 77; V 9. 2; V 11. Patsch 1922, 42; уп. Папазоглу 1963, 77.

⁵⁶² Ptol. II 16.5.

2.2. CIVITATES ПАНОНИЈЕ

Најдетаљнији преглед података о перегриним заједницама Паноније, односно две панонске провинције, до данас представља Мочијева студија из 1959. године коју допуњавају делови његове монографије из 1974. Од времена када је Мочи писао о перегриним *civitates* Паноније па до данас, до нас је дошао већи број нових података. Највећу вредност међу овим подацима имају налази војничких диплома, а затим и епиграфских споменика у камену који откривају нове податке о панонским заједницама. Захваљујући тим документима може се уочити да је век многих пере-

Перегрине заједнице у Панонији

гриних заједница био дужи него што се то раније сматрало. Како ћемо видети, неке *civitates* постојале су паралелно уз градове за које се раније сматрало да су својим територијама обухватиле племенске заједнице.

Ослањајући се како на Плинијев списак, тако и на епиграфски материјал, поглавље о peregrinim заједницама Паноније организовали смо у две целине, тако што смо *civitates* груписали према томе да ли их Плиније помиње или не. Прву целину (I) чине заједнице које се јављају код Плинија у поглављима посвећеним Панонији. Будући да их је овај писац груписао у два списка, који би се могли квалификовати као (а) географски и (б) абecedни, следили смо његову структуру. Географски списак заједница обухвата *civitates* Серета (§ 2.2.1.1), Серапила (§ 2.2.1.2), Јаса (§ 2.2.1.3), Андизета (§ 2.2.1.4), Колапијана (§ 2.2.1.5) и Бреука (§ 2.2.1.6), које су набројане према свом положају у односу на значајне реке Паноније, Саву и Драву. „Абecedна листа“ највероватније потиче из неког званичног извора, где су абecedним редом биле пописане панонске peregrine заједнице. Плиније је изоставио заједнице које је поменуо у претходној листи. У њој су набројани: Арвијати (§ 2.2.1.7), Азали (§ 2.2.1.8), Амантини (§ 2.2.1.9), Белгити (§ 2.2.1.10), Катари (§ 2.2.1.11), Корнакати (§ 2.2.1.12), Ерависци (§ 2.2.1.13), Херкунијати (§ 2.2.1.14), Латобици (§ 2.2.1.15), Осеријати (§ 2.2.1.16) и Варцијани (§ 2.2.1.17).

Другој целини (II) припадају заједнице Боја (§ 2.2.2.1) и Скордиска (§ 2.2.2.2), које се у Плинијевом опису Паноније не помињу у формули, већ само као слободна племена, али постоје епиграфски споменици који сведоче да су ова племена у доба Принципата била организована као peregrine заједнице. Посебан случај чини племе Котина (§ 2.2.2.3), које је било настањено у Панонији, али није сигурно да су његови припадници имали независну *civitas*.

2.2.1. *Civitates* Паноније у Плинијевом списку

Географски списак заједница Паноније

2.2.1.1. *Civitas Serretum*

Описујући значајне реке Паноније, Плиније је забележио положај неколико панонских заједница које су лежале уз њихове обале. Први су наведени *Serretes*, кроз чију је земљу протицала Драва.⁵⁶³ Ток реке се наставља кроз територије Серапила, Јаса, Андизета. Како се заједнице Серета и Серапила (/Сирапила) помињу само у Плинијевом списку, док

⁵⁶³ Plin. *NH* III 147.

их већ Птоlemeј не помиње,⁵⁶⁴ обично се сматра да до његовог времена нису опстале као независне административне јединице.⁵⁶⁵ Мочи је изнео мишљење да је *civitas peregrina* била или обухваћена територијом Трајанове дедуктивне колоније Петовион, или да јој је атрибуирана, за шта не постоје ваљани аргументи.⁵⁶⁶

Будући да се поуздано може одредити географски положај Јаса као и источна тачка њихове територије,⁵⁶⁷ Серети се, као и суседни Сирапили, обично смештају западно од њих, у подручје око Петовиона,⁵⁶⁸ у Међимурје (између Драве и Муре).⁵⁶⁹ Постоји и мишљење да су Серети живели нешто северније, уз горњи ток Рабе.⁵⁷⁰ Питање на које се без нових података не може дати поуздано тачан одговор јесте колико је добро интерпретиран Плинијев податак, односно да ли је поуздана убикација ових заједница у уже подручје Петовиона.

Мајер је име *Ser(r)etes* сматрао „илирском“ творбом:⁵⁷¹ изведено је суфиксом *-et*, као и у *An-diz-et-*, *Peuc-et-*, *Dasser-et-*. Овај аутор га доводи у везу са стинд. *sarít* „река, поток“, *ser-*, *рe* „струјати“.⁵⁷² Према томе, име „Серети“ би значило „племе које живи уз реку“, што би се могло односити на Драву. Име заједнице, према овој тумачењу, може се сврстати у групу са Колапијанима, Аравијатима,⁵⁷³ чија су имена у вези са рекама уз које су живели. И у новијој литератури се имена Серета и Серапила

⁵⁶⁴ Услед недостатка изворних података, о овим двома заједницама говори се често у истоме контексту.

⁵⁶⁵ Mócsy 1959, 28.

⁵⁶⁶ Mócsy 1959, 30. Као пример узима два натписа: *CIL III 4071, C. Caesius | C. filius | Papiria | Ingenius | Poetovione | v(ivus) f(ecit) sibi et | Ulpiae Adiutae | coniugi et | Caesia | Ingenuae [f(iliae) | et lib(ertis) lib(ertabusque)]. AII 447; ILJug 359: P. Aelio | Viatori [±3] | et Lic[iniae] | C[±3] | V[---]*. Декуриони домаћег порекла: *CIL III 4052–4053*. Нема никаквих индиција да су стекли грађанско право *per aedilitatem*, као ни да је у питању атрибуција у техничком смислу те речи, в. Laffi 1966.

⁵⁶⁷ Уп. § 2.2.1.3.

⁵⁶⁸ Mócsy 1959, 16; Mócsy 1962, 605; Mócsy 1974, Alföldy 1966a, 239: „Im ehemaligen sudwestpannonischen Tauriskerland kennen wir nach der römischen Eroberung mehrere peregrine Gemeinden ... die Serapilli und Serretes in der Gegend Poetovios“. У предримско доба је становништво било под једним именом Тауриска, након успостављања римске управе свака *civitas* носила је сопствено име.

⁵⁶⁹ Регистрован је 21 антички локалитет.

⁵⁷⁰ F. Redó у: Šašel Kos / Sherer 2003, 192.

⁵⁷¹ И Мочи на једом месту име Серета сматра илирском творбом: Mócsy 1962, 606.

⁵⁷² Mayer 1935, 72–73; Mayer 1957, 301: „Flußanwohner“; Krahe 1955, 111; Anreiter 2001, 126, 128. Елемент *ser-* (*sr-*) у: Σερ-ἔτ-ιον (Cass. Dio LVI 12. 1), *Servitium*, *Sarnade*, *Saritte*, *Sirmium*.

⁵⁷³ Meid 2005, 24.

третирају као панонска.⁵⁷⁴ Према Флусу, на кога се ослања и Мочи, име племена је келтско.⁵⁷⁵

Алфелди је изнео мишљење да те две заједнице спадају међу *civitates* које су организоване након успостављања римске управе од становништва које је у предримско доба било припадало племену Тауриска.⁵⁷⁶ Уз ове се две заједнице везују домаћа, келтска имена петовионског подручја:⁵⁷⁷ *Atto (lib.)* (AE 1986, 573); *Aisia* (CIL III 4033); *Cartoria Calandina* (CIL III 13412; AIJ 394), *Ceiunius, M. Ulpius Cutio*,⁵⁷⁸ *Meduillia Matiera, Meduillia Respecta* (CIL III 4083), *Maro, Suadra* (CIL III 4103), међутим, не може се тврдити да су њихови носиоци припадали управо овим заједницама.

Са Серетима је довођено у везу име путне станице *Serota*,⁵⁷⁹ која је код Птоlemeја забележена као Σίροτα.⁵⁸⁰ Станица се убицира у околину данашње Вировитице, што би можда могла бити индиција да ово племе треба тражити нешто источније на току Драве него што је то положај који им је одредио Мајер, а затим и Мочи.

Премда нисмо обавештени о појединостима које се тичу ове заједнице, може се претпоставити да се у раном периоду, првој половини I века, њихов статус и уређење нису разликовали од статуса других *civitates* покороног Илирика. У подручју Петовиона је од времена освајања била стационирана легија, која је могла давати префекте перериним заједницама.

2.2.1.2. *Civitas Serapillorum*

Серапили се, као и њихови суседи Серети, јављају само код Плинија, који их помиње међу племенима која живе уз Драву.⁵⁸¹ Етимологија имена зависи од тога које читање треба прихватити. Кодекси дају три облика: *Ser(r)apillos*, *Syrapillos* и *Sirapulos*. Крае, за њим и Мајер изнели су мишљење да је коректан облик етронима *Syrapilli*, према рукописима E^sD. Име племена би у том случају било изведено из PIE **su-ró-s* „слан“ и **ap-* „вода“,⁵⁸² елемент који се јавља и у *Col-ap-is*, *Col-ap-iani*. Етникон

⁵⁷⁴ Anreiter 2001, 124–125, 127–128, 201; Meid 2005, 24.

⁵⁷⁵ Fluss, RE II A, 1665, 1745.

⁵⁷⁶ Alföldy 1966a, 239.

⁵⁷⁷ Fluss, RE II A, 1665 1745; Mócsy 1959, 28.

⁵⁷⁸ Meid 2005, 267.

⁵⁷⁹ Tab. Peut.; It. Ant. 130.4; It. Hieros. 562.5; Rav. IV 19. Уп. Fluss, RE II A/2, 1923, 1665, 1738; Pavan 1955, 376; Anreiter 2001, 127.

⁵⁸⁰ Ptol. II 14. 4.

⁵⁸¹ B. § 2.2.1.1.

⁵⁸² Meid 2005, 24: „Wasservort“.

би према овоме тумачењу значио „Слатињани“. На основу тога Мајер је локализовао ову заједницу у околину сланих извора код места Рогашка Слатина, југозападно од Птуја.⁵⁸³ Анрајтер их смешта нешто источније, око Бедње.⁵⁸⁴ Уколико је исправан облик *Serapilli*, етноним би био изведен од *ser-* (*sr-*), „тећи“, као и *Ser(r)etes*, *Serota*, *Sirmium*, итд.⁵⁸⁵ Облик *Sirapilli* за који се Детлефсен одлучио у свом издању може произићи из обе варијанте.⁵⁸⁶

Према Мочију, Серапили су у време Хадријана још увек били *peregrini*.⁵⁸⁷ Међутим, нема података који би било потврдили било побилито мишљење, будући да о овој заједници, осим помена у Плинијевом списку, нема никаквих обавештења. Шандор Шопрони је изнео могућност да је на територији ове *civitas* настао муниципиј Халиканум⁵⁸⁸ — место које Птоlemeј помиње као ’Олџаков.⁵⁸⁹ Један натпис из Аквинкума сведочи о муниципалном статусу Халиканума,⁵⁹⁰ а град се убицира у место Свети Мартин на Мури или у Лендаву, где је посведочена бенефицијарна станица.⁵⁹¹ Међутим, на основу расположивог стања у изворима, не може се рећи да ли је град настао на темељу ове *civitas*.

2.2.1.3. *Civitas Iasorum*

Племи Јаса први пут се помиње код Плинија Старијег као перегрина заједница у Панонији.⁵⁹² Према његовом географском опису Паноније, *civitas Iasorum* налазила се на Драви, између Серета и Серапила на западу и Андизета на истоку. Птоlemeј их смешта источно од Колапијана, северно од Осеријата, у источни део Горње Паноније.⁵⁹³ Заузимали су ве-

⁵⁸³ Mayer 1935, 73; Mayer 1957, 325; уп. Petru 1977.

⁵⁸⁴ Anreiter 2001, 124.

⁵⁸⁵ В. § 2.2.1.1.

⁵⁸⁶ Н. Krahe, *Glotta* 21, 191; Mayer 1935, 73; Anreiter 2001, 125: *e > i /_r и y > i*.

⁵⁸⁷ Mócsy 1974, 145.

⁵⁸⁸ *RE* VII 2878; *BAtlas* 20 D3 Halicanum. Soproni 1979, 91–98, посебно 95.

⁵⁸⁹ Ptol. II 14. 4. 7. *It. Ant.*; Rav.

⁵⁹⁰ Soproni, *FolArch* 30, 1979, 91–98; *AE* 1979, 472: *D(is) M(anibus) | Iuliae Secundinae Q. | Iuli(i) Secundi filiae do(mo) municipi(o) Alic(ano) ann(or)um XL | Aur(elius) Victor vet(eranus) leg(ionis) II Ad(iutricis) ex str(atore) co(n)s(ularis) coniugi karissi|mae f(acie)udutn) c(uravit)*. Уп. натпис *CIL* XIII 7495; *ILS* 9185 (дат. 222–235): ... *expl(oratio) | Halic(anensium) [[Alexan|driana]]...*

⁵⁹¹ *AE* 1982, 794.

⁵⁹² Rendić-Miočević 1965, 89–91; 1968, 13дд. = 1989, 539–543. Д. Рендић-Миочевич с правом одбацује читање *IASORVM*(?) у натпису на такозваном бронзаном „медаљону Јаса“, откривеном у Самобору (Hrčić, *Numizmatika* V, 1953, 10–12).

⁵⁹³ Ptol. II 14. 2: Ἰάσιοι.

лики простор између Саве и Драве,⁵⁹⁴ односно између два епиграфски посведочена места: *Aquae Balissae* (одн. *Balizae*) на истоку, која се поуздано убицирају код данашњег Дарувара⁵⁹⁵ и *Aquae Iassae* на (северо)западу, које су се налазиле на месту Вараждинских Топлица.⁵⁹⁶ Природну границу на истоку могло је чинити Пожешко горје.⁵⁹⁷ О пространости племенске територије Јаса говори и податак код Стефана Византинца: Ἰάσ, Ἰλλυρίας μέρος, οἱ οἰκοῦνται Ἰάται.⁵⁹⁸

Аутономна управа домаћих првака Јаса посведочена је војничком дипломом RMD 205 (бр. 170) од 5. априла 71. године. Та диплома, на коју ћемо се нужно осврнути више пута,⁵⁹⁹ представља документ од прворазредног значаја за нашу тему, будући да су у листи сведока наведена имена првака панонских перегриних заједница Јаса (бр. 83), Бреука (бр. 94), Боја (бр. 192, 193) и Андизета (бр. 87). За три од четири наведене заједнице институција принцепса први пут је посведочена управо овом дипломом. Неки од аспеката овог важног документа биће размотрени нешто касније. На овоме месту морамо се ограничити на податак који се тиче Јаса. Међу сведоцима конституције потписан је *T. Flavus Serenus princ(eps) Iasorum*. Он је једини досад познати званичник ове заједнице. Од петорице панонских *principes*, чија се имена у овоме документу помињу, *Serenus* је једини који носи *tria nomina*, док су остали посведочени као перегрини. Чињеница да су поглавари племенских заједница Паноније узети за сведоке дипломе из 71. године указује да такав избор треба тумачити као пропагандни потез.⁶⁰⁰ У прилог томе говори чињеница да су имена четири од пет првака перегрина, премда су они свакако добили римско грађанско право (уп. бр. 193, 194, 195, 196), и то што се њихове функције *princeps civitatis* изричито помињу у натпису. Панонска племена била су награђена за то што су подржала *partes Flavianaе у bellum Vitelli*,⁶⁰¹ што се најпре могло огледати у појединачној додели грађанског права племенској аристократији, мада би се можда могло рачунати и са доделом латинског права неким заједницама.

⁵⁹⁴ Данашња Бјеловарско–билогорска жупанија централне Хрватске.

⁵⁹⁵ *It. Ant.* 265.7: *Aquis Balissis*.

⁵⁹⁶ *CIL* III 4121= *ILS* 704 = *AII* 469.

⁵⁹⁷ Schejbal 2003, 395; Domic-Kunić 2006, 76; уп. § 2.2.1.4.

⁵⁹⁸ Steph. Byz. *Ethn.* 322.16.

⁵⁹⁹ Уп. § 2.2.1.4, § 2.2.1.6, § 2.2.2.1.

⁶⁰⁰ Dušanić 1984, 101–104; Dušanić 2007, 66, 78; *CIL* XVI 16, *testis* 4: *Alexandri Magni Macedonis*.

⁶⁰¹ Уп. војничке дипломе из 70/71. год.: бр. 57, 68, 97, 98.

Врло смо слабо обавештени о правном статусу домаћег становништва ове заједнице.⁶⁰² Епиграфски споменици показују да је регрутација у помоћне одреде из племена Јаса вршена од I века (бр. 84). Сачувана је диплома из 85. године додељена војнику *Frontni Sceni f. Iaso*, који је служио у кохотри I *Lusitanorum*.⁶⁰³ Према натпису бр. 85, видимо да су у III веку служили као преторијанци.

Сматра се да су Јаси етнички припадали панонској групи племена. Додуше, досад познати антропонимијски инвентар заједнице Јаса прилично је сиромашан, али се домаћи топоними: *Balizaе*,⁶⁰⁴ (*Aquae*) *Iasae*,⁶⁰⁵ *Iovista*,⁶⁰⁶ *Cocconae*,⁶⁰⁷ обично третирају као панонски.⁶⁰⁸ Сматра се да је име племена Јаси изведено из корена **ias* / **ies* (инд. *yas-*, *yasati*, *yasyati*, гр. ζέω < ζέσω), „кипети, пенити се“. Из истог корена изведено је и име станице *Iasulones* коју помиње *It. Ant.* 264.5, која се убицира у место *Varacska*, на југозапад од Аквинкума.⁶⁰⁹ Према Мајеру, етноним се доводи у везу са бројним термалним изворима њихове територије.⁶¹⁰ Његово би тумачење значења етнонима *Јаси* било „Топличани“.⁶¹¹

О бањском карактеру јасијске заједнице говоре, између осталог, и називи насеља. Осим тога, бројна светилишта и вотивни споменици са овог простора посвећени су јатричким божанствима (Силвану, нимфа-

⁶⁰² Уп. Mócsy 1959, 27 и бр. 59/1: *CIL* III 10865.

⁶⁰³ Домашевски (A.v. Domaszewski, *JÖAI* 7, 1904, Bbl. 11–14, фотографија; *AE* 1904, 95) приписује Јасима и један натпис из Аквинкума, према чијем читању би допуна првог реда гласила *Cives I[asi? ex pr(ovincia) P(annonia) s(uperiore) q(ui)]*. Egger (*AE* 1952, 9) чита: *cives B[oi]*; B. Lőrincz, *Alba Regia* XV 1976, 263 (*AE* 1976, 542): *cives R[omani...]*; уп. *AE* 1979, 471; *AE* 1988, 943.

⁶⁰⁴ Anreiter 2001, 208–209: **balissa-* (< **balisja*), „pannonisch... in Bedeutung 'sprudelnd, aufschwellend'“.

⁶⁰⁵ Anreiter 2001, 67–68, 208.

⁶⁰⁶ Anreiter 2001, 72–73.

⁶⁰⁷ Mayer 1957, 194; Anreiter 2001, 55–56; *contra*: Delamarre 2009 који за овај топоним налази келтску етимологију и цитира јасне келтске паралеле: уп. топоним *Cocconiacus*, лична имена *Cocceius*, *Cocciillus*, *Cocciusia*, *Cocidius* (*Mars*), *Cocina* уп. индекс *DAG* (Delamarre 2004, 241–242). Према њему: «*Cocconae* (celtique **Cocconā*[s]) est donc probablement l'établissement d'un Celte **Cocconos* 'Lerouge' installé au bord d'un fleuve, voie de commerce par excellence.»

⁶⁰⁸ Anreiter 2001, ss.vv.

⁶⁰⁹ Mayer 1935, 70–71; Anreiter 2001, 68–69; Schejbal: Šašel Kos / Scherrer 2004, 106–107.

⁶¹⁰ Schejbal 2003, 394–395 наводи 25 геотермалних извора на подручју које су у античко доба настањивали Јаси.

⁶¹¹ Mayer 1935, 69–70; 1957, 162; 1959, 52; Anreiter 2001, 68: „wellen, schäumen, sieden“. За другачије тумачење в. Schejbal 2003, 393–416, који име племена доводи у везу са кореном *-ias* / *-iat*. Име би према аутору значило: „Исцелитељи“.

ма, Дијани,⁶¹² итд.). У Дарувару је откривено Силваново светилиште.⁶¹³ У другом јасијском центру *Aquae Iasae*, према Д. Рендић-Миочевићу познато је четрнаест споменика посвећених нимфама,⁶¹⁴ а новија истраживања могла би открити нове споменике. Вреди посебно истаћи један натпис из Вараждинских Топлица који је посвећен Нимфама са епитетом *Iasae*, изведеним из топонима, али који можда реферише и на његово првобитно значење.⁶¹⁵ Осим тога, *Nymphes* се јављају са епитетом *salutares*,⁶¹⁶ дакле — представљају персонификацију лековитих извора.⁶¹⁷

На основу натписа из Дарувара, на којима се помиње *res publica Iasorum*,⁶¹⁸ Мочи је сматрао да је заједница остала перегрина до Каракалиног едикта, а да је насеље Јаса које се помиње као *res publica*, било псеудомуниципална творевина без градског статуса.⁶¹⁹ Међутим, 1964. године објављен је натпис из Дарувара који је показао да је главно насеље Јаса ипак имало муниципални ранг: *D(is) M(anibus) | P. Ael(io) P. fil(i)lio | Aeliano scri|bae dec(urioni) IIIvir(o) | m(unicipii) Iasorum | an(norum) XLV Ael(ius) | Laelianus | patri piissimo | f(aciendum) c(uravit)*.⁶²⁰ Натпис је, осим статуса места, открио да је име града било *municipium Iasorum*. То указује да је град настао од племенске заједнице, као што је, на пример, случај са *municipium Latobicorum*, *municipium Dardanorum*, итд. — опрезније речено, настао на територији перегрине *civitas*. Наиме, епиграфски материјал у погледу домаће антропонимије није довољно репрезентативан и не дозвољава да кажемо нешто више о односу досељеника и домаћег елемента у томе градском центру.⁶²¹ Можемо претпоставити да су досељеници могли имати значајну улогу у погледу романизације и стварању услова за настанак римског града, затим да је племенска аристократија учествовала у градској управи. На основу царског гентилиција, као и на основу тога што се кваторвират у Панонским градовима јавља у Хадријаново доба, претпоставља се да је муниципиј настао у време Хадријановог боравка у

⁶¹² *AIJ* 459, 460; *ILJug* 1166. Rendić-Miočević 1979–1980, 110–111 = 1989, 508–509; Rendić-Miočević 1991–1992, 69.

⁶¹³ *AE* 1978, 657.

⁶¹⁴ Rendić-Miočević 1991–1992, 69 и нап. 14.

⁶¹⁵ *AE* 1985, 714: *Nymphis | Iasis...*

⁶¹⁶ *CIL* III 10891. Уп. *IMS* IV 105 (Куршумлијска бања).

⁶¹⁷ Rendić-Miočević 1979–1980, 110–111 = 1989, 511 указује да је у Вараждинским Топлицама преовладао култ *nympha*, односно Нимфа; Силван се не јавља на споменицима овог места.

⁶¹⁸ *CIL* III 4000; *AIJ* 586; *AIJ* 587; B. Schejbal, *Obavijesti* 28, 1996, 28–31.

⁶¹⁹ Mócsy 1957, 497–498; Mócsy 1959, 27–28. Уп. § 2.1.3.3 и Gascoy 1979.

⁶²⁰ Alföldy 1965b, 95–106 (*AE* 1964, 11; *ILJug* 1132).

⁶²¹ Натписи говоре понешто о присуству странаца, углавном ветерана: Mócsy 1959, 27.

Перегрине заједнице у јужном делу Паноније

Панонији 124. године.⁶²² Пример Јаса, да термално-религијски комплекс на племенској територији буде уздигнут на ранг муниципија, потпуно је аналоган примеру термалног насеља *Aquae S.*, на територији Дезидијата, са којим смо се раније сусрели.⁶²³ На основу натписа из Рима (бр. 85), види се да је град имао унутрашњу поделу на *pagi, vici*, која се јавља и другде у Панонији.⁶²⁴ Таква подела могла би бити одраз некадашње племенске поделе.⁶²⁵

Мора се поставити питање колика је била територија овог муниципија, односно да ли је она покривала читаву територију племен-

⁶²² Mócsy 1959, 134, 136, 177; Mócsy 1962, 602–605; Alföldy 1964, 218–221; 1965, 93–112; Pinterović 1975, 139–140; Schejbal 2004, 108.

⁶²³ За паралеле из других провинција, нпр. Schejbal 2004, 115. Уп. нпр. терме у *Aquae Sulis* у Британији (Bath), које су Римљани изградили на месту „светих“ термалних извора на територији келтског племена *Dobunii*.

⁶²⁴ Уп. § 2.2.1.6.

⁶²⁵ Sherwin-White 1973, 373.

ске заједнице Јаса, која је, како смо видели, била веома пространа.⁶²⁶ Мочи је сматрао да су Вараждинске Топлице — *Aquae Iasae* — припадале територији Петовиона, будући да се на натписима из тога места помињу званичници тога града.⁶²⁷ Још је Мајер поставио питање да ли су *Aquae Iasae* уопште припадале Јасима, будући да је место од Дарувара (где се по свему судећи налазио центар заједнице Јаса) удаљено готово сто километара.⁶²⁸ Алфелди, међутим, доводи у везу са овим градом натпис из Вараждинских Топлица (*CIL* III 10891; *AJ* 464; *Alföldy* 1964б, 95), у којем се, према Алфелдијевој допуни, помиње један декурион муниципија *Iasorum: Nymphis | salutarib(us) | Aug(ustis) sac(rum) | Iul(ius) Maximu[s] | dec(urio) muni[c(ipii) | Iasorum]*. Нови епиграфски подаци могли би осветлити каснију судбину племенске заједнице у односу на градске структуре.

НАТПИСИ

83. (= бр. 170). Сведок војничке дипломе из 71. године.

t. 1: T. Flavi Sereni princ(ipis) Iasio(rum).

За когномен *Serenus* в. *OPEL* IV 71 (12 потврда у Панонији).

84. Војничка диплома из 85. године, додељена *Frontoni Sceni filio* *Iaso*.

CIL XVI 31.

Imp(erator) Caesar divi Vespasiani filius) Domitianus | Augustus Germanicus pontifex maximus | tribunic(ia) potestat(e) IIII imp(erator) VIII co(n)s(ul) XI | censoria potestat(e) p(ater) p(atriciae) | iis qui militaverunt equites et pedites in alis | sex et cohortibus decem et quinque quae ap|pellantur I civium Romanorum et I et II | Arvacorum et Frontoniana et Praetoria et | Siliana et I et I Montanorum et I Noricorum | et I Britannica milliaria et I Brittonum | milliaria et I et I Alpinorum et I Lusitano|rum et II Asturum et Callaecorum Lucensium et V Gallo|rum et VI Thracum et VII Breucorum et VIII | Raetorum et sunt in Pannonia sub L. Funisu|lano Vettoniano quinīs et vicenis || pluribusve stipendiis emeritis dimissis | honesta missione quorum nomina sub|scripta sunt ipsis liberis posterisque eorum | civitatem dedit et conubium cum uxoribus | quas tunc habuissent cum est civitas iis data | aut si qui caelibes essent cum iis quas postea | duxissent dumtaxat singuli singulas | Nonis Septembr(ibus) | D. Aburio Basso Q. Iulio Balbo co(n)s(ulibus) | cohort(is) I Lusitanorum cui prae(e)st | C. Cisso C. filius) Ste(latina) Honoratus | ex pedite | Frontoni Sceni

⁶²⁶ Уп. § 2.2.1.6.

⁶²⁷ Mócsy 1959, 30 и нап. 107; Rendić-Miočević 1991–1992, 69.

⁶²⁸ Mayer 1935, 72.

f(ilio) Iaso | descriptum et recognitum ex tabula aenea | quae fixa est Romae in Capitolio || Imp(erator) Caesar divi Vespasiani f(ilius) Domitianus | Augustus Germanicus pontifex maximus | tribunic(ia) potestat(e) III imp(erator) VIII co(n)s(ul) XI | censoria potestat(e) p(ater) p(atriciae) | iis qui militaverunt equites et pedites in alis | sex et cohortibus decem et quinque quae ap|pellantur I civium Romanorum et I et II | Arvacorum et Frontoniana et Praetoria | et Siliana et I et I Montanorum et I Noricorum et I Britannica milliaria et I Brittonum milliaria et I et I Alpinorum et I Lusitanorum et II Asturum et Callaecorum Lucensium et V Gallorum et VI Thracum et VII Breucorum et VIII Raetorum et sunt in Pannonia | sub L. Funisulano Vettoniano quinque et | vicenis pluribusve stipendiis emeritis | dimissis honesta missione quorum nomina | subscripta sunt ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxori|bus quas tunc habuissent cum est civitas iis | data aut si qui caelibes essent cum iis quas pos|tea duxissent dumtaxat singuli singulas | Nonis Septembr(ibus) | D. Aburio Basso Q. Iulio Balbo co(n)s(ulibus) | cohort(is) I Lusitanorum cui prae(est) | C. Cisso C. f(ilius) Ste(latina) Honoratus | ex pedite | Frontoni Sceni f(ilio) Iaso | descriptum et recognitum ex tabula aenea quae | fixa est Romae in Capitolio in basi columnae parte | posteriore quae est secundum Iovem Africum || C. Iuli Longini | Q. Caecili Victoris | C. Iuli Valentis | Sex. Elei Pudentis | P. Valeri Rufi | L. Caecili Flacci | C. Iuli Severi.

Scenus је карактеристично далматско-панонско име, в. Katičić 1964a, 19; 1976, 180; за дистрибуцију в. *OPEL* IV 55.

85. Натпис из Рима.

CIL VI 3297; Dobó 1975, 115; Alföldy 1965a, 107.

D(is) M(anibus) | Ulpus Cocceius eq(ues) s(ingularis) d(omini) n(ostris) | castris nov(is) t(urma) Kastis ex Pan(nonia) | sup(eriore) natus ad Aquas Balizas | pago Iovista vic(o) Coc[...]netibus stip(endiorum) XII ann(or)um XXX [...] | Victor frater et Iul(ius) Proc[...] | he]r(ed)es feceru[nt].

Когномен дедиканта *Cocceius* (*OPEL* II 67) указује на домаће порекло (Mócsy 1959, 27; Meid 2005, 226–227). *Pagus Iovista* доводи се у везу са *Iovia*, *Botivo* (Anreiter 2001, 70–75). Име подсећа на *vicus Iosista* (*ILJug* 3013). *Vicus Coc[co?]nes* помиње се у итинерарима: *It. Hieros.* 562.4 *Cocconis*; *Rav.* IV 19; *Cusconis* уп. Delamarre 2009. За сличну организациону структуру у Панонији уп. Цибале (§ 2.2.1.6).

2.2.1.4. *Civitas Andizetum*

Међу заједницама које Плиније наводи уз ток реке Драве, најисточнија је била *civitas* Андизета (*Andizetes*). Плинијевом податку одговара и Птоlemeјев распоред заједница за овај део Паноније: у његовој *Географији*

Андизети су смештени између Херкунијата и Бреука, западно од Амантина и Скордиска.⁶²⁹ Страбон их, уз Бреуке, помиње међу панонским племенима.⁶³⁰

Заједници Андизета приписује се врло велика територија: од планине Папука у околини Пожеге,⁶³¹ па све до ушћа Драве у Дунав, док је на северу могла заузимати простор до обронака Мечека у околини Печуја. На југ се њихова територија простира до реке Вуке,⁶³² јер су данашњи Винковци и Вуковар већ припадали Бреуцима. Могуће је, додуше, да јужну границу ове *civitas* ипак треба тражити северније, уколико је Бреуцима припадао и *Teutoburgium*, односно цео простор до ушћа Драве.⁶³³ Наиме, не може се са сигурношћу рећи колики је део те регије улазио у територију племенске заједнице. Врло је могуће да она није обухватила цео простор који јој се приписује, поготово што је *civitas* могла бити мања од првобитне територије које је слободно племе заузимало у предримско доба.⁶³⁴ У светлости новијих епиграфских сведочанстава нешто више се може рећи о улози Андизета у догађајима I века, као и о уређењу њихове перегрине заједнице.

Најранији од иначе малобројних података о племену Андизета пружа један натпис из I века, пронађен 80-их година XX века у каријској Афродизијади (бр. 86), који помиње $\epsilon\theta\nu\omicron\varsigma \text{ } \text{'}\text{Ανδιζήτων}$. Поменули смо да тај споменик припада серији из афродизијског *Sebasteion*-а, у чијем је северном портику подигнут низ статуа са пратећим натписима, које приказују персонификације народа побеђених у време Августа.⁶³⁵ Сматра се да је комплекс, чија изградња пада у време династије Јулијеваца-Клаудијеваца,⁶³⁶ настао према неком римском узору, највероватније према Августовом *porticus ad Nationes*, премда су и други извори могли имати утицаја на садржај

⁶²⁹ Ptol. II 15. 2: $\text{'}\text{Ανδιζήτες}$.

⁶³⁰ Strab. VII 5. 3: $\text{'}\text{Ανδιζήτιοι}$.

⁶³¹ *Mons Claudius*? За западну границу Андизета према Јасима, уп. Domić-Kunić 2006, 77: око Доњег Михољца на Драви.

⁶³² Mócsy 1959, 74–75; Mócsy 1966, 606; уп. Domić-Kunić 2006, 77.

⁶³³ В. § 2.2.1.6: Бреуцима је могао припадати и подунавски кастел *Teutoburgium* који се убицира у Даљ.

⁶³⁴ У томе смислу и Mócsy 1974, говорећи уопштено о политици према перегриним заједницама.

⁶³⁵ Изградња комплекса *Sebasteion* пада у време од Тиберијеве владе до Нерона, у неколико етапа, али је садржај углавном концентрисан око Августових победа. Reynolds 1981, 326–7; Smith 1988; уп. Wilkes 1992, 207; Nicolet 1991, 45–47: истиче подударности са *RGDA*. За шире тумачење споменика у контексту историје освајања балканских народа у време Августа в. Grbić 2011.

⁶³⁶ О постепеној изградњи комплекса: Reynolds 1981, 327; Smith 1988, 57–58.

комплекса.⁶³⁷ Пропагандна улога афродизијадског споменика различита је од свог римског узора — он је намењен другачијој публици, али преноси важне поруке извора⁶³⁸ и осветљава неке аспекте политичке историје с почетка Принципата. Поједина племена — ἔθνη — персонификована статуама жена, узета су као *pars pro toto*. Символички, она представљају саму победу, а уједно и сва племена која су савладана у истој кампањи. Можемо се послужити примером статуе Трумплина, који у овоме контексту симболизују победу над свим алпским племенима.⁶³⁹ Покоравање алпских племена помиње се у *Res Gestae* 26, а списак побеђених народа сачуван је у натпису на *Tropaem Alpium* (CIL V 7817), чији текст преноси и Плиније Старији (Plin. NH III 136).⁶⁴⁰ Трумплини су ту наведени на првом месту, вероватно као најзначајније од савладаних племена. Веза између августовских победа, њиховог помена у *Res Gestae Divi Augusti* и у другим тријумфално-пропагандним споменицима са афродизијадским статуама, може се успоставити и код других поменутих народа, нпр. *Trumplini*, *Callaeci*, Арапи, итд.⁶⁴¹ Када су у питању балканске победе, већ смо поменули да се за статуу Јапода (бр. 1) поуздано може узети да симболизује Октавијанова освајања у Илирику,⁶⁴² док се код тумачења споменика Пируста и Андизета наилази на извесне тешкоће. Н. Камби, који се, говорећи о кипу афродизијске Афродите у Далмацији, једини осврнуо на ово важно сведочанство, изнео је мишљење да су међу изгубљеним статуама портика морали бити приказани Делмати и Панонци.⁶⁴³ Међутим имајући у виду симболични карактер ових споменика, изгледа да то није био случај. На другом месту⁶⁴⁴ претпоставили смо да би се, имајући у виду друге изворне податке који говоре о догађајима у Илирику, најпре могло доћи до закључка да статуа Пируста симболизује слом Далматско-панонског устанка,⁶⁴⁵ док споменик Андизета највероватније сећа на нешто раније догађаје Панонског рата.⁶⁴⁶ Наиме, симболика овог споменика

⁶³⁷ Serv. *ad Aen.* VIII 721, уп. Smith 1988, 50; Nicolet 1991, 47; Carey 2003. Уп. Grbić 2011 и § 1.1.2.

⁶³⁸ P. Liverani, 'Nationes' e 'civitates' nella propaganda imperiale, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung* 1995, 219–249.

⁶³⁹ *I Aph* 9.3: ἔθνους | Τρουμπειλῶ[v]. Smith 1988, 58; Carey 2003, 68.

⁶⁴⁰ Уп. § 2.4.

⁶⁴¹ *RGDA* 26 и натпис: Reynolds 1981, 317–27, бр. 21; *I Aph* 9.4.

⁶⁴² Натпис бр. 1, § 2.1.1.1.

⁶⁴³ Cambi 1999–2000, 130–131.

⁶⁴⁴ Grbić 2011.

⁶⁴⁵ Уп. Vell. Pat. II 115. 2.

⁶⁴⁶ Reynolds 1981, 326–327 и Smith 1988, 58 остављају места за обе могућности: Панонски рат или Далматско-панонски устанак. За освајање панонских племена у време Тиберијевог рата: Мбсу 1974, 55. За археолошке трагове присуства римске војске пре

могла би се везати за податак о изласку Рима на Дунав, који је обележен у *Res Gestae Divi Augusti* (с. 30): *Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Ti. Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci, protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danui*. У истоме пасусу Август каже: *Citra quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis victus profulgatusque est, et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit* што се може поклапати са спомеником из исте серије који персонификује побеђени $\epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$ $\Delta\alpha\kappa\omega\tilde{\nu}$.⁶⁴⁷ Статуа која представља Дарданце говори о успесима и о почецима Мезије, о којој се иначе мало зна. Тешко је замислити да се овде ради о одступању. Стога би се симболика споменика Андизета најпре могла везати за догађаје који се односе на догађаје Тиберијевог Панонског рата о којима и Август говори у *Res Gestae*.

С тиме у вези мора се преиспитати улога Андизета у крупним догађајима у Илирику у време Августовог Принципата. Та улога била је вероватно проминентнија него што се раније у науци мислило. О томе говори чињеница да се на споменицима пропагандног карактера какав је био *porticus ad Nationes* у Риму појављују Андизети, а не, на пример, Бреуци, како би се могло очекивати на основу литерарних извора који бележе ове догађаје.

Управа и организација племенске заједнице Андизета у најранијем периоду римске управе у Панонији вероватно се није разликовала од других *civitates*. Контрола војних префеката над овом заједницом није посведочена, али с обзиром на њихов положај уз важне водене комуникације и, у организационом смислу, уз *ripa Danuvii*, може се претпоставити да су били под префектуралном управом.⁶⁴⁸ О аутохтоној управи племенских првака нешто смо боље обавештени захваљујући новијим епиграфским подацима. Једини досад посведочени принцепс перегрине заједнице Андизета, *Breucus Isticani f. princ(eps) Antizit(ium)*, јавља се, као и *principes* панонских Јаса, Бреука и Боја, међу сведоцима конституције *RMD* 205 (бр. 87 = 170).⁶⁴⁹ Податак показује да је перегрина заједница Андизета у раним годинама Веспасијановог принципата под аутономном управом племенских првака (*terminus ante quem* је 71. година).

Батоновог устанка, који сведоче да је земља Андизета била под римском контролом непосредно после Панонског рата уп. Pinterović 1967, 56; Domic-Kunić 2006, 107.

⁶⁴⁷ Reynolds 1981, 317–27, бр. 17; SEG 31, 1981, 926, *BullÉp* 1982, 356; SEG 35, 1082; Smith 1988, 55, бр. 6; *I Aph* 9.20.

⁶⁴⁸ Уп. § 2.2.1.6. Dušanić 2004, 256, нап. 47 (за однос *ripa*–рудници–перегрини).

⁶⁴⁹ В. бр. 94 = 170.

Андизети су припадали панонском становништву које је насељавало посавску и део подравске регије.⁶⁵⁰ Били су вероватно сродни племену Бреука. Етноним *An-diz-et-es* изводи се из корена *diz-* <**deig'h-*;⁶⁵¹ док је префикс *an-* чест у панонским топонимима (нпр. *An-detrium*, *Anderva*, итд.) и у личним именима. У документима који говоре о заједници Андизета забележено је свега неколико личних имена: *Breucus*, *Isticanus*, *Passeris*. У инвентар андизетских имена Мочи убраја и (*Ulpus*) *Pirus*, (*Ulpia*) *Ruca*,⁶⁵² премда не може поуздано утврдити да ли припадају овој заједници.

Према мишљењу А. Мочија, Хадријанова колонија Мурса⁶⁵³ настала је на делу територије андизетске *civitas*, а касније и муниципиј Мурсела.⁶⁵⁴ Новији епиграфски подаци, међутим, показују да је племенска заједница Андизета постојала у непромењеном статусу и након оснивања колоније Мурсе. Захваљујући новијем открићу једне војничке дипломе, чији је датум издавања 154. година (бр. 88), епиграфски је посведочено да је племенска *civitas* Андизета постојала средином II века,⁶⁵⁵ а вероватно и доцније. Овај податак указује на то да оснивање римске колоније у овоме подручју у административном смислу није погађало суседну перегрину заједницу.⁶⁵⁶ Тешко је рећи да ли је део територије одвојен од заједнице и додељен колонији или јој није ни припадао.

НАТПИСИ

86. Натпис на плочи од белог мермера која је чинила део базе за статуу. Натпис је пронађен 1982. године у комплексу *Sebasteion* у Афродизијади у Карији.⁶⁵⁷

Smith 1988, 55–77; *SEG* 35, 1082; *Iaph* 9.23; уп. Grbić 2011, 130.

Ἐθνους | Ἀνδιζήτων.

Датум: I век.

87. Сведок војничке дипломе из 71. године, *RMD* 205 = бр. 170.

⁶⁵⁰ Mócsy 1959, 55; Mócsy 1974, 14.

⁶⁵¹ Mayer 1957 изводи име од **dhgeigh*, „зид, утврда“, грч. τεῖχος; Anreiter 2001, 31–32; Meid 2005, 24–25: **digjā* > *dizā*.

⁶⁵² *CIL* III 3311 = 10292; *RIU* 990; Mócsy 1959, 260, 216/6. *OPEL* IV 32.

⁶⁵³ *CIL* III 3279 = 10260: *Divo Hadriano Mursenses conditori suo*. Ptol. II 15.4 Μουρσία.

⁶⁵⁴ Mócsy 1959, 74 и нап. 398: „villeicth unter Caracalla: *CIL* III 10246”.

⁶⁵⁵ Регрутован је најкасније 129. (P. Weiß, *ZPE* 146, 2004, 253).

⁶⁵⁶ Mócsy 1959, 75; Domić-Kunić 2006, 72: сматра Мурсу андизетским насељем.

⁶⁵⁷ Wilkes 1996, 554.

t. 5: *Breuci Isticani f(ili) princ(ipis) Antizit(ium)*.

Етноним *Breucus* јавља се више пута као лично име бр. 87, 115; за дистрибуцију в. *OPEL I 319*; уп. и *Tutula Breuci filia ... Azal(a)* (бр. 115). Име *Isticanus* јавља се први пут на овоме месту.

88. Војничка диплома од 24. септембра 154. године додељена *Claudio Passeris f. Marcello Antiz(eti)*.

P. Weiß, *ZPE* 146, 2004, 247–254; *AE* 2004, 1923.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthic(i) nep(os) divi Nervae pron(epos) | T(itus) Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius | pont(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) XVII imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) (!) | equitib(us) et peditib(us) qui milit(averunt) in alis III (!) | quae appel(lantur) I Flav(ia) Aug(usta) Brit{t}(annica) (milliaria) [e]t I Thrac(um) | veter(ana) et I c(ivium) R(omanorum) et I praetor(ia) c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Itur(aeorum) | et coh(ortibus) XIII III Batavor(um) (milliariae) vexil(latio) et I A[lpi]nor(um) equit(ata) et I Thrac(um) German(ica) et I Alpin(orum) [pe]dit(ata) et I Noricor(um) et III Lusitan(orum) et II A[st(urum)] | et Callaec(orum) et VII Breucor(um) et I Lus[it(anorum)] | et II Aug(usta) Thrac(um) et I Montan(orum) et I Thrac(um) [c(ivium) R(omanorum)] | et I Campan(orum) volunt(ariorum) et sunt in Pannon(ia) | infer(iore) sub Iallio Basso leg(ato) quin(is) et vi|cenis item classic(is) senis et vicenis | plurib(us)ve stip(endii) emerit(is) dimis(sis) honest(a) | mission(e) quor(um) nomin(a) sub[scr]ipta | sunt civit(atem) [R]oman(am) qui eor(um) non habe[r(ent)] | item fili(i)s [c]lassic(orum) dedit et conub(ium) c[um] | uxor(ibus) quas tunc habuis(sent) cum est civ[it]as | i(i)s data aut cum i(i)s quas postea d[uxiss(ent)] dum|taxat singulis a(n)te d(iem) V K(alendas) [Oct(oberes)] | Sex(to) C[a]lpurnio Agricola Ti(berio) Cl(audio) Iu[lian]o co(n)s(ulibus) | a[l]ae praetoriae c(ivium) R(omanorum) cui [prae]st | C(aius) Rutilius Honorat[us Had]r(ia) | ex gregale | Claudio Passeris f(ilio) [Ma]r[cello] Antiz(eti) | et Mummae Retime[s] fil(iae) ux[or(i) eius Erav]iscae) | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) [aerea] | quae fixa est Romae in mur[o post] | templ(um) divi Aug(usti) ad Minerv[am] || M(arci) Servili [Ge]tae | L(uci) Pulli Chresimi | M(arci) [Se]ntili Iasi | [Ti(beri) Iuli] Felicis | [(Cai) Iuli] Silvani | [C(ai) Pompo]ni [St]atiani | [P(ubli) Ocili] Prisci || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Par[thi]c(i) nep(os) divi Nervae pronep(os) T(itus) [Ael]ius Hadri[anus] Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) tr(ibunicia) | pot(estate) XVII imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae) | equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis V quae appel(lantur) I Fl(avia) | Aug(usta) Brit(annica) (milliaria) et I Thrac(um) v[e]t(erana) et I c(ivium) R(omanorum) et I praet(oria) | c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Itur(aeorum) et coh(ortibus) XIII III Batav(orum) |(milliariae) vex(illatio) et I Alpin(orum) equit(ata) et I Thr(acum) Germ(anica) et I Alp(inorum) ped(itata) et I Noric(orum) et | III Lusit(anorum) et II Ast(urum)

et Call(aecorum) et VII Breuc(orum) et I Lusit(anorum) e[t] | II Aug(usta) Thr(acum) et I Mont(anorum) et I Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) et I Cam[pa]n(orum) | volunt(ariorum) et sunt in Pann(onia) infer(iore) sub [Iall]io | Basso leg(ato) [XXV] item class(icis) XXVI plu[rib(us)ve] stip(endii) emerit(is) | dimis(sis) hon(esta) [m]iss(ione) quor(um) nomin(a) sub[scripta] sunt | [c]ivit(atem) Roman(am) qui eor(um) non habe[r(ent)] item fili(i)s | classic(orum) de[di]t et conub(ium) cu[m] uxor(ibus) qua[s] tunc | habu[is(sent)] cum es]t civit(as) i(i)s [dat]a aut cu[m] i(i)s quas | [poste]a duxiss(ent) dumtaxat singulis | [a(nte)] d(iem) V K(alendas) Oct(obres) | [Agric]ola et Iulian[o] co(n)s(ulibus) | [alae pra]etor(iae) c(ivium) R(omanorum) cui prae(e)st | [C(aius) Rutili]us Honoratus Hadr(ia) | ex gregale | [Claudio] Passeris f(ilio) Marcello Antiz(eti) | et Mummae Retimes fil(iae) uxor(i) eius Erav(iscae) | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Mine[rv]am.

Прималац је служио у јединици *alae praetoria c(ivium) R(omanorum)*.⁶⁵⁸ Он носи гентилно име *Claudius*, без преномена, в. Mann 2002, и нпр. дипломе *CIL XVI 76* и *128*. Ман случајеве званичних докумената где су имена наведена без преномена третира као перегрина. Име *Passer* посведочено је више пута у Панонији (*CIL III 11045*; *AE 2005, 1238*); *Passerianus* (*CIL III 4407*, као когномен), осим тога, јавља се и у Норику (*ILLPRON 251, 1128, 1351*), у Галији, Италији и једанпут у Рецији (уп. Falileyev 2007, 260). Истом конституцијом грађанско право је добила и супруга *Mumma Retimes fil.* која је пореклом била из племена Ерависка.

2.2.1.5. *Civitas Colapianorum*

Племенска заједница Колапијана налазила се, према Плинијевом сведочанству, уз обалу Саве,⁶⁵⁹ где их, уз Бреуке, писац убраја у важнија племена те провинције (*populorum haec capita*). Суседне *civitates* са којима су Колапијани делили савско приобаље наведене су у другој, абecedној, листи. Птоlemeј их помиње под именом Колатiανοί. Он непрецизно смешта то племе „испод“ Боја.⁶⁶⁰ На основу имена заједнице, изведеног из хидронима *Colapis*⁶⁶¹ (Купа), положај племена може се ближе одредити у долину ове реке, која се у Саву улива код Сисције, тачније у њен

⁶⁵⁸ За јединицу уп. М. Roxan, *ZPE* 127, 1999, 259.

⁶⁵⁹ Plin. *NH III 147*: ... *Saus per Colapianos*.

⁶⁶⁰ Ptol. II 14.2.

⁶⁶¹ Mayer 1935, 73: *Col-ap-is q^uol-ap*, „крива река“; уп. J. Šašel, *AArchSlov* 36, 1985. Anreiter 2001, 225–228.

средњи и доњи ток.⁶⁶² У складу са тим, перегриној *civitas* Колапијана начелно се приписује подручје између Саве и Купе, западно од Сисције, премда није прецизно утврђено куда су ишле границе *civitas* и колика је била њена територија у римско доба.⁶⁶³ Затим, тешко је рећи где је и да ли је територија Колапијана директно излазила на Саву. Према подацима о простирању територија других *civitates* које је набројао у географском списку (Јаси, Андизети, Бреуци), може се уочити да Плиније сасвим уопштено одређује положај ових заједница у односу на реке. Стога Плинијево *Savus per Colapianos* можда не би требало тумачити дословно. У савременој литератури често се наводи да је домаће становништво Сисције припадало племену Колапијана, односно да је Сисција настала на територији овога племена.⁶⁶⁴ Чини се да би било исправније рећи да је заједница под именом *Колапијани* формирана у римско доба од веће, јужнопанонске, групе.⁶⁶⁵ Та се група простирала у данашњој Банији (Петриња, Глина, Костајница, Двор), Кордуну (Петрова гора, Слуњ), затим у подручју око Карловца и река Купе и Коране, на југ до области око Цазина⁶⁶⁶ — групе којој је етнички припадало и домаће становништво Сегестике / Сисције.⁶⁶⁷ Након успостављања римске управе оно је било подељено у неколико политичко-територијалних јединица различитога статуса.⁶⁶⁸ Етничко сродство становништва једне географске целине не

⁶⁶² Страбон помиње реку Колапис (Κόλαπς) на више места. На једном месту (IV 6.10) каже да тече из Алпа и да се улива у Саву (код Сегестике); а на другом (VII 5.2) да се Ноар (неидентификована река) обогаћује водом од Колаписа који тече од Албијске планине кроз земљу Јапода и сусреће се с Дунавом близу земље Скордиска. Купа извире у Горском Котару (територија Јапода). Уп. Šašel Kos 2005, 425–426.

⁶⁶³ Mócsy 1959, 24.

⁶⁶⁴ Mócsy 1966, 606; Војановски 1988, 336–337; Domić-Kunić 2006, 79–80.

⁶⁶⁵ Уп. Strab. IV 6. 10.

⁶⁶⁶ Мајер је у Колапијанима видео фракцију Јапода од којих су се касније одвојили. (Maier 1940, 195d.; Mócsy 1959, 24; Mócsy 1962, 606; уп. Војановски 1988, 337), али се ипак ради о панонском племену. Војановски, *Godišnjak* СБИ 22(20)/1984, 145–265. О њиховој припадности панонској групи говори и археолошки материјал, који се разликује од јаподског, уп. В. Raunig, *ОА* 20, 1996, 39–69; материјал са налазишта Крчана одговара онеме из долине Купе и околине Сисције (*ib.* 51–52). Уп. Топуско, посвете божанствима *Vidassus, Thana*. Рецентна истраживања на локалитету Турска коса показала су снажну концентрацију домаћег панонског елемента.

⁶⁶⁷ Апијан помиње становнике Сегестике: Σεγεσταιοί. Strab. VII 5.2: ἡ δὲ Σεγεστικὴ πόλις ἐστὶ Παννονίων ἐν συμβολῇ ποταμῶν πλειόνων. Плиније Колапијане као перегрину заједницу помиње независно од колоније Сисције (*NH* III 148). Део племенске територије можда је ушао у фискалну територију.

⁶⁶⁸ Alföldi 1948, 17; Mócsy 1959, 25 сматра да се ради о перегринима који живе на територији града. Страбонов податак ἐγγὺς δὲ τῆς Σεγεστικῆς ἐστὶ καὶ ἡ Σισκία φρούριον употпуњује једно релативно ново, важно откриће натписа на бронзаној табlici из Сиска, на којој је забележен топоним Сегестика; Radman Livađa 2007, 153–172; *AE* 2007,

треба мешати са административним јединицама на које је оно у римско доба подељено.⁶⁶⁹ Осим тога, епиграфски споменици сведоче о постојању ове племенске заједнице средином II века, о чему ће бити речи.

Шашел је претпоставио да се центар Колапијана налазио у околини Карловца и приписује овој заједници подручје долине Купе до Беле Крајине, на северозападу.⁶⁷⁰ *Civitas* се на југу и југоистоку вероватно додиривала са фискалном територијом којој је припадало Топуско,⁶⁷¹ укључујући и простор Петрове и Зринске горе.⁶⁷² С обзиром на близину рудника, може се очекивати да су peregrini оближње заједнице, поред регрутационих обавеза (уп. бр. **90, 91, 92, 93**), које су важиле за све или бар за већину peregrinих заједница, били обавезани на рад у рудницима.⁶⁷³ На везу ове заједнице са рударским пословима може указивати и постојање више каменолома око Карловца, на подручју Кордуна дуж реке Коране, које је обишао и евидентирао још Бруншмид.⁶⁷⁴ Одатле су се камен као и готови производи лако могли речним путем транспортовати у Сисцију.

Управа војног префекта над заједницом Колапијана посведочена је епиграфски. Према тексту почасног натписа из Хијераполиса (бр. **89**), *L. Antonius M. f. Fab. Naso*, личност чија је каријера добро документована у изворима,⁶⁷⁵ у време цара Клаудија био је на положају префекта заједнице Колапијана као *primus pilus* легије *XIII Gemina*,⁶⁷⁶ стационаране у Пето-

1143: *In Se|gestica || R(ecepi) m(ensuram) I | f(eci) II*. Да ли се могло радити о „double community“, те да је Сисција била римско, а Сегестика домаће насеље?

⁶⁶⁹ Mócsy 1974, 51. Према Мочијевом мишљењу Колапијани су били под римском контролом од 35. године, најраније су умирили и стога врло поуздани.

⁶⁷⁰ Šašel 1985, 325; Vožič 2001, 181–98.

⁶⁷¹ *TIR* L 33, 73. За простирање фискалне територије до Топуског, као и рудничку активност тога краја в. Dušanić 1977, 65. Уп. *CIL* III 10821 (*statio portorii*, Горичка). Станица *Ad fines* се можда односи на границе фискалне територије (Dušanić, *ib.*)

⁶⁷² Domić-Kunić 2006, 64, 71.

⁶⁷³ О односу рудника и суседних peregrinих заједница уп. Dušanić 1989, 148–149; Dušanić 2004, 262.

⁶⁷⁴ Šarić 1983, 43–58. Досад је откривено око 25 локалитета уз ток Коране који су припадали каменоломима. Пронађено је мноштво римских саркофага, како довршених, тако и оних који су остали полуобрађени у живом камену, као и других елемената који су се ту израђивали. Већи део материјала, укључујући и епиграфске споменике није објављен. Осим тога, евидентиран је значајан број градинских насеља, као и већа римска насебина у месту Св. Петар Мрежнички у близини Карловца (Šarić 1983, 48), где се можда налазио *vicus* (?). Одатле потиче и неколико фрагментарних натписа: *AII* 497–499. Администрација каменолома је вероватно била у Сисцији, као и у случају *ferraria* са управним центром око Љубље.

⁶⁷⁵ Tac. *Hist.* I 20. Уп. *AE* 1902, 157; *CIL* III 6993.

⁶⁷⁶ B. § 3.2.1.

виону. Аутономна управа племенских првака није епиграфски посведочена за ову заједницу.

Натписи говоре о томе да је *civitas peregrina* постојала у II веку, како се види према називу јединице *Ulpia* у којој је служио један војник из овог племена (бр. 92), затим и према војничкој дипломи из Хадријановог времена (из 134. године), која је додељена једном Колапијану (бр. 93). На основу тих докумената може се извести закључак да је *civitas* Колапијана имала непромењен административни статус 30-их година II века. Ови натписи такође показују да је перегрина *civitas Colapianorum* постојала независно од суседне флавијевске колоније Сисције (бр. 93), што је у складу са подацима код Плинија. Сасвим извесно, заједница је опстала у истом административном облику и након тога. На племенској територији нема ни античких градова, нити трагова урбанизације.

Ономастика Колапијана одговара типу који је распрострањен у панонском међуречју.⁶⁷⁷ Лична имена посведочена у епиграфским споменицима, која се поуздано могу приписати Колапијанима, припадају панонском антропонимијском инвентару: *Bato*, *Bulus*, *Cabelus*, *Cralus*, *Lirus*, *Liccaius*, *Plassarus*, *Precio*, [S]ceno?, *Scenobarvus*. Јављају се и латинска имена *Nepos*,⁶⁷⁸ *Proculus*, *Firminus*,⁶⁷⁹ честа код домородаца. Епиграфски споменици Беле Крајине указују на присуство италских породица у тој регији (*Caesernii*,⁶⁸⁰ *Iulii*,⁶⁸¹ *Numisii* (?),⁶⁸² *Petronii*, *Apulei*⁶⁸³), што се мора приписати прометном положају у Посавини, у близини Сисције и рудничких области, где су досељеничке породице привлачили економски интереси.

НАТПИСИ

89. Почасни натпис из Хијераполиса у Сирији (Baalbek, Либан).

CIL III 14387; *ILS* 9199; Dobó 1975, 580; *AE* 2004, 82; уп. *PIR*² A 854. Devijver 1976, A-139; Pflaum, *Les carrieres* I, 85-87; Fitz 1995, 317, бр. 202.

[L.] Antonio M. f(ilio) Fab(ia) | Nasoni | [(centurioni) le]g(ionis) III Cyrenaicae | [(centurioni) le]g(ionis) XIII Geminae |⁵ [honorat]o albata decursione ab Imp(eratore) | [praef(ecto) c]ivitatis Colaphianorum (!) | [primo]

⁶⁷⁷ Katičić 1964a, 28-29.

⁶⁷⁸ Доњи Скрад, Бариловић: М. Šegvić, *OA* 20, 1996, 132 (перегрин); Родине: *CIL* III 3933 = 10818; *AIJ* 485 (P. Aelius).

⁶⁷⁹ Родине, *CIL* III 3933 = 10818; *AIJ* 485.

⁶⁸⁰ *CIL* III 10826 = *AIJ* 493.

⁶⁸¹ *CIL* III 10827 = *AIJ* 494.

⁶⁸² *CIL* III 3935 = *AIJ* 496.

⁶⁸³ *CIL* III 10825 = *AIJ* 490.

pilo leg(ionis) XIII Geminae trib(uno) leg(ionis) I Italic(ae) | [trib(uno) coh(ortis)] IIII vigilum trib(uno) coh(ortis) XV urb(anae) | [trib(uno) coh(ortis)] XI urban(ae) trib(uno) coh(ortis) IX praet(oriae) |^o [donato] ab Imperatore [... co]ron(a) | [valla]ri corona au[rea] vexillis | [duob]us has[tis puris] duobus | [pri]m[ipilo bis le]g(ionis) XIV Gem(inae) | [trib(uno) coh(ortis)] I praet(oriae) et pra[ep]osito supra |⁵ [vetera]nos Romae m[o]rantium | [pluriu]m exercituum proc(uratori) Aug(usti) | [Po]nto et B[ithyni]ae | [... A]urel[ius ...]IA.

Натпис се датује између 45–63. године.⁶⁸⁴

90. Натпис из Арабоне. Изгубљен?

CIL III 4372; *RIU* 255; Lőrincz 2001, 154; уп. Mócsy 1959, 243, бр. 158/6.

Bato Buli f(ilius) | Colap(ianus) eq(ues) ala(e) | Pannoniorum | tur(ma) Sceni Sce[̅]nobarvi f(ili) ann(orum) | XXX stip(endiorum) IX | h(ic) s(itus) e(st) | Scenus Scenobarvi | f(ilius) heres pos(u)it.

2 *col(onia?) Ap(---)*, HD040534, без основа. Датирају натпис у I век. (читање преузима Spaul, *ZPE* 105, 199).

За *Bato* в. *OPEL* I 278–279. За *Scenus, Scenobarvus* в. Katičić 1963, 274–275; 1964a, 19; 1967, 180, уп. бр. **23, 67, 63**.

91. Надгробни натпис из Арабоне. Изгубљен?

CIL III 4376; *RIU* 258.

---] | Crali f(ilius) | Colap(ianus?) {a}equ(es) | ala Panno(niorum) | sign(ifer) tur(mae) Arti | ann(orum) XXXIII stip(endiorum) | XVI h(ic) s(itus) e(st) | Lirus Plassari f(ilius) | her(es) pos(u)it.

Име *Cralus* се јавља само на овом месту (*OPEL* II 88), као и *Lirus* (*OPEL* III 28); *Plassarus* је у вези са *Plassus* (бр. **71, 74**; *OPEL* III 145).

92. Фрагмент стеле, 54 x 40 x 14 cm, сачуван је део рама. Пронађен у Карнунтуму (Bad Deutsch Altenburg).

CIL III 11227. I. Weber-Hiden, *CIL* III²

--- Li]ççai [f(ilius)] | Colap(ianus) [mil(es)] | c(o)ho(rtis) I Ulp(iae) [Pann(oniorum)] | an(norum) VL st(i)p(endiorum) [---] | h(ic) s(itus) e(st) Pre[cio(?)] | TAI[---

Име *Precio* (Katičić 1964a, 28) посведочено је и код Скордиска (бр. **207**).

Датум: II век.

93. Војничка диплома од новембра 134. године, додељена *M[...]*o *Batonis f. Cabelo, Colap[ia]n(o)*. Горња Панонија.

RMD 250.

⁶⁸⁴ Уп. Mócsy 1957, 495.

Imp(erator) Caesar divi Tra[iani] Parthici f(ilius) divi | Nervae nepos Traia[nus H]adrianus Aug(ustus) | pontif(ex) max(imus) trib(unicia) po[t(estate) X]VIII co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | equitib(us) et peditib(us) qu[i milita]ver(unt) in alis V et | coh(ortibus) VI quae appell(antur) I [U]lp(ia) [con(tariorum)] (milliaria) et I Thr(acum) vict(rix) | et I Cannan(efatium) et I Hisp(anorum) [Ara]v(acorum) et [III A]ug(usta) Thr(acum) et I Aelia Gaes(atorum) (milliaria) et I Ulp(ia) Pann(oniorum) [(milliaria)] et I [Th]r(acum) c(ivium) R(omanorum) et I[I A]l[pinor(um) et IIII volunt(ariorum) et V Calla[ec(orum) L]uce[ns(ium) et] | sunt in Pann(onia) Super(iore) sub Cornelio Pr[oculo] | quinque et viginti st[ip]end(iis) emer(itis) d[i]miss(is) | honest(a) missi[ion(e) q]uor(um) nomin(a) subscript[a] | sunt ipsis l[iberis] p[osteris]q(ue) eor(um) civit(atem) dedit | et conub(ium) cu[m uxori]b(us) [qua]s tunc habuissent | cum est civit(as) iis data a[ut si q(ui) cael]ib(es) essent | cum iis quas postea du[xissent] dumtaxat | singuli singula[s ...] Nov(embres) | P. Licinio Pa[nsa L. Attio Macrone] co(n)s(ulibus) | alae I Ulpiae cont(ariorum) (milliaria) cui prae[est] | P. He[re]nnius Nige[r] el[ex] grega[le] | M[...o] Batonis f(ilio) Cabelo Colap[ia]n(o) | [...n]si fil(iae) Iuliae uxori eius Az[a]lae | [desc]riptu[m et rec]ognitum ex tabul[a] aenea | [qua]e fixa [est] Ro[mae] in muro pos(t) t[e]mpl(um) | [di]vi Aug(usti) [ad] Minervam || Imp(erator) Caes(ar) divi Traian(i) Part(hici) f(ilius) divi Nerva[e nepos] | Traian(us) Hadrian(us) Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) tri[b(unicia) pot(estate)] | XVIII co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | eq(uitibus) et ped(itibus) qui mil(itaverunt) in al(is) V et <c>oh(ortibus) VI qu[a]e app(ellantur) I | I Ulp(ia) <c>on(tariorum) et I Th[r(acum) v]i<c>(rix) et I <C>an(nefatium) et I H[isp(anorum) A]rv(acorum) | et III Aug(usta) Thr(acum) e[t I Aelia G]ae[s(atorum) (milliaria)] et I Ulp(ia) P[ann(oniorum)] (milliaria) et | I Thr(acum) <c>(ivium) R(omanorum) et II Alp[inor(um) et] IIII vol[unt(ariorum) et] V Cal[laec(orum) Luc]ens(ium) et s[unt] | [i]n P[ann(onia) S]up(eriore) sub [C]or[ne]lio [Proc]ulo quin(que) et vig(inti) | [st(ipendii) e] m(eritis) dim(issis) hon(esta) m[iss(i]one) quor(um) nom(ina) s[ubs]c[ri]pt[ur]a sunt | ipsi[s lib(eris) p]ost(erisque) eor(um) <c>iv[it(atem) ded(it) et con(ubium) cu]m ux(oribus) quas | tun<c> h[abuiss(ent) c]um est c[ivit(as) iis data au]t si q(ui) caelib(es) ess(ent) | cum iis quas [postea duxissent] ---

Име *Cabelus* би могло бити у вези са *Cabellius* (CIL III 6179). Жена је пореклом из племена Азала (уп. § 3.2.1.8).

2.2.1.6. Civitas Breucorum

Племе Бреука⁶⁸⁵ дошло је под римску власт након Панонског рата, и тада је било организовано у сразмерно велику перепатристу заједницу.⁶⁸⁶ Страбон их

⁶⁸⁵ О предримским насељима Бреука: Војановски 1984, 194.

⁶⁸⁶ Suet. *Tib.* 9; уп. Syme 1933, 69.

спомиње међу панонским племенима.⁶⁸⁷ Бреуци су имали проминентну улогу у Далматско-панонском устанку који је избио међу Дезидијатима 6. године и брзо се проширио код суседних Бреука, чији су прваци *Pinnes* и *Bato*, поред Батона Дезидијатског, у изворима запамћени као вође побуне 6–9. године.⁶⁸⁸ Након Батоновог устанка перегрина заједница Бреука задржала је прилично велику територију. Плиније Старији их смешта поред Колапијана, у долину Саве. Други извори, међутим, показују да се њихова заједница простирала између Саве и Дунава и излазила, по свему судећи, на дунавску обалу. Захваљујући епиграфским сведочанствима може се рећи нешто више о границама њене територије.

Милијацијски натпис из Салоне (бр. 47) говори о изградњи путева у време Корнелија Долабеле 20. године, међу којима је наведена цеста дуга 158 миља, која води од Салоне *ad Bath[inum flumen]*.⁶⁸⁹ Према Алфелдијевој допуни текста натписа, река *Bath[inus]*, коју помиње и Велеј Патеркул у вези са догађајима 8. године,⁶⁹⁰ дели Бреуке од Осеријата(?): *Bath[inum flu]men | quod dividit B[r]e[ucos Oseriat?]ibus*. Углавном је прихваћено мишљење по којем се Батинус идентификује са Босном,⁶⁹¹ што даље указује на то да су Бреуци држали обе савске обале⁶⁹² најдаље до њеног ушћа у Саву. Не зна се, нажалост, на коју тачку уз ток реке натпис реферише, стога је тешко одредити тачно место разграничења ове две заједнице. Повезивање Салоне са долином Босне и осетљивим подручјем Бреука имало је изузетан политички значај, стога не треба превидети пропагандни карактер солинског натписа.

⁶⁸⁷ Strab. VII 5.3.

⁶⁸⁸ Vell. Pat. II 110; Cass. Dio LV 29; 34.

⁶⁸⁹ Траса тога пута није утврђена на терену. За претпостављене правце: Alföldy 1965a, 323–327; Војановски 1974, 192–202. Према Бојановском, цеста се могла делимично поклапати са правцем пута *ad Hedum castellum*, супротно од Алфелдија који сматра да се ове две цесте међусобно искључују.

⁶⁹⁰ Код Велеја Патеркула је забележен облик *Bathinus* (Vell. Pat. II 114.4).

⁶⁹¹ Идентификација са реком Бедњом, коју су заступали Томашек и Мајер, данас је углавном одбачена (Tomaschek, *RE* III/1, 1897, 123 са старијом литературом; Mayer 1957, 79–80). За идентификацију са Босном, која се сматра поузданијом: Н. Вулић, *Глас СКА*, 155/78, 1933, 3; Saria 1930, 92–7; 1933, 279–282 (о натпису бр. 47); Alföldy 1965, 39: за ову реку везује племе *Bathiatai* / Βαθιάται (*App. Ill.* 16); Wilkes 1969, 73; Војановски 1974, 192–9. Постоји мишљење да се може идентификовати са реком Босут: Köstermann 1953, 366–7, нап. 4; уп. Mócsy 1959, 128; Mócsy 1962, 546–547; Mirković 1971, 13–14. Уп. име станице *Ad Basante* (*Tab. Peut.* VII) / *Bassantis* (*Rav. IV* 19).

⁶⁹² Saria 1930, 94; уп. Zaninović 2003, 445; Domic-Kunić 2006, 78–79. Простирање с обе савске обале претпоставља се и за Осеријате: Војановски 1988, 379, супротно: Domic-Kunić 2006, в. § 2.2.1.16.

Западна и источна граница заједнице Бреука могу се одредити на основу места налаза четири војничке дипломе чији су се реципијенти, пореклом из овога племена, након отпуста вратили у своју *civitas*.⁶⁹³ Западну границу обележавају две војничке дипломе: диплома из Славонског Брода (бр. 97) и она из оближњег Грабарја (бр. 98). Осим Посавине око Славонског Брода, могуће је да су заузимали подручје јужних обронака пожешких планина на западу.⁶⁹⁴ Дипломе из Вуковара (бр. 94) и Негославаца (бр. 96) говоре у прилог томе да је источни крај бреучке територије излазио на Дунав, од земље Андизета на северу⁶⁹⁵ до Корнакума на југу. Такође, наласком ових двеју диплома показало се да је читаво подручје око Винковаца (*Cibalae*) и Вуковара припадало Бреуцима, а не, како се раније мислило, Корнакатима.⁶⁹⁶ Уколико је *Teutoburgium* био на територији заједнице Бреука, њихова *civitas* се на североистоку могла простирати до ушћа Драве.⁶⁹⁷

Географска веза са Дунавом могла је бити врло важан фактор у организацији заједнице. Премда нема података који о томе директно сведоче, могло би се претпоставити да су, бар у раном периоду када су такви положаји посведочени другде у Панонији и Далмацији, контролу над бреучком и суседним заједницама имали *praefecti*, смештени у кастелима дуж Дунава.⁶⁹⁸ Управа над овим заједницама била је највероватније координирана са управом *ripae Danuvii* — модел који је посведочен код Боја и Азала.⁶⁹⁹ Ако се посматра географски положај Бреука у односу на велике реке Дунав и Саву, између којих се територија заједнице простирала, и распоред бреучких места, јасно се може уочити бицентричност заједнице. Гравитирање ка Дунаву, односно ка Сави могло је имати утицаја и на организацију заједнице, као и на доцнију муниципализацију места на њеној територији.⁷⁰⁰

⁶⁹³ Под претпоставком да су се примаоци диплома након часног отпуста вратили у своју *civitas*.

⁶⁹⁴ Domić-Kunić 2006, 78 сматра да западну границу Бреука треба тражити између Славонског Брода и Нове Градишке.

⁶⁹⁵ Ptol. II 15.2: Ἀνδιζήτες εἶτα Βρεῦκοι.

⁶⁹⁶ В. § 2.2.1.12.

⁶⁹⁷ Dušanić 1999, 53–54; Dušanić 1978, 466, нап. 38: “the Andizetes could not have reached the country of the Cornacates” (уп. § 2.2.1.4). Даљ (*Teutoburgium*) налази се око 10 км југоисточно од ушћа Драве; *TIR Aquincum* 110, касније је био обухваћен територијом Цибала (§ 2.2.1.6), што је такође аргумент за ову претпоставку.

⁶⁹⁸ Уп. Dušanić 1999, 54–57.

⁶⁹⁹ В. § 2.2.1.8, натписи бр. 105 и 106 и § 2.2.2.1.

⁷⁰⁰ *Cibalae*, *Teutoburgium* на Дунаву, док је на Сави важан центар била *Marsonia* / Славонски Брод.

Аутономна управа над римском *civitas Breucorum* доскора није била посведочена. Осим податка који бележи Дион Касије, како је Батон Бреучки, након што је предао Пинеса (8. године), добио да управља Бреуцима, али га је други Батон заробио и убио,⁷⁰¹ других обавештења у вези са самосталном управом домаће аристократије није било. Као и у случају суседне заједнице Андизета, једини епиграфски посведочени принцепс Бреука, *Licco Davi f. princ(eps) Breucorum*, потписан је као сведок у војничкој дипломи из 71. године (*RMD* 205; бр. **94** = **170**). Говорећи нешто раније о суседном племену Андизета, поменули смо да би избор племенских првака панонских заједница за сведоке конституције и помен њихових перегриних имена и функције принцепса у званичном документу могли имати пропагандни карактер.⁷⁰² Племенски прваци ових заједница пружили су без сумње подршку Веспасијановој страни у Грађанском рату и били су награђени грађанским правом, могуће и другим бенефицијама. О учешћу Бреука у *bellum Vitellii* говоре и две дипломе из 71. године чији су реципијенти *clasiarii*: диплома из Брода (бр. **97**) и диплома из Грабарја (бр. **98**).⁷⁰³

Домаћа имена Бреука посведочена у натписима су следећа: *Assenio*,⁷⁰⁴ *Birsus*, *Blaeda[rus]*, *Breucus*,⁷⁰⁵ *Burnio*,⁷⁰⁶ *Carmaius*, *Dasius*, *Dasmenus*, *Liccai* / *Liccaio*, *Lensus*, *Pavo*, *Sassaius*,⁷⁰⁷ *Scilus*, *Scenus*, *Scenobarbus*, *Serus*,⁷⁰⁸ *Surco*. Латинска имена углавном носе ветерани или њихови потомци: *Proculus* / *Procula* / *Procella*, *Priscilla*, *Marcinus*, *Severus*. Највећи број личности које као порекло наводе *civitas Breucorum* управо је посведочен на војничким натписима ван матичне територије заједнице (бр. **99**, **100**, **101**, **102**, **103**, **104**), а затим и на војничким дипломама (бр. **94**, **95**, **96**, **97**, **98**). Велики број Бреука служио је у помоћним одредима. Током I века формирано је чак осам кохоти *Breucorum*.⁷⁰⁹

⁷⁰¹ Cass. Dio LV 34.4: ὁ Βάτων ὁ Βρεῦκος, ὁ τὸν τε Πίνηνν προδοῦς καὶ μισθὸν τοῦτου τῆν ἀρχὴν τῶν Βρεῦκων λαβὼν.

⁷⁰² Dušanić 1986, 233–234.

⁷⁰³ Dušanić 1982, 211, бр. 28; Dušanić 1986, 210–211.

⁷⁰⁴ *CIL* XIII 7511 (Kruschwitz, *ZPE* 144, 2003, 215; *AE* 2003, 1344): *Scenus Assenionis* f. Уп. Dušanić 1978, 465, нап. 32.

⁷⁰⁵ *ILAlg* II 7675; *CIL* VIII 21041.

⁷⁰⁶ *CIL* VIII 21041.

⁷⁰⁷ *CIL* XIII 8313; уп. Alföldy 1968, 194, бр. 93; Mócsy 1959, 263, бр. 234/4. Уп. Dušanić 1978, 465, нап. 32.

⁷⁰⁸ *CIL* XIII 7582.

⁷⁰⁹ Vogaers 1969, 27–50; Vojanovski 1988, 364–366. *Cohors I Breucorum*, Доња Германија (?), Реџија; *cohors II Breucorum*, (Рајна?), Мауретанија; *cohors III Breucorum*, Германија, Доња Германија; *cohors IV Breucorum*: од 122. у Британији. Холдер сматра да је пре тога у Германији (Holder 1982, 114); *cohors V Breucorum*: Панонија (Карнунгум),

У време Хадријана је на делу бреучке територије настао муниципиј Цибале – *Cibalae*,⁷¹⁰ који се убицира код данашњих Винковаца.⁷¹¹ Мочи је Цибале приписивао Корнакатима, али у то време још увек нису биле познате дипломе из Вуковара и Негославаца.⁷¹² О муниципалном статусу тог места говори натпис *CIL* III 3267: *dec(urio) mun(icipii) Cib(alarum), M. Ulp(ius) Fronto Aemilianus*.⁷¹³ У време династије Севера — највероватније у време Каракале,⁷¹⁴ муниципиј Цибале уздигнут је на ранг колоније.⁷¹⁵ Судаћи према једном декурионском натпису пронађеном у близини Даља, територијом града био је обухваћен простор до Теутобургијума и данашњег Ердута на Дунаву.⁷¹⁶ Ту су се вероватно граничиле територије Цибала, односно, како је С. Душанић претпоставио, заједнице Бреука и колоније Мурсе. Једна недавно откривена војничка диплома из Бетике, од 18. децембра 225. године, пружа значајне податке о територијалном уређењу Цибала. Прималац дипломе је *M. Aurelius Capitolini f[i]l. Valens*, који је, како се у документу наводи, био пореклом *Cibalis ex Pann(onia) I[nf(eriore)]*, *pago Augusto vico S[---]*. Показало се да су и Цибале, као и неки други градови Паноније, имале унутрашњу поделу на *pagi-vici*,⁷¹⁷ која би могла бити наслеђена из предмуниципалне фазе.⁷¹⁸

Тешко је замислити да би територија Цибала могла обухватити целу територију заједнице Бреука, нарочито њен посавски део. С обзиром на то, мора се поставити питање шта се догодило са остатком заједнице Бреука, односно какав је био статус бреучког подручја које није припало Цибалама. Било би, у том смислу, интересантно знати статус Марсоније, значајног бреучког места на Сави, око које је могао гравитирати запад-

Норик; *cohors VI Breucorum*: у Гоњој Мезији, Доњој Германији; *cohors VII Breucorum*: Германија, Панонија, Горња Мезија, Доња Панонија; *cohors VIII Breucorum*: Панонија, Германија.

⁷¹⁰ Место се помиње код Птолемеја (Ptol. II 16.7): Κιβάλεις, *Epit. de Caes.* 41. 5. *apud Ciballas iuxta paludem Hiulcam*.

⁷¹¹ Dušanić 1978, 466, нап. 38 и ниже: § 2.2.1.12.

⁷¹² Mócsy 1959, 89; Mócsy 1974, 143.

⁷¹³ Уп. *RMD* 275 из 157. год.: *M. Ulpius Dignus Cibal(is)*, преф. *alae II Flaviae (milliariae) p(iae) f(idelis)*.

⁷¹⁴ Murphy, *The Reign of the Emperor Septimius Severus*, Philadelphia 1945, 50: у време Септимија Севера?; Mócsy 1959, 76, Mócsy 1962, 599–600: Каракала.

⁷¹⁵ *IJug* 1054 и *AE* 1980, 724.

⁷¹⁶ *AE* 1980, 725. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | M. Aurel(ius) Quin(ti)|lianus dec(urio) c[ol]l(oniae) Cibal(ensium) qua[estorius] ob incolum[itatem] suam | suorumque | omnium | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

⁷¹⁷ Obulco (Cortijo del Cerro Franco), Бетика. *Porcuna*, Jaén: *AE* 1993, 1010; *HEp* 5, 1995, 121–122, 453; *RMD* III 194; *CIL* II²/7, 127a; М.М. Roxan / A.V. Stylow, *Chiron* 29, 1999, 190–192, бр. 2; сл. 3; *AE* 1999, 900; *HEp* 9, 1999, 371; *RMD* 312.

⁷¹⁸ Уп. Sherwin-White 1973, 373, и § 2.2.1.3.

ни део бреучке заједнице. Оно је забележено у књижевним и епиграфским изворима, као и у итинерарима,⁷¹⁹ а помиње се и као место порекла рецепијента војничке дипломе из Славонског Брода (бр. 97). Нажалост, на основу до сада познатих извора не може се закључити да ли је ово место имало градски статус. У свакоме случају, место је могло чинити западни центар бреучке заједнице.

НАТПИСИ

94. = бр. 170. Сведок војничке дипломе из 71. године.

t. 2: *Licconis Davi f(iilii) princ(ipis) Breucor(um)*.

За име *Licco* (*Liccaius*, *Liccvos*, *Liccana*), в. Krahe 1929, 67; Krahe 1955, 58; Mayer 1957, 221; Katičić 1964a, 28; Alföldy 1969, 230; OPEL IV 26; в. бр. 55, 76. *Davus* в. OPEL II 94.

95. Војничка диплома од 2. јула 61. године, *Dasio Carmai f. Breuco Illyricum*. Диплома је пронађена у околини Вуковара, уз десну обалу Вуке.

Душанић 1998–1999, 51–62; AE 1998, 1056; RMD 202; AE 2001, 1660.

Nero Claudius divi Claudii f(iilius) Germanici Caesaris n(epos) Ti. | Caesaris Aug(usti) pron(epos) divi Aug(usti) abn(epos) Caesar Aug(ustus) Germani|cus pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) VII imp(erator) VII co(n)s(ul) IIII | equitibus qui militant in alis IIII quae apellan|tur I Hisp(anorum) et Aravacor(um) et I Hispan(orum) Auriana et II Hispan(orum) | et Aravacor(um) et II Astorum (!) et sunt in Illyrico sub L. | Salvidieno Salviano Rufo qui quina et vicena stipen|dia aut plura meruerant quorum nomina subscripta | sunt ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit | et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent | cum est civitas iis data aut si qui caelibes essent cum | iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas | a(nte) d(iem) VI Non(as) Iul(ias) Cn. Pedanio Salinatore L. Velleio Pater|culo co(n)s(ulibus) alae II Hisp(anorum) et Aravacor(um) cui praeest Sex. | Gavius Gallus decurioni Dasio Carmai f(iilio) Breuco | et Proculo f(iilio) eius et Priscillae f(iiliae) eius et Proculae f(iiliae) eius | et Procellae f(iiliae) eius descriptum et recognit(um) ex tabul(a) | aenea quae fixa est in Capitolio ad latus sinistrum | aedis thensarum extrisecus (!) || M. Petroni Flacci eq(uitis) R(omani) | P. Corneli Crispini eq(uitis) R(omani) | Sex. Pompili Flori eq(uitis) R(omani) | C. Titi Firmi | T. Minuci Modesti | L. Ovidi Prisci | P. Critti Narcissi | M. Petroni Narcissi.

⁷¹⁹ Ptol. II 15.4; Rav. IV 19. 215. 2; *Tab. Peut.*; Mayer 1935a, 5–10; Mayer 1957, 220; Anritter 2001, 85–86. *Mursa* < **mrs*. Са именом Марсопија доводи се у везу савремени хидроним Мрсунја, ороним Мирсин, Корјеница.

Име *Carmaius*, *Carmaus* или *Carmavus* (?) добро је посведочено у келтским подручјима: *Iul(ius) Carmaeus* (CIL III 11699; III, 10, *Celeia*); као гентилно име *Carmaei*: Душанић 1998–1999, 53 и нап. 16–17 (CIL III 5248, *Celeia*); уп. *Carmo* (CIL III 5644, Норик), *Carm[---]* (AE 1979, 283), *Carmo Adnami* (CIL III 5644). Delamarre 2007, 105–106; лат. *Carminius*; OPEL II 37–38. Деца носе римска имена: *Proculus/-a*, *Priscila*, популарна код домаћег становништва.

96. Војничка диплома од 17. јуна 65. године додељена *Liccaio Licai f. Breuco*. Пронађена код места Негославци.

Dušanić 1978, 461–475; AE 1978, 658; AE 1989, 626; RMD 79.

Nero Claudius divi Claudi f(iilius) Germani[ci] | Caesaris n(epos) Ti. Caesaris Aug(usti) pron(epos) divi | Aug(usti) abn(epos) Caesar Aug(ustus) Germanicus | pont(ifex) | max(imus) trib(unicia) pot(estate) XI imp(erator) VIII p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III | peditibus et equitibus qui militant <in> | cohortibus tribus quae appellant|ur I et II Thracum et VII Breucorum | et sunt in Germania sub P. Sulpicio | Scribonio Proculo qui quina et vice|na stipendia aut plura meruerant | quorum nomina subscripta sunt ips|is liberis posterisque eorum civit|atem dedit et conubium cum uxori|bus quas tunc habuissent cum est civ|itas iis data aut siqui caelibes essent | cum iis quas postea duxissent dum|taxat singuli singulas | a(nte) d(iem) XV K(alendas) Iulias | A. Licinio Nerva Siliano | P. Pasidieno Firmo co(n)s(ulibus) | pediti coh(ortis) VII Breucorum cui | praeest C. Numisius C. f(iilius) Vel(ina) Max(imus) | Liccaio Liccai f(ilio) Breuco | descriptum et recognitum ex tabu|la aenia|quae fixa est Romae in | Capitolio ante aerarium milita|re in basi Claudiorum Marcellor|um || C. Marci Nobilis Emoniensis | Sex. Tei Nicerotis Aquileienseis | C. Caecinae Hermaes (!) Aquileienseis | T. Picati Carpi Aquileienseis | L. Hostili Blaesi Emonienseis | M. Treboni Hygini Aquileienseis | L. Anni Potentis Aquileienseis.

97. Војничка диплома од 9. фебруара 71. године. Прималац дипломе *Liccaius Birsi f., Marsunnia*. Диплома је пронађена код Славонског Брода.

J. Miškić, VAMZ 31–32, 1997–1998, 83–101; AE 1997, 1273; RMD 204.

Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) | tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III | veteranis qui militaverunt in classe | Misenensi sub Sex. Lucilio Basso qui | sena et vicena stipendia aut plura | meruerant et sunt deducti Paestum | quorum nomina subscripta sunt ip|sis liberis posterisque eorum civi|tatem dedit et conubium cum ux|oribus quas tunc habuissent cum est | civitas iis data aut si qui caelibes | essent (c)um iis quas postea du||xissent dumtaxat singuli sin|gulas a(nte) d(iem) V Idus Febr(uarias) | Imp(eratore) Caesare Vespasiano Aug(usto) III | M. Cocceio Nerva co(n)s(ulibus) | (centurioni) Liccaio Birsi f(ilio) Marsunnia | loco XXIII | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in Capito(lio) | in

podio arae gentis Iuliae || Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III | veteranis qui militaverunt in | classe Misenensi sub Sex. Lucilio | Basso qui sena et vicena stipen|dia aut plura meruerant et sunt | deducti Paestum quorum nomina | subscripta sunt ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et | conubium cum uxoribus quas | tunc habuissent cum est civi|tas iis data aut si qui caelibes | essent cum iis quas postea du|xissent dumtaxat singuli sin|gulas a(n)te d(iem) V Idus Febr(uarias) | Imp(eratore) Caesare Vespasiano Aug(usto) III | M. Cocceio Nerva co(n)s(ulibus) | (centurioni) Liccaio Birsi f(ilio) Marsunnia | loco XXIII | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in Capito(lia) | in podio arae gentis Iuliae || M. Viri Marcelli dec(urionis?) leg(ati) | Savar(iensis) | L. Domiti Severi vet(erani) | Breuci | C. Marci Nobilis Emon(ensis) | C. Pidieni Aquileiens(is) | L. Valeri Pauonis vet(erani) | Breuci o(biti) | C. Iuli Clari Aquileiens(is) | L. Iucundi Aquil(i)ensis.

Међу сведоцима војничке дипломе јављају се ветерани из племена Бреука, саплеменици реципијента: *L. Domitius Severus vet(eranus) Breucus* (t. 2) и *L. Valerius Pavo vet(eranus) Breucus o(bitus)* (t. 5). За читање *Breuci o(biti)* уместо *Breucio* (!), види: Dušanić 2007, 77–78. Уз име првог сведока јавља се као *DEC LEG SAVAR*, што се обично чита као: *dec(urioni) leg(ionis) Savar(iensis)*; према коментару *RMD* у питању је омашка за *dec(urioni) leg(ionis) Savar(iensis)*. Као боље решење чини се читање које предлаже С. Душанић, који ово место тумачи као *dec(urionis) leg(ati) Savar(iensium)*. То би значило да је у питању легат изабран међу декурионима Саварије, Dušanić 2007, 151–151. Уп. *Diz. ep.* IV 512дд. Име *Birsus* јавља се једанпут у Далмацији (*CIL* III 8345, Висибаба код Пожеге).

98. Војничка диплома 14/30. април 71. године [---] *Lensi f(ilio) Pannonio*. Пронађена у месту Грабарје у близини Славонског Брода.
CIL XVI 17.

[Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III desig(natus) IIII | veteranis qui militaverunt in classe --- sub ---] qui sena et [vice]na sti|[pendia au]t plura meruissent | [item iis qui] ante emerita stipen|dia | eo quo|d se in expeditione belli | [fortiter i]ndustrieque gesserant | [exauctor] ati sunt quorum nomi|[na subsc]ripta sunt ipsis liberis [|| [Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(n)s(ul) III desig(natus) IIII veteranis qui militaverunt in classe --- sub --- qui sena et vicena stipendia aut plura meruissent item iis qui ante emerita stipendia eo quod se in expeditio]ne belli fortiter in|[dustrieque] gesserant exauctor|[ati sunt qu]orum nomina subscri|[pta sunt] ipsis liberis posterisque | [eorum civi]tatem dedit et conubium | [cum uxorib] us quas tunc habuissent | [cum est ci]vitas i(i)s data aut si qui cael|[libes esse]nt

cum i(is) quas postea du|[xissent du]mtaxat singuli sing|[ulas | a(n)te d(iem) ---] K(alendas) Maias | [Caesare Aug(usti) f(ilio)] Domitiano Cn. Pedio Casco co(n) s(ulibus) | [---] Lensi f(ilio) Pannonio | [descript(um) et] recogn(itum) ex tabula aen(ea) quae | [fixa est Ro]mae in Capitolio ad aram | [gentis Iu]liae.

Име *Lensus* јавља се само на овом месту (*OPEL* III 22). За диплому в: Dušanić 1982, 211, бр. 28; Dušanić 1986, 210–211; S. Dušanić, *Festschrift für A. Betz*, Wien 1985, 241.

99. Надгробна стела са рељефном представом коњаника. Пронађена у Арабони (Győr). Изгубљена.

CIL III 4377; *RIU* 256; *CSIR Scarbantia – Arrabona* 80; Lőrincz 2001, 155.

Scilus | Batonis f(ilius) | Breucus eq(ues) | ala(e) Pannoni[orum an(norum) XXX | stip(endiorum) X h(ic) s(itus) e(st) | Deculus dec(urio) | [e]t Iulius | Leucaspis | her(edes) posuerunt.

Име *Scilus* се јавља само овде (*OPEL* IV 55).

Датум: I век.

100. Стела из *Castellum Phuensium* у Нумидији (Aïn Phua). Изнад натписа, између два стуба, представа коњаника и коњушара, изнад рељефа приказан је месец.

ILAlg II/3, 9443; Y. Le Bohec, *Les unités auxiliaires de l'armée romaine en Afrique proconsulaire et Numidie sous le Haut Empire*, 44 и 63, бр. 135; M. Speidel, *JRA* 5, 1992, 404–405; *AE* 1992, 1879.

Dasius Liccaion|is f(ilius) nationne (!) Bre|ucus eques ses|[quiplicarius ---

Уп. Le Bohec, *op. cit.* 41.

101. Надгробна стела од кречњака, 79 x 181 x 20 цм, натписно поље изнад рељефа у којем је приказана Менада. Горњи део споменика је одбијен. Споменик је пронађен у Доњој Германији (*Rigomagus*, Remagen). Лигатуре: 2. CVS (трострука лигатура), 4. NN, XXX. Уписано *I parva* у реду 3.

CIL XII 7801–7802; *AE* 1903, 306.

Dasmenus | Dasi f(ilius) Breucus | mil(es) ex coh(orte) VIII | Breuc(orum) anno(rum) XXXV | stip(endiorum) XII h(ic) s(itus) e(s) {I}.

Име *Dasmenus* карактеристично је за далматско-панонску именску област, Катиčić 1964а, 28; 1979, 181. *OPEL* II 93; *AE* 1988, 976 (Falileyev 2007, 82). бр. **101**, **121**. Уп. топоним *Dasminium*, Mayer 1957, 114.

Датум: I век.

102. Надгробни натпис. *Bingium*, Горња Германија.

CIL XIII 7510; Dobó 1975, 212.

[B]reucus Blaeda[ri f(ilius)] | miles ex coh(orte) I Panno(niorum) | natione Breucus | an(norum) XXXVI stip(endiorum) XVI | h(ic) s(itus) e(st) h(eres) p(osuit).

Breucus се јавља као лично име в. *OPEL* I 319. Име *Blaedarus* се јавља само овде, в. Mócsy 1974, 234/1; *OPEL* I 300.

103. Стела од кречњака, 95 x 222 x 24 cm, натпис изнад рељефног поља у коме је проказана Менада, изнад забат украшен розетом и гир-ландама. Ветера у Доњој Германији, *Xanten* (?)

CIL XIII 8693; *ILS* 2559; *Alföldy* 1968, 195, бр. 95; *Dobó* 1975, 216.

Marcinus Sur|conis f(ilius) Breucus | mil(es) ex coh(orte) VIII | Breuc(orum) ann(orum) XXXV | stip(endiorum) XII h(ic) s(itus) e(st).

Име *Surco* јавља се само на овоме натпису (*OPEL* IV 101).

Датум: I век.

104. Натпис из Келна, Доња Германија.

CIL XIII 12062.

Scen[obarbus] | Licc[onis(?)] f(ilius) | Bre]uc[us mil(es) ex coh(orte) VIII Breucorum].

Текст натписа допуњен је према: *Dušanić* 1978. Уп. *CIL* XIII 8313. За име *Scenobarbus* уп. бр. **23, 58, 67, 90.**

„Абецедна листа“ заједница Паноније

2.2.1.7. *Civitas Arviatium*

Прва *civitas* наведена у Плинијевој абецедној листи, *Arviates*, помиње се само код овог писца. Њихова локација се не може утврдити. Име заједнице доводило се у везу са именом панонске реке *Arrabo* (Раба),⁷²⁰ на основу читања *Arabiates*, које се јавља у два кодекса.⁷²¹ Међутим, сви издавачи прихватају облик *Arviates* који доноси већина рукописа. Према Анрајтеру, име племена *Arviates* могло би бити изведено из хидронима

⁷²⁰ Mócsy 1959, 53–64; Mócsy 1974, 55, 66; Wilkes 1992, 217; Wilkes 1996, 579; Redó у: Šašel Kos / Scherrer 2003, 193.

⁷²¹ Облик се јавља у два кодекса *AE*^s. Tomaschek, *RE* II 1895, 362; Mócsy 1962, 605; Mócsy 1974, 54–55.

* *Arvia*⁷²² или од *arvum*, „њива, поље“.⁷²³ Могуће је да је у питању заједница која је настала римском интервенцијом.⁷²⁴

2.2.1.8. *Civitas Azaliorum*

Перегринна заједница Азала наведена је у Плинијевом абецедном списку. *Civitas* је забележена и код Птолемеја, који их смешта у северни део Доње Паноније: ἐν μὲν τοῖς πρὸς ἄρκτους μέρεσιν Ἀζαλοὶ, μὲν δυσμικώτεροι. Територија заједнице простирала се уз дунавску обалу на простору данашње области Фејер на северу Мађарске.⁷²⁵ На истоку се завршавала код данашњег Естергома на Дунаву, одакле се ка унутрашњости протезала према југозападу⁷²⁶ до Балатона, граничећи се истим правцем са суседном заједницом Ерависка, која је лежала уз дунавску обалу низводно од великог скретања речног тока.⁷²⁷ Део тог подручја припадао је територији легије која је била смештена у Бригециону (*Szöny*). Центар заједнице Азала налазио се вероватно у месту *Azaum*,⁷²⁸ који је у вези са етнонимом *Azali*.⁷²⁹

Мочи је изнео мишљење да су Азали у римско доба пресељени из долине Саве на Дунав, у *deserta Voiorum*⁷³⁰ јер је њихову антропонимију сматрао панонском на основу чега је помишљао да Азали нису живели на Дунаву у време римског освајања.⁷³¹ Касније је као аргумент за хипотезу да су Азали пресељени у римско доба у регију која је начелно келт-

⁷²² Уп. име племена *Arvii* у Лугдунској Галији (Ptol II 8.7); Ihm, *RE* II 1895, 326. Уп. *DAG* 596.

⁷²³ Када је у питању порекло етнонима, Анрајтер (Anreiter 2001, 207) сврстава *Arviates* у групу „Doppeldeurige fälle“. Етноним изведен суфиксом *-at-* јавља се у латинским, панонским: (*Daesitates*, *Oseriates*) и келтским етницима (нпр. *Hercuni-at-es*, *Cornac-at-es*); уп. Anreiter 2001, 191, 193.

⁷²⁴ Mócsy 1974, 55. Термин *arvi* у панонском контексту спомиње се код Хигина: (Hug. *Const. limit.* 28): *in Pannonia arvi primi, arvi secundi, prati, silvae glandiferae* (уп. Plin. *NH* III 147), *silvae vulgaris, pascuae*.

⁷²⁵ Mócsy 1959, 55: Sikátor, Ászár, *Brigetio*, Környe, Tata, Szomód, Dunaszentmiklós, Nyergesújfalu, Sárísáp, Esztergom, Tatabánya, Csapdi, Gyermek, Öskü, Pusztasomodor. Миљокази *a Brigetione* на територији Азала: *CIL* III 4631, 4634, 11338 (Csév); *CIL* III 11340 (Piliscsaba).

⁷²⁶ Mócsy 1959, 54–55.

⁷²⁷ Граница између ових заједница поклапала се у II веку са границом између Горње и Доње Паноније, када су *civitates* припале различитим провинцијама.

⁷²⁸ *Odiavum* (Almásfüzitő), западно од Естергома. Уп. *col(legium) fab(rum) Odiavensi(e)|(ium)*. Mócsy 1959, 58.

⁷²⁹ Meid 2005, 42; Delamarre 2009.

⁷³⁰ Mócsy 1974, 55, нап. 7; Wilkes 1996, 579: након Панонског рата, 14–19. године.

⁷³¹ Mócsy 1968, col. 345.

ска, узео један натпис из Варијане у Доњој Мезији који је датован у I век, најкасније до Клаудијевог времена (бр. 112). У питању је споменик који помиње аугзилијара из племена Азала, који је био регрутован у кохорту формирану (од ослобођеника?) у време Августа.⁷³² Према Мочијевом мишљењу, то би морало значити да су у време Тиберијевог освајања (11. године) Азали још увек живели у долини Саве и да су у то време били пресељени на север, у подручје које је напуштено након сукоба Дачана са Бојима.⁷³³ Систематско пресељавање домаћег становништва била је често употребљавана, учинковита мера, која је добро посведочена у Илирику, али се ничим не може показати да је то био случај с Азалима. Наиме, не постоје ваљани аргументи за то да су Азали пресељени из Посавине, а против ове хипотезе говори и Страбонев пасус о панонским племенима⁷³⁴ и епихорска антропонимија посведочена у бројним натписима. У време кад су доспели под римску власт, живели су, сасвим извесно, на Дунаву и највероватније су дошли под римску управу мирним путем, када и њихови суседи Ерависци. Уосталом, натпис на којем Мочи заснива значајан део своје аргументације само се оквирно може датовати у I–II век, а та јединица била је смештена у овој области до краја II века. И Мајд одбацује с правом ово мишљење сматрајући да нема основа за такву претпоставку. Овај аутор сматра да су се Келти могли населити на место панонског етничког супстрата.⁷³⁵

Епиграфски је посведочено да је заједница Азала у I веку, у време ране Веспасијанове владе, била под управом војног префекта. *L. Volcacijs Q. f. Vel(ina) Primus*, чија је каријера забележена на два натписа из Пизенума (бр. 105 и 106). Примус је истовремено био префект peregrinих заједница Боја и Азала и *ripae Danuvi* као префект кохорте *I Noricorum*, која је била стационирана у Арабони.⁷³⁶ Контрола над *ripa Danuvii* и peregrиним заједницама које се налазе уз дунавску обалу према Варварику морала је бити добро координирана и засигурно је морала имати значајну улогу у систему одбране границе Царства.

⁷³² Уп. AE 1912, 187, премда је то вероватни изолован случај.

⁷³³ Mócsy 1974, 56: "The assumption that it was in Roman times that the Azali were first transferred from south Pannonia to the Danube is supported by a recent epigraphic find in Bulgaria. < ... > But when and how was a north Pannonian enslaved under Augustus? The only possible occasion seems to be the suppression of the Pannonians in the Save valley in 11. B.C., when Tiberius sold their youths in Italy. It is therefore quite possible that the Azali were still living in the Save valley in 11 B.C. and that it was only by Tiberius that they were transferred to the Danube, where they were given an area in the *deserta Boiorum*." Уп. Grbić 2013.

⁷³⁴ Strab. VII 5. 3 в. § 1.2.2.

⁷³⁵ Meid 2005, 42, нап. 45: „Da die Kelten auf pannonischem substrat siedelte, ist die einfache Annahme, daß sich hier ein Gruppe der Vorbevölkerung erhalten hat”.

⁷³⁶ Lőrincz 2001, 40, 62; Mócsy 1974, 81.

Један натпис пронађен на територији заједнице Азала (бр. 107) помиње Марка Елија Хонората за кога се у натпису наводи да је био *centurio regionarius* легије *I Adiutrix*. Могло би се претпоставити да је *regionarius* из овога натписа био задужен за надзор над регрином заједницом Азала и, могуће, других заједница које су могле чинити једну *regio*.⁷³⁷ Његова би улога могла одговарати улози префекта *civitatis/civitatium* у погледу администрирања неградских територија, за шта постоје паралеле у другим провинцијама.⁷³⁸ Затим, недавно је на територији Бригеција пронађен надробни натпис који помиње термин *corregionarius* (бр. 108), који се може датовати у III век.

Епиграфски је посведочена и аутономна управа над племенском заједницом Азала, чији се почеци могу везати за крај I века. Досад су позната имена трију првака регрине заједнице Азала: *Iucundus, Talalni f. princeps Azali(orum)* помиње се у два натписа из Солве, данашњег Естергома (бр. 109 и 110); затим, двојица *principes: Aurel(ii) Vegabius et Valentis*, посведочени су као дедиканти једног споменика из Бригециона (бр. 111). Оба првака носе гентилно име *Aurelius*; грађанско право су добили у време Каракале, вероватно након *Constitutio Antoniniana*.

На основу епиграфских сведочанстава може се закључити да су Азали били масовно регрутовани у помоћне одреде од I века надаље. Као посебно важан податак треба истаћи да је досад откривен релативно велики број војничких диплома, чији су реципијенти из племена Азала. У питању је дванаест диплома (бр. 115–126). Тај случај може се поредити само са суседном заједницом Ерависка. Наиме, бројност војничких диплома за ову *civitas* говори да су Азали, као и њихови суседи, могли имати посебан третман, вероватно и привилегије, што најпре треба приписати положају заједница на лимесу и потреби римске управе да сачува лојалност племена на стратешки важном месту. Нарочито је интересантан случај војничке дипломе из 148. године (бр. 120), која је додељена *Attae Nivionis f(ilio) Azalo*. Наиме, у истоме гробу са дипломом су пронађене *torques* и *armillae*,⁷³⁹ што представља изузетан случај јер одличја обично нису додељивана аугзилијарима.⁷⁴⁰

Како смо поменули, Азали се обично сматрају панонским племеном, што је важеће мишљење које је прихваћено у релевантној литератури и понавља се без даљег критичког испитивања. Говорећи о овој

⁷³⁷ J. Nelis-Clément, *Les beneficiarii: militaires et administrateurs au service de l'Empire* (Ier s. a.C.-VIe s.), Bordeaux 2000, 195.

⁷³⁸ В. нпр. коментар уз натпис бр. 107.

⁷³⁹ Mócsy 1974, 175, 313, нап. 184. Dušanić 1986, 228–229 = 2010, 58, нап. 177.

⁷⁴⁰ Dušanić 1986, cf. V. Maxfield, *The Military Decorations of the Roman Army*; V. Maxfield, *ZPE* 52, 1983, 146.

Насеља Азала

заједници, Мочи се питао зашто нема јачег келтског утицаја на Азала, имајући у виду њихов географски положај између две јаке келтске заједнице, Боја и Ерависка. Он је сматрао да је ономастика Азала претежно „илирска“ тј. панонска.⁷⁴¹ Међутим, епиграфски подаци говоре у прилог томе да је заједница Азала била етнички композитна и да је њено становништво чинила мешовита келтско-панонска популација. Осим тога, именски репертоар ове заједнице знатно је допуњен новијим налазима епиграфског материјала који показује сасвим супротну ситуацију. У једном скорашњем чланку, покушали смо да покажемо да именски репертоар који се може приписати овој *civitas* чине претежно келтска имена чијем се одсуству Мочи пре пола века чудило. Наиме, када се размотри целокупан именски инвентар из епиграфских споменика који смо поделили на две групе: 1) сигурне потврде у којима се изричито наводи азалско порекло и 2) остали споменици са територије која је припадала заједници Азала — насупрот ранијем мишљењу, може се јасно уочити да је однос панонских и келтских антропонима неравноправан, али да иде у корист келтским личним именима, а не панонским. Панонска лична имена посведочена код Азала јесу: *Bato*,⁷⁴² *Breucus*; *Dasas* (*Dasent-*) / *Dasius*;

⁷⁴¹ Mócsy 1959, 61; Mócsy 1974, 56; уп. Mócsy *ad Fitz* 1977, 402: « Il y a là aussi une séparation absolue entre les noms celtiques des *Arausci* et les noms illyriens des *Azali* ».

⁷⁴² *Bato* не припада групи карактеристичних имена за далматско-панонску именску област (Katičić 1964a, 20; 1965), јер се јавља и у другим именским подручјима, али

Dasmenus; Liccaius; Prosostus. У келтска имена могу се убројити: *Aicca; Atta / Atto; Busturo; Cuso; Cot[]*; *Gallunus; Lucca; Matena; Nivio; Racio; Ruma; Sibulla; Siusius; Solva; Talalnus; Tutula; Vivenia; Verbacius*. На територији племенске заједнице јављају се *Atta; Aturo; Atresus; Blecissa; Busturo; Butto; Camurius; Carmio; Couco; Dervonia; Ioparus; Lasc(i?)us; Madena; Masclenia; Ner{ot}otomarus; Pusinnio; Sammo; Sibulla; Sisiu; Trasanu(s?); Troucetimarus; Urbacius; Vanno; Vinedia*. По страни стоје имена која се јављају само једанпут и немају аналогije другде: *Vegabius (?)* и *Etdeidatis (?)*. Само по једну потврду на територији имају *Cansalus; Calmenus; Tastus; Varzia*; док *Simirasius (?)* и *Sindio* имају аналогije.

Осим домаћих, код Азала се јављају латинска имена: *Acutus*,⁷⁴³ *Acuta*,⁷⁴⁴ *Ianuarina, Iucundus, Festus, Fuscus, Niger, Valens, Viator, Victor, Romanus, Romania, Pacata, Primus, Similis, Tertius. Lucius* је нарочито популарно код домородачког становништва.

Врло велики број келтских имена која се јављају код Азала недвосмислено би говорио о томе да је азалска *civitas* етнички била мешовитог, келтско-панонског, састава. Епиграфски материјал, даље, показује да су у оквиру појединих азалских породица заступљена имена панонског и келтског инвентара. Као пример може послужити један натпис из Естергома⁷⁴⁵ који помиње личности: *Prosostus Couconis f.* и *Couco Bleciss(a)e f.*; *Prosostus* би било карактеристично панонско име, док су имена *Couco* и *Blecissa (Blegissa)* келтска.⁷⁴⁶

Већина епиграфски посведочених личности које припадају заједници Азала пегриног је статуса. Додела грађанских права пегриним Азалима почиње начелно тек са Трајаном,⁷⁴⁷ међутим већи део становништва је остао нероманизован до *Constitutio Antoniniana*. До грађанског права домаће становништво је, како се према расположивим споменицима може закључити, долазило путем војне службе,⁷⁴⁸ која је, по свему судећи, била главни механизам романизације код овог племена.

смо га овде сместили у панонску групу у својству некелтског домаћег имена. *CIL* III 4276.

⁷⁴³ *OPEL* I 18; Kajanto 1965, 249; уп. Alföldy 1969, 141.

⁷⁴⁴ *AE* 1997, 1264.

⁷⁴⁵ *Solva* (Esztergom) на територији Азала, некропола Bánom: B. Lőrincz / M. H. Kelemen, *Klio* 79, 1997, 182–183, бр. 3; сл. 5; *AE* 1997, 1262; *TRHR* 118.

⁷⁴⁶ Уп. бр. 116.

⁷⁴⁷ Mócsy 1957, 496.

⁷⁴⁸ У томе смислу и: Mócsy 1959, 56. Уп. Трајан: *ib.* 164/26; *AE* 1909, 143; *Aelius Dases, veteranus*; M. Аурелије: *CIL* III 4275, 10603, 15188, 3.

Муниципиј Бригецион,⁷⁴⁹ иако лежи уз територију Азала, није настао на епихорској основи, додељивањем муниципалног статуса перегриној заједници. Његов настанак је последица развоја канаба,⁷⁵⁰ процес који се може уочити широм дунавског лимеса, као и код дачких градова који су на овај начин муниципализовани у време династије Севера.

НАТПИСИ

105. Натпис из Ферма (*Firmum Picenum*), изгубљен.

CIL IX 5363; ILS 2737; Dobó 1975, 578; SupplIt 23, 2007, 90.

L. Volcacio Q. f(ilio) | Vel(ina) Primo | praef(ecto) coh(ortis) I Noricor(um) | in Pann(onia) praef(ecto) ripae |⁵ Danuvi(i) et civitatium | duar(um) Boior(um) et Azalior(um) | trib(un) milit(um) leg(ionis) V | Macedonicae in | Moesia praef(ecto) alae I |¹⁰ Pannonior(um) in Africa | Piviro quinq(uennali) | flamine divorum | omnium p(atrono) c(oloniae) | ex testamento eius |¹⁵ posita | M. Accio Seneca | [...] Manlio Planta | Pivir(is) quinq(uennalibus) | l(ocus) dat(us) dec(reto) dec(urionum).

Датум: 65–80.

106. Натпис на табули од кречњака, из Ферма (*Firmum Picenum*).

CIL IX 5364; Dobó 1975, 579; SupplIt 23, 2007, 91.

[L. V]olcacio Q. f(ilio) | [V]el(ina) Primo praef(ecto) | [coh(ortis) I Norico]r(um) in Pann(onia) | [praef(ecto) ripae] Dan(uvii) |⁵ [et civitatium d] u[a]r(um) | [Boior(um) et Azalior(um)] ---

Primus се помиње на још једном натпису из Ферма: *CIL IX 5365; SupplIt 23, 2007, 92.*

Датум: 65–80. године.

107. Натпис из места Környe, на територији заједнице Азала.

AE 1944, 103; RIU 663; AE 1950, 105. Loma 2010, 248, бр. 4.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | et Genio huiusce | loci pro sal|ute dd[[d(ominorum)]] nnn(ostrorum) |⁵ M. Ael(ius) Honoratus | (centurio) leg(ionis) I Adi(utricis) reg(ionarius) sub | cura Ful(vi) Maximi co(n)s(ularis) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) Id(ibus) Octob(ribus) | Faustino et Rufino co(n)s(ulibus).

⁷⁴⁹ L. Borhy у: Šašel Kos / Scherrer 2004, 231–249.

⁷⁵⁰ Mócsy 1974, 221–222; Piso 2004, 179. Уп. *RIU 773.*

Натпис се датује у 15. октобар, према помену Фулвија Максима, легата Горње Паноније (*leg. Augg. pr. pr. Pann. Sup.*) 210. године, *PIR*² L55 = *PIR*² L53 = *PIR*² L52; према: Loma 2010, 248.

Regionarii, односно *centuriones regionarii*, били су задужени за војно-административни надзор над одређеном географском целином. Hirschfeld, *Verwaltungsbeamten*, 133. Уп. нпр. А. Bowman / D. Thomas, *Vindolanda: the Latin writing tablets*, London 1983, 22 = *Vindolanda Tablets Online* 250, 255.

108. Стела од кречњака пронађена у Бригациону, 237 x 62 x 22 цм. Први ред је урезан на оквиру. Лигатуре: 2 AN, AV, TI; 3 AN, AD; 4 HE, RE.

L. Borhy / E. Számadó, *Studia Epigraphica Pannonica* 1, Budapest 2008, 118–119, бр. 2; AE 2008, 1086.

D(is) M(anibus) || Iulio Nigellio{a}ni (domo) Sep(timia) Flauia Sisc(ia) q(uondam) stip(endiorum) | XVIII uixit an(nis) XL b(ene)f(iciario) trib(uni) mil(itum) leg(ionis) I Ad(iutricis) Ant(oniniana) | Ael(ius) Paternianus coreg(ionarius) eiusdem heres | f(aciendum) c(urauit).

Дедикант употребљава термин *coregionarius*, највероватније у смислу *collega regionarius* (према AE). За регионарије уп. бр. 107.

Датум: у време Каракале, према епитету легије *Antoniniana*.

109. Натпис из Солве (Горња Панонија), AE 1937, 138; RIU 790.

Solva | Iucundi | princ(ipis) Azali(orum) | filia) ann(orum) IIX | pater pos(u)it.

Име *Solva* могло би бити келтско, што би се могло претпоставити према истоименом граду у Норику. *Solva* постоји и као топоним управо на територији Азала. Holder II 1613; Anreiter 2001, 218–219, „*solua* < **selua* (Grund)-Besitz?“, уп. Falileyev 2007, 132. OPEL IV 88, *Solvedus*, *Solvorionius*.

110. Надгробна стела, 156 x 83,5 x 27,5 цм, пронађен 1989. године у Солви (Esztergom).

B. Lőrincz / M. H. Kelemen, *Klio* 79, 1997, 180–181, бр. 2, сл. 4 (AE 1997, 1261); TRHR 117; сл. 117.

Dis Manib(us) sacrum || Asper | eq(ues) alae | Hisp(anorum) I Aurian(ae) | Iucundo Talal(ni) f(ilio) [[pricipi]] civ(itatis) Azalior(um) patri vivo et | [---

Talalnus је од **tlā/tala* (**telh2/tlh2*), в. Ellis Evans 1967, 259; **talo-* / *talu-* (‘forehead, front’); Delamarre 2003, 288; Meid 2005, 153 и 290, s.v. *Talanus*, *Talalus*, *Taladius*, наводи да би могло бити и панонско (уп. *ibid.* 30); *Talo-*; Matasović 2009, 367; Delamarre 2010–2012, 117–120, уп. Falileyev 2007, 141; Grbić 2013, 130; *Talanio*: *Talanus* (*Beladius Talani Pannonius*, CIL XIII 3541, Belgica); CIL XIII 7039; Hispanija: *Talanus* (ILER 6821), *Tal(ania)* (ILER 6821),

Talantea (EE VIII 282), *Talaic*[] (AE 1990, 798). Име се јавља код Доклеата (бр. 74), у облику *Talalnius*.

111. Вотивни натпис из Бригециона (Szöny). Изгубљен.
CIL III 4292 (RIU 405).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) s(acrum) | Aurel(ii) Vega|bius (?) et Valentis | principis.

2 *Aurel(ius)*, CIL, RIU.

У четвртом реду *principis* стоји уместо *principes*. Гентилициј *Aurelius*, односи се највероватније на оба дедиканта. Први носи домаће име *Vegabius* (?), док други носи обично римско име *Valens*. Читање *Vegabius* није сасвим поуздано.

112. Надгробни споменик од кречњака, 62 x 200 x 27 цм, натписно поље у профилисаном раму постављеном на бази која је украшена луковима; изнад, медаљон са ликом покојника, испод кога је приказан коњаник са псом и свињом; између је поље у којем су приказане две рибе. Површина натписа је знатно оштећена. Пронађен у месту Környe, на територији заједнице Азала.

Schober 1926, 279; Mócsy 1959, 165/2; RIU 678; EDH: HD037810; Lupa 3251

Cot[---]s | Me[---] | A[---] | an(norum?) [---] | I(?)L(?)I(?)[---]

1 *Coto[ma]s?*, Mócsy. 2 *N[urti?]s f(ilius)*, Mócsy 3 *As[a]l[ius]*, Mócsy. 4 *LVII [h(ic) s(itus) e(st)]*, Mócsy.

За имена на *Coto-* в. Ellis Evans 1967, 342, *coto-cotu*, **cotto-* 'star', уп. *Coton(ia)* (RIU 185), *Cotonius* (RIU 185); имена на *Cot-* у индексу DAG (Delamarre 2004, 243). Мочијеве допуне имена у редовима 2 и 5: *Nurtes*, (Mócsy 1959, 183), *Ciliunus* су сасвим несигурне. Име †*Ciliunus*, Мајд (Meid 2005, 264) означава као 'ghost name'. Посведочено је једном у Дакији (CIL III 1406. Falileyev 2007, 73): *Cot[....]s | N[urti?]s f(ilius) | As[a]l[ius] | an(norum) LVII [h(ic) s(itus) e(st) | --- po]s(uit)*.

113. Надгробни натпис из доњомезијске Варијане (Лесковец, локалитет Орјахово), 92 x 55 x 40 цм.

В. Геров, *AAntHung* 15, 1967, 91, сл. 3; AE 1967, 425; Dobó 1975, 220. S. Conrad, *Die Grabstelen aus Moesia inferior. Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonographie*, Leipzig 2004, 255, бр. 484; таб. 135, 1 (*non vidi*, цитирано према: HD014983).

Primus [---] | Asalus d[up(licarius) alae] | Cap(itoniana) vix(it) a[n(nos) --- mil(itavit)] | an(nos) XXV h(ic) [s(itus) e(st)] | § Stephanu[s ---] | f(aciendum) [c(uravit)].

HD: [*Iuli l(ibertus)*].

Датум: I век.

114. Натпис из места *Sárisáp*.

Schober 1926, 152; *RIU* 769.

Aicca Cansali f(ilia) | Asalia an(n)oru|m XL Racio uxo|ris suae titulum | pos(u)it.

Име *Aicca*, **Aiucca*, *A(i)iuca* је од: **aiu*. Мајд (Meid 2005, 250) сматра да би у овоме натпису могло бити панонско, с обзиром на то да се имена оца и мужа *Cansalus* и *Racio* сматрају панонским (мада, уп. *RIU* 1153: *Cansauina* у Интерциси, код Ерависка). Он рачуна с тим да су Азали чисто панонско племе, како се раније мислило (уп. Grbić 2013). Имена ове скупине фреквентна су у келтским срединама, в. Delamarre 2003, 36: lat. *aetas* 'áge', *aevum*, gr. αἰών, skr. *ayu-* од: **h2eju-*; *Aiiu*, *Aiunus* (*CIL* XIII 3280), Αἰουναῖ dat. (Ellis Evans 1967, 432), *Aiiusso*, *Aiucia*, *Aiul(us)*, Αἰουσα (G-227), *Aiusia* (*CIL* V 8128), *Aiiuua*, *Aio*, *Aia*, *Aioio-rix*. Скупина је посведочена у Панонији, нпр. код Боја (*CIL* III 14359, 21); в. Katičić 1968, 65–66, уп. *OPEL* I 60–62. Од балканских провинција, јавља се само у источној Далмацији, где су келтска имена раширена: *Aioia* (Alföldy 1964, 97, Висибаба, код Пожеге). Уп. Grbić 2013, 125.

115. Војничка диплома од 12. јануара 105. године додељена *Lucconi Treni f.* из племена Добуна, чија је жена из племена Азала.

CIL XVI 49.

[Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus pontifex maximus tribunic(ia) potestat(e) VIII imp(erator) III co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae) | auxiliariis qui ... in alis ... et cohortibus ... quae appellantur ... et I Britannica (milliaria) c(ivium) R(omanorum) ... et sunt in Moesia superiore sub ... | quorum nomina subscripta sunt ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubi]||um cum uxoribus quas tunc habuissent cum est | {est} civitas iis data aut si qui caelibes essent cum | iis quas postea duxissent dumtaxat singuli sin|gulas p(ridie) Idus Ian(urias) | Ti. Iulio Candido Mario Celso II | C. Antio Iulio Quadrato II | co(n)s(ulibus) | cohort(is) I Britannicae (milliariae) c(ivium) R(omanorum) cui prae(e)st | Q. Caecilius Redditus | pediti | Lucconi Treni f(ilio) Dobunn(o) | et Tutulae Breuci filiae uxori eius Azal(ae) | et Simili f(ilio) eius | et Luccae filiae eius | et Pacatae filiae eius | descriptum et recognitum ex tabula aenea quae | fixa est Romae || Ti. Iuli Urbani | P. Cauli Gemelli | C. Vettieni Modesti | L. Pulli Verecundi | P. Atini Am[er]imni | L. Pulli P[...]hini | C. Iuli P[...]ti.

За име *Tutula* в. Meid 2005, 297–298; уп. Grbić 2013, 130–131: келтско. *Tutio Dacus* (*CIL* XVI 13) и војничку диплому бр. 93 из 134. године (§ 2.2.1.5): жена из племена Азала. *Lucca* / *Lusso*: Mócsy 1959, 178; Meid 2005, 274–275:

Lusso, *Lucca* (DAG 1283); уп. нпр. *Lusso* (DAG 706, 1283); *Luccus* (DAG 746, 819, 1283); *Lusconia* (DAG 1355); *Lusconius* (DAG 216, 1130) (Delamarre 2004, 257). За дистрибуцију личног имена *Breucus* в. *OPEL* I 319; за етникон уп. *Anreiter* 2001, 37–39.

116. Војничка диплома од 17. фебруара 110. године, додељена *Marsuae Calvi f. Azalo*.

W. Eck / A. Pangerl, *ZPE* 176, 2011, 221–225.

[*Imp(erator) Caesar divi Nervae f(i)lius Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) Dacicus pontif(ex) max(imus) tribunic(ia) potestat(e) XIII imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(at)riae equitibus et peditibus qui militaverunt in alis duabus et cohortibus decem quae appellantur I c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Ituraeorum et I Aug(usta) Ituraeorum sagittar(iorum) et I* | *Britannic(a) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et I Hispanor(um) P(ia) F(idelis) et I* | *Thracum c(ivium) R(omanorum) e[t I Ituraeor(um) et I Flavia] | Ulpia Hispano(rum) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et II Gallor(um)] | Macedonica [et III Campestris c(ivium) R(omanorum) et IIII] | Cypria c(ivium) R(omanorum) et VI[II Raetor(um) c(ivium) R(omanorum) et pedites sin] | gulares Brita[nnici et sunt in Dacia sub D.] | Terentio Sca[uriano quinis et vicenis plu] | ribusve stipe[ndiis emeritis dimissis ho] | nesta mission[e quorum nomina subscri[pta] sunt ip[s]is liberis posterisque] | eo[rum] civitat[em] dedit et conubium cum uxo] | ribus quas t[unc] habuissent cum est civitas] | iis data aut si [qui caelibes essent cum iis quas] | postea duxisse[nt] dumtaxat singuli sin] | gulas a(n)te d(i)em [XIII K(alendas) Mart(ias)] | Ser. Scipion[e Salvidieno Orfito] | M. Peduca[eo Priscino co(n)s(ulibus)] | alae I Aug(ustae) I [turaeor(um) cui praeest] | C. Vett[ius Priscus | ex gregale] | Marsu[ae Calvi f(ilio) Azal(o)] || [*Imp(erator) C(aesar) divi Nervae f(i)lius Nerva Trai[anus] | Aug(ustus) Ge[rm]m(anicus) Dacicus pontif(ex) max(imus) t[ri]bunic(ia) | potest[at]e) XIII imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) [p(at)riae] | equiti]bus et peditibus qui mil[it]averunt | in alis d[ua]bus et cohortibus [decem | quae app]ellantur I [c(ivium)] R(omanorum) et I Au[g(usta) Iturae]orum et I Au[g(usta) Itur]ae[orum] sagittar(iorum) || cum uxo | ribus quas tu]nc habuissent cum e[st] ci[vitas] iis da]ta aut si qui caelibe[s] essent | cum iis qu]as postea duxissent [dumta]xat s[ing]u[li] singulas | a(n)te d(i)em XIII K(alendas) Mart(ias) | [Se]r(vio) Scipione Salvidieno [Orfito] | M. Peducaeo Priscino co(n)s[ulibus] | a]lae I Aug(ustae) Ituraeor(um) cui pr[ae]est] | C. Vettius Priscus | ex gregale | Marsuae Calvi f(ilio) Azal(o) | et Antoniae Mahechi fil(iae) ux(ori) e(ius) CAP или CAR[...] | et Ingenuo f(ilio) eius et Munno f(ilio) ei[us] | descriptum et recognitum ex | tabula aenea quae fixa est Romae || P. Corneli Alexandri | L. Pulli Verecundi | P. Atini Amerimni | L. Pulli Trophimi | [C.] Tuticani Satur[nini] | C. Iu[li] Parat[i] | M. Iuni Eutyc[hi].**

Реципијент носи име *Marsua*, које је посведочено у Шпанији (*CIL* II²/5, 1224) и Италији (*CIL* VI 5419; 26832; *CIL* IX 706; *CIL* XIV 4098). Име

Calvus јавља се у Бригециону (*CIL* III 11051). Жена носи име *Antonia*. Њен патронимик *Mahechus* изгледа није посведочен нигде. Име *Munnius* могло би бити панонско, као когномен (*Munna*, ж.) јавља се у подручју заједнице Азала (*RIU* 681, Környe), уп. *Munnius* (Katičić 1962, 108). *Origo* жене није сасвим јасан. Издавачи остављају две могућности *CAR*[...] или *CAP*[...], претпостављајући да би се могло односити на Карнунтум или на место *Cardellaca / Cardabiaca* (Токод), на територији Азала (Anreiter 2001, 56, 78).

117. Војничка диплома из 112. године, додељена *Dasenti Liccai f.*
AE 1997, 1782; *RMD* 223.

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus | Aug(ustus) Germ(anicus) Dacicus pontif(ex) maximus | tribunic(ia) potestat(e) XVI imp(erator) VI co(n)s(ul) VI p(ater) p(atriciae) | equitibus et peditibus qui militaverunt | in alis quinque et cohortibus tribus | quae appellantur I Batavor(um) milliar(ia) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) | et I Ulpia contarior(um) milliar(ia) et I Thracum veterana et I Aravacor(um) et Hispanor(um) | et I Bosporanor(um) et I et II Batavor(um) milliar(ia) | c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) et V Callaecor(um) Lucensium et sunt | in Pannonia superiore sub L. Minico | Natale quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis dimissis honesta missione a Caecilio Faustino quorum nomina | subscripta sunt ipsis liberis posterisque | eorum civitatem dedit et conubium cum | uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut si qui caelibes essent | cum iis quas postea duxissent dumtaxat | singuli singulas a(n)te d(i)em V Non(as) Mai(as) | Q. Valerio Vegeto Cn. Cornelio Severo co(n)s(ulibus) | alae Aravacor(um) et Hispanor(um) cui prae(est) | Ti. Claudius Numidicus | ex gregale | Dasenti Liccai f(ilio) Pannon(io) | et Matenae Etdeidatis fil(iae) uxori eius Azal(ae) | et Attoni f(ilio) eius et Rumae fil(iae) eius | et Sibullae fil(iae) eius et Ianuariae fil(iae) eius | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in muro | post templum divi Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) Dacicus pontif(ex) maximus | tribunic(ia) potestat(e) XVI imp(erator) VI co(n)s(ul) VI p(ater) p(atriciae) | equitibus et peditibus qui militaverunt | in alis quinque et cohortibus tribus | quae appellantur I Batavor(um) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) | et I Ulpia contarior(um) (milliaria) et I Thracum | veterana et I Aravacor(um) et Hispanor(um) | et I Bosporanor(um) et I et II Batavor(um) | (milliaria) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) et V Callaecor(um) Lucensium | et sunt in Pannonia superiore sub | L. Minicio Natale quinis et vicenis | pluribusve stipendiis emeritis | dimissis honesta missione a Caecilio | Faustino quorum nomina subscripta sunt ipsis liberis posterisque || Eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut si | qui caelibes essent cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli | singulas a(n)te d(i)em

V Non(as) Mai(as) | Q. Valerio Vegeto | Cn. Cornelio Severo co(n)s(ulibus) | alae Aravacor(um) et Hispanor(um) cui prae(e)st | Ti. Claudius Numidicus | ex gregale | Dasenti Liccai filio Pannon(io) | et Matenae Etdeidati(s) fil(iae) uxori eius Azai(ae) (!) | et Attoni filio eius et Rumae fil(iae) eius | et Sibullae fil(iae) eius et Ianuariae fil(iae) e(ius) | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae || L. Pulli Verecundi | P. Atini Amerimni | C. Tuticani Saturnini | L. Pulli Trophimi | C. Vettieni Hermetis | C. Tuticani Heli | L. Pulli Charitonis.

За име *Atto* в. Holder I 276; DAG 202, 409, 636, 747, 953, 1062, 1110, 1258; Katičić 1966, 150; 1976, 182; Meid 2005, 253. Име *Ruma* посведочено је у Норику: CIL III 5350; ILLPRON 737 и Нарбонској Галији (CIL XII 5093). *Sibulla* се код Азала јавља два пута: *Sibulla Iopari* f. (RIU 1406) и овде. Јавља се у натпису из околине Аквинкума (Németh, *Tituli Aquincenses* II, 2010, 738 = AE 2010, 1314). Име је посведочено и у Норику (Holzner / Weber, AEA, RÖ 31, 2008, 216, бр. 176) и у Рецији (CIL III 5877). Име *Matena* није посведочено другде. За келтска имена на *Mat(t)*- в. Meid 2005, 234–235.

118. Војничка диплома од 146. године, додељена *Viatori Romani* f. *Asalo*. Пронађена у Бригециону.

CIL XVI 178; AE 1947, 135.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani filius divi Tra[iani] | Parthic(i) n(epos) divi Nervae pron(epos) T. Aeli[us] | Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pon[tifex] | max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) VIII imp(erator) II co(n)s(ul) III p(ater) [p(atriciae)] | equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis V et coh(ortibus) V[II] | q[ua]e appel(lantur) I Ulp(ia) cont(ariorum) (miliaria) et I Thr(acum) victr(ix) et I Ca[n]nane(atium) c(ivium) R(omanorum) et I Hisp(anorum) Arvac(orum) et III Aug(usta) Thr(acum) sag(ittariorum) | et I Aelia (miliaria) sag(ittariorum) et I Ulp(ia) contar(iorum) (miliaria) et I Thr(acum) | c(ivium) R(omanorum) et II Alpinor(um) et V Callaec(orum) Lucens(ium) et IV | vol(untariorum) c(ivium) R(omanorum) et XVIII vol(untariorum) c(ivium) R(omanorum) et sunt in Pannon(ia) | super(iore) sub Pontio Laeliano quinis et | vicens(is) pluribus) stip(endiis) emerit(is) dimiss(is) | honest(a) missio(ne) quor(um) nomin(a) subscrip(ta) | sunt civit(atem) Roman(am) qui eorum non hab(er)ent dedit et conub(ium) cum uxor(ibus) quas tunc | habuis(sent) cum est civit(as) is data aut cum is | quas postea duxis(sent) dumtaxat sing[ul]is a(n)te d(iem) XIV Ka(lendas) Aug(ustas) | Cn. Terentio Iunior L. Aurelio Gall[oc]o co(n)s(ulibus) | alae I Hispan(orum) Arvacor(um) cui pra[eest] | L. Aburnius Severus Heracl(eia) | ex gregale | Viatori Romani filio Asal[o] | descript(um) et recognit(um) ex tabu[la aerea] | quae fixa est Romae i[n] mu[ro] post | templ(um) divi Aug(usti) ad Min[ervam] || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani filius divi Traiani | Parth(ici) n(epos) divi Nervae pron(epos) T. Aelius Hadrian(us) Antoninus Aug(ustus) | Pius p(ontifex) m(aximus) tr(ibunicia) pot(estate) | VIII imp(erator) II co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | eq(uitibus) et ped(itibus) q(ui)

m(ilitaverunt) in al(is) V et coh(ortibus) VII et sunt | in Pann(onia) sup(eriore) sub Pontio Laeliano XXV | pl(uribus) ve st(ipendiis) em(eritis) dim(issis) hon(esta) mis(sione) quor(um) nom(in) a sub|scr(ipta) sunt civ(itatem) Rom(anam) qui eor(um) non hab(erent) [ded(it)] | et con(ubium) cum ux(oribus) quas tunc hab(uissent) cum [est] | civi(ta)s dat(a) aut cum is quas post(ea) [dux(issent)] | d(um)t(axat) sing(ulis) || a(n)te d(iem) XIV K(alendas) Aug(ustas) | Iunior et Gallo co(n)s(ulibus) | alae I Hisp(anorum) Ar(av)ac(orum) cui prae(e)st | L. Aburnius Severus Heracl(eia) | ex gregale | Viatori Romani f(ilio) Asalo || P. Atti Severi | L. Pulli Daphni | M. Servili Getae | L. Pulli Chresimi | M. Sentili Iasi | T. Iuli Felicis | C. Iuli Silvani.

119. Војничка диплома од 9. октобра 148. године, подељена *Fusco Luci f(ilio) Azalo*. Пронађена у месту Regöly.

CIL XVI 180; AE 1947, 37.

[Imp(erator) Caes(ar) divi] Hadriani f(ilius) divi Traiani | [Parthici nep(os) d]ivi Nervae pronep(os) T. Aeli[us Hadrianu]s Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) | [m(aximus) trib(unicia) pot(estate)] XI imp(erator) (!) et co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | [equitib(us) et peditib(us)] qui milit(averunt) in al(is) V et | [coh(ortibus) XIII quae a]ppel(lantur) I Flav(ia) Britan(nica) (miliaria) et I | [Thr(acum) vet(erana) s]ag(ittaria) et I Britton(um) c(ivium) R(omanorum) et I praet(oria) c(ivium) R(omanorum) | [et I Aug(usta)] Ituraeor(um) et III Batav(orum) (miliariae) vex(illatio) et I | [Alpin(orum)] equit(ata) et I Thr(acum) Germ(anica) et I Alpin(orum) | [pedi]t(ata) et I Noric(orum) et III Lusitan(orum) et II Ner|vior(um) et Ca<ll>aec(orum) et VII Breucor(um) et I Lusit(anorum) | et II Aug(usta) Thr(acum) et I Montan(orum) et I Campan(orum) | vol(untariorum) c(ivium) R(omanorum) et I Thrac(um) c(ivium) R(omanorum) et sunt in Pannon(ia) | inferior(e) sub Cominio Secundo qui|nis et vicen(is) <pl(uribus)ve> item classic(is) sex et vi|ginti stipend(iis) emer(itis) dimiss(is) honest(a) | miss(ione) quor(um) nomin(a) subscript(a) sunt civi|tat(em) Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) item <fi>|lis classic(orum) dedit et conub(ium) cum uxorib(us) | quas tunc hab(uissent) cum est civit(as) is dat(a) aut | cum is quas postea duxis(sent) dumtaxat | singulis a(n)te d(iem) VII Id(us) Oct(obres) | C. Fabio Arrippino M. Antonio Zenone co(n)s(ulibus) | alae I Flav(iae) Britan(nicae) (miliariae) cui prae(e)st | M. Licinius Victor Savar(ia) | ex sesquipliario | Fusco Luci f(ilio) Azalo | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || [Imp(erator) Caes(ar) d]ivi Hadriani f(ilius) divi Traiani | [Parthic(i) nepos di]vi Nervae pron(e)pos T. Aelius | [Hadrianu]s Antoninus Aug(ustus) Pius p(ontifex) m(aximus) | [trib(unicia) pot(estate) XI] imp(erator) II co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | [equitib(us) et p]ed(itibus) q(ui) m(ilitaverunt) in al(is) V et coh(ortibus) XIII et sunt | i[n Pa]nn(onia) infer(iore) sub Cominio Secundo | XXV plu(ribus)ve item class(icis) XXVI st(ipendiis) em(eritis) dim(issis) | hon(esta)

miss(ione) quor(um) nom(ina) subscr(ipta) sunt | civ(itatem) Rom(anam) qui eor(um) non hab(erent) item filis | class(icorum) ded(it) et con(ubium) cum ux(oribus) quas tunc | hab(uissent) cum est civi(ta)s dat(a) aut cum is | quas post(ea) dux(issent) d(um)t(axat) sing(ulis) || a(n)te d(iem) VII Id(us) Oct(obres) | Agrippino et Zenone co(n)s(ulibus) | alae I Fl(aviae) Britann(icae) (miliariae) cui prae(e)st | M. Licinius Victor Savar(ia) | ex sesquipliciar(io) | Fusco Luci f(ilio) Azalo || L. Pulli Daphni | M. Servili Getae | L. Pulli Chresimi | M. Ulpi Blasti | Ti. Iuli Felicis | C. Iuli Silv[ani] | P. Ocili P[risci].

120. Војничка диплома од 9. октобра 148. године *Attae Nivionis f(ilio) Azalo*. Пронађена 1884. на територији Азала, у селу Ászár.

CIL XVI 96; ILS 2005.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadr(iani) f(ilius) divi Traian(i) Part(hici) n(epos) | divi Nerv(ae) pronep(os) T. Aelius Hadr(ianus) Anton(inus) | Aug(ustus) Pius p(ontifex) m(aximus) tr(ibunicia) pot(estate) XI imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae) | eq(uitibus) et ped(itibus) q(ui) m(ilitaverunt) in al(is) V et coh(ortibus) VII et sunt | in Pan(nonia) sup(eriore) sub Pontio Laeliano XXV | st(ipendiis) em(eritis) dim(issis) hon(esta) miss(ione) quor(um) nom(ina) subscr(ipta) sunt c(ivitatem) R(omanam) qui eor(um) non hab(erent) ded(it) et | con(ubium) cum ux(oribus) quas tunc hab(uissent) cum est civ(itas) | iis dat(a) aut cum iis quas post(ea) dux(issent) | dumtax(at) sing(ulis) || coh(ortis) I Ulpiae Pannonior(um) cui prae(e)st | A. Baebius Regillus Suess(a) | ex pedite | Attae Nivionis f(ilio) Azalo || Imp(erator) Caesar divi Hadriani f(ilius) divi Traj(iani) Part(hici) nep(os) divi Nerv(ae) pronepos | T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius | p(ontifex) m(aximus) tr(ibunicia) pot(estate) XI imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae) | equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in alis V | et coh(ortibus) VII quae appell(antur) I Ulpia contar(iorum) (milliaria) et I | Thrac(um) Victr(ix) et I Hisp(anorum) Arvac(orum) et I Canne(ne)f(atium) c(ivium) R(omanorum) | et III Aug(usta) Thr(acum) sag(ittaria) et I Ulp(ia) Pann(oniorum) et I Aelia | sa<g>it(taria) et XVIII vol(untariorum) c(ivium) R(omanorum) et IIII vol(untariorum) c(ivium) R(omanorum) et I Thr(acum) | c(ivium) R(omanorum) et V Call(a)ecor(um) Lucensium et II Alpinor(um) | et sunt in Pann(onia) super(iore) sub Pontio Laeliano | quinque et viginti stipend(iis) emer(itis) dimiss(is) | honest(a) mission(e) quor(um) nomin(a) subscr(ipta) | sunt civit(atem) Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) | dedit et conub(ium) cum uxorib(us) quas tunc | habuiss(ent) cum est civit(as) iis data aut cum iis | quas post(ea) duxiss(ent) dumtaxat singulis | a(n)te d(iem) VII Id(us) Oct(obres) | C. Fabio A<g>rippino M. Antonio Zeno co(n)s(ulibus) | coh(ortis) I Ulpiae Pan(n)onior(um) cui prae(e)st | A. Baebius Re<g>illus Suess(a) | ex pedite | Attae Nivionis f(ilio) Azalo || Descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aenea | quae fixa est Romae in muro post templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || L.

Pulli Daphni | *M. Servili Getae* | *L. Pulli Chresimi* | *M. Sentili Iasi* | *Ti. Iuli Felicis* | *C. Iuli Silvani* | *P. Ocili Prisci*.

Име *At(t)a* (*At(t)o*, *At(t)u-*, *At(t)-*), „отац“, је келтско, в. Dellamare 2003, 59; Meid 2005, 253–254, за потврде код Азала уп. Grbić 2013. Мајд на основу овог натписа, будући да се Азали обично третирају као панонска заједница, оставља могућност да име може бити и панонско, али паралеле су углавном келтске; уп. Katičić 1976, 182. За име *Nivio* паралела би могло бити име *Nivius*, посведочено у Норику: *CIL* III 5564; *CIL* III 13707 (*Nivius*, *Noricus natione*).

121. Војничка диплома од 5. јула 149. године *Dasmeno Festi f. Azalo*. *CIL* XVI 97.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(i)lius divi Traiani | Parth(ici) n(epos) divi Nerv(ae) pron(epos) T. Aelius | Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius p(ontifex) m(aximus) | tr(ibunicia) pot(estate) XII imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae) | eq(uitibus) et ped(itibus) q(ui) m(ilitaverunt) in al(is) IV et coh(ortibus) VII et sunt | in Pan(nonia) sup(eriore) sub Pontio Laeliano XXV | st(ipendiis) em(eritis) dim(issis) hon(esta) miss(ione) quor(um) nom(ina) subscr(ipta) | sunt civ(itatem) Rom(anam) qui eor(um) non hab(erent) ded(it) | et con(ubium) cum ux(oribus) quas tunc hab(uissent) cum | est civ(itas) i(i)s dat(a) aut cum i(i)s quas post(ea) | dux(issent) | d(um)t(axat) sing(ulis) || coh(ortis) V Callaec(orum) Lucens(ium) cui prae(e)st | T. Flavius Modes[t]u[s] Roma | ex pedite | Dasmeno Festi f(ilio) Azalo || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(i)lius divi Traiani | Parth(ici) nep(os) divi Nervae pron(epos) T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius p(ontifex) | m(aximus) tr(ibunicia) pot(estate) XII imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae) | equitib(us) et peditib(us) qui milit(averunt) in al(is) IV et | coh(ortibus) VII quae appel(lantur) I Thr(acum) Victr(ix) et I Cannane|fat(ium) c(ivium) R(omanorum) et I Hisp(anorum) Arvacor(um) et III Aug(usta) Thr(acum) et | I Aelia (milliaria) sag(ittaria) et I Ulpia Pannon(iorum) et I Thrac(um) | c(ivium) R(omanorum) et II Alpinor(um) et IV volunt(ariorum) c(ivium) R(omanorum) et V Callaecor(um) Lucens(ium) et XIIII volunt(ariorum) c(ivium) R(omanorum) et sunt | in Pannon(ia) super(iore) sub Pontio Laeliano | quinq(ue) et viginti(i) stip(endiis) emer(itis) dimis(sis) hon(esta) | miss(ione) quor(um) nomin(a) subscr(ipta) sunt civit(atem) | Roman(am) qui eor(um) non hab(erent) ded(it) et con(ubium) | cum uxor(ibus) quas tunc habuiss(ent) cum est civit(as) i(i)s data aut cum i(i)s quas postea duxis(sent) dum|taxat singulis | a(n)te d(iem) III Non(as) Iul(ias) | Q. Passieno Licino C. Iulio Anito co(n)s(ulibus) | coh(ortis) V Callaec(orum) Lucens(ium) cui prae(e)st | T. Flavius Modestus Roma | ex pedite | Dasmeno Festi f(ilio) Azalo | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || M. Servili Getae

| *L. Pulli Chresimi* | *M. Sentili Iasi* | *Ti. Iuli Felicis* | *C. Iuli Silvani* | *L. Pulli Velocis*
| *P. Ocili Prisci*.

Панонско име *Dasmenus* (Katičić 1976, 181) посведочено је код Бреука, Скордиска, Корнаката и у сирмијском подручју (Амантини).

122. Војничка диплома од 1. августа 150. године, додељена *Victori Liccai f. Azalo. Brigetio. Szöny.*

AE 1894, 3; *CIL* XVI 99; *ILS* 9056.

Imp(erator) Caesar divi [Ha]dr[iani] f(i)lius divi Tra[ian(i)] | Parthic(i) nep(os) divi Nervae [pro]nep(os) T. A[elius Ha]||[d]rianus Antoninus Aug(ustus) Pius [pont(ifex)] max(imus) | [trib(unicia)] pot(estate) XIII imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) [p(atr)iae] | equitib(us) qui militaverunt in al[is] V quae | appell(antur) I Hispanor(um) Aravacor(um) [et III Aug(usta)] | Thrac(um) sagit(taria) quae sunt [i]n Pann(onia) su[p]e[ri]o[r]e sub Claudio Maximo item I Fla[via] | Britann(ica) (miliaria) c(ivium) R(omanorum) et I Thrac(um) veter(ana) sag[it(taria)] | et I Aug(usta) Itureor(um) sagit(taria) quae sunt in Pa[nn(onia)] | inferior(e) sub Cominio Secundo quin[is] | et vicenis plurib(us)ve stip(endii) emer(itis) d[i]m[iss]is h[ost]est(a) miss(ione) per Porcium Vetustinum | procuratorem cum essent in expedition(e) Mauretaniae Caesarens(is) quor(um) nomin(a) subscript(a) | sunt civit(atem) Roman(am) qui eor(um) non hab(erent) dedit | et conub(ium) cum uxor(ibus) quas tunc habuiss(ent) | cum est civit(as) is data aut cum is quas | post(ea) dux(issent) dumtaxat singul(is) | K(alendis) Aug(ustis) | M. Cassio Apollinare | M. Petronio Mamertino co(n)s(ulibus) | alae I Hispan(or)um Aravacor(um) | ex gregale | Victori Liccai f(ilio) Azalo | descript(um) et recognit(um) ex tabula aerea quae fixa est Romae in muro | pos(t) templ(um) divi Aug(usti) ad | Minervam || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(i)lius divi Traian(i) Parth(ici) | nep(os) divi Ner(vae) pron(epos) T. Aelius Hadrianus | Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) tri(bunicia) | pot(estate) XIII imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atr)iae | equit(ibus) qui milit(averunt) in ali(s) V quae sunt in | Pann(onia) utrasq(ue) (!) XXV plu(ribus)ve sti(pendiis) eme(ritis) dim(issis) hon(esta) | mis(sione) per Porcium Vetustinum quor(um) | [n]om(ina) subscr(ipta) sunt civ(itatem) Rom(anam) qui eo(rum) non | [hab]b(erent) ded(it) et con(ubium) cum ux(oribus) qua(s) [t]un(c) hab(uissent) | [cu]m est civ(itas) is dat(a) aut cu(m) is qu(as) pos(tea) dux(issent) | [d]umtax(at) singu(lis) [---] || K(alendis) Aug(ustis) | Apollinare et Mamertino co(n)s(ulibus) | [a]l[ae] I Aravacor(um) | ex gregale | [V]ictori Liccai f(ilio) Azalo | [---] || M. Servili Getae | L. Pulli Chresimi | M. Sentili Iasi | Ti. Iul[i] Felicis | C. Iuli Silvani | L. [I]ulli Velocis |[---]ili Prisci.

123. Војничка диплома од 24. септембра 151. додељена *Octavio Cusonis f(ilio) Asalo.*

B. Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz 2004, бр. 32.

[Imp(erator) Ca]es(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani | [Parthi]c(i) n(epos) divi Nervae pron(epos) T. Aelius Ha[[drianu]s Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) | [trib(unicia) p]ot(estate) XIV imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriciae) | [equit(ibus)] qui milit(averunt) in alis VIII quae appell(antur) I | [Ulp(ia) cont]ar(iorum) (milliaria) et I Thrac(um) sag(ittaria) c(ivium) R(omanorum) et I Hispan(orum) Ar[[vac(orum) et I C]annane<f>(atium) c(ivium) R(omanorum) et III Aug(usta) Thrac(um) sagit(taria) | [quae sunt in] Pannon(ia) super(iore) sub Claudio Maxi[[mo item I Co]<m>ma<g>(enorum) (milliaria) sag(ittaria) et I Aug(usta) <Th>rac[um et I Pann]on(iorum) Tampian(a) quae sunt in | [Norico sub ... P]robato quinis et | [vicenis plurib(usve) stip(endiiis)] emerit(is) dimis(sis) ho[[nest(a) mission(e) per Va]rium Clem[[entem procuratorem) cum ess(ent) in exp]edit(ione) M[[aur(etaniae) Cae]sar(iensis) quor(um) nomin(a) subscri<p>ta s[u]nt | civit(atem) Roman(am) qui eorum non habe[rent] ded[i]t et conub(ium) cum uxor(ibus) quas | tunc hab[u]iss(ent) cum est civit(as) i(i)s data | aut cum i(i) s quas postea duxiss(ent) dum|taxat singulis a(nte) d(iem) VIII K(alendas) Oct(obres) | M. Cominio Secundo L. Attidio Corneliano | co(n)s(ulibus) | alae I Hispan(orum) Arvacor(um) cui prae(e)st | M. Antonius Pilatus | ex gregale | Octavio Cusonis f(ilio) Asalo | desc[ri]pt(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || [M. Servili] Getae | [L. Pulli] Chresimi | [M. Servili] Iasi | [Ti. Iuli Fel]icis | [C. Iuli Si]lvani | [L. Pulli] Velocis | [P. Ocili] Pris[ci].

За име Cuso уп. Meid 2005, 266–268: Cusa, Cusius, Cusaia; уп. топоним Cusum, Anreiter 2001, 59–60.

124. Фрагмент војничке дипломе од априла 152. године додељене Tertio Dasentis f., ex pedite [Azalo(?)].

AE 2002, 1148; RMD 406.

---| Tusco et [Modesto co(n)s(ulibus)] | coh(ortis) II Alpinor(um) [cui praeest] | T. Caesius Marti[---] | ex pedit[e] | Tertio Dasent<i>s [f(ilio) Azalo? | --- || M. Servili [Getae] | L. Pulli [Chresimi] | M. Sentili [Iasi] | Ti. Iu[li Felicis] | C. Iuli [Silvani] | L. Pulli [Velocis] | P. Ocili [Prisci].

Име Dases (-entis) карактеристично је панонско име в. Katičić 1976, 181.

125. Војничка диплома од 3. новембра 154. године, додељена Ursioni Busturoni(s) f(ilio) Azalo.

CIL XVI 104; Mócsy 1959, 217, 77, бр. 1.

Imp(erator) Caesar divi Hadriani f(ilius) divi Traj(ani) Parthici nep(os) divi Nervae pr(onepos) | T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) | Pius p(ontifex) m(aximus) trib(unicia) pot(estate) XVII imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriciae) | eq(uitibus) et ped(itibus) q(ui) m(ilitaverunt) in alis V q(uae) a(ppellatur) I Ulpia cont(ariorum) (milliaria) et I | Thr(acum) Victr(ix) et I Cannan(efatium) c(ivium) R(omanorum) et I Hispan(orum) | Arvac(orum) et III Aug(usta) Thr(acum) sag(ittaria) et coh(ortibus) V I Ulpia | Pann(oniorum) (milliaria) et I Thr(acum) c(ivium) [R(omanorum)] et II Alpin(orum) et V <C>all(aecorum) | Lucens(ium) et XIII volunt(ariorum) et sunt in | Pann(onia) super(iore) sub Claudio Maximo | leg(ato) XXV pl(uribus) vest(ipendiis) em(eritis) dim(issis) hon(esta) mission(e) quor(um) nom(ina) | subscript(a) sunt civitat(em) Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) dedit et conub(ium) cum uxor(ibus) | quas tunc ha(bu)is(sent) cum est civit(as) i(i)s data | aut cum i(i)s quas postea duxiss(ent) dumtaxat singulis a(n)te d(iem) III Non(as) Nov(embres) | C. Iulio Statio <S>evero T. Iunio Severo | co(n)s(ulibus) | coh(ortis) II Alpinor(um) cui prae(e)st | M. Longinius Longus | ex pedite | Ursioni Busturoni(s) f(ilio) Azalo | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caesar divi Hadriani f(ilius) divi Traj(ani) Partihci (!) nep(os) (!) T. Aelius Hadria(nus) Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) XVII imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriciae) | equit(ibus) et pedit(ibus) qui mil(it)averunt in alis V | quae appel(lantur) I Ulpia contario(rum) (milliaria) et I Thrac(um) | Victr(ix) et I Cannan(efatium) c(ivium) R(omanorum) et I Hispan(orum) Arvac(orum) | et III Aug(usta) Thrac(um) sag(ittaria) et coh(ortibus) V I Ulpia Pan(noniorum) (milliaria) et I Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) et II Alpinor(um) et V | Call(aecorum) Lucens(ium) et XIII volun(t)ariorum) et sunt | in Pannon(ia) super(iore) sub Claudio Maxi(mo) leg(ato) {an} plurib(us) ve stipend(iis) emerit(is) | dimiss(is) honest(a) quor(um) nom(ina) subscr(ipta) sunt civ(itatem) Rom(anam) qui eo(rum) non hab(erent) ded(it) et con(ubium) cum ux(oribus) | quas tunc hab(uissent) cum est civ(itas) i(i)s dat(a) aut | cum i(i)s quas post(ea) dux(issent) d(um)taxat sing(ulis) || a(n)te d(iem) III Non(as) Nov(embres) | Severo et Severo co(n)s(ulibus) | coh(ortis) II Alpinor(um) cui prae(e)st | M. Longinius (!) Longus | ex pedite | Ursioni Busturonis f(ilio) Azalo | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || M. Servili Getae | L. Pulli Chresimi | M. Sentili Iasi | Ti. Iuli Felicis | C. Iuli Silvani | C. Pomponi Stianiani | P. Ocil(i) Prisci.

Име *Busturo* сматра се келтским (Falileyev 2007, 66, са лит.); јавља се и на војничкој дипломи из Палатова (Тракија) *CIL XVI 185: ex pedite | Sexto Busturonis f(ilio) Pann(onio)*, *AE 1937, 113; AE 1959, стр. 63, 252. Mócsy 1959, 264, 238/13: „Vielleicht Azale“*; Kraft 1142.

126. Војничка диплома од 8. фебруара 161. године, додељена *Nigro Siusi f. Azalo*.

AE 2001, 1640; RMD 430.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traia|ni Parthic(i) nepos divi Nervae pronep(os) | T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius | pont(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) XXIV imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriciae) | equitibus et peditib(us) qui militaver(unt) in | alis V quae appellantur I Aravacor(um) | et I Ulp(ia) contar(iorum) (milliaria) et III August(a) Thrac(um) et | I Thrac(um) victr(ix) et I Cannanef(atium) et coh(ortibus) VI I | Ael(ia) Gaesat(orum) sag(ittaria) et I Ulp(ia) Pannonior(um) (milliaria) et | V Callaec(orum) Lucens(ium) et XVIII voluntarior(um) | et II Alpinor(um) et I Thrac(um) c(ivium) R(omanorum) et sunt in Pan|nonia super(iore) sub Nonio Macrino leg(ato) | quinque et viginti stipen(diis) emeritis | dimissis honest(a) mission(e) quorum | nomina subscript(a) sunt civitatem Ro|m[a]nam qui eorum non haberent dedit | et conub(ium) [c]um uxoribus quas tunc habu|issent cum est civitas i(i)s data aut cum i(i)s | quas postea duxis(sent) dumtaxat singulis | a(nte) d(iem) VI Id(us) [F]ebr(uarias) | M. Annio Libone Quinto Num[is]io Iunio co(n)s(ulibus) | alae I Cannanef(atium) c(ivium) R(omanorum) cui praeest | Trau<l>lius Rufinus | ex gregale | Nigro Siusi f(ilio) Azalo | descript(um) et recognit(um) ex tabula aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) <d>ivi Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthi|ci nep(os) divi Nervae pronep(os) T. Aelius Hadri|anus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus) trib(unicia) | pot(estate) XXIV imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriciae) | equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in a[l]is V q(uae) a(ppellantur) I Aravacor(um) et | I Ulp(ia) contar(iorum) (milliaria) et III Aug(usta) Thrac(um) et I Thrac(um) victr(ix) | et I Cannanef(atium) et coh(ortibus) VI I Aelia{e} Gaesat(orum) sag(ittaria) | et I Ulp(ia) Pann(oniorum) (milliaria) et V Callaec(orum) Luc[e]ns(ium) et XVIII volunt(ariorum) | et II Alpinor(um) et I Thrac(um) [c(ivium)] R(omanorum) et su[n]t in Pannon(ia) | super(iore) sub Nonio Macrino leg(ato) XXV stip(endiis) emer(itis) | dim(issis) hon(esta) miss(ione) quor(um) nomin(a) subscript(a) sunt | civit(atem) Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) dedit et conub(ium) | cum uxor(ibus) quas tunc habuis(sent) cum est civit(as) i(i)s data | aut cum i(i)s quas postea duxiss(ent) dumtaxat | singulis || A(nte) d(iem) VI Id(us) Fe[br(uarias)] | Libone{e} et Iunio[re co(n)s(ulibus)] | alae I Cannanef(atium) c(ivium) R(omanorum) cui [praeest] | Traullius Rufinu[s] | ex gregale | Nigro Siusi f(ilio) [Azalo] | descript(um) et recognit(um) ex tab[ula aerea] | quae fixa est Romae in [muro post] | templ(um) divi Aug(usti) ad [Minervam] || M. Servili [Getae] | L. Pulli [Chresimi] | Ti. Iuli [Felicitis] | C. Belli [Urbani] | P. Graecini C[rescentis] | L. Senti [Chrysogoni] | C. Pomponi [Statiani].

2.2.1.9. *Civitas Amantinorum*

Плиније Старији у опису Паноније помиње племе Амантина на два места. Најпре их наводи међу заједницама абецедне листе (*Amantini*), а затим помиње *civitas Sirmiensem et Amantinorum*, која се налази *Sirmio oppido*, на ушћу реке *Vacuntius*. Река Бакунтиј се идентификује са реком Босут чије је ушће у Саву удаљено 20 км на запад од Сирмија.⁷⁵¹ Птоlemeј помиње Амантине као западне суседе Ерависка и Скордиска, као заједницу која се налази „изнад“ Херкунијата, Андизета и Бреука: *ἐν μὲν τοῖς δυσηκκοῖς μέρεσιν Ἀμαντινοὶ ἀρκτικώτεροι*.⁷⁵² О положају Амантина говори и један епиграфски споменик који је уједно једини епиграфски документ који бележи ову заједницу (бр. 127). Натпис је пронађен у селу Путинци, у непосредној близини Доњих Петроваца, где се налазио претпостављени центар перегрине заједнице Скордиска.⁷⁵³ У околини тога места би се вероватно могла тражити линија разграничења између ових двеју заједница, која је вероватно ишла источно од данашње Руме.⁷⁵⁴

Податак који је забележен код Руфија Феста,⁷⁵⁵ да су Амантини покорени након Батоновог устанка, не мора нужно указивати на то да су учествовали у рату. Према Диону Касију, Цецина Север је до Драве дошао брзо,⁷⁵⁶ што не би било могуће да је постојао отпор у Срему.⁷⁵⁷ Из Дионовог податка о повлачењу Бреука на Фрушку гору произилази да они нису имали подршку суседа.⁷⁵⁸ Осим тога, може бити да се Фестов

⁷⁵¹ М. Мирковић (Mirković 1971, 14) изнела је мишљење да би се *Vacuntius* могао идентификовати са Босном будући да се Босут улива на северној обали, а да је код Плинија река *Vacuntius* наведена као јужна притока Саве (*sic!*), што произилази из погрешног тумачења Плинијевог места. На основу идентификације са Босном М. Мирковић претпоставља да се *civitas Sirmiensem et Amantinorum* могла простирати на исток до ушћа ове реке, што не може бити прихватљиво ако се имају у виду границе Бреука (§ 2.2.1.6) и Корнаката (§ 2.2.1.12), чије су се територије налазиле између Амантина и ушћа Босне.

⁷⁵² Ptol. II 15.2.

⁷⁵³ Dušanić 1967, 68 (сматра да није вероватно да се заједница у раном периоду протезала на читав источни Срем).

⁷⁵⁴ Mirković 1971, 15.

⁷⁵⁵ Fest. VII 8: *Sub Iulio Octaviano Caesare Augusto ... Bathone Pannoniarum rege subacto in dicionem nostram Pannoniae venerunt. Amantinis inter Savum et Dravum prostratis regio Saviensis ac secundorum loca Pannoniarum obtenta sunt.*

⁷⁵⁶ Cass. Dio LIV 29.3.

⁷⁵⁷ Dušanić 1967, 68.

⁷⁵⁸ Cass. Dio LV 30.3. Mócsy 1962, 547; Dušanić 1967, 68–69.

податак заправо односи на Бреуке (можда и Андизете), будући да Амантине смешта између Саве и Драве.⁷⁵⁹

Како смо поменули, заједница Амантина помиње се у једном натпису с почетка I века (бр. 127). У питању је кенотаф подигнут дечаку, Амантину који се као талац у Емони (р. 2–3 *ho[b]|ses<s>* (!)) удавио у реци. Осим тога што представља једину епиграфску потврду заједнице Амантина, споменик открива аспекте друштвене и политичке историје ове племенске заједнице. На основу тога што се у натпису помиње *centuria secunda*, мислило се да су панонске заједнице биле подељене на центурије, аналогно подели далматинских *civitates* на декурије. Према Момзеновом тумачењу, које начелно прихвата и С. Душанић,⁷⁶⁰ у питању је центурија талача (у логичкој вези са апозицијом *hobses* (!) у првом реду), а не територијална јединица племена, што би било у супротности са претходним. Одвођење талача, као сасвим уобичајена пракса, вероватно је у вези са догађајима 6–9. године, премда то не мора значити да су Амантини директно учествовали у устанку.⁷⁶¹

Затим, у натпису је наведено да је дечак *gente Undius*, а споменик подижу његови *cognati*. Као и у аналогним примерима из Далмације (нпр. *gens Latiniana et Epicadiana*, бр. 73, као и *cognatio Nantania*, бр. 13),⁷⁶² сматра се да *gens, cognatio* говоре о родовском уређењу.⁷⁶³ На то указује и Апијанов податак о панонским племенима. Он каже да Панонци не живе по градовима већ: ἀγροὺς ἢ κώμας κατὰ συγγένειαν — према сродству.⁷⁶⁴ У време када су дошла под римску власт, панонска су племена била на ниском друштвеном ступњу. Међутим, ослањајући се на идеју о родовском уређењу у панонским заједницама, Мочи одбацује да су заједнице имале територијално уређење,⁷⁶⁵ какво је постојало у галским и германским *civitates*,⁷⁶⁶ премда се мора рачунати са територијалном организацијом унутар заједница.⁷⁶⁷ Треба поменути да постоји могућност да *gens* у овим

⁷⁵⁹ Fest. VII 8; Jord. MGH 5. 27. 21: *Amantinos qui inter Saum et Dravumque flumina insident.*

⁷⁶⁰ Mommsen ad *CIL* III 3224; Dušanić 1967, 67.

⁷⁶¹ Dušanić 1967, 69; уп. Cass. Dio LV 29.3.

⁷⁶² Уп. § 3.1.1

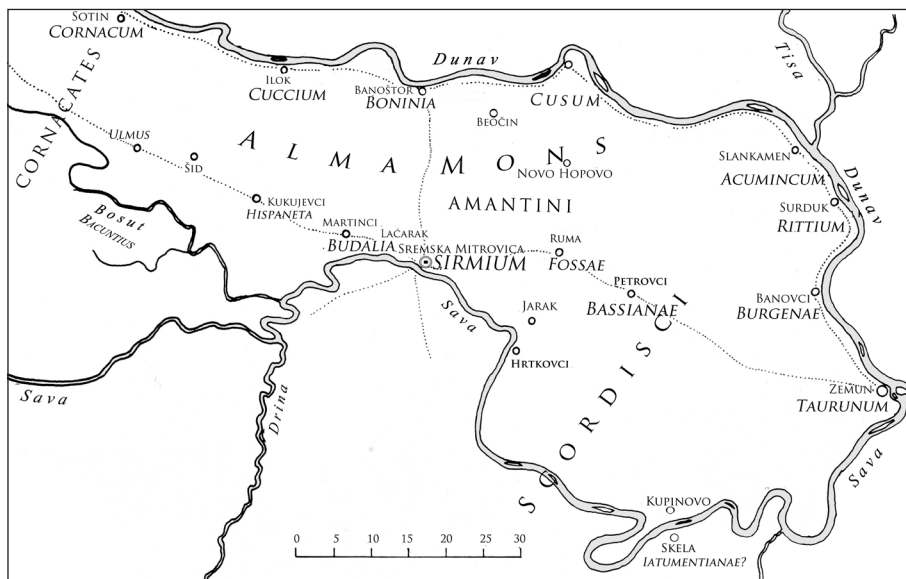
⁷⁶³ Mócsy 1959, 106–107; Dušanić 1967, 67.

⁷⁶⁴ App. III. 22: καὶ οὐ πόλεις ᾤκουν οἱ Παίονες οἶδε, ἀλλ' ἀγροὺς ἢ κώμας κατὰ συγγένειαν. Уп. Mócsy 1959, 131; Alföldy 1963, 82.

⁷⁶⁵ Mócsy 1959, 106.

⁷⁶⁶ Tarpin 2003, 31–37, са ранијом литературом.

⁷⁶⁷ Уп. § 3.1.1.

Перегрине заједнице на подручју данашњег Срема

натписима не означава друштвену поделу, већ истакнуте породице, како је мислила Ф. Папазоглу.⁷⁶⁸

Како смо већ поменули, судећи по Плинијевом податку, Сирмиј је био центар *civitatis* Амантина и Сирмијенза. Датум престанка постојања заједнице Амантина везује се обично за датум оснивања флавијевске колоније Сирмиј,⁷⁶⁹ перегрина заједница је обухваћена њеном територијом. Настанак колоније обично се датује у време Домицијана, будући да се колонија не јавља у Плинијевом опису Паноније, док је Сисција поменута.⁷⁷⁰ Постоји мишљење, које је заступао Мочи, да је *Sirmium* статус колоније добио у време Веспасијана, ослањајући се на *origo* сведока дипломе *CIL XVI 18* из 73. године.⁷⁷¹

Проблем односа Сирмија и перегрине заједнице огледа се такође у тумачењу једне војничке дипломе из 123. године, која је додељена пере-

⁷⁶⁸ Papazoglu 1976, 12–13.

⁷⁶⁹ *Colonia Flavia Sirmium*: *CIL III* 753, 3230, 3243, 3242, 6441, *AE* 1994, 1443 псеудотриба *Flavia*: *CIL VI* 32523 b 21; *AE* 1934, 178. *AE* 1993, 00335

⁷⁷⁰ Dušanić 1967, 78, нап. 59; Mirković 1971, 14–15; R. Syme, *AArchSlov* 19, 1968, 103.

⁷⁷¹ Mócsy 1957, 496; 1959, 77; 1962, 597; 1974, 86. Šašel 1983 убрја Сирмиј међу Веспасијанове колоније. Mirković 1971, 14 указује да је Сирмију био *conventus civium Romanorum* пре оснивања колоније, којем су могли припадати сведоци дипломе, римски грађани, супротно: Dušanić 1977a.

грином војнику *Glavo Navati f. Sirm.*⁷⁷² У једном чланку из 1977. године, С. Душанић је оставио отвореном могућност да је перегрини војник био пореклом из заједнице Сирмијенза и Амантина, која је бар извесно време наставила паралелно да постоји са колонијом.⁷⁷³ Према овоме тумачењу *patria* војника била би *civitas Sirmiensiium (et Amantinorum)*, а не колонија Сирмиј.

Сматра се да су Амантини припадали панонској етничкој групи.⁷⁷⁴ Међутим, популација заједнице је као и код суседних Корнаката и становника заједнице Скордиска, чинила највероватније мешавину панонског и келтског адстрата. Лична имена забележена на овом простору: *Dasmenus*,⁷⁷⁵ *Gresa*,⁷⁷⁶ *Gramonius*,⁷⁷⁷ *Liccaius*, *Pinnis* (од *Pinnes*),⁷⁷⁸ [S?] *cetaes*, припадају далматско-панонској именованој групи, али, као и другде у овом делу Паноније, на сирмијској територији јављају се и келтска имена (нпр. *Navatus*, *Potiumenus*, *Coageanus*, *Samminus*), што још једном показује да границе територија појединих политичко-административних формација нису могле чинити баријеру између етничких елемената, односно њиховог мешања.⁷⁷⁹

НАТПИСИ

127. Кенотаф из Путинаца. Сада је изгубљен.
CIL III 3224. Уп. Душанић 1967, 67.

⁷⁷² Уп. AE 1999, 1317 = RMD 451.

⁷⁷³ Душанић 1977а, 182; Н. Wolff („Kriterien für latinische und römische Städte in Gallien und Germanien und die ‘Verfassung’ der gallischen Stammesgemeinden“), BJ 176, 1976, 106; RMD 21; Speidel 1986, 478. Уп. W. Eck / A. Pangerl, ZPE 175, 2010, 247–257 = AE 2010, 1857... М. Ulpio Gravi filio) Batoni Sirmien(si) | et Domesticae Regiani fil(iae) uxori eius Sisci(anae) | et Castioni filio) eius | et Dasio filio) eius | et Publio filio) eius | et Mantae fil(iae) eius | et Melaniae fil(iae) eius.

⁷⁷⁴ Mayer 1959, 198 (<*ap-n-ant); Krahe 1953, 52; Katičić 1967, 162; Meid 2005, 24; поготово: Anreiter 2001, 27–29. Панонску заједницу Амантина неки аутори доводе у везу са градом *Amantia* у северном Епиру, који се помиње у изворима (Ps. Scyl. 26; Ptol. III 2.12; Proc. Aed. IV 4; Const. Porphyg. Them. II 56.2) и чије становнике Цезар зове Амантинима (Caes. Civ. 3.12: *hos sequuntur Byllidenses Amantini et reliquae finitimae civitates totaque Epirus*). Уп., међутим, Анрајтерово тумачење (*loc. cit.*).

⁷⁷⁵ Натпис: Mirković 1971, 80, бр. 74 (уп. IMS I 128). За име: Katičić 1976, 181.

⁷⁷⁶ Katičić 1976, 180.

⁷⁷⁷ Натпис: *ILJug* 1044. Alföldy 1969, 213.

⁷⁷⁸ Katičić 1976, 180.

⁷⁷⁹ Papazoglu, 264–265; уп. S. Dušanić, IMS I, 1967, 105, нап. 5; Душанић 1977а, 181.

[S?]cemaes Liccav[i] | f(i)lius), Amantinus ho[b]|ses<s> (!) amnorum (!) dec[e]|m, gente Undius |⁵ centuria secun|da in flumen periit Hemona posu|ere Liccaius pate|r Loricus et Licaios cognati.

Рачунајући са допуном [S?]cemaes, име је у вези са: *Sceno*, *Scenus*, *Scenua*. Имена *Liccavus* / *Liccaius* / *Licaios* карактеристична су за далматско-панонску именску област (Катић 1976, 181). Име *Loriquus* — претпоставља се од *Loricus* (OPEL III 32) — не среће се другде. За *gente Undius* уп. бр. 73 (*gens Latiniana et Epicadiana*), Alföldy 1963, 84.

2.2.1.10. *Civitas Belgitum*

Перегринна заједница Белгита (Plin. NH III 148: *Belgites*) помиње се само код Плинија Старијег. Као у случају Ар(а)вијата, не може се поуздано одредити положај ове перегрине *civitas*.⁷⁸⁰ Име племена, које подсећа на етноним *Belgae*, недвосмислено упућује на келтско порекло.⁷⁸¹ Штавише, може указивати на порекло од Белга, којих је било међу подунавским Келтима.⁷⁸² Сматра се да су живели негде северозападно од језера Пелсон, данашњег Балатона.⁷⁸³ Постоји мишљење, додуше врло хипотетично, да је на основи ове перегрине заједнице могао настати горњопанонски муниципиј Могентијана, за који се зна да је настао у време Хадријана на северној обали Балатона.⁷⁸⁴ Одсуство података о овој заједници могло би се начелно узети као аргумент да је заједница рано престала да постоји.

2.2.1.11. *Civitas Catariorum*

У Плинијевом списку заједница помиње се племе *Catari* (Plin. NH III 148), које други извори не бележе.⁷⁸⁵ Сматра се да се заједница налазила у јужном суседству Емоне и да се то племе може препознати у перегрином становништву са натписа у подручју Ига.⁷⁸⁶ У том крају епиграфски је

⁷⁸⁰ Kubitschek, RE II, 326; Mócsy 1959, 78; Mócsy 1962, 605.

⁷⁸¹ *Belgae* у Галији и Британији; *Belgium*, име *Belgius*: Pomp. Trog 42.7; *Iust.* 24. 5.1; *Belgida*: Oros. V 23. 11. Holder I 384; Mayer 1957, 83; Alföldy 1974, 69; Anreiter 2001, 149–150.

⁷⁸² H. Hubert, *Les Celtes depuis l'époque de la Tène et la Civilisation celtique*, Paris 1933, 48, 80–81; Parazoglu 1969, 213 nap. 14.

⁷⁸³ Redó у: Šašel Kos / Scherrer 2003, 192–193. Мочи их смешта у групу *civitates* чији је положај непознат (Mócsy 1959, 78).

⁷⁸⁴ CIL III 15188⁴, псеудотриба: *Aelia*.

⁷⁸⁵ Mócsy 1959, 17–18; Mócsy 1974, 59; Wilkes 1992, 77, 218. За етноним: Anreiter 2001, 210–211 (у категорији: 'Doppeldeutige Fälle'): *Catari* < **Catri* (< **katro*, „јак“).

⁷⁸⁶ Mócsy 1959, 16–17.

посведочена изолована група носилаца домаћих имена,⁷⁸⁷ али се у натписима не помиње статус насеља у којима су живели. Мочи је Плинијеву заједницу *Catari* довео у везу са истарским Каталима⁷⁸⁸ чија је *civitas* била атрибуирана колонији Тергести.⁷⁸⁹

У ишком подручју (Иг, Ишка Вас, Матена, Стаје, Страхомер, Томишељ),⁷⁹⁰ које чини географски изоловану целину, нађен је врло велики број споменика који чувају лична епихорска имена. Та имена чине засебну именску област у оквиру Паноније.⁷⁹¹ Јавља се неколико келтских антропонима норичког типа (на пример, *Adnomatus, Secco, -ul/-unis: Amatu, Cetetiu, Festu, Manu, Secu*),⁷⁹² али су у знатно већој мери заступљена имена која припадају севернојадранској именској области⁷⁹³ (имена на *Volt-, En(n)-, Host-* и др.). Она се, додуше, не подударују ни са једном другом подскупином те именске групе. Највећу групу, према Р. Катичићу, који је сакупио и анализирао ономастички материјал ове области,⁷⁹⁴ чине имена која немају спољних веза.⁷⁹⁵ Према овом аутору, севернојадранска имена ишког подручја треба сматрати првобитним, а присуство келтских имена последицом утицаја из времена келтског продора у Алпе. Особености дела келтске ономастике Ига указују на келтски утицај другачији од Норика, Тауриска и Боја. Вероватно се ради о старијем слоју становништва источних Алпа.

Мочи је изнео мишљење да је заједница Катара рано, можда већ у време Тиберија, престала да постоји као посебна административна јединица, сматрајући да је она припала Емони.⁷⁹⁶ Међутим, већина личности посведочених у ишким натписима перагриног је статуса до II века, а римски грађани се у овим натписима готово уопште не јављају. Мочи је мислио да се ради о затвореној групи перагриног статуса која је живела на територији колоније Емоне.⁷⁹⁷ Марјета Шашел Кос изнела је могућност да је у питању већи *ragus*, који је могао бити и независан.⁷⁹⁸ Док је атрибуција код заједница Катала, коју Мочи узима као аналогни

⁷⁸⁷ Patsch, *RE* III/2, 1785; Mócsy 1959, 205–207; Katičić 1968, 61, 119.

⁷⁸⁸ Mócsy 1959, 16–17; Mócsy 1974, 59, 61; Wilkes 1992, 77.

⁷⁸⁹ Plin. *NH* III 133. Patsch, *RE* III 1783; Mócsy 1959, 16; Mócsy 1974, 59.

⁷⁹⁰ Mócsy 1959, 207–208; Katičić 1968, 61.

⁷⁹¹ Katičić 1968, 61, 63.

⁷⁹² Mócsy 1959, 16; 1962, 605; Alföldy 1966a, 239, рачунају са фракцијом Тауриска.

⁷⁹³ Katičić 1964a, 26; Alföldy 1964, 65.

⁷⁹⁴ Katičić 1968.

⁷⁹⁵ Katičić 1964a, 26–27, 51–52; Katičić 1966, 158–159.

⁷⁹⁶ Mócsy 1959, 17.

⁷⁹⁷ Katičić 1968, 61.

⁷⁹⁸ Šašel Kos 2008, 696.

пример, епиграфски посведочена и има сасвим специфично техничко значење, како Лафи показује,⁷⁹⁹ нема јасних сведочанстава да је заједница Катарара, ако је треба препознати у становницима ишког подручја, била у субординираном положају у односу не Емону. Уосталом, треба поменути да нова истраживања показују да је Емона припадала Италији.⁸⁰⁰ Штавише, нема података о административном уређењу ове целине, нити је потпуно сигурно да их треба идентификовати као Катараре. Могуће је да су остали изван градске јурисдикције као аутономна заједница без градског статуса као и велики број других *civitates*.

На томе подручју налазили су се каменоломи (на потесу између места Подпеч и Стаје), одакле је допреман камен у Емону.⁸⁰¹ Домаће становништво овога краја сасвим извесно бавило се експлоатацијом и обрадом камена. Слична ситуација се може уочити у заједници Колапијана са својим каменоломима у долини Коране.⁸⁰²

Са именом Катарара би се могла довести у везу јединица псеудокомитатенза, *Catarienses*, коју помиње *Notitia dignitatum* међу јединицама провинције *Pannonia Prima*.⁸⁰³

2.2.1.12. *Civitas Cornacatium*

Перегринна заједница Корнаката први пут се помиње у Плинијевом абецедном списку (Plin. *NH* III 148: *Cornacates*). Заједница је највероватније настала римском интервенцијом. У прилог томе могло би говорити и њено име, које је изведено из топонима *Cornacum*.⁸⁰⁴ У том месту налазио се сасвим извесно административни центар *civitatis*. Корнакум се убицира у околину данашњег Сотина на Дунаву, десетак километара јужно од Вуковара. Место је забележено у Птолемејевој *Географији*,⁸⁰⁵ у итинерарима,⁸⁰⁶ и у *Нотицији*.⁸⁰⁷ На месту Сотина је био смештен војни гарнизон. Археолошка истраживања овог локалитета, поготово у последње време дају

⁷⁹⁹ Laffi 1966, 36–41.

⁸⁰⁰ J. Šašel, *RE Suppl.* XI, 1968, 573д.; Šašel Kos у: Šašel Kos / Scherrer 2003, 11–17.

⁸⁰¹ Šašel Kos 2008, 697. За литературу в. J. Horvat, *AArchSlov* 50, 1999, 234. (Уп. <http://rkd.situla.org/> ев. бр. 12509).

⁸⁰² Уп. § 2.2.1.5.

⁸⁰³ *Not. dign.* Ос. VII 61. Patsch, *RE* III/2, 1785. У случају *numerus Cattharensium* у питању су Хати, а не Катарари како је Пач претпоставио.

⁸⁰⁴ Mócsy 1974, 54; Mócsy 1962, 605; Anreiter 2001, 165.

⁸⁰⁵ Ptol. II 15.1. Кóрваков.

⁸⁰⁶ *It. Ant.* 243, 3, *Tab. Peut.*: *Cornaco*; Rav. IV 20 (219. 18): *Cornacum*.

⁸⁰⁷ *Not. dign.* Осс. 32, 3: *Cornacu*. Уп. *Not. dign.* Осс. 5.122: *Corniacenses*, 5.272; 7.102 *Cornacenses*.

врло интересантне налазе,⁸⁰⁸ међу којима је и војничка диплома једног Киличанина из Аназарбе.⁸⁰⁹

Civitas Cornacatium налазила се у југоисточном делу Паноније, односно Доње Паноније, између Бреука на западу и Амантина — доцније колоније Сирмијум — на истоку. Како смо раније поменули, заједница Бреука простирала се све до ушћа Драве и излазила је на дунавску обалу у непосредном суседству Корнакума.⁸¹⁰ Из тога се може извести закључак да је Корнакатима припадала мала територија⁸¹¹ која се вероватно простирала од Дунава са центром у Сотину до Саве на југу, судећи по месту налазка војничке дипломе из Бијеле Цркве (бр. 130).⁸¹² На Сави је најисточније могла заузимати простор до ушћа Бакунтија у Саву где се према Плинијевим речима налазила *civitas Sirmiensem et Amantinorum*. Слободан Душанић указује на могућност да су се Римљани приликом организације и разграничења перегриних заједница у овој делу Паноније руководили административним потребама и да су заједнице контролисали префекти из кастела постављених на Дунаву. И на другим местима у Панонији, вероватно и другде дуж средњодунавског лимеса, уочава се да су *ripa* и *civitates* биле организационо повезане.⁸¹³

Како Птоlemeј не помиње перегрину заједницу Корнаката, већ само епонимно место, мислило се да у Птоlemeјево време није више постојала као независна административна јединица,⁸¹⁴ односно да је њена територија могла припасти територији колоније Сирмијум⁸¹⁵ или Цибалама.⁸¹⁶ Међутим, епиграфски споменици сведоче о постојању перегрине *civitas* Корнаката средином II века. Заједница је изгледа посведочена на два фрагментарна натписа (бр. 128 и 129) из *Augusta Taurinorum* (Торино). Уколико се прихвати предложена допуна, у питању су споменици које је *civitas Cornacatium* подигла у част свог патрона. Премда су натписи до нас дошли у врло фрагментарном облику, према контексту налаза се види да је у питању истакнути сенатор из времена Домицијана

⁸⁰⁸ М. Ilkić, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti, HAZU Zadar*, 48, 2006, 57–80; М. Ilkić, *Histria Antiqua*, 19, 2010, 245–252; *Histria Antiqua* 20, 2011, 223–232.

⁸⁰⁹ М. Ilkić, *Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu*, 26, 2009, 143–164.

⁸¹⁰ В. § 2.2.1.6. Муниципиј Цибале настао је на територији Бреука, а не Корнаката како је Мочи предлагао (Mócsy 1974, 143).

⁸¹¹ Dušanić 1978, 466 и нап. 43; Dušanić 1999, 54.

⁸¹² Dušanić 1999, 54, нап. 22. М. Мирковић (Mirković 1971, 14) износи извесне резерве.

⁸¹³ В. натписе бр. 105–106 и § 3.2.1.

⁸¹⁴ Mirković 1971, 14.

⁸¹⁵ Mócsy 1959, 76; Mirković 1971, 14.

⁸¹⁶ Bojanovski 1988, 339.

и Трајана, *Q. Glitius P.f. Atilius Agricola*,⁸¹⁷ личност којој је у родном месту подигнут већи број почасних споменика.⁸¹⁸ Премда су нам околности непознате, разумно је претпоставити да је веза сенатора са панонском заједницом морала бити успостављена у време Трајановог рата против Децебала, 100–103. године, када је Агрикола био управник Паноније.⁸¹⁹ Наиме, управници су врло често постајали патрони заједница провинција којима су управљали.⁸²⁰

О постојању ове заједнице средином II века недвосмислено сведоче две војничке дипломе (бр. 131 и 132). Пореклом из ове заједнице био је прималац једне ране дипломе из 54. године, *Dases Dasmeni f.* (бр. 130). Почетком 60-их година прошлога века, на подручју римске провинције Дакије пронађена је војничка диплома једног Корнаката која се датује у 133. годину (бр. 131). *Origo* војника је у документу исправљен из првобитног *Pannonio*, у *Cornacas*, односно у име перегрине заједнице из које је потекао. Трећа диплома датује се у 27. септембар 154. године (бр. 132). Припадала је морнару Панонске флоте чији је *origo*, како се према сачуваном делу текста види, *civitas Cornacatum*. На основу помена племенске заједнице у овој документу види се да је заједница опстала у II веку, независно од градова у њеној непосредној околини. Захваљујући овим подацима, може се искључити могућност да је територија Корнаката припала флавијевском Сирмију или Хадријановим Цибалама, као што се раније мислило.⁸²¹ Леринц је изнео мишљење да фрагментарна диплома из Лугија,⁸²² која се датује између 141. и 144. године, може припадати Корнакату или Азалу: „... [-----] *Dasentis [f(ilio), Azalo oder Cornac(ati)]*“.⁸²³ Тај случај не можемо узети као сигурну потврду, нити он мења наше датовање, али, уколико се ради о једном Корнакату, документ показује континуитет у регрутовању из ове заједнице. Премда о судбини Корнаката у другој половини II века нисмо обавештени, вероватно је да заједница није мењала административни статус.

⁸¹⁷ *PIR*² G181; Thomasson 2009, 18:024; *legat. pro pr. imp. Nervae Caes. Traian. Aug. Ger. Dacici provinc. Pannon.* У родноме Тауринуму подигнуто му је најмање осам натписа: *CIL* V 6974–6987 и један грчки натпис *IG* XIV 2278, међу којима су и два споменика која доносимо у каталогу, уп. Nicols 2007, бр. 332; *Суме* 1968, 138, 143. Уп. *AE* 2010, 1859.

⁸¹⁸ Уп. Nicols 2007, 332; U. Espinosa, *Gerion* 1984, 306–307, 323; *CIL* V 6987.

⁸¹⁹ Plin. *Pan.* 70; Cass. Dio LXVIII 16.2; уп. текст *CIL* XVI 47 од 19. новембра 102. године и фрагмент дипломе: Tully, *Britannia* 36, 2005, 375–382.

⁸²⁰ Lendon 1997, 211. За перегрине заједнице уп. J. Nicols, *ANRW* II/13, 541–542; *AE* 1984, 553; *AE* 1957, 317.

⁸²¹ Mócsy 1959, 76; Mirković 1971, 14.

⁸²² B. Lőrincz, *ZPE* 111, 1996, 261–265 = *AE* 1996, 1257 = *RMD* 268.

О становништву заједнице може се говорити само на основу личних имена која су нам се сачувала на поменутих дипломама:⁸²³ *Dases* (2), *Dasmenus*, *Iora*, *Prosostus*, *Rivus*, *Sepenestus*, *Turuna*. Судаћи по антропонимијском инвентару, додуше оскудном, који чине и панонска и келтска имена, етнички састав заједнице Корнаката вероватно је, као и код суседне заједнице Скордиска и неких других *civitates* у Панонији, био композитан.⁸²⁴ С обзиром на то да мишљење да су Корнакати фракција Бреука,⁸²⁵ од којих су након Далматско-панонског устанка одвојени у посебну *civitas*, као и мишљење да су могли припадати Амантинима,⁸²⁶ није сасвим прецизно — велики број перегриних заједница не представља етничке целине, већ политичке творевине настале интервенцијом римске управе. Осим тога, *Cornacum* је, како смо поменули, највероватније келтски топоним.⁸²⁷ Како је Фанула Папазоглу предложила, Корнакати би, као и мезијски Трикорнензи, могли припадати Скордисцима.⁸²⁸ Топоним *Cornacum* могао би, такође, бити келтски.⁸²⁹ Он се доводи у везу са *Tricornium*, местом које је било епонимни центар мезијске заједнице Трикорненза.

Регрутација, нарочито служба Корнаката у Панонској флоти, могла је бити важан фактор у опстанку *civitatis peregrinae* (бр. 132). Осим тога, географски положај заједнице могао би указивати да је *civitas* имала улогу у логистичкој вези између Саве и Дунава, а могуће и у неким аспектима организације *ripae*.

НАТПИСИ

128. Фрагмент натписа из Торина (*Augusta Taurinorum*).

CIL V 6985; Dobò 1975, 576; уп. J. Nicols, *Patrons of Roman Cities*, бр. 332.

---] *civitas* [*Cornacatium* ?] | *ex Panno[nia ---]*.

Допуна у првом реду предложена је на основу идућег натписа.

129. Фрагмент натписа из Торина (*Augusta Taurinorum*).

CIL V 6986; Dobò 1975, 577; уп. J. Nicols, *Patrons of Roman Cities*, бр. 332.

⁸²³ Mócsy 1959, 76.

⁸²⁴ Мисли се на Скордиске који припадају *civitas Scordischorum* у време Принципата. Уп. Papazoglu 1969, 265, нап. 50. За келтске налазе на овом подручју: Majnarić-Pandžić 1974.

⁸²⁵ Zaninović 2003, 445–446; Domić-Kunić 2006, 79.

⁸²⁶ Mirković 1971, 14; Wilkes 1996, 579.

⁸²⁷ Anreiter 2001, 165–166, 185, <*corn-; уп. *Tricornium*, *Tricornenses*.

⁸²⁸ Papazoglu 1969, 265. Уп. § 2.2.2.2.

⁸²⁹ Тако мисли и Anreiter 2001, 165–67.

--- civitas Cor?]necatium | [ex Pannon]ia patrono.

130. Војничка диплома 13. фебруара 54. године додељена *Dasenti Dasmeni f(ilio) Cornac(ati)*. Диплома је пронађена на обали Саве у селу Бјела Црква, западно од Сремске Митровице.

CIL XVI 2.

---] | caelibes essent cum iis quas postea | duxissent dumtaxat singuli singulas | Idibus Febr(uariis) | cohort(is) II Hispanorum cui prae(e)st | C. Cavarius Priscus | equiti | Dasenti Dasmeni f(ilio) Cornac(ati) | et Iorae Prososti filiae uxori eius | et Emerito f(ilio) eius | et Turunae filiae eius | et Emeritae filiae eius | descriptum et recognitum ex tabula aenea | quae fixa est Romae in Capitolio in aede | Fidei p(opuli) R(omani) latere sinistro | extrinsecus || L. Vitelli Sossiani | Q. Vibi Saurici | T. Gratti Valentis | C. Antist<i> Marini | P. Servili Adiutoris | A. Cascelli Successi | M. Heleni Primi.

Dases и *Dasmenus*, карактеристична далматско-панонска имена, јављају се код Бреука (бр. **101**), Амантина, Азала (бр. **121**), в. Katičić 1967, 180; *OPEL* II 93. Име *Prosostus* је, такође, карактеристично панонско име; јавља се и код Азала (Mócsy 1959, 186; Katičić 1964a, 28), као и на једној војничкој дипломи из Дакије (*RMD* 404): *Prosostus Ia[nu]ari f. Pannon(io)*. Име *Iora* посведочено је још само једанпут, у Аквинкуму: *Tranco Iorae* (*AE* 1937, 216; уп. Mócsy 1959, 177, 251, 185/44; *OPEL* II 196). Име *Turuna* посведочено је само у овој дипломи, *OPEL* IV 134 (уп. Holder II 2020; Mócsy 1959, 193). Имена би могла би бити келтска.

131. Војничка диплома од 2. јула 133. године *Sepenesto Rivi f. Pannon.*, исправљено у *Cornacas*. Пронађена је у Дакији (Gherla).

C. Daicovicu / D. Protase, *JRS* 51, 1961, 63–70; *AE* 1962, 255; *AE* 1967, 390; *IDR* I 11; *RMD* 35.

Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) [divi] | Nervae nepos Traianus Hadrianus A[ug(ustus)] | pont(ifex) max(imus) trib(unicia) potest(ate) XVII co(n)s(ul) III [p(ater) p(atriciae)] | equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in [al(is) II] | et coh(ortibus) VI quae appell(antur) Silia(na) c(ivium) R(omanorum) et I Tungr(or(um)) | Fronton(iana) et I Ulp(ia) Britton(um) (miliaria) et I Britann[ica] (miliaria) | et I Hispan(or(um)) et I Batavor(um) (miliaria) et I Aelia Gaesat(or(um)) | (miliaria) et II Britton(um) (miliaria) et sunt in Dacia Porolis(sensi) | sub Flavio Italico quin(is) et vicen(is) pluribus|ve stipend(iis) emeritis dimiss(is) hon(esta) mission(e) | quor(um) nomina subscripta sunt ipsis liber(is) | posterisq(ue) eor(um) civitat(em) dedit et conubium | cum uxorb(us) quas tunc habuissent | cum est civit(as) iis data aut si qui caelib(es) es|sent cum iis quas postea duxissent dum|taxat singuli

singulas a(n)te d(iem) VI Non(as) Iul(ias) | Q. Flavio Tertullo Q. Iunio Rustico co(n)s(ulibus) | coh(ortis) I Britannicae (miliariae) cui praest | Ti. Claudius Fortis Capua | ex pedite | Sepenesto Rivi filio [[Pannon]] <<Corn(acati)>> | descriptum et recognitum ex tabula ae|nea quae fixa est Romae in muro post | templum divi Aug(usti) ad Minervam. || Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi Ner|vae nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus) pont(ifex) | max(imus) trib(unicia) potest(ate) XVII co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | eq(uitibus) et ped(itibus) qui mil(itaverunt) in al(is) II et coh(ortibus) VI quae app(ellantur) | Sil(iana) c(ivium) R(omanorum) et I Tungr(orum) Front(oniana) et I Ulp(ia) Britton(um) (miliaria) et I | Britan(nica) (miliaria) et I Hisp(anorum) et II Batavor(um) (miliaria) et I Ael(ia) Gaesa(torum) | (miliaria) et II Britton(um) (miliaria) et sunt in Dacia Porol(issensi) | sub Flavio Italico quin(is) et vic(enis) plurib(us)ve | stip(endiiis) emer(itis) dimiss(is) hon(esta) missio(ne) quor(um) no|mina subscripta sunt ipsis lib(eris) posterisq(ue) | eor(um) civitat(em) ded(it) et conub(ium) cum uxorb(us) | quas tunc habuis(sent) cum est civit(as) iis data | [aut] siqui caelib(es) essent cum iis quas pos[tea] | duxissent dumtaxat singuli

За име *Sepenestus* (OPEL IV 70, једна потврда), уп. *Sebennos*, *Sebendunon*, Holder III 421; за *ne-sdo-s*, *ne-sto-s* в. Holder II 738. *Sepena*: CIL V 2103. За име *Rivus*, *Rivius*: Holder 1197; OPEL IV 30 наводи само ову потврду.

132. Војничка диплома од 27. септембра 154. године, додељена морнару флоте *Incerto*, *Cornac(ati)*.

P. Weiss, ZPE 80, 1990, 137–149; AE 1990, 799; RMD 169.

[--- XXV, *item class(icis) | XXVI pl(uribus)ve stip(endiiis) emer(itis) di]mis(sis) ho[n]es(ta) mis(sione), [quor(um) nom(ina) subscript(a) s]unt, civit(atem) Roman(am), [qui eor(um) non haber(ent),] item filis class(icorum) | [dedit et conub(ium) cum] uxor(ibus), quas tunc hab(uissent), |[§] [cum est civ(itas) is d]ata aut cum is, quas post(ea) | [duxis(sent), dumtaxa]t singulis. || [--- quinqu(e) et vigin]ti, | [item classic(is) senis et vice]nis | [plurib(us)ve stipend(is) emerit(is)] dimiss(is) | [honest(a) mission(e), quor(um) nom]in(a) sub[§][script(a) sunt, civit(atem) Roman(am) qui] eor(um) non | [haber(ent), item filis class(icorum) de]dit et conub(ium) | [cum uxor(ibus), quas tunc habu]is(sent), cum est | [civit(as) is dat(a) aut cum is, qu]as post(ea) duxis(sent), | [dumtaxat singulis. A. d. V kal. (?)] Oct. Sex. Cal¹⁰ [purnio Agricola, Ti. Claud]io Iuliano cos. | [--- cui p]raest | [---]anus | [ex --- | ---] Cornac(ati). |¹⁵ [Descript(um) et recognit(um) ex] tabul(a) aer(ea) | [quae fixa est Romae in] mur(o) post | [templ(um) Divi Aug(usti) ad Min]ervam.*

2.2.1.13. *Civitas Eraviscorum*

Заједницу Ерависка чинило је келтско племе чије се досељавање у Панонију везује за 60–те године I века пре Хр.,⁸³⁰ у време после дачке експанзије, односно након померања Боја. Име племена посведочено је у облику *Eravisci* и *Aravisci*.⁸³¹ На новцу који су ковали по узору на римски републикански новац етноним је забележен и у облицима *Iravisci* и *Ravis(ci)*.⁸³²

Ерависци се као перегрина заједница помињу у Плинијевом абецедном списку. Према Птолемеју заузимали су северозападни део Доње Паноније. О њиховом положају он каже: *ἐν δὲ τοῖς ἀνατολικοῖς ἀρκτικώτατοι μὲν Ἀραῖσκοι*.⁸³³ Територија заједнице Ерависка се простирала уз обалу Дунава, од великог скретања тока Дунава, источно од Естергома, па до Балатона на југозападу. У унутрашњости су се граничили са заједницом Азала на линији куда је, како смо поменули, доцније пролазила и провинцијска граница између Горње и Доње Паноније.⁸³⁴ Јужни крај територије могао је бити у подручју реке Шио, где је почињала заједница Херкунијата.⁸³⁵ Центар *civitatis* се налазио на брду Гелерт, код данашњег Будима.⁸³⁶ У близини центра заједнице од 89. године смештена је легија *II Adiutrix*. Од легијских канаба Аквинкума, у време Хадријана настао је муниципиј Аквинкум. *Civitas Eraviscorum* је, међутим, постојала до краја III века,⁸³⁷ о чему говоре бројна епиграфска сведочанства.

Не знамо да ли је и ова *civitas* у раној фази била под управом војног префекта, као што је епиграфски потврђено за њихове суседе Азале и Боје.⁸³⁸ Чињеница да су у I веку ковали новац са својим именом, говори да

⁸³⁰ Mócsy 1959, 61; Mócsy 1974, 59–60. Уп. Tac. *Germ.* 28. 2 *sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis, Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone institutis moribus utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate eadem utriusque ripae bona malaque erant.*

⁸³¹ Mayer 1957, 56; Anreiter 2001, 206–207. Уп. натписе бр. 138, 164, 166, 168.

⁸³² Остава на брду Гелерт нађена је још 1901. са републиканским новцем и неколико примерака Августових денарија, Ö. Gohl, *NK* 1, 1902, 17–45 (остава новца Ерависка из Будимпеште); Mócsy 1974, 56 и таб. 2. Циркулација овог новца ограничена је на простор око Будимпеште.

⁸³³ Ptol. II 15.3.

⁸³⁴ В. § 2.2.1.8. Уп. Mócsy 1959, 54–55, 59; Mócsy 1974, 59.

⁸³⁵ Mócsy 1959, 59, уп. § 2.2.1.14.

⁸³⁶ Mócsy 1959, 66.

⁸³⁷ *Terminus ad quem* је 293. година, у коју је датован најмлађи пронађени натпис, в. бр. 160.

⁸³⁸ Уп. бр. 105, 106, 107.

су имали повољан статус још од времена римског освајања Паноније.⁸³⁹ Под римску власт су највероватније дошли мирним путем. Вероватно су имали и извесне повластице. Положај *civitas Eraviscorum* на Дунаву указује да је заједница могла имати улогу у организационом систему *ripae Danuvii*, будући да су насељавали сегмент римског лимеса на Дунаву који је окрунут ка Варварику.

Аутономна управа у заједници Ерависка добро је посведочена у епиграфским изворима који бележе имена првака ове заједнице. До сад су позната имена четири принцепса: *Paulinus* (бр. 133), *M. Cocceius Matumari f. Florus* (бр. 134), према скорашњој ревизији читања натписа *CIL III 3303 [T. Fl(auius) Iustini]anu[s]* (бр. 136) и један недавно посведочени *P. Ael(ius) †††us* (бр. 135). За последњег достојанственика заједнице наводи се да је био: *aug(ur) p(rinceps) civit(at)is Eravis(corum)*, што би значило да је био члан племенског већа (*princeps civitatis*) и свештеник заједнице — аугур.⁸⁴⁰ Како је Алфелди показао на примеру натписа бр. 154, ради се о аутохтоним свештеницима чија функција нема везе са муниципалним аугурима провинцијских градова, већ је у питању институција везана за келтску сферу. Ова свештеничка функција одговарала би функцији друида, *vates*. Аугури Ерависка су, према Алфелдију „Orakelpriester der *civitas Eraviscorum*”,⁸⁴¹ и одговарају „панонским аугурима“ (*Pannonici augures*), које помињу литерарни извори.⁸⁴² Домаћи култ је, како ћемо видети, играо централну улогу у заједници Ерависка, али је имао и значајно место у животу суседског Аквинкума и Провинције. Заједница Ерависка имала је *tabularium*, судећи према натпису бр. 141, у којем је посведочен *Ael. Maximinus tab(ularius) c(ivitatis) Er(avis)corum*.

Осим личности које носе титулу *princeps*-а, на једном натпису (бр. 136) посведочена је личност *Alorix Bassi f.*, за кога се наводи да је био *decurio Eraviscus*. Мочи је претпоставио да се може подразумевати: *decurio civitatis Eraviscorum*, што би било једнако *princeps civitatis*.⁸⁴³ Декурионат у пегреним заједницама не јавља се у Панонији, али епиграфски је добро посведочен у галским и германским провинцијама, као и у афричким

⁸³⁹ Mócsy 1974, 56. Поред Августовог новца, у једној остави RAVIS нађен је и Калигулин денариј.

⁸⁴⁰ Уп. Alföldy 1960, 145–153.

⁸⁴¹ Alföldy 1960, 154.

⁸⁴² HA, Sev. 10.7: *Pannonicianis auguribus comperit se victorem futurum,....*; HA Cl. Al. 9.2; HA Pesc. Nig. 9. 5 (*vates*). HA Sev. Alex. 27.6. За *Dii Augurales*: Justin. XXIV 4. AE 1961, 2 = RIU 1. Alföldy 1960.

⁸⁴³ Мочи помиње мање привлачну могућност да се може радити о декуријама какве су посведочене у Далмацији, Mócsy 1970, 62, нап. 18.

заједницама,⁸⁴⁴ премда Мочи (између осталог) износи могућност да се може радити о нетехничкој употреби термина.

Нарочито је интересантан натпис бр. 140 на којем су посведочене две личности: *P(ublili) Aeli Septimus* и *Decoratus*. У тексту натписа каже се да су они *dec(uriones) m(unicipii) et arm(---) c(ivitatis) Er(avisorum)*. Постоји претпоставка да би се *ARM* могло разрешити као *ar(e)m(agos)*, што би могао био келтски еквивалент термина *princeps*.⁸⁴⁵ У галским перегриним заједницама функција *princeps civitatis* често се изражава келтским називом *vergobret*.⁸⁴⁶ Додуше, термин *aremagos*, колико ми је познато, не фигурира у другим натписима.

Мочи је сматрао да је по оснивању муниципија у Аквинкуму заједница Ерависка била атрибуирана граду,⁸⁴⁷ претпостављајући да су припадници заједнице долазили до грађанског права кроз едилитет у Аквинкуму.⁸⁴⁸ Аутор је своју тезу о атрибуцији заједнице Аквинкуму засновао на претпоставци да је личност *P. Aelius Firmus Rusconis* са натписа *RIU 1122*, кога сматра припадником заједнице Ерависка, стекао грађанско право након едилске службе у Аквинкуму. Други натпис којим је он подупирао своју тезу (бр. 139) помиње дуовире муниципија Аквинкума који подижу споменик Јупитеру и Јунони *pro incolunitate civitatis Eravisorum*.⁸⁴⁹ Овај натпис не говори о атрибуцији заједнице Аквинкуму, али је врло важан јер открива неке друге аспекте живота ове заједнице, о чему ће бити речи. У својој студији „*Adtributio e contributio*“, Умберто Лафи⁸⁵⁰ одбацио је Мочијеву тезу о атрибуцији *civitatis Eravisorum* Аквинкуму, истичући њене слабости.⁸⁵¹ Наиме, у случају првог натписа (*RIU 1122*) не знамо како је *Firmus* дошао до грађанског права. Он је, наиме, могао постати римски грађанин *beneficio principis*. Чињеница да

⁸⁴⁴ Rupperecht 1975, 53 (са нап. 12) *et passim*. Уп. нпр. Горња Германија: *CIL XIII 6404*; *CIL XIII 6384, 6758, 7033, 7049, 7073, 9305*; *AE 1928, 27*; *ILTun 768*. Уп. Vittinghoff 1977, 8.

⁸⁴⁵ Dellamare 2003, 52: *are(-)*, „пред, испред“.

⁸⁴⁶ Caes. *BG I 16.5*. Уп. нпр. *CIL XIII 1038; 1074*; *AE 1980, 633*; *AE 1989, 521*. Drinkwater 1979, Delamarre 2003, 315; Koch 2006, 612, 1060.

⁸⁴⁷ Mócsy, *AErt 78, 1951, 107–110*; Mócsy 1957, 496–; Mócsy 1959, 71; Mócsy 1962, 605, 609; Mócsy 1970, 65.

⁸⁴⁸ Mócsy 1959, 71. Натписи: *RIU 1122 (P. Aelius Firmus Rusconis)*; *CIL III 3432* и бр. 139.

⁸⁴⁹ Mócsy 1951, 107; Mócsy 1970, 61.

⁸⁵⁰ Laffi 1966.

⁸⁵¹ Laffi 1966, 67–69, 91. Осим тога, према Лафијевој студији, атрибуција је у техничком смислу овог термина ограничена на северну Италију, на појас алпске и приалпске области, са једним изузетком у случају Немауса (Laffi 1966, 19–43; 87–97). Новије: Е. Szabó, *Epigraphica I*, 2000, 131–149, такође одбацује хипотезу постављену на основу *AE 1971, 327 = RIU 1066* да је *civitas Eravisorum* била атрибуирана Аквинкуму (уп. *AE 2000, 1222*).

човек домаћег порекла обавља муниципалну службу не представља никакав посебан случај и не може се узети као доказ за атрибуцију.⁸⁵² Осим тога, натпис о којем је реч не каже изричито да је у питању припадник заједнице Ерависка. Ни за једног достојанственика Аквинкума не може се утврдити да правно припада заједници Ерависка.

Лафи истиче да су Ерависци као заједница могли стећи *ius Latii* (у време Хадријана?) и да су преко латинског права могли долазити до римског грађанског права *per magistratum*, а не захваљујући атрибуцији.⁸⁵³ На такву могућност указивао би и Алориксов натпис (бр. 136), који је, како смо видели, био *decurio Eraviscus*. Наиме, неопходан предуслов био је успостављање римских уместо аутохтоних институција, а некад и паралелно са њима.⁸⁵⁴ Мочи је уочио да је појава декуриона у заједници Ерависка знак предмуниципалне фазе, али је он постојање латинског права приписао Аквинкуму, а не заједници, оставши и након Лафијеве критике при мишљењу да је *civitas* била агрибуирана граду, иако је био свестан њеног постојања још у III веку.⁸⁵⁵ Атрибуиране заједнице нису имале самосталну управу нити јурисдикцију,⁸⁵⁶ док у случају заједнице Ерависка она постоји у време Хадријана (уп. нпр. бр. 141). Међутим, и без латинског права, припадници перегриних заједница су добијали римско грађанско право одслужењем војног рока или *viritim* доделама римског грађанског права.

И поред доброг третмана, један део племенске територије могао је бити одузет од заједнице и додељен граду. То је био врло уобичајен и често примењиван поступак.⁸⁵⁷ Територија Ерависка простирала се на југозапад, док је центар на Гелерту био евакуисан.⁸⁵⁸

На овоме месту морамо се вратити поменутом вотивном натпису бр. 139. Он припада важној групи епиграфских извора за заједницу Ерависка. Њу чине вотивни натписи посвећени *Iovi Optimo Maximo*

⁸⁵² Laffi 1966, 90.

⁸⁵³ Caius Inst. I 94: *Peregrini aut specialiter petebant ab imperatore civitatem Romanam, aut generali beneficio perveniebant ad civitatem Romanam. Generale beneficium, quod postulabant peregrini, ius latii dicebatur. Cum ex latio origo civium Romanorum duceretur, ideo ius latii dictum est ius civitates Romanae.* За епиграфске примере латинског права уп. Алфелдијево читање натписа *CIL III 13542: Alföldy 1986, 197–203, Dis deabusq(ue) | cives L[a]t(ini) negot(iatores) | Brig[an]tiens(es)* и пратећи чланак.

⁸⁵⁴ Kramer 2006, 165, 167.

⁸⁵⁵ Mócsy 1970, 62–66. Сви аргументи које аутор у овоме чланку доноси, осим закључка, такође говоре у том правцу.

⁸⁵⁶ Mommsen, *Staatsrecht* III 769; Laffi 1966, 95–97; Kramer 2006, 168.

⁸⁵⁷ Laffi 1966, 205.

⁸⁵⁸ Mócsy 1959, 66.

Teutano,⁸⁵⁹ подигнути *pro salute Imperatorum* и *pro incolumitate civitatis Eraviscorum*. Натписи бр. 150 и 154 познати су одраније, док је већина ових споменика пронађена у скорије време на месту пристаништа на обали Дунава, у месту Белчке (Bölcske).⁸⁶⁰ Један део натписа из ове групе пронађен је још у периоду између 1986. и 1995,⁸⁶¹ док је више натписа откривено током каснијих ископавања. Међутим, већина њих је први пут објављена 2003. године. Сматра се да су споменици пренети са брда Гелерт (Gellérthegy), где се налазио религијски центар заједнице Ерависка,⁸⁶² будући да је натпис бр. 154, који у потпуности одговара овом типу, пронађен на том месту крајем XIX века.⁸⁶³ Сви споменици поуздано се могу датовати у 11. јун — то је и симболични датум уз који су везане посвете и Јупитеру *K(---)* из Карнунтума у Горњој Панонији.⁸⁶⁴ У питању је свечаност која се одржавала сваке године у обе панонске провинције.⁸⁶⁵ Текстови натписа веома су занимљиви и значајни су са неколико аспеката, а за нашу тему важан је, пре свега, континуитет подизања споменика до последње деценије III века. Наиме, најмлађи натпис датује се у 293. годину, што директно сведочи о касном постојању *civitas Eraviscorum*. Овако позна сведочанства отварају питање административног и правног статуса заједнице након Каракалиног едикта. Имајући у виду општу слику о племенским заједницама на простору Подунавских провинција,

⁸⁵⁹ *Teutanus* је врховно божанство Ерависка изједначен са Јупитером Најбољим Највећим.

⁸⁶⁰ Локалитет је удаљен око 90 километара од античког Аквинкума.

⁸⁶¹ Ради се о групи коју чини 41 споменик, од којих су 39 вотивни, *AE* 2003, 463–464; Мирковић 2003–2004, 327–328.

⁸⁶² За натписе *AE* 2003, 1426–1439 сматра се да потичу из места *Campona* (Budapest–Nagytétény), а за натписе *AE* 2003, 1440–1442 из кастела *Vetus Salina* (Adony). Претпоставља се да натписи кохорте *VI Thracum* можда потичу из места Албертфалва (према коментару уз *AE* 2003, 1447). Споменици су транспортовани реком.

⁸⁶³ Алфелди овој групи придружује и натпис *CIL* III 3347; G. Alföldy, *ZPE* 115, 1997, 237–238.

⁸⁶⁴ *AE* 1981, 778. J. Fitz, *Alba Regia* 27, 1998, 83–87. E. Tóth у: *Bölcske* 2003, 385–438. Уп. натпис из Аквинкума, *AE* 1965, 349: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Teutano Conservatori* и Beszédés / Mráv / Tóth, *Bölcske* 2003, 109, бр. 5.

⁸⁶⁵ Значење овог празника није сасвим јасно. Неки су аутори покушали да вежу овај датум са чудотворном кишом (172. године) у време Маркоманског рата (Tert. *Ad Scap.* 4; Claud. VI *Cons. Hon.* 349–350) на основу погрешног датовања натписа *AE* 1982, 778: нпр. W. Jobst, 11. *Juni 172 n. Chr. Der Tag des Blitz- und Regenwunders im Quadenlande*, Wien 1978), али је то мишљење одбачено. Уп. A. Birley, *Marcus Aurelius: A Biography*, London 2000 (друго, ревидирано издање), 252. „A preferable explanation might be that they were commemorating the expulsion of the Marcomanni in the previous year, perhaps on 11 June.“; Kovács 2009, 15. I. Piso, *RLÖ* 41, 2003 21–22, бр. 6. Празник може бити у вези са летњом равнодневицом: I. Tóth *Bölcske*, 2003, 385–438 (уп. I. Tóth, *SEA* 10, 2010, Pécs, 11–15 (резиме на немачком)); Meid 2005, 61.

епиграфска сведочанства о заједници Ерависка заиста је издвајају као посебну, будући да подаци које имамо о свим осталим илирским *civitates* престају готово век раније. По карактеру текстова вотивних натписа може се претпоставити да су за очување заједнице постојали и култни разлози. Дедиканти натписа углавном јесу достојанственици муниципија, односно колоније Аквинкума, најчешће *Iviri*, затим и свештеник заједнице (бр. 135). Као дедикант једног од тих натписа помиње се и управник провинције Клаудије Клаудијан (бр. 152а), затим један *agens vice praesidis* (бр. 152б), *Flavius Aper*.

Осим вотивних споменика посвећених Теутану, о постојању аутономне *civitas Eraviscorum* независно од Аквинкума сведоче и бројне војничке дипломе додељене војницима из ове заједнице, а чији је датум издавања познији у односу на датум оснивања града у време Хадријана (бр. 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183). У свим документима *civitas* је наведена као *origo* војника, односно припадника њихових породица. У супротном, промена статуса или престанак независног постојања заједнице имали би одраза у овим документима.⁸⁶⁶ Најстарија диплома за ову заједницу потиче из 71. године, док је најмлађа досад пронађена диплома датована у 157. годину. Заједница је, осим у дипломама посведочена и надгробним, углавном војничким, натписима (бр. 161–169). Међутим, они се не могу датовати тако прецизно као војничке дипломе.

Поред религијског аспекта веома је значајан и војнички карактер ове *civitas*. Како смо поменули, територија Ерависка налазила се на стратешки врло важном месту и било је потребно обезбедити њихову лојалност. Као и у случају суседне заједнице Азала, до нас је дошао ванредно велики број диплома чији су реципијенти били Ерависци (бр. 170–172, 175–183). Чињеница да се ради о две суседне заједнице, чији је положај на дунавском лимесу од ванредног стратешког значаја, не може бити случајност. Рим је морао осигурати њихову лојалност и стога су ове две *civitates* морале имати извесне привилегије. Оне су чувале обалу на кључном месту.

По питању територијалног уређења, у епиграфским споменицима помиње се неколико имена *vici* која су могла припадати заједници Ерависка.⁸⁶⁷ *pagus Herculi*,⁸⁶⁸ којем су припадали *vicus Teuto---* et

⁸⁶⁶ Уп. нпр. бр. 175 и диплому *RMD* 275 (§ 2.2.1.6).

⁸⁶⁷ Мócsy 1959, 72 и нап. 389.

⁸⁶⁸ *AE* 2005, 1265.

Bataion(is) Anarti[or(um)]; затим, *vicus Basoretensis*;⁸⁶⁹ *vicus Caramantesium et villa*;⁸⁷⁰ *vicus Vindonianus*.⁸⁷¹

На простору заједнице посведочен је врло велики број домаћих имена. Већина посведочених имена домородаца носи келтска имена норичког типа,⁸⁷² али се међу Ерависцима јављају и панонска имена.

НАТПИСИ

133. Натпис из места Tárnok, југоисточно од Будимпеште, 69 x 56 x 19 cm. Сада су сачувана два фрагмента натписа: горњи леви фрагмент натписног поља са профилацијом и доњи десни фрагмент, профилисан. По свему судећи, био је преломљен већ у време издавања *EE* II и суплемент свеске *CIL*-а. Припада Националном музеју у Будимпешти (R.D. 386) (према: Lupa 3188). Лигатура: *CI* у реду 5.

F. Römer, *Archaeologiai Közlemenyek* 1866, 183; *CIL* III 3379; *EE* II, 1879, бр. 609; *CIL* III 10358; *RIU* 1345; G. Alföldy, *Specimina Nova* 18, 2004, 26.

Viator [an(norum)] | Vibius a[n(norum) ---] | Silanus an(norum) II | Severus an(ni) I |⁵ Paulini [p]rincip(is) | f(ili) h(ic) s(iti) s(unt) p(ater) | t(itulum) m(emoriam).

3 *Sil[va]nus*, Römer, *SIL////NUS*, *CIL*, *Silanus*, Lupa, EDH 031816 (видљиво је и на фотографији) 5–6 *Paulini [p]rinc[i]p(is) | f(ili) h(ic) s(iti) s(unt)* Römer, 5 *PAULINI////RINCIP* 6 *FHSS PATER*, *CIL*, сада је већина слова изгубљена.

134. Плоча од мермера (?), 120 x 116 x 40 cm, натписно поље у профилисаном раму, оштећеном с леве и десне стране. Пронађен на територији Ерависка (Slg. Migazzi, Vác).

CIL III 3546; Raybould / Sims-Williams 2007, 221 PAN 008.

M. Cocceius | Moesicus an(norum) XV | h(ic) s(itus) e(st) | M. Cocceius Ma|⁵[t]umari f(ilius) Florus | princeps Cocceia | Oxidubna Quinti|onis f(ilia) coniuх filio | et sibi vivi p(onendum) c(uraverunt).

9 *p(osuerunt)*, *CIL*.

За име *Cocceius* у келтским срединама: Delamarre 2003, 121; Meid 2005, 226; *OPEL* II 67. *Oxidubna* в. Meid 2005, 142–143; *OPEL* III 118 (само овај натпис, уп. имена на *Oxi-*; *DAG* 1293).

⁸⁶⁹ *CIL* III 3673.

⁸⁷⁰ *RIU* 1065. Топоним се доводи у везу са *Garamantes*: Тас. *Hist.* IV 50.4.

⁸⁷¹ *CIL* III 10570.

⁸⁷² Katičić 1976, 181–182; уп. Mócsy 1959, 65–66; Mócsy 1974, 59–60.

135. Вотивна ара од белог кречњака, 135 x 81 x 40 цм, натписно поље 70 x 62 цм. Површина споменика је оштећена, слова су испрана, тешко читљива. Споменик је пронађен 1991. године у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби, као и натписи **142–160**.

J. Beszédés / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 127–128, бр. 17 (AE 2003, 1424); P. Kovács, *AArchHung* 55, 2004, 377–389; AE 2005, 1241.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Teut(ano) P. Ael(ius) | †††us aug(ur) p(rinceps) | civit(at)is Eravis(corum) | [v(otum) s(olvit)] l(ibens) l(aetus) m(erito) | pro se et sui|s.

2–4 [--- | --- | ---], *Bölcske*, AE 2003; [--- | --- | pro (?) salute (?) civitatis (?)], R. Frei-Stolba ad AE 2003, *Teut(ano) P. Ael(ius) | †††us aug(ur) p(rinceps) | civit(at)is*, Kovács. 6 s(uis), *Bölcske*, AE 2003, *sui|s*, Kovács, AE 2005.

Слова су врло оштећена, тешко читљива. Према првом издавачу и AE 2003 име дедиканта могло би бити *M. Aurelius*, тешко читљиво у реду 2, док Ковач предлаже *P. Ael(ius) †††us*. Према Ковачевом ревидираном читању натписа, дедикант је аугур и *princeps civitatis Eraviscorum*. За „панонске аугуре“ види: Alföldy 1960 (уп. бр. **154**).

Датум: друга половина II века.

136. Фрагмент споменика од кречњака, 67 x 29 x 25 цм. Нађен у месту Вонухад код Сексарда, *in aedibus parochi* (CIL, Römer). Слова висине 10–5 цм.

CIL III 3303; RIU 1011; P. Kovács, *Studia epigraphica Pannonica* 3, 2011, 46–51, фот.

[T. Fl]au[ius --- | f(ilius)] Iust[inus ? decu|ri]o ue[t(eran)us] a(n)no(rum) --- T. Fl(auius) Iust[ini]anu[s] ? --- [5 pr]inc(eps) Er[aviscor(um) ann(or)um] | ..] et Fl[avia ---|m]ara c[o(n)]iux, annor(um) | ..] V h(ic) s(iti) [s(unt) | -----

Према Ковачевој допуни текста, напис помиње још једног принцепса племенске заједнице Ерависка. Његово име се, према овом аутору, може допунити *[T. Fl(auius) Iustini]anu[s]*, према, такође, реконструисаном патронимику из 1. реда, осим тога жена (ред 6) носи гентилно име *Fl[avia]*. Отац је, према његовом читању, био ветеран, бивши декурион але. Жена носи келтско име на - *m]ara*.

Датум: II век.

137. Надгробна стела од кречњака, 141 x 76 x 20 цм. Натписно поље уоквирено рамом, изнад којег је рељефно поље са розетом у венцу. Нађена у селу Diósd, јужно од Аквинкума, у једном позноантичком гробу. Мочи датује споменик у последњу деценију Трајанове владавине на основу стилских одлика споменика (венац).

Mócsy 1970, 59–66; AE 1969/70, 493; RIU 1347; G. Alföldy, *Specimina Nova* 18, 2004, 26.

Alorix | Bassi f(i)lius dec(ur)io Erav|iscus ann(or)um XXXV h(ic) s(itus) e(st) | f(i)lius p(at)ri p(os)uit).

За име *Alorix*: Meid 2005, 76–77.

138. Вотивни натпис из места Дунајварош (Dunaújváros), *Intercisa*. RIU 1064.

Iovi | Arav|is(co?) ara(m) | pos(uit).

139. Вотивна ара од кречњака, 57 x 96 x 36 цм, горњи део споменика одбијен, камен је изгребан по површини; у питању је палимпсест. Пронађен је 1946. године у Аквинкуму, у секундарној употреби.

A. Mócsy, *AĒrt* 1951, 107–110; *AE* 1953, 14; *Bölcske*, 159, бр. 389.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iuno|ni Regi]na[e pro | sal(ute) e]t i[n] colu|[mi]tat(e) civit(at)is [E]ra|viscor(um) T. Ael(ius) | Valens et P. Ael(ius) | [Du]bitatus Iivir(i) | mun(icipii) Aq(uinci).

Датум: друга половина II века.

140. Вотивна ара, 160 x 50 x 25 цм, преломљен на два дела. Споменик је пронађен у месту Дунајварош (Dunaújváros, ант. *Intercisa*).

Vágó, *Alba Regia* 11, 1970, 127–129, бр. 460, таб. 57, 2; *AE* 1971, 327; RIU 1066. Уп. E. Szabó, *HPS* 6, 2001, 131–149; *AE* 2000, 1222.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) v(otum) s(ol)verunt | l(ibentes) m(erito) P(ubl)ii Ael(i) Septi|mus et De|scoratus | dec(ur)iones m(unicipii) et | arm(---) c(ivitatis) Er(av)iscorum).

1 ARM: *ar(e)m(ag-), are* лат. *prae*.

141. Вотивна ара од кречњака, изнад натписног поља тимпанон са волутама. Пронађена у Аквинкуму.

CIL III 10408; *AE* 1941, 14.

Iunoni | Reginae | P. Ael(ius) Ma|ximinus tab(ularius) c(ivitatis) Er(av)iscorum) | v(otum) s(ol)vit l(ibens) m(erito).

142. Вотивна ара од белог кречњака, 122 x 53 x 37 цм, пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 104–105, бр. 1; *AE* 2003, 1408.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) || Teutano | M. Ulp(ius) Valentinus | et M. Ulp(ius) Verus | Iiviri m(unicipii) Aq(uincensium) | i(ure) d(icundo) posuerunt | III Idus Iun(ias) | Mamertino et | Rufo co(n)s(ulibus).

Датум: 11. јун 182. године.

143. Вотивна ара од белог кречњака, 204 x 65 x 58,5 цм, пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби. Лигатуре: 3 TE; 4 NT; 7 AV; 8 IL.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 105–107, бр. 2; AE 2003, 1409.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Teutano | pro salute Imp(eratorum) | Severi et Anto|nini et [[Getae]] C[[aesaris]] et incolumi|tate Eraviscoru|m L. Aurel(ius) Sil|vanus et P. | Proculeius | Proculinus | duumviri col(oniae) Aq(uincensium).

Датум: 210. године.

144. Вотивна ара од белог кречњака, 135 x 73 x 38 цм, пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 107, бр. 3; AE 2003, 1410.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | [T]euta[n]o | p[r]o salu[te] | Imp(eratoris) M. Aur(elii) S[everi] | A[n]tonin[i] [Pii] | Fe[l]icis A[u]g[usti] | ---]i[us] Verin[us] | v(otum) s(olvit) | I(ibens) m(erito) | [Sabino] II et | Anulli[n]o | co(n)s(ulibus).

Датум: 11. јун 216. године.

145. Вотивна ара од кречњака са рамом и акротеријама, 164 x 72 x 49 цм, пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 108–109, бр. 4; AE 2003, 1411.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Teut(ano) pro | sal(ute) Imp(eratoris) Caes(aris) M. Aur(elii) A[n]t(onini) P(ii) F(elicis) Aug(usti) et in|columitate civita[ti]s Eraviscorum | [---] | [---]NIVPIO | [---] | [---] | [---] col(oniae) Aqu(incensium) | [---] dedicav[erunt] --- | [---] | [---]o co(n)s(ulibus).

Датум: за време Каракале.

146. Вотивна ара од кречњака одбијена са доње стране, 85 x 53 x 38 цм. Пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 109, бр. 5 (AE 2003, 1412).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Teuta(no) Conse[r]vatori | [et] Iun[o]ni Reg(inae) | [---]A SALMA | [---] | [---]LIA | [---]

Уп. AE 1965, 349; *Bölcske* C; AE 2003, 1408: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Teutano Conservatori | [---]*

Датум: прва половина III века.

147. Вотивна ара од кречњака, 206 x 69 x 60 цм; у десном углу је приказана *Victoria*, а у левом *Fortuna* са кормилом у десној и рогом изобиља у левој руци. Пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби. Лигатуре: 3 AV; 5 ET 7; AV, AE; 8 AE, ET, AV; 9 VL; 10 AVE; 12 AE.

AE 1991, 1324; J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 109–111, бр. 6; AE 2003, 1413.

[*I(ovi)*] *O(ptimo) M(aximo) Teuta(no) | [pr]o salute d(omini) n(ostri) | [[Imp(eratoris) M. Aur(eli) Sev]eri Alexandri]] | Aug(usti) et incolu[m]itat(e) civitat(is) | Eraviscorum P. Aeli(us) | Praesens et M. Aur(elius) | Proculu[s II] viri | col(oniae) Aq(uincensium) d[e]dicave(runt) | III Iunias Imp(eratore) | [[Caes(are) Severo | Alexandro]] | II et Marc(ello) co(n)s(ulibus).*

Датује се у 11. јун 226. године.

148. Ара од кречњака, 220 x 68 x 54 цм, натписно поље димензија 114,5 x 60 цм. Споменик је пронађен у секундарној употреби у месту Белчке (Bölcske).

J. Beszédés / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 111–112, бр. 7 (AE 2003, 1414).

[*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Teutano*] | *et diis deabusq(ue) omnib(us) | [[pr]o salute d(omini) n(ostri) Imp(eratoris) | Caes(aris) C. Mes]si Quinti | [Traian]i Deci P(ii) | [F(elicis) In(victi) A]ug(usti) pont(ificis) max(im)i | [trib(unicia) po]t(estate) co(n)s(ulis) II [p(atris) p(atriciae) (et) Q. Her(enni) | Etrusci Mess(i) Deci | nob(ilissimi) Caes(aris) pr(incipis) iuv(entutis) et in]]|[colu]mitate civitatis | Eraviscorum | [Aur(eli)?] Antoninus | [et] Castor flam(en) | [aedi]lici(us) Iviri col(oniae) Aq(uincensium) | [d(edicaverunt)] d(iem) III Idus Iun(ias) | d(omino) n(ostro) [[Decio]] Aug(usto) et Grato | co(n)s(ulibus).*

Разура у редовима 3–9 и у датуму. Конзулат Деција и Ветија Грага (*Vettius Gratus*).

Датује се у 11. јун 250. године.

149. Ара од кречњака, 209 x 74 x 38 цм. Први ред натписа је уклесан на оквиру. Пронађен у месту Белчке (Bölcske) у секундарној употреби.

J. Beszédés / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 112–114, бр. 8; AE 2003, 1415.

[*I(ovi)*] *O(ptimo) M(aximo) Teutan[o] | et dis deabusque | omnib(us) pro sal(ute) dd(ominorum) nn(ostrorum) Imp(eratoris) | Caes(aris) [[C. Vibi Trebon[i]ani] | [Galli] P(ii) F(elicis) Invicti Aug(usti) | pont(ificis) maximi trib(uniciae) pot(estatis) | p(atris) p(atriciae) [[et] C. Va[l(entis) Host]ilia] n[i] Messi [Qui]nti] P(ii) F(elicis) Aug(usti) | et inc[ol]umitate ci[vi]t[at]i[s] E[ravisc(orum)] | Marci Aurelii | Maturus flam(en) | et [V]alens Iviri c[ol(oniae)] Aq(uincensium) d(edicaverunt) d(iem) III Id(us) Iun(ias) | [di]vis Deccis co(n)s(ulibus).*

Датује се у 11. јун 251. године. Натпис је значајан за битку код Абрита.

150. Споменик од кречњака, 46 x 45 x ? цм, десна половина доњег дела споменика. Пронађен у секундарној употреби у месту Кишкунлахаза (Kiskunlacháza) у околини Пеште (Варварик); највероватније пренет из Аквинкума. Изгубљен.

CIL III 10481; RIU 219; S. Soproni, *Budapest Régiségei* 30, 1993, 177–183; AE 1993, 1313; TRHR 219.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Teutano pro sal(ute) | d(omini) n(ostri) Imp(eratoris) M. Aur(eli) Sev|eri Alexandri Aug(usti)]⁵ et incolumitate | civit(at)is Eraviscoru]m | [---] Maturus et | [--- Au]r(elius) Eptictetianus | [IIviri] col(on)iae splendidis]¹⁰[simae] Aq(uincensium) dedicata | [III Id(us) I]un(ias) Maximo | [et Aelia]no co(n)s(ulibus).

Други дедикант је иста личност која је позната са натписа CIL III 10570: M. Aur(elius) Aepictetianus (!) dec(urio) col(on)iae Aq(uincensium) sacerdotalis in (h)onorem vic[an(or)um] vici Vindoniani [---.

Датум: 11. јун 223. године.

151. Ара од кречњака, 180 x 63 x 38 цм, украшена акротеријама и палметама, база је прерађена за секундарну употребу. Пронађена у месту Белчке (Bölcske). Лигатуре: 1 TEV, ET, DI, DE, NI.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 114–115, бр. 9; AE 2003, 1416.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Teutano et dis deabusq(ue) omnib(us) | pro sal(ute) d[[d(ominorum)]] n[[n(ostorum) Imp(eratoris) Caes(aris) C. V[ibi] | [Treboniani Galli P(ii) F(elicis) Invic|ti Aug(usti) p]o[nt(ificis) maxim(i) trib(unicia) | pot(estate) p(atris) p(atriciae) et Imp(eratoris) Caes(aris) C. Afni]⁵ Veld(umniani) Volusiani P(ii) F(elicis) | Aug(usti) pont(ificis) max(im)i p(atris) p(atriciae)] et]] | [in]columitate civita(tis) | [E]raviscorum T. F[l(avius)] | Dignus equo public[o] | aug(ur) et M. Aurel(ius) Sabini]¹⁰anus augur q(uin)q(uennalis) | aedilici(us) IIviri col(on)iae | Aquincens(ium) | d(ederunt) d(edicaverunt) III Idus Iunias | [[Imp(eratoribus) [Gallo et Volu]¹⁵siano Augg(ustis) co(n)s(ulibus)]]].

Датум: 11. јун 252. године.

152. Вотивна стела од кречњака, 153 x 62 x 40 цм, натписно поље на постољу, без оквира; изнад натписног поља профилација. Споменик је палимпсест. Пронађена у секундарној употребу у месту Белчке (Bölcske).

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 116–118, бр. 10; AE 2003, 1417.

а) [I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) | Teutano | [pro salute | Imperatoris]⁵ Caesaris | L. Septimi | Severi Pii | Pertinacis] | Aug(usti) [Ti. Cla]ud(ius)]¹⁰ Claud[i]anu]s | leg(at)us Aug(usti) p[r(o)]pr(aetore).

Дедикант натписа Ti. Claudius Claudianus био је управник Доње Паноније 197–199. године: в. PIR² C 834; Thomasson 2009, 40, 19:026; Лома 2010, 239–247. Јавља се и као дедикант натписа AE 2003, 1434 и AE 2003, 1444, нађених на истом месту (Thomasson, *loc. cit.*).

Датум: 11. јун 197. године.

6) [I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Teutano | pro [s]alute ad]que incolumitate |⁵ [[Imp(eratoris) Caes(aris) Aurel(iani) P(ii) F(elicis)]] | I[n]vi[c]ti Aug(usti) totiusque | domus d<i>vinae eius | Fl(avius) Aper v(ir) p(erfectissimus) a(gens) v(ice) p(raesidis).

Уп. CIL III 15156.

Датум: 11. јун 271. (или 272.)

153. Ара од кречњака, 135 x 56 x 50 цм. Пронађена у месту Белчке (Bölscke), у секундарној употреби. Лигатуре: 8 AV, AN; 11 NT.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölscke* 118–119, бр. 11 (AE 2003, 1418 b–c).

---]IIŠI[-]S[-]IO(?) ço(n)s(ulibus) || [I(ovi) O(ptimo)] M(aximo) Teutano pro salut[e] | adque inco[l]umitate d(omini) n(ostri) || [[Imp(eratoris) Dom(iti) Aureliani]] P(ii) F(elicis) In[⁵victi Aug(usti) perpetui Imp(eratoris) t]otiusque domus ei[^s] divinae et civitatis | Eraviscorum Marc(i) | Aurelii Domitianus au|¹⁰[g]ur q(uaestor) et Castor flam|[e]n aedilicii duumviri | [c]ol(oniae) Aq(ui)ncensium) dedicaverunt | di[e] pr(idie) Idu(u)m Dec(embrium) Imp(eratore) || [[Aureliano Aug(usto)]] et Basso II co(n)s(ulibus).

Датумје се у 11. децембар 271.

154. Ара од кречњака, пронађена 1888. године на брду Гелерт (Gellerthégy). Натписно поље без оквира. Први ред натписа урезан је на забату.

CIL III 10418; ILS 7125; A. Alföldi, *AÉrt* 52, 1939, 108–112; AE 1941, 13; AE 1955, 8; P. Kovács, *AAntHung* 55, 2004, 381; AE 2005, 1251.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) T(eutano) pro salute || adqu(e) (!) incolumitate | [[Imp(eratoris) Caes(aris) Aureliani]] | P(ii) F(elicis) Invict(i) Aug(usti) to[⁵tiusq(ue) domus divi]n(a)e eius et civit(atis) Era[visc(or)um] T. Fl(avius) Titanu[s] augur et M. Aur(elius) | [----- | ----- | ----- | ----- | ---]o co(n) s(ulibus).

У трећем реду је радирано име цара Аурелијана, а не Филипа Арапина, како су ранији издавачи предлагали, в. Kovács. *T. Flavius Titanus* је *augur* перегрине заједнице Ерависка (Alföldy 1960, 155–156), као и један од првака заједнице бр. 135.

Датум: 11. јун 272–275. године.

155. Ара од кречњака, 132 x 53 x 45 цм, без украса. Пронађена у месту Белчке (Bölscke), у секундарној употреби.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölscke* 119–120, бр. 12 (AE 2003, 1419).

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Teutano] | [[pro sal(ute) adque incolu]mitate Imp(eratoris) Caes(aris) Aur(eli) | Probi Pii Fel(icis) Inv(icti)]] |⁵ Aug(usti)

*totiusque | domus divinae | et civitatis Eravis|corum Iul(ius) | Domitianus et |¹⁰
Cl(audius) Di(v)es Iivv(iri) | col(oniae) Aq(uincensium) dedica|verunt | III Idus
| Iunias [[Imp(eratore) Probo]] |¹⁵ [[Augusto V et]] | Victorino co(n)s(ulibus).*

Датум: 11. јун 282. године.

156. Ара од кречњака, 173 x 71 x 55 цм; палимпсест. Пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби.

J. Beszédés / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 120–121, 13; *AE* 2003, 1420a.

a)

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [Te]u[ta]no | pro salute | Im[p(eratoris)]
Ca[esaris]? | M. A]ur(eli) [--- | ---]I[--- | ---]I[---]I[---]*

Датум: прва половина III века.

б)

*[I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] | Teutano pro salute | adque incolumitate |
dd(ominorum) nn(ostrorum) M. Aureli [[Carini]] et |⁵ M. Aureli [[Numeriani]]
Augg(ustorum) | totiusque domus divinae | eorum et civitatis Eravis|corum M.
Aurelius Polideuces | aedilicius duumviralis v(ir) e(gregius) |¹⁰ [fl]amen et M.
Aureli(us) Cemes(us) | aedilicius duumviralis | equo publico quinquen|nales
col(oniae) Aq(uincensium) dicave|runt III Idus Iunias |¹⁵ Impp(eratoribus)
dd(ominis) nn(ostris) [[Carino]] II et [[Numeriano]] Augg(ustis) co(n)s(ulibus).*

Cemes(us), према *AE* треба читати *Cleme(n)s*.

Датум: 11. јун 284. године.

157. Ара од кречњака, 104 x 54 x 45 цм, 106 x 56 x 45 цм. Пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби.

J. Beszédés / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske*, 122–123, бр. 14 (*AE* 2003, 1421).

a)

*[Io(vi)] O(ptimo) M(aximo) | P. Ael(ius) V[al]er[is] | cum su[i]s
o]mn[ib(us)] | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

б)

*[Io(vi) O(ptimo) M(aximo) | T]eutano pro salute adqu[e] | incolumitate
dd(ominorum) nn(ostrorum) | M. Val(erii) Diocletiani P(ii) F(elicis) |⁵ in(victi)
Aug(usti), p(ontificis) m(aximi), tr(ibunicia) {etiani P(ii) F(elicis) | in(victi)
Aug(usti), p(ontificis) <m>(aximi), tr(ibunicia)} pot(estate) II, co(n)[s(ulis)]
| III <p>(atris) p(atriciae), proco(n)s(ulis), totiusque domus divin(a)e eorum |
finibus Eraviscorum Ael(ius) | Exuperatus eq(ues) R(omanus) et A[el(ius)] |¹⁰
Ulpianus Iivv(iri) col(oniae) Aq(uincensium) de|[d]icaverunt Maximo II e[t]
Aquilino co(n)s(ulibus) III idus Iunias.*

Датум: се у 11. јун 286. године.

Натпис помиње *fines Eraviscorum* крајем III века, што такође говори о касном постојању заједнице; уп. *fines Varvarinorum* (§ 2.1.2.2, бр. 12), *fines Maezei* (§ 2.1.2.4, бр. 52).

158. Ара од кречњака, 146 x 63 x 32 цм, три пута употребљена за натпис; прерађена за секундарну употребу. Пронађена у месту Белчке (Bölcske), у секундарној употреби.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 123–126, бр. 15; *AE* 2003, 1422.

a)

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | C(onservatori | --- | --- trib(unus) |⁵ mil(itum)?] l(eg(ionis) II A(utricis) P(iae) F(idelis) AVIII | [---|---]E[.]I[.] I[---]L | [---]IS [A]ug(usti) | [---]I[.] V |¹⁰ [---] I III [.]I [---|---] aram? fe)c[i] t [---] l(eg(---) | E[---] V[---] II[.] I | I[---] L III | I V[---] II[.] I | I[---] III | I V[---] I [---] O [---] | ---

Датум: 11. јун 287. године.

б)

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] | Teutano Iunoni | Reginae Minervae | [s]anctae ceterisque d[i]is deabusque immorta⁵lius [pro salute --- | ---
Датум: III век.

159. Вотивна стела од кречњака, 63 x 146 x 32 цм, натписно поље на постољу, без оквира, изнад, у рељефном пољу цветна декорација између волута у угловима. Натпис заузима читаву површину натписног поља. Датум: 11. јун 288. године.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 123–126, 15; *AE* 2003, 1422c.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] | Teutano Iunoni | Reginae Minervae | [s]anctae ceterisque d[i]is deabusque immorta⁵lius pro salute ad(que) incolumitate dd(ominorum) nn(ostorum) Dio(cletiani e<t> Maximiani | invictissimorum Augg(ustorum) | [t]otiusque domus divi|nae eorum et civitatis |¹⁰ Eraviscorum | P. Licinius Domitius et | M. Iul(ius) Marcellus duum|viri col(oniae) Aquinc(ensium) dedi|caverunt d(ie) III iduum Iun(iarum) |¹⁵ d(omino) n(ostro) Maximiano Aug(usto) II et | Ianuarii co(n)s(ulibu)s.

160. Натпис од кречњака, 131 x 55 x 38 цм. Палимпсест, први натпис се не види; слова су немарно урезана.

J. Beszédes / Zs. Mrav / E. Tóth, *Bölcske* 126–127, бр. 16; *AE* 2003, 1423.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] | Teutano Iunoni | Regina<e> Minervae | sancta<e> c<e>t<e>risque diis d<e>abusque imm⁵o<rt>alibus | pro salute adque in|colum<i>tate dd(ominorum) nn(ostorum) C. Aur(elii) Val(eriani)| Diocletian[i] et Aur(elii) Val(erii) Ma|ximian[i] P(iorum) | F(elicium)

invictorum | Aug(ustorum) totius<q>ue do[m]us di|vinæ eorum et civitatis Era¹⁰viscorum Aur(elius) Vale(n)s et Se(ptimius?) | Florus dd(uumviri) col(oniae) Aq(uincensium) dedica|verunt die III Idum Iuniar(um) | dd(ominis) [nn(ostris) Diocletiano ---] et M[axi]|mi[ano --- Aug(ustis)] co(n)s(ulibu)s.

Датује се у 11. јун 287. или 290. или 293. године.

161. Натпис од кречњака, 128 x 70 x 20 cm, из Интерцисе (Dunaújváros); натписно поље уоквирено рамом, поље са рељефом изгубљено, одбијен са доње стране.

AE 1910, 139; *AE* 1941, 15; *Intercisa* I 1954 бр. 45; *RIU* 1256.

Senio Comatonis f(ilius) nat(ione) | Era(viscus) h(ic) XXX in c(ivitate) Er(avischorum) in Aq(uinco) | e<t> Comatuia mater eius | sibi et f(ilio) viva t(itulum) p(osuit).

За име *Senio* в. Meid 2005, 205–206; *Comato*, *Comatuia* је келтско в. Meid 2005, 168–169; за дистрибуцију в. *OPEL* II 70.

162. Надгробна стела, 121 x 53 x 25 cm, без украса, одбијена са доње стране. Споменик је пронађен у секундарној употреби у Интерциси, Дунајварош (Dunaújváros); сада изгубљен.

Е. В. Vágó, *Alba Regia* 11, 1970, 125, бр. 453, таб. 59, 1; *AE* 1971, 346; *RIU* 1241.

Magnus | Equosonis | [E]rav(iscus) a(nnorum) XL | [---

Келтско име *Eqosonis*, изведено од *epos* < *ek'uos, чешће се јавља у варијанти *Epp-*: *Eposius*, *Eppius*, *Eppo* / *Ессо*, *Ерона*, уп. Holder 1446, 1455; Dellamare 2003, 165; Maid 2005, 270.

Датум: друга половина I или прва половина II века.

163. Надгробна стела од кречњака, 80 x 148 x 15 cm, натписно поље уоквирено профилисаним рамом, на средини споменика, изнад је рељефно поље у којем је приказан коњаник са копљем и округлим штитом. Пронађен у месту Дунајварош (Dunaújváros), *Intercisa*.

G. von Finály, *AA* 1913, 326; *AE* 1914, 100; G. Erdély / F. Fülep, у: L. Barkóczi, *Intercisa* 1, *Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Budapest 1954, 234, бр. 8; *AE* 1986, 599; *RIU* 1148.

Ad{i}namo Acu[.]ti fili(us) an(norum) XXXX h(ic) e(st) s(itus) | equ(es) oc(c)i(sus) in c(ivitate) E(ravischorum) d(e)ff(unctus) | Tibeurnus et Mo(n)tanus | fi(lii) devo(tissimi) pateri (!) suo t(itulum) p(osuerunt) m(emoriae).

За име *Adnamo* в. Meid 2005, 160. *Tibeurnus* в. *OPEL* IV 121 (наводи само једну потврду).

164. Надгробни споменик од кречњака, 214 x 80 x 24 цм, у рељефном пољу приказани су портрети покојника. Натпис је пронађен у месту Alsószentiván (*Annamatia*).

CIL III 3325; *RIU* 1484; M. Nagy, *Lapidarium* 2007, 40, бр. 27; Raybould / Sims-Williams 2007, 218, PAN 001.

Bato Trantonis f(i)lius | *Araviscus ann(or)um* L | *h(ic) s(itus) e(st) Firmus h(ic) s(itus) e(st)* | *Mogitmarus t(itulum) m(etoriae) p(osuit)*.

Појава имена *Bato* међу келтским становништвом може се приписати контакту између две доминантне етничке компоненте. Будући да је име *Bato* било толико фреквентно на широком простору Илирика и шире, а добро је посведочено у више именских области, не изненађује то што је његов носилац келтског порекла (Katičić 1964a, 20; Meid 2005, 294). Уп. Katičić 1964a, 28. Мајд (Meid 2005, 294) име *Tranto* сматра панонским. *Mogitmarus* је келтско, изведено елементом *maro-*. За елемент *Mogi-* уп. Katičić 1976, 182; Meid 2005, 111.

165. Надгробна стела од кречњака, 197 x 98 x 24,5 цм, натписно поље уоквирено рамом, рељефно поље са представом кочије; изнад, попрсје жене која носи вео, плашт и накит, смештено је у нишу између стубова; на врху је забат украшен розетом, с леве и десне стране представљени су делфини. Слова су умањена у последњем реду. *Tác* (*Gorsium*).

J. Fitz, *AAntHung* 24, 1972, 43–44, сл. 16; *AE* 1972 435; *RIU* 1548a.

Flavia Tattunis | *filia Usaiu Eravi|sca annor(um) LXXX* | *hic sita est* | *Q. Flavius Titucus matri ob pietatem posuit*.

Датум: II век.

За име *Tattu*: Meid 2005, 292; уп. § 2.1.3.10. *Usaiu* / *Usaia*: Meid 2005, 243–244. Вероватно од корена **ux-* „узвишен“, Dellamare 2003, 330. За *Titucus* уп. *ILLPRON* 105; *CIL* III 5080; *CIL* III 11646 (*Tituco*).

166. Стела од кречњака, горњи део споменика одбијен. Натписно поље уоквирено рамом, на горњој половини споменика. Пронађен у близини Карнунтума (*Göttlesbrunn*).

A. Betz, *Laureae Aquincenses* I/3, Budapest 1938; *AE* 1939, 260.

Anna Garv|onis f(ilia) an|n(or)um L *h(ic) s(ita) e(st) na|tione Aravi|sscam (!) † Curmisagius* | *co(n)iugi Turbo* | *Vercondarius* | *Adiaturix f(i) l(ii) ex* | *com(m)une (!) p(ecunia) fec(e)ru(nt)*.

1 *Ana*, *AE*; *An(n)a*, HD022974. *ANN* је у лигатури (према фотографији).

Anna је далматско-панонско име (Katičić 1976, 180), може бити и келтско (Meid 2005, 217). Име *Garvo* је келтско в. Meid 2005, 231 (уп. *AE* 2010, 1306 *Aquincum: Pana Garvonis f.*). Име *Curmisagius* је келтско, значило би

„љубитељ пива“: Dellamare 2003, 133, 256; Meid 2005, 152–153. *Vercondarius* в. Meid 2005, 170, 178–179; **uer-* (Ellis Evans 1967, 183; Delamarre 2003, 314). За име *Adiaturix*: Meid 2005, 73–76. уп. *Adianto*, *Adiaturmaru*.

167. Фрагмент од кречњака, 47 x 21 x 31 цм, одбијен са свих страна. Сачувана су три реда натписа. Пронађен у Аквинкуму.

CIL III 10608; Mócsy 1959, 264, бр. 238/5.

--- miles | leg(ionis)] II Ad(iutricis) militibus | [leg(ionis)] eiusdem C. Iul[... | ...] Eraviscus C[---

168. Натпис из места *Cirpi* (Dunabogdány) северно од Аквинкума (територија Ерависка⁸⁷³).

CIL III 13389; *RIU* 838.

Teutio Verco[m]|bogionis | f(ilius) | magist(er) | struct[o]|rum | Aravisco (!) | h(ic) s(itus) e(st).

Име *Teutio* изведено из иевр. **teut-/tout-/tut-* (лат. *populus*), *IEW*, 1080–85; J. Untermann, *Worterbuch des Oskisch-Umbrischen*, Heidelberg 2000, 779–783; De Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden 2008, 618–619; Holder II 2021–2024; Ellis Evans 1967, 267–9; Meid 2005, 297–298; Delamarre 2003, 305; **tuto-* Meid 2005, 293–294; уп. теоним *Teutanus* и *Tutula Breuci f. Azala* (бр. 115); Katičić 1964, 16. *Vercombogio* је келтско име в. Meid 2005, 170. 178.

Датује се између 101. и 150. године.

169. Натпис пронађен у Карнунтуму.

CIL III 6485 = 11104; Mócsy 1959, 239, бр. 155/3.

Necca [---] | eq(ues) ala[e Tu]|ngro[rum tu]|rma Vi[---]| civis E[raviscus].

Necca в. *OPEL* III 97 не наводи ову инстанцу, цитира само *Neco* (*CIL* II 5718), у Шпанији.

170. Војничка диплома од 5. априла 71. године додељена *Velageno Covionis f. Eravisco*.

RMD 205; *AE* 2002, 1771; *AE* 2004, 89.

Imp(erator) Caesar Vespasianus Augustus | pont(ifex) max(imus) trib(unicia) potest(ate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) co(nsul) III | design(atu)s IIII | nauarchis et trierarchis et remigibus | qui militaverunt in classe Ravennate | sub Sex. Lucilio Basso et ante emerita sti(pendia) quod se in expeditione belli for|titer industrieque gesserant exaucto|rati sunt et deducti in

⁸⁷³ Mócsy 1959, 54.

Pannoniam quo|rum nomina subscripta sunt ipsis li|beris posterisque eorum civitatem de|dit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas i(i)s | data aut siqui caelibes essent cum iis | quas postea duxissent dumtaxat sin|gul(i) singulas Nonis April(ibus) | Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano Cn. Pedio Casco | co(n)s(ulibus) | (centurioni) Velageno Covionis f(ilio) Eravisco | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in Capitolio | in podio arae gentis Iuliae parte si|nist(er)iore extri(n)secus || T. Flavi Sereni princ(ipis) Iasio(rum) | Licconis Davi f(ili) princ(ipis) Breucor(um) | Caledonis Sammonis f(ili) princ(ipis) Boior(um) | Cobromari Tosiae f(ili) princ(ipis) Boioru<m> | Breuci Istickani f(ili) princ(ipis) Antizit(ium) | C. Valeria(ni) Nigri mil(itis) coh(ortis) XIII urb(anae) | L. Licini Aquilae Net(---) cur(atoris?) || Imp(erator) Caesar Vespasianus Augustus | pont(ifex) max(imus) trib(unicia) potest(ate) II imp(erator) VI p(ater) p(atriciae) | co(nsul) III design(atus) IIII | nauarchis et trierarchis et remigibus | qui militaverunt in classe Ravennate | sub Sex. Lucilio Basso et ante emerita | stipendia quod se in expeditione belli | fortiter industrieque gesserant ex|auctorati sunt et deducti in Panno|niam quorum nomina subscripta | sunt ipsis liberis posterisque eo|rum civitatem dedit et conubium cum || uxoribus quas tunc habuissent cum | est civitas iis data aut siqui caelibes | esse(n)t cum iis quas postea duxissent | dumtaxat singuli singulas | Nonis April(ibus) | Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano Cn. Pedio Casco co(n)s(ulibus) | (centurioni) Velageno Covionis f(ilio) Eravisco | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae in Capitolio | in podio arae gentis Iuliae parte sinisteri|ore extri(n)sec(us).

Како диплома представља документ од прворазредног значаја за више илиричких перегриних заједница, о њој смо говорили на више места (§ 2.2.1.3; § 2.2.1.4; § 2.2.1.6, уп. § 2.2.2.1). У питању је специјална додела *ante emerita stipendia* (пре часног отпуста). Датум дипломе је исти као у дипломи бр. 57, чији је реципијент *Plator Veneti* из племена Мезеја (§ 2.1.2.4). Дипломе бр. 68, 97, 98 додељене су након грађанског рата. Што се тиче сведока, *testis 7: <v=N>et(eranorum?)* С. Душанић је предложио корекцију читања *NET = NED* сматрајући да је у питању куратор Нединума. За име *Velagenus* в. Meid 2005, 126.

171. Војничка диплома од 1. септембра 114. године, додељена *Advesioni Matici f. Erav(isco)*. Пронађена је на територији Ерависка, у месту Tárnok. AE 1994, 1480; AE 2002, 1728; RMD 152 + 228 = RMD 345.

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Tra[ianus Op]|timus Aug(ustus) Germ(anicus) Dacic(us) pontif(ex) max(imus) tr[ib(unicia) po]|test(ate) XVIII imp(erator) VII co(n)s(ul) VI [p(ater) p(atriciae) e]|quitibus et peditibus qui militaveru[nt in alis] | duabus et cohortibus sex qu[a]e appel[lantur | I Fl(avia) Ga]etulorum et Fronto[niana et I Alp(inorum) | et I Mont]anorum et I Alpinor(um) et I [Lusitanor(um) et II Aug(usta) | Nervi]a Pacensis (milliaria)

Britton(um) et [su]nt in Pannonia inferior[e sub P. Afranio] | Flaviano item ala I Flavia A[ug(usta) Brit(annica) (milliaria) c(ivium) R(omanorum)] | missa in expeditionem quini[s et vicenis pluri]busve stipendi(i)s emeritis dimi[ssis honesta mis]sione quor(um) nomina subscr[ipta sunt ipsis] | liberis posterisq(ue) eorum civitate[m dedit et] | conubium cum uxoribus quas tu[nc habu]issent cum est civita[s i]is data aut s[i qui caeli]bes essent cum iis [quas] postea duxi[ssent dum]taxat singuli [singul]as K(alendis) Se[pt(embribus)] | L. Lol[liano Av]ito | L. M[essio Ru]stico c(o)n(s)ulibus) | alae F[ronton(ianae)] cui prae[fuit] | L. Calpu[rnius] Honora[tus] | e[x grega]le | Advesioni M[at(ici) f(ilio) Era]v(isco) | et Suttae Touconis fil(iae) uxori eius [Erav(iscae)] | descriptum et [recog]nitum ex tabu[la aenea] | quae fixa est R[omae i]n muro [post tem]plum [divi Aug(usti) ad] Mine[rvam] || Ti. Claudi Iusti | M. Maeci Eupator[is] | L. P[ulli Verecundi] | [Q. Apidi Thalli] | C. Iuli Parati | Ti. Iuli Urbani | [P.] Ca[uli Vitalis] || Imp(erator) Ca[esar divi] Nervae f(ilius) Nerva Trai(anus) Opt(imus) | Aug(ustus) [Germ(anicus)] Dac(icus) pon(tifex) max(imus) tri(bunicia) pot(estate) XVIII | imp(erator) VII co(n)s(ul) VI p(ater) p(atriciae) | equit(ibus) et ped(itibus) qui militaverunt in al(is) duab(us) e[st coh(ortibus)] sex quae ap(pellantur) | I Fl(avia) Gaet(ulorum) et Fro(ntoniana) et I Alp(inorum) et I Mo[nt(anorum) et I Al]p(inorum) et I L[us(itanorum)] | et II A[u]g(usta) Ner(via) Pac(ensis) (milliaria) Brit(tonum) et [sunt in] | Pann(onia) infer(iore) sub P. Afran[io Fl]aviano i[tem] | ala I Fl(avia) A[ug(usta) Br(i)t(annica) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) miss(a) in expeditio]nem quin(is) | et vic(enis) p[uribus(ve) stip(endii)s emer(itis) d]im(issis) hon(esta) miss(ione) quor(um) | [nom(ina) subscr(ipta) sunt ipsis] lib(eris) post(erisque) eor(um) c[iv(itatem) ded(it) et] | con(ubium) cum ux(oribus) quas tunc habuissent cum est civ(itas)] || [iis data au]t si q(ui) cae[libes] ess(ent) cum i(i)s [quas] | post(ea) duxiss(ent) dumt[axat s]ing(uli) singula[s] | K(alendis) Se[pt(embribus)] | L. Lolliano [Avi]to co(n)s(ulibus) | L. Messio Rustico | alae Fronton(ianae) cui praefuit | L. [C]alpurnius Honoratus | [e]x gregale | [Adv]esioni Matici f(ilio) Erav(isco) | [et Sut]tae Touconis fil(iae) ux(ori) ei(us) Erav(iscae) | des(criptum) et rec(ognitum) ex tab(ula) aen(ea) quae [f]ixa est Romae | [---

Име *Maticus* је од *Mat(t)-*, Meid 2005, 234–235.

172. Војничка диплома од 12. новембра 119. године, додељена *Demuncio Avesso*[--- f. *Er*]avisc(o).

AE 2001, 2150; AE 2003, 2047; AE 2005, 1703; RMD 351.

Imp(erator) Cae[sar divi Traiani Parthici f(ilius) divi] | Nervae [nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus)] | pont(ifex) m[ax(imus) trib(unicia) pot(estate) III co(n)s(ul) III] | equitib(us) [et pedit(ibus) qui milit(averunt)] | in ala un[a et cohort(ibus) sex quae appellantur] | Hispanor(um) [et --- et I Alpi]nor(um) et I Br[ittannica] (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et II Britton(um) c(ivium) R(omanorum)] | p(ia) f(idelis) et V Ga[llor(um) et VIII Raetor(um) quae sunt

in | *Dacia su[periore sub Sex.? Iulio? Severo? quinis et]* | *vicenis [pluribus(ve) stipendi(i)s emerit(is) di]|missis h[onesta missione quorum nom(ina)] | subscrip[ta su]nt ip[s]is liberis p[os]terisq[ue] eo[rum] [civitate]m dedit et conubium cum uxor[ibus] quas tun]c habuissent cum est civitas | [iis dat]a aut si qui caelibes essent cum iis quas | [postea] duxissent dumtaxat singuli singulas | a[nte] d[ie]m p[ro] idie Idus Nove[m]b[ri]s | [C. Here]nnio Capella L. Coelio Rufo co(n)s[ul]ibus | [co]h[ort]is VIII Raetorum cui prae[est] | L. Avianus [---]ratu[s] | ex ped[ite] | Demuncio Avesso[---] filio Er]avisc(o) | et Primo filio eius et Su[---] filio eius | et Potenti filio eiu[s] et --- filio?) eius | et Comatum[arae? filiae] eius | descriptum et re[cognitum ex tabula] aenea | quae fixa est R[oman]ae post tem[plum] | divi [Aug(usti) ad Minervam] || Imp[er]ator Caesar divi Traiani Parthici filius divi Nerae nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus) pontif(ex) maxim(us) trib[un]ic[ia] potest[ate] III co(n)s[ul] III [equi]t[us] et [ped]it[us] [qui] militaverunt in ala una [et cohortib(us) sex quae appell]antur Hispanor(um) et [--- et] I Alpinor(um) et I Brittan[nica] c(ivium) Romanorum et I Brit[on]um c(ivium) Romanorum p[ro]p[ri]a f[ide]lis et V Gall[orum] et VIII Raetorum c(ivium) Romanorum quae sun]t in Dacia supe[ri]ore sub Sex.? Iulio? Severo? quinis et vice[n]is pluribus(ve) stipendi(i)s emerit(is) di[missis] honesta missione quoru[m] nom(ina) su[bscripta] sunt ipsis l]iberis posterisque eo[rum] civitatem] dedit et conub(ium) cum [uxoribus].*

173. = бр. 175.

... *Iubnae Bellagenti filiae uxori eius Eravis(cae)*...

Патронимик *Bellagentus* је келтско име, в. Katičić 1966, 148; Katičić 1976, 182; Meid 2005, 130–131; Falileyev 2007, 54.

Датум: 10. август 123. године.

174. Војничка диплома од 10. августа 123. године, додељена *Tullioni Vegeti filio Tungr(o)*, њоме су грађанско право добили *Maiaconia Aeconis fil(ia)* ... *Erav(isca)* и њихова деца.

W. Eck / A. Pangerl, *ZPE* 176, 2011, 234–242.

Imp[er]ator Caesar divi Traiani Parthici filius divi | Nerae nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus) | pontif(ex) maxim(us) trib[un]ic[ia] potest[ate] VII co(n)s[ul] III proco(n)s[ul] | peditib(us) et equitib(us) qui militaverunt in coh[ort]ibus | quinque quae appellant(ur) I Flavia Hispan(orum) (milliaria) | et I Batavor(um) (milliaria) et I Aelia Gaesator(um) et II | Aug(usta) Britton(um) (milliaria) et I Hispan(orum) quae sunt in Dacia Po[ro]lis(s)ensi sub Livio Grato quinis et vicenis | pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimiss(is) honesta missione quorum nomina subscripta | sunt ipsis liberis posterisque eorum civita]tem dedit et conubium cum uxoribus quas | tunc habuissent cum est civitas i(i)s data aut | si qui caelibes essent cum i(i)s quas postea | duxissent dumtaxat singuli

singulas | a(nte) d(iem) III Idus Aug(ustas) | T. Salvio Rufino Minicio Opimiano | Cn. Sentio Aburiano co(n)s(ulibus) | [co]h(ortis) I Hispanor(um) cui prae(e)st | M. Domitius Iustinus | ex equite | Tullioni Vegeti f(ilio) Tungr(o) | et Ammaionae Aeconis fil(iae) uxor(i) eius Erav(iscae) | et Feroci f(ilio) eius et Viatori f(ilio) eius et Verno f(ilio) eius | descript(um) et recognit(um) ex tabula aenea quae | fixa est Romae in muro post templ(um) | divi Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caesar divi Traiani Pa[rt]hici f(ilius) divi | Nervae nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus) | pontif(ex) maxim(us) trib(unicia) potest(ate) VII co(n)s(ul) III proco(n)s(ul) | peditib(us) et equitib(us) qui militaver(unt) in | coh(ortibus) V quae appellantur I Flavia | Hispan(orum) (milliaria) et I Batavorum (milliaria) et I Aelia | Gaesatorum et II Aug(usta) Brittonum (milliaria) et | I Hispanor(um) quae sunt in Dacia Poroli[s(s)ensi sub Livio Grato quin(is) et vice<ni>s | pluribusve stipendi(i)s emeritis dimis[sis] honesta missione quorum nomi[na] subscripta sunt ipsis liberis | posterisque eorum civitatem dedit | et conubium cum uxoribus quas tunc | habuissent cum est civitas iis data | aut si qui caelibes essent cum iis quas | postea duxissent dumtaxat sin[guli] singulas a(nte) d(iem) IV Idus {V} Aug(ustas) | [T. S]alvio Rufi no Minicio Opimiano | [Cn. S]entio Aburiano co(n)s(ulibus) | [c]oh[or]r(tis) I Hispanor(um) cui prae(e)st | M. Domitius Iustinus | ex equite | Tullioni Vegeti f(ilio) Tungr(o) | et Maiaconiae Aeconis fil(iae) uxor(i) eius Erav(iscae) | et Feroci f(ilio) eius et Viatori f(ilio) eius et Verno f(ilio) eius || Ti. Iuli Urbani | P. Cauli Vitalis | A. Fulvi Iusti | [P.] Atti Severi | [Ti. Iul]i Felicis | P. Atini Flori | L. Pulli Daphni.

Реципијент војничке дипломе пореклом је из *civitas Tungrorum*. Ожењен женом из племена Ерависка *Ammaiona Aeconis f.* Име *Ammaiona* < **amma-* („мајка“) в. Meid 2005, 252. На унутрашњој страни име се јавља у облику *Maiaconiae* (*Maia-* < *magiā*). Није јасно који облик треба усвојити. Име *Aeco*: *HER* 1, 80; према Еку и: *RIU* 292. Деца носе римска имена. За датум уп. бр. 175.

175. Војничка диплома од 10. августа 123. године додељена *Glavo Navati f(ilio) Sirm(io)*. Жена реципијента пореклом је из заједнице Ерависка. Пронађена је 1971. године, у месту Герла, Румунија.

AE 1973, 459; *IDR* I 7; *AE* 1977, 703; *RMD* 21; *ILD* 5.

Imp(erator) Caesa[r] divi Traiani Parthici f(ilius) divi | [Nervae nep]os Traianus Hadrianus Aug(ustus) pon[tif(ex) max(imus) t]ribunic(ia) potestat(e) VII co(n)s(ul) III proco(n)s(ul) | [equit(ibus) et pe]d(itibus) qui mi(li)t(averunt) in al(is) duab(us) et coh(orte?) | [una(?) qua]e appell(antur) II Pannon(iorum) et I Brit[ton]um(?) c(ivium) R(omanorum) e]t I Britann(ica) quae sunt in | [Dacia Po]rolis(s)ensi sub Livio Grapo | [proc(uratore?) et ala] Britann(orum) c(ivium) R(omanorum) quae est | in Pannon(ia) inferiore quin(is) et vicen(is) | pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimis[sis] honesta missione per Marcium | Turbonem quor(um) nomina subscripta | sunt ipsis liberis posterisq(ue) eorum ci[vitatem]

dedit et conubium cum uxo|rib(us) quas tunc habuissent cum est | civit(as) iis data aut si qui caelibes essent | cum iis quas postea duxissent dumtaxat | singuli singulas a(n)te d(iem) III Id(us) Aug(ustas) T. Salvio Ru|fino Minicio Opimiano Cn. Sentio Aburiano co(n)s(ulibus) | alae Brit(t)on(um) c(ivium) R(omanorum) cui praefuit | M. Minicius Marcellinus | ex gregale | Glavo Navati f(ilio) Sirm(io) | et Iubenae Bellagenti fil(iae) uxori eius Eravis(cae) | descriptum et recognitum ex tabula ae|nea quae fixa est Romae in muro post tem|plum divi Aug(usti) ad Minervam.

Glavius уп. *Glavus* из натписа бр. 72, код Доклеата, и у *ILJug* 111; Мајер име сматра „илирским“ (Mayer 1957, 151), тако и Falileyev 2007, 54. *Navatus* се третира као келтско име (Falileyev 2007, 112), уп. *Navo*, *Navina* у Далмацији (Alföldy 1969, 221). Посведочено је у натпису из Албурнуса (AE 2003, 1504); *Nevato Implai*, са далматско-панонским именима *Dasas Verzo(nis)*. За читање *Sirm(iensi)* в. Dušanić 1977a, 182 (§ 2.2.1.13); уп. Уп. W. Eck / A. Pangerl, ZPE 175, 2010, 247–257 = AE 2010, 1857: *M. Ulpio Gravi f(ilio) Batoni Sirmien(si)*.

176. Војничка диплома од 20. августа 127. године, додељена *Veladato Dialonis f. Eravisc(o)*.

AE 1997, 1780; RMD 241.

Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi Nerv(ae) | nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus) pontif(ex) max(imus) | trib(unicia) potest(ate) XI co(n)s(ul) III | equit(ibus) et pedit(ibus) qui militaver(unt) in alis V et coh(ortibus) X | quae appell(antur) I Pann(oniorum) et Gall(orum) et Gall(orum) Aetorig(iana) et I | Vesp(asiana) Dardan(orum) et I Fla(via) Gaetul(orum) et II Hisp(anorum) Arav(acorum) et I | Lusitan(orum) et I Flav(ia) Numidar(um) et I Thrac(um) Syriac(a) et I | Germ(anorum) et I Bracar(augustan)or(um) et I Lepid(iana) et II Flav(ia) Britt(onum) et II | Lucens(ium) et II Chalcid(enorum) et II Mattiac(orum) et sunt in Moes(ia) | infer(iore) sub Bruttio Praesente quin(is) et vican(is) item | classic(is) senis et vican(is) plurib(us)ve stipend(iis) emerit(is) | dimissis honest(a) mission(e) quor(um) nomin(a) subscript(a) | sunt ipsis liberis posterisq(ue) eorum civit(atem) dedit | et conub(ium) cum uxorb(us) quas tunc habuissent cum | est civitas iis data aut si qui caelib(es) essent | cum iis quas postea duxissent dumtaxat sin|guli singulas a(n)te d(iem) XIII K(alendas) Sept(embres) | Q. Tineio Rufo M. Licinio Celere Nepote co(n)s(ulibus) | alae I Flaviae Gaetulo(um) cui prae(st) | M. Ulpius Attianus | ex gregale | Veladato Dialonis f(ilio) Eravisc(o) | et Iuliae Titi fil(iae) uxori eius Eravisc(ae) | et Fortunato f(ilio) eius et Atrecto f(ilio) eius | et Ianuario f(ilio) eius et Magno f(ilio) eius et Ianuariae fil(iae) eius | descriptum et recognitum ex tabula aenea | quae fixa est Romae in muro post templum | divi Aug(usti) ad Minervam || Ti. Iuli Vibiani | L. Vibi Vibiani | L. Pulli Daphni | Q. Lolli Festi | C. Vettieni Hermetis | Q. Orfi Parati | Ti. Claudi Menandri.

За име *Veladatus*: Meid 2005, 140–141; за *Dialo* уп. RIU 1414.

177. Војничка диплома од 19. маја 135. године, додељена *Atresso Ressimari f. Erav(isco)*.

AE 1999, 1352; RMD 251.

Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(i)lius divi Nervae | nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus) pontif(ex) max(imus) | trib(unicia) pot(estate) XIX co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | equitib(us) et pedit(ibus) qui militav(erunt) in alis V et coh(ortibus) XIII quae | appell(antur) I Thr(acum) vet(erana) et I Fl(avia) Aug(usta) Brit(annica) (milliaria) et I c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Itu(raerorum) | pr(aetoria) c(ivium) R(omanorum) et I <T>hr(acum) c(ivium) R(omanorum) et I Alp(inorum) et I Nor(icorum) et I Lusit(anorum) | et I Mont(anorum) et I Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) et I Britt(onum) (milliaria) et II Ast(urum) et Call(aecorum) | et II Aug(usta) Thr(acum) et III Batav(orum) (milliaria) et III et VII Lusitan(orum) | et sunt in Pannon(ia) infer(iore) sub Nonio Muciano | quin(is) et vican(is) item classic(is) senis et vican(is) | pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimiss(is) honest(a) | miss(ione) quor(um) nomin(a) subscripta sunt ips(is) liber(is) | posterisq(ue) eorum civitat(em) dedit et conub(ium) cum | uxori(us) quas tunc habuiss(ent) cum est civit(as) iis | data aut siqui caelib(es) essent cum iis quas | postea duxiss(ent) dumtaxat singuli singulas a(n)te d(iem) XIII K(alendas) Iun(ias) | M. Aemilio Papo L. Burbuleio Ligariano co(n)s(ulibus) | alae I Aug(ustae) Brit(annicae) (milliariae) cui prae(este) | Q. Porcius Potitus Cadurc(us) | ex gregale | Atresso Ressimari f(ilio) Erav(isco) | descript(um) et recogn(itum) ex tabula aenea quae | fixa est Rom(ae) in muro post templ(um) divi | Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caes(ar) divi Traiani Parth(ici) f(i)lius divi Nerv(ae) | nep(os) Trai(anus) Hadrianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) | trib(unicia) pot(estate) XIX co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | equ(itibus) et ped(itibus) qui mil(itaverunt) in al(is) V et coh(ortibus) XIII qu(ae) app(ellantur) I | Thr(acum) vet(erana) et I Fl(avia) Aug(usta) Br(itannica) (milliaria) et I c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Itu(raerorum) | pr(aetoria) c(ivium) R(omanorum) et I Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) et I Alp(inorum) et I Nor(icorum) et I Lus(itanorum) et I | Mont(anorum) et I Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) et I Britt(onum) (milliaria) et II Ast(urum) et Call(aecorum) et II | Aug(usta) Thr(acum) et III Bat(avorum) (milliaria) et III Lus(itanorum) et VII Lus(itanorum) et sun(t) | in Pan(nonia) infer(iore) sub Nonio Muciano quin(is) | et vic(enis) item cl(assicis) sen(is) et vic(enis) pl(uribusve) stip(endiis) em(eritis) dim(issis) | hon(esta) miss(ione) quor(um) nom(in)a subscr(ipta) sunt ips(is) lib(eris) | post(erisque) eor(um) civ(itatem) ded(it) con(ubium) cum uxori(ibus) quas t(unc) | hab(uissent) cum est civ(itas) i(i)s data aut siq(ui) cael(ibes) ess(ent) cum | i(i)s quas pos(tea) du[x(issent)] dumtax(at) sing(uli) sing(ulas) || XIII K(alendas) Iun(ias) | Pa<p>o Ligariano co(n)s(ulibus) | alae I Aug(ustae) Brit(annicae)

(milliariae) cui prae(e)st | Q. Porcius Potitus Cadurc(us) | ex gregale | Atresso Ressimari f(ilio) Erav(isco) || M. Sentili Iasi | T. Flavi Romuli | M. Atei Mopsi | T. Flavi Lauri | Q. Lolli Festi | Ti. Iuli Felicis | L. Equiti Phoerionis.

Atresssus, Adtresus в. Meid 2005, 161; име је добро посведочено у Панонији и Норику. Ellis Evans 1967, 128–31, 142; Delamarre 2003, 33; Matasović 2009, 24. За име Ressimarus в. Meid 2005, 114–116; *ressi- < *ret-ti-; Ellis Evans 1967, 249; Delamarre 2003, 33; Matasović 2009, 258.

178. Војничка диплома од 7. августа 143. године, додељена *Anchario Verbaci f. Secundo Eravis(co)*.

AE 1999, 1353; RMD 266.

Imp(erator) Caesar divi Hadriani f(ilius) divi Traia|ni Parth(ici) nepos divi Nervae p<r>onepos | T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) | Pius pon(tifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) VI imp(erator) II co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis V et coh(ortibus) XIII | quae appel(lantur) I Fl(avia) Aug(usta) Brit(annica) (milliaria) et I Thr(acum) veter(ana) | et I c(ivium) R(omanorum) et I praet(oria) c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Itur(aeorum) et I Alpin(orum) | et I Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) et I Noric(orum) et I Lusit(anorum) et I Mont(anorum) et | I Camp(anorum) et I Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) et I Alpin(orum) pedit(ata) et II Astu(rum) | et II Aug(usta) Thr(acum) et III Batav(orum) (milliaria) et III Lusit(anorum) et VII | Breucor(um) et sunt in Pannon(ia) infer(iore) sub Pon|tio Laeliano quin(is) et vicen(is) item classic(is) | senis et vicen(is) | plurib(us)ve stip(endii)s emer(itis) dimis(sis) | honest(a) miss(ione) quor(um) nomin(a) subscrip(ta) sunt | civitat(em) Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) item | fili(i)s classic(orum) dedit et conub(ium) cum uxorb(us) | quas tunc habuiss(ent) cum est civit(as) iis data | aut cum i(i)s quas postea duxiss(ent) dumtax(at) | singulis a(nte) d(iem) VII Id(us) Aug(ustas) | Q. Iunio Calamo M. Valerio Iuniano co(n)s(ulibus) | coh(ortis) I Alpinor(um) equit(atae) cui prae(e)st | M. Verrius Geminus | ex peditate | Anchario Verbaci f(ilio) Secundo Eravis(co) | et Victorinae Nigri fil(iae) uxori Vetusal(i)n(e)nsi | descrip(tum) et recogn(itum) ex tabula aerea quae | fixa est Rom(ae) in muro post templ(um) divi | Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Part(hici) | nepos T. Ael(ius) Hadrianus Antoninus Aug(ustus) | Pius pon(tifex) max(imus) tri(bunicia) pot(estate) VI imp(erator) II co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) | eq(uitibus) et ped(itibus) qui milit(averunt) in alis V et coh(ortibus) XIII | et sunt in Pann(onia) infer(iore) sub Pontio | Laeliano XXV ite(m) class(icis) XXVI plur(ibus)ve stip(endii)s | emer(itis) dimiss(is) hon(esta) miss(ione) quor(um) nomin(a) | subscrip(ta) sunt civit(atem) Roman(am) qui eoru(m) | non hab(erent) ite(m) fili(i)s class(icorum) dedit et con(u)b(ium) | cum uxorb(us) q(uas) t(unc) hab(uissent) cum est civ(itas) iis dat(a) | aut cum i(i)s quas post(ea) duxis(sent) dumtax(at) | singul(is) || A(nte) d(iem) VII

Id(us) Aug(ustas) | Calamo et Iuniano co(n)s(ulibus) | coh(ortis) I Alpin(orum) eq(uitatae) cui prae(e)st | M. Verrius Geminus | ex pedite | Anchario Verbaci f(ilio) Secundo Eravis(co) | et Victorinae Nigri fil(iae) ux(ori) Ve<t>usali(n) ens(i) || P. Atti Severi | L. Pulli Daphni | P. Atti Festi | M. Tetti Proculi | M. Sentili Iasi | Ti. Iuli Felicis | C. Iuli Silvani.

Origo жене је *Vetusalina*. Статус овог места није познат, али по свему судећи није припадало перегериној заједници. *Verbacius* (RIU 1343) *Verbugia* (CIL III 10944), у Норику *Verbicius/-a*, ILLPRON 1003, 1007, уп. Meid 2005, 139 179, 181.

179. Војничка диплома од 9. октобра 148. године, додељена *Reidomaro Siuppi f. Eravisc(o)*.

CIL XVI 179; AE 1944, 102; AE 1947, стр. 16, нап. 30.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani | Parthic(i) nep(os) divi Nervae pronep(os) T. Aeli|us Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) | max(imus) trib(unicia) pot(estate) XI imp(erator) II co(n)s(ul) III p(ater) p(atriae) | equitib(us) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis V et coh(ortibus) XIII | quae appel(lantur) I Flav(ia) Britan(nica) (miliaria) et I Thr(acum) vet(erana) sag(ittaria) | et I Britton(um) c(ivium) R(omanorum) et I praet(oria) c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Itur(aeorum) et | III Batav(orum) (miliaria) vex(illatio) et I Alpin(orum) equit(ata) et I Thr(acum) Germ(anica) | et I Alpin(orum) peditata et I Noric(orum) et III Lusit(anorum) et II | Nervior(um) et Callaec(orum) et VII Breucor(um) et I Lusit(anorum) | et II Aug(usta) Thr(acum) et I Montan(orum) et I Campan(orum) vol(untariorum) | c(ivium) R(omanorum) et I Thrac(um) c(ivium) R(omanorum) et sunt in <P>annon(ia) in|fer(iore) sub Cominio Secundo quinis et vi|cen(is) plurib(us)ve item classic(is) sex et viginti | stipend(iis) emer(itis) dimis(sis) honest(a) miss(ione) quor(um) | nomin(a) subscript(a) sunt civit(atem) Roma(nam) | qui eor(um) non haber(ent) dedit et conub(ium) cum | uxor(ibus) quas tunc habuis(sent) cum est civitas dat(a) | aut cum is quas postea duxis(sent) dumtaxat singulis a(n)te d(iem) VII Id(us) Oct(obres) | C. Fabio Agrippino | M. Antonio Zenone co(n)s(ulibus) | alae I Flav(iae) Britan(nicae) (miliariae) cui prae(e)st | M. Licinius Victor Savar(ia) | ex gregale | Reidomaro Siuppi f(ilio) Eravisc(o) | descript(um) et recognit(um) ex tabula aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani | Parth(ici) n(e)pos div(i) Nervae pron(e)pos T. Aelius | Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius p(ontifex) m(aximus) | tr(ibunicia) pot(estate) XI imp(erator) II co(n)s(ul) III p(ater) p(atriae) | eq(uitibus) et ped(itibus) q(ui) m(ilitaverunt) in al(is) V et coh(ortibus) XIII et sunt | in Pann(onia) infer(iore) sub Cominio Secundo | XXV pl(uribus)ve item clas(sicis) XXVI st(ependiis) em(eritis) dim(issis) hon(esta) | mis(sione) quor(um) nom(ina) subscr(ipta) sunt civ(itatem) Rom(anam) | qui eor(um) non hab(erent) item filis class(icis) ded(it)

| *et con(ubium) cum ux(oribus) quas tunc hab(uissent) cum est | civ(itas) dat(a) aut cum is quas post(ea) dux(issent) | d(um)t(axat) sing(ulis) || a(nte) d(iem) VII Id(us) Oct(obres) | Agrippino et Zenone co(n)s(ulibus) | alae I Flav(iae) Brittan(nicae) (miliariae) cui prae(e)st | M. Licinius Victor Savar(ia) | ex gregale | Reidomaro Siuppi f(ilio) Eravisco || L. Pulli Daphni | M. Servili Getae | L. Pulli Chresimi | M. Ulpi Blasti | Ti. Iuli Felicis | C. Iuli Silvani | P. Ocili Prisci.*

За име *Reidomarus* в. Meid 2005, 114. За име *Siuppus* в. Meid 2005, 288. Имена на *Siu-* су келтска (за скупину уп. Holder II 1590), међутим, због елемента *-pp-* могло би бити и панонско, в. Meid 2005, 300 (уп. Grbić 2013). Додуше, панонски елементи присутни су у ономастици Ерависка.

180. Војничка диплома од 27. децембра 151/160. године, додељена *Ulpio Bitumari f. Biausconi Eravisc(o)*.

CIL XVI 112; AE 1983, 787.

--- | *XXV plu]rib(us)ve stip(endiis) em[er(itis) dim(issis) ho]]nest(a) miss(ione) quor(um) nom(ina) subscript(a) | sunt civit(atem) Roman(am) qui eor(um) non | haber(ent) ded(it) et conub(ium) cum uxorb(us) | quas tunc habuis(sent) cum est civit(as) is | dat(a) aut cum is quas post(ea) duxis(sent) du]mtaxat singulis a(nte) d(iem) VI K(alendas) Ian(uarias) | Q. Pomponio Musa L. Cassio Iuvenale co(n)s(ulibus) | coh(ortis) I Alpinor(um) equit(atae) cui prae(e)st | Titius Modestus | ex equite | Ulpio Bitumari f(ilio) Biausconi Eravisc(o) | descript(um) et recognit(um) ex tabu(la) aer(ea) | quae fixa est Rom(ae) in mur(o) post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || [Imp(erator) Caes(ar) divi Hadria]ni f(ilius) divi Traiani | [Par(thici) nep(os) divi Nervae p]ronep(os) T. Aelius Ha[[drianus Antoninu]s Aug(ustus) Pius pont(iffex) | [max(imus) trib(unicia) pot(estate) XXII i]mp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriciae) | [equitibus et ped]it(ibus) q(ui) n(ilitaverunt) (!) in al(is) V quae app(ellantur) | [I Fl(avia) Britan(nica) (miliaria) c(ivium) R(omanorum) et] I Thr(acum) vet(erana) sagit(tariorum) et I Aug(usta) | [Itur(aeorum) sagit(tariorum) et I c(ivium) R(omanorum) et] I Brit(tonum) c(ivium) R(omanorum) et coh(ortibus) XIII | [I Nor(icorum) et III Lusit(anorum) et] II Ast(urum) et Call(aeorum) et VII | [Breuc(orum) et II Aug(usta) Thr(acum) et] I Lusit(anorum) et I Mont(anorum) et I | [Camp(anorum) vol(untariorum) c(ivium) R(omanorum) et I Thr(acum) c(ivium)] Ro(manorum) et I Alp(inorum) equat(ata) (!) et | [III Batavor(um) et I Th]r(acum) Germ(anica) et I Alp(inorum) ped(itata) | [et sunt in Pann(onia) inf(eriore) s]ub Geminn(io) (!) <C>apellia[no leg(ato) XXV plurib(us)ve sti]p(endiis) emer(itis) dim(issis) hon(esta) mis(sione) | [quor(um) nomin(a) subscri]p(ta) sunt civi(tatem) Rom(anam) | [---*

За име *Bitumarus* в. Meid 2005, 98. Име *Biausco* јавља се само овде; уп. *Ausco*: *CIL III 5265; Katičić 1966, 150.*

181. Војничка диплома од 2. фебруара 157. године, додељена *Monno Tessimari f. Erav(isco)*. Нађена у *Lussonium*-у (*Dunakömlöd*), у згради удаљеној 40 м од логора.

Z. Vísy, *Annales Musei Szekszárdiensis de Béri Balogh Ádám nominati* 10/11, 1979/80, 62–65, бр. 2b, сл. 14–20; *AE* 1983, 785; *RMD* 102. Уп. *PIR*² C 602; *PIR*² M 540.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(iilius) divi Traia|ni Parthic(i) nep(os) divi Nervae pronep(os) | T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) P[il]us pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) XIX imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae) | equitib(us) et peditib(us) qui mil(itaverunt) in alis V | quae appe<l>lantur I Thr(acum) vet(erana) sag(ittariorum) et I <c>(ivium) R(omanorum) | et I praetor(ia) c(ivium) R(omanorum) et I Fl(avia) Aug(usta) Breti(!) (miliaria) | et I Aug(usta) Itur(aeorum) et coh(ortibus) XIII I Alp(inorum) eq(uitata) | et III Batav(orum) et I Thr(acum) Ger(manica) et I Alp(inorum) ped(itata) | et I Noric(orum) et III Lusit(anorum) et II Ast(urum) et Call(aeorum) | et VII Breuc(orum) et I Lusit(anorum) et II Aug(usta) Thr(acum) | et I Mont(anorum) et I C<am>p(anorum) vol(untariorum) et I Thrac(um) c(ivium) R(omanorum) | et sunt in Pannonia inferior(e) sub Iallio Basso leg(ato) quinq(ue) et vigint(i) | item classic(is) sex et vigint(i) stipend(iis) | emerit(is) dimissi(s) <h>onest(a) (!) miss<i>one | quor(um) nomin(a) subscr<ipt>(a) (!) sunt civit(atem) | Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) dedit | et conub(ium) cum uxorib(us) quas tunc ha|buiss(ent) tum (!) est civitas is <d>at(a) <a>ut cum | is quas postea duxiss(ent) dumtaxat | singulis a(nte) d(iem) VI Id(us) Feb(ruarias) | M. Civica Barbaro M. Metilio Regulo co(n)s(ulibus) | coh(ortis) I Thr(acum) Germ(anicae) cui prae(e)st | C. Turpilius Verecundus | expedit | Monno Tessimari f(ilio) Erav(isco) | et Niciae Tricani fil(iae) uxo(ri) eiu(s) Canac(---) (?) | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aer(ea) | quae fixa est Romae in mur(o) post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caes(ar) divi Hadrian(i) f(iilius) divi Traiani | Parthic(i) nep(os) divi Nervae pron(eps) T. Aelius | Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pant(ifex) (!) | max(imus) trib(unicia) pot(estate) XIX imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae) | equit(ibus) et pedit(ibus) qui mil(itaverunt) in al(is) V quae ap(pellantur) | I Thr(acum) vet(erana) sag(ittariorum) et I c(ivium) R(omanorum) et I praet(oria) [c(ivium)] R(omanorum) et I Fl(avia) Aug(usta) | Brit(annica) M(miliaria) et I Aug(usta) Itur(aeorum) et coh(ortibus) XIII I Alp(inorum) [eq(uitata)] | et III Bat(avorum) et I Thr(acum) Ger(manica) et I Alp(inorum) ped(itata) et I [Nor(icorum)] | et III Lusit(anorum) et II Ast(urum) et Call(aeorum) et VII Breuc(orum) et I Lu(sitanorum) | et II Aug(usta) Thr(acum) et I Mont(anorum) et I Camp(anorum) vol(untariorum) et I T(h)r(acum) c(ivium) R(omanorum) | et sunt in Pannonia infer(iore) sub Iallio Bas|so leg(ato) XXV item class(icis) XXVI stip(endii) emer|it(is) dimiss(is) hon(esta) miss(ione) quor(um) nom(inata)

subscript(a) sunt civit(atem) Rom(anam) qui eor(um) non hab(erent) | dedit et conub(ium) cum uxor(ibus) quas tunc | hab(uissent) tum est civit(as) is dat(a) aut cum is quas | post(ea) dux(issent) dumtax(at) singulis || Coh(ortis) I Thr(acum) Germ(anicae) cui prae(e)st | C. Turpilius Verecundus | ex pedite | Monno Tessimari filio Erav(isco) | et Niciae Tricani fil(iae) ux(ori) eiu(s) Canac(---)(?) || M. Servili Getae | L. Pulli Chresimi | M. Sentili Iasi | [T]i. Iuli Felicis | C. Belli Urbani | C. Pomponi Statiani | P. Ocili Prisci.

Mon(n)us: Holder II 621–625; OPEL III 86; Meid 2005, 112. Конституцијом је добила право и жена *Nicia Tricani f.* за коју се наводи порекло *Eravisca*. Интересантно је, међутим, то што се етник не понавља, већ уместо тога стоји: *Canac(---)*; претпоставља се да би у питању могло бити место на територији Ерависка, у близини места налаза. Идентичан је случај са женом реципијента дипломе бр. 182, која је сасвим извесно сестра реципијента овог документа. У питању можда може бити *vicus* са територије заједнице. За име *Tricanus, Triccanius* в. Meid 2005, 295, s. v. *Trippe*.

182. Војничка диплома од 8. фебруара 157. године, додељена *Culso Atedumi fil(io) Eravisco*. Место налаза *Lussonium* (Dunakömlöd).

Zs. Visy, *Annales Musei Szekszárdiensis de Béri Balogh Ádám nominati* 10/11, 1979/80, 60–62, бр. 2А, сл. 4–9, сл 10–13; AE 1983, 784; RMD 103. Уп. PIR² C 602; PIR² M 540.

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani fil(ius) d[ivi Traiani] | Parthic(i) nep(os) divi Nervae [pronep(os)] | T. Aelius Hadrianus Antoni[nus Aug(ustus) Pi]us pont(iffex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) XIX imp(erator) [II co(n) s(ul) III p(ater) p(atria)] | equitibus et peditibus qui m[il(itaverunt) in alis V] | quae appellant[ur I Thr(acum) vet(erana) sag(ittariorum) et I c(ivium) R(omanorum)] | et I praetor(ia) c(ivium) R(omanorum) et I Fl(avia) Aug(usta) [Brit(annica) (miliaria)] | et I Aug(usta) Itur(aeorum) et coh(ortibus) XIII I Al[p(inorum) eq(uitata)] | et III Batavor(um) et I Thr(acum) Germ(anica) et I [Alp(inorum) ped(itata) | et] I Noric(orum) et III Lusit(anorum) et II Ast(urum) et [Call(aeorum) | et] VII Breuc(orum) et I Lusit(anorum) et II Aug(usta) Th[rac(um)] | et I Montan(orum) et I Camp(anorum) vol(untariorum) et I Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) | [et s]unt in Pannonia inferior(e) sub | [Ial]lio Basso leg(ato) quinq(ue) et viginti | [ite]m classic(is) sex et vigint(i) stipend(iis) | [e] merit(is) dimis[s(is)] honest(a) missio[ne | q]uorum nomin(a) [su]bscrip[t(a) su]nt | [ci]vitatem Roma[nam] q[ui] eor[um] | [n]on haber(ent) de[dit et conub(ium) c]um u[xo][r]ibus quas t[unc] habuiss(ent) cum] es[t ci][v]itas is da[t(a) aut cum is] quas postea duxiss(ent) | d[um]taxat singulis a(n)te d(iem) VI Id(us) [Feb(ruarias)] | M. Civica Barbaro M. Metilio Regulo co(n)s(ulibus) | coh(ortis) I Thrac(um) Germ(anicae) cui prae(e)st | [C.] Turpilius Verecundus | expedit | Culso Atedumi fil(io) Eravisco | et Vervedae Tessimari fil(iae) ux(ori) eiu(s) Era(viscae) |

descript(um) et recognit(um) ex tabul[a ae]r(ea) | quae fixa est Ro[mae i]n mur(o) p[os]t | templ(um) divi Aug(usti) [ad] Minerv[am] || Imp(erator) Caes(ar) d[ivi] Hadrian(i) filius divi Traiani | Parthic(i) n[epos] divi Nervae p[ron]epotes T. Aelius | Hadrianus A[nton]inus Aug(ustus) Pius p[ro]ntifex || max(imus) tribunicia pot(estate) XVIII imp(erator) II co(n)s(ul) III [p(ater) p(atriciae)] | equit(ibus) et pedit(ibus) qui militaverunt in al(is) V quae appellatur | I Thr(acum) veterana sagittariorum et I civium Romanorum et I [pr]aet(oria) civium Romanorum et I [Fl(avia) Aug(usta)] | Brit(annica) M(miliaria) et I Aug(usta) Itur(aeorum) et coh(ortibus) [X]III Alp(inorum) eq(uitata) | et III Batav(orum) et I Thr(acum) Ger(manica) et I [Al]p(inorum) peditata et I | Noric(orum) et III Lusit(anorum) [et II Ast(urum) et Call(aecorum) et] VII Breuc(orum) | et I Lusit(anorum) et II Aug(usta) Thrac(um) et I Mont(anorum) | et I Camp(anorum) | voluntariorum et I Thr(acum) civium Romanorum et sunt in [Pan]nonia inferiore | sub Iulio Basso leg(ato) XXV i[tem] class(icis) XXVI stipendiis | emer(itis) dim(issis) hon(esta) mis(sione) quor(um) nom(ina) subscrip(ta) | [sunt] civitatem Romanam qui eorum non hab(erent) dedit | [et con]sul(ium) cum uxore qua[s] t[unc] hab(uissent) | [cum est] civitas is dat(a) aut cum [is] quas post(ea) | [dux]issent dumtaxat singulis || ante diem VI Id(us) Feb(ruarias) | M. Civica Barbaro et Regulo co(n)s(ulibus) | coh(ortibus) I Thr(acum) Germanicae civi praest | C. Turpilius | Verrecundus | expedit[e] | C. Atedumi filio Era(visco) | et Verredae Tessimari fil(iae) uxore] eiu(s) Can[ac(---)] | descript(um) et recognit(um) ex tab(ula) ae(r)ea | quae fixa est Rom(ae) in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad M[er]curiam || M. Servili Getae | L. P[ull]i Chresimi | M. Sentili Iasi | Ti. Iulii Felicis | C. Belli Urbani | C. Pompei St[ati]a[ni] | P. Ocili Pri[sc]i.

Atedumus, Atedunus < Ate-, в. Meid 2005, 165–166. *Verveda* < ver-, в. Delamarre 2003, 314; Meid 2005, 178. Женин брат, *Monus Tessimari*, посведочен је на дипломи бр. 181. Загонетно *Can[ac(---)]?*, као и на дипломи бр. 181, јавља се у алтернацији са именом перегрине заједнице (*Eravisca*).

183. Војничка диплома од 23. августа 162. године, додељена *Iulio Casiunis f. Erav(isco)*.

W. Eck / A. Pangerl, *ZPE* 173, 2010, 223–233; *AE* 2010, 1854.

Imp(erator) Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus pontifex maximus tribuniciae potestat(is) | XVI co(n)s(ul) III et | Imp(erator) Caesar Lucius Aurelius Verus Augustus tribuniciae potestat(is) II co(n)s(ul) II divi Antonini filii divi Hadriani | nepotes divi Traian(i) Parthici pronepotes | divi Nervae abnepotes | equitibus et peditibus qui militaverunt in al(is) | quattuor quae appellatur I Flav(ia) Brittonum | et I Thrac(um) veter(ana) et I Britton(um) civium Romanorum et I | August(a) Itur(aeorum) et cohortibus decem et tribus | III Batavor(um) miliar(ia) et I Alpinorum equit(ata) et I Thrac(um) civium Romanorum | Germ(anica) et I Alpinorum pedit(ata)

et I Noricor(um) et III Lusitano|rum et II Astur(um) et Callaecor(um) et VII Breucor(um) et I | Lusitanor(um) et II August(a) Thrac(um) et I Montanor(um) et I | Campanor(um) et I Thracum civium Romanor(um) et sunt | in Pannonia inferiore sub Haterio Saturnino | leg(ato) quinque et viginti stipendi(i)s emeritis di|missis honesta missione quorum nomina sub|scripta sunt civitatem Romanam qui eorum | non haberent dederunt et conubium cum | uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas | iis data aut cum iis quas postea duxissent dum|taxat singulis. | a(nte) d(iem) X K(alendas) Sept(embres) | Ti. Claudio Paulli{i}no | Ti. Claudio Pompeiano co(n)s(ulibus). | Cohort(is) III August(ae) Thra(cum) cui praeest | Furius Hilarianus | ex pedite | Iulio Casiunus f(ilio) Erav(isco) | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea quae fixa est Romae in muro post templum | divi Aug(usti) ad Minervam || M. Servili Getae | L. Iuli Chresimi | Ti. Iuli Felicis | C. Belli Urbani | L. Graecini Crescentis | L. Senti Chrysogoni | C. Pomponi Statiani.

За Casiu, -unis уп. DAG 530.

184. Војничка диплома од 5. маја 167. године, додељена *Oxetio Naevionis f(ilio) Erav(isco)*.

CIL XVI 123.

Imp(erator) Caes(ar) M. Aurelius Antoninus Aug(ustus) Armenia|cus Medicus Parthicus pont(ifex) max(imus) trib(unicia) | pot(estate) XXI | imp(erator) V co(n)s(ul) III et | Imp(erator) Caes(ar) L. Aurelius Verus Aug(ustus) Armeniacus Medicus | Parthicus max(imus) trib(unicia) pot(estate) VII imp(erator) V co(n)s(ul) III patres patriae | divi Antonini f(ilii) divi Hadriani nepotes divi Traiani | Parthici pronepotes divi Nervae abnepotes | equit(ibus) et pedit(ibus) q(ui) m(ilitaverunt) in alis III q(uae) a(ppellantur) I Thr(acum) vet(erana) et I Britan(nica) (milliaria) | c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Itur(aeorum) et coh(ortibus) X I Thr(acum) Germ(anica) c(ivium) R(omanorum) et I Alpin(orum) ped(itata) | et I Noric(orum) et III Lusit(anorum) et II Astur(um) et Callaec(orum) et VII Breuc(orum) | et I Lusit(anorum) et II Aug(usta) Thr(acum) et I Montan(orum) et I Aug(usta) Thr(acum) et sunt in | Pannon(ia) infer(iore) sub Claudio Pompeiano leg(ato) XXV pl(uribus)ve stipendi(i)s | emer(itis) dimis(sis) hon(esta) mission(e) quor(um) non haber(ent) deder(unt) | et conub(ium) cum uxor(ibus) quas tunc habuis(sent) cum est civit(as) | iis data aut cum iis quas postea duxiss(ent) dum|taxat singulis || a(nte) d(iem) III N(onas) Mai(as) | Dentiliano et Pallante co(n)s(ulibus) | alae I Thr(acum) veter(anae) cui prae(e)st | Flavius Macer | ex gregale | Oxetio Naevionis f(ilio) Erav(isco) | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || Imp(erator) Caes(ar) M. Aurelius Antoninus Aug(ustus) | Armenia|cus Medicus Parthicus pont(ifex) | max(imus) trib(unicia) pot(estate) XXI imp(erator) V co(n)s(ul) III et | Imp(erator) Caes(ar) L. Aurelius Verus Aug(ustus) Armeniacus | Medicus

Parthicus max(imus) trib(unicia) pot(estate) VII imp(erator) V | co(n)s(ul) III patres patriae divi Antonini f(ilii) | divi Hadriani nepotes divi Traiani Parthici pronepotes divi Nervae abnepotes | equitib(us) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis III quae | appell(antur) I Thr(acum) vet(erana) et I{I} Britan(nica) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) | Itur(aeorum) et coh(ortibus) X I Thr(acum) Germ(anica) et I Alpin(orum) ped(itata) et I | Noricor(um) et III Lusit(anorum) et II Astur(um) et Callaec(orum) | et VII Breuc(orum) et I Lusit(anorum) et II Aug(usta) Thr(acum) | et I Montan(orum) et I Aug(usta) Thr(acum) c(ivium) R(omanorum) et sunt | in Pannon(ia) infer(iore) sub Claudio Pom|peiano leg(ato) quinis et vicenis pl(uribus)ve stip(endii)s emer(itis) | dimiss(is) hon(esta) mission(e) quor(um) nom(ina) sub|scr(ipta) sunt civit(atem) Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) | deder(unt) et conub(ium) cum uxor(ibus) quas tunc habuis(sent) | cum est civit(as) iis data aut cum iis quas | post(ea) duxiss(ent) dumtaxat singulis a(nte) d(iem) III N(onas) Mai(as) | Q. Caecilio Dentiliano et M. Antonio Pallante co(n)s(ulibus) | alae I Thr(acum) veter(anae) cui prae(est) | Flavius Macer | ex gregale | Oxetio Naevionis f(ilio) Erav(isco) | descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam || Ti. Iuli Felicis | C. Belli Urbani | L. Pulli Primi | L. Senti Chrysogoni | C. Pomponi Statiani | L. Pulli Zosimi | P. Ocili Prisci.

Име *Oxetius* је келтско, в. Dellamarre 2003, 245; Meid 2005, 239. *Naevio*: Meid 2005, 239: „scheint pannonischen Ursprungs zu sein“; DAG 1290 (*Naevio*); уп. *Naevius*, DAG 346, Delamarre 2004, 263.

2.2.1.14. *Civitas Hercuniatium*

Перегрина заједница Херкунијата наведена је у Плинијевој „абecedној листи“. Код Птолемеја се Херкунијати спомињу међу заједницама Доње Паноније као суседи Амантина, северно од Андизета.⁸⁷⁴ Обично се локализују у подручје јужно од Балатона између планине Мечека и реке Шио, која се улива у Дунав код града Сексарда.⁸⁷⁵ Претпоставља се да су се ту граничили са заједницом Ерависка.⁸⁷⁶ Име овог келтског⁸⁷⁷ племена доводи се у везу *Hercynia*,⁸⁷⁸ *Hercynia silva*.⁸⁷⁹ То би могло указива-

⁸⁷⁴ Ptol. II 15.2.

⁸⁷⁵ Mócsy 1959, 73.

⁸⁷⁶ В. § 2.2.1.13.

⁸⁷⁷ Katičić 1976, 162, 181–182; Anreiter 2001, 167; Meid 2005, 42.

⁸⁷⁸ *Hercynia*: *prekcu-, lat. *quercu-*, Holder I 1458; Anreiter 2001, 167; Dellamare 2003, 165.

⁸⁷⁹ У Германији: Caes. BG VI 24.2; Mel. Chor. III 3.3; Liv. V 34, 4; Tac. Ann. II 45; Germ. 28; 30; Plin. NH IV 80: *Hercynium saltum*; IV 100: *Hercynium jugum*.

ти да су Херкунијати у ове крајеве дошли са севера.⁸⁸⁰ Могуће је да се ради о групи која је формирана тек на тлу Паноније.⁸⁸¹ Према Мочијевом мишљењу, племе се на овом месту населило пре I века.⁸⁸² Херкунијатима се приписује келтски новац типа *Karos (Regoly)*.⁸⁸³

Заједница се можда помиње само на једном надгробном натпису из Интерцисе (бр. 185): *i(n) c(ivitate) He(rcuniatium?)*, мада читање није сигурно. Уопште, са територије која се приписује заједници потиче веома мали број натписа.⁸⁸⁴

Према Мочијевом мишљењу, Херкунијати су били перегрини до доношења Каракалиног едикта. Постоји мишљење да је муниципиј *Volg(um?)*, чији се декурион помиње на три натписа из Интерцисе,⁸⁸⁵ настао на територији ове *civitas*. Ендре Тот је убицирао муниципиј Волгум на место станице *Valcum*, јужно од Малог Балатона (*Kis-Balaton*),⁸⁸⁶ западно или југозападно од Интерцисе,⁸⁸⁷ што би се, дакле, поклапало са територијом перегрине заједнице, уколико је убикација тачна. Мочи је сматрао да нема добрих аргумената за ову претпоставку.⁸⁸⁸

НАТПИСИ

185. Надгробни натпис из *Dunaújváros (Intercisa)*, 240 x 78 x 28 цм.
RIU 1248; J. Fitz, *Alba Regia* 22, 1985, 179–180; *AE* 1986, 598.

Mulsus Aivise (!) f(i)lius an(norum) | XX h(ic) e(st) s(itus) ec(ues) (!) oc(cisus) in | c(ivitate) Lituecnus (!) Aivise (!) | f(i)lius an(norum) XVIII h(ic) e(st) s(itus) mi(lites) al(ae) |⁵ p(rimae) Fro(n)to(niana) i(n) c(ivitate) He(rcuniatium?) d(efuncti) | frate(r) Bel(l)icus t(itulum) | p(osuit) m(emoriae).

Сместили смо, уз извесне резерве, овај натпис уз заједницу Херкунијата, премда није јасно да ли треба читати *He(rcuniatium?)* или *He(raviscorum?)(!)*, тј. заједница Ерависка. Треба скренути пажњу на

⁸⁸⁰ Mócsy 1974, 18, 61–63.

⁸⁸¹ Mócsy 1974, 55.

⁸⁸² Mócsy 1974, 17.

⁸⁸³ P. Kos, *VAMZ* 35, 2002, 147–158 (са литературом).

⁸⁸⁴ Мочи (Mócsy 1959, 73) приписује Херкунијатима натпис: *CIL* III 10897; *RIU* 1005 (*Felsőleperd*) *Ti. Claud[io --]o MARI F(?)*. Когномен можда треба читати *Cobr]omari?* или сл.

⁸⁸⁵ *RIU* 1244; *RIU* 1253; E. Tóth, *Fol. Arch.* 37, 1986, 168–170, бр. 2, сл. 3 (*AE* 1988, 942); уп. *RIU* 1122.

⁸⁸⁶ Tóth 1986, 163–181.

⁸⁸⁷ Fitz у: Šašel Kos / Scherrer 2004, 52.

⁸⁸⁸ Mócsy 1974, 222, и нап. 43, 225.

бројне грешке у самом натпису. Претходни издавачи остављају места за обе могућности, стога смо и ми поступили на исти начин.

2.2.1.15. *Civitas Latobiorum*

Код Плинија су Латобици (*Latovici*) наведени у абecedној листи,⁸⁸⁹ док Птолемеј одређује њихов географски положај у односу на Норик:⁸⁹⁰ Λατοβίκοι μὲν ὄλο δὲ τὸ Νορικόν. Перегринна заједница Латобика заузима-ла је простор уз Саву, на западном крају (Горње) Паноније. Њен положај се може ближе одредити у регију Долењска, у подручје Дрнова у Кршком пољу и око Требње (*Praetorium Latobiorum*).⁸⁹¹ Источна граница *civitatis*, према суседним Варцијанима није поуздано одређена, премда се може претпоставити да је пролазила негде у околини Самобора. На западу се највероватније завршавала провинцијском границом.⁸⁹²

Латобици су били келтско племе, као што је, уосталом, становништво северозападно од Сисције, у подручју Беле Крајине и средње Посавине, начелно је келтско. Међутим, разликују се мишљења о њиховој припадности одређеној келтској грани, као и о времену њиховог насељавања у Панонији. Петру је заступао став да су Латобици у долину Саве мигрирали око 60-те пре Хр.,⁸⁹³ на основу хипотетичне идентификације Латобика са племеном поменутиим код Цезара.⁸⁹⁴ Он је Латобичима приписао карактеристичне урне у облику куће пронађене у Долењској, које сматра главним доказом миграције племена из долине Зале.⁸⁹⁵ Вероватније је, ипак, да су Латобици, као и њихови келтски суседи у западном делу Паноније, припадали Таурисцима, односно тауришчанској племенској групи и да су се ту населили раније, где су затекли панонско становништво.⁸⁹⁶ На то би указивао и податак сачуван код Плинија (*NH* III 148): *mons Claudius cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci*.⁸⁹⁷ Осим Плинија, и Страбон смешта Тауриске западно од Сисције.⁸⁹⁸

⁸⁸⁹ Plin. *NH* III 148.

⁸⁹⁰ Ptol. II 14.2.

⁸⁹¹ *ILJug* 327–331; *CBI* 281–282, бр. 343.

⁸⁹² Nemeth-Ehrlich у: Šašel Kos / Scherer 2003, 110.

⁸⁹³ Petru 1966, 362; Mócsy 1974, 17.

⁸⁹⁴ Caes. *BG* I 5. 4: *Latobrigi* > *Latobici* (coni.).

⁸⁹⁵ Petru 1966, 361–368; Petru 1977, 495. Међутим, урне су, по свему судећи, произвођене у римским радионицама и потичу с краја I века. За литературу в. Ј. Horvat, *AArchSlov* 50, 1999, 228.

⁸⁹⁶ Тако: Alföldy 1966a, 239 и Воџић 1987, 857.

⁸⁹⁷ Alföldy 1966a, 234.

⁸⁹⁸ Strab. IV 6.10; VII 5.2.

На основу посвета Марсу Латобију на епиграфским споменицима који потичу из норичких градова *Virunum* и *Solva*,⁸⁹⁹ сматра се да је део овог племена живео у Норичу.⁹⁰⁰ Премда су везе Латобика и келтског становништва југоисточног Норика морале бити чврсте, према Алфелдијевом мишљењу поштовање Марса Латобија у суседној провинцији не сведочи нужно о тамошњем присуству Латобика.⁹⁰¹ У свакоме случају, територија перегрине заједнице у коју је племе било организовано у I веку припадала је Илирику, односно Панонији. Настанак *civatis Latobiorum* може се вероватно датovati након Панонског рата, када су освојена и друга панонска племена унутрашњости.⁹⁰²

Премда о управи над племенском популацијом нема директних обавештења, она се у погледу организације у раном периоду није могла битно разликовати од других панонских *civitates*. Нема података да је становништво учествовало у догађајима Далматско-панонског устанка.⁹⁰³

Епиграфски споменици сведоче о регрутацији Латобика у помоћне одреде. Са суседима из заједнице Варцијана формирали су кохорту *Latobiorum et Varcianorum*;⁹⁰⁴ затим, посведочена је *cohors I Latobiorum equitata*, која је била стационирана у Доњој Германији.⁹⁰⁵ Латобици се помињу и на једном познатом натпису из Самарије у Јудеји (бр. 186), из времена Хадријана.

Од ове перегрине заједнице у време династије Флавијеваца формиран је муниципиј чије се градско језгро налазило у Дрнову, на месту центра некадашње перегрине заједнице.⁹⁰⁶ Име града посведочено је у два облика: *municipium Latobiorum*, што јасно указује на настанак од племенске заједнице,⁹⁰⁷ и *Neviodunum*, према топониму центра заједнице, који се дуже одржао.⁹⁰⁸ Разматрајући именски материјал на епиграфским споменицима овог краја, Мочи је приметио да је у муниципију *Latobiorum* већи део домородачког становништва, које се помиње на бројним натписима

⁸⁹⁹ ILLPRON 47; 449, 462, 463; CIL III 5320; 5321 AE 1929, 38. *Latobici*, долази од: **lātobik-o-*, **lāto-ūik-o*, Anreiter 2001, 168–169 („mit Inbrunst kämpfend“, „ватрени борци“); *Latobius* „Sttamesgottheit der Latovici“ *Latobius*, **Lāto-bjos*. W. Meid, *Mars Latobius. Studia Onomastica et Indogermanica*, Graz 1995, 125–127 (*non vidi*).

⁹⁰⁰ Mócsy 1959, 22; уп. В. Migotti, *Archaeologia Adriatica* 11, 2008, 453–465.

⁹⁰¹ Alföldy 1974, 305, нап. 34 одбацује могуће присуство Латобика у Норичу.

⁹⁰² Уп. § 2.4.

⁹⁰³ Нпр. одузимање дела територије, ресељавање и сл.

⁹⁰⁴ CIL XVI 158; RMD 52.

⁹⁰⁵ AE 1990, 727.

⁹⁰⁶ Mócsy 1959, 21–22.

⁹⁰⁷ CIL III 3925 (р 1738); ILS 1408; AIJ 246: *Latob(iorum)*. CIL III 3919: *Genio | municipi | Fl(avii) Neviod(uni)*.

⁹⁰⁸ *It. Ant.* Ptol II 14; CIL III 3919: *municipium Flavium Neviodunum*.

и то углавном са западног дела градске територије остао перегрин.⁹⁰⁹ Домаћа имена припадају келтској ономастици норичког типа:⁹¹⁰ *Adnamus, Admato, Boudio, Brogimar, Caio, Cano, Conerta, Coromara, Escinga,*⁹¹¹ *Litugena / Litogene, Matugnata, Mugia, Ressatus, Sennemetonara,*⁹¹² *Suadulla, Togiverus, Vepo.*⁹¹³

Овде се вероватно, као и у случају суседне Андаутоније, ради о градовима латинског права.⁹¹⁴ Латинским статусом посавских градова могао би се објаснити врло велики број посведоченог перегриног становништва на градској територији. Заједнице су добиле *ius Latii* од Веспасијана, што им је отворило пут ка добијању статуса града.⁹¹⁵ Знамо, на пример, да је Веспасијан доделио латинско право Шпанији,⁹¹⁶ на простору Илирика могло се радити о истом уступку у мањим размерама, односно о додели латинског права појединим областима, а не читавој провинцији. Вратимо се на споменути натпис из Јудеје (бр. 186). Према тексту споменика, *votum* су подигли војници горњопанонских вексилација: *cives Sisci(ani) et Varcian(i) et Latobici*, у времену када су све три политичке заједнице биле римски градови: прва колонија, а последња два муниципији, настали у време династије Флавијеваца. Андраш Алфелди је сматрао да се ради о перегринима, док Мочи оставља могућност да су становници градова, који нису нужно морали бити перегрини, били регрутовани у помоћне одреде.⁹¹⁷

Присуство италских породица у Посавини морало је бити значајан чинилац романизације и урбанизације ове регије. Епиграфски материјал показује да је значајан део градске елите Невиодунума потицао од предузетника из северне Италије, који су се током I века населили у долини Саве, вођени економским интересима. На натписима се наводе име-

⁹⁰⁹ Mócsy 1959 и Mócsy 1974, 137 нап. 90. Епиграфски материјал је сакупљен у публикацији М. Ловењака (*Inscriptiones Latinae Sloveniae, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1998 = ILSlov*).

⁹¹⁰ Мочи (Mócsy 1959, 21) сматра „илирским“ имена *Lucius, Titus: CIL III 3930: Lucius | Boniati f(i)lius) et | Iulia Prisca | coniu(n)x v(ivi) f(ecerunt) sibi et | Bussugnatae f(iliae) | annor(um) XV*. Премда су та имена врло честа у Далмацији, она су у суштини латинска *praenomena*, а њихови носиоци могу бити, између осталог, и келтског порекла. Ellis Evans 1967, 303; DAG 216, 420, 966; Katičić 1966, 156–157; 1968, 84; Delamarre 2003, 210; Alföldy 1969, 23. Уп. Grbić 2013, 14.

⁹¹¹ AE 1997, 1242.

⁹¹² Meid 2005, 112.

⁹¹³ Katičić 1966, s. vv.; Katičić 1976, 181–182.

⁹¹⁴ Уп. § 2.2.1.17.

⁹¹⁵ Уп. Sherwin-White 1973, 360–79.

⁹¹⁶ Plin. NH III 3.30: *Universae Hispaniae Vespasianus Latium dedit*.

⁹¹⁷ Mócsy 1959, 21–24; Mócsy 1962, 609–610; уп. CIL III 4373; RIU 259. I век: *Crispus Mac(---) | Siscianus eq(ues) | alae I Aravac(or)um | an(nor)um XXXV sti(pendior)um XV | h(ic) s(itus) e(st) | Ianuarius dec(ur)io | h(eres) p(osuit)*.

на припадника италских породица: врло проминентни *Epii*,⁹¹⁸ затим, *Marcii*, *Paconii*, *Rustii*, *Sapenii*, *Annaei*, *Trotedii*, *Firmidii* и др.,⁹¹⁹ као и имена њихових ослобођеника или робова.⁹²⁰ Како се из епиграфских сведочанстава види, Латобици су уживали и подршку патрона. Један почасни натпис из Брежица подигли су *Latobici* свом патрону Титу Епију Латину (*T. Eppius Latinus*).⁹²¹ Други патрон који се помиње у једном натпису из Дрнова, помиње непознатог сенатора, управника Германије и Шпаније.⁹²²

НАТПИСИ

186. Натпис на вотивној ари, висине око 140 цм, натписно поље изнад профилисане базе, изнад је капител, декорисан волутама. Нађена у Самарији–Себасте (Shomron), током експедиције 1908.

D. G. Lyon, *The Harvard Theological Review* 2/1, 1909, 110–111, сл. 18; *AE* 1909, 235; *AE* 1938, 13; Dobó 1975, 219; Mócsy 1959, 24, 121.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | mil(ites) vexil(lationis) | coh(ortium) Pa(nnoniae) Sup(erioris) | cives Sisci(ani) |⁵ et Varcian(i) | et Latobici | sacrum fecer(unt).

Датује се у време Хадријана.

2.2.1.16. *Civitas Oseriatium*

Заједница Осеријата (*Oseriates*) први пут је поменута у Плинијевом абецедном списку. За географски положај у Посавини, источно од Сисције⁹²³

⁹¹⁸ *CIL* III 3925, 10801.

⁹¹⁹ *CIL* III 3896, 3917, 3922, 3928, 3929, 3932, 10791, 10802, 10805, 10809, 10811, 14042, 14354, 22.

⁹²⁰ *CIL* III 14354, 22: *Medus | C. Trotedi | negotiator(is) | Neptuno | Oviano | [---]*. Mócsy 1974, 136; B. Migotti, *Archaeologia Adriatica* 11, 2008, 453–465.

⁹²¹ Почасни натпис у секундарној употреби у месту Велико Маленце. Прва половина II века. *CIL* III 3925; *ILS* 1408; *AJZ* 246; *RINMS* 128; *ILSlov* I 26: *T. Eppio T. f(ilio) | Quir(ina) Latino | P(viro) iur(e) dic(undo) | munic(ipii) Latob(icorum) | proc(uratori) Im(p(eratoris) Caes)aris | Traian(i) Aug(usti) pat(ris) | [patriae] | ad c(ensu) ac(c)ipiend(os) | provi(n)ciae ... proc(uratori) | familiar(um) gladiatoriaru(m) | [provi(n)ciarum] [Hispaniaru(m)] | [ite(m) pr(o)]c(uratori) III p(ublicorum) Afr(icae) | p(ublice) d(ecreto) d(ecurionum)*. За породицу *Epii* у Невиодунуму: *CIL* III 3923=10801; уп. Meid 2005, 195.

⁹²² Датује се у време Трајана. *CIL* III 10804: --- *ad | c(ensu) accipiend(o) s(provinciae) | G(erm)aniae infer(ioris) leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) | [provi(n)ciae] Hisp(aniae) XVvir(o) s(acris) f(aciundis) Latobici | [publi]ce patrono d(ecreto) d(ecurionum)*. Уп. G. Alföldy 1969, 24–26; Thomasson 1984, 20, 3/47; 61, 10/117. Алфелди сматра да би у питању могао бити сенатор родом из Паноније, премда то није морао бити случај, уп. патрон Корнаката, § 2.2.1.12.

⁹²³ Mócsy 1959, 26. Старији аутори су их погрешно локализовали у подручје Балатона, нпр. Kretschmer, *Glotta* 14, 1925, 98; Mayer 1935, 71; Mayer 1937, 251: „wohl am Plattensee”.

говори податак код Птоlemeја, где се ови спомињу као јужни суседи Јаса: *Јаси према истоку и испод њих Осеријати*.⁹²⁴ Име заједнице доводи се у везу са слов. (j)ezero–језеро, (PIE **aghero-*).⁹²⁵ Према томе тумачењу, етник би значео „Људи с језера“, „Seeanwohner“. Вероватнија је претпоставка по којој се име племена изводи из **Oseria*, **Ozera*, као, на пример, *Hercuniates* од **Hercunia*.⁹²⁶

Поменули смо да се положај Осеријата и њихова граница према Бреуцима може приближније утврдити на основу чувеног натписа из Салоне (бр. 47) који бележи правац Долабелиног пута *ad Bathinum flumen*.⁹²⁷ Према Алфелдијевој реконструкцији текста, ова река, која се идентификује са Босном, раздваја Бреуке и Осеријате.⁹²⁸ Спрам ових података *civitas Oseriatium* могла би се локализовати јужно од Саве,⁹²⁹ између тока Босне на истоку и најдаље до Врбаса на западу. Бојановски је сматрао да се средиште племена Осеријата у предримско доба могло налазити у Доњој Долини (између Градишке и Србца), а заједници приписује простор од ушћа Јабланице у Саву (околина Градишке) до Мотајице, источно од корита Врбаса.⁹³⁰ Постоји мишљење да је заједница Осеријата настала од племена Бреука после Батоновог устанка,⁹³¹ док неки аутори у Осеријатима виде фракцију Мезеја,⁹³² али како о овој заједници нема довољно података, о њој не можемо ништа одређеније рећи. Приликом поделе Паноније на две провинције, Осеријати су припали Горњој, а Бреуци Доњој Панонији, тако да је између ових заједница пролазила провинцијска граница.⁹³³

2.2.1.17. *Civitas Varcianorum*

Последња заједница наведена у Плинијевом абецедном списку јесте *civitas* племена *Varciani*. Племе Варцијана помиње се први пут управо код овога

⁹²⁴ Ptol. II 14.2.

⁹²⁵ P. Kretschmer, Einl. in die Geschichte der griech. Sprache, Göttingen 1896, 253d.; E. Polaschek. *RE* XVII, 1580; Mócsy 1962, 606: „Der Name Oseriates gab den Anlass eine slawische Groupe in anzunehmen“; уп. Anreiter 2001, 95–96; Meid 2005, 24.

⁹²⁶ Anreiter 2001, 97; Mócsy 1974, 53.

⁹²⁷ Уп. § 2.1.2.3.

⁹²⁸ В. бр. 47 и § 2.2.1.6.

⁹²⁹ Обично се сматра да се њена територија простирала са обе стране Саве: Bojanovski 1988, 337–338, уп. § 2.2.1.6. Супротно: Domić-Kunić 2006, 78–79.

⁹³⁰ Bojanovski 1988, 336. О археолошким налазима тога краја: Schejbal 2003, 202.

⁹³¹ Mócsy 1974, 55; Wilkes 1996, 579.

⁹³² Bojanovski 1988, 337.

⁹³³ Bojanovski 1988, 333. На Сави је граница пролазила између Сервиција и Марсоније.

писца. *Civitas* помиње и Птоlemeј који је смешта у долину Саве, источно од Латобика: Οὐαρκιανοὶ δὲ τὰ πρὸς ἀνατολὰς.⁹³⁴ Племенска територија простирала се у подручју око Велике Горице у Посавини, северозападно од Сисције, на север од заједнице Колапијана, а западно између Јаса и Осеријата. Како смо већ споменули, граница према западним суседима Латобицима могла је пролазити у околини Самобора.⁹³⁵ Сматра се да је име племена изведено из топонима **Varceia* или **Varcia*. То место је изгледа епиграфски посведочено,⁹³⁶ међутим није позната ни етимологија речи, нити, што је важније, његов положај.⁹³⁷

Ову peregrinu заједницу чинило је претежно келтско становништво, које је највероватније, као и становништво заједнице Латобика, некада припадало конфедерацији Тауриска. Када се размотри етничка слика панонске средње Посавине, јасно се може уочити линија по којој се раздвајају панонски елемент, Јаси, Колапијани, домаће становништво око Сисције, и келтски, које чини становништво северозападног дела Беле Крајине, Варцијани и Латобици. Код Варцијана су посведочена домаћа имена: *Adietumarus*,⁹³⁸ *Andedu*, *Iantumarus*, *Vercaius*, *Medus*, *Bonio*,⁹³⁹ *Amma*,⁹⁴⁰ која припадају келтској ономастици.

У поглављу посвећеном заједници Латобика⁹⁴¹ поменули смо да је формирана кохорта *Latobiorum et Varcianorum*, а регрути из ове заједнице служили су и у другим јединицама. Војници пореклом из ове заједнице посведочени су у више натписа (бр. 188, 189, 190, 191) као и на једној војничкој дипломи из времена Нерона (бр. 187).

На територији Варцијана, у доба Флавијеваца, основан је муниципиј Андаутонија. Град се налазио на Сави, на месту села Шћитарјева (око 10 км југоисточно од Загреба), на важном путу *Poetovio — Siscia*. У натписима град је посведочен као *municipium Andautonia*, у III веку као *res publica Andaut(oniensium)*.⁹⁴² Становници града, *Andautonenses*,⁹⁴³ упи-

⁹³⁴ Ptol. II 14.2.

⁹³⁵ B. § 2.2.1.15.

⁹³⁶ CIL VI 2385, I 12: *Marius Marian(us) Varceia*.

⁹³⁷ R. Vulpe, *Ephemeris Dacoromana* 3, 1925, 158; Mayer 1957, 358; Mócsy 1959, 22; Mócsy 1974, 53–54; Anreiter 2001, 144 са нап. 537: један топоним *Varcia* посведочен је у Галији. *Tab. Peut.: Varcia; It. Ant.* 386. 2: *Vesontione Varciam*, можда имају исти етимон.

⁹³⁸ CIL III 10867 = AIJ 482.

⁹³⁹ CIL III 3679.

⁹⁴⁰ RIU 538.

⁹⁴¹ Уп. § 2.2.1.15.

⁹⁴² CIL III 4010 (AIJ 478); CIL III 4011 (AIJ 477) Деције Трајан и Херенија Етрусцила. Уп. *res publica Iasorum* (CIL III 4000; AIJ 586; AIJ 587).

⁹⁴³ CIL VI 41105.

сани су у трибу *Quirina*.⁹⁴⁴ На основу почасног натписа из Андаутоније, знамо да је управник провинције, *L. Funisulanus Vettonianus*, био патрон овог муниципија.⁹⁴⁵ Значајан елемент становништва Андаутоније чиниле су италске породице: *Iuventii, Caesernii, Aconii, Lusii, Pontii*.⁹⁴⁸

Врло је вероватно да је Андаутонија била муниципиј латинског права.⁹⁴⁹ Од посведочених личности, римски грађани углавном су Елији и Аурелији,⁹⁵⁰ а у натписима је посведочен и велики број перегрина. Као могући аргумент може се узети и то што су становници града регрутовани у помоћне одреде.⁹⁵¹ Варцијани се помињу у натпису из Јудеје бр. 186 (*cives Sisciani et Varciani et Latobici*), о којем смо говорили у поглављу о заједници Латобика. Један натпис из Бригециона, који се датује у III век, помиње аугзилијара кохорте *I Thracum* пореклом из Андаутоније: *Aurel(ius) Vindex Andautonia*, жена *Aurelia Amma*.⁹⁵² *Alarii: T. F(lavius) Bonio Qu(i)r(in)a Andautonia*.⁹⁵³

НАТПИСИ

187. Војничка диплома од 2. јула 60. године чији је реципијент *Iantumarus Andedunis f. Varcianus*.

CIL XVI 4.

Nero Claudius divi Claudi f(i)lius Germanici | Caesaris n(epos) Ti. Caesar(is) August(i) pron(epos) divi Aug(usti) | abn(epos) Caesar Aug(ustus) German(icus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) | VII imp(erator) VII co(n)s(ul) IIII peditib(us) et equitib(us) qui milit(ant) in coh(ortibus) VII quae appellatur I | Astur(um) et Callaecor(um) et I Hispanor(um) et I Alpi|nor(um) et I Lusitanor(um) et II Alpinor(um) et II Hisp(anorum) | et V Luc{ius)ens(ium) et Callaecor(um) et sunt in Illyric(o) | sub L. Salvidieno Salviano Rufo qui qui|na et vicena stipend(ia) aut plura merue|rant quor(um) nomina subscript(a)

⁹⁴⁴ CIL III 3679.

⁹⁴⁵ Натпис на мермерној плочи, 64 x 90 x 13 cm. Пронађен у Шћитарјеву (*Andautonia*). Датовање: 86–90. CIL III 4008; CIL III 4013; Brunšmid, *Vjesnik* VIII 1905, 65 бр. 125; AIJ 474 + 479; Fitz 1993, бр. 61, 3; Thomasson, *Fasti Africani*, 1996, 47, бр. 54a.

⁹⁴⁶ CIL III 10866 = AIJ 480.

⁹⁴⁷ CIL III 4009, 10824, 10866, 11463; AIJ 489.

⁹⁴⁸ CIL III 15183; AIJ 483.

⁹⁴⁹ Mócsy 1959, 51/3; Margetić 1999; Margetić 1999a.

⁹⁵⁰ CIL III 4316 = 10970; RIU 538.

⁹⁵¹ Mócsy 1966, 597.

⁹⁵² CIL III 4316 = 10970; RIU 538.

⁹⁵³ CIL III 3679.

sunt || Nero Claudius divi Claudi filius Germanici Caesar(is) | n(epos) Ti. Caesaris Au(gusti) pron(epos) divi Aug(usti) abn(epos) Caesar | Aug(ustus) German(icus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) VII imp(erator) VII | co(n)s(ul) III peditib(us) et equitib(us) qui milit(ant) in | coh(ortibus) VII quae appellantur I Astur(um) et Cal|laecor(um) et I Hispanor(um) et I Alpinor(um) et I Lusi|tanor(um) et II Alpinor(um) et II Hisp(anorum) et V Luc{i}ens(ium) | et Callaecor(um) et sunt in Illyric(o) sub L. Sal|vidieno Salviano Rufo qui quina et vicena | stipend(ia) aut plura meruerant quor(um) nomina | subscript(a) sunt ipsis liberis posterisq(ue) | eorum civitatem dedit et conubium cum | uxorb(us) quas tunc habuissent cum est | civitas iis data aut si qui caelib(es) essent | cum iis quas postea duxissent dumtax(at) | singuli singulas a(n)te d(iem) VI Non(as) Iul(ias) Cn. Pe|ldanio Salinatore L. Velleio Paterculo | co(n)s(ulibus) coh(ortis) II Hispan(orum) cui prae(e)st C. Caesius | Aper equiti Iantumaro Andedunis filio) | Varciano descr(iptum) et recogn(itum) ex tabula | aenea quae fixa est in Capitol(io) ad la|tus sinistr(um) aedis thensar(um) extri(n)secus.

Iantumarus је келтско име, раширено у Норику и Панонији, в. Meid 2005, 109; 211; **iantu-*: Ellis Evans 1967, 211, 223; Dellamare 2003, 186, 218. За име *Andedu*, *-unis*, в. Meid 2005, 164–165; уп. DAG 1108, 1254; уп. нпр. топоним *Andautonia* код Варцијана. Anreiter 2001, 29–30.

188. Натпис из Балине Главице (*municipium Magnum*).

CIL III 9796.

Vercaius Me|di filius) eques ala Nova Cla|udia [...] | domo Varcianus anno[r(um)...] |^s stupendior(um) XX[...] | h(ic) s(itus) e(st) posu[it] Max|imus Regini filius).

Име *Vercaius* (< *verc-/varc-*; уп. *Vercianus*: бр. 189) врло је често у Норику: CIL III 5073; 5422; 5444; 5641; 5698; 14366,6; ILLPRON 341; 386, итд. (OPEL IV 156–157); уп. когномен *Varcia* (ILAlg II/2, 5471). За келтско име *Medus* (< иевр. **medhu-*, скт. *mádhu*, гр. μέθυ) в. Holder II 524; Delamarre 2003, 222; Meid 2005, 235; Matasović 2009, 261; уп. Ellis Evans 1967, 226. У вези је са келтским *Medullius*, *Medullia*, итд.; име се јавља и код Латобика, а скупина је добро посведочена у келтским срединама у Панонији. За дистрибуцију уп. OPEL I 261. За читање *Me[n]di?* које предлаже В. Gräf,⁹⁵⁴ нема паралела.

189. Натпис из Љубушког код Мостара (*Bigeste*).

A. Betz, JÖAI 36, 1946, Bbl. 68, 2; AE 1950, 110; ILJug 116.

[± 10] | equ(es) c(o)ho(rtis) III | Alpin<a>e domo | Vercianus an(norum) | XXXVIII stip(endiorum) XIII | t(estamento) f(ieri) i(ussit) h(eres) p(osuit). H(ic) s(itus) e(st).

⁹⁵⁴ HD058349.

Етник се јавља у облику *Vercianus*.

190. Натпис из Рима.

CIL VI 3257 = 32785a. M. P. Speidel, Die Denkmäler der Kaiserreiter. Equites singulares Augusti, Köln 1994, 604.

Pyrrh[i?] [c]asula || D(is) M(anibus) | Flavio Respecto t(urma) Op|tati n(atione) Varcianus vixit |⁵ ann(is) XLV dieb(us) V mil(itavit) ann(is) | XXIII p(oserunt) heredes | eius titulum marmoreum | Apuleius Serenus | Severinius Vit[alia]n[us].

За име *Pyrrhus?* в. *OPEL I 173.*

191. Фрагментарни надгробни натпис из Цезареје у Мауретанији.

S. Agusta-Boularot / M. Bousbaa, BCH, B, 24, 1993–1995, 108–128; AE 1995, 1798.

--- n]auar[chus(?) ... | ...]o vixit an(nos) LX[... | ...] Varcianu[s ...] | V[...] class[is(?) ... | p]iissimo m[... | ... e]t sibi poster[isque(?)].

Натпис је припадао војнику флоте, пореклом из племена Варцијана.

2.2.2. *Civitates* у Панонији ван Плинијевог списка

У Плинијевим двама листама заједница Паноније нису поменуте две важне племенске заједнице: *civitas* Боја и *civitas* Скордиска. Подаци о племенима од којих су ове заједнице формиране у доба Принципата забележени су у Плинијевом опису Паноније, али се ти подаци очигледно односе на период који претходи формирању ових римских peregrinих заједница и не припадају ниједној од двеју „панонских листа“ које је Плиније ексцерпирало из званичних извора, односно Агрипине карте.⁹⁵⁵ Епиграфска сведочанства, међутим, говоре не само о постојању ових двеју заједница, већ и о њиховом дугом животу. Трећа заједница обухваћена овим поглављем је *заједница Котина. О њеној административној аутономији у оквиру провинције Паноније немамо поуздане податке.

2.2.2.1. *Civitas Voiorum*

Насељавање Боја уз Дунав, у панонску равницу пада у II век пре Хр.⁹⁵⁶ Већа етничка померања у земљи коју су населили (а која ће касније припасти

⁹⁵⁵ Grbić 2011; Grbić 2012.

⁹⁵⁶ Strab. V 1.6: τοὺς δὲ Βοίους ἐξήλασαν ἐκ τῶν τόπων. μεταστάντες δ' εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἰστρὸν τόπους μετὰ Ταυρίσκων ὤκουσιν πολεμοῦντες πρὸς Δακοὺς, ἕως ἀπώλοντο πανεθνεί:

римској провинцији Панонији), изазвана су експанзијом Дачана под Буребистом (око 40. пре Хр.), који су потиснули племена Боја и Тауриска из ових крајева. Сеоба Боја под дачким притиском имала је одјека у античким изворима. Плиније помиње подручје напуштене земље Боја: *deserta Boiorum*, која се граничи са норичком територијом.⁹⁵⁷ Тако је назива и позноантички спис *Dimensuratio provinciarum* који се ослања на Агрипине коментаре: *desertis in quibus habitabant Boi et Carni*,⁹⁵⁸ као и Плиније. Под истим именом та област је споменута и код Страбона:⁹⁵⁹ ἡ Βοιωτῶν ἐρημία. Према Плинијевом тексту, на томе су простору настали колонија Саварија, основана под Клаудијем и Скарбанција, која је била *oppidum c. R.* (Plin. *NH* III 146: *iam tamen colonia Divi Claudii Savaria et oppido Scarabantia Iulia habitantur*) а муниципијем је постала касније, у време Флавијеваца. *Civitas Boiorum*, међутим, није наведена у Плинијевом списку јер није припадала Панонији у периоду на који се односи Плинијев извор. Наиме, званични попис заједница одакле је писац црпео податке припада времену Августа. Птолемеј их смешта у унутрашњост провинције: ἐν δὲ μεταξὺ Βοίοι πρός δυσμὰς. Територија перегрине заједнице Боја могла би се омеђити на простор око реке Лајте, Парндорфа, Нежидерског језера (Neusidlersee).⁹⁶⁰ На југу се заједница простирала до муниципија Скарбанције, који се налазио на месту данашњег Шопрона.⁹⁶¹

Судећи по епиграфским споменицима који се односе на *civitas* Боја, центар заједнице налазио се на северном делу њене територије, у подручју око Парндорфа. Источна граница племенске територије Боја полазила је вероватно од Ђера (ант. Арабоне), ка унутрашњости долином реке Рабе,⁹⁶² која је чинила не само линију разграничења према суседној перегриној заједници Азала, већ је од Трајановог времена била граница између Горње и Доње Паноније. Заједница је сасвим извесно излазила на Дунав, будући да је у I веку била под командом префекта *ripae Danuvii*.

У раним годинама Веспасијанове владе *civitas Boiorum* је била под војном управом, о чему сведоче два натписа из Арабоне (бр. 105 и 106).⁹⁶³

τὴν δὲ χώραν οὖσαν τῆς Ἰλλυρίδος μηλόβοτον τοῖς περιοικοῦσι κατέλιπον. Уп. Liv. V 35; Plin. *NH* III 116: *Cat. Orig.* II 13. Meid 2005, 222–223.

⁹⁵⁷ Plin. *NH* III 146. Уп. § 2.2; § 2.2.2.

⁹⁵⁸ *Dim. provinc.* 18.

⁹⁵⁹ Strab. VII 1.5; VII 3.2. Уп. VII 5.2: Βοίους καὶ Ταυρίσκους, ἔθνη Κελτικά τὰ ὑπὸ Κριτασίρω, φάσκοντες εἶναι τὴν χώραν σφετέραν, καίπερ ποταμοῦ διείργοντος τοῦ Παρίσου, ρέοντος ἀπὸ τῶν ὀρῶν ἐπὶ τὸν Ἰστρον κατὰ τοὺς Σκορδίσκου καλουμένους Γαλάτας.

⁹⁶⁰ Anreiter 2001, 248–250.

⁹⁶¹ Mócsy 1959, 46.

⁹⁶² Mócsy 1959, 32.

⁹⁶³ Уп. § 2.2.1.8.

На споменицима је посведочен *L. Volcacijs Primus*, који је, како смо већ поменули у поглављу посвећеном заједници Азала (§ 2.2.1.8), био префект кохорте *I Noricorum* и префект *ripae Danuvi et civitatium duar(um) Boior(um) et Azalior(um)*.

Аутономна управа над перегрином заједницом Боја посведочена је у епиграфским изворима. Натписи бележе имена неколико првака (*principes*) ове племенске заједнице. У једном епиграфском споменику из околине Парндорфа (бр. 197), помиње се *M. Coc[c]eijs Saupianus* који је био *pr(inceps) c(ivitatis) B(oiorum)*. Судећи према гентилним именима *Cocceius/-a*,⁹⁶⁴ принцепс и његова породица добили су грађанско право у време Нерве. Како је *Saupianus* доскора био једини познати првак ове перегрине заједнице, почетак додељивања римског грађанског права аристократији племена Боја везивао се за време Нерве и Трајана.⁹⁶⁵ Међутим, на основу других епиграфских сведочанстава која су до нас дошла, видимо да је, као и другде на нашем простору, тај процес почео у време династије Флавијеваца.⁹⁶⁶ Међу сведоцима војничке дипломе из 71. године (бр. 170), додељене центуриону из заједнице Ерависка, посведочена су још два првака ове племенске заједнице: *Caledo Sammonis f. princ(eps) Voiorum* (бр. 192) и *Cobromarus Tosiae f. princ(eps) Voiorum* (бр. 193). *Princeps* заједнице Боја, *Cobromarus Tosiae f.*, помиње се и у три натписа са племенске територије (бр. 194, 195, 196) под именом *T. Flavius Cobromarus*.⁹⁶⁷ Како се види из текста споменика, он је добио римско грађанско право, док је на дипломи његово име забележено у перегрином облику. Натпис, даље, показује да су његова мајка и сестре остале перегрине, што говори да се ради о појединачној додели грађанског права, која се највероватније може везати за 71. годину. Чињеница да се он у дипломи јавља као перегрини сведок указује на пропагандне мотиве.

Војничке дипломе, чији примаоци припадају перегриној заједници Боја сведоче о њеном постојању у време Трајанове владавине (бр. 201, 202, 203). Недавно, 2008. године, објављена је војничка диплома (бр. 204), додељена *Ti. Claudio Secundi f. Masculo*, војнику Мизенске флоте, за кога се наводи порекло *Voius ex Pannon(ia)*. *Origo* војника односи се несумњиво на панонску перегрину *civitas Voiorum*. Диплома се датује у 145. годину, чиме је *terminus ad quem* постојања ове заједнице померен за три деценије касније у односу на датуме посведочене у раније позна-

⁹⁶⁴ Meid 2005, 226.

⁹⁶⁵ Mócsy 1957, 494.

⁹⁶⁶ Флавијевско грађанско право код Боја забележено је на више епиграфских споменика, в. Mócsy 1959, 46: *CIL* III 13427; *AE* 1920, 68 = *AE* 1966, 289.

⁹⁶⁷ Према Мочију, *T. Flavius Cobromarus* би могао бити потомак личности забележене на келтској тетрадрахми: *Cobrovomarus* (Holder II 1055). Mócsy 1959, 47.

тим епиграфским документима. Нова диплома сведочи да је заједница Боја постојала средином II века, а сасвим вероватно и након тога. Даље, документ говори о независном постојању перегрине *civitas* дуго након оснивања муниципија у Карнунтуму које пада у време Хадријана и вероватно се може датовати у 124. годину. Може се претпоставити да је овој великој перегриној заједници одузимана територија приликом оснивања градова. Према Мочијевом мишљењу, Мурсела је настала на делу територије Боја.⁹⁶⁸

Становништво ове заједнице келтског је порекла. Забележен је велики број домородачких имена која припадају келтској ономастици норичког типа:⁹⁶⁹ *Amuc[a]*, *Ariomanus*, *Caledo*, *Calitix*, *Cobromarus*, *Comatullus*, *Cotisa*, *Custa*, *Bella*, *Biturixus* (*Biturix*), *Dagovassa*, *Gallio*, *Iliatus*, *Irducissa*, *Matrulla*, *Mogetissae*, *Nertomarus*, *Primio*, *Sammo*, *Suadullus*, *Summa*, *Tosia*, *Uxavilus*.

Како смо поменули, додела грађанских права аристократији Боја почела је већ у доба Флавијеваца, што потврђују епиграфски споменици породице принцепса Кобромара. До римског грађанства Боји су долазили и кроз војну службу.

НАТПИСИ

192. Сведок војничке дипломе из 71. године, *RMD* 205: бр. **170** (§ 2.2.1.13).

t. 3: Caledonis Sammonis f(ili) princ(ipis) Voiorum.

За име *Caledo* в. Meid 2005, 189; уп. *OPEL* II 23. *Sammo* в. *OPEL* IV 46–47.

193. Сведок војничке дипломе из 71. године, *RMD* 205 = бр. **170** (§ 2.2.1.13).

t. 4: Cobromari Tosiae f(ili) princ(ipis) Voioru<m>.

Личност је посведочена на више натписа са територије заједнице Боја: бр. **194**, **195**, **196**. На новцу је посведочен *Cobrovomarus*, в. Holder I 1055; Mócsy 1959, 47. За *Cobromarus* в. Meid 2005, 103; за дистрибуцију в. *OPEL* II 66. *Tosia*: *OPEL* IV 127.

194. Надгробни споменик од кречњака(?), 84 x 78 x 155 цм. Пронађен у близини Карнунтума. Bruck an der Leitha.

Е. Polaschek, *RLÖ* 1937, 35, 58. Mócsy 1959, 227, 131/1.

⁹⁶⁸ Mócsy 1959, 53.

⁹⁶⁹ Katičić 1967, 181–182.

Summa Callitigis filia an(norum) LXXX | h(ic) s(ita) e(st) T. Flavius Cobro|marus filius) e(ius) et Mam|⁵ua et Tincomara | matri p(osuerunt).

Summus/-a в. OPEL IV 99; за име *Calitix* в. Meid 2005, 189; уп. Holder I 700; Dellamare 2003, 98. *Mamua*: OPEL III 49. *Tincomara*: OPEL IV 122, уп. *Tincorix* у Галији, Dellamare 2003, 289, уп. 171.

195. Надгробни споменик од кречњака, 75 x 219 x 22 цм, у рељефном пољу приказана је породица (отац у средини и син и кћерка). Пронађен 1912. године у секундарној употреби. Bruck an der Leitha.

AE 1920, 67; Schober 1923, 170, сл. 84; Garbsch 1965, 147, бр. 102, 1, 2, 19; CSIR Carnuntum 272; Mócsy 1959, 131/1.

T. Flavius T. Flavi | Cobromari libe(rtus) | Uxavilus an(norum) XL | h(ic) s(itus) e(st) | Primio filius) p(atri) p(osuit).

За име *Uxavilus* в. Meid 2005, 177, 301, уп. *Uxella* (OPEL IV 189).

196. Фрагментарни натпис на стели од кречњака, 46 x 90 x 23 цм. Пронађен на територији Боја, у месту Брук-ан-дер-Лаита, у близини Парндорфа.

A. Schober, JÖAI 1914, 230 бр. 6, сл. 194.

--- | Cobro[marus ...] | h(ic) s(itus) e(st) e[^t ---] | an(norum) L h(ic) s(itus) e(st) marito | et patr[i ---] |⁵ Amuc[a ...] | Artem[idorus(?) ...] | Flavis serv[---

197. Надгробни натпис на плочи од кречњака, 89 x 70 x 10 цм. Пронађен 1950. године, у месту Брукендорф код Парндорфа.

B. Saria, *Burgenländische Heimatblätter* XIII, 1951, 3–5; AE 1951, 64; Mócsy 1957, 494; AE 1999, 1251.

M. Coc[c]ei[us] | Caupianus pr(inceps) | c(ivitatis) B(oiorum) v(ivus) f(ecit) sibi et | Cocceiae Dago|⁵vassae coniugi | anno[r]um LV.

Caupianus уп. *Caupa* (DAG 809); *Caupicus* (DAG 207); *Caupillius* (DAG 1118); *Caupiola* (DAG 640); *Caupirra* (DAG 334); *Caupius* (DAG 705, 748, 809, 1266); *Caupo* (DAG 810). Жена носи домородачко келтско име као когномен. *Dagovassus* (DAG 1121, 1168, 1271) од **dago-* („добар“), Ellis Evans 1967, 188; Delamarre 2003, 134; Meid 2005, 192; Matasović 2009, 86, уп. нпр. *Dagomarus* (DAG 335, 1121); *Dagodubnus* (DAG 335), *Dagorix* (DAG 1271), итд.

198. Натпис из Рима.

CIL VI 3308; ILS 2210; M.P. Speidel, *Die Denkmäler der Kaiserreiter. Equites singulares Augusti*, Köln 1994, 659; B. Lörinz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatzeit*, Wien 2001, 195.

D(is) M(anibus) | Ulpi Titi eq(uitis) sing(ularis) Aug(usti) n(ostri) | tur(ma) Emeriti nat(ione) Boius vix(it) | ann(is) XXXV mil(itavit) ann(is) XVI al|lect(us) ex ala I Thr(acum) ex Pann(onia) | sup(eriore) Ulpius Felicio pat(er) et | her(es) et Septim(ius) Provincia|lis et Marcellinus Verus | her(edes) b(ene) m(erenti) f(ecerunt) curant(e) C. Cestio |^{1o} Severo vet(erano) Aug(usti) n(ostri) || Optamus cuncti sit tibi terra levis.

199. Натпис из околине Карнунтума (Pozneusiedl), 21,5 x 51 x 26 цм.
AE 1992, 1396; P. Kruschwitz, *ZPE* 144, 2003, 213; AE 2003, 1344.

Bituriso {f} | Cotisai f(ilius) | Boius an(norum) XII | Anni filia (!) |⁵ h(ic) i(ntus) e(st) s(itus) | Coisa f(ilius?) an(norum) XXV | p(ater) posuit.

Bituriso је варијанта келтског имена *Biturix*; *Coisa* = *Cotisa*; У реду 4 може бити и: *Anni(a) filia*. За имена на *Ann-* в. Meid 2005, 217.

200. Стела од кречњака са рељефом, 61 x 173 x 26 цм, пронађена у околини Бадена (Ebersdorf) у јужној Аустрији, из лапидарија Н. Beck-a.
CIL III 4594 = 11311; Schober 1923, 126–276, сл. 144; AE 1939, 261.

Ariomanus | Iliati f(ilius) Boi(us) | annorum | XV |⁵ h(ic) s(itus) e(st) | pater posuit.

Ariomanus, келтско име добро посведочено у Панонији и Норичу в. Meid 2005, 146, за дистрибуцију: *OPEL* I 196. Изведено од: **ario-* Meid 2005, 147–148; Ellis Evans 1967, 141; Delamarre 2003, 55; 187; Matasović 2009, 43. *Iliatus* (*OPEL* II 192, *CIL* III 11302), в. Delamarre 2003, 189, s.v. *illio-*, у личним именима у Галији: *Ilio-uico*, *Illia*, *Ilidius*, *Illio*, *Illio-marus*, *Illios*, *Illius*, *Illixo*, *Illos*, в. индекс *DAG*: Delamarre 2004, 253; Delamarre 2003, 189.

201. Војничка диплома од 31. јуна 107. године, додељена *Mogetissae Comatulli f. Boio*.

CIL XVI 55; *ILS* 2002.

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus) | Germanic(us) Dacicus pontif(ex) maximus tri|bunic(ia) potestat(e) XI imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(atr)iae | equitibus et peditibus qui militaverunt in | alis quattuor et cohortibus decem et una{m} | quae appellantur I Hispanorum Auria|na et I Augusta Thracum et I singulari|um c(ivium) R(omanorum) P(ia) F(idelis) et II Flavia P(ia) F(idelis) (milliaria) et I Breucorum | et I et II Raetorum et III Bracaraugustano|rum et III Thracum et III Thracum c(ivium) R(omanorum) | et III Brittan|i|norum et III Batavorum | (milliaria) et III Gallorum et V Bracaraugustano|rum et VII Lusitanorum et sunt in Raeti|a sub Ti. Iulio Aquilino quin(is) et vicens | pluribusve stipendiis emeritis dimis|sis honesta missione quorum nomi|na subscripta sunt ipsis liberis poste|risque

eorum civitatem dedit et col|nubium cum uxoribus quas tunc ha|buissent cum est civitas iis data aut si|qui caelibes essent cum iis quas postea |duxissent dumtaxat singuli singulas pr(idie) K(alendas) Iul(ias) | C. Minicio Fundano C. Vettennio Severo co(n)s(ulibus) | alae I Hispanorum Auriana cui prae(e)st | M. Insteius M. f(ilius) Pal(atina) Coelenus | ex gregale | Mogetissae Comatulli f(ilio) Boio | et Verecundae Casati fil(iae) uxori eius Sequan(ae) | et Matrullae filiae eius | descriptum et recognitum ex tabula | aenea quae fixa est Romae || Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus | Augustus Germanic(us) Dacicus pontif(ex) ma|ximus tri|bunic(ia) potestat(e) XI imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae) | equitibus et peditibus qui militaverunt in | alis quattuor et cohortibus decem et una{m} | quae appellantur I Hispanorum Auriana | et I Augusta Thracum et I singularium c(ivium) R(omanorum) | P(ia) F(idelis) et II Flavia P(ia) F(idelis) (milliaria) et I Breucorum et I et II | Raetorum et III Bracaraugustanorum et | III Thracum et III Thracum c(ivium) R(omanorum) et III Bri|tannorum et III Batavorum (milliaria) et IIII Gall|lorum et V Bracaraugustanorum et VII | Lusitanorum et sunt in Raetia sub Ti. Iu|l|io Aquilino quin(is) et vicenis pluribus|ve stipendiis emeritis dimissis hones|ta missione quorum nomina subscripta | sunt ipsis liberis posterisque eorum | civitatem dedit et conubium cum ux|oribus quas tunc habuissent cum est ci|vitas iis data aut si qui caelibes essent | cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas pr(idie) K(alendas) Iul(ias) | C. Minicio Fundano C. Vettennio Severo co(n)s(ulibus) | alae I Hispanorum Auriana cui prae(e)st | M. Insteius M. f(ilius) Pal(atina) Coelenus | ex gregale | Mogetissae Comatulli f(ilio) Boio | et Verecundae Casati fil(iae) uxori eius Sequan(ae) | et Matrullae filiae eius | descriptum et recognitum ex tabula ae|nea quae fixa est Romae in muro post | templum divi Aug(usti) ad Minervam || Q. Pompei Homeri | L. Pulli Verecundi | P. Cauli Vitalis | P. Atini Amerimni | C. Tuticani Saturnini | Q. Apidi Thalli | C. Vettieni Modesti.

Comatullus v. OPEL II 69, уп. Coma, Comatus, Comatuia, Comatumarus, итд. Mogetissa, OPEL III 85; *mogeto-: Delamarre 2003, 213. Casatus: OPEL II 39.

202. Војничка диплома од 1. септембра 114. године додељена Nertomaro Irducissae f. Boio.

CIL XVI 61.

Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Trai(anus) Opt(imus) Aug(ustus) Ger(manicus) | Dac(icus) pon(tifex) max(imus) tri(bunicia) pot(estate) XVIII imp(erator) VII co(n)s(ul) | VI p(ater) p(atriciae) | equit(ibus) et ped(itibus) qui m(ilitaverunt) i<n> al(is) duabus et coh(ortibus) sex quae app(ellantur) I | Flavia <G>aet(ulorum) et Front(oniana) et I Alp(inorum) et I Mon(tanorum) et I Alp(inorum) et (!) Lus(itanorum) et II | Aug(usta) Nerv(ia) Pac(ensis) (milliaria) Brit(tonum) et III Lus(itanorum) et sunt in Pan(nonia) infer(iore) | sub P. Af(ranio) Flaviano item ala I Fl(avia) Aug(usta) Brit(annica) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) | miss(a) in exped(itionem) quin(is) et

vic(enis) plu(ribusve) sti(pendiis) em(eritis) dim(issis) | hon(esta) miss(ione) quor(um) nom(ina) subsc(ripta) sunt ipsis | liber(is) poster(isque) eor(um) [ci]vi(tatem) ded(it) et con(ubium) | cum ux(oribus) quas tunc hab(uissent) cum est civ(itas) i(i)s | dat(a) aut siqu(i) cael(ibes) ess(ent) cum i(i)s quas || [po]st(ea) duxiss(ent) dumtaxat | singuli singulas K(alendis) Sept(embris) | L. Lolliano Avito | L. Messio Rustico | co(n)s(ulibus) | alae Fronton(ianae) cui praefuit | L. Calpurnius Honoratus | ex gre<g>ale | Nertomaro Irducissae filio) Boio | et Custae Magni fil(iae) ux(ori) eius Aquin(co) | et Victori filio) eius et P[rop]inquo filio) eius | et Bel[lae fil]l(iae) eius | des(criptum) et rec(ognitum) ex tabu[l(a) aen(ea) quae] fixa est Romae. || Imp(erator) Caesar divi Nervae filius) Nerva Traianus Optimus | Aug(ustus) Germ(anicus) Dacic(us) pontif(ex) max(imus) tribunic(ia) potestat(e) | XVII(I) imp(erator) VII co(n)s(ul) | VI p(ater) p(atriciae) | equitib(us) et pedit(ibus) qui militaverunt in alis duabus | et cohortibus sex quae appellantur I Flavia <Ga>etu|lor(um) et Frontoniana et I Alpinor(um) et I Montanor(um) | et I Alpinor(um) et I Lusitanor(um) et II Aug(usta) Nervia Pacen|sis (milliaria) Britton(um) et III Lusitanor(um) et sunt in Panno|nia inferiore sub P. Afranio Flaviano item ala | I Flavia Aug(usta) Br<i>tannic(a) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) miss(a) in expedi|tionem quinis et vic<e>nis pluribusve stipendi(i)s | emeritis dimissis honesta missione quor(um) no|mina subscripta sunt ipsis liberis posterisq(ue) | eor(um) civitatem dedit et conubium cum uxori|bus quas tunc habuissent cu[m] est civ(itas) iis data aut si qui caelibes essent cum iis quas pos|tea duxissent dumtaxat singuli singulas | K(alendis) Sept(embris) | L. Lolliano Avito L. Messio Rustico | co(n)s(ulibus) | alae Frontoniana) cui praefuit | L. Cal<p>urnius Honoratus | ex gregale | Nertomaro Irducissae filio) Boio | et Custae Magni fil(iae) uxori eius Aquin(co) | et Victori filio) eius | et Propinquo filio) eius | et Bellae fil(iae) eius | descriptum et recognitum ex tabula aenea | quae fixa est Romae in muro post templ(um) divi Aug(usti) ad Minerv(a)m || Ti. Claudii Iusti | M. Maeci Eupatoris | L. Pulli Verrecundi | Q. Apidi Thalli | C. Iuli Parati | Ti. Iuli Urbani | P. Cauli Vitalis.

Irducissa: OPEL II 196 наводи само овај натпис. *Custa* OPEL II 90, уп. AE 1969–1970, 519; *Bella* в. Dellamare 2003, 72; Meid 2005, 220, *belo-, *bello- „јак“, за дистрибуцију в. OPEL I 283.

203. Војничка диплома из 114. године, *Gallioni Suadulli f. Boio*. RMD 226.

Optimus || *Imp(erator) Caesar divi Nervae filius) Nerva Traianus Aug(ustus) | Germanicus Dacicus pontifex maximus trib(unicia) potest(ate) | XVII imp(erator) VI co(n)s(ul) VI p(ater) p(atriciae) | equitibus et peditibus quae militaverunt in alis duabus | et cohort[i]bus decem quae appellantur I Aug(usta) Ituraeor(um) | et II Pann[o]nior(um) veteran(a) et I Flavia Ulpia Hispanorum (milliaria) | et I Brit[ta]nnica (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et*

I Aug(usta) Itura(e)orum sagittar(iorum) | et I Montanor(um) et I Hispanorum et I Cretum sagit|tar(iorum) et I Alpinorum et II Brittannor(um) (milliaria) c(ivium) R(omanorum) P(ia) F(idelis) et V [L]i[n]g[onum] et VI Thracum et pedites Brittannici | quae sunt in Dacia sub Q. Baebio Macro quinis et | vicens pluribusve stipendi(i)s emeritis d[i]missis | honesta missione quorum nomina subscripta | sunt ipsis liberis posterisque eorum civitatem | dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut si qui | caelibes essent cum i(i)s quas postea [du]xissent | dumtaxat singuli singulas a(nte) d(iem) [1 V No]n(as) Mai(as) | C. Clodio Nummo | L. Caesennio Sospite [co(n)s(ulibus)] | coh(ortis) I Cretum sagittar(iorum) cu[i] praeest | C. Vibius C. f(ilius) Quir(ina) M[...] | ex peditibus | [Ga]llio[ni] Suad[uli] f(ilio) [Boio | descriptu]m et recogn[itum] ex tabula | aenea qu[ae] fixa [est Ro]m[ae] || C. [...] Feli[cis] | Ti. Fla[v]i Vitalis | C. Ali Luperci | P. Avilli An[t]iochi | C. Iuli F[3]teti | M. Ulpi C[...]sti | C. Iuli [...] || Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Tra[ianus] Aug(ustus) | Germanic(us) Dacicus pontifex maxim(us) t[ri]b(unicia) potest(ate) | XVII imp(erator) VI co(n)s(ul) VI [p(ater) p(atriciae)] | Equitib[us] et peditibus quae militav[er]unt in alis du[abus] et cohortibus decem quae appe[llantur] | I Au[ug]usta Ituraeorum et II Pannonioru[m] et | I Flavia Ulpia Hispanorum (milliaria) et I Brit[annica] (milliaria) | c(ivium) R(omanorum) et I Aug(usta) Ituraeorum sagittariorum et I Mon[tanorum] et I Hispanorum et I Cretum sagit|tariorum et I Alpinorum et II Brittannorum | (milliaria) c(ivium) R(omanorum) P(ia) F(idelis) et V Lingonum et VI Thracum et | pedites Brittannici quae sunt in Dacia | sub Q. Baebio Macro quinis et vicens p[er] pluribusve stipendi(i)s emeritis dimissis h[ab]uissent cu[m] est civitas iis | data aut si qui [cae]libes essen[t] cum iis quas | postea duxissent dumtaxat [singuli singulas] | a(nte) d(iem) [1 V] No[n] (as) Mai (as) | C. Clodio Nummo [L.] Caesennio Sospite co(n)s(ulibus)] | coh(ortis) I Cretum sagi[tt]ar(iorum) c[ui] praeest | C. Vibius M[...]us | ex peditib[us] | Gallioni Suaduli f(ilio) [Boio | ---

Gallio: OPEL II 160; Suadullus v. OPEL IV 96.

204. Војничка диплома од 26. октобра 145. године додељена *Ti. Claudio Secundi f. Masculo Boio ex Pannonia*. Пронађена у околини Бадена (*Aquae*) код Беча.

P. Scherer, *Römisches Österreich* 31, 2008, 149–159; *AE* 2008, 1111.

Imp(erator) Caesar divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthici nepos divi Nervae | pronepos T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius, pont(ifex) max(imus), trib(unicia) | pot(estate) VIII, imp(erator) II, co(n)s(ul) IIII, p(ater) p(atriciae), iis qui militaverunt in classe praetoria Misensensi quae est sub Valerio Paeto sex et | vicini (sic) stipendis emeritis dimissis honesta missione quorum nomina subscripta sunt ipsis | liberis posterisque eorum civitatem Romanam

dedit et conubium cum uxoribus quas tunc | habuissent cum est civitas iis data aut si qui caelibes essent cum i(i)s quas postea duxissent | dumtaxat singuli singulas. | A(nte) d(iem) VII k(alendas) Novembr(es) L. Petronio Sabino, C. Vicrio Rufo co(n)s(ulibus). | Ex gr(eg)ale Ti. Claudio Secundi f(ilio) Masculo Boio ex Pannon(ia). | Descriptum et recognit(um) ex tabula aerea quae fixa est Romae in muro post templum | diui Aug(usti) ad Mineruam. | P. [A]tti Severi, [L. Pulli] Daphni, [M. Servili] Getae, L. Pulli [Ch]resim[i], M. Sentili | Iasi, Ti. Iuli Felicis, C. Iuli Silvani.

Реципијент дипломе носи гентилно име са преноменом *Ti. Claudius* уп. бр. 88; уп. Dušanić 1986, 222. *Masculus* је врло често у Норику, Галији и северној Италији, јавља се и у Панонији, в. OPEL III 63.

2.2.2.2. *Civitas Scordicorum*

Друга заједница ове групе јесте *civitas Scordischorum*. У питању је сразмерно мала перегрина заједница, формирана у доба Принципата од дела племена Скордиска које је живело на тлу које је припало провинцији Панонији.⁹⁷⁰ Плиније ову заједницу не наводи у списковима панонских *civitates*. У опису Паноније (NH III 148), он помиње положај Скордиска и Тауриска у односу на *mons Claudius* (Папук у Славонији).⁹⁷¹ Тај податак сасвим извесно припада једном старијем историјском слоју у Плинијевом тексту и преноси вест из времена када су оба племена била слободна.⁹⁷²

Тешко је поуздано се одредити за датум настанка ове заједнице. Скордисци су упали у Македонију 16. год. пре Хр. Већ 13–12. годи-

⁹⁷⁰ Племена Скордиска има важно место у историји палеобалканских народа. Питања која се тичу порекла, простирања и Скордиска сувише је комплексна и обимна да бисмо у њих на овом месту могли дубље улазити. У римско доба они су били подељени између три провинције: Далмације, Мезије и Паноније, премда је постојање перегрине заједнице формиране од овог племена посведочено само за Панонију. О Скордисцима постоји опширна литература: уп. Papazoglu 1969, 209–298. J. Todorović, *Skordisci: istorija i kultura*, Novi Sad 1974; P. Popović, *Starinar* XLIII/XLIV, 1992–93, 13–21. Преглед *testimonia* о Скордисцима: Papazoglu 1969, 443–453. Alföldy 1964a, 107–127; Mócsy 1957, 488–490; Dušanić 1967, 67–81; Dušanić 1967a, 195–217.

⁹⁷¹ A. Mócsy, *AÉrt.* 88, 1961, 178; Alföldy 1964a, 118; Papazoglu 1969, 279, нап. 288. *Contra*: P. Petru, *AArchSlov* 19, 1968, 357–373. Петру је покушао да идентификује *Mons Claudius* са Медведница–Иванчица–Калник, али то није вероватно. Податак *cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci* обично се узима у обзир при утврђивању источне границе простирања Скордиска која је вероватно ишла до Осијека. О томе сведочи и богат латенски материјал са овог простора, као и ономастика у заједницама овога краја где се јављају панонска и келтска имена (§ 2.2.1.12). Уп. Papazoglu 1969, 292; N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci 1970, [према: F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times...*, Amsterdam 1978, допунска нап. 46].

⁹⁷² Уп. § 2.4.

не помињу се код Диона Касија као савезници Римљана у Панонском рату.⁹⁷³ По томе се закључује да они нису били под римском влашћу пре 12. године,⁹⁷⁴ односно пре него што су под римску власт потпали Бреуци и Андизети, како су неки научници мислили.⁹⁷⁵ Плинијев податак о Скордисцима и одсуство помена њихове перегрине заједнице у званичној листи обично се узима као знак да *civitas* није формирана истовремено са суседним заједницама, али да тај датум није много познији од завршетка Панонског рата.⁹⁷⁶ Као могуће време формирања предложена је 11. или 10. година.⁹⁷⁷ Велеј Патеркул каже *Raetiam autem et Vindelicos ac Noricos Pannoniamque et Scordiscos novas imperio nostro subiunxit provincias*,⁹⁷⁸ тј. помиње Панонију и Скордиске посебно, што се обично узима као знак да Скордисци нису прикључени истом приликом.⁹⁷⁹ Међутим, Панонци су прикључени провинцији Илирик као и Скордисци (као што су и Винделици припали Рецији), чији је већи део био подељен између различитих заједница у (Горњој) Мезији и Далмацији (нпр. Диндари). Стога треба рачунати с тим да је реч *provincia* код њега употребљена у свом првобитном значењу.⁹⁸⁰

Civitas Scordischorum налазила се у југоисточном углу (Доње) Паноније, у уском појасу између Саве и Дунава,⁹⁸¹ источно од Сирмија. Тако их лоцира и Птолемеј,⁹⁸² док је средишњи део сирмијске територије био насељен племеном Амантина. (Ту се, према Плинију, налазила *civitas* Амантина и Сирмијенза.)⁹⁸³ Северозападни део Међуречја већ је припадао заједници Корнаката, који су им вероватно били етнички сродни.

Аутономна управа над перегрином заједницом Скордиска епиграфски је посведочена у два натписа који помињу племенске поглаваре (*principes*): *T. Flavius Proculus* (бр. 205) и браћу *Ulpius Silvanus* и *Ulpius Capito* (бр. 206). Тит Флавије Прокул је, како стоји у натпису, био *pr(inceps)*

⁹⁷³ Cass. Dio LIV 31.3.

⁹⁷⁴ Вулић 1906, 32; Papazoglu 1969, 262. Фанула Папазоглу сматра да су Скордисци због упада у Македонију 16. године вероватно били кажњени, али не нужно и покорени, како је Сајм (Syme 1934, 117) формулисао, с обзиром на то да извор јасно говори да се ради о „савезнику“.

⁹⁷⁵ Zippel 1877, 303; Premerstein, *JÖAI* 1898, 159; Patsch, *Beiträge* V, 84; Syme 1934, 117; Mócsy 1962, 540.

⁹⁷⁶ Dušanić 1967, 68.

⁹⁷⁷ Папазоглу 1969, 263–264.

⁹⁷⁸ Vell. Pat. II 39. 3.

⁹⁷⁹ Dušanić 1967, 68.

⁹⁸⁰ Papazoglu 1969, 264, 452.

⁹⁸¹ Mócsy 1957, 488, 493–494; Mócsy 1959, 78; Alföldy 1964a, 108.

⁹⁸² Ptol. II 15.2.

⁹⁸³ Уп. § 2.2.1.9.

praefectus) *Scor(discorum)*. Његова титула се може тумачити тако да је био на челу заједнице — припадао већу племенских првака којим је председавао. Прокулова породица добила је грађанско право под Флавијевцима појединачном доделом, вероватно као награду за лојалност римској управи. Епиграфски материјал источног Срема иначе показује да је римско грађанско право у I веку било ограничено на највиши слој племенске заједнице.⁹⁸⁴ Префект, који носи гентилно име *Flavius* и латински когномен *Proculus*, припадао је другој или трећој генерацији римских грађана: име оца је *T. Flavius Dulcis*. До грађанског права Скордисци су долазили и кроз војну службу. Регрутација из ове заједнице посведочена је натписима на камену и на војничким дипломама.

Сматра се да је муниципиј Басијане настао од заједнице Скордиска у време Хадријана⁹⁸⁵ и да се његова територија вероватно поклапала са територијом перегрине *civitas Scordiscorum*.⁹⁸⁶ У светлости нових података које пружају три војничке дипломе (бр. 208, 209, 210) мора се поново размислити о питању односа перегрине заједнице и муниципија *Bassiana*. У дипломама је *civitas Scordiscorum* наведена као *patria* војника, а најмлађа од њих (бр. 210) датована је у 146. годину, на основу чега се може закључити да је *civitas* постојала средином II века. Наиме, датуми издавања диплома на којима се помиње перегрина заједница Скордиска, познији су за две деценије у односу на претпостављено време оснивања муниципија Басијана, за које се начелно узима време Хадријанове владавине или 124. година када пада његова посета провинцији.⁹⁸⁷ У случају паралелног постојања града и *civitas*, територија заједнице могла је бити јако умањена с обзиром на просторну дистрибуцију декурионских натписа Басијана,⁹⁸⁸ мада се, с друге стране, територија заједнице Скордиска могла простирати и јужно од Саве.⁹⁸⁹ Постоји могућност да је заједница

⁹⁸⁴ Душанић 1967а, 201.

⁹⁸⁵ Dušanić 1967, 70.

⁹⁸⁶ Dušanić 1967, 70; Mócsy 1974, 143.

⁹⁸⁷ Mócsy 1957, 497; Mócsy 1959, 78; Душанић 1965, 90; Dušanić 1967, 70 и нап. 54.

⁹⁸⁸ Dušanić 1967, 70 и нап. 72–76: поред Басијана натписи су нађени у Крушедолу, Тителу, Купинову и Добановцима. Уп. Душанић 1977а.

⁹⁸⁹ Страбон наводи да се Колапис улива у Дунав на територији Скордиска (Strab. VII 5.2. Уп. Милеров коментар уз Ptol. *Major etiam confusio optinet ap. Strabonem* 7.5.2. *qui Savum exire dicit in Dravum ...*) међутим тај се податак највероватније односи на ушће Саве, а не Купе. Уп. М. Šašel Kos, *Tyche* 17, 2002, 145–153; Šašel Kos 2005, 143. Уп. *Iatumentiana*, место забележено на војничкој дипломи додељеној *Priscino Prisci f. Prisco ex Pan(nonia) infer(iore)*, која се датује између 192. и 206. год. М. Мирковић топоним приписује Скордисцима (М. Mirković *ZPE* 133, 2000, 288–289; *AE* 2000, 1213–1214). М. Лазић (*Гласник САД* 22, 2006, 321–331) предлаже убикацију места у Скелу код Обреновца. С. Душанић је изнео могућност да је прекоставско подручје које је припадало Доњој Панонији било обухваћено муниципијем *Spodent(---)* који

из које су војници регрутовани у току њихове службе променила статус, док би на дипломи била наведена *civitas* из које су регрутовани. То, додуше, није ни привлачно нити вероватно објашњење.⁹⁹⁰ Град је у III веку, највероватније под Каракалом, уздигнут на ранг колоније,⁹⁹¹ али немамо обавештења да ли је то имало утицаја на статус заједнице Скордиска.

Становништво перегрине *civitas* Скордиска чинила је мешовита популација. Као и код суседних заједница, антропонимија је композитна.⁹⁹² Посведочена су далматско-панонска имена (*Dasius*, *Precio*), али су присутна и келтска, нпр. *Sollius*, од којих су нека могла бити калкови (*Dulcis*, *Gracilis*), као и нека римска имена која су нарочито популарна у келтским областима (нпр. *Crescens*). Име племена келтских Скордиска забележено је у два облика: Σκορδίσται / *Scordistae* и *Scordisci*. За облик Σκορδίσται / *Scordistae* се обично сматра да представља „илирски“⁹⁹³ наспрот келтском облику на *-sc-*,⁹⁹⁴ премда би оба облика могла бити келтска.⁹⁹⁵

НАТПИСИ

205. Стела од кречњака, 61 x 60 x 18 цм. Пронађена 1959. године у Новом Сланкамену (*Acumincum*).

Мócsy 1957; *ILJug* 280; Душанић 1967, 70.

T. Fl(avius) Proculu[s] | pr(inceps) praef(ectus) Scor(discorum) | an[n(orum)] XXXXI | h(ic) [s(itus)] e(st) T. Fl(avius) [D]ulcis |⁵ pater fil[i]o | pientissimo | fecit.

5 [*filio su*]o, Мócsy, Šašel.

Као когномен, име *Dulcis* јавља се само на овоме натпису: *OPEL* II 111. Премда хипотетично, име би се могло схватити као латински еквивалент келтског имена, нпр. *Suaducus* или слично. Имена са овим елемен-

се помиње у једном декурионском натпису из Басијана: Душанић 1967, 70–71. Недавно је објављен чланак у којем се овај муниципалитет покушава препознати у археолошком налазишту код Обреновца: А. Crnobrnja, Roman Settlement at Ušće near Obrenovac – Municipium Spodent(?)?, *Zbornik Narodnog muzeja* XX–1, 2011, 377–388. Аргументација на основу постојећег материјала није сасвим конклузивна, стога би се морали сачекати значајнији подаци.

⁹⁹⁰ Уп. Мócsy 1957, 491.

⁹⁹¹ Душанић 1965, 91, 107; Душанић 1967, 71.

⁹⁹² Katičić 1964a, 28. Уп. § 2.2.1.12.

⁹⁹³ *CIL* III 14203, 23 = *ILS* 8887. Papazoglu 1969, 269–270 и нап. 248.

⁹⁹⁴ Strab. VII 3.2: Τοῦτοις δὲ καὶ τὰ Κελτικά, οἳ τε Βοιοὶ καὶ Σκορδίσκοι καὶ Ταυρίσκοι. Τοὺς δὲ Σκορδίσκους ἔνιοι Σκορδίστας καλοῦσι: καὶ τοὺς Ταυρίσκους δὲ Τευρίσκους καὶ Ταυρίστας φασί. Katičić 1967, 162.

⁹⁹⁵ О томе в. Falileyev 2013, 85–98, посебно 87–88.

том фреквентна су у келтској ономастици, в. Delamarre 2003, 283–284, 348: *Suadus* = *Dulcis*. Име је распрострањено у Панонији и Норику у различитим облицима, (нпр. *Suaducco*).

Датум: крај I или почетак II века.

206. Надгробна плоча од белог кречњака, 90 x 72 x 17 цм, пронађена у селу Петровци.

J. Brunšmid, *VAHD* 4–5, 1900–1905, 149; *CIL* III 15134; *ILJug* 1035 = *ILJug* 3010; Dušanić 1967, 198–201, 214–215, 2; сл. 2; *AE* 1968, 453.

[*Ulpia?* ±2]OD|[5–6]nis filia | [*v(ixit) a)n(nos) XX M. Ulp(i)us Dašius posuer*]⁵unt *paṭer filiae* | *pien[is]simae et* [.](?) | *Ulp(i) [S]i[ly]a[nus] e[t -?]* | *Capito prin[cipes]* | *Crescens [sorori]* |¹⁰ *pien[is]simae*].

8 Мочи је читао: *princ[eps]*; С. Душанић је предложио читање *princ[ipes]*, према којем две личности натписа носе титулу принцепса, браћа *Ulp(i)us Silvanus* и *Ulp(i)us Capito*. Когномен *Dasius*, декурион муниципија Басијане, посведочен у натпису из Крушедола: *Aelius Dasius*.⁹⁹⁶ Деца носе римска имена, врло популарна код домаћег становништва.

207. Стела од кречњака из места Nagyteteny (*Campona*). Изнад натписног поља, рељефно поље са представом коњаника.

CIL III 3400; Lőrincz 2001, 214.

Terso Precio[nis] f(i)lius Scordisc(us) | eques al[a]e Fro(ntiniana) | tur(ma) Lobasini a[r]r(morum) cus(tos) an(norum) XX[---] stipendiorum |⁵ XVI[---

За име *Terso*: Mócsy 1959, 192, бр. 189/2. Име *Precio* јавља се и код Колапијана (бр. 92), у питању је карактеристично панонско имене.

Натпис се, према Леринцу, датује у крај I века.

208. Фрагмент војничке дипломе из 118/124. године.

RMD 234.

[...] [*S]cordisco* | [*et ... uxori ei]us Scord(iscae)* | [*et ...] f(ilio) eius* | [|| *C] resc[entis]* |⁵ [--- *H]ermetis* | [--- *G]emell[i]---*

Имена *Gemellinus* и *Crescens* (бр. 206) јављају се у Басијанама.

209. Војничка диплома од 22. августа 139. године додељена морнару Равенске флоте *M. Sollio Zurae f. Gracili Scordisc(o) Pannon(ia)*.

W. Eck / A. Pangerl, *ZPE* 163, 2007, 217–232; *AE* 2007, 1786.

⁹⁹⁶ Душанић 1965, 85–91; *AE* 1965, 303; *ILJug* 1048: [*D(is) M(anibus)*] | *P. Ael(ius) Dašius dec(urio) m(unicipii) B(assianensium) | pont(ifex) muni(cipii) ejusd(em) | aedil(itate) functus mun(icipio) | Spodent(---) vixit annis | LXX et Aelis Licinjo | et Honorato et Sila|no et I[u]stii|lo et Ai|[-]nat[o](?) [ma]rit[o] et | [fil]is karissimis | Aelia lуста viva | sibi et suis posuit.*

Imp(erator) Caesar divi Hadriani f(ilius) divi Traian(i) | Parthici nepos divi Nervae pronep(os) | T. Aelius Hadrianu Antoninus Aug(ustus) | Pius, pont(ifex) max(imus), trib(unicia) pot(estate) II, co(n)s(ul) II, | design(atus) III, p(ater) p(atriciae), | iis qui militaver(unt) in classe praetor(ia) | Ravennate quae est sub Fabio Sabino qui quina et vicena plurave | stipendia meruerunt dimissis | honesta missione quorum nomi|na subscripta sunt ipsis liberis | posterisq(ue) eorum civitatem dedit | et conubium cum uxoribus quas | tunc habuissent cum est civitas iis | data aut si qui caelibes essent cum | is quas postea duxissent dumtaxat singulas. A(nte) d(iem) XI K(alendas) Sept(embres) | L. Minicio Natale, L. Claudio Proclo co(n)s(ulibus) | ex gregale | M. Sollio Zurae f(ilio) Gracili Scordisc(o) | Pannon(ia). | Descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aerea | quae fixa est Romae in muro post | templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam. | Ti. Claudi Menandri, | P. Atti Severi, | L. Pulli Daphni, | P. Atti Festi, | T. Flavi Romuli, | Ti. Iuli Felicis, | C. Iuli Silvani. || Imp(erator) Caesar divi Hadriani f(ilius) divi Traian(i) | Parthici nepos divi Nervae pronep(os) | T. Aelius Hadrianu Antoninus Aug(ustus) | Pius, pont(ifex) max(imus), trib(unicia) pot(estate) II, co(n)s(ul) II, | design(atus) III, p(ater) p(atriciae) | iis qui mil(itaverunt) in class(e) pr(aetoria) Ravenn(ate) quae est | sub Fabio Sabino qui quina et vicen(a) | plur(ave) sti(pendia) mer(uerunt) dimis(sis) hon(esta) mis(sione) quor(um) | nom(ina) subscr(ipta) sunt ips(is) lib(eris) post(eris) q(ue) eor(um) | civit(atem) ded(it) et con(ubium) cum uxor(ibus) quas t(unc) ha(buissent) | cum est civ(itas) iis dat(a) aut si q(ui) cael(ibes) ess(ent) | cum is q(uas) post(ea) dux(issent) dumtax(at) sing(uli) sing(ulas). | A(nte) d(iem) XI K(alendas) Sept(embres) Natale et Proculo co(n)s(ulibus) | ex gregale | M. Sollio Zurae [f(ilio)] Gracili Scord(isco) | ex Pann(onia).

Реципијент дипломе припада првој генерацији римских грађана своје породице: има *tria nomina*,⁹⁹⁷ док је његов отац перегрин. Име *Sol(l)ius* највероватније је келтско (< **soli-* ‘?’ / **sūli-*, Delamarre 2003, 287); јавља се у Северној Италији, Галији и Германији (нпр. *CIL* V 4729; *CIL* XIII 11140, *CIL* XII 1264, 3846), а посведочено је више пута у Норику: *ILLPRON* 14 (Alföldy 1974), у различитим варијантама нпр. *Solimarus* (Holder II 1607; Ellis Evans 1967, 227). Когномен *Gracilis* могао би бити обичан латински когномен. Међутим, име није веома распрострањено и може бити да је у питању калк. У томе случају највероватније би било изведено из келтског елемента *minio-/meno-*.⁹⁹⁸ Име подсећа на когномен Скордиска посведоче-

⁹⁹⁷ OPEL IV 87.

⁹⁹⁸ Holder 1962, 595, 548: **mīnio-*, лат. *tenuis, gracilis, exilis / mēno-*; Delamarre 2003, 227–228. OPEL III 75–76: *Menos, Menio, Mena, Menilus*. Јавља се и у сложеним именима: *Sumena, Dacu-mena / Dagomena*: Holder, 1962; OPEL II 91: *AIJ* 457 (Чаковец); Mócsy 1959, 171. У Горњој Панонији се јавља име *Dagumena*.

ног у натпису бр. 205: *Dulcis*. Патронимик *Zura*⁹⁹⁹ први издавачи сматрају дачким именом.¹⁰⁰⁰ Име је посведочено и у облицима *Zoura*, Ζούρα (*ISM I* 200) затим као елемент: *Zourazi/Zourozi*, **Zourdanos*, *Zouroblost*()/-*blast*(); уп. D. Dana, *ZPE* 143, 2003, 180–181.

210. Војничка диплома од 11. августа 146. године. [*Vale*]rio *Dati f(ilio) Scord(isco)* који је служио у *classis Flavia Pannonica*.

RMD 401; *AE* 2001, 2156; *AE* 2003, 1216.

--- | *singuli*s *pr[a]eter(ea) praestit(it) ut liber(i) dec[ur(ionum) et | centu]r(ionum) quos praesid(i) prov(inciae) ex se item cali[|gat(orum) ant]equam in castr(a) irent procr(eatos) probav(issent) | [cives Ro]mani essent a(n)te d(iem) III Id(us) Aug(ustas) | [L. Aurelio G]allo Cn. Terentio Iunior(e) co(n)s(ulibus) | [clas]s(is) Flav(iae) Pannonic(ae) cui praeest | [-? M]acrinius Regulus Neviomag(o) | ex gubernatore | [*Vale*]rio *Dati f(ilio) Scord(isco) | [et ---]ace(?) Secundi fil(iae) uxor(i) eius Scord(iscae) | [et] Valeriano f(ilio) eius | [et] Valentinae fil(iae) eius | [descript(um) et r]ecognit(um) ex [tab]ula aerea | [quae fixa es]t Romae in [mur]o post | [templum divi] Aug(usti) ad M[iner]vam || --- pont(ifex) m(aximus) tr(ibunicia) [pot(estate) VIII | imp(erator) II co(n)s(ul)] IIII p(ater) [p(atr)iae] | equit(ibus) et pedit(ibus) qui militaver(unt) in alis V? et] coh(ortibus) XIII et sun[t | in Pannon(ia) infer(iore) sub Fu]lcio Cornuto XXV | [item class(icis) XXVI pluribusve? stipend(iis)] em(eritis) dim(issis) hon(esta) mis(sione) | [quor(um) nomin(a) subscript(a) su]nt civ(itatem) Rom(anam) q[ui | eor(um) non haber(ent) ded(it) et co]n(ubium) cum ux(oribus) quas | [tunc habuis(sent) cum est civit(as)] i(i)s dat(a) aut cum i(i)s | [quas post(ea) duxis(sent) dumtaxat sin]g(ulis).**

2.2.2.3. *Cives Cotini?*

Келтско племе Котина живело је северно од Дунава, у суседству Квада и Сармата, источно од Маркомана, око горње Тисе.¹⁰⁰¹ Племе се помиње у I веку, у чувеном елогију из Тускула.¹⁰⁰² Птоlemeј у оквиру описа Доње

⁹⁹⁹ *OPEL IV* 192.

¹⁰⁰⁰ W. Eck / A. Pangerl, *ZPE* 163, 2007, 222 и нап. 13, према: D. Dana, *ZPE* 143, 2003, 180–181.

¹⁰⁰¹ Zs. Vísy, *Specimina Nova* 9, 1993, 8–12; A. Birley, *Marcus Aurelius: A Biography*, London 2000 (друго, ревидирано издање), 171; Meid 2005, 33; Kovács 2009, 119.

¹⁰⁰² *ILS* 8965; *InscrIt XII/3*, 91: [M. Vinu]ciu[s P. f(i)lius] | co(n)s(ul) XV]vir s(acris) f(aci)undis] [pr(a)etor] q(ua)estor] | legatus pro] pr(a)etore] Aug(usti) Caesaris in [Illyrico | primus t]rans flumen Dan<u>vium] [progressus | Dacoru]m et Basternarum ex er[ci]tum acie | vicit fu]gavitque Cotinos [Osos ... | ...]s et Anarti[os sub potestatem | Imp(eratoris) Caesaris A]ug(usti) [et p(opuli) R(omani) redegit. Syme 1971, 26дд.

Паноније бележи да Котини живе на северу провинције у источном суседству Азала.¹⁰⁰³ Претпоставља се да је у питању мања група која се населила у Панонији, док је већи део племена остао изван граница Царства.¹⁰⁰⁴ Није сасвим сигурно да Котине треба убрајати у перегрине заједнице Паноније, као што није сасвим сигурно да ли Птоlemeјев податак говори да су имали независну политичку заједницу (**civitas Cotinorum?*) у оквиру провинције?¹⁰⁰⁵ Аналоган може бити случај припадника племена *Anartii* који су живели у Панонији и Дакији али нису имали заједницу.¹⁰⁰⁶

Натписи из Рима (датовани у период између 223. и 251. године, наводе имена преторијанаца из овог племена: *cives Cotini ex provincia Pannonia Inferiore*.¹⁰⁰⁷ Они као свој *origo* наводе панонске колоније Мурсу и Цибале.¹⁰⁰⁸ У питању су највероватније Котини који су насељени у Панонију након Маркоманског рата¹⁰⁰⁹ и треба их можда третирати независно од оних које помиње Птоlemeј.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰³ Ptol. II 14. 2: Κύτνοι δ' ἀνατολικώτεροι. Птоlemeјев податак није сасвим јасан, будући да су на самом североистоку провинције живели Азали.

¹⁰⁰⁴ Tac. *Germ.* 43.

¹⁰⁰⁵ A. Alföldi, *Századok* 70, 1936, 27; уп. Mócsy 1959, 78–79.

¹⁰⁰⁶ *CIL* III 3598 (*nat[i]o(ne) Anarti(a)*); *AE* 2005, 1265. Уп. натпис из Дакије: *AE* 2004, 1050 (*vicus An[artorum]*).

¹⁰⁰⁷ *CIL* VI 2389 = 2833 = 2835 = 32542 (Dobó 1975, 22); *CIL* VI 2419 = 2800 = 2832 = 32544 (Dobó 1975, 23; *AE* 2001, 219); *CIL* VI 2831 = 2852 = 32557 (Dobó 1975, 24). Уп. Noy 2000, 222.

¹⁰⁰⁸ Kolendo 1994, 92; Mócsy 1974, 66.

¹⁰⁰⁹ Cass. Dio LXXII 12.3 = Exc. UG 58 (p. 408): Κοτινοὶ δὲ ἐπηγγείλαντο μὲν αὐτοῖς ὁμοία, Ταρρουτήνιον δὲ Πάτερνον τὸν τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ τὰς Λατίνας διὰ χειρὸς ἔχοντα παραλαβόντες ὡς καὶ ἐπὶ τοὺς Μαρκομάνους αὐτῶ συστρατεύσοντες οὐ μόνον οὐκ ἐποίησαν τοῦτο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἐκείνον δεινῶς ἐκάκωσαν, καὶ μετὰ ταῦτα ἀπώλοντο. Kovács 2009, 145.

¹⁰¹⁰ Mócsy 1959, 78; Mócsy 1962, 711. Уп. Kovács 2009, 229, нап. 143.

3. УРЕЂЕЊЕ, ЖИВОТ И СУДБИНА ПЛЕМЕНСКИХ ЗАЈЕДНИЦА У ИЛИРИКУ У ДОБА ПРИНЦИПАТА

Пошто смо у претходном поглављу говорили о свакој *civitas* појединачно, покушаћемо да објединимо главна запажања о појединим питањима која се тичу перегриних заједница Далмације и Паноније.¹ На првом месту, то су питања територија, уређења и управе над перегриним заједницама; затим, питања романизације и интеграције домаћег становништва Далмације и Паноније током прва три века Римског царства.

3. 1. ФОРМИРАЊЕ ПЕРЕГРИНИХ ЗАЈЕДНИЦА И РИМСКА ПОЛИТИКА ПРЕМА ДОМАЋЕМ СТАНОВНИШТВУ

Приликом консолидације провинцијског тла, један од приоритета римске управе била је организација домаћег становништва. Под организацијом се подразумева формирање заједница, разграничење територија и разрезивање пореза. Примарни циљ био је да се домородачка популација смести у административне и правне оквире, што представља први корак њихове интеграције у Римску државу. Претварање слободних племена у перегрине заједнице значило је успостављање контроле унутар географских целина и успостављање одговарајућих институција у оквиру административних целина на тлу римске провинције.² Наиме, иако су *civitates* биле организоване на племенском принципу и уживале извесан степен унутрашње аутономије, од тренутка успостављања римске

¹ Уп. § 3.

² Carrié 2005, 271.

власти оне престају да буду независна племена, и постају римске административне јединице.³ То се добро може уочити на примерима из других провинција. На пример, неке етапе процеса успостављања перерганих заједница описује Тацит када говори о Корбулоновим напорима у организовању Фриза у перерганину заједницу. Између осталог, он каже: *senatum, magistratus, leges imposuit*.⁴ Затим, у *Агриколи* описује процес претварања домородачких племена у *civitates* у Британији и њихову романизацију, што се може узети као модел тога механизма.⁵ Вреди навести тај пасус у целини (Тас. *Agric.* 21): *Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta. namque ut homines dispersi ac rudes eoque in bella faciles quieti et otio per voluptates aduescerent, hortari privatim, adiuvere publice, ut templa fora domos extruerent, laudando promptos, castigando segnīs: ita honoris aemulatio pro necessitate erat. iam vero principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. inde etiam habitus nostri honor et frequens toga; paulatimque discessum ad delenimenta vitiorum, porticus et balinea et convivorum elegantiam. idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.*

Примери би се могли наћи и другде.

Јурисдикција у провинцији у потпуности је била у рукама управника,⁶ док су се само питања од мање важности решавала унутар самих заједница.⁷ С обзиром на то, важан корак приликом успостављања административних јединица било је увођење судских округа — конвената (*conventus iuridici, iurisdictio*).⁸ Седишта судских округа налазила су се у градовима,⁹ које је управник периодично обилазио како би вршио суђења и обављао друге послове везане за молбе и захтеве провинцијских заједница.¹⁰ О постојању судбених округа, конвената у три шпанске провинције, као и у Далмацији и у Азији¹¹ сведочи Плиније Старији,

³ За Шпанију уп. нпр. Orejas / Sastre 1999; Orejas / Sánchez-Palencia 2002, 590.

⁴ Тас. *Ann.* XI 19.

⁵ Уп. Sh. Frere, *Britannia: a history of Roman Britain*, London 1978, 194–195, 233.

⁶ Ulp. *De off. proc.* II frg. 148 = *Dig.* 1.16.7.2; 1.16.9; Ulp. *Opiniones* I frg. 2296 = *Dig.* 1.18.6.4; Hermogenianus, *Iuris Epitomae* II frg. 26 = *Dig.* 1.18.10. Ando 2006, текст уз напомену 59. Сва саслушања у провинцији су се свела на процедуру *cognitio extra ordinem*, тј. *cognitio extraordinaria*. За термин в.: *Dig.* 50.16.17.8.2.

⁷ Eck 2000, 273.

⁸ Burton 1975, 92–94; Dopico Caínzos 1986, 279–280; Eck 1995, 5; Eck 2000, 273; Galsterer 2000, 347; Ando 2000, 375–376. Habicht 1975, 64.

⁹ О предностима тога да неки град буде одређен за центар конвента сведоче уп. Burton 1975, 93; Galsterer 2000, 347, и нап. 14: Dio Chrys. *Or.* XXXV 15; SEG XXVIII 1566.

¹⁰ И друге послове, нпр. избор патрона (Galsterer 2000, 348). Уп. Burton 1975.

¹¹ Уп. Habicht 1975.

затим, Епиграфски документи говоре за још неколико провинција, нпр. Азију, мада се начелно претпоставља да су они постојали у свим провинцијама.¹² Груписањем заједница у *iusdictiones*, ови конвенти су добијали извесну географску димензију,¹³ премда нису имали никакво формално територијално значење. То показује и пример из Далмације: један префект је имао у својој надлежности две заједнице различитих конвената. Такође, важно је било успостављање провинцијског култа.¹⁴

Припадници peregrinих заједница били су дужни да испуњавају обавезе према Римској држави. Оне су се састојале у порезу, регрутацији и другим обавезама, у зависности од прилика, као што је, на пример, рад у рудницама или одржавање путева, система *ripae* и сл.

На неким местима процес пацификације пролазио је на сасвим миран начин, док се у другим случајевима приступало оштријим мерама,¹⁵ као што су одузимање земље од племена, пресељавање становништва, принудна регрутација, рад и др., како смо већ видели на примеру неких од илиричких племена. Нешто ранијем периоду од онога о којем овде говоримо припада дислокација Ардијеја, који су такође, према сведочењу Страбона и Плинија, умањени и пресељени у унутрашњост, приморани да обрађују неплодну земљу. У време Принципата, ово некада моћно племе чинило је тек незнатно малу peregrину заједницу,¹⁶ и њу је врло тешко локализовати у томе периоду. После слома Далматско-панонског устанка,¹⁷ заједница моћног племена Пируста, које је живело у источном делу Илирика¹⁸ изгледа није административно постојала као независна: како Пирусти нису наведени у Плинијевом списку, претпоставља се да након реорганизације нису имали своју независну *civitas*.¹⁹ Насупрот мишљењу које су заступали Алфелди, Вилкс

¹² Eck 1995, 5; Eck 2000, 273; уп. нпр. Cic. *Ad fam.* XIII 67; SEG XXXIV 106. Изузетак су могле бити мале провинције (в. *loc. cit.*).

¹³ Уп. Burton 1975, 92.

¹⁴ За *concordia* у Далмацији и Панонији в. Deininger 1965, 116–118. Уп. Piso 2003, 285.

¹⁵ Уп. Orejas Saco del Valle 2002, 391–392.

¹⁶ Уп. § 2.1.3.13.

¹⁷ Vell. Pat. II 115.1.

¹⁸ Liv. XLV 26; Polaschek, *RE* XX / 2, 1729; Alföldy 1965, 176.

¹⁹ Ливије (Liv. XLV 26) бележи да су након 167. пре Хр. били *civitas libera et immunis*; уп. Цезаров пасус (Caes. BG V 1.5–9): *Eo cum venisset, civitatibus milites imperat certumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Accepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Eis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat qui litem aestiment poenamque constituent.* Alföldy 1965, 176; Jones 1971, 515.

и други, да су након Батоновог устанка Пирусти били подељени на три заједнице, Керауна, Скиртара и Сикулота,²⁰ њихова је територија можда била укључена у царски домен у рудоносној источној Далмацији.²¹ Треба додуше оставити могућност за то да крајеви у којима су живели Пирусти (или бар неки делови те неприступачне земље) нису никада били освојени и пацификовани у правом смислу. Слом овог племена приказан је, како смо видели, као симбол слома Далматско-панонског устанка. Током II века Пирусте су погодила и систематска пресељења за рад у рудницима у Дакији, где су припадници овог племена посведочени епиграфски — зна се за један *vicus Pirustarum*.²² Расељавање и принудни рад погодили су и друга племена. Најбољи је пример Делмата, који су додуше сачували своју *civitas*.²³ Поменули смо већ Флоров податак који говори о једном раном таласу пресељења Делмата. Он се сасвим извесно односи на пресељење у рудничке области на истоку провинције. На основу новијих истраживања, треба рачунати са једном врло широком облашћу јер, осим појаса око Дрине, затим подручја Сикулоте (Делмати) на крајњем истоку Далмације, били су насељени и на територији Дезидијата, где је такође постојала жива рударска активност.²⁴ Како смо видели, треба рачунати са више етапа пресељења епихорског становништва током I–II века. У источној Далмацији посведочен је врло велики број имена карактеристичних за средњодалматску именску област ридитског типа.²⁵ Осим личних имена и топонима, постоје подаци о заједницама које су тамо формирали.²⁶ Перегрина заједница Сикулота, коју Плиније смешта у оквир Наронитанског конвента, формирана је од Делмата из залеђа Салоне. На више места поменули смо да су Пирусти, Делмати, Сардеати у II веку транспортовани у рудничке области Дакије,²⁷ где су оставили епиграфског трага.²⁸ Поред Дакије, мора се рачунати и са присуством Делмата у горњомезијским рудницима.²⁹

²⁰ О томе в. § 2.1.3.1; § 2.1.3.11; § 2.1.3.12.

²¹ Dušanić 1980, 23, 40, 41; Loma 2002, 154–155. Уп. Suet. *Tib.* 49.2.

²² IDR I, *TabCerD* IX (уп. ниже).

²³ Loma 2002, 151–155.

²⁴ Loma 2002, 153–154; Лома / Лома 2011, 1–14.

²⁵ Уп. § 2.1.2.1.

²⁶ Уп. § 2.1.2.1; § 2.1.2.5.

²⁷ Loma 2002, 154–155.

²⁸ CIL III, p. 936, 6 (p. 2215); IDR I 36: *Dasio Verzonis Pirusta ex Kaviereti*[o]; CIL III, p. 944, 8; IDR I 39: ... *Alb(urno) Maiori vico Pirustar[um]... vico Pirustarum*. Посведочена су и насеља која припадају другим племенима из Далмације (насеља Делмата, Сардеата). Уп. § 2.1.2.1; § 2.1.2.5. Уп. Piso 2004, 271–304.

²⁹ Dušanić 2004, 258, нап. 52: код Прокопија је забележен кастел Δάλματας (!) (Procop. *Aed.* IV 4 ed. Haurý 123, 18); уп. Mirković, *ŽA* 15, 1966, 391–393.

Било је, без сумње, и других случајева измештања домородачког становништва ове врсте, а која су можда мање јасно документована.

Нека племена су, међутим, већ у почетку могла бити боље третирана од других. Повољнији третман зависио је од односа племена, односно племенске аристократије са Римом.³⁰ Тако су, на пример, Ерависци и Азали, судећи по томе што им је било дозвољено да кују новац са својим именом,³¹ имали повлашћен положај у односу на друга племена већ почетком I века, што потврђују и епиграфски подаци о овој *civitas*, која је свој посебни положај задржала до краја III века.³² Затим, Веспасијан је оданом провинцијском становништву у Панонији, које је било на његовој страни за време грађанског рата 68–69,³³ подарио привилегије које се огледају у додели грађанског и латинског права, те у оснивању градова.

Овде се ваља укратко осврнути на један врло значајан и инструктиван документ из Шпаније. У питању је Августов едикт (тачније два едикта урезана на истој табли) из Ел Биерза, тзв. бронза из Бембуре или *Tessera Paemeiobrigensis*, датован у 15. год. пре Хр.³⁴ Поред низа других важних појединости које открива, овај документ пружа важне податке о питањима појединачних привилегија заједница, а затим и о односу појединих племенских заједница како између себе тако и према својим мањим територијалним јединицама (*castella*, *vici*), које нас овде интересују. У првом едикту, од 14. фебруара, Август гарантује *immunitas perpetua*³⁵ и право на поседство своје пређашње територије за *castellani Paemeiobrigenses ex gente Susarrorum*, као награду за лојалност. У другом едикту, који је издат следећег дана, каже се да ће наместо њих обавезе (*munera*) испуњавати *castellani Aiiobrigiaecini ex gente Gigurrorum* заједно са Сусурима, којима су од тог момента административно припојени.³⁶ Мо-

³⁰ Уп. Wachter 2002, 687.

³¹ Mócsy 1974, 56.

³² Уп. § 2.2.1.13.

³³ Уп. Šašel 1983, 332–344.

³⁴ Документ је нађен у месту Бембуре, област Биерзо у провинцији Леон 1999. године. Сада у музеју у Леону. *AE* 1999, 915; *HEp* 7, 1997, 378; Alföldy 2000, 200, 760; *MEP* 4, 2001, 365 F. Costabile / O. Licandro, *Tessera paemeiobrigensis: un nuovo editto di Augusto dalla Transduriana Provincia e l'Imperium Proconsulare del Princeps*, Roma 2000; A. Rodger, *ZPE* 133, 2000, 266–270; F.-J. Sánchez-Palencia, J. Mangas (ур.), *El edicto del Bierzo. Augusto y Noroeste de Hispania*, Madrid, 2000; R. Gordon, *JRS* 93, 2003, 240. Неки научници довели су у питање аутентичност тог документа (в. Richardson, *JRA* 15, 2002, 411–415; *HEp* 8, 1998), међутим, уврђено је ипак да је у питању антички документ.

³⁵ Sc. *immunitas* од трибута.

³⁶ *Imp(erator) Caesar Divi fil(ius) Aug(ustus) trib(unicia) pot(estate) | VIII{I} et pro co(n)s(ule) dicit | castellanos Paemeiobrigenses ex | gente Susarrorum desciscitentibus | ceteris permansisse in officio cog|novi ex omnibus legatis meis qui | Transdurianae provinciae prae|fuerunt itaque eos universos im|munitate perpetua dono quosq(ue) | agros et quibus*

жемо лако замислити да су се по истом или сличном моделу додељивале привилегије или рестрикције заједницама у Илирику. Документ показује то да су се одлуке тицале и мањих јединица унутар аутономних заједница, које нису морале бити равноправно третиране.

3.1.1. Дефинисање територија перегриних заједница

Термин *civitas peregrina* употребљен је код Фронтина на месту где говори о категоријама земљишта у провинцијама:³⁷ *At si ad provincias respiciamus, habent agros colonicos eiusdem iuris, habent et colonicos qui sunt immunes, habent et colonicos stipendiarios; habent autem provinciae et municipales agros aut civitatium peregrinarum.*³⁸ То не значи нужно да су сви њени припадници били хомогеног правног статуса (тј. перегрини), већ, како је више пута истакнуто, подразумева заједницу организовану на племенском принципу, чије је становништво припадало домородачком слоју и већински било перегриног статуса. Већина ових перегриних заједница потпадала је под категорију *civitates stipendiariae* у сенаторским и *tributariae* у царским провинцијама,³⁹ односно заједнице које су биле подложне плаћању пореза, док су неке могле бити *liberae (et immunes)* или *foederatae*.⁴⁰

Одређивање граница перегриних *civitates*,⁴¹ на које је отпадао значајан део провинцијског тла, био је важан корак: њихове територије морале су се уцртати у катастарски план (*forma provinciae*), тако да је било неопходно премерити и дефинисати територију којој ће бити раз-

finibus possede|runt Lucio Sestio Quirinale leg(ato) | meo eam provinciam optinente{m} | eos agros sine controversia possi|dere iubeo | castellanis Paemeiobrigensibus ex | gente Susarrorum quibus ante ea immunitatem omnium rerum dede|ram eorum loco restituo castellanos | Aiiobrigiaecinos ex gente Gigurro|rum volente ipsa civitate eosque castellanos Aiiobrigiaecinos om|ni munere fungi iubeo cum | Susarris actum Narbone Martio | XVI et XV K(alendas) Martias M(arco) Druso Li|bone Lucio Calpurnio Pisone | co(n)s(ulibus).

³⁷ Front. apud Agen. Ubric. (Lachmann 1848, 36). Kolendo 1994, нап. 30; Orejas / Sastre Prats 1999.

³⁸ Уп. Liv. XXI 15; XLV 16: *peregrinus ager est, qui neque Romanus, neque hosticus habetur*; Fest. p. 245: *agrorum sunt genera quinque, Romanus, Gabinus, peregrinus, hosticus, incertus*.

³⁹ Caius, *Inst.* II 21: *In eadem causa sunt prouincialia praedia, quorum alia stipendiaria alia tributaria uocamus. stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur.* Aur. Vict. Caes. I 7: *Iste Cantabros et Aquitanos, Rhaetos, Vindelicos, Dalmatas prouinciarum numero populo Romano coniunxit. Suevos Cattosque delevit, Sigambros in Galliam transtulit. Pannonios stipendiarios adiecit.* Jones 1941, 30–31. Уп. Orejas / Sastre Prats 1999, 161.

⁴⁰ Abbott / Johnson 1926, 39–55; Galsterer 2000, 349; cf. Piso 2003.

⁴¹ Sic. Flacc. *De cond. agr.* (Lachmann 1848, 163, 20–25).

резан порез.⁴² Појединачне *civitates* биле су узете као једна целина, а за разграничавање переградних заједница била је углавном примењивана громатичка⁴³ формула *ager per extremitatem mensura comprehensus*.⁴⁴ Та се формула односи на промер земље по њеним спољним границама. Фронтинова дефиниција ове категорије, која сведочи о таквом поступку, гласи:⁴⁵ *Ager est mensura comprehensus, cuius modus universus civitati est adsignatus, sicut in Lusitania Salmaticensibus aut Hispania citeriore Palatinis et conpluribus provinciis tributarium solum per universitatem populis est definitum*.

Етничке и племенске границе нису по правилу морале служити као главни параметар при подели провинцијалног тла и приликом разграничења територија. Римљани су се, како у повлачењу граница тако и у другим мерама, руководили политичким и геостратешким разлозима практичне природе. Поједина племена могла су бити подељена у неколико административних целина или је пак више племена могло бити сједињено у једну заједницу.⁴⁶ На пример, о оваквој пракси сведочи и Страбон. Он на једном месту, где говори о организовању судбених конвената у Азији, каже да Рим није водио рачуна о првобитним границама између племена.⁴⁷ Затим, из бројних илустративних примера — узмимо поменути едикт из Шпаније — види се да су се границе племенских територија и њихове обавезе према Риму могле врло лако мењати одлукама цара односно управе. Може се уочити да је приликом реорганизације провинције након Далматско-панонског устанка, када је у питању конституисање переградних *civitates*, постојала тежња, с једне стране, да се створе веће територијалне целине тако што ће се више расформираних аутономних *civitates* сјединити у једну већу административну целину; с друге стране, на неким местима се може уочити уситњавање већих етничких целина на мање заједнице.⁴⁸ На први поглед супротне, ове мере чине две стране истог принципа. Постојала је тежња

⁴² Уп. Нуг. 205L; P. Brunt, *JRS* 71, 1981, 171 = 345; *CIL* X 3852.

⁴³ Списи античких геодета (*gromatici* или *agrimensores*) представљају драгоцену групу извора, када су у питању врсте, поделе и статус различитих територијалних категорија, а ту спадају и переградне заједнице. Стандардно издање је до скоро био Lachmann 1848. Сада је замењен новим критичким и коментарисаним издањем са енглеским преводом: B. Campbell, *The Writings of the Roman Land Surveyors: Introduction, Text, Translation and Commentary*, London 2000.

⁴⁴ Orejas / Sastre Prats 1999, 163–170.

⁴⁵ Front. *De agr. qual.* I 4 (*FIRA* 85).

⁴⁶ Mócsy 1959, 105.

⁴⁷ Strab. XIII 4. 12: εἰς δὲ τὴν σύγχυσιν ταύτην οὐ μικρὰ συλλαμβάνει τὸ τοὺς Ῥωμαίους μὴ κατὰ φύλα διελεῖν αὐτοὺς, ἀλλὰ ἕτερον τρόπον διατάξει τὰς διοικήσεις, ἐν αἷς τὰς ἀγοραίους ποιοῦνται καὶ τὰς δικαιοδοσίας. Уп. Nabicht 1975, 68, нап. 15.

⁴⁸ Уп. § 3.1.

за успостављањем система који би што ефикасније и што дуже могао опстати виталан, а он је често подразумевао вештачке поделе и зависио је од локалних прилика. Сходно томе, уочавају се два типа заједница: (а) *civitates* настале од племена, заокружене етничке целине (б) *civitates* које су настале политичком интервенцијом римске управе, обично издвојене из неке веће етничке целине.

На примеру перегриних заједница са подручја јужне Херцеговине и Црне Горе видели смо да је након реорганизације после Далматско-панонског устанка више заједница било спојено у новоформиране *civitates*. Тако је Варон забележио 89 заједница на подручју Наронитанског конвента, од којих се само тринаест одржало после Далматско-панонског устанка.⁴⁹ Претпоставља се да је *civitas* Доклеата обухватила више заједница које су раније постојале у тој области.⁵⁰ Затим, заједница Сикулота формирана је од пресељених Делмата; *civitas* Диндара вероватно је настала од једног мањег дела Скордиска, као што је и панонска *civitas Scordiscorum*, а врло могуће и заједница Корнаката,⁵¹ итд.

Тиберије је започео сређивање прилика у Илирику, али у томе га је омела Августова смрт,⁵² те је тамо послао сина Друза.⁵³ Велики напор при разграничењу територија у Далмацији уложен је у време Тиберијевог принципата.⁵⁴ Највећа активност у том погледу везана је за име Корнелија Долабеле, управника Далмације у време Тиберијеве владавине. У време Долабелиног намесништва (14–21. год.) састављен је катастарски план⁵⁵ — *forma Dolabelliana*⁵⁶ — којим су се руководили и неки каснији управници приликом интервенција у споровима око граничних подручја.⁵⁷

⁴⁹ Уп. § 2.3.1; § 2.3.2.2.

⁵⁰ Уп. § 2.1.3.4.

⁵¹ Уп. § 2.1.3.7; § 2.2.2.2; § 2.1.2.12.

⁵² Vell. Pat. II 123. 1–2: *Tiberium autem filium missurus esset in Illyricum ad firmanda pace quae bello subegerat.*

⁵³ Vell. Pat. II 125.4; Tac. Ann. II 44.1; II 48.5. Cf. Rendić-Miočević 1952.

⁵⁴ Wilkes 1969, 104–105.

⁵⁵ *Forma* је врста катастарског плана у који су се уцртавале територије. За епиграфске паралеле (*forma* у значењу „мапа“): CIL VIII 22788; CIL VIII 23910. Sic. Flacc. *De cond. agr.*, 154. 13. Уп. Nicolet 1991, 152–159, 165. Опширније о томе у § 4.

⁵⁶ Wilkes 1969, 212, 216; Wilkes 1974, 268, бр. 26; *ILJug* 874 ---*leg(at-)* *Aug(usti) pro pr(aetore) | s[ecundum] formam | Dolabellianam | restituit.*

⁵⁷ Уп. § 2.4. Приликом решавања таквих спорова, управник провинције упућивао је *iudex*-а (*iudex datus...*), а посао разграничења обично је повераван центуриону легије или ређе, официру помоћног одреда. Епиграфски споменици бележе границе између различитих територијалних категорија: заједница, насеља, војних територија (*prata legionis, territorium legionis, ripa legionis*), царских домена, приватнихседа, итд. Wilkes 1974; Wilkes 1969, 456–459. Уп. Orejas 1996, 138–53, 166–70; Orejas / Sánchez-Palencia 2002, 592–593.

Бројни терминацијски натписи представљају драгоцену сведочанства о разграничењу територија, статусу, често и унутрашњем уређењу заједница.

3.1.2. Унутрашња организација перегриних заједница

Начин живота у оквиру племенских заједница није се знатно променио након успостављања римске управе. Промене које је доносила *Romanitas* долазиле су углавном споро, поготово на местима где није било урбане средине или јачих спољних утицаја. Институције успостављене у заједницама означене су латинским именима, али су у суштини домородачке.⁵⁸

Морамо се на овом месту осврнути на мишљење да је друштвена подела унутар заједница Далмације била *decuria-gens-civitas*, а у Панонији *centuria-gens-civitas*.⁵⁹ Оно почива на комбинацији неколико података: нумеричким подацима о броју декурија у Далмацији који стоје у Плинијевим списковима (Plin. *NH* III 141–142) и амантинског натписа из Петроваца (бр. 127). У том натпису помиње се термин *centuria*, и у том случају пре ће бити да он означава центурију талаца него друштвену поделу панонских заједница.⁶⁰ Осим тога, чињеница је да не можемо са потпуном сигурношћу рећи шта представљају Плинијеве декурије.⁶¹ Наиме, није сасвим сигурно да се те декурије смеју приписати некаквој домородачкој друштвеној подели,⁶² премда би то било најједноставније решење. Начин на који се код Плинија помињу племенске *civitates* двају конвената Далмације (*viribus discriptis in decurias*, Plin. *NH* III 142) могао би указивати на бројчану евиденцију за фискалне и војне потребе,⁶³ а не на неку (предримску) друштвену поделу тих племена. Паралелу за детаљне статистичке податке о заједницама налазимо на месту где он говори о конвентима Овостране Хиспаније (Plin. *NH* III 28) и наводи егзактније бројке него што је то случај на другим местима где само набраја име-

⁵⁸ Уп. App. *Ill.* 22. Каже да не живе по градовима већ: ἀγροὺς ἢ κώμας, према сродству — κατὰ συγγένειαν. И: § 2.2.1.9; Wilkes 1996, 581.

⁵⁹ Zippel 1877, 198; Schulten 1895, 536; Mócsy 1957, 108.

⁶⁰ Dušanić 1967, 67; в. детаљније § 2.2.1.9.

⁶¹ У том правцу већ: Patsch 1900, 59; Detlefsen 1908, 79. Нисам уверена у то да су перегрини декуриони, који су посведочени на неколико места ван градова, у вези са Плинијевим декуријама (Alföldy 1963, 86; Alföldy 1965, 122, 209).

⁶² Mócsy 1959; Alföldy 1965; Wilkes 1969, 484.

⁶³ Lewis / Short s.v. *vis*, знач. В 2: “military forces, troops”; и у преводима *NH*: Rackham “whose forces are divided”: “effectifs” уп. Beloch 1886, 463; Wilkes 1977, 752–3.

на заједница — број слободних људи у појединим заједницама: *hominum liberorum capitum tot*.⁶⁴

Поред амантинског натписа, у којем се помињу *gens Undia* и *cognati*, још два епиграфска споменика узимају се као сведочанство за опстанак родовског уређења у племенским заједницама у римско доба. То је доклеатски натпис из Вуксанлекића (бр. 74, § 2.1.3.4) који подиже *gens Latiniana et Epicadiana* и натпис из Варварије или Бурнума (бр. 13) у којем је поминута *cognatio Nantania*.⁶⁵ Према Алфелдијевом тумачењу, термин *cognatio* би означавао род („Sippe“, „задруга“, клан) према матрилинеарном сродству, док би *gens* означавао патрилинеарно сродство. То је мишљење засновао на томе што је натпис бр. 13 приписао Либурнима,⁶⁶ премда је, судећи по имену *Nantania*, веома могуће да нису у питању Либурни, већ Делмати. Фанула Папазоглу сматрала је да се овде просто ради о истакнутим породицама.⁶⁷

По питању територијалног уређења перегриних заједница, епиграфски материјал говори о томе да су *civitates*, када је у питању унутрашња територијална организација, биле подељене на мање организационе јединице: *pagi, vici, castella*.⁶⁸ И антички писци указују на поједине облике насеља унутар племенских територија. На пример, Страбон помиње јаподске πόλεις, затим педесет делматских насеља (κατοικίας), од којих нека имају форму града.⁶⁹ Позната су бројна имена појединачних насеља сва три типа као и њихове управне структуре (нпр. *magistri vici, magistri pagi*,

⁶⁴ Orejas Saco del Valle / Mattingly 2009, 134–136. Уп. Orejas / Sánchez-Palencia 2002, 591: “Pliny’s description of the demographic information regarding the conventus of the northwest is consistent with this description and reflects the role of the *ciuitates* as tax-paying units”.

⁶⁵ Alföldy 1963, 81–82. *Contra*: Papazoglu 1967a, 13.

⁶⁶ Ps. Scyl. 21: Οὔτοι γυναικοκρατοῦνται καὶ εἰσὶν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλευθέραι· μίσγονται δὲ τοῖς ἑαυτῶν δούλοις καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἀνδράσι.; Varr. *RR* II 10: ... *Liburniam ... te vidisse matres familias eorum afferre ligna et simul pueros, quos alerent, alias singulos, alias binos, quae ostenderunt fetas nostras, quae in conopiis iacent dies aliquot, esse eiuncidas ac contemnendas*; Nic. Dam. frg. 103d (*FGrH*, II A, 384); Serv. ad *Aen.* I 243. Alföldy 1962a, 84; Wilkes 1969, 187.

⁶⁷ Papazoglu 1967, 12–13.

⁶⁸ Abbott / Johnson 1926, 13. Начелно за *vici* и *pagi* в. Tarpin 2002. Улога ових *pagi* и *vici* се разликовала од провинције до провинције (L. Curchin, *REA* 87, 1985, 327–43). У Далмацији се углавном јављају *castella*, а у Панонији *vici*, што мора имати везе са рељефним карактеристикама терена. Уп. нпр. J. Mangas / M. Olano, 1995, 339–347 = *HEp* 6, 1996, 626.

⁶⁹ Strab. VII 5.5. κατοικίας δ’ ἔσχεν ἀξιολόγους εἰς πεντήκοντα, ὧν τινὰς καὶ πόλεις, Σάλωνα τε καὶ Πρώμωνα καὶ Νινίαν καὶ Σινώτιον τό τε νέον καὶ τὸ παλαιόν, ἃς ἐνέπρησεν ὁ Σεβαστός. ἔστι δὲ καὶ Ἀνδήτριον ἐρυμνὸν χωρίον, Δέλμιον δὲ μεγάλη πόλις, ἧς ἐπώνυμον τὸ ἔθνος· μικρὰν δ’ ἐποίησε Νασικάς καὶ τὸ πεδίον μηλόβοτον διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀνθρώπων. ἴδιον δὲ τῶν Δαλματέων τὸ διὰ ὀκταετηρίδος χώρας ἀναδασμὸν ποιεῖσθαι.

princeps castelli).⁷⁰ Додуше, читава територија заједнице представљала је једну целину у погледу односа према држави, на првом месту по питању пореза и других обавеза, о чему смо већ говорили,⁷¹ али се племенска територија састојала из низа мањих јединица, углавном руралног типа, које су у нашим провинцијама могле бити родовско-територијалног карактера, како неки мисле, али то се не може јасно показати на конкретним примерима. О оваквом уређењу племенских *civitates* јасно говори и компаративни материјал из других провинција.⁷²

Најбоље посведочени облик територијалних јединица у Далмацији јесу *castella*. Написи помињу становнике бројних *castella*⁷³ код Делмата: *Barizaniates*, *Lizaviates*, *Bariduum/Baridustae*, *castellum Plana*, *Osiniates*, *castellum Starva*, *Tariona/Tariotae*, итд., затим, код Доклеата посведочен је кастел *Salthua*, код Дезидијата: *Hedum castellum*. Затим, као организациона јединица, *pagus* је у Далмацији директно посведочен за Промону. Вилкс оставља могућност да су нека од горепомнутих домородачких насеља, чији организациони статус није познат, могла бити уређена као *pagi*.⁷⁴ Могуће је да је и јаподска територија била подељена на тај начин.⁷⁵ Становници ових насеља, поред племенске припадности, чувају свој локални идентитет (*Baridustae*, *Splonistae*, итд.) и након пресељења или оснивања градова на њиховој територији.⁷⁶

Када су у питању панонске *civitates*, Мочи поделу на *vici* и *pagi* приписује искључиво градовима, сматрајући да у Панонији, за разлику од галских и германских *civitates*,⁷⁷ није било територијалног уређења у заједницама.⁷⁸ Он сматра да подаци о родовском уређењу искључују

⁷⁰ Уп. *AE* 1957, 99 (Доња Мезија, Монтана): *princeps vici Tautiomosis*.

⁷¹ Уп. *Isid. Orig.* XV 2.11: *vici et castella et pagi ii sunt, quae nulla dignitate civitatis ornantur, sed vulgari hominum conventu incoluntur et propter parvitatem sui maioribus civitatibus attribuuntur*. *Laffi* 1966, 88дд, и нап. 241. У Исидоровом пасусу атрибуција није употребљена као технички термин; *attribuere* = *adsignare*.

⁷² Уп. нпр. *Alföldy* 2000.

⁷³ *Alföldy* 1964с, 251: „*castellum* bezeichnet eine eigenartige dalmatinische Siedlungsform.“ *Rendić-Miočević* 1979, 441–442. Према Д. Рендић-Миочевећу, три типа насеља развила су се из или у близини тих предримских градина: насеља која су наставила да постоје на истом положају; насеље које се шири око предримског центра (вертикално или хоризонтално); трећи тип је двострука насебина, односно ново, римско насеље настаје поред старог аутохтоног насеља са којим је повезано, премда су физички раздвојена.

⁷⁴ *Wilkes* 1969, 244; § 2.1.1.1.

⁷⁵ Уп. § 2.1.1.1.

⁷⁶ Уп. делматски *castellum Starva*, који се нашао у оквиру муниципалне територије Салвијума (бр. 22–23).

⁷⁷ *Tarpin* 2003, 31–37, са ранијом литературом.

⁷⁸ *Mócsy* 1959, 106–107.

територијалну организацију заједница, премда треба свакако оставити простора за идеју да је римска управа утицала на територијалну организацију заједница,⁷⁹ о чему уосталом постоје и епиграфски подаци. У панонским провинцијама многи посведочени *vici* носе домаћа имена, где се мора рачунати са континуитетом: *vicus Iosista*,⁸⁰ *Budalia*,⁸¹ *Cocconae*,⁸² *Iatumentianae*, *vicus Teuto*(---), *Bataion(is)*, итд. док већи број *pagorum* носи римска царска или култна имена:⁸³ *pagus Augustus*,⁸⁴ *Traiani*,⁸⁵ *Iovis*,⁸⁶ *Herculius*,⁸⁷ *Martius*,⁸⁸ *Iovista*,⁸⁹ *Iovia/Botivo*?⁹⁰ У многим случајевима није јасно да ли ови *pagi* припадају градској или племенској структури.

Термин *territorium* користи се у контексту различитих територијалних категорија (градских, племенских, рудничких, војних, итд.).⁹¹ Његова употреба у вези са племенским заједницама није конзистентна и није увек јасно да ли се он користи као технички термин. На нашем простору *territorium* је посведочен у текстовима неколико споменика у контексту домородачких структура. Како смо видели, у залеђу Салоне, код Тариота, који су по свему судећи етнички припадали Делматама, посведочен је *saltus territorii*.⁹² Затим, помиње се највероватније и у натпису Мелкумана (бр. 78) и односи се на племенску територију. Имена неких заједница посведочена у позном периоду могу подразумевати реч *terrorium* (нпр. *Sarziaticum*).⁹³

⁷⁹ Уп. имена неких од панонских *pagi*, ниже. Што се тиче религије: Abbott / Johnson 1926, 13–14.

⁸⁰ *ILJug* 3013.

⁸¹ Anreiter 2001, 39–40.

⁸² Mayer 1957, 194; Anreiter 2001, 55–56.

⁸³ Углавном су у питању потврде с краја II или III века. Уп. Abbott / Johnson 1926, 14.

⁸⁴ Уп. § 2.2.1.6.

⁸⁵ *CIL* VI 37224.

⁸⁶ *AE* 1994, 1770.

⁸⁷ *AE* 2005, 1265.

⁸⁸ *CIL* VI 37213 = *ILS* 2044.

⁸⁹ Anreiter 2001, 72–73.

⁹⁰ Лудберг у Подравини, код Вараждина. Неки истраживачи рачунају с тим да је Јовија/Ботиво била муниципиј на основу тога што се помиње као *civitas* код Равената (Mócsy 1974, 222).

⁹¹ Уп. Abbott / Johnson 1926, 10–11; A. Mócsy, *AArchHung*, 1953, 179–99; S. Dušanić, *AArchSlov* 41, 1990 (*IMS* III/2 31): *librarius officii prae(fecti)(?) te<r>rit(orii)*.

⁹² Уп. Schulten 1895, 541.

⁹³ Уп. § 2.1.2.5. Уп. нпр. *Sucidava: curial(es) territ(orii) Suc(idavensis)*. Abbot / Johnson 1926, 12 и д.

Термин *regio* јавља се у контексту перегриних заједница нашег простора, али као у случају употребе термина *territorium*, тешко је утврдити да ли је он имао официјелни карактер.⁹⁴

⁹⁴ S. Dušanić, *AArchSlov* 41, 1990, 150 sq.

3.2. УПРАВА НАД ПЛЕМЕНСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА

3.2.1. Војна управа над племенским заједницама

У I веку перегрине заједнице биле су под контролом римских официра (*praefecti civitatum*).⁹⁵ Ту функцију обављали су центуриони легије или префекти помоћних јединица које су биле смештене на територији *civitas* или у њеној близини.⁹⁶ Принцип по којем се одређивао префект перегрине заједнице, и то да ли ће више заједница једне регије бити под надзором једног префекта, познат нам је само у обрисима. Наиме, на основу расположивих извора можемо утврдити неколико варијетета, али се мало тога може рећи о систему према којем су префекти одређивани. Могуће је да су *praefecti civitatum* били постављани према локалним потребама.

Бројни примери указују на то да је неколико перегриних заједница, најчешће суседних, могло доћи под управу једног префекта. Тако је Бебије Атик као *primus pilus* легије *V Macedonica*, у време Клаудија био префект перегиних заједница *Moesiae et Treballiae*, а након тога и префект *civitatum in Alpibus Maritimis*.⁹⁷ Његово искуство у управљању перегриним заједницама у Мезији очито је било пресудно да буде упућен на префектуру над алпским перегриним заједницама. У Далмацији је такав случај посведочен код Јапода и Либурна, у време Далматско-панонског устанка, *bello Batoniano* (бр. 2). Затим, знамо да је извесни Марцел у време Неронове владавине био *praefectus civitatum* Межеја и Дезидијата,⁹⁸ а касније још једне далматинске перегрине заједнице — Мелкумана. Енслин узима у обзир и један натпис из Салоне на којем је забележен префект, али се из текста натписа не види да ли је у питању *praefectus civitatis*,⁹⁹ стога га нисмо укључили у каталог.

У Панонији је војна префектурална управа посведочена за заједницу Колапијана, којом је управљао центурион легије XIII *Gemina*, *L. Antonius*

⁹⁵ Ensslin 1953, 1313; Domaszewski 1967, 107; Langhammer 1973, 3; Mócsy 1959, 108; Mócsy 1974, 69; Alföldy 1965, 177; Wilkes 1969, 104, 287–289; Wilkes 1996, 581.

⁹⁶ Mócsy 1974, 69.

⁹⁷ *CIL* V 1838 и *CIL* V 1839: [C. B]aeb[io P. f]ilio Cl[audia] | Att[ico] [I]vir(o) i[ure] d[icundo] primo | pilo] leg[ionis] V [Macedonicae | praefecto] ci]vitat[ium] Moesiae et Tre]balli]ae pr[ae]fecto] civitat[ium] in | Alpib[us] M]arit[um]is tr[ibun]o mil[itum] coh[ortis] VIII | pr[ae]toriae] pri]mo pi]lo iter[um] procurator[i] | Ti. Claudi] Caesaris [Aug[usti] Germanici] | in Nori]co | ---]lus pr[ae]fectus] [---].

⁹⁸ Премда у релативном суседству, припадали су различитим судбеним конвентима, али су под управом једног префекта, § 2.1.3.3.

⁹⁹ E. Hula, *AEM* 13, 1890, 97–98; *AE* 1890, 10; *CIL* III 8736, уп. Enßlin 1954, 1292: ---] Ca[l] p[urnio] --- | f[ilio] Tro[mentina] Ma[ximo] | pr[ae]f[e]cto [coh[ortis] | I] L[u]cen[sium] | pr[ae]f[e]cto [--- | ---]nturi[o]ni le[g]ionis] | ---] an[nor]um [--- | ---] C[---]TA[---] | ---]E [---] | si]bi [et] fi[lio].

Naso; затим, *L. Volcatius Primus* био је *praefectus ripae Danuvii et civitatium Boiorum et Azaliorum* (у раним годинама Флавијевске династије), што указује на то да су подунавске перегрине заједнице биле координиране са рипом.¹⁰⁰

Табела 1: *Praefectus civitatis*

<i>Anonymus</i>	?	<i>Iapudiae et Liburniae</i>	бр. 2
[...] <i>Marcellus</i>	<i>centurio legionis XI Claudia</i>	[<i>pr</i>]aef(ectus) civitatis Maeze[<i>ior(um)</i>] [<i>et civitat(is) Daesiti</i>]atium	бр. 51
	<i>praef(ectus) c(o)hor(tis) III Alp(inorum)</i>	[<i>et</i>] [<i>civitatis Melco</i>]manorum	
<i>L. Antonius Naso</i>	<i>centurio leg(ionis) XIII Geminae</i>	<i>praefectus civitatis Colapinorum</i>	бр. 89
<i>L. Volcatius Primus</i>	<i>praefectus cohortis I Noricorum</i>	<i>praefectus ripae Danuvii et civitatium Boiorum et Azaliorum</i>	бр. 105 106

Мочи је претпостављао да је укидање војне контроле над перегриним заједницама јужне и западне Паноније у вези са оснивањем градова под Флавијевцима.¹⁰¹ Међутим, како смо видели, многе заједнице нису биле муниципализоване и остале су без градског статуса и након Каракалиног едикта.¹⁰² Стога би о престанку војне управе над перегриним цивитетима требало говорити са нешто више опреза. Наиме, може се уочити да војни префекти заједница доиста престају да се помињу у натписима најкасније у флавијевској епоси, али *civitates* за које су префекти посведочени нису промениле свој статус. Престанак директне војне управе мора имати везе са друштвено-политичким приликама у провинцији. Наиме, више није било опасности од побуне, племенска аристократија била је лојална римској управи; затим, присутан је све већи број италских досељеника у регионалним градским центрима, насељавани ветерани и стационирана војска били су фактор романизације домородачких структура.

Може се, ипак, уочити да је један вид војне контроле задржан још у III веку. Осим војних префеката, за перегрине заједнице неке области могли су бити надлежни *regionarii*, који су били задужени за војно-административни надзор над одређеним подручјем (*regio*), где је недостајало цивилних институција.¹⁰³ Један натпис са територије Азала

¹⁰⁰ За однос *ripae*, рудника и перегрине популације: Dušanić 2004, 256, нап. 47.

¹⁰¹ Mócsy 1974, 135.

¹⁰² Уп. Alföldy 1965, 177–178.

¹⁰³ J. Nelis-Clément, *Les beneficiarii: militaires et administrateurs au service de l'Empire* (Ier s. a.C. – VIe s.), 2000, 195. Уп. Plin. Ep. X 77. За потврде в. нпр.: Tab. Vind. II 250; RIB

помиње војника који је био *regionarius*. Недавно је објављен још један надгробни натпис (бр. 108) из Бригециона; његов дедикант за себе каже да је *coreg(ionarius)*. Ови *centuriones regionarii* су посведочени и у другим провинцијама, у вези са контролом перегриних заједница и начелно цивилних структура.¹⁰⁴

Табела 2: *regionarii*

<i>M. Ael(ius) Honoratus</i>	<i>(centurio) leg(ionis) I Adi(utricis) reg(ionarius)</i>	<i>(civitas Azaliorum)</i>	бр. 107
<i>Iulius Nigellio</i>	<i>b(ene)f(iciarius) trib(uni) mil(itum) leg(ionis) I Ad(iutricis) Ant(oniniana), (regionarius?)</i>		бр. 108
<i>Ael(ius) Paternianus</i>	<i>coreg(ionarius)</i>		

3.2.2. Аутономија племенских заједница

Управа над заједницама, након престанка упућивања војних префеката, препуштана је већу домаћих првака (*principes*). То веће било је састављано из редова племенске аристократије, лојалне римској управи. Већу првака била су поверена и судска питања нижег ранга (*iure gentium*),¹⁰⁵ затим, унутрашња организација. Осим тога, били су одговорни за сакупљање пореза за своју *civitas*,¹⁰⁶ што је могло бити главно задужење тог тела.

Термин који се употребљава за поглаваре перегриних заједница (*princeps, princeps civitatis*) посведочен је у свим западним провинцијама,¹⁰⁷ о чему говоре и бројне епиграфске потврде. Такође, и римски писци ко-

152, 583, 587; CIL XIII 2958; AE 1953, 129; уп. AE 1915, 20 *dispensator regionis*; AE 1973, 533: *tabularius regionaris* (!); § 2.2.1.8.

¹⁰⁴ Може се навести пример доњомезијске Монтане, која је такође у предмуниципалној фази била организована као перегрина заједница, а посведочена је и *regio Montanensium*. Уп. Speidel 1984, 185–188. За потврде такође в. AE 1985, 738: *C. Iulius Saturninus* *7(centurio) regionarius*; посведочен и у AE 1975: 745; CIL III 12371, 12380, уп. AE 1957, 341: ([*ag(ens?)*]) *reg(ione) Mont(anensium)*; AE 1969–1970, 577: *C. Val(erius) Valens optio leg(ionis) XI Cl(audiae), agens re(gione) Mont[an(ensium)]*. Уп. AE 2000, 1291: ... *pr(a)esidia | et burgos ob tutelam provinci(ae) | Thraciae fecit curante C. Gallonio | Frontone Q. Marcio Turbone leg(ato) | Aug(usti) pr(o) pr(aetore) per fines civitatis | Serd(ic)ensium regione Dyptens(ium) | praesidia n(umero) IIII burgi(!) n(umero) XII phruri || n(umero) CLX*. AE 2000, 1268: ... *per fines civitat[is Mar]cianopolitano[rum re]gion[e] Gelegetio[rum]...*

¹⁰⁵ Односно она питања која се не тичу римских грађана. Када су у питању капитални случајеви надлежан је управник провинције.

¹⁰⁶ Sastre 1998; Orejas / Sastre 1999.

¹⁰⁷ Schulten 1895.

ристе реч *princeps* да означи прваке слободних племена као и челнике племенских заједница.¹⁰⁸ На неким местима уместо римске, користи се домаћа терминологија, на пример у галским заједницама: *vergobret*;¹⁰⁹ код панонских Ерависка је, према једном мишљењу, посведочено *ar(e) m(agos)*, премда је разрешење те скраћенице проблематично.¹¹⁰ На простору наших провинција та је институција означена речју *princeps*. Само се код заједнице Јапода јавља и функција *praepositus*. Како смо видели, неки од јаподских првака носе титулу *princeps et praepositus Iapodum*, а епиграфски споменици бележе и титулу префекта. Како смо већ поминули, Алфелди је изнео мишљење да су *principes / praefecti* могли председавати појединим јаподским насељима (πόλεις), или организационим целинама, а да им је препозит био надређен.¹¹¹ Једину паралелу јаподском случају налазимо код Скордиска, где је посведочен Тит Флавије Прокул са титулом *princeps praefectus*.¹¹²

Судећи према епиграфском материјалу, у перегриним заједницама постојало је колегијално тело племенских првака заједница. О колегијалности функције племенског принцепса говори и неколико панонских примера. У заједници Азала посведочена су два првака заједнице: *Aurel(ii) Vegabius et Valentis*; такође за заједницу Боја се у једном документу помињу два племенска првака: *Caledo Sammonis* и *Cobromarus Tosiae*.¹¹³

Натписи показују да су *principes* могли бити на челу појединих насеља перегрине заједнице,¹¹⁴ како смо видели на доклеатском примеру, где је посведочен *Agirrus Epicadi f. princeps castelli k(astelli) Salthua(e?)*. Затим, Алфелди је слично претпоставио за заједницу Јапода, сматрајући да су препозити могли председавали телу које су чинили *principes*.¹¹⁵

Табела 3: Преглед посведочених племенских првака перегриних заједница провинције Далмације

<i>civitas</i>	име	титула	број у каталогу
<i>Iapodum</i>	[T. F]lavius [Tu]ditanus	<i>pra[e]positu[s] et p[rin]cep[s]</i>	бр. 7
	<i>Licinius Teuda</i>	<i>praep(ositus) et pri[n]ceps</i>	бр. 6

¹⁰⁸ Liv. XLIV 31. Wilkes 1969, 27.

¹⁰⁹ Највиша магистратура у келтским *civitates*.

¹¹⁰ Уп. § 2.2.1.13, бр. 139.

¹¹¹ Alföldy 1965, 40–41.

¹¹² Ниже: Табела 4.

¹¹³ Ниже: Табела 4.

¹¹⁴ Уп. § 2.1.2.1. Обично су за то именовани *magistri*.

¹¹⁵ Alföldy 1965, 177; уп. § 2.1.1.1.

	<i>Proculus Parmanic(us)</i>	<i>praepos(itus)</i>	бр. 4
	<i>T. Loantius Rufus</i>	<i>praepositus</i>	бр. 5
	<i>Au[relius? ---]</i>	<i>[pr]aepo[situs]</i>	бр. 8
	[---] V[---]	<i>[pr]aefec[tus(?)]</i> <i>[civ]itatis</i>	бр. 3
	<i>Anonymus</i>	<i>[prae]p(ositus) e[t</i> <i>princeps]</i>	CIL III 15073
	<i>Anonymus</i>	<i>[p]ri[nceps]</i>	CIL III 15074
Delmatarum	[---]	<i>princeps</i>	бр. 14
	<i>P. Aelius Pladomenus Car-</i> <i>vanius</i>	<i>[praefectus] civitatum</i>	бр. 41
	? <i>Maximus Veneti</i>	<i>princeps</i>	IDR I 36
Daesitiatum	<i>T. F(lavius) Valens</i> <i>Varron(is) f.</i>	<i>princeps</i>	бр. 67
Docleatium	<i>Calus Epicadi f.</i>	<i>princeps</i>	бр. 71
	<i>Agirrus Epicadi f.</i>	<i>princeps castelli</i>	бр. 72
Dindariorum	<i>P. A[el(ius)? ---]</i>	<i>princeps</i>	бр. 77

Табела 4: Преглед посведочених племенских првака peregrinих заједница провинције Паноније

<i>civitas_</i>	име	титула	број у каталогу
Andizetum	<i>Breucus Isticani f.</i>	<i>princeps</i>	бр. 87
Azaliorum	<i>Iucundus Talalni f.</i>	<i>princeps</i>	бр. 109, 110
	<i>Aurel(ius) Vegabius</i>	<i>princeps</i>	бр. 111
	<i>Aurel(ius) Valentis</i>	<i>princeps</i>	
Breucorum	<i>Licco Davi f.</i>	<i>princeps</i>	бр. 94 = 170
Boiorum	<i>Caledo Sammonis f.</i>	<i>princeps</i>	бр. 192 = 170
	<i>Cobromarus Tosiae f.</i>	<i>princeps</i>	бр. 194, 195, 196
	<i>M. Cocceius Caupianus</i>	<i>princeps</i>	бр. 197
Eraviscorum	<i>Paulinus</i>	<i>princeps</i>	бр. 133
	<i>M. Cocceius Matumari f. Florus</i>	<i>princeps</i>	бр. 134
	<i>P. Ael(ius) [...]</i> us	<i>augur, prin-</i> <i>ceps</i>	бр. 135
	<i>[T. Fl(auius) Iustini]anu[s]</i>	<i>pr]inc(eps)</i>	бр. 136
Iasorum	<i>T. Flavius Serenus</i>	<i>princeps</i>	бр. 83 = 170
Scordiscorum	<i>T. Fl(avius) Proculu[s]</i>	<i>princeps</i> <i>praefectus</i>	бр. 205
	<i>Ulp(ius) [S]ily[a]nus</i>	<i>princeps</i>	бр. 206
	<i>Ulp(ius) Capito</i>	<i>princeps</i>	

По питању статуса грађанства племенске аристократије, споменици показују да су поједини *principes* добијали римско грађанско право, док су имена неких од првака забележена у peregrином облику. Сви прваци који су били римски грађани носе царска гентилиција (*Flavius*,

Cocceius, Ulpius, Aelius, Aurelius). Углавном се ради о појединачним, *viritim*, доделама римског грађанског права. Алфелди је сматрао да су имали или пуно грађанско право или латинско право.¹¹⁶ Није сасвим јасно да ли би се њихова *latinitas* (тј. *ius Latii*) у томе случају везивала за заједнице којима *principes* припадају, будући да се разликују мишљења о томе да ли је *Latium* колективно право заједница или појединачно право.¹¹⁷

С тим у вези, морамо се на овом месту још једном вратити на важну војничку диплому од 5. априла 71. (бр. 170), која је издата центуриону *Velageno Covionis f.* из племена Ерависка. На дипломи су као сведоци потписани прваци панонских перегриних заједница Јаса, Андизета, Бреука и Боја: (1) *T. Flavi Sereni princ(ipis) Iasorum*, (2) *Licconis Davi f. princ(ipis) Breucorum*; (3) *Caledonis Sammonis f. princ(ipis) Boiorum*; (4) *Cobromari Tosiae f. princ(ipis) Boioru<m>*; (5) *Breuci Isticani f. princ(ipis) Antizit(ium)*. Од пет првака који се помињу у документу, само *princeps* заједнице Јаса има римску именску формулу, док су имена осталих племенских поглавара перегрини. Чињеница да *testes* дипломе нису римски грађани смешта овај документ међу посебне случајеве. Слободан Душанић скренуо је пажњу на конституцију *CIL XVI 16*, која је такође издата за 71. годину, а на чијој је листи сведока потписан Александар Велики: *t. 4 Alexander Magnus Macedo*.¹¹⁸ Овакав избор сведока, који је очигледно, у једном другачијем облику, изражен и на нашем документу, говори о пропагандним и политичким мотивима за избор сведока. Тако је и појава перегриних поглавара панонских *civitates* на месту сведока дипломе са перегриним статусом морала, такође, имати пропагандни карактер. Како смо видели, један од двојице првака заједнице Боја потписаних на дипломи посведочен је на више епиграфских споменика са матичне територије његове заједнице. На тим се споменицима *Cobromarus Tosiae f.* јавља као *T. Flavius Cobromarus*, дакле као личност са римским грађанским правом, док је његова породица остала у перегрином статусу.¹¹⁹ Могло би се претпоставити да су и остали прваци из овог документа појединачном доделом стекли римско грађанско право у време сведочења као награду за подршку флавијевској страни.

¹¹⁶ Alföldy 1965, 177, 179; Alföldy 1969, ss. vv.

¹¹⁷ Уп. Sherwin-White, 378–9; Humbert 1981, 207–226 (са лит.), 226: « C'est, en réalité, un privilège collectif, instrument politique qui ne trouve sa réalisation et son sens qu'au sein de la cité locale, dont il veut favoriser l'écllosion ou garantir durablement le développement. » Да је латинско право било појединачно мисле: Vittinghoff 1952, 20; Braunert 1966, 68–75; Galsterer-Kroll 1973, 277–206; Alföldy 1986, 187–220. Натпис из *Brigantium*-а: *Dis deabusq(ue) | cives L[a]t(ini) negot(iatores) | Brig[an]tians(es)* указује да је право могло бити и појединачна категорија, као уосталом и римско грађанско право (уп. *CIL III 3915= 10798: Aelii Carn(i) cives Romani*).

¹¹⁸ Dušanić 1984, 104–105; 2007, 78–81.

¹¹⁹ Уп. § 2.2.2.1.

3.3. МЕСТО ПЛЕМЕНСКИХ ЗАЈЕДНИЦА ДАЛМАЦИЈЕ И ПАНОНИЈЕ У ПРОЦЕСУ УРБАНИЗАЦИЈЕ

Питање романизације домаћег становништва имплицитно је присутно свуда у нашем раду. Међутим, укратко сажети све факторе и последице романизације није једноставан посао, једнако као што није лако обухватити сва значења самог термина.¹²⁰ Романизација означава процес акултурације домаћег становништва кроз различите механизме и захвата све сфере живота и духовно-материјалне културе. Главни исходи огледају се у познавању и употреби латинског језика, у прихватању култова, прилагођавању именске формуле римској, у стварању епиграфске навике и, најзад, у урбанизацији, постанку римских градова. Тај процес није свугде текао једнако, и сходно томе његов је исход био различит у различитим подручјима, што се мора приписати локалним приликама. Друштвени ступањ и степен политичке организације није био једнак код свих племена која су претворена у *civitates*. Треба рачунати са друштвеним, привредно-економским, војним и другим разлозима, који су имали романизаторски утицај на домаће становништво.

Премда урбанизација излази изван оквира наше теме, неопходно је да се бар укратко осврнемо на нека важна питања која се тичу односа градова према peregrinim заједницама, будући да су они углавном оснивани на њиховим територијама.

Постоји неколико важних, општих предуслова да би једна peregrina заједница могла стећи муниципални статус. Први услов било је постојање насеља урбаног карактера; затим, романизоване домородачке класе која је, како бројношћу, тако и финансијски и политички била у стању да формира градску аристократију, односно да учествује у градској управи; и, најзад, постојање довољног броја римских грађана, а међу њима значајног досељеничког елемента.¹²¹ Подршка патрона могла је такође бити важан фактор у петицијама за добијање градског статуса.¹²² Морала је дакле постојати једна припремна фаза адаптације.

У Илирику почетком I века те услове испуњавале су једино заједнице у Либурнији. Велики број peregrinim *civitates* тог подручја био је мун-

¹²⁰ Sherwin-White 1973, 222: "Loyalty to Rome is marked in the West and in the Danubian provinces by a process which, though commonly called Romanization, is really self-Romanization"; уп. Eck 2000, 274.

¹²¹ Општи услови: Vittinghoff 1951, 468.

¹²² Уп. § 2.1.2.5; § 2.2.1.12. За потврде уп. Nicols 2007.

ципализован већ у I веку. У случају Паноније, урбане структуре у I веку постојале су само на њеним западним и јужним ободима — у подручју најважнијих комуникација и тамо где је постојала већа концентрација досељеника.¹²³ Однос положаја насеља у односу на реке и на важне комуникације био је такође значајан фактор друштвено-економског развоја и урбанизације. Један талас муниципализације долази у време династије Флавијеваца; затим, број *municipia Aelia* у Панонији истиче важност Хадријана за урбанизацију провинције, будући да је он према постојећим подацима основао осам муниципија у Панонији, што не мора бити коначни број.¹²⁴ И у Далмацији се постанак више градова може везати за овог цара. Оснивање неколико градова пада у време Марка Аурелија и царева из династије Севера.

Град основан у подручју неке племенске *civitas* могао је инкорпорирати читаву заједницу. Логично је претпоставити да су мање заједнице могле бити обухваћене у целости, као што се, на пример, претпоставља за Доклеате, Диндаре, Амантине. Затим, за муниципиј Дилунтум се сматрало да је настао на територији заједнице Дерамиста, или можда пре од заједнице Даверса, итд.¹²⁵ То се додуше не сме узети као правило. На то указују и примери мањих заједница, које по свему судећи нису мењале свој административни статус. Из анализе епиграфског материјала произилази да је у великом броју случајева *civitas* наставила да постоји док је један део племенске територије одузет заједници и припао градској целини.

На територији заједнице Делмата, која је покривала врло велики простор, основано је више градова: Ридер, Делминијум, Салвијум, Магнум. Они су настали урбанизацијом појединих насеља са племенске територије и вероватно су стекли услове за муниципални статус захваљујући додели латинског права. Епиграфски споменици који потичу са територије тих градова показују да је већинско становништво углавном чинио аутохтони елемент, од којих је велики број оних без римског грађанског права. На сличан начин распарчана је племенска територија Јапода на којој је настало неколико муниципија Метулум, Арупијум, можда Ретинум(?), али смо о њима слабо обавештени. У Панонији су основани муниципији у Андаутонији, на темељу заједнице Варцијана, и *municipium Latobiorum (Neviodunum)* на територији заједнице Латобика по којима је град и понео име. На територији заједнице Јаса, могуће у време Хадријана, настао је *municipium Iasorum*. Од термалног насеља

¹²³ Емона, Сисција, Сирмијум.

¹²⁴ Три муниципија су откривена тек у другој половини прошлог века.

¹²⁵ Премда се и ту могу задржати извесне резерве.

је настао и муниципиј Акве, на територији Дезидијата у Далмацији.¹²⁶ У случају оба града немамо јасне индикације о томе да ли су њихове територије обухватиле читаве перегрине заједнице.

Урбанизација, наиме, није морала подразумевати укидање племенских структура.¹²⁷ Епиграфски материјал указује на то да је већина заједница опстала након оснивања градова,¹²⁸ односно није била инкорпорирана у новоформиране муниципије.¹²⁹ Новија епиграфска сведочанства — углавном војничке дипломе које пружају поуздано датовање и које представљају званичне документе¹³⁰ — говоре у прилог томе да су неке заједнице наставиле да постоје након оснивања градова који су настали на делу њихове територије или у непосредној близини, а за које се раније мислило да су обухватили племенске заједнице. Тако је, на пример, заједница Андизета посведочена 154. године, док је колонија Мурса, која се често назива андизетском, основана у време Хадријана, највероватније 124. године.¹³¹ Недавно се појавио документ који продужава *terminus ad quiet* постојања заједнице Скордиска у 146. годину, дакле након претпостављеног оснивања муниципија Басијане које највероватније такође пада у време Хадријана.¹³² У умањеној форми се вероватно сачувала и заједница Бреука, будући да је тешко замислимо да су Цибале обухватиле целу територију заједнице, која је изгледа била врло пространа. Затим, заједница Корнаката постојала је средином II века, о чему говори диплома из 154. године; *civitas Voiorum* посведочена је у време Антонина Пија, што је такође позније у односу на датуме оснивања градова који је окружују. Најмлађа досад позната диплома за заједницу Азала датује се у 161, а Ерависка у 167. годину. Може се очекивати да ће нови налази војничких диплома дати још података.

Примери дакле говоре о дугом опстанку *civitatium* на овом простору. Племенске заједнице су након оснивања градова врло вероватно остале редукованих територија, али су наставиле да постоје као посебне административно-политичке јединице. Такав је вероватно био случај и са бројним заједницама уз које се не могу везати никакве градске струк-

¹²⁶ Уп. § 2.1.3.3.

¹²⁷ Alföldy 1965, 177; Душанић 1977а, 182 и нап. 24; Loma 2002, 163, нап. 81.

¹²⁸ У томе правцу и Душанић 1977а, 181–182, када говори о јужнопанонским заједницама.

¹²⁹ Тиме се ни у ком случају не негира присуство домаћег елемента у тим градовима и његово учешће у управним структурама, које је добро посведочено.

¹³⁰ Оне су, разуме се, првенствено извор за панонске заједнице, будући да су дипломе за Далмацију крајње ретке, али су се недавно појавили нови документи уп. W. Eck / A. Pangerl, *ZPE* 163, 2007, 233–238 и § 2.1.3.6, бр. 76.

¹³¹ *CIL* III 3279 = 10260. Steph. Byz. 458: Μοῦρσα, πόλις Παννονίας, κτίσμα Ἀδριάνου.

¹³² Уп. § 2.2.2.2.

туре. Што се тиче заједнице Ерависка, видели смо да она опстаје јако дуго, и да се помиње у натписима све до Диоклецијана.

Разлози за очување племенских заједница и одржавање становништва у peregrinom статусу могли су бити бројни. На првом месту, у те разлоге могла би се убројати регрутација peregrina у помоћне одреде. Затим, могли су постојати различити економски интереси, нарочито у погледу обезбеђивања радне снаге за руднике.¹³³ Такође, могли су постојати култни разлози за очување заједница. То се може јасно уочити на примеру *civitas Eraviscorum* чије је постојање посведочено још у време Диоклецијана и у уској је вези са очувањем врховног култа заједнице Ерависка, Јупитера-Теутана.

Остаје да сагледамо механизме кроз које су peregrini долазили до римског грађанског права. По свему судећи, припадници peregrinих заједница у највећем броју долазили су до римског грађанства кроз војну службу у помоћним одредима. Појединачне, *viritim*, доделе грађанског права биле су углавном резервисане за више друштвене слојеве заједница. Трећи механизам је латинско право.

Питање латинског права у Далмацији и Панонији поменуто је више пута. Како смо видели, претпоставља се да су латинско право имале неке заједнице и градови Либурније. Затим, у поглављу о заједници Делмата поменули смо да је делматски Ридер био муниципиј латинског права.¹³⁴ Исти статус смо претпоставили и за друге градове који су никли на територији заједнице Делмата, односно етничком супстрату те заједнице: Салвијум, Магнум и Делминијум. Премда докази нису толико јасни и убедљиви као у случају Ридера, где су посведочени декуриони са peregrinom именском формулом, епиграфски споменици показују у том правцу.¹³⁵ Затим, у Панонији, градови Андаутонија и Невиодунум, где је запажена висока концентрација peregrinог становништва, такође одговарају овоме типу муниципија, што указује на специфичности градова са латинским правом.¹³⁶

¹³³ Како смо видели, у оквиру градова — случај који је посведочен у Сплонуму — они су били организовани као *peregrini incolae*, Loma 2002, 149–151.

¹³⁴ Забележено је више декуриона тога града са peregrinим именима, в. § 2.1.2.1. Овде је (као и углавном) у питању *Latium minus*, по којем само званичници добијају грађанско право, док *Latium maius*, који је био додељиван у ређим случајевима (уп. *CIL VIII 22737 = ILS 6780*), подразумева и *ordo decurionum*.

¹³⁵ Натписи бр. 39 (peregrini декурион у Делминијуму), 40 и бр. 41 (peregrini војници Делмате, из муниципија Магнума и Салвијума).

¹³⁶ О томе: Margetić 1999; Margetić 1999a.

^{14a} За номенклатуру припадника заједница са латинским правом: Alföldy 1966, 47–52; Chastagnol 1990, 573–593. У Шпанији, после Веспасијана постоје само две категорије становништва, *cives Romani* и *Latini*, али се имена јављају у peregrinom облику крајем I и почетком II века. *CIL II* 341, 342, 384, 1233, 1245, 1274, 1420, 2465, 2677, 2839, 3261.

Ius Latii су, разуме се, могле имати заједнице које нису имале градски статус,¹³⁷ а коме су тежиле.¹³⁸ Додела латинског права заједници, додуше, није значила аутоматско уздизање *civitas* на ранг муниципија.¹³⁹ Наиме, ово право није било гаранција да ће заједница стећи градски статус, чак и уз постојање организованог већа декуриона.¹⁴⁰ У Шпанији је званично уздизање на ранг муниципија могло уследити неколико година након додељивања латинског права, а у келтским срединама могло је доћи знатно касније.¹⁴¹ Тако су и поједине *civitates* нашег простора могле у неком тренутку стећи латинско право. О томе, поред индиција о латинским градовима, може сведочити увођење установа по угледу на римске. Нажалост, за разлику од стања у изворима када су у питању peregrine заједнице и латинско право у другим западним провинцијама,¹⁴² за Далмацију и Панонију врло смо слабо обавештени. Већ смо поменули peregrinog декуриона *Turus Longini, decurio*, посведоченог на натпису бр. 13 (из Бурнума или Варварије). Затим, у Ридеру се јавља један peregrini *dec(urio) Set(oviae)?*¹⁴³ Претпоставља се да је овде у питању делматско место Σετουία, које бележи Апијан.¹⁴⁴ То би могло указивати на то да се ради о муниципију латинског права, међутим о положају и статусу места нема никаквих података.¹⁴⁵ Такође, и код панонских Ерависка посведочен је један peregrini *decurio Eraviscus* (бр. 137), *Alorix Bassi f.*¹⁴⁶ Ти „неградски“ декуриони (тј. декуриони *civitatis*) појављују се управо тамо где се претпоставља постојање латинског статуса заједнице.

¹³⁷ Sherwin-White 1973, 360–79; уп. нпр. Plin. *NH* III 8. 91: *Latinae conditionis Centuripini*, затим, *NH* III, 135: *Latia donate incolae, ut Octodurenses et finitimi Ceutrones, Cottianae civitates et Turi Liguribus orti, Bagienni Ligures et qui Montani vocantur, Capillatorum plura genera ad confinium Ligustici maris*. Уп. *CIL* III 13542; *ILS* 7107.

¹³⁸ Sherwin-White 1973, 360–79; Galsterer-Kröll 1973, 277–306.

¹³⁹ Уп. Alföldy, *САН* XI, 450–451 (за Шпанију): “Pliny’s account must be understood in the sense that by achieving the Latin status such communities now acquired the right to establish a municipium iuris Latini, i.e. a community with regular urban magistracies, an ordo decurionum and a popular assembly; this gave their citizens the opportunity to gain the civitas Romana by holding a magistracy, but it did not mean that the communities were automatically transformed into municipia immediately upon, and by virtue of, the grant of the ius Latii.” Уп. Kramer 2006, 181.

¹⁴⁰ González Fernández 2001, 123.

¹⁴¹ B. Shaw, *САН* XI, 364–365; Galsterer-Kröll 1973.

¹⁴² На пример, у Галији, Германији, Африци, итд. Уп. Orejas Saco del Valle / Mattingly 2009, 134–136.

¹⁴³ *ILJug* 185.

¹⁴⁴ *App. III* 27. Место се убицира у Сушањ код Сиња.

¹⁴⁵ Alföldy 1962a, 19; Alföldy 1965, 122, 209, нап. 6; Wilkes 1969, 244. Квинквенал у натпису из Кијева *CIL* III 14967; в. § 2.1.2.1.

¹⁴⁶ Уп. § 2.2.1.13.

Након Каракалиног едикта становници перегриних заједница постали су *cives Romani*.¹⁴⁷ То, међутим, не значи да су заједнице по аутоматизму добијале градски статус. Треба рачунати с тим да након 212. године није било наглих усека у административном погледу¹⁴⁸ и да је било потребно време да се последице једног од најважнијих догађаја у историји римског права одразе на статус административних јединица. Тако, заједнице које нису муниципализоване опстају у облику *civitas*,¹⁴⁹ а разлике између градова и неградских општина све више губе на значају. Такође, међу првацима *civitatium* има посведочених Аурелија (бр. 8; 111), што говори о томе да се институције заједница нису угасиле.

¹⁴⁷ Jones 1936, 228; Jones 1941, 26–31; Jones 1968, 129–140, 136; Sherwin-White 1973, 386–387; Mathisen 2006, 1015 sqq. са лит. Сасвим је извесно да је и после *Constitutio Antoniniana* било перегрина у Римској држави и да је римско грађанско право. Чињеница да се дипломама каснијим од 212. године гарантује *conubium* сведочи о томе (Dušanić 1968, 222дд.; Н. Lieb у: Eck / Wolff 1986, 341–244). Међутим, ти перегрини највероватније нису припадали постојећим провинцијским *civitates stipendiariae* (Jones 1936, 228; Jones 1968, 135). Странци који су насељавани на тло Царства после СА били су перегрини, уп. Sid. Apoll. *Ep.* 1.6.3; уп. Ando 2006 са лит.; Mathisen 2006, 1015: “Roman citizenship continued not only to be a factor in how people perceived themselves, but also to entail legal rights that were available only to persons who were identified as ‘Roman citizens.’ The issuance of the Antonine Constitution did not put an end to distinctions created either by differences in citizenship status or by degrees of difference within a particular citizenship status. It rather encompassed various manifestations of citizenship—civic, provincial, religious, and ethnic—that could create different kinds of personal and legal identities and interact in different ways.”

¹⁴⁸ Carrié 2005, 272.

¹⁴⁹ Уп. нпр. *CIL* XI 5631. *Astypalaea* је остала у статусу *civitas foederata* до Гордијана I.

TRIBAL COMMUNITIES IN ILLYRICUM

Pre-urban Administrative Structures in the Roman Provinces Between the Adriatic and the Danube

S u m m a r y

This book represents an effort to supply, through a historical-epigraphic approach, an overview of data about the native communities (*civitates peregrinae*) in the Roman province of Illyricum during the Principate (first—third centuries AD), that is the provinces of Dalmatia and Pannonia which were created by the division of Illyricum after the Dalmatian-Pannonian uprising (AD 9). Today, this expansive area between the Adriatic and the Danube covers parts of Austria, Hungary, part of Slovenia, Croatia, Montenegro, parts of western Serbia and the north-western part of Albania.

The communities discussed here are communities of natives, organized based on their tribal structure, whose inhabitants belonged to the indigenous population and were chiefly of peregrine status — legally speaking, foreigners in the Roman state.¹ Some tribes (primarily in the maritime region) had a defined legal relationship with Rome since the time of the Republic, before Illyricum was formally organized as a province. The two most decisive stages in the transformation of tribes into peregrine *civitates* are Tiberius' Pannonian war (BC 12–9) and the restructuring of the province after the Dalmatian-Pannonian uprising (AD 6–9). A large number of tribes of the interior were conquered during the Pannonian war. Those tribes were consequently transformed into peregrine communities and the province of Illyricum was expanded to the banks of the Danube. After the Dalmatian-Pannonian uprising, caused by heavy taxation and mass recruitment, was quelled in AD 9, the province of Il-

¹ This kind of administrative form is marked by the term *civitas* with the ethnonym in genitive plural (e.g., *civitas Delmatarum*, *civitas Azaliorum*, *civitas Breucorum*, etc.) or simply the ethnonym in nominative plural (*Delmatae*, *Eravisci*). Scuhulten 1895, 515; Kornemann 1903, 301–302.

lyricum was divided into two provinces, later to be named Dalmatia and Pannonia.² Territories and borders of peregrine communities, now divided between two provinces, were also redefined. The system introduced at this time remained, in most cases, current during the whole Principate.

In consolidating the provinces, one of the priorities of the Roman administration was the organization of local populations. Organization here entails the forming of communities, delimiting their territories and imposing taxes. Although these *civitates* were organized based on their tribal structure and retained a certain degree of autonomy when dealing with internal matters, from the moment Roman rule was established they stopped being independent tribes and became *de facto* Roman administrative units. The primary goal of the Roman administration was to divide the indigenous population into administrative and legal units, which is the first step towards their integration. The transformation of free tribes into *civitates* entailed the establishment of rule within territorial units and the establishment of required institutions. They mainly fell under the category of *civitates stipendiariae* or *tributariae*, depending on whether they were communities in senatorial or imperial provinces, which is to say liable to pay taxes and subject to the interference of the governor.

The focus in this work is to situate in space and time all the native, non-Roman communities in Dalmatia and the Pannonias, whose existences is confirmed by evidence, and to create a corpus of communities of this area during the Principate. One of the crucial tasks in achieving this is determining, with the greatest possible precision, the exact position of peregrine communities and their territories. This is needed, firstly, to determine the geographic distribution of inscriptions for each community and, secondly, to be able to perceive the geopolitical and strategic logic of the Roman administration. Following from our first question is the issue of how the tribal communities were governed over. It is, further, important to determine their ethnic composition, a matter inextricably linked with their formation. Special attention is given to questions of the continuity, the transformation and the Romanization of tribal communities or, conversely, recognizing the absence of these processes. One of the central issues is the question of how long the communities existed as independent administrative units. Strictly speaking, the process of urbanization falls outside the scope of this book, however in certain places I have found it necessary to touch slightly upon the forming of towns on tribal territories and the complex issue of parallel existence of communities and towns, their mutual relations and, lastly, the matter of Latin rights of communities and towns formed on tribal territories.

² Pannonia was further divided into Upper and Lower Pannonia during the reign of Trajan.

Much has been written on the native population of the provinces of Dalmatia and Pannonia in scholarship concerned with political history, onomastics, the army, ore-mining, Romanization, urbanization and so on; little could have been said about the tribal communities of this region without the results of such studies. In the category of synthetic scholarship, the most important works are G. Alföldy's *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* (1965),³ and A. Mócsy's *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* (1959).⁴ The main focus of these books is the Romanization of the indigenous populations of these provinces. They presented and interpreted the chief results of research at the time of their writing, and laid the foundations for further research. However, more than half a century has passed since these studies had first been published. Since then, a significant quantity of new epigraphic evidence has come to light, evidence which allows us to confirm or abandon some of the earlier premises, and to draw new conclusions as well. Furthermore, a more detailed analysis of Pliny's chapters demonstrates that some things might be interpreted differently than heretofore.

Of the ancient sources I have used, the greatest emphasis has been laid on epigraphic documents and chapters from book three of Pliny the Elder's *Natural History* (*Naturalis historia*), which allow us to know with certainty the number of the communities and their names. The reason why these several chapters from Pliny's geographical books, which reflect mostly the situation in the first half of the first century AD, are a first-rate source for peregrine communities lies in the fact that Pliny used official documents. His "geographical books", in fact, present a rather important source for the way provinces were organized as well as for the status of provincial communities and towns, which is to say as a source for the ethnography and the provincial history of the Empire. Pliny provides lists of communities taken over from official documents, the provincial formulas (*formulae provinciarum*), making them for that reason a significant source for research of provincial communities and for administrative history in general. Therefore, in the case of Illyricum as well, Pliny's chapters are an important starting point in research of the issues concerning the indigenous populations of Dalmatia and Pannonia, and how these were integrated into the Roman state. The lists of communities this author provides testify to the existence of about fifty peregrine *civitates* in the provinces of Dalmatia and Pannonia. The majority of those communities have been epigraphically attested as well. In addition, with the support of epigraphy, their continued existence can be followed throughout the first three centuries after

³ J. J. Wilkes' capital monograph on the province of Dalmatia (1969) is firmly based on Alföldy's results and conclusions in regard to the native structures.

⁴ The monograph on Pannonia and Upper Moesia from 1974 chiefly sums up the results of his earlier book.

Christ, as can their life and the process of Romanization; or we can, on the other hand, observe some legal and administrative changes which might have affected them. Epigraphic evidence on native *civitates* is, chiefly, much younger than the lists of communities provided by Pliny. The lists themselves mostly reflect the situation from the time of Augustus. Data contemporary to the author — which might in turn have testified to a change in status of some of the communities up to the Flavian era — are almost completely absent from the chapters at hand or appear only in the form of a few scattered traces. A thorough analysis of all of the source material shows that most of the tribal communities from Pliny's lists are epigraphically attested. Only a few communities remain without epigraphic attestation, which might indicate that either they had not maintained their status as autonomous administrative units for long, or more likely that they merely left no trace behind them on account of their small populations which were, furthermore, likely only quite slightly Romanized, if they were Romanized at all.

The book is divided into three parts.

(§1) The first part discusses the sources that testify to the tribes in Dalmatia and Pannonia — the literary sources first and foremost. As already mentioned, the greatest focus is on Pliny's chapters from the third book of his *Natural History* (*NH* III 129–152, § 1.1; § 1.1.1) discussing these provinces. An analysis of these chapters should make it possible to date the information on the communities with greater precision and, to the extent that that is possible, link the groups of data with the sources they are derived from. In chapter § 1.1.1.1, I reconsider some places from Pliny's chapters which present with problems in the manuscript tradition, places which are nevertheless important for the identification of some tribes. In chapter § 1.1.2, I discuss the issues of Pliny's sources for the *civitates* of Dalmatia and Pannonia. Special attention is given to the most important sources: Varro (§ 1.1.2.1), Agrippa's map (§ 1.1.2.2.) and the *formulae provinciarum* (§1.1.2.3). Next, it was necessary to define more clearly the historical layers of the text (§ 1.1.4.) and, in these layers, separate the lists of peregrine communities as they were during the Principate (§ 1.1.4.2.) — which form part of my research in this study — from the historical layer reflecting the situation in the Republican era (§ 1.1.4.1.) — to which belong the names of communities Pliny mentions as *civitates quae fuerunt*. Lastly, I consider the important matter of identifying communities from Pliny's lists with tribes mentioned by other authors writing about the tribes and their communities in this region — Appian (§ 1.2.1), Strabo (§ 1.2.2) and Claudius Ptolemy (§ 1.2.3) — so that data derived from narrative sources can be compared with Pliny's records and epigraphic evidence (§ 1.3).

The second part, titled (§ 2), “*Civitates peregrinae* from Pliny's List”, discusses the peregrine communities of Dalmatia and Pannonia, and forms the core of the book. This whole part is conceived as a catalogue of peregrine com-

munities, including a catalogue of inscriptions (nos. 1–210). Their order follows Pliny's lists. The communities of Dalmatia (§ 2.1) are, as in Pliny's account, divided into three *conventus iuridici*: *conventus Scardonae* (§ 2.1.1), *conventus Salonae* (§ 2.1.2), and *conventus Naronae* (§2.1.3). The *civitates* of Pannonia (§ 2.2) are, then, divided into two categories: those that are mentioned by Pliny (§ 2.2.1) and those that are not but are otherwise attested (§ 2.2.2). The communities belonging to the first group are subdivided according to Pliny's lists, which I have classified as a) the alphabetical list (*NH* III 147), and b) the geographical list (*NH* III 148).

The epigraphic texts are, for greater ease of use, grouped according to the *civitas* they relate to and are placed after certain chapters; I have also provided continuous numeration for them. The catalogue contains only the most important inscriptions: monuments that explicitly mention individual *civitates*; their organizational units; or individual members of communities whose *origo* is mentioned in the text; and, in smaller numbers as they are more rare, those monuments which can be securely linked to the community in question. In my research, I have also considered such monuments as were found in territories ascribed to specific communities, in order to analyze the ethnic origin and the legal status of their populations, their administrative organization and any changes that possibly affected them, including the creation of *municipia* with Roman or Latin rights in tribal territories, and so on. However, determining territorial borders is not always such an easy task. It is at times unclear whether inscriptions can and should be ascribed to a given community based on their geographical or chronological distribution. This is possible only when the text includes the name of the communities or the ethnicons, or if it can be otherwise safely confirmed that the place of discovery belongs to the *civitas* in question. I have, consequently, considered such inscriptions in my study but left them out of the catalogue.

(§ 3) The third part — “Organization, Life and Fate of Tribal Communities in Illyricum during the Principate” — contains my final reflexions. It is comprised of several synthetic chapters which concisely discuss the central issues relating to tribal communities in these provinces.

These conclusions can be briefly summarized as follows.

(§ 3.1) During the consolidation of the province, one of the priorities of the Roman administration was the organization of the local population. Organization here entails the forming of communities, delimiting their territories and imposing taxes. The chief goal was to place the indigenous population into an administrative and legal framework, which is the first step towards their integration into the Roman state. To transform free tribes into peregrine communities meant to establish rule within geographical units and to establish the required institutions within these administrative units, throughout the Roman province. While the *civitates* were indeed organized based on their tribal

structure and retained a certain degree of autonomy when dealing with internal matters, they stopped being tribes as soon as Roman rule had been established, and they became, instead, Roman administrative units. Some stages in the founding of peregrine communities are described by Tacitus (*Tac. Agric.* 21). In discussing Corbulo's efforts to organize the Frisians as a peregrine community, Tacitus, among other things, says: *senatum, magistratus, leges imposuit* (*Tac. Ann.* XI 19). Further, in *Agricola*, he describes the process of transforming native tribes into *civitates* in Britain, as well as their Romanization, which can be taken as a model for this mechanism. Examples can, of course, be found elsewhere as well.

All jurisdiction in the province was in the hands of the governor, and only matters of lesser importance could be resolved within the communities themselves. With this in mind, an important step in the organization of a provincial population was to introduce juridical districts — *conventus iuridici, iurisdictiones*. The seats of juridical districts were in towns, and they would be periodically visited by the governor so he could preside over trials and perform other duties concerning the petitions and requests of provincial communities, as well as some other tasks. Pliny the Elder testifies to the existence of *conventus iuridici* in three Spanish provinces, Dalmatia and Asia. They are further attested by epigraphic documents in several other provinces; nonetheless it is generally considered that they existed in all the provinces.

Members of the native communities were obliged to perform certain duties for the Roman state, including the payment of taxes, enlistment in military units, and others as well, depending on the circumstances: for example, working in the ore-mines and quarries, or maintaining the roads, the system of the *ripa* and so on. In some places the process of pacification went ahead without any disturbances, while in some cases severe measures had to be taken, such as confiscating tribal lands, displacements of the population, enforced recruitment, forced labour and so on. Concerning a systematic displacement of native peoples, one can point to the example of the dislocation of the *Ardiaei*, belonging to a period earlier than the one discussed here. According to the testimony of Strabo and Pliny, the population was reduced and moved into the interior, where they were forced to cultivate infertile soil. During the Principate they formed a rather minuscule peregrine community (§ 2.1.3.13.), whose territory in this period it is, furthermore, exceedingly difficult to locate. After the Dalmatian-Pannonian uprising was suppressed, the powerful tribe of the *Pirustae*, dwelling in the eastern part of Illyricum (*Liv.* XLV 26; *Vell. Pat.* II 115.1) did not have an autonomous community. Contrary to the opinions of Alföldy, Wilkes and others, namely that after Bato's revolt the *Pirustae* were broken up into three communities — the *Ceraunii* (§ 2.1.3.1), the *Scirtarii* (§ 2.1.3.11) and the *Siculotae* (§ 2.1.3.12) — their territory may in fact have been incorporated into the imperial domain in metalliferous eastern Dalmatia. Dis-

placement and forced labour befell other tribes, e.g. the tribe of the *Delmatae* who, however, preserved their autonomous *civitas*. In all probability, one ought to suppose a rather expansive area throughout which the *Delmatae* were displaced: for, besides the belt around the river Drina, and the extreme East of Dalmatia (§ 2.1.3.12, *civitas Siculotarum*), they were also moved into the region belonging to the *Desidiates*, which is to say to another area with thriving mining activity. It is evident that we should assume several stages of displacement during the first and second centuries AD. The *Pirustae*, the *Delmatae* and the *Sardeates* were transported into mining areas of Dacia throughout the second century, where they have left epigraphic evidence. Besides Dacia, we must assume that the *Delmatae* were present in the ore-mines of Upper Moesia as well. Undoubtedly, there had been other cases of such displacement of indigenous populations, albeit ones that have been less plainly documented.

It is, however, possible that some tribes could have been treated better than others since the very beginning. A more favourable treatment was dependent on the tribe's relationship, which is to say the tribal aristocracy's relationship, with Rome. That would seem to be the case with the *Eravisci* and *Azali*, judging, for instance, by the fact that they were allowed to mint coins with their ethnicon. They had been in a more favourable position compared to other tribes since the beginning of the first century; this state of affairs is confirmed by epigraphic evidence for this *civitas* as well, which retained its special status up to the end of the third century (§ 2.2.1.13). Further, Vespasian rewarded loyal populations of Pannonia, the ones that had supported him during the civil war of 68–69, with privileges in the form of citizenship and Latin rights, and by founding towns as well.

(§ 3.1.1) The demarcation of the borders of peregrine *civitates*, which covered a significant portion of the total provincial territory, was an important step: their territories had to be drawn into the cadastral plan (*forma provinciae*), which required that a taxable territory be surveyed and well-defined (cf. Hyg. 205L; P. Brunt, *JRS* 71, 1981, 171 = 345: *CIL* X 3852). Every *civitas* was taken to form a single unit, and the demarcation of individual peregrine communities was typically achieved by using the gromatic formula *ager per extremitatem mensura comprehensus*. This formula refers to surveying the terrain by its outer borders (Front. *De agr. qual.* I 4. *FIRA* 85).

Ethnic and tribal borders did not have to, as a rule, serve as the chief parameter in the division of the provincial land and the delimiting of the borders of territories. When demarcating borders, just as in other considerations, Romans were led by political and geostrategic reasons of a practical nature. Some tribes could be divided between several administrative units or, conversely, several tribes could be combined into a single community. Strabo (XIII 4. 12) testifies to such practices. In a passage that discusses organizing *conventus iuridici* in Asia, he says that Rome gave no heed to the original borders between

the tribes. With the establishment of peregrine *civitates* in the reorganization of the province after the Dalmatian-Pannonian uprising, there was a tendency to create larger territorial units by joining several disbanded autonomous *civitates* into a larger administrative unit on the one hand, while on the other we can clearly observe in some places a fragmentation of larger ethnic units into smaller communities. Opposing as these measures might appear at first blush, they are in fact governed by the same principle. The Romans generally tended to establish a system that would be as efficient as possible and would retain its vitality for as long as possible, which often entailed artificial divisions and was dependent on circumstances on the ground. Accordingly, two types of native communities can be discerned: (a) *civitates* created from tribes, containing whole ethnic groups; and (b) *civitates* created by a political intervention by the Roman state, with populations typically separated out of a larger ethnic group.

The reorganization of the provincial structures began immediately upon the quashing of the uprising in AD 9. Tiberius started to put things in order in the province but his efforts were interrupted by Augustus' death (Vell. Pat. II 123.1–2); for this reason he sent his son Drusus in his place (Vell. Pat. II 125.4; Tac. *Ann.* II 44.1; II 48.5). The greatest engagement in the matter of reorganization is traced to P. Cornelius Dolabella, who was the governor of Dalmatia during Tiberius' reign. It was during Dolabella's governorship (AD 14–21) that the cadastral plan was drawn up — the *forma Dolabelliana* (ILJug 874); some later governors would refer back to this plan when intervening in disputes between provincial communities.⁵ Many boundary inscriptions provide invaluable testimony to the delimiting of territories, and frequently to the internal structuring of the communities.

(§ 3.1.2) There were no significant alterations in the way of life of the tribal communities after Roman rule had been established. The changes brought on by *Romanitas* were usually slow to come, especially in places where a proper urban setting was lacking and where there was no greater outside influence. Native institutions in the communities indeed had Latin names, nevertheless they remained, in essence, indigenous.

It would do well, now, to consider the opinion that the social division within the communities of Dalmatia was *decuria-gens-civitas*, while in Pannonia it was *centuria-gens-civitas*. This opinion is founded on a combination of the information on *decuriae* from Pliny's list (Plin. *NH* III § 141–142) and several epigraphic documents. The fact remains that we cannot with full certainty say what Pliny's *decuriae* are supposed to denote. It is, in fact, less

⁵ Cf. § 2.4. In adjudicating such a lawsuit, the governor of the province would assign a *iudex* (*iudex datus...*), while the surveying was typically entrusted to a legionary centurion or to an auxiliary officer.

likely that these *decuriae* can be ascribed to an indigenous social division, as is assumed by some scholars. Considering the manner in which Pliny mentions tribal *civitates* of the two juridical districts of Dalmatia (*viribus discriptis in decurias*, Plin. *NH* III 142), the terms may in fact be designating the size of the free population in numbers, for fiscal and military purposes, and not as the social division of these tribes. A striking parallel to such comprehensive statistical data on communities given by Pliny is provided in his chapter which discusses the *conventus iuridici* of *Hispania Citerior* (Plin. *NH* III 28); there he gives the number of free people in individual communities: *hominum liberorum capitum tot*. The term *centuria*, mentioned in the inscription from Petrovac (no. 124) is more likely to stand for a *centuria* of hostages, rather than indicating the social division of Pannonian communities.

Regarding the issue of territorial organization of the peregrine communities themselves, epigraphic material testifies to the fact that the *civitates* in Illyrican provinces, as far as their internal territorial structure goes, were subdivided into smaller organizational units: *pagi*, *vici*, *castella*, just as in the other provinces. The names of individual settlements of all three types are known, as are their governing structures (e.g. *magistri vici*, *magistri pagi*, *princeps castelli*). While the whole territory of a given community was considered a single unit in its relationship with the state, first and foremost in the matter of taxes and other duties, the tribal territory nevertheless consisted of a series of smaller units, mainly rural ones. The form of territorial division in Dalmatia best attested is the *castellum*. Inscriptions mention inhabitants of numerous *castella* among the Delmatae: *Barizaniates*, *Lizaviates*, *Bariduum/Baridustae*, *castellum Plana*, *Osiniates*, *castellum Starva*, *Tariona/Tariotae*, and so on; among the *Docleatae*, *Salthua castellum* has been attested; among the *Desidiates*, *Hedum castellum*, and so on. The terms *regio* and *territorium* are used in the context of various territorial categories: tribal, urban, ore-mining, military, and so on. In connexion to peregrine communities, *territorium* has been attested in several inscriptions, although, apparently, it is not used as a *terminus technicus*.

(§ 3.2) In the first century AD, peregrine communities were placed under the control of Roman officers, the *praefecti civitatium*. This function was sometimes performed by legionary centurions or prefects of auxiliary units stationed on the territory of the *civitas* or in its vicinity. The principle governing the appointment of a prefect of a peregrine community, and the question of whether several communities in the same region would be under the control of the same prefect, are known to us only in the roughest of sketches. Based on the sources available, we can observe a number of alternate forms; however, very little can be said of the system which determined the selection of prefects. It is possible that the *praefecti civitatium* were appointed according to local needs. Numerous examples indicate that several peregrine communities, most often neighbouring ones, could be entrusted to the rule of a single prefect.

Such is the case, for instance, of Baebius Atticus who, as the *primus pilus* of the legion V *Macedonica* in the reign of Claudius, was the prefect of the peregrine *civitates Moesiae et Treballiae* in the neighbouring province of Moesia, and after that he was the prefect of the *civitatium in Alpibus Maritimis* (*CIL* V 1838 and 1839). His experience in governing over the peregrine communities in Moesia was clearly decisive in his appointment to the prefecture over the Alpine peregrine communities. Such prefecture is attested among the *Iapodes* and the *Liburni* in Dalmatia during the Dalmatian-Pannonian uprising. A single prefect is attested, *bello Batoniano*, as presiding over these two communities (no. 2). Further, we know that, during Nero's reign, a certain [---] *Marcellus* was the *praefectus civitatium* of the *Maezaei* and the *Daesidiates*, with the addition of another Dalmatian peregrine community — most likely of the *Melcumani* (no. 51). In Pannonia, a military prefecture is attested for the community of the *Colapiani*, governed over by a centurion of the *Legio XIII Gemina* (no. 89), a *L. Antonius Naso*; *L. Volcatius Primus* (no. 105, 106) was the *praefectus ripae Danuvii et civitatium Boiorum et Azaliorum* early in the Flavian epoch, which shows that Danubian peregrine communities were co-ordinated with the *ripa Danuvii*. It is generally assumed that military control over the native structures ceased by the end of the first century. A. Mócsy surmised that the cessation of military rule over peregrine communities of southern and western Pannonia was linked to the founding of towns under the Flavians. However, many of the communities never gained municipal status and remained peregrine. It would be advisable, then, to discuss the end of military rule over peregrine *civitates* somewhat more cautiously. While it is true that military prefects of communities are no longer featured in inscriptions in the Flavian era at the latest, the *civitates* for which prefects have been attested did not in fact change their status. The cessation of military control is most likely linked to socio-political circumstances in the province. As there was no longer any danger of insurrections, the tribal aristocracies remained loyal to the Roman administration. Aside from that, the large number of Italian colonists in regional urban centres, army veterans settled in the area, and the standing armies, all acted as a factor of Romanization of the indigenous structures. A continued mode of control can, however, be observed in the third century. In addition to military prefects, the peregrine communities of some areas might be entrusted to *centuriones regionarii* (nos. 107, 108, cf. § 3.2.1, Tab. 2); they were tasked with military and administrative supervision over an area (*regio*) which lacked civic institutions. These are attested in other provinces as well, in connexion to the governing of peregrine communities and civic structures in general.

After military prefects were no longer appointed to rule over the peregrine communities, governing was given over to a council of native chiefs (*principes*). The council members were chosen from the tribal aristocracy, loyal to the Roman administration. The council was entrusted with lower ranking

law-trials (*iure gentium*) and the internal organization of the community. They were, in addition, responsible for gathering taxes for their *civitas*, which was possibly the main task of this body.

The term used for the leaders of peregrine communities: *princeps, principes civitatis* is attested in all of the western provinces. Occasionally, native terminology is used instead of the Roman one, for instance in Gallic communities — *vergobret*. Some scholars have conjectured that among the Pannonian *Eravisci* (§ 2.2.1.13, no. 140) an *ar(e)m(agos)* is likely attested, however the restoration of that abbreviation is questionable. In the sources for Illyricum, this institution is generally marked by the word *princeps*, and only in the community of the *Iapodes* do we find a function named *praepositus* as well (cf. § 3.2.2, Table 3). A number of tribal chiefs of the *Iapodes* bear the title *princeps et praepositus Iapodum*; Alföldy (1965, 40–41) was of the opinion that *principes / praefecti* could preside over certain Iapodian settlements (πόλεις) or other organizational units, with a *praepositus* as their superior. The only parallel to this case is to be found among the *Scordisci*, where we have an attestation for one *T. Flavius Proculus* (no. 205), with his title of *princeps praefectus*. Judging by the epigraphic material, the nature of the function of the tribal *principes* was collegial. In the community of the *Azali* two chiefs of the community are attested: *Aurel(ii) Vegabius et Valentis* (no. 111); one document mentions two tribal *principes* for the community of the *Boii* (170): *Caledo Sammonis* and *Cobromarus Tosiae* (cf. § 3.2.2, Table 4a).

Inscriptions show that *principes* governed over individual settlements within the peregrine community (§ 2.1.2.1), as observed already in the example of the *Docleatae*, where we have attestation for *Agirrus Epicadi f. princeps k(astelli) Salthua(e)* (no. 72). G. Alföldy (1965, 177) offered a similar inference for the community of the *Iapodes*, concluding that *praepositi* may have presided over a body formed by the *principes*.

In the matter of the citizenship status of the tribal aristocracy, monuments show that some *principes* would indeed be awarded Roman citizenship, while the names of some chiefs are written in their peregrine forms. Most of the native chiefs who were also Roman citizens bear the imperial gentile name (*Flavius, Cocceius, Ulpus, Aelius, Aurelius*). In the majority of cases those are individuals who had been awarded Roman citizenship.

Regarding this, we should mention the important military diploma dated April 5th, 71 (no. 170), issued to the centurion *Velagenus Covionis f.* from the tribe of the *Eravisci*. Among the signed witnesses of the diploma, there are five *principes* of Pannonian peregrine communities of the *Iasi, Andizeti, Brueci* and *Boii*: (1) *T. Flavi Sereni princ(ipis) Iasorum*, (2) *Licconis Davi f. princ(ipis) Breucorum*; (3) *Caledonis Sammonis f. princ(ipis) Boiorum*; (4) *Cobromari Tosiae f. princ(ipis) Boioru<m>*; (5) *Breuci Istickani f. princ(ipis) Antizit(ium)*. Of the five chiefs mentioned in the document, only the *princeps* of the community

of the *Iasi* bears *tria nomina*, while the names of the other tribal leaders are all peregrine. The fact that the *testes* of this diploma are not Roman citizens places this document among the special cases. One of the two native chiefs of the *Boii* community who signed the diploma is attested on a number of epigraphic monuments from the home territory of his own community. In these monuments our *Cobromarus Tosiae f.* is remembered as *T. Flavius Cobromarus*, which is to say a person with Roman citizenship; members of his family were, however, still *peregrini* (§ 2.2.2.1). It is a conceivable inference that the other chiefs were individually awarded Roman citizenship when they testified, as a reward for their support to the Flavian party.

(§ 3.3) Romanization is the process of acculturation of an indigenous population through different mechanisms, and it influences all spheres of life, including spiritual and material culture. The impact of Romanization can be observed in the knowledge and use of the Latin language, the acceptance of Roman cults, adjusting names to correspond to Roman naming conventions, adopting an epigraphic habit and, finally, in the process of urbanization. This process did not evolve everywhere at the same rate; accordingly, its results differed in different areas, which we must ascribe to local circumstances. The social level and the level of political structuring were not equal among all the tribes which were transformed into *civitates* in the first century. One must first presuppose social, economic, military and other reasons, all of which acted as a Romanizing influence on the indigenous population. It is worth repeating Sherwin-White's (1973, 222) statement that: "Loyalty to Rome is marked in the West and in the Danubian provinces by a process which, though commonly called Romanization, is really self-Romanization".

Reasons to preserve tribal communities and the peregrine status of the populations could be many. First of all, we can assume one of those reasons was the mobilization of peregrines for the *auxilia*. Further, various economic interests may have been in play, especially when it concerns finding the appropriate workforce for labour in the ore-mines. There are a number of important, general preconditions for one peregrine community to attain municipal status. The first condition was the existence of a settlement of an urban type; next, the presence of a higher, Romanized indigenous social class, which was capable, with its numbers and its finances, to form the urban aristocracy, which is to say to participate in the civic government; and, lastly, a sufficient number of Roman citizens, a significant number of whom ought to be settlers. The support of patrons could also be an important factor among the successful petitions. A preparatory adaptation stage was necessary first. At the beginning of the first century, these conditions were fulfilled only by communities in Liburnia; consequently, many peregrine *civitates* in this area were granted municipal status already in the first century. When it comes to Pannonia, however, in the first century urban structures existed only on the western and southern

edges of Pannonia — areas with the greatest traffic and communications, and larger concentrations of Roman settlers. The proximity of a settlement to waterways was another important factor in its socio-economic development and urbanization. One wave of municipalization occurred during the reign of the Flavians. The sheer number of the *municipia Aelia* speaks to the importance of Hadrian for the urbanization of the province; according to available information, he founded eight *municipia* in Pannonia, which is not necessarily the final number (three of those *municipia* were attested only in the second half of the previous century). The founding of several towns in Dalmatia can also be traced back to this emperor's reign. Several towns were founded during the reign of Marcus Aurelius and emperors of the Severan dynasty.

A town founded on the territory of any given tribal *civitas* need not incorporate the whole community. It is wholly conceivable that smaller communities could be integrated whole. However, this cannot be taken to be a strict rule, as is further implied in the cases of some smaller communities which, in all likelihood, did not change their administrative status. Epigraphic material suggests that, in a great number of cases, the *civitas* continued to exist while only part of the tribal territory was taken from the community and joined to the civic unit. For instance, the territory belonging to the community of the *Delmatae*, which covered a rather expansive area, saw the founding of multiple towns: *Rider*, *Delimnium*, *Salvium*, *Mangum*. They were formed by the urbanization of individual settlements in the tribal territory, and probably fulfilled the conditions for municipal status by being awarded Latin rights. Epigraphic monuments originating from the territories of these towns show that the native element formed the majority of the population, a great number of whom did not possess Roman citizenship. The tribal territory of the *Iapodes* was fragmented in much the same way, creating several *municipia*: *Metulum*, *Arupium* and perhaps *Raetinum*; however, information on them is quite scarce. The territory of the *Iasi*, possibly in the reign of Hadrian, saw the founding of the *municipium Iasorum*. From the thermal springs located near the settlement was created the *municipium Aquae*, on the territory of the *Daesidiates* in Dalmatia (§ 2.1.3.3). There are no clear indications, for either town, on whether the urban territory encompassed the whole peregrine community. However, urbanization did not necessarily entail the dissolution of the peregrine community. Epigraphic evidence indicates that most peregrine communities were maintained after the towns were founded, which is to say that they were not incorporated into the newly founded *municipia*. More recent epigraphic testimonies (largely military diplomas, which are official documents that, furthermore, allow reliable dating) shows that some communities indeed still existed after the founding of towns on their territories or in their immediate vicinity; these towns were previously thought to have encompassed the neighbouring tribal *civitates*. For example, the community of the *Andizetes* is epigraphically

attested in AD 154, while the colony of *Mursa* was founded already in the reign of Hadrian (*CIL* III 3279 = 10260. Steph. Byz. 458). *Civitas Boiorum* is attested in the year AD 145, during the reign of Antoninus Pius, which is also a later date than the time when the towns surrounding it were founded (§ 2.2.2.1). A document was recently discovered which extends the *terminus ad quem* for the existence of the community of the *Scordisci* to AD 146, that is after the presumed founding-date of the *municipium* of *Bassianae*, also occurring during Hadrian's reign (§ 2.2.2.2). The community of the *Breuci* (§ 2.2.1.6) was also likely preserved, though diminished, since it is difficult to imagine that *Cibalae* covered the whole territory of the community, which appears to have been rather vast. In addition, the community of the *Cornacates* still existed in the middle of the second century. The *civitas Eraviscorum* is epigraphically attested throughout the third century.

All these examples speak to the continued existence of *civitates* in this area. After the founding of towns, tribal communities might have been left with reduced territories, but they would continue to exist as administrative and political units. It can be safely assumed that this was the case also with numerous communities which cannot be linked to any sort of urban structure. Their administrative status did not change after the *Constitutio Antoniniana*, at a time when the significance of the sharp contrast between towns of differing legal statuses had already begun to fade.

In conclusion, it would do well to note that this topic, by its very nature complex and extensive, in many ways exceeds the more modest limits imposed on this book. Many questions and problems were left aside so that the results of the main direction of my research could be presented as succinctly and effectively as possible. Hopefully, the documentation collected for these purposes, as well as the book itself — whatever its limitations — will prove themselves useful in further research.

APPENDIX:
РЕЦИПИЈЕНТИ ВОЈНИЧКИХ ДИПЛОМА ИЗ ПЛЕМЕНСКИХ
ЗАЈЕДНИЦА ДАЛМАЦИЈЕ И ПАНОНИЈЕ

Војничке дипломе представљају вишеструко значајну, занимљиву и речиту групу епиграфских извора. Овде смо посматрали само поједине њихове аспекте — оне који се тичу реципијената и перегриних заједница из којих потекли и који значајно доприносе познавању племенских структура и њиховог становништва. Важно је поменути значајну чињеницу да су у питању су документи официјелног карактера, који се поуздано датују, те су нам стога ти подаци драгоцени. С обзиром на важност овог типа докумената постоји потреба да се дâ њихов систематски преглед.

име реципијента	породица реципијента	војна јединица	датум конституције	број у кат.
-----------------	----------------------	----------------	--------------------	-------------

ВОЈНИЧКЕ ДИПЛОМЕ РЕЦИПИЈЕНАТА ИЗ ДАЛМАЦИЈЕ
(?) Delmatae (§ 2.1.2.1)

<i>L. Bennio Liccai filio</i> <i>Beuzae Delmat(ae)</i>	<i>Mocae Liccai filiae uxori eius Delmat(ae)</i>	<i>classis praetoria Ravennas</i>	12. јун 100.	бр. 43
--	--	-----------------------------------	--------------	--------

Maezaei (§ 2.1.2.4)

<i>Platori Veneti filio</i> <i>Maezeio</i>		<i>classis Ravennatis</i>	5. април 71.	бр. 57
--	--	---------------------------	--------------	--------

Daversi (§ 2.1.3.2)

<i>Veneto Diti f(ilio) Davers(o)</i>	<i>Madenae Plarentis filiae uxori eius Deramist(ae) et Gaio f(ilio) eius</i>	<i>cohors III Alpinorum</i>	13. јул 93.	бр. 65
--------------------------------------	--	-----------------------------	-------------	--------

Desidiates (§ 2.1.3.3)

<i>Nervae Laidi f(ilio) Desidiati</i>		<i>legio II Adiutrix</i>	7. март 70.	бр. 68
---------------------------------------	--	--------------------------	-------------	--------

Deraemistae (§ 2.1.3.6)

<i>Medesti Licconis f(ilio) Deremesit(ae) (!)</i>		<i>cohors I Belgarum</i>	септембар 152.	бр. 76
	<i>Madenae Plarentis Deramist(ae)</i>		13. јул 93.	бр. 65

Scirtari (§ 2.1.3.11)

<i>C. Valerio Annaei f(ilio) Scirt(oni) ex Dalm(atia) Dasio</i>		<i>classis Ravenatis</i>	5. септембар 152.	бр. 82
---	--	--------------------------	-------------------	--------

ВОЈНИЧКЕ ДИПЛОМЕ РЕЦИПИЈЕНАТА ПАНОНИЈЕ

Iasi (§ 2.2.1.3)

<i>Frontoni Sceni f(ilio) Iaso</i>		<i>cohors I Lusitanorum</i>	5. септембар 85.	бр. 84
------------------------------------	--	-----------------------------	------------------	--------

Andizeti (§ 2.2.1.4)

<i>Claudio Passeris f(ilio) Marcello Antiz(eti)</i>	<i>Mummae Retimes fil(iae) uxori eius Erav(iscae)</i>	<i>ala I praetoria c.R.</i>	24. септембар 154.	бр. 88
---	---	-----------------------------	--------------------	--------

Colapiani (§ 2.2.1.5)

<i>M[...]o Batonis f(ilio) Cabelo, Colap[ia]n(o)</i>	<i>[...]nsi fil(iae) Iuliae uxori eius Az[a]lae</i>	<i>ala I Ulpia contariorum (milliaria)</i>	новембар 134.	бр. 93
--	---	--	---------------	--------

Breuci (§ 2.2.1.6)

<i>Dasio Carmai f(ilio) Breuco</i>	<i>Proculo f(ilio) eius et Priscillae f(iliae) eius et Proculae f(iliae) eius et Procetellae f(iliae) eius</i>	<i>ala II Hispanorum et Aravacorum</i>	2. јул 61.	бр. 95
<i>Liccaio Licai f(ilio) Breuco</i>		<i>cohors VII Breucorum</i>	17. јун 65.	бр. 96
<i>Licciaius Birsi f(ilio) Marsunnia</i>		<i>classis Misensis</i>	9. фебруар 71.	бр. 97
<i>[---] Lensi f(ilio) Pannonio</i>		<i>Classis Pannonica?</i>	14/30. април 71.	бр. 98

Azali (§ 2.2.1.8)

<i>Lucconi Treni f(ilio) Dobunn(o)</i>	<i>Tutulae Breuci filiae uxori... Azal(ae)</i>		12. јануар 105.	бр. 115
<i>Marsuae Calvi f(ilio) Azalo</i>	<i>Antoniae Mahechi fil(iae) ux(ori) e(ius) CAP/R[...] et Ingenuo f(ilio) eius et Munno f(io) ei[us]</i>	<i>ala I Augusta Ituraeorum</i>	17. фебруар 110.	бр. 116
<i>Dasenti Liccai f(ilio) Pannon(io)</i>	<i>Matenae Etdeidatis fil(iae) uxori eius Azal(ae) et Attoni f(ilio) eius et Rumae fil(iae) eius et Sibullae fil(iae) eius et Ianuariae fil(iae) eius</i>	<i>ala Aravacorum et Hispanorum</i>	3. мај 112.	бр. 117
	<i>[...]nsi fil(iae) Iuliae uxori eius Az[a]lae</i>		новембар 134.	бр. 93
<i>Viatori Romani f(ilio) Azalo</i>		<i>ala I Hispanorum Arvacorum</i>	18. јул 146.	бр. 118
<i>Fusco Luci f(ilio) Azalo</i>		<i>ala I Flavia Britannica miliaria</i>	9. октобар 148.	бр. 119
<i>Attae Nivionis f(ilio) Azalo</i>		<i>cohors I Ulpia Pannoniorum</i>	9. октобар 148.	бр. 120
<i>Dasmeno Festi f(ilio) Azalo</i>		<i>cohors V Callaecorum Lucensium</i>	5. јул 149.	бр. 121

<i>Victori Liccai f(ilio) Azalo</i>		<i>ala I Hispanorum Aravacorum</i>	1. август 150.	бр. 122
<i>Octavio Cusonis f(ilio) Asalo</i>		<i>ala I Hispanorum Arvacorum</i>	24. септембар 151.	бр. 123
<i>Tertio Dasentis [f(ilio) Azalo?]</i>		<i>cohors II Alpinorum</i>	април 152.	бр. 124
<i>Ursioni Busturoni(s) f(ilio) Azalo</i>		<i>cohors II Alpinorum</i>	3. новембар 154.	бр. 125
<i>Nigro Siusi f(ilio) Azalo</i>		<i>ala I Cannane-fatium c.R.</i>	8. фебруар 161.	бр. 126

Cornacates (§ 2.2.1.12)

<i>Dasenti Dasmeni f(ilio) Cornac(ati)</i>	<i>Iorae Prososti filiae uxori eius; Emerito f(ilio) eius; Turunae filiae eius; Emeritae filiae eius</i>	<i>cohors II Hispanorum</i>	13. фебруар 54.	бр. 130
<i>Sepenesto Rivi f(ilio) Pannon. Cornac(ati)</i>		<i>cohors I Britannica</i>	2. јул 133.	бр. 131
[--- ---] <i>Cornac(ati)</i>			27. септембар 154.	бр. 132

Eravisci (§ 2.2.1.13)

<i>Velageno Covionis f(ilio) Eravisco</i>		<i>classis Ravennatis</i>	5. април 71.	бр. 170
<i>Advesioni M[atici] f(ilio) Era[v(isco)]</i>	<i>Suttae Touconis fil(iae) uxori eius [Erav(iscae)]</i>	<i>ala Frontoniana</i>	1. септембра 114.	бр. 171
<i>Demuncio Avesso[--- f(ilio)] [Er] avisc(o)</i>		<i>cohors VIII Raetorum</i>	12. новембар 119.	бр. 172
<i>Tullioni Vegeti f(ilio) Tungr(o)</i>	<i>Maiaconiae Aeconis fil(iae) uxor(i) eius Erav(iscae) et Feroci f(ilio) eius et Viatori f(ilio) eius et Verno f(ilio) eius.</i>		10. августа 123.	бр. 174

<i>Veladato Dialonis filio) Eravisc(o)</i>	<i>Iuliae Titi fil(iae) uxori eius Eravisc(ae); Fortunato filio) eius; Atrecto filio) eius; Ianuario filio) eius; Magno filio) eius; Ianuariae fil(iliae) eius</i>	<i>ala I Flavia Gaetulorum</i>	20. август 127.	бр. 175
<i>Atresso Ressimari filio) Erav(isco)</i>		<i>ala I Augusta Britannica (milliaria)</i>	19. мај 135.	бр. 177
<i>Anchario Verbaci filio) Secundo Eravisc(o)</i>	<i>Victorinae Nigri fil(iae) uxori Vetusali(n)e(nsi)</i>	<i>cohortis I Alpinorum</i>	7. август 143.	бр. 178
<i>Reidomaro Siuppi filio) Eravisc(o)</i>		<i>ala I Flavia Britannica</i>	9. октобар 148.	бр. 179
<i>Ulpio Bitumari filio) Biuasconi Eravisc(o)</i>		<i>cohors I Alpinorum equitata</i>	27. децембар 151/160.	бр. 180
	<i>Mumae Retimes fil(iae) Erav(iscae)</i>			бр. 88
<i>Monno Tessimari filio) Erav(isco)</i>		<i>cohors I Thracum Germanica</i>	2. фебруар 157.	бр. 181
<i>Culso Atedumi fil(ilio) Eravisco</i>	<i>Vervedae Tessimari fil(ilio) uxo(ri) eiu(s) Era(viscae)</i>	<i>cohors I Thracum Germanica</i>	8. фебруар 157.	бр. 182
<i>Iulio Casiunis filio) Eravisco</i>			23. август 162.	бр. 183
<i>Oxetio Naevionis filio) Erav(isco)</i>		<i>ala I Thracum veterana</i>	5. мај 167.	бр. 184

Varciani (§ 2.2.1.17)

<i>Iantumaro Andedunis filio) Varciano</i>		<i>cohors II Hispanorum</i>	2. јул 60.	бр. 187
--	--	-----------------------------	------------	---------

Boi (§ 2.2.2.1)

<i>Mogetissae Comatulli f(ilio) Boio</i>	<i>Verecundae Casati fil(iae) uxori eius Sequan(ae); Matrulae filiae eius</i>	<i>ala I Hispanorum Auriana</i>	31. јун 107.	бр. 201
<i>Nertomaro Irdu-cissae f(ilio) Boio</i>	<i>Custae Magni fil(iliae) ux(ori) eius Aquin(co); Victori f(ilio) eius; P[rop] inquo f(ilio) eius; Bel[lae fil]l(iae) eius</i>	<i>ala Frontoniana</i>	1. септембар 114.	бр. 202
<i>[Ga]llio[ni Suad] uli f(ilio) [Boio]</i>		<i>cohors I Cretum sagittariorum</i>	114.	бр. 203
<i>Ti. Claudio Secundi f(ilio) Masculo Boio ex Pannonia</i>		<i>classis praetoria Misensis</i>	26. октобар 145.	бр. 204

Scordisci (§ 2.2.2.2)

<i>[...] [S]cordisco</i>	<i>uxori ei]us Scord(iscae) f(ilio) eius [C] resc[entis]; [H]ermetis; [--- G]emell[i</i>		118./124.	бр. 208
<i>M. Sollio Zurae f(ilio) Gracili Scordisc(o) Pannon(ia)</i>		<i>classis praetor(ia) Ravennatis</i>	22. августа 139.	бр. 209
<i>[Vale]rio Dati f(ilio) Scord(isco)</i>		<i>classis Flavia Pannonica</i>	11. август 146.	бр. 210

КОНКОРДАНЦЕ ИЗДАЊА НАТПИСА
(бројеви се односе на натписе у каталогу)

<i>CIL</i> III	9896 = 12	3346 = 2	7039 = 11962 = 74
2776 = 14	10223 = 75	6985 = 128	7507 = 66
2808 = 9879 = 10	10156b = 47	6986 = 129	7508 = 48
2809 = 11	10159 = 47		7510 = 102
3201 = 47	10358 = 133	<i>CIL</i> VI	7581 = 54
3198b = 47	10408 = 141	3297 = 85	8693 = 103
3224 = 127	10418 = 154	3257 = 190	12062 = 104
3303 = 136	10481 = 150	3308 = 198	
3325 = 164	10608 = 167	32785a = 190	<i>CIL</i> XVI
3379 = 133	11104 = 169		2 = 130
3400 = 207	11227 = 92	<i>CIL</i> VIII	4 = 187
3546 = 134	11311 = 200	9377 = 55	11 = 68
4292 = 111	1266 = 58	9384 = 56	14 = 57
4372 = 90	1271 = 24	<i>CIL</i> IX	17 = 98
4376 = 91	12794 = 34	2564 = 51	38 = 65
4377 = 99	13389 = 168	5364 = 106	31 = 84
4594 = 200	14324 = 7		49 = 115
6410 = 15	14325 = 4	<i>CIL</i> XI	55 = 201
6418 = 12	14326 = 6	76 = 30	61 = 202
6485 = 169	14328 = 5	5363 = 105	96 = 120
8308 = 41	14387 = 89	<i>CIL</i> X	97 = 121
8472 = 33	14601 = 73	1402 = 68	99 = 122
8494 = 45	14969, 2 = 16		100 = 82
9739 = 69	15064 = 8	<i>CIL</i> XII	104 = 125
9796 = 188	15065 = 3	7801-7802 = 101	112 = 180
9832 = 18	15134 = 206		123 = 183
9833 = 17		<i>CIL</i> XIII	178 = 118
9864a = 50	<i>CIL</i> V	6538 = 41	179 = 179
9865 = 15	541 = 49	7023 = 9	180 = 119

<i>ILS</i>	<i>RIU</i>	<i>Dobó</i>	1920, 67 = 195
1989 = 68	219 = 150	212 = 102	1921, 31 = 79
2002 = 201	255 = 90	216 = 103	1937, 138 = 109
2210 = 198	256 = 99	219 = 186	1938, 13 = 186
2259 = 12	258 = 91	220 = 113	1938, 68 = 10
2559 = 103	405 = 111	580 = 89	1939, 260 = 166
2504 = 9	663 = 107	578 = 105	1939, 261 = 200
2561 = 54	678 = 112	579 = 106	1941, 13 = 154
2576 = 55	769 = 114	576 = 128	1941, 14 = 141
2579 = 69	790 = 109	577 = 129	1941, 15 = 161
2673 = 2	838 = 168		1941, 52 = 20
2737 = 105	1011 = 136	<i>TRHR</i>	1944, 24 = 21
4878a = 4	1064 = 138	117 = 110	1944, 102 = 179
4878a = 4	1066 = 140	219 = 150	1944, 103 = 107
4878b = 6	1148 = 163		1947, 37 = 119
5948 = 33	1241 = 162	<i>Iaph</i>	1947, 135 = 118
5950 = 50	1248 = 185	9. 22. = 1	1950, 105 = 107
5952 = 34	1256 = 161	9.23 = 86	1950, 110 = 189
7125 = 154	1345 = 133		1951, 64 = 197
7156 = 10	1347 = 136	<i>IDR I</i>	1953, 14 = 139
7165 = 14	1484 = 164	11 = 131	1955, 8 = 154
7941 = 73	1548a = 165	7 = 175	1995, 1229 = 31
9056 = 122		36 =	1958, 62 = 39
9199 = 89	<i>RMD</i>		1962, 255 = 131
	21 = 175	<i>IDR III/3</i>	1964, 1 = 13
<i>ILJug</i>	35 = 131	388 = 21	1967, 390 = 131
116 = 189	79 = 96	418 = 58	1967, 425 = 113
167 = 39	152 + 228 = 345 = 171	422 = 24	1968, 453 = 206
230 = 4	169 = 132		1969/70, 493 = 136
231 = 5	202 = 95	<i>AE</i>	1971, 327 = 140
280 = 205	204 = 97	1890, 11 = 18	1971, 346 = 162
758 = 19	205 = 169	1890, 12 = 33	1972 435 = 165
944A = 13	223 = 116	1891, 17 = 34	1973, 459 = 175
1035 = 206	226 = 203	1894, 3 = 122	1977, 703 = 175
1544 = 77	234 = 208	1901, 216 = 77	1978, 658 = 96
1582 = 67	241 = 174	1903, 306 = 101	1979, 160 = 44
1591 = 70	250 = 93	1906, 31 = 72	1980, 487 = 45
1739 = 78	251 = 177	1906, 32 = 71	1980, 700 = 81
1852 = 72	266 = 178	1909, 235 = 186	1983, 784 = 182
1853 = 71	351 = 172	1910, 100 = 72	1983, 785 = 181
1962 = 20	401 = 210	1910, 101 = 71	1983, 787 = 180
1927 = 52	406 = 123	1910, 139 = 161	1986, 598 = 185
2959 = 16	430 = 126	1913, 138 = 52	1986, 599 = 163
3010 = 206	576 = 128	1914, 100 = 163	1989, 315 = 46
	102 = 181		1989, 626 = 96
	103 = 182		

1990, 8 = 32	1997, 1780 = 174	2003, 1410 = 144	2003, 1491 = 62
1990, 799 = 132	1997, 1782 = 116	2003, 1411 = 145	2003, 1492 = 61
1990, 832 = 25	1998, 102 = 41	2003, 1412 = 146	2003, 1508 = 59
1990, 835 = 26	1998, 1056 = 95	2003, 1413 = 147	2003, 1943 = 60
1990, 836 = 28	1999, 1251 = 197	2003, 1414 = 148	2003, 2047 = 172
1990, 842 = 29	1999, 1352 = 177	2003, 1415 = 149	2004, 82 = 89
1990, 848 = 27	1999, 1353 = 178	2003, 1416 = 151	2004, 89 = 169
1992, 101 = 43	2000, 1222 = 140	2003, 1417 = 152	2004, 1098 = 36
1992, 1396 = 199	2001, 1640 = 126	2003, 1418 = 153	2004, 1098 = 35
1992, 1879 = 100	2001, 1660 = 95	2003, 1419 = 155	2004, 1923 = 88
1993, 774 = 2	2001, 2150 = 172	2003, 1420a = 156	2005, 1251 = 154
1993, 1313 = 150	2001, 2156 = 210	2003, 1421 = 157	2005, 1703 = 172
1994, 1342 = 80	2002, 1148 = 123	2003, 1422 = 158	2007, 1786 = 209
1994, 1364 = 40	2002, 1728 = 171	2003, 1422c = 159	2008, 1086 = 108
1994, 1480 = 171	2002, 1771 = 169	2003, 1423 = 160	2008, 1111 = 204
1995, 1230 = 32	2003, 1216 = 210	2003, 1424 = 135	2005, 1241 = 135
1995, 1798 = 191	2003, 1408 = 142	2003, 1487 = 64	2010, 1854 = 183
1997, 1261 = 110	2003, 1409 = 143	2003, 1488 = 63	
1997, 1273 = 97			

МЕСТА ИЗ АНТИЧКИХ ПИСАЦА

- Artemid. apud Steph. Byz. 148: 46
- App. *Ill.* 2:134; 10: 61, 73, 171; 11: 89, 163; 12.34: 81; 14: 63; 14.42: 57; 15.43: 57; 16: 56, 57, 60, 77, 145, 158, 162, 195; 16.46: 57; 17: 56, 58, 61, 139; 19: 77; 19–21: 73; 22: 224, 301; 27: 105, 316; 28: 39, 56, 58, 59; 113
- Aur. Vict. *Caes.* (ed. Fr. Pichlmayr, Leipzig: Teubner, 1911) I 7: 298
- Caes. *BG* I 5. 4: 268; I 16.5: 237; V 1.5–9: 295; VI 24.2: 266; *Civ.* 3.12: 226
- Caius, *Inst.* II 21: 12, 298; I 94: 238
- Callim. frg. 107 (R. Pfeiffer, Oxford 1949–1953) 46; frg. 579: 46
- Cass. Dio XLIX 34: 73; XLIX 35: 73; XLIX 36. 2–4: 63; XLVIII 41.7: 59; LI 21.5: 73; LIV 29.3: 223; LIV 31.3: 286; LV 8.4: 37; LV 29.3: 224; LV 29. 2: 140, 195; LV 29 195; LV 30.3: 223; LV 32: 140; LV 32. 4: 62, 63, 120; LV 34: 140, 195; LVI 34. 3: 40; LV 34.4: 197; LVI 11.1 95; LVI 12. 1: 175; LVI 16: 140; LXVIII 16.2: 231; LXXII 12.3 = Exc. UG 58 (p. 408): 292;
- Cic. *Ad fam.* XIII 67: 295; XIII 77: 172; V 9. 2 172; V 11 172
- Claud. VI Cons. Hon. 349–350: 239
- Const. Porphy. *Them.* (ed. I. Bekker, Bonna 1840) II 56.2: 226
- Dig.* 50.15.1,6,7: 86; *Dig.* 1.16.7.2; 1.16.9: 294; Ulp. *De off. proc.* II frg. 148 = *Dig.* 1.16.7.2; 1.16.9: 294; Ulp. *Opiniones* I frg. 2296 = *Dig.* 1.18.6.4: 294; Hermogenianus, *Iuris Epitomae* II frg. 26 = *Dig.* 1.18.10: 294; *Dig.* 50.16.178.2: 294
- Dim. provinc.* (ed. Schnabel 1935) 11: 38; 18: 37, 38, 39, 277
- Dio Chrys. *Or.* (J. de Arnim. Weidmann. Berlin. 1893) XXXV 15: 294
- Diod. XVI 22. 3: 60
- Div. orb. terr.* (ed. Schnabel 1935) 10: 23; c. 11: 38
- Epit. de Caes.* 41. 5: 198
- Eutrop. *Brev.* (J. Hellegouarc'h, Paris: Budé, 1999) VI 4: 89; VII 9: 54
- Fest: 54; VII 8: 223, 224; Fest. p. 245: 298
- Hor. *Carm.* 2.1.15–16 –59
- Flor. *Epit.* (ed. E. S. Forster, London 1929) II 24: 54; II 25: 59, 91, 99, 170
- Front. *Strat.* II 1.15: 54; II 5.28: 76; *Strat.* III 6: 89; *De agr. qual.* I 4: 299; Front. apud Agen. Ubric.: 298 (Lachmann 1848; *FIRA*)
- HA* (ed. E. Hohl, Leipzig: Teubner, 1927), Sev. 10.7: 236; *HA Cl. Al.* 9.2: 236; *HA Pesc. Nig.* 9. 5: 236; *HA Sev. Alex.* 27.6: 236

- Hecat frg. (*FGrHist* 1 F 101): 60; frg. 93: 81; frg. 97 (ap. Steph. Byz. *Ethn.* 322.9) 72; Hecat. ap. Steph. Byz.: 45; frg. 175 (*FGrH* 93–97): 134
- Hor. *Carm.* 2.1.15–16: 59
- Hyg. (Lachmann 1848) 205L: 299; Hyg. *Const. limit.* 28: 204; Hyg. *Fab.* 26: 46
- Isid. *Orig.* (W. M. Lindsay, Oxford, 1911) XV 2.11: 303
- Justin. XXIV 4: 236
- Iul. Obseq. 16: 89
- It. Ant.* (O. Cuntz, Leipzig: Teubner, 1929) 168, 177, 269; 130.4: 176; 243, 3: 229; 264.5: 179; 265.7: 178; 269. 3: 123, 126, 338, 5: 137; 338. 8: 146; 338.7: 31, 114; 339. 3: 60; 386.2: 273
- Jord. *MGH (FrGrH)* 5. 27. 21: 224
- Liv. V 34, 4: 266; V 35: 277; XLIV 30. 5. 9: 31; XLIV 31: 309; XLV 26.13–15: 60; XLV 26: 134, 295; XXI 15: 298; XXXIX 59: 150; XXIX 12.3: 59; XXXIII 34.11: 59; *Epit.* LVI 6: 171; *Epit.* CXXXI: 73; *Per.* LIX: 73; *Per.* LXII: 89; *Per.* XLVII: 89
- Mel. *Chor.* II 49–50: 47, 61; II 57: 163; III 3.3: 266
- Nic. Dam. frg. 103d (*FGrH* II A, 384): 302
- Nicand. Coloph. apud Ant. Lib. *Met.* 31: 46
- Not. dign. Oc.* 229
- Oros. *Hist.* (ed. C. Zangemeister Leipzig: Teubner 1889) V 23.23: 98
- Ovid. *Trist.* III 9.6: 46
- Plin. *Ep.* III 5; III 5. 3–5: 19; III 5.10: 32; III 5.17: 22; III 5.8–11: 19; V 8: 19; VI 16: 22; VII 17.11: 21
- Plin. *NH passim*
- Plin. *NH praef.*: 19, 22, 35, I *praef.* 3: 21; I *praef.* 4: 19; I *praef.* 17: 32; *praef.* 21.33: 19; NH I: 52; NH II: 12; III: 17; III–VI: 19; III 1–2: 33; III 2: 20; III 3: 20; III 3.30: 270; III 7: 50; III 8.91: 316; III 17: 36, 39; III 18: 42; III 28: 301; III 30: 49; III 37: 43, 50; III 38: 72; III 46: 34; III 97: 38; III 109: 38; III 112: 81; III 116: 277; III 127: 74; III 129: 24, 65; III 130: 24, 83; III 133: 228; III 135: 316; III 136: 43, 185; III 137: ; III 139–23, 25, 48, 49, 50, 51, 72, 81, 84; III 140: 23, 25, 46, 48, 74, 84; III 141: 23, 25, 29, 38, 46, 72, 97, 170, 301; III 142: 23, 26, 29, 36, 38, 45, 48, 51, 52, 86, 90, 126, 151, 301; III 143: 23, 26, 30, 47, 51, 52, 90, 133, 171; III 144: 23, 26, 30, 38, 47, 48, 50, 51, 59, 60, 61, 84, 163; III 145: 23, 26, 49, 147; III 146: 23, 27, 49, 277; III 147: 23, 27, 42, 52, 153, 174, 189, 204; III 148: 23, 27, 41, 52, 53, 74, 190, 227, 229, 268, 285; III 149: 23, 155; III 150: 23, 27, 37, 39; III 151: 28, 46; III 152: 28, 46, 48; IV 80: 266; V 26: 35; XVI 2: 21; *NH* VII: 19; XII 98: 21; XVII 47: 21; *NH* XII–XXVII: 19; *NH* VIII–XI: 19; *NH* VIII 191–23; *NH* IX 173: 23; *NH* XI 240: 23, 145; *NH* XI 255: 23; *NH* XII 47: 23; *NH* XIII 14: 23; *NH* XIII 18: 23; XVI 2: 21; XXI 40, 47: 23; XXV 71: 23; XXVI 1, 87: 23; XXX 43: 46; XXXI 94: 23; XXXII 60: 23; XXXII 46, 67: 23; XXXIII–XXXIV: 20; XXXIII 63: 21; XXXV–XXXVII: 20; XXXV 23; 25: 36; XXXIV 24: 23; XXXVI 39: 40; XXXVII 43, 45: 23; XXVIII–XXXII: 19
- Pol. II 11.11; VII 9.13: 59; XXXII 18. 2, 4–5: 134; XXXII 18.2: 134; XXXII 9: 89; XXXII 9. 4–5: 134
- Procop. *Aed.* (ed. J. Haury, Leipzig: Teubner, 1976–1964) IV 4: 60, 170, 296
- Ps. Arist. *de mirab. auscult.* (Westermann G. (ed.) *Scriptores rerum mirabilium Graeci*: 171
- Ps. Scyl. (*GGM*; Suić 1955) 15: 46; 21: 81, 87, 302; 21–26: 45; 22: 65; 24: 30, 158; 26: 226; 27: 84

- Ps. Scym. (GGM I) 394: 46; 403: 81; 404: 46; 405– 65; 405–410: 46
- Ptol. II 8.7: 204; II 14: 74, 269; 14. 2: 65, 177, 189, 268, 272, 273, 292; II 14. 4: 176, 177, 269; II 14. 4. 7: 177; II 15: 66; II 15.1: 229; II 15.2: 184, 196, 223, 266, 286; II 15.3: 65, 235; II 15.4: 187, 199; II 16: 66; II 16. 2: 74, 84; II 16. 3: 98, 163, 170; II 16. 5: 46, 113, 126, 127, 135, 145, 150, 154, 158, 159, 163, 168, 169, 172; II 16. 5.1: 64; II 16. 6: 85, 86; II 16. 7: 60, 198; II 16. 8: 120; II 16.10: 84; II 3.16.7: 31; III 2.12: 226.
- Rav. 177; IV 16: 84, 95, 114, 146, 170; IV 16.9: 31; IV 16.19: 114, 150; IV 19.18.5: 113; IV 19 123, 176, 183, 195; IV 19. 215. 2: 199; IV 217, 19: 128; IV 20 (219. 18): 229
- RGDA 184, 40, 26: 185; 30: 39, 40; 196
- Serv. ad *Aen* I 52, 107, 111: 35; I 243: 302; V 19; VIII 710: 35; VIII 721: 40; 185
- Sic. Flacc. *De cond. agr.* (Lachmann 1848, 163, 20–25): 298; 154. 13: 300
- Sid. Apoll. *Ep.* 1.6.3: 317
- Solin. (ed. Th. Mommsen, Berolini: G. Parthey, 1864) XXVII 3–4: 35
- Steph. Byz. 144: 46, 65; 148: 46; 458: 314; 322.9: 72; 322.16: 178; 556, 18: 126; 577: 168
- Strab. IV 6, 10: 73; II 5.17: 62; III 2. 15: 49; IV 6. 1: 74; IV 6. 10: 73, 74; IV 6. 9: 10; 12; IV 6.10: 190, 268; V 1.6: 276; V 1.9: 47; VI 3.10: 62; VII 1.5: 277; VII 2.2: 41; VII 3.2: 277, 288; VII 5.2: 42, 61, 74, 78, 190, 268, 277, 287; VII 5.3: 62, 113, 115, 120, 140, 195, 205; VII 5. 4: 73, 74, 81; VII 5.5: 61, 84, 98, 90, 94, 105, 116, 134, 163, 172, 302; VII 5. 6: 170, 171; VII 5. 11: 46; VII 5.2–3, 10, 12, 63; VII 5.3: 63, 184; VII 5.4: 72; VII 5.5: 62; VII 7. 9: 150; XIII 4.12: 299
- Suet. *De hist.* VI: 22; *de vir. ill.* VI: 19; *Aug.* 20: 73; *Tib.* 9: 41; 194; *Tib.* 20: 140; *Tib.* 49.2: 296
- Tac. *Agric.* 21: 294. Tac. *Ann.* I 8.4: 40; I 69: 19; II 44.1: 300; II 45: 266; II 48.5: 300; XI 18.1–20.2: 21; XI 19: 294; XII 27: 21; XII 56.3: 21; Tac. *Germ.* 28. 2: 235; 28; 30: 266; 43: 292. Tac. *Hist.* I 20: 191; IV 50.4: 241; II 12: 126
- Tert. *Ad Scap.*: 239
- Varr. *RR* II 10: 302; *RR* II 10.8: 87
- Vell. Pat. II 78: 59; II 110: 195; II 112.3: 41; II 114.4: 195; II 115. 2: 115, 185; II 115. 4: 62, 140; II 115.1: 295; II 115.1; 4, 62; II 123. 1–2: 300; II 125.4: 300; II 39. 3: 40, 286; II 96. 2–3 –41

ЛИТЕРАТУРА

СКРАЋЕНИЦЕ

У књизи су имена епиграфских корпуса и часописа скраћивана према *Guide de l'épigraphiste*, Paris: Presses de l'École normale supérieure 2010 (4. издање), и према *l'Année philologique*, Paris: CNRS (листе скраћеница доступне су и на интернет адресама: http://www.annee-philologique.com/files/sigles_fr.pdf; http://www.antiquite.ens.fr/IMG/file/pdf_guide_epi/abbreviations_guide.pdf). Списак скраћених наслова који нису тамо наведени, као и наслови који су у књизи другачије скраћивани, донети су у следећем списку.

- Alburnus Maior* = Damian P. (ed.), *Alburnus Maior*, vol. I, București: CIMEC, 2003.
- ARadRasp* = *Arheološki radovi i rasprave*, Zagreb: HAZU.
- Arch.Iug* = *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- BAHD / VAHD / VAPD* = *Bullettino di archeologia e storia Dalmata / Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku / Vjesnik za arheologiju i povjest dalmatsku*, Split: Arheološki muzej.
- Bölcske* = Szabó Á. / Tóth E. (edd.), *Bölcske. Römische Inschriften und Funde*. Budapest: Ungarisches Nationalmuseum, 2003.
- CAH* = *The Cambridge Ancient History*, Cambridge: University Press.
- CBI* = Schallmayer E. et. al., *Der römische Weihebezirk von Osterburken 1. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier-Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart: Kommissionsverlag, 1990.
- DAG* = Whatmough, J., *The Dialects of Ancient Gaul*, Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1970.
- Глас СКА* = *Глас Српске Краљевске Академије*, касније: *Глас Српске академије наука и уметности*.

- GGM = Müller K., *Geographi graeci minores*, Paris: Didot, 1855.
- EDH = *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, Heidelberg.
- FrGrH = Jacoby, F., *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, Berlin: Weidmann, 1923–
- Godišnjak CBI = *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Sarajevo.
- GZMS = *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo.
- HPS = *Hungarian Polis Studies*, Budapest and Debrecen: University of Debrecen.
- Iaph = Reynolds, J. / Roueché, Ch. / Bodard, G., *Inscriptions of Aphrodisias* <http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007/>
- ILD = Petolescu, C.C., *Inscriptiți latine din Dacia*, București: Editura Academiei Române 2005.
- Lupa = *Ubi Erat Lupa*, <http://www.ubi-erat-lupa.org/>
- OA = *Opuscula Archaeologica*, Zagreb : Arheološki institut Sveučilišta.
- OPEL = *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. I (ed. B. Lőrincz et F. Redő), Budapest 1994; Vol. II (ed. B. Lőrincz), Wien 1999; Vol. III (ed. B. Lőrincz), Wien 2000; Vol. IV (ed. B. Lőrincz), Wien 2002.
- PIR² = Groag E. et al., *Prosopographia Imperii Romani*, 2a ed. Berlin 1933–.
- RE = Pauly A. / Wissowa G. (ed.) *Real-Encyclopadie der klassischen Altertumswissenschaft*, 1894–1980
- RFZd = *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Zadar.
- RLÖ = *Der Römische Limes in Österreich*, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Споменик СКА = *Споменик Српске краљевске академије / Споменик Српске академије наука и уметности*, Београд: СКА / САНУ.
- Старинар = *Старинар*, Београд: Археолошки институт.
- VAMZ = *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb: Arheološki muzej.
- WMBH = *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, Wien.
- TRHR = Kovács, P., *Tituli Romani in Hungaria reperti*. Supplementum, Budapest — Bonn: Rudolf Habelt — Enciklopédia 2005.
- ŽA = *Živa Antika / Antiquité vivante*, Skopje: Filozofski fakultet / Društvo za antički studii.

Плиније Старији

- Sillig, J. (ed.), *C. Plinii Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII*, Hambourg 1851.
- Janus, L. C. (ed.), *Plinii Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII*, Leipzig: Teubner, 1854.
- Detlefsen, D. (ed.), *Die geographischen Bücher (II, 242—VI Schlufs) der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus mit vollständigem kritischen Apparat*, Berlin: Weidmann 1904.
- Mayhoff, K. (ed.), *C. Plini Secundi naturalis historiae libri XXXVII post L. Iani obitum*, Leipzig: Teubner, 1906.
- Rackham, H. (ed.), Pliny, *Natural History*, Vol. II, Libri III–VII, Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, Loeb Classical Library.
- Winkler, R. / König, G. (edd.), C. Plinius Secundus der Ältere. *Naturkunde*, Buch III/IV: *Naturalis Historiae Libri III/IV: Geographie: Europa*, München: Tusculum, 1988.
- Beaujeu, J. (ed.), Pline l'Ancien, *Histoire naturelle. Livre I*, Paris: Les Belles Lettres [Association Guillaume Budé], 2003.
- Zehnacker H. (ed.), Pline l'Ancien, *Histoire naturelle. Livre III*, Paris: Les Belles Lettres [Association Guillaume Budé], 2004.
- Conte, G. B. / Calvino I. / Barchiesi A. / Frugoni C. / Ranucci G., et al. (edd.), *Gaio Plinio Secondo, Storia naturale. I. Cosmologia e geografia*, Turin: Eniaudi, 1982.

Птоlemeј

- Müller, K. (ed.), *Claudii Ptolemaei geographia e codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione, indicibus* Књиге 1–5, Paris: Didot, 1883-1901.
- Stückelberger, A. / Graßhoff, A. mit F. Mittenhuber (edd.), *Ptolemaios: Handbuch der Geographie* (vol. 1), Basel: Schwabe, 2006.

Страбон

- Jones Horace L. (ed. and tr.), *The Geography of Strabo*. Vols 1–8, 1–17, Cambridge Massachusetts: Harvard University Press and Heinemann [Loeb Classical Library] (текст успостављен на основу издања Meineke 1852–53) Vol. 2 (1923), књиге 3–4; Vol. 3 (1924) књиге 5–7.
- Aujac, G. / Lasserre, F. / Baladié, R. (edd.), *Strabon. Géographie*. Vols 1–9, 1–12. Paris: Les Belles Lettres [Association Guillaume Budé] изд. и прев. vol. 2, књиге 3–4: 1966; vol. 3, књиге 5–6: 1967; vol. 4, књига 7: 1989.
- Radt, S. L. (ed.), *Strabons Geographika*, Vols. 1–10, Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht 2002–2011.

Апијан

- Schweighäuser, J. (ed.), *Appiani Alexandrini Romanarum historiarum quae supersunt*, Lipsiae: Teubner, 1785.
- Mendelssohn, L. (ed.), *Appiani Historia Romana*, Lipsiae: Teubner, 1879-1905.
- Horace White, (ed.), *Appian: Roman History*, Cambridge Massachusets: Harvard University Press [Loeb Classical Library], 1899.
- Vierek, P. / Roos A. G. (ed.), *Appiani Historia Romana*, Vol. 1, Lipsiae: Teubner, 1939.
- Šašel-Kos, M. (ed.), *Appian and Illyricum*, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005, 52–81.
- Goukowsky, P. (коментари P. Cabanes), *Histoire romaine*, Tome V, IX. Le Livre Illyrien – Fragments du Livre Macédonien, Paris: Les Belles Lettres [Association Guillaume Budé], 2011.

Дион Касије

- Boissevain, U. Ph. (ed.), *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt* (vol. II, vol. III), Berolini: Weidmann, 1895–1931.
- Carey, E. (ed.), *Dio's Roman History*, vol. V–IX, Cambridge Massachusets: Harvard University Press [Loeb Classical Library], 1917–1927.

Помпоније Мела

- Frick, C., (ed.) *Pomponii Melae De Chorographia*, Leipzig: Teubner, 1880.
- Silberman, A. (ed.), *Pomponius Mela Chorographie*, Paris: Les Belles Lettres [Association Guillaume Budé], 2003.

Стефан Византинац

- Meinke, A. (ed.), *Stephani Byzantii ethnicorum quae supersunt*, Berolini: G. Reimer 1849.
- Billerbeck, M. (ed.), *Stephani Byzantii Ethnica: Volumen 1*(Corpus Fontium Historiae Byzantinae 43, Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2006.

Res gestae divi Augusti

- Brunt, P. A. / Moore, J. M. (edd.), *Res gestae divi Augusti. The Achievements of the Divine Augustus*, Oxford: University Press, 1967.
- Scheid, J. (ed.), *Res gestae divi Augusti Hauts faits du divin Auguste*. Paris: Les Belles Lettres [Association Guillaume Budé] 2007.

БИБЛИОГРАФИЈА*

- Abbott, F. F. / Johnson, A. C. 1926, *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton.
- Alföldy, G. 1961, Municipales Tibériens et Claudiens en Liburnie, *Epigraphica* 23, 53–65.
- Alföldy, G. 1962, Caesarische und augusteische Kolonien in der Provinz Dalmatia, *AAntHung* 10, 357–365.
- Alföldy, G. 1962a, Die Gesellschaft und Urbevölkerung Dalmatiens zur Zeit der römischen Eroberung, *AUB(class)* 4, 17–26.
- Alföldy, G. 1962b, SPLAUNON–Splonum, *AAntHung* 10, 3–12.
- Alföldy, G. 1962c, Die Auxiliartruppen der römischen Provinz Dalmatien, *AArchHung* 14, 259–296.
- Alföldy, G. 1963, Cognatio Nantania (Zur Struktur der Sippen-gesellschaft der Liburner). *AAntHung* 11, 81–87.
- Alföldy, G. 1963a, Das Leben der dalmatinischen Städte in der Zeit des Prinzipates, *ŽA* 12, 323–327.
- Alföldy, G. 1963b, Einheimische Stämme und Civitates in Dalmatien unter Augustus, *Klio* 41, 187–195.
- Alföldy, G. 1964, Die Namengebung der Urbevölkerung in der Römischen Provinz Dalmatia, *BNF* 15, 55–104.
- Alföldy, G. 1964a, Des territoires occupés par les Scordisques, *AAntHung* 12, 107–127.
- Alföldy, G. 1964b, Municipium Iasorum, *Epigraphica* 26, 95–106.
- Alföldy, G. 1964c, Eine römische Strassenbauinschrift aus Salona, *AArchHung* 19, 247–256.
- Alföldy, G. 1965, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest.
- Alföldy, G. 1965a, Eine römische Straßenbauinschrift aus Salona, *Klio* 46, 323–327.
- Alföldy, G. 1965b, La politique provinciale de Tibère, *Latomus* 24/4, 824–844.
- Alföldy, G. 1966, Notes sur la relation entre le droit de cité et la nomenclature dans l'Empire Romain, *Latomus* 25, 37–57.
- Alföldy, G. 1966a, Taurisci und Norici, *Historia* 15, 224–241.
- Alföldy, G. 1968, *Die Hilfstruppen der Römischen Provinz Germania Inferior*, *EpStud* 6.
- Alföldy, G. 1968a, Senatoren in der römischen Provinz Dalmatia, *EpStud* 5, 1968, 99–144.
- Alföldy, G. 1968 b, *Municipium S(iculotarum?)*, *RE Suppl.* XI, 1009–1015.

* Доносимо избор из цитираних радова који су у тексту наведени у скраћеном облику.

- Alföldy, G. 1969, *Fasti Hispanienses: senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diokletian*, Wiesbaden.
- Alföldy, G. 1974, *Noricum*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Alföldy, G. 1986, Latinische Bürger in Brigantium und im Imperium Romanum, *Bayrische Vorgeschichtsblätter* 51, 187–220.
- Alföldy, G. 2000, Das neue Edikt des Augustus aus El Bierzo in Hispanien, *ZPE* 131, 177–205.
- Ando, C. 2000, *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, Berkeley and Los Angeles.
- Ando, C. 2006, Citizen and Alien in Roman Law, *Legal History Workshop, Wednesday, April 5, 2006*.
- Ando, C. 2006b, The Administration of Provinces, D. S. Potter, ed. *The Blackwell Companion to the Roman Empire*, Oxford, 177–192.
- Anreiter, P. 2001, *Die vorrömische Namen Pannoniens*, Budapest: Archaeolingua.
- Ardevan, R. 2003, Le collegium Sardiatarum a Alburnus Maior, C. Alonso del Real / M. P. García Ruiz / A. Sánchez-Ostiz / J. B. Torres Guerra (eds.), *Urbs aeterna. Actas y colaboraciones del coloquio internacional, Roma entre la literatura y la historia. Homenaje a Carmen Castillo García*, Pamplona: Universidad de Navarra, 227–240.
- Arnaud, P. 2009, Texte et carte d'Agrippa. Historiographie et données textuelles, *Geographia Antiqua* 14, 45–97.
- Atanacković-Salčić, V. 1990, Rimski epigrafski spomenik iz Kazanaca kod Gacka *Hercegovina* 7–8, 7–14.
- Baldwin, B. 1995, Roman Emperors in the Elder Pliny, *Scholias* 4, 56–78.
- Bărcă V. / Ciongradi C. / Timofan A. 2008, Eine neue Erwähnung des *kastellum Starva* in einer Inschrift aus *Alburnus maior*. Studium zu epigraphisch bezeugten *kastella* und *vici* im dakischen Goldbergwerksgebiet, *ZPE* 165, 249–266.
- Beagon, M. 1992, *Roman nature: the thought of Pliny the Elder*, Oxford: Clarendon Press.
- Beloch, J. 1886, *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt*, Leipzig: Duncker & Humblot.
- Benac, A. 1987, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo: Svjetlost.
- Betz, A. 1958, Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien, Baden bei Wien: Rudolf M. Rohrer Verlag.
- Bleicken, J. 1974, *In provinciali solo dominium populi Romani est vel Caesaris*. Zur Kolonisationspolitik der ausgehenden Republik und frühen Kaiserzeit, *Chiron* 4, 359–414.
- Bogaers, J. E. 1969, Cohortes Breucorum, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 19, 27–50.
- Bojanovski, I. 1968, Municipium Malvesiatium: arheološko-topografska rasprava, *ARadRaspr* VI, 241–262.

- Bojanovski, I. 1970, Pelva i Salviae. Prilog antičkoj topografiji rimske provincije Dalmacije, *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscelanea Gregorio Novak dedicata*, Zagreb 1970, 503–522.
- Bojanovski, I. 1974, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela Knj. XLVII, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Bojanovski, I. 1974a, Baloie – rimski municipij u Šipovu na Plivi, *ARadRaspr* VII, 347–369.
- Bojanovski, I. 1975, Le municipes inconnus dans le pays Ditiones (Bosnie occidentale), *ŽA* 25, 1–2, 265–271.
- Bojanovski, I. 1976, Gatačko polje u antici, *Tribunia* 2, 157–161.
- Bojanovski, I. 1977, Rimski natpisi iz doline Trebišnjice, *Tribunia* 3, 67–98.
- Bojanovski, I. 1982, Noviji rimski epigrafski nalazi s Glamočkog polja, *GZMS* 37, 15–40.
- Bojanovski, I. 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Sarajevo
- Božič, D. 2001, Ljudje ob Krki in Kolpi v latenski dobi / Zur latènezeitlichen Bevölkerung an Krka und Kolpa, 52, 181–198.
- Braunert, H. 1966, *Ius Latii in den Stadtrechten von Salpensa und Malaca, Corolla Memoriae Erich Swoboda Dedicata*, Graz, Köln, 68–83.
- Brunt, P. 1990, *Roman Imperial Themes*, Oxford: Clarendon Press.
- Burns, M. A. T. 1963, Pliny's Ideal Roman, *CJ* 59, 253–258.
- Burton, G. P. 1975, Pronsuls, Assizes and the Administration of Justice under the Empire, *JRS* 65, 92–106.
- Burton, G. P. 1979, The Curator Rei Publicae: towards a reappraisal, *Chiron* 9, 465–87.
- Burton, G. P. 1993, Provincial procurators and the public provinces, *Chiron* 23, 13–28.
- Čače, S. 2001, Plinije kao izvor za povijest srednje Dalmacije do druge polovice 1. St. po Kr., *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*. Suppl. 1, 91–104.
- Čače, S. 2003, Aserija u antičkim pisanim izvorima. Tekstovi i komentari, *Asseria* 1, 7–43.
- Čače, S. 2005, Aserija i njezino zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit, *Asseria* 5, 39–82.
- Čače, S. / Šešelj L. 2005, Finds from the Diomedes' Sanctuary on the Cape Ploča: New Contributions to the Discussion about the Hellenistic Period on the East Adriatic, M. Sanader (ed.), *Illyrica Antiqua, Ob honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb: Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2005, 161–186.
- Cambi, N. 1997, Svetište (Augusteum) u Oneu (Oneum)?, *RFFZd* 35(22), 71–81.
- Cambi, N. 1999–2000, Kip afrodizijske Afrodite iz Dalmacije, *OA* 23–24, 127–132.
- Carey, S. 2007, *Pliny's Catalogue of Culture: Art and Empire in the Natural History*, Oxford.
- Carrié, J.–M. 2005, Developments in Provincial and Local Administrations, *CAH²* XII, 269–309.

- Catani, E. 2008, Arheološko-povijesne bilješke o castellum Tariona u rimsko doba / Archaeological and historical notes on the Castellum Tariona in the Roman Era, *VAPD* 101, 83–84.
- Chastagnol, A. 1990, L'onomastique de type pérégrin dans les cités de la Gaule Narbonnaise, *MEFRA* 102/2, 573–593.
- Citroni, Marchetti S. 1992, Filosofia e ideologia nella 'Naturalis historia' di Plinio, *ANRW II* 36, 3249–3306.
- Cuntz, O. 1888, *De Augusto Plinii geographicorum auctore*, Bonn: Georgi.
- Cuntz, O. 1890, *Agrippa und Augustus als Quellenschriftsteller des Plinius in den geographischen Büchern der naturalis historia*, Leipzig: Jahrbücher für classische Philologie. Supplementbd. 17.
- Davies, O. 1935, *Roman Mines in Europe*. Oxford: Clarendon Press.
- Deininger, J. 1965, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis Diokletian*. *Vestigia* 6, München–Berlin: Beck.
- Delamarre, X. 2003, *Dictionnaire de la langue gauloise. Une approche linguistique du vieux-celtique continental*, ²Paris.
- Delamarre, X. 2004, Index de J. Whatmough, The Dialects of Ancient Gaul, *Veleia* 21, 221–287.
- Delamarre, X. 2009, Panonnica Celtica, *Nouvelle Revue d'Onomastique* 51, 89–100.
- Demougin, S. 1994, *La mémoire perdue: A la recherche des archives oubliées, publiques et privées, de la Rome antique*, (Serie Histoire ancienne et medievale), Paris: Publications de la Sorbonne.
- D'Escurac, H. P. 1981, Affranchis et citoyeneté: Les effets juridiques de l'affranchissement sous le Haut-Empire, *Ktema* 6, 181–192.
- Detlefsen, D. 1877, *Varro, Agrippa und Augustus als Quellenschriftsteller der Plinius für die Geographie Spaniens. Commentationes philologiae in honorem Theodori Mommseni scripserunt amici*, Berlin.
- Detlefsen, D. 1886, Vermuthungen Über Varros Schrift de ora Maritima, *Hermes* 21/2, 240–265.
- Detlefsen, D. 1886a, Das Pomerium Roms und die Grenzen Italiens. An Herrn Prof. Henzen in Rom, *Hermes* 21/4, 497–562.
- Detlefsen, D. 1901, *Die Beschreibung Italiens in der Naturalis Historia des Plinius und ihre Quellen, Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie* 1, ed. W. Sieglin, Leipzig.
- Detlefsen, D. 1904, *Die geographischen Bücher (II, 242—VI Schlufs) der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus mit vollständigem kritischem Apparat, Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie* 9, ed. W. Sieglin, Berlin.
- Detlefsen, D. 1906, *Ursprung, Einrichtung und Bedeutung der Erdkarte Agrippas, Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie* 13, ed. W. Sieglin, Berlin 1906.
- Detlefsen, D. 1908, Geographie Afrikas bei Plinius und Mela und Ihre Quellen. Die formulae provinciarum, eine Hauptquelle des Plinius, W. Sieglin, ed., *Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie* 14, Berlin.

- Detlefsen, D. 1908a, *Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie* (ed. von W. Sieglin), Berlin.
- Detlefsen, D. 1909, *Die Anordnung der geographischen Bücher des Plinius und ihre Quellen, Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie* 18, Berlin.
- Devijver, H. 1976, *Prosopographia militiarum equestrum quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum* (3 vols.), Leuven: University Press.
- Dilke, O. W. 1987, The Culmination of Greek Cartography in Ptolemy, Harley, J. B. / Woodward, D. *The History of Cartography*. Vol. 1: *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago / London, 177–
- Domić-Kunić, A. 2006, Bellum Pannonicum (12–11. pr. Kr.). Posljednja faza osvajanja južne Panonije (Bellum Pannonicum (12–11 BC). The final stage of the conquest of the Southern Pannonia), *VAMZ* 39, 59–164.
- Domić-Kunić, A. 2004, Literarni izvori za iliričke provincije (Dalmaciju i Osobito Panoniju) u *Naturalis Historia* Plinija Starijeg, *VMAZ* 37, 119–171.
- Dopico Caínzos, M. 1986, Los conventus iuridici. Origen, cronología y naturaleza histórica, *Gerión* 4, 265–283.
- Drinkwater, J.F. 1979, A Note in Local Careers in the Three Gauls under the Early Empire, *Britannia* 10, 89–100.
- Dueck, D. 1999, The Date and Method of Composition of Strabo's "Geography", *Hermes*, 127/4, 467–478.
- Dueck, D. 2000, *Strabo Of Amasia. A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, London–New York.
- Dueck, D. / Lindsay D. / Pothekary S. 2005, *Strabo's Cultural Geography. The Making of a Kolossourgia*, Cambridge: University Press.
- Душанић, С. 1965, Три епиграфска прилога, *ŽA* 15, 85–108.
- Dušanić, S. 1967, Bassianae and its Territory, *Arch. Jug.* 8, 67–81.
- Душанић, С. 1967a, Нови и ревидирани натписи из источног Срема, *ŽA* 17, 195–217.
- Dušanić, S. 1977, Aspects of Romanan Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior, *ANRW* II/6, 53–94.
- Dušanić, S. 1977a, Epigrafske beleške, *ŽA* 27, 179–190.
- Dušanić, S. 1978, A Military Diploma od A.D. 65, *Germania* 65: 461–465.
- Душанић, С. 1980, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, *Историјски гласник* 1–2, 7–55.
- Dušanić, S. 1982, The Award of the Military Diploma, *AArchSlov* 33, 1982, 197–232.
- Dušanić, S. 1984, Loci constitutionum fixarum, *Epigraphica* 46, 91–117.
- Dušanić, S. 1986, Pre-Severan Diplomata and the problem of 'Special Grants', Eck / Wolff 1986, 190–240.
- Dušanić, S. 1998–1999, An Early Diploma Militare, *Starinar* 49, 51–62.
- Dušanić, S. 2004, Roman Mining in Illyricum: Historical Aspects, Gianpaolo Urso ed., *Dall'Adriatico al Danubio. L'Ilirico nell'età greca e romana. Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003*, Pisa, 247–270.
- Dušanić, S. 2004a, The Princeps municipii Dardanorum and the Metalla municipii Dardanorum, *ŽA* 54, 5–32.

- Dušanić, S. 2007, Three Sidelights on the Early Diplomata Militaria, *Mavors. Roman Army Researches* 15, Stuttgart 2007, 55–85.
- Dušanić, S. 2008, Просопографске белешке о рударству у Горњој Мезији: породице имућних досељеника на рудничком тлу, *Starinar* 58, 107–118.
- Dušanić, S. 2010, *Selected Essays in Roman History and Epigraphy*, Belgrade: Zavod za udžbenike / Institute for Balkan studies.
- Eck, W. 1995, *Die Verwaltung des römischen Reiches in der Hohen Kaiserzeit I*, Basel: Reinhardt Verlag.
- Eck, W. 2000, Provincial Administration and Finance, *CAH²* XI, 266–292.
- Eck, W. / Wolff H. 1986, *Heer und Integrationspolitik. Die römische Militärdiplome als historische Quelle*, Passauer Historischer Forschung 2, Köln – Wien: Böhlau.
- Enßlin, W. 1954, *Praefectus*, *RE* XXII/2, 1257–1347.
- Ellis Evans, D.
- Evans, A. 1883, *Antiquarian Researches in Illyricum I–IV*, Communicated to the Society of Antiquaries of London, Westminster: Nichols & sons.
- Falileyev, A. 2007, *Celtic Dacia. Personal names, place-names and ethnic names of Celtic origin in Dacia and Scythia Minor*, Aberystwyth: CMCS Publications.
- Falileyev, A. 2013, Going Further East: New Data, New Analysis, J. L. García Alonso, *Continental Celtic Word Formation. The Onomastic Data*, Salamanca 2013, 85–98.
- Ферјанчић, С. 2002, *Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама I–III век н. е.*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Fitz, J. (1977), Onomastique pannonienne: La population de la Pannonie sous l'aspect de l'onomastique et de l'archéologie, N. Duval, (ed.), *Onomastique latine. Colloques Internationaux du C.N.R.S., n°564. Paris, 13-15 octobre 1975*, Paris, 395–401.
- French, R. 1994, *Ancient natural history: histories of nature*, New York: Routledge.
- Gabričević, B. 1953, Dvije ilirske općine s područja Vrljike, *VAHD* 55, 103–119.
- Galsterer, H. 1988, Municipium Flavium Irnitanum: a Latin Town in Spain, *JRS* 78, 1988, 78–90.
- Galsterer, H. 2000, Local and provincial institutions and government, *CAH²* XI, 344–361.
- Galsterer-Kröll, B. 1973, Zum *Ius Latii* in den keltischen Provinzen des Imperium Romanum, *Chiron* 3, 277–306.
- Galsterer-Kröll, B. 1972, Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum, *EpStud* 9, 44–145.
- Гарашанин, Д. и М. 1967, Црна Гора у освит писане историје, *Историја Црне Горе I*, Подгорица: Редакција за историју Црне Горе, 87–139.
- Гарашанин, Д. и М. 1967а, Црна Гора у доба Римског Царства, *Историја Црне Горе I*, Подгорица: Редакција за историју Црне Горе, 141–277.
- Gascou, J. 1979, L'emploi du terme «respublica» dans l'épigraphie latine d'Afrique, *ME-FRA* 91-1, 383–398.
- Glavičić, M. 2007, O municipalitetu antičke Skardone, Marguš / Drago (изд.), *Zbornik radova sa simpozija Rijeka Krka i Nacionalni park «Krka». Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, Šibenik, 251–257.

- Goodyear, F. R. D. 1982, *Technical Writing*, Pliny the Elder, Kenney E. J. / Clausen W. V. ed., *The Cambridge History of Classical Literature II: Latin Literature*, Cambridge: University Press.
- Grbić, D. 2011, Augustan Conquest of the Balkans in the Light of Triumphal Monuments, *ŽA* 61, 129–139.
- Grbić, D. 2012, Agripa, Plinije i geografija Ilirika, *Lucida intervalla* 41, 93–105.
- Grbić, D. 2013, O antroponimiji Azala, *Lucida intervalla* 42, 119–142.
- Gudger, E. W. 1924, Pliny's HN: the most popular Natural History ever published, *ISIS* 6: 269–281.
- Habicht, C. 1975, New evidence on the province of Asia, *JRS* 65, 64–91.
- Harley, J. B. & Woodward D. 1987, *The History of Cartography*. Vol. 1 *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Healy, J. F. 1994, Review: The Elder Pliny, *CR N.S.* 44/1, 54–56.
- Healy, J. F. 1999, *Pliny the Elder on science and technology*, Oxford.
- Henderson, J. 2002, Knowing Someone Through Their Books: Pliny on Uncle Pliny ("Epistles" 3.5), *CPh* 97/3: 256–284.
- Holder, A. 1894–1916, *Alt-celtischer Sprachsatz*, I–III, Leipzig.
- Hoyos, B. D. 1975, *Civitas* and *Latium* in provincial Communities: Inclusion and Exclusion, *RIDA*, s. 3, 22
- Hoyos, B. D. 1979, Pliny the Elder's Titled Baetican Towns: Obscurities, Errors and Origins, *Historia* 28/4, 439–471.
- Humbert, M. 1981, Le droit latin impérial: cités latines ou citoyenneté latine?, *Ktèma* 6, 207–226.
- Imamović, E. 1977, Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Jadrić, I. / Miletić Ž. 2008, Liburnski carski kult, *Archaeologia Adriatica* 2/1, 75–90.
- Jagenteufel, A. 1958, Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian, *Schriften der Balkan-Kommission, antiquarische Abteilung*. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jelić, L. 1898, Najstariji kartografski spomenik o rimskoj provinciji Dalmaciji, *GZMS* 227–245.
- Jelić, L. 1900, Die älteste kartographische Denkmal über die römische Provinz Dalmatien, *WMBH* VII, 167–214.
- Jones, A. H. M. 1936, Another Interpretation of the 'Constitutio Antoniniana', *JRS* 26/2, 1936, 223–235.
- Jones, A. H. M. 1941, In eo Solo Dominium Populi est vel Caesaris, *JRS* 31, 26–31.
- Jones, A. H. M. 1968, *Studies in Roman Government and Law*, Oxford: Blackwell.
- Jones, A. H. M. 1971, Rome and the Provincial Cities, *RD* 39, 513–552.
- Jones, A. H. M. 1972, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Appendix I. Oxford: Clarendon Press, 503–508.
- Katičić, R. 1962, Die Illyrischen Personennamen in ihrem sudostlichen Verbreitungsgebiet, *ŽA* 12/1, 95–120.

- Katičić, R. 1963, Das mitteldalmatische Namengebiet, *ŽA*, 12/2, 51–76.
- Katičić, R. 1964, Illyrii proprie dicti, *ŽA* 13–14, 87–97.
- Katičić, R. 1964a, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija Die neuesten Forschungen über die einheimische Sprachschicht in den illyrischen Provinzen, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba održan 15. i 16. maja 1964*, Sarajevo, 9–58.
- Katičić, R. 1965, Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebiete im römischen Dalmatien, *Godišnjak CBI* 3/1, 53–76.
- Katičić, R. 1966, Keltiska osobna imena u antičkoj Sloveniji, *AArchSlov* 17, 145–168.
- Katičić, R. 1966a, Nochmals Illyrii proprie dicti, *ŽA* 16, 241–244.
- Katičić, R. 1968, Die einheimische Namengebung von Ig, *Godišnjak CBI* VI/4, 61–120.
- Katičić, R. 1976, *Ancient Languages of the Balkans*, The Hague / Paris: Mouton.
- Keyser, P. T. / Irby-Massie G. L. 2008, *The Encyclopedia of Ancient Natural Scientists*, London – New York: Routledge.
- Klotz, A. 1906, *Quaestiones Plinianaе geographicae*. Quellen und forschungen zur alten geschichte und geographie, Heft 11, Berlin.
- Klotz, A. 1907, Die Arbeitweise des älteren Plinius und die indices auctorum, *Hermes* 42, 323–329.
- Klotz, A. 1931, Die geographischen commentarii des Agrippa und ihre Überreste, *Klio* 24, 38–58, 386–466.
- Koch, J. T. 2006 (ed.), *Celtic Culture. A Historical Encyclopedia*, Santa Barbara – Denver – Oxford: ABC-CLIO.
- Kolendo, J. 1994, La relation ville / campagne dans les provinces danubiennes. Réalité et son reflet dans la mentalité, H. Bender – H. Wolff, (edd.), *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein–Donau–Provinzen des römischen Reiches 2, Vorträge eines Internationalen Kolloquiums vom 16.–21. April 1991 in Passau*, *Passauer Universitäts Schriften zur Archäologie*, Espelkamp, 87–99.
- Kornemann, E. 1903, *Civitas*, *RE* Suppl. I, 301.
- Köstermann, E. 1953, Der Pannonisch-Dalmatinische Krieg 6-9 n. Chr. Der Pannonisch-Dalmatinische Krieg 6-9 n. Chr., *Hermes* 81/3, 345–378.
- Kovács, P. 2009, *Marcus Aurelius' rain miracle and the Marcomannic wars*, Leiden: Brill.
- Krahe, H. 1955, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Kramer, D. 2006, *Ius latinum. Le concept de droit latin sous la République et l'Empire. Romanité et modernité du droit*, Paris: De Boccard.
- Kroll, W. C. 1951, Plinius Secundus der Ältere (Die Naturalis historia), *RE* 21/1, col. 299–341.
- Kübler, B. 1937, Peregrinus, *RE* XIX, 639–655.
- Kubitschek, J. W. 1889, *Imperium Romanum Tributim Discriptum*, Prag – Wien – Leipzig: F. Tempsky.
- Kurilić, A. 2002, Liburnski antroponimi, *Folia onomastica croatica* 11, 123–148.
- Kurilić, A. 2009, *Ususret Liburnima: studije o društvenoj povijesti ranorimske Liburnije*, Zadar: Sveučilište u Zadru.

- Lachmann, 1848, *Die Schriften der römischen Feldmesser: Gromatici veteres*, Berlin.
- Laffi, U. 1966, *Adtributio e contributio. Problemi del sistema politico-administrativo dello stato romano*, Pisa: Nistri-Lischi.
- Langhammer, W. 1973, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates (2.-4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)*, Wiesbaden: Steiner.
- Lendon, J. E. 1997, *Empire of Honour. The Art of Government in the Roman World*, Oxford: Clarendon Press.
- Loma, S. 1992, *Epigrafski spomenici i romanizacija srednjbalkanske oblasti*, Beograd [магистарски рад].
- Loma, S. 1997, Zur Frage des Municipiums S. und seines Namens, *Mélanges d'histoire et d'épigraphie offerts à Fanoula Papazoglou*, Beograd, 185–230.
- Loma, S. 2002, Princeps i peregrini incolae u municipiju S(plonistarum?). Epigrafski prilog istoriji romanizacije u provinciji Dalmaciji, *ŽA* 52, 143–179.
- Лома, С. 2003, Проблеми идентификације, територије и становништва муниципија С, *Гласник Завичајног музеја — Пљевља* 3/2002, 9–23.
- Лома, С. 2004, Домаће становништво муниципија С. у светлости нових епиграфских сведочанстава, *Старинар* LIII–LIV [2003–2004], 35–63.
- Лома, С. 2007, Епиграфски споменици са римских локалитета у Горњем Полимљу, *Милешевски записи* 7, 9–24.
- Лома, С. 2009, Нови римски епиграфски налази из Полимља, *Милешевски записи* 8, 11–29.
- Лома, С. 2010, *Клаудије Гал и Северови нови сенатори. Истраживања из епиграфике, просопографије и римске политичке историје деведесетих година II века*, Београд: Филозофски факултет.
- Лома, А. / Лома С., Два средњобосанска топонима – Солун, Лабун и топографски динамизам римске Далмације, *Ономатолошки прилози* 21, 1–14.
- Lőrincz, B. 2001, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, Wien.
- MacMullen, R. 2000, *Romanization in the time of Augustus*. New Haven: Yale University Press.
- Majnarić-Pandžić, N. 1974, Spätlatènezeitliche keltische Gräber aus Sotin, *VAMZ* 6–7, 55–71.
- Mann, J. C. 2002, Name Forms of Recipients of Diplomas, *ZPE* 139, 227–234.
- Margetić, L. 1977, Il *Ius Italicum* delle comunità liburniche (Plin. Nat. hist III, 21, 139), *ŽA* 17, 2, 401–409.
- Margetić, L. 1999, Andautonia (preteča Zagreba) u svjetlu lex Irnitana, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 59/5, 557–58 (анстракт: <http://bib.irb.hr/mzos/prikazi-rad?&rad=53054>).
- Margetić, L. 1999a, O municipiju Andautonia, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 478, 5–24 (анстракт: <http://bib.irb.hr/mzos/prikazi-rad?&rad=53067>).

- Marion, Y. 1998, Pline et l'Adriatique orientale: quelques problèmes d'interprétation d'Histoire Naturelle 3.129–152, P. Arnaud, ed., *Geographica Historica*. Séminaire Bordeaux, 1994–1995, Bordeaux: Ausonius, 119–136.
- Matasović, R. 2009, *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden / Boston: Brill.
- Mathisen, R. W. 2006, *Peregrini, Barbari, and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*, *AHR* 111/4: 1011–1040.
- Mayer, A. 1935, Iasi, *VAMZ* 16/1, 69–82.
- Mayer, A. 1935a, *Ime Mursa*, *VAMZ* 16/1, 5–10.
- Mayer, A. 1950, Die illyrischen Götter. Vidasus und Thana, *Glotta* 31, 3/4, 235–243.
- Mayer, A. 1957, *Die Sprache der alten Illyrer*. Band I: *Einleitung, Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*. Schriften der Balkankommission. Ling. Abteilung XV, Wien.
- Mayer, A. 1940, De Iapodibus populo Illvrico Celtis commixto, *Serta Hoffilleriana*, Zagreb, 189–199.
- Meid, W. 2005, *Keltische Personennamen in Pannonien*, Budapest: Archaeolingua.
- Miletić, A. 2008, Castellum Tariona, *VAHD* 101/1, 59–74.
- Miletić, A. 2009, Saltus Tariotarum, *OA* 32/2008, 7–20.
- Millar, F. 1977, *The Emperor in the Roman World*, Ithaca.
- Mirković, M. 1971, Sirmium — Its History and Territory from the I Century A.D. to 682 A. D., *Sirmium I*, Beograd, 5–94.
- Мирковић, М. 2003–2004, **Bölcske: Römische inschriften und funde, Libelli archaeologici ser. nov. No. 11**, ed. Ádám Szabó i Endre Tóth, Ungarisches Nationalmuseum, Budapest, 2003, *Старинар* 53–54, 327–328.
- Mittenhuber, F. 2009, The Tradition of Texts and Maps in Ptolemy's Geography A. Jones, *Ptolemy in Perspective. Use and Criticism of his Work from Antiquity to the Nineteenth Century*, Dordrecht / London: Springer.
- Mócsy, A. 1957, Zur Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien, *Historia* 6/4, 488–498.
- Mócsy, A. 1959, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest: Akad. Kiado.
- Mócsy, A. 1962, Pannonia, *RE Supplb. IX*, Stuttgart, col. 515–776.
- Mócsy, A. (1968), Azali, *RE Suppl. XI*, Stuttgart, col. 345–346.
- Mócsy, A. 1970, Decurio Eraviscus, *Fol. Arch.* 21, 1970, 59–66.
- Mócsy, A. 1974, *Pannonia and Upper Moesia. A history of the middle Danube provinces of the Roman Empire*, London–Boston.
- Mócsy, A. 1982, Der Decurio von Salla, *Savaria* 16, 309–312.
- Münzer, F. 1897, *Beiträge zur Quellenkritik der Naturgeschichte des Plinius*, Berlin.
- Münzer, F. 1899, Die Quelle des Tacitus für die Germanenkriege, *Bonner Jahrbücher* 104, 67–112.
- Murphy, T.T. 2004, *Pliny the Elder's Natural history: the Empire in the encyclopedia*, Oxford: Oxford University Press.
- Naas, V. 2002, *Le projet encyclopédique de Pline l'Ancien*, Collection de l'École française de Rome 303, Roma.

- Nicolet, C. 1994, *Space, Geography, and Politics in the Early Empire*, The University of Michigan Press.
- Nicols, J. 2007, *Patrons of Roman Cities – Database*, <http://hdl.handle.net/1794/4956>.
- Noy, D. 2000, *Foreigners at Rome: Citizens and Strangers*, London: Duckworth & Co.
- Oehmichen, G. 1873, *De M. Varrone et Isidoro Characeno C. Plinii in libris chorographi-
cis: auctoribus primariis*, Leipzig: Teubner.
- Oehmichen, G. 1880, *Plinianische Studien, zur geographischen und kunsthistorischen
Literatur*, Erlangen: A. Deichert.
- Olujić, B. 1999–2000, Japodi, Apijanovi plemeniti barbari, *OA* 23–24, 59–64.
- Olujić, B. 2007, *Povjest Japoda. Pristup*, Zagreb: Srednja Europa.
- Orejas, A. / Sastre Prats I. 1999, Fiscalité et organisation du territoire dans le Nord-
Ouest de la Péninsule Ibérique : civitates, tribut et ager mensura comprehensus,
Dialogues d'Histoire Ancienne 25/1, 159–188.
- Orejas Saco del Valle, A. 2002, El territorio de las *civitates* peregrinas en los tratados de
agrimensura: Las *civitates* del Noroeste hispano, *HABIS* 33, 389–406.
- Orejas, A. / Sánchez-Palencia F. J. 2002, Mines, Territorial Organization, and Social
Structure in Roman Iberia: Carthago Noua and the Peninsular Northwest, *AJA*
106/4, 581–599.
- Orejas Saco del Valle, A. / Mattingly D. 2009, Less Obvious Imperial Landscapes:
Distant Britannia and Hispania, Orejas Saco del Valle A. / Mattingly D. / Clavel-
Lévêque M. (ed.), *From present to past through landscape*, Madrid: CSIC – CSIC
Press.
- Parazoglou, F. 1957, Le municipium Malvesatium et son territoire, *ŽA* 7/1, 114–122.
- Папазоглу, Ф. 1963, О територији илирског племена Ардијеја, *Зборник Филозофског
факултета* 7/1, 71–84.
- Parazoglou, F. 1965, Les origines et la destinée de l'État illyrien: Illyrii proprie dicti,
Historia 14/2, 143–179.
- Папазоглу, Ф. 1967, Steph. Byz.: Σκορδίσκοι καὶ Σκίρτιοι, *Зборник Филозофског
факултета* IX/1, 61–66.
- Parazoglu, F. 1967a, Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti, A.
Benac (ed.), *Simpozijum o Ilirima u antičko doba, održan 10. do 12. maja 1966. go-
dine*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 11–31.
- Parazoglu, F. 1969, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba – Tribali, Autarijati,
Dardanci, Skordisci i Mezi*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti.
- Partsch, J.F.M. 1875, *Die Darstellung Europa's in dem geographischen Werke des Agrippa:
Ein Beitrag zur Geschichte der Erdkunde*, Breslau: Korn.
- Paškvalin, V. 1996, Prilozi proučavanju ilirsko–panonskog plemena Dezitijata i njego-
vog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba, *GZMS*, N. S.
47/1992–1995, 93–116.
- Paškvalin, V. 2000, Ilirsko-panonsko pleme Dezidijata srednje Bosne u rimsko doba i
rekognosciranje njihova područja, *Godišnjak CBI* 31/29, 191–241.
- Paškvalin, V. 2006, Rimski natpis iz Krivoglavca kod Vogošće, *Godišnjak CBI* 35, 33,
161–177.

- Paškvalin, V. 2008, Kamenjača, Breza kod Sarajeva – mladeželjeznodobna i rimska nekropola, *Godišnjak CBI* 37/35, Sarajevo 2008, 101–179.
- Patsch, C. 1896, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *WMBH* IV, 243–296.
- Patsch, C. 1897, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *WMBH* V, 177–241.
- Patsch, C. 1899, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *WMBH* VI, 1899, 154–273.
- Patsch, C. 1900, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *WMBH* VII, 1900, 33–166.
- Patsch, C. 1904, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *WMBH* VIII, 61–130.
- Patsch, C. 1922, *Historische Wanderungen im Karst und an der Adria I, Teil: Die Herzegovina einst und jetzt*, Wien.
- Pavan, M. 1955, *La provincia romana della Pannonia Superior. Atti della Accad. Naz. dei Lincei* 352, *Memorie. Classe di Science morali, storiche e filologiche* 8/6, fasc. 5, Roma.
- Paz de Hoz, M. 2007, A New Set of *simulacra gentium* Identified by Greek Inscriptions in the So-Called “House of Terpsichore” in Valentia (Spain), *ZPE* 163, 131–146.
- Petru, P. 1966, Hišaste žare, dokaz migracije dela plemena Latobici / Les urnes-cabanes preve de la migration d’une partie de la tribu des Latobici, *AArchSlov* 17, 361–371.
- Petru, P. 1977, Die ostalpen Tauriskier und Latobiker, *ANRW* II / 6, 473–499.
- Philippi, F. 1880, *Zur Rekonstruktion der Weltkarte des Agrippa*, Marburg.
- Pinterović, D. 1978, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek: Centar za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Piso, I. 2004, Gli Illiri ad Alburnus Maior, G.P. Urso, ed., *Dall’Adriatico al Danubio: l’Illirico nell’età greca e romana: Atti del convegno internazionale*, Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003, Pisa, 271–307.
- Piso, I. 2003, L’urbanisation des Provinces danubiennes, La naissance de la ville dans l’antiquité (edd. M. Reddo, L. Dubois, D. Briquel, H. Lavagne, F. Queyrel), Paris 2003, 285–298 = *An der Nordgrenze des Römischen Reiches: ausgewählte Studien* (1972–2003), Stuttgart, 487–506.
- Piso, I. 2005, *An der Nordgrenze des Römischen Reiches: ausgewählte Studien* (1972–2003), Stuttgart: Franz Steiner.
- Polaschek, E. 1965, Ptolemaios als Geograph, *RE Suppl.* IX, col. 680–833.
- Pothecary, S. 2002, Strabo, the Tiberian Author: Past, Present and Silence in Strabo’s “Geography”, *Mnemosyne* 55/4, 387–438.
- Praschniker, C. / Schober A. 1919, *Archäologische Forschungen in Albanien und Montenegro. Schriften der Balkankommission. Abteilung VIII*, Hölder A. (ed.), Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Premerestein, A. 1919, Ius Italicum, *RE* X, 1250.
- Premerestein, A. von 1924, Bevorrechtete Gemeinden Liburniens in den Stadtlisten des Plinius, *Strena Buliciana*, Zagreb – Split.

- Rabenhorst, M. 1906, Die Indices auctorum und die wirklichen Quellen der Naturalis historia des Plinius, *Philologus* 65, 567–603.
- Radman Livaja, I. 2007, In *Segestica...*, *Prilozi Instituta za arheologiju* 24, 153–172.
- Rendić-Miočević, D. 1948, *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, Split. *VAHD* 52, 1–67.
- Rendić-Miočević, D. 1951, Onomastička pitanja sa teritorije ilirskih Delmata, *GZMS* 6, 33–47 = Rendić-Miočević 1989, 691–709.
- Rendić-Miočević, D. 1952, Druzov boravak u Dalmaciji u svijetlu novog viškog natpisa, *VAHD* LIV, 41–50.
- Rendić-Miočević, D. 1955, Onomastičke studije s teritorije Liburna, *Glasnik Instiuta za historijske nauke u Zadru* 1, 125–144.
- Rendić-Miočević, D. 1960, Porodična i rodovska imena u onomastici balkanskih Ilira, *ŽA* 10, 163–171.
- Rendić-Miočević, D. 1962, “Princeps municipi Riditarum”. Uz novi epigrafski nalaz u Danilu, *ARadRaspr* 2, 1962, 315–334.
- Rendić-Miočević, D. 1968, Novi Dolabelin “terminacijski” natpis iz okoline Jablanca, *VAMZ* 3, 63–73.
- Rendić-Miočević, D. 1971, Ilirske onomastičke studije, *ŽA* 21/1, 159–174.
- Rendić-Miočević, D. 1974, *Dissertationes Riditinae*: uz jedan neobjavljeni natpis iz Danila, *ARadRaspr* VI, 321–364.
- Rendić-Miočević, D. 1979–1980, Neki ikonografski i onomastički aspekti Silvanove “panonsko-iliričke” kultne zajednice, *VAMZ* 12–13, 105–123.
- Rendić-Miočević, D. 1989, *Iliri i antički svijet*, Split: Književni krug.
- Rendić-Miočević, D. 1991–1992, O akvejasejskoj epigrafskoj baštini i o posebnostima njenih kulturnih dedikacija, *VAMZ* 24–25, 76–76.
- Reynolds, J. 1981, New Evidence for the Imperial Cult in Julio-Claudian Aphrodisias. *ZPE* 43, 317–327.
- Rich, J. W. / Wallace-Hadrill A., eds. 1991, *City and country in the ancient world*, London: Routledge.
- Ritschl, F. 1842, Die Vermessung des römischen Reiches unter Augustus, die Weltkarte des Agrippa und Cosmographie des sogenannten Aethicius (Iulius Honorius), *RhM* I, 481–523.
- Rupprecht, G. 1975, *Untersuchungen zum Dekurionenstand in den nordwestlichen Provinzen des römischen Reiches*, *Frankfurter Althistorische Studien* 8, Kallmünz: Lassleben.
- Saddington, D. The sorts of names used by auxiliaries in the Early Principale, G. Alföldy, B. Dobson / W. Eck, eds. *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit*. Gedenkschrift für Eric Birley, Stuttgart: Franz Steiner, 163–178.
- Sallmann, K. 1971, *Die Geographie des älteren Plinius in ihren Verhältnis zu Varro. Versuch einer Quellenanalyse*, Berlin – New York: De Gruyter.
- Saria, B. 1930, Bathinus flumen, *Klio* 23, 92–97.
- Saria, B. 1933, Bathinus–Bosna, *Klio* 26, 297–282.
- Schejbal, 2004, Municipium Iasorum (*Aquae Balissae*), *Šašel Kos / Scherer* 2004, 99–129.

- Schejbal, B. 2003, Nova razmatranja o Aquae Balissae i narodu Jaza, *OA* 27, 393–416.
- Schmitthener, W. 1958, Octavians militärische Unternehmungen in den Jahren 35–33 v. Chr., *Historia* 7/2, 189–236.
- Schnabel, P. 1935, Die Weltkarte des Agrippa, als wissenschaftliches Mittelglied zwischen Hipparch und Ptolemaeus, *Philologus* 90, 405–440.
- Schönnenbauer, E. 1954, *Municipia und coloniae in der Prinzipatszeit*, Wien: Rohrer.
- Schulten, A. 1895, Die peregrinen Gaugemeinden des des römischen Reichs, *RhM* 50, 489–557.
- Schweder, E. 1879, Die Concordanz der Chorographien des Pomponius Mela und des Plinius (*Nat. Hist.* III–VI). *Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft 1878–1879*, Kiel 1879.
- Schweder, E. 1895, Die römische Chorographie als Hauptquelle der Geographien des Mela und des Plinius, *Philologus* 54, 528–559.
- Serbat, G. 1986, Pline l'Ancien: Etat présent des études sur sa vie, son œuvre et son influence, *ANRW* II 32/4, 2069–2200.
- Сепрејевски, Д. 1938, Римски споменици из Босне. Римски натписи из Босне. *Споменик* 88, 1–33.
- Shaw, B. D. 1981, The Elder Pliny's African Geography, *Historia* 30/4, 424–471.
- Sherwin-White, A.N. 1973, *The Roman Citizenship*, Oxford: University Press.
- Sherwin-White, A.N. 1973a, The Tabula of Banasa and the Constitutio Antoniniana, *JRS* 63 86–98.
- Smith, R. R. R. 1988, Simulacra Gentium: The Ethne from the Sebasteion at Aphrodisias, *JRS* 78 (1988), 50–77.
- Soproni, S. 1979, Municipium Halicanum, *Folia Archaeologica* 30, 1979, 91–98.
- Speidel, M. P. 1986, Soldiers' Homes, Eck / Wolff 1986, 467–482.
- Sticotti, P. 1913, *Die römische Stadt Doclea in Montenegro. Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung* VI. ed. Hölder, Alfred, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften Balkankommission.
- Suić, M. 1955, Istočna Jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu, *Rad JAZU* 306, 121–185.
- Suić, M. 1960–1961, Municipium Varvariae, *Diadora* 2 [1962], 179–196.
- Suić, M. 1991–1992, Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. god. poslije Krista (uz *CIL* V 3346), *VMAZ* 24–25, 55–66.
- Swoboda, E. 1932, *Octavian und Illyricum, Parerga*, Heft 1, Wien.
- Swoboda, E. 1937, Das Parthiner-Problem, *Klio* 30, 290–305.
- Syme, R. 1933, Octavian und Illyricum by E. Swoboda, *JRS* 23, 66–71 = The Campaigns of Octavian, *Danubian Papers* 1971, 135–144 (са додатком).
- Syme, R. 1934, Lentulus and the Origin of Moesia, *JRS* 24, 113–137.
- Syme, R. 1937, Augustus and the South Slav Lands, *Revue internationale des Études balkaniques* 4, 33–46.
- Syme, R. 1968, People in Pliny, *JRS* 58, 135–151.
- Syme, R. 1969, Pliny the Procurator, *HSPH* 73, 201–236 = Syme, *Roman Papers* 2, 742–773.

- Syme, R. 1958, *Tacitus I–II*, Oxford: Clarendon Press.
- Syme, R. 1971, *Danubian Papers*, Bucharest: Association internationale d'études du sud-est européen.
- Šarić, I. 1983, Kamenolomi gdje su se u rimsko vrijeme izrađivali sarkofazi, *VAMZ* 15/1, 43–58.
- Šašel, J. 1983, La fondazione delle città flavie quale espressione di gratitudine politica, *La città antica come fatto di cultura. Atti del Convegno di Como e Bellagio, Como = Opera Selecta*, 332–344.
- Šašel, J. 1985, K rimskim napisom v Beli krajini, *AArchSlov* 36, 325–336.
- Šašel Kos, M. / Scherer P. 2003, *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia (Situla 41)*, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Šašel Kos, M. / Scherer P. 2004, *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia (Situla 42)*, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Šašel Kos, M. 2004, Mythological stories concerning Illyria and its name, *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité IV, Actes du 4e colloque international, Grenoble (10-12 octobre 2002)*, уп. Cabanes P. / Lamboley J. L., Paris, 493–504.
- Šašel Kos, M. 2005, *Appian and Illyricum*, Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije.
- Šašel Kos, M. 2008, Divinities, priests and dedicators at Emona, *Epigrafia* 2006. *Atti della XIV Rencontre sur l'Épigraphie in onore di Silvio Panciera con altri contributi di colleghi, allievi e collaboratori*, Tituli 9, Roma 2008, 687–710.
- Щеглов, Д. А. 2008, Quellenforschung и источники географических книг Плиния, *Мнемон* 7, 429–460.
- Škegro, A. 1997, Inscriptiones latinae et graecae Bosnae et Hercegovinae, *OA* 21, 85–116.
- Škegro, A. 2003, Rimski spomenici iz Bosne i Hercegovine, *VAMZ* 36, 135–164.
- Tarpin, M. 2003, *Vici et pagi dans l'Occident romain*, Rome : École française de Rome..
- Thomasson, B. 1983, *Laterculi praesidum*, Göteborg: Radius.
- Thomasson, B. 2009, *Laterculi praesidum I, ex parte retractum*, Göteborg: Radius..
- Tierney, J. J. 1963, The Map of Agrippa, *Proceedings of the Royal Irish Academy* 63, Sect. C, 4, 151–66.
- Tóth, E. 1986, Zur Urbanisierung Pannoniens: Municipium Volgum, *Fol. Arch.* 37, 163–181.
- Trousset, P. 1993, La “carte d'Agrippa”: nouvelle proposition de lecture, *DHA* 19, 2, 137–157.
- Vittinghoff, F. 1952, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Mainz–Wiesbaden: Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz.
- Vittinghoff, F. 1974, Das Problem des “Militärterritoriums” in der vorseverischen Kaiserzeit, *Atti del convegno internazionale sul tema: I diritti locali nelle province riguardo alle condizioni giuridiche del suolo, Roma 26–28 ottobre 1971*, Roma.
- Vittinghoff, F. 1977, Municipalisierung des lateinischen Donau–Balkanraumes, *ANRW* II /6, 3–51.

- Вулић, Н. 1906, Октавијанов илирски рат и изгнање Скордиска из Горње Мезије, *Глас LXXII*, 26–36.
- Vulić, N. 1934, The Illyrian War of Octavian, *JRS* 24, 163–167.
- Wallace-Hadrill, A. 1990, Pliny the Elder and Man's Unnatural History, *G&R* 37/1, 80–96.
- Warde Fowler, W. 1894, Note on Pliny Hist. Nat. III. 142. *CR* 8, 11.
- Watkins, T. 1983, Coloniae and Ius Italicum in the Early Empire, *CJ* 78/4, 319–336.
- Wilkes, J. J. 1969, *Dalmatia (History of the Roman provinces)*, London.
- Wilkes, J. J. 1974, Boundary stones in Roman Dalmatia: I The Inscriptions, *AArchSlov* 25, 1974, 258–274.
- Wilkes, J. J. 1977, Population of Roman Dalmatia, *ANRW* 6, 732–766.
- Wilkes, J. J. 1992, *The Illyrians*, London.
- Wilkes, J. J. 1996, The Danubian and Balkan provinces, *CAH²* X, 545–585.
- Wilkes, J. J. 2004, Cultural Identities In The Illyrian Provinces (2nd Century BC – 3rd Century AD): Some Old Problems Re–Examined, Gianpaolo Urso (ed.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illirico nell'età greca e romana. Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003*, Pisa, 309–318.
- Wolf, G. 2000, *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge
- Wolff, H. 1999, “Administrative Einheiten” in den Nordprovinzen und ihre Beziehungen zu römischen Funktionsträgern, W. Eck, ed., *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1. bis 3. Jahrhundert*, (Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 42), Oldenbourg, 47–60.
- Wollmann, V. 1985–1986, Un “lucus” la Alburnus Maior, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj* 27, 253–295.
- Wollmann, V. 1989, Nouvelles données concernant la structure socio-ethnique de la zone minière de la *Dacia Superior*, Domergue C., ed., *Mineria y metalurgia en las antiguas civilizaciones mediterráneas y europeas* II, Madrid, 107–118.
- Zaninović, M. 1966, Ilirsko pleme Delmati I, *Godišnjak CBI* 4, 27–92.
- Zaninović, M. 1967, Ilirsko pleme Delmati II, *Godišnjak CBI* 5, 5–98.
- Zaninović, M. 1968, Burnum; castellum, municipium, *Diadora* 4, 119–129.
- Zaninović, M. 1977, The Economy of Roman Dalmatia, *ANRW* II/6, 1977, 767–809.
- Zaninović, M. 1995, Delmati e Pirusti e la loro presenza in Dacia, *OA* 19, 111–115.
- Zaninović, M. 2003, Breuci od Sirmija do Marsonije, *OA* 27, 443–449.
- Zaninović, M. 2007, *Beneficarii consularis* na području Delmata, *Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu* 24, 181–184.
- Zanker, P. 1988, *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ann Arbor:University of Michigan Press.
- Zippel, G. 1877, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig: Teubner.

ИНДЕКС

- Absortium* 25, 46, 84
Август 13, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 46, 47, 48, 51, 57, 61, 62, 68, 72, 84, 85, 91, 114, 145, 151, 170, 184, 185, 186, 205, 277, 297, 300
Авендети, Ἀβενδεῖται 58
ager 98, 104, 151, *a. peregrinus* 298, *per extremitatem mensura comprehensus* 299
Agrauonitae 44
Агрипа (М. *Vipsanius Agrippa*) 28, 32, 36, 37–42
Агрипина карта (*Orbis pictus*, χωρογραφικὸς πίναξ?) 20, 34, **36–42**, 44, 62, 64, 276
Acroceraunium, 28, 37, 38
Акрувиј, *Acruvium*, Котор 26, 48, 84
Aemate 123, 124, в. *Lamatis*
Aenona, Енона 25, 48, 84, 96
Aequum, Еквум 49, 91, 93, 102, 105
Азали, *Azali*, Ἀζαλοὶ 11, 27, 52, 56, 65, 66, 69, 75, 138, 148, 153, 174, 194, 196, **204–218**, 231, 233, 235, 240, 277, 278, 292, 297, 307–310, 314
Azaum 204
Акве, *Aquae* (Прахово) 129, 130
Акве Бализе, *Aquae Balissae* / *Aquae Balizae* 178, 179, 183
Акве Јасе, *Aquae Ias(s)ae* 179, 180, 182
Акве С., *mun. Aquae, res publica Aquarum S.* 142, 143, 181
Albius mons (Велика Капела) 74
Alburnus Maior 74, 95, 96, 97, 106, 107, 110, 127, 130, 131, 132, 257
Алверија, *Alveria* 83
Алуте, *Alutae* 25
Алутрензи, *Alutrenses* 83
Аквинкум, *Aquincum* 177, 179, 215, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 245, 252
Албанија 11, 133, 168, 170
Alpes 22, 27; — *Carnicae* 27; — *Iuliae* 74; — *Marittimae* 75, 306; *Alpinae gentes* 27
Алвона, *Alvona, Albona* 25, 48, 83, 84
Амантини, *Amantini*, Ἀμαντινοὶ 27, 52, 53, 56, 65, 68, 69, 87, 146, 174, 219, **223–227**, 230, 232, 233, 266, 286, 301, 302, 313
Андарвани, Андервани, *Andarvani*, 31, 60, 114
Андизети, *Andizetes*, Ἀνδιζήτες, Ἀνδιζήτιοι, ἔθνος Ἀνδιζήτων 27, 39, 40, 41, 52, 56, 62, 65, 66, 69, 79, 140, 174, 177, 178, **183–189**, 190, 196, 197, 223, 224, 266, 286, 310, 311, 314
Андерба, Андарва, *Andarva, Anderba, Sanderva*, Ἐνδερὼν 31, 32, 59, 113, 114, 160

- Андаутонија, *Andautonia* (*mun.*) 50, 142, 270, 273, 274, 313, 315
Andetrium (Мућ) 26, 90, 91
 Ансиј, *Ansium*, *Ansis* 96, 108
 Аполонија 60
 Апсиртиде острва, *Absyrtides*, 28
Ara Augusti Liburnorum 72, 82
Arabiates в. *Arviates*
Aravisci, Ἀραβοῖσκοι в. *Eravisci*
 Арежина Брег 117
 Арион р., *Arion f.* 30
Arvia 204
arvi 204
 Арба, *Arba* 25, 84
Argyrumtum 25, 48, 84
 Ардијеји, *Ardiaei*, Ἀρδιαῖοι, *Vardaei*, Οὐαρδαῖοι Вардеји 26, 52, 55, 62–63, 65, 69, 127, 133, 134, 136, 163, 170–172, 295
 Арабона, *Arrabo* (Győr) 193, 202, 205, 277
Arrabo f. в. Раба
 Арсија р., *Arsia f.* (Раша) 25, 28, 35, 72, 73, 81, 82
Arvii 204
 Аринисте, Армисте, *Arinistae*, *Armistae* 26, 30, 51, 54, 151
Arthitae 30, 54
 Арупини, *Arupini*, Ἀρουπίνοι 58, 74, 77
Arupium 77
 Ар(а)вијати, *Arviates* 27, 52, 56, 66, 67, 174, 203
 Асеријати, *Asseriates* 24, 25, 83, 84
Asthitae в. *Masthitae*
 Аутаријати, *Autariatae* 29
Augusta Taurinorum (Торино) 230
Ausonius mare в. Јадран
 Африка 20, 22, 48, 93, 142, 236, 316
 Афродизијада, *Aphrodisias* 38, 40, 73, 184, 185, 187
Vaebius mons 74
 Бакунтиј р., *Vacuntius f.*, Босут 27, 195, 223, 230
 Балатон (*Pelso, l.*) 27, 204, 227, 235, 266, 271
 Балина Главица 105, 275
 Балоје, *Baloie* (Шипово) 128
 Банија 190
 Вáном 208
 Баридуум, *Bariduum* 94, 95, 99, 106, 127, 303
 Баридусте, *Baridustae* 94–95, 106, 303
 Баризанијати, *Barizaniates* 94, 105, 303
 Бариловић 192
Barselum 113
 Басијане, *Bassianae* (Доњи Петровци) 164, 287, 288, 289, 314
 Бастаси 102
 Бастаси код Дрвара 116, 127
 Батинус р., *Bathinus f.* 60, 116, 119, 120, 140, 195, 223, 272
 Βαθιάται 54, 57, 60, 195
 Батонов устанак в. Далматско-панонски устанак
 Бедња р. 177, 195
 Бела Крајина 74, 191, 192, 268, 273
 Белги, *Belgae* 227
 Белгити, *Belgites*, 227
 Белчке, *Bölcske* 239, 242–249
 Беси, Βεσσοί 30, 57
 Бигесте, *Bigeste* 123, 124, 160, 275
 Бијач 169
 Бијела Црква 230
 Бијело Поље 136
 Билећа, Билећко језеро 97, 151, 152, 153
 Биоска 59
 Бихаћ 73, 74, 75, 77, 79, 80, 81
 Бистуе, *Bistue* 114, 115, 140, 150, 164
Bistue Nova 123
 Бјелашница *m.* 140
 Бјелемић 163, 164
 Благај 122
 Ботиво, *Botivo* 183, 304
 Бова, *Bova* 28, 98
 Борак 98

- Босански Петровац 114, 116, 117
Босанско Грахово 116, 117
Босна *f.* 60, 120, 140, 195, 223, 272
Bovianum Undecimanorum 120, 124
Бовијанум Ветус 141
Братија, *Brattia* (Брач) 28
Бравско 117
Брегава р. 135, 136, 163
Брежице 271
Бреза код Сарајева, 141, 145, уп. *Hedum castellum*
Бреуци, *Breuci*, Вреукои 27, 39, 41, 56, 61, 62, 65, 66, 116, 119, 129, 130, 140, 168, 174, 182, 78, 184, 186, 187, 189, 190, 194–203, 219, 223, 224, 230, 232, 233, 272, 286, 311, 314
Бригесион, *Brigetio* 204, 206, 209, 210, 211, 214, 215, 274, 308
Бугојно 114
Budalia 304
Будимпешта 235, 241
Bulinia 46
Булини, *Bulini*, Βουλινοί, Βουλτζεῖς 25, 45, 46, 65, 82.
Бурнисте, *Burnistae* 25, 51, 81, 86, 88
Бурнум, *Burnum* (Кистање, Ивошевци) 26, 81, 85, 86, 87, 90, 93, 115, 302, 316
Бутуа, *Butua*, *Butuanum* (Будва) 26, 48, 84, 147
Боји, *Voi*, Βοῖοι 23, 27, 38, 49, 52, 56, 62, 63, 65, 69, 75, 92, 147, 164, 166, 174, 178, 186, 189, 196, 204, 205, 207, 209, 212, 227, 228, 235, 253, 272, 276–285, 288, 307, 309, 310, 311, 314
Ваганац 123
Валдасус р., *Valdasus f.* 27, 74
Ванијензи, *Vanienses* 24
Вараждин 304
Вараждинске Топлице 178, 180, 182
Варварија, *Varvaria*, Οὐαρβαρία (Брибир) 24, 84
Варварини, *Varvarini*, *Varvari* 24, 25, 83, 85, 88, 94, 249
Вардеји, *Vardaei* в. *Ardiaei*
Варијана 205, 211
Варцијани, *Varciani*, Οὐαρκιανοί 27, 50, 52, 56, 65, 174, 268, 269, 270, 271, 272–276, 313, с. *Varcianorum*
Varceia, *Varcia* 273
Вашаровине–Прилука 102
Вегиј, *Vegium* 25, 48, 84
Велебит 74
Велика Горица 273
Велика Капела 74
Велико Маленце 271
Величани (Попово поље) 151, 152
Вендон, Ὀυένδων 77
Vetusalina 239, 259, 260
Венети, *Veneti* 72
vicus 93, 94, 98, 104, 181, 191, 198, 240, 246, 263, 297, 302, 303, 304, v. *Basoretensis* 241; v. *Cocconae* 183, *Caramantesium* 241; v. *Iosista* 183; v. *Teuto(---) et Bataion(is)* 240–241, v. *Anartiorum* 241, 292, *Pirustarum* 296; *Vindonianus* 241
Веспазијан, цар 21, 22, 43, 49, 76, 80, 126, 144, 171, 186, 197, 205, 225, 270, 297, 315
Винделици, *Vindelici* 42, 286, 298
Виничица код Јосипдола 77
Винковци 184, 196, 198
Вировитица 176
Витез код Травника 123
Вишеград 164
Волгум, *mun. Volgum Valcum* 267
Врбас р. 114, 126, 128, 133, 140, 272
Врбица — гробови, 157
Врбљани 126
Врлика 94, 105, 108
Врточе 117, 118
Вука р. 184, 199
Вуковар 184, 196, 198, 199
Вуксанлекићи 149, 302
Гацко, Гатачко поље 158, 159, 160, 161, 163, 166

- Галија 189, 227, 273, 280, 281, 285, 290, 316, Белгика 22, 88, Лугдунска 164, 204, Нарбонска 22, 42, 43, 50, 215
Космата 103
Gellérthegy (Гелерт) 239, 247
gens 87, 301, *gens Latiniana et Epicadiana* 146, 224, 227, *gens Undia* 87, 146, 224, 226, 302; συγγένεια 224
Германија 22, 142, 197, 271 290, 316, Д. 21, 167, 197, 202, 203, 269, Г. 80, 103, 110, 119, 124, 136, 139, 149, 197, 202, 237, 266
Германик 63, 73, 87, 120
Gissa в. Cissa
Главатичево 163, 164
Гламоч, Гламочко поље 96, 102, 132
Глина р. 156
Глина 190
Глиндициони, *Glinditiones*, *Glintidiones*, Γλιντιδιωνες 26, 52, 55, 57, 58, 68, 133, 115, **156–158**
Голубић 75, 78, 106
Горажде 31, 157, 158
Горња Мезија 14, 52, 66, 130, 197, 205, 286
Горња Подстрана 98
Горњи Вакуф 114, 116
Горски Котар 190
Грбарје 196, 197, 201
Грабеји, *Grabaei* 26, 51, 55, 60
Градишка в. *Servitium*
Гребаштица 109
Грковци, Грубин 102
Грмеч т. 116, 120
Громиле 128
Дабарско поље 151, 163
Даверси, Даорси, *Daversi*, *Daverzus*, Δαούρσιοι, Δαορίζοι 26, 43, 52, 65, 68, 97, 133, **134/139**, 149, 151, 152, 159, 160, 163, 172, 313 Δαίσιοι 58, 61, 139
Далмација, *Dalmatia*, провинција, *passim*
Далмати в. Делмати
Далматско-панонски устанак 11, 12, 40, 41, 44, 47, 49, 50, 66, 73, 75, 79, 81, 86, 90, 91, 95, 115, 120, 126, 133, 140, 185, 186, 195, 223, 232, 269, 272, 295, 296, 299, 300, 306
Дакија, провинција 91, 92, 96, 99, 110, 127, 130, 158, 211, 231, 233, 292, 296
Дарданија, *Dardania* 92, 186
Дарувар 178, 180, 182
Дасеретији, *Dasseretae* /-ii, *Dasaretae* 44, 48, 59, 106, 175
Дачани, *Daci*, *Dacorum gentes*, ἔθνος Δακῶν 72, 101, 186, 205, 277
Двор 190
Дезидијати, *Daesidiates*, *Daisitiates*, *Desitiates*, Δαισιτιᾶται 26, 39, 55, 58, 61, 62, 66, 68, 75, 95, 107, 115, 116, 119, 120, 121, 124, 130, 133, **139–145**, 154, 160, 163, 181, 195, 204, 296, 303, 306, 307, 310, 314
decuria 26, 52, 71, 72, 74, 86, 90, 113, 115, 120, 126, 128, 133, 135, 136, 140, 143, 145, 149, 151, 153, 158, 163, 167, 169, 171, 224, 236, 301
декурион, *decurio* 77, 86, 87, 88, 96, 100, 102, 103, 104, 110, 118, 137, 143, 150, 154, 156, 175, 180, 182, 198, 201, 209, 236, 238, 243, 267, 287, 289, 301, 315, 316, 317 *Eraviscus* 236, 238, 243
Делмати/-е, *Delmatae*, Δαλматаί 11, 26, 27, 29, 32, 36, 41, 42, 46, 49, 52, 55, 58, 62, 63, 65, 68, 71, 76, 77, 81, 86, 87, 88, **89–113**, 114, 116, 118, 120, 123, 125, 126, 127, 130, 134, 169, 170, 186, 205, 277, 291, 296, 302, 310
Делминијум, *Delminium* 89, 91, 102, 103, 104, 106, 110, 313, 315
Дерамисте, *Deraemistae*, *Deremesitae* 26, 30, 43, 55, 68, 133, 135, 136, 138, **151–153**, 160, 164, 313
Дербани, Δερβανοί (уп. Андервани) 32, 55, 58, 59, 113, 114
Дерва, *Derva* в. *Anderva*
Деретини, *Deretini* 26, 43, 52, 55, 114, 133, 135, **149–150**
Дерији, Δέρριοι 55, 59, 65, 113, 150
Дериопи, Δερρίοπες 55, 65, 113, 150

- Деури, *Deuri* 26, 52, 55, 59, 68, 89, 113–115, 116, 120, 150, в. Дилунтум, *Diluntum, Dalluntum* 137, 313
- Диндари, *Dindari*, Δινδάριοι 26, 43, 52, 55, 65, 68, 115, 133, 140, 153–156, 286, 300, 310, 313
- Дирахиј, *Dyrrachium* 60
- Discriptio Italiae totius in regiones undecim* 34, 42
- Дициони, *Ditiones*, Διτίωνες, Διτίωνες 26, 39, 52, 55, 61, 62, 68, 89, 114, 115–120, 127, 129, 156, 157
- Добој 140
- Добрићево 152, 153
- Долабела, Корнелије (P. *Cornelius Dolabella*), управник Далмације 45, 95, 97, 108, 109, 119, 195, 272, 300
- Доклеати, *Docleatae*, Δοκλεῖται, 26, 43, 52, 55, 68, 76, 87, 114, 126, 133, 136, 142, 145–149, 153, 156, 169, 211, 257, 300, 302, 303, 309, 310, 313
- Доклеја, *Doclea* (Дукља) 60, 114, 126, 142, 146–149, 164, 167
- Долењска 268
- Доња Требимља 135, 137
- Доња Пецка 126, 127
- Доња Требимља 135, 137
- Доње Врточе 117, 118
- Доње Пеуље 116
- Доњи Михољац 184
- Драговић 128
- Дрвар 116, 117, 118, 127
- Дреновик 158
- Дрилон р., Дрим 30, 60, 168, 170
- Дрина р., *Drinus, Drinium f.* 23, 26, 28, 37, 48, 140, 154, 157, 296
- Дрново 268, 296
- Драва р., *Draus, Dravus f.* 27, 41, 52, 174, 175, 176, 177, 178, 183, 184, 196, 223, 224, 230, 287
- Дунав р., *Danubius, Danuvius*, Ἰούτρος 11, 12, 13, 27, 35, 38, 39, 63, 66, 67, 184, 186, 190, 195, 196, 198, 204, 205, 209, 229, 230, 233, 235, 236, 239, 240, 266, 276, 277, 278, 286, 287, 291, 307
- Еквум в. *Aequum*
- Елафите, *Elaphites* 28
- Електриде, *Electridae* 28
- Емона, *Emona* (Љубљана) 27, 49, 50, 313
- Емона р. (Љубљаница) 227
- Енхелеји, *Encheleae* 25, 45, 48, 82, 224, 227, 228, 229
- Ендирудини, *Endirudini* 30, 31, 55, 59, 114, в. *Senedi, Rudini*
- Енеди (*Enedi*) 31, в. *Senedi*
- Енона в. *Aenona*
- Епетини, *Epetini* 26, 52, 98
- Епетиј, *Epetium*, Ἐπετέιον 26, 52, 98
- Епидаур, *Epidaurum* (Цавтат) 26, 38, 45, 51, 61, 126, 147, 148, 151, 158
- Еквум в. *Aequum*
- Ердут 198
- Естергом, *Esztergom* 204, 208, 210, 235
- Ерависци, *Eravisci, Aravisci, Iravisci*, Ἀραῖσκοι ... 11, 32, 27, 52, 56, 65, 66, 69, 166, 189, 204, 205, 206, 207, 212, 223, 235–266, 267, 278, 297, 309, 310, 311, 314, 315, 316, в. с. *Eraviscorum*
- Житомислићи 163
- Жупча код Брезе 142, 145
- Зета f. 145
- Зринска гора 191
- Зрмања р., в. *Telavius f.* 74, 81, 116
- Ἰάς 178
- Ibisua* в. *Bistue*
- Ивањица 155
- Иг 228, 229
- Илири, *Illyrii proprie dicti* 13, 26, 48, 51
- Илирик, *Illyricum*, провинција, *passim; Illyricum inferius, Illyricum superius* 11, 44
- Илица пл. 116
- Илица код Сарајева 142, 143
- immunitas* 44, 48, 84, 134, 297, 298
- incola* 100, 198, 316; *peregrini incolae* 315
- Интерциса, *Intercisa* 166, 212, 243, 250, 267

- Интерфрурини, Ἰντερφρουρίνοι 30, 31, 32, 55, 57, 59, 156
- Iravisci* v. *Eravisci*
- Исеји, Issaei 26, 48, 52, 98, 134
- Issenses* 44
- Исмени, Ἰσμενοι 46, в. Химани
- ius gentium* 308
- ius incolatus* 100
- ius Italicum* 25, 48, 84, 85, 86
- ius Latii*, латинско право 13, 16, 49, 82, 85, 86, 87, 103, 178, 192, 238, 270, 274, 297, 311, 312, 313, 315, 316, 317
- Италија 21, 26, 28, 34, 36, 42, 46, 48, 49, 57, 72, 75, 81, 83, 106, 111, 167, 189, 213, 229, 237, 270, 285, 290, граница Италије 35, 72
- Италици 136, 148
- Ишка Вас 228
- Јабланица р. 272
- Јабланичко језеро 163
- Јадер, *Iader* (Задар) 25, 28, 82, 84, 126
- Јадран, (*H*)*adriaticum mare*, *Ausonium mare* 11, 13, 23, 27, 28, 38, 39, 42, 46, 47, 48, 62, 63, 72, 74, 81, 84, 89
- Јајце 114, 128
- Јањ р. 123
- Јаподи, *Iapides*, *Iapodes*, Ἰάπιδες, ἔθνος Ἰαπιδῶν 25, 51, 55, 58, 65, 68, 71, 72–81, 83, 88, 92, 106, 120, 122, 166, 185, 190, 300, 302, 303, 306, 309, 313
- Јапра р. 122
- Јапудија, *Iapudia* 24, 25, 72, 74, 75, 78, 79
- Јаси (*Iasi*, Ἰάσσιοι, Ἰᾶται) 27, 52, 56, 65, 69, 174, 175, 177–183, 184, 186, 190, 253, 272, 273, 292, 296, 310, 311, 313
- Iasulones* 179
- Iatumentianae*
- Јахорина, *m.* 140
- Јосипдол 77
- Iovia* 183, 304
- Iosista vicus* 183, 304
- Iovis pagus* 197, 183, 304
- Iovista, pagus* 179, 183, 304
- Issa* 28, 48
- јуридички конвент в. *conventus iuridicus*
- Кави, *Cavi* 26, 28, 51
- Казанци (Гацко) 158, 162, 166
- Камбаји, Καμβαῖοι 55, 57, 60
- Каракала, цар 198, 206, 210, 288
- Каракалин едикт в. *constitutio Antoniniana*
- Карловац 190, 191
- Карни, *Carni*, Κάρνοι 38, 57, 72, 74, 156, 277, 311 (*Aelii Carni* с. R.)
- Карнунтум, *Carnuntum*
- кастел, *castellum* 20, 25, 26, 29, 52, 76, 81, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 106, 116, 123, 141, 146, 170, 184, 195, 196, 202, 230, 239, 296, 297, 298, 302, 303, 309, 310
- Катари, *Catari* 27, 52, 56, 69, 174, 227–229
- Керауни *Cerauni* 26, 52, 55, 68, 133–134
- Кијево 102, 316
- Кίννα 60
- Кинамбри, Κινάμβροι 55, 57, 60
- Кифино Село 158
- Кључ 116
- Книн 116
- Козара пл. 120
- Колапијани, *Colapiani*, Κολαπιανοὶ 27, 52, 56, 65, 69, 74, 130, 174, 175, 177, 189–194, 195, 229, 273, 287, 289, 306, 307
- Коловрат 100, 111, 167
- Колапис, *Colapis*, Κόλαπις, Купа р. 27, 42, 74, 189, 190, 191, 287
- Колентум, *Colentum insula* 25
- Колхиниј, *Colchinium* 170
- Коњиц 163, 164, 165, 171
- Корана р. 190, 191, 229
- Кордун 190, 191
- Кориниј, *Corinium* в. 25, 48, 84, 149
- Корнакум, *Cornacum* 67, 229, 230
- Косјерево 151
- Костајница 190
- Кратеје, *Crateae* i. 28, 47

- Крекси, *Crex i* 25, 84
Кривоглавци (Вогошћа) 143
Крка р., *Titius f.* 25, 72, 73, 81, 82, 87, 88, 89, 90, 97, 116
Кулен Вакуф 116
Квади 291
Келти 13, 46, 205, 227
Коркирани, Κορκυρηνοί 57
Котини, *Cotini*, Κύτνοι 52, 65, 69, 174, 276, 291–292
Корнакати *Cornacates* 27, 52, 56, 67, 69, 168, 174, 196, 198, 204, 219, 223, 226, 229–234, 271, 286, 300, 314
Курици, *Curictae* 25, 84
Лабеати, *Labeatae* 26, 30, 44, 51, 55
Лажта р. 277
Lamatis 123
латинско право, *ius Latii* 13, 16, 49, 82, 85, 87, 103, 178, 238, 270, 274, 297, 311, 313, 315, 316, 317
Латобици, *Latobici*, *Latovici*, Λατόβικοι **268–271**, 273, 274, 313, в. с. *Latobicorum*
Лацинијензи, *Lacinienses* 25, 51, 55, 86, 88
Либурнија, *Librunia*, Λιβουρνία 23, 24, 25, 48, 49, 62, 65, 71, 72, 74, 75, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 97, 98, 108, 113, 312, 315
Ливно, Ливањско поље 90, 94, 96, 102, 116, 125
Липник 128
Лисичићи 163, 164, 165
Лихнид, јез. 168
Лиштани 102
Lissus, *Lissa*, Λισσόс 26, 28, 48, 59, 60
Лопсика, *Lopsica*, Άλουψοί
Лацинијензи, *Lacinienses* 25
Либурни, *Liburni*, *Liburnorum gens*, Λιβурνοί, Λιβурνοί, Λιβουρνοί 13, 22, 23, 24, 25, 28, 36, 45, 48, 49, 51, 55, 58, 62, 65, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 79, **81–88**, 92, 93, 96, 97, 98, 108, 113, 118, 120, 302, 306, 307, 315
Лизавијати, *Lizaviates* 94, 105, 303
Лудберг 304
Љубиње (Попово поље) 135, 151
Љубља 191
Љубомир (Требиње) 152, 153
Љубуша пл. 150
Љубушки 94, 110, 123, 124, 160, 275
tagister (pagi, vici) 93, 302, 309
Магнум, *mun. Magnum* (Балина главица) 94, 102, 103, 105, 110, 275, 313, 315
Мајдан 128
Македонија *Macedonia* 59, 65, 168, 170, 285, 286
Мали Балатон (Kis-Balaton) 267
Мали Билај 128
Манијски залив (Μανιός κόλπος) 158
Maniates 158
Μανιοί 45, 158
Марсонија, *Marsonia* 196, 198, 199
Медна 126
Међимурје 175
Мезеји, *Maезеи*, Μαζαίοι 26, 39, 52, 55, 61, 62, 63, 65, 68, 74, 75, 89, 92, 107, 113, 115, 116, **120–126**, 133, 140, 141, 160, 249, 253, 272, 306, 307
Мастите, *Masthitae* 26, 30
Мелите, *Melite* (Мљет) 28, 46, 48
Мелкумани, *Melcumani*, Μελκομένιοι, Μερομέννοι 26, 52, 55, 58, 65, 69, 121, 127, 133, 135, 151, 156, 157, **158–162**, 163, 166, 172, 304, 306
Ментори, *Mentores* 25, 45, 82
Менториде 46
Меромени, Μερομέννοι в. Мелкумани
Мелићани, Μελιτηνοί 57
Метубарб (*Metubarbis*)jin. 27
Метулум, *Metulum*, Μέτουλον 74, 77, 313
Мечек 184, 266
Могентијана 227
Монетиј, Μονήτιον 77
Моентини, Μοεντίνοι 58
Морача р. 145

- Морињски залив 29, 97, 98
 Мостар 31, 136, 163
 Мотајица 272
 Мркоњић Град 120, 128, 130
 Мрсуња р. 199
 Мура р. 175, 177
 Мурсела 187, 198, 279
Mun. Malvense / Malvesiatium 77, 142, 154, 157
 Мурса, *Mursa* (Осјек) 66, 187, 198, 199, 314
Mun. Latobiorum, Neviodunum 180, 269, 313
 Нарбонска Галија (*Narbonensis*) 22, 42, 43, 50
 Нарензији, *Narensii, Naresi*, Ναρήσιοι, Ναρήσιοι 26, 52, 55, 58, 65, 69, 125, 127, 133, 136, 140, 145, 149, 151, 152, 153, 156, 158, 159, 160, 169, **162–167**
 Наресте, *Nareste* 26, 52, 98
 Наро в. Неретва р.
 Нарона, *Narona* (римска колонија) 26, 30, 38, 44, 51, 77, 114, 130, 133, 136, 137, 152, 160, 163, 171
 Наронитански конвент 43, 44, 47, 51, 52, 59, 71, 114, 115, 133, 140, 147, 150, 152, 154, 156, 157, 163, 169, 171, 296, 300
 Невесиње, Невесињско поље 157, 158, 160, 161, 163
 Невиодунум, *Neviodunum* в. *mun. Latobiorum*
 Негославци 196, 198, 200
 Нединати (*Nedimates*) 24, 83
 Нединум, *Nedinum*, Νήδινον (Надин) 84, 95, 98
 Незакциј, *Nesactium* 25, 25
 Немаус 237
 Нерва, цар 77, 278
 Неретва р. Нарона, *Naro fl. Νάρων* 26, 29, 31, 38, 71, 89, 90, 133, 134, 140, 158, 163, 165, 167, 171, 172
 Нерон, цар 49, 102, 184, 273
 Нежидерско језеро (*Neusidlersee*) 277
 Никшић 31, 114, 146, 148, 160
 Нимфејски рт *Nymphaeum promunturium* 26
 Ноар р. 190
 Нова Градишка 196, 272
 Нове, *Novae* 102, 171
 Новиград 74
 Норик, *Noricum*, Νορικόν 13, 22, 23, 27, 65, 93, 106, 155, 218, 268, 269, 270, 275, 277, 281, 285, 286, 289, 290
 Норици, *Norici* 22, 27, 218, 286
 Обровац 96
 Огулин 77; Огулинско–плашчанска долина 74
 Озуеји (*Ozuaei*) 26, 51, 55, 59
 Оклај код Промине 93, 105
 Окра 74
 Оксиеји (Οξυαίους) 55, 57, 59
 Октавијанов рат у Илирику (33–35 пре Хр.), 12, 38, 39, 47, 56, 60, 61, 73, 74, 77, 78, 94, 113, 115, 120, 139, 140, 145, 156, 158, 162, 185
oppidum 20, 22, 23, 25, 27, 28, 48, 49, 51, 53, 84, 223, *oppida civium Romanorum* 26, 48, 84, 277, *oppida Latina* 20
 Ораховица 151
ordo decurionum 77, 100, 128, 137, 315, 316
 Олциниј, *Olcinium* 26, 48, 84
 Олбонензи, *Olbonenses* 25, 51, 86
 Олцинијати, *Olciniatae* 44
 Онеум, *Oneum*, Όναϊον 26, 52, 98, 109
 Ортоплинија, *Ortoplinia* 25, 48, 74, 84
 Осеријати, *Oseriates*, Όσεριάτες 27, 65, 66, 116, 174, 177, 195, **271–272**, 273
 Осинијати, *Osiniates* 94, 105, 303
 Острожац 163, 164, 166
 Отиновци 114
 Оточац 77
 Ошанићи 134
pagus 76, 93, 94, 104, 171, 181, 183, 197, 198, 228, 240, 302, 303, 304
 Παλάριοι 55, 61 в. Плереји
 Паник 153, 160
 Панонија, провинција, *passim*

- Панонски рат 12–9 пре Хр. 12, 38, 39, 40, 41, 61, 73, 79, 115, 120, 126, 140, 185, 186, 194, 204, 205, 286
- Панонци, Παννόνιοι, *Pannoniorum gentes*, 13, 39, 58, 62, 63, 73, 101, 120, 185, 186, 190, 224, 286, 298, 314
- Папук пл. 184, 285
- Парндорф 277, 278, 280
- Партени, Партини *Partheni* 26, 48, 51, 55, 59, 60, 139
- Пелва, *Pelva*
- Пелсон језеро, *Pelso*, l. 27, в. Балатон
- Пелешац 61
- пегрени, *peregrini, passim*
- Пертеенеате, Περθεηνάται 55, 57, 59, 139
- Петовион, *Poetovio* (Птуј) 175, 176, 177, 182, 191, 273
- Перућко језеро 94
- Петриња 190
- Петрова гора 190, 191
- Петровачко поље 114, 116, 118
- Петровци 289, 301
- Petuntium*, Πετούντιον 26, 52, 98
- Пеуцетији, *Peucetii* 25, 45, 46, 82
- Пожега (Славонија) 184
- Пожега (западна Србија) 201
- Пожешко горје 41, 178, 196
- Пива р. 157, 160
- Пиреји, *Piraei*, Пирисеји, Πυρισαίων 55, 57, 61
- Пирусти, *Pirustae*, Πιρούσται, Πειρούσται 40, 44, 55, 61, 62, 65, 66, 73, 79, 99, 120, 130, 133, 168, 169, 170, 185, 295, 296
- Плана 151
- племенска аристократија 76, 80, 87, 104, 121, 136, 141, 147, 164, 178, 180, 197, 278, 279, 287, 297, 307, 308, 310, 312, 315
- Плереји, Πληραίοι 55, 61, 134, 136, 167, 171
- Плива р. 126
- Пломин (Лука Пломинска) 83
- Плоче, рт 97
- Пљевља 77, 92, 100, 118, 125, 158, 170
- Подгорица 145, 149
- Подградина 102
- Подлипа 128
- Подпеч 229
- Подрашница пл. 128
- Подриње 138, 154, 155, 160, 164, 165
- Пола, *Pola* (Пула) 25
- Полимље 164, 167
- Попово поље 136, 151, 152
- Посавина 192, 196, 205, 268, 270, 271, 272, 273
- Потоци 165
- Portunata* 25, 84
- Porticus ad nationes* 37, 40, 62, 184, 186
- Поуње 74
- praefectus civitatis* 75, 79, 81, 89, 90, 92, 98, 100, 111, 120, 121, 141, 160, 176, 186, 191, 192, 196, 205, 206, 209, 230, 235, 277, 278, 287, 295, 306, 307, 309, 310
- praefectus ripae Danuvii* 205, 209, 278
- praepositus* 76, 79, 80, 309, 310
- princeps civitatis* (прваци пегрених заједница) 75, 76, 91, 92, 99, 102, 104, 110, 127, 141, 143, 146, 148, 154, 155, 161, 178, 182, 186, 188, 192, 195, 197, 199, 206, 210, 211, 236, 237, 241, 242, 247, 253, 278, 279, 286, 287, 289, 308, 309, 310, 311, 317. *p. castelli* 148, 303, *p. (municipii)* 102, *p. vici* 303, *p. praepositus* 309, *p. praefectus* 76, 287, 288, 309 *p. municipii* 102
- Привлица код Бихаћа 75, 76, 79, 80
- Приједор 122
- Прозор 150
- procurator, p. metallorum* 102
- Промина пл. 93, 104, 105
- Промона, *Promona* 81, 93, 94, 98, 104, 105, 303
- promunturium Diomedis* 25, 46, 89, 97
- Пуларије, *Pullariae* 28
- Пуљане 86, 88, 90
- Путинци 223, 226
- Раба р. *Arrabo f.* 175, 203, 277

- Рабац / Лабин у Истри 83
 Равни Котари 74
 Радешина 164
 Радоиња (Нова Варош) 100
 Радуша, *m.* 150
 Рама р. 114, 150
Ravis(ci) в. *Eravisci*
 Раша р. в. *Arsia f.*
regionarius 206, 210, 307, 308
 Ресановци 116
 Ретинум, *Raetinum* 73, 77, 78, 313
 Реција, *Raetia*, 189, 197, 215, 286
 Рибик 126
 Ридер, *Rider* (Данило Горње) 87, 88, 91, 104
 Ризиниј, *Risinium, Rhizinium* (Рисан) 26, 30, 48, 84, 126, 142, 147, 153, 160, *col. Ris(---)* 142
Rhizonitae 44
 Ријечани код Никшића 146, 148
ripa Danuvii 39, 186, 196, 205, 209, 230, 232, 236, 277, 278, 295, 307
 Рогатица 142, 154
 Рогашка Слатина 177
 Родине 192
 Рошки слап 93
 Рудо 154
 Рума 223
 рударство 14, 20, 91, 92, 95, 99, 100, 102, 122, 127, 128, 157, 186, 191, 192, 295, 296, 304, 307, 315
 Рудини, *Rudini* 26, 30, 31, 51, 59
 Сава, *Savus* 27, 41, 42, 74, 196, 198, 230, 272, 174, 178, 189, 190, 195, 196, 204, 205, 223, 224, 230, 232, 233, 268, 270, 272, 273, 286, 287
 Саварија, *Savaria* 27, 74, 101, 201, 277
 Салвијум, *Salvium* 94, 96, 102, 103, 110, 116, 132, 303, 313, 315
saltus 97, 109, 304
Salluntum 146
 Салона, *Salona* 23, 25, 26, 38, 51, 66, 77, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 99, 106, 115, 118, 119, 124, 125, 126, 137, 140, 158, 160, 169, 170, 195, 272, 296, 304, 306
 Салонитански конвент 23, 48, 51, 71, 86, 88, 89, 97, 98, 113, 114, 115, 120, 126, 150, 151, 152, 154, 157
Salthua 146, 148, 303, 309
 Самобор 177, 268, 273
 Сана р. 74, 116, 120, 122, 126
Sanderva в. Андерва
Sarua 113, 123
Sardos, Σάρδος 126
 Сардеати, *Sardeates, Sardiatae, Σαρδιῶται Σαρθηνοί* 26, 52, 55, 65, 68, 89, 106, 107, 114, 116, 120, 123, **126–132**, 163, 169, 296
Sarziaticum 118, 129, 304
 Сарића Грете 159, 161
 Сармати 291
Sarnade 126, 175
 Сасеји, *Sasaei* 26, 51
 Св. Мартин на Мури 177
 Св. Петар Мрежнички 191
 Сегестика, *Segestica, Σεγεστική* 27, 42, 63, 190, 191 в. Сисција
 Сегестани, *Σεγεστανοί* 58, 190
 Сексард 242, 266
 Сенеди, *Senedi* 26, 59
 Сенија, *Senia* 25, 48, 84
 Сепари, *Separi* 26, 52, 98
 Серапили, *Serapilli* 27, 52, 56, 66, 174, 175, 176–177
 Сервициј, *Servitium* 94, 175, 273
 Серети, *Serretes, Seretes* 27, 52, 56, 66, 69, **174–176**, 177
Serota, Sirota, Σίροτα 176, 177
 Сикули, *Siculi* (Каштел Суђурац) 25, 49, 88, 91, 169
 Сикулоте, *Siculotae* Σικουλώται 26, 52, 55, 65, 66, 69, 91, 95, 99, 127, 133, 145, **169–170**, 296, 300
silvae 204
simulacra gentium 40, 73, 78, 185
 Синотион, *Sinotion, Σινώτιον* 94, 105

- Сињ 94, 105, 316
- Сирапили, *Syrapilli* в. Серапили
Serapilli
- Сирмиј, *Sirmium* 27, 50, 53, 68, 150, 175, 177, 219, 223, 225, 226, 230, 231, 257, 286, 313
- Сирмијензи, *Sirm(ienses?)*, с. *Sirmiensium et Amantinorum* 27, 53, 68, 223, 225, 226, 230, 286
- Скадарско језеро, *lacus Labeatis* 168
- Сисција, *Siscia, Segestica*
Σεγεστικῆ, (Сисак) 27, 42, 50, 63, 115, 142, 189, 190, 191, 192, 210, 225, 226, 268, 270, 271, 273, 274, 313
- Скарбанција, *Scarabantia*, 27, 277
- Скардона, *Scardona* (Скрадин) 23, 38, 51, 72, 77, 82, 86, 87
- Скардонитански конвент 25, 51, 71, 72, 73, 74, 81
- Скела код Обреновца 287, 288
- Скелани 142, 154, 155, 156
- Скиртари, *Scirtari*, 26, 52, 69, 133, 167–169
- Σκίρτιοι 168, в. Скиртари, Скиртони, Σκίρτονεσ 55, 65, 168, в. Скиртари
Scirtiana, statio 168
- Скодра, *Scodra* 26, 48, 84, 137, 148, 160
Scodrenses 44
- Скордисци, *Scordisci, Scordistae*, Σκορδίσκοι, Σκορδίσται 27, 41, 52, 56, 63, 65, 66, 69, 76, 155, 168, 174, 184, 190, 193, 219, 223, 226, 232, 268, 276, 277, 285–291, 300, 309, 310, 314
- Славонски Брод 196, 197, 199, 200, 201
- Слатина 126
- Слуњ 190
- Смољане 117
- Солентини, *Solentini*
- Солва, *Solva* (Панонија) 208, 210, (Норик) 269
- Сопотница 31, 114, 157
- Сотин 229, 230
- Сплаунон 95
- Сплонум, *mun. S(plonistarum)* 77, 88, 95, 99, 100, 104, 128, 170, 315
- Сплонисте, *Splonistae* 77, 303
- Србац 272
- Срем 223, 287
- Сриједа 126
- Стаје 228
- Столац 136, 137, 163
- Страхомер 228
- Стрмица в. *Ulcirus mons*
- Стробеч в. *Epetium* 98
- Старва, *Starva, castellum* 96, 99, 106, 303
- Στοῦπλι 86
- Стулпини, *Stulpini* 25, 51, 86, 88
- Сумпетар–Јасенице 98
- Суђурац 96
- Сушањ код Сиња 316
- Таре в. *Tariona*
Tariona castellum 25, 29, 97
- Тариоте, *Tariotae* 25, 29, 97, 98, 109, 162, 303, 304 *Tariotarum regio* 25
- Tarsatica* (Трсат) 25, 48, 74, 84
- Тауланги, *Taulantii, Ταυλαντίους* 26, 44, 45, 48, 51, 55, 57, 60
- Таурисци, *Taurisci, Ταυρίσκοι* 27, 30, 41, 57, 73, 156, 175, 176, 228, 230, 268, 273, 276, 277, 285, 288
- Taurunum* (Земун) 27
- territorium* 20, 37, 97, 109, 129, 130, 162, 300, 304, 305
- Telavium fl.* в. Зрмања
- Teutoburgium*, Даль 198
- Тиберије, цар 12, 38, 39, 40, 41, 45, 48, 49, 61, 85, 98, 115, 140, 184, 185, 186, 205, 228, 300
- Тилуриј, *Tilurium* (Гардун) 26, 29, 90, 144
- Titius f.* в. Крка р.
- Тиса р. 291
- Тогијензи, *Togienses* 24, 83
- Томишељ 228
- Топуско 190, 191

- Трагуриј, *Tragurium* 25, 28, 113
Требижат р. 171
Требине 151, 152, 153
Требешница р. 151
Трагуриј, *Tragurium* (Трогир) 25, 28, 113
Требње 268
Треново 128
Трибулијум, *Tribulium* в. *Tilurium* 26
Troaeum Alpium 40, 42, 185
Травизани 24
Трајан, цар 12, 66, 141, 175, 208, 231, 242, 271, 277, 278
Трикорнензи 232
Tricornium 232
Трумплини, *Trumplini* 42, 185
Турска коса, лок. 190
Удрежње 161
Ужице 59
Уна р. 71, 74, 116, 120
Унац р. 116, 118, 127, 128, 129
Устиколлина код Фоче 157
Устипрача 114
Ulcirus mons 116
Urpanus f. 27
Фарија, *Pharia* (Хвар) 28, 48, 98, 172
Фатница, Фатничко поље 151, 160, 163, 164, 167
Фланатички залив, *Flanaticus sinus* 24
Фојница (Гацко) 158
Фоча 157, 158
Фрушка Гора 223
Фејер, Fejer 204
Фланона, *Flanona* 25, 48, 83, 84, 108, 112
Фертинати, *Fertinates* 25, 84
Фланати, *Flamonienses* 24, 83
Форетани, *Foretani* 24, 83
формула провинције, *formula provinciae* 34, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 66, 84, 86, 98, 99, 135, 140, 170, 174
forma provinciae 42, 289 300, *forma Do-*
labelliana 56, 300
- Форојулијензи, *Foroiulienses* 24, 83
Phaeaces 48
Хадријан, цар 86, 103, 130, 137, 141, 153, 154, 164, 177, 180, 187, 198, 227, 231, 235, 238, 240, 269, 279, 287, 313, 314
Халапић 102
Халиканум, 'Ολίμακον 177
Хаџићи 143
Хемаси, *Haemasii*, *Haemasini* 26, 30, 51, 61
Хераклеја 168
Херцеговина 137, 159, 161, 300
Хилис, Хилејско полуострво 25, 29, 46
Хомоље 163, 164, 166, 167
(Н)*adriaticum mare* в. Јадранско море
Hedum castellum 95, 116, 119, 140, 141, 190, 303
Herculius pagus 240, 304
Херкунијати, *Hercuniates*, 'Ερκουνιάτες 27, 52, 56, 65, 66, 69, 174, 184, 204, 223, 235, 266–268, 272, 304
Hercynia, *Hercynia silva* 266
Hyllis paeninsula 25, 97
Хилеји, 'Υλλαῖοι, 'Υλλοι 45, 46, 65
Химани, *Himani* 25, 45, 46, 82
Хипасини, 'Ιππασίνοι 30, 55, 57, 61
Хистри, *Histri* 22, 24, 28, 48, 72, 81, 98, 230
Цазин 190
Cardellaca / Cardabiaca 214
Царевац 126
Цвијина градина 96
Цвилин 157
Цезар, Јулије 81, 226, 268, 295
Церићи 163, 165
Церница 160, 161, 163
Цетина р. 29, 46, 91, 102, в. *Hippius f.*
Цикоте 122
Црвљивица 116, 117
Црквина, Лисичићи
Црна Гора 11, 157, 171, 300

- Црна Коркира, *Corcyra Melaena* (Корчула) 28
- Црнча код Затона 166, 167
- Celadussae* 28
- Целеја, *Celeia* 155, 200
- centuria* 224, 227, 301
- Цибале, *Cibalae* 183, 196, 198, 230, 292, 314
- Cissa* 28, 46, 77
- Citua* 114
- civitas Pasini* 25, 84
- civitas foederata* 298, 317; *libera et immunis* 298, *c. peregrina passim*, *c. Amanthinorum* (§ 2.2.1.9) в. Амантини, *c. Andizetum* (§ 2.2.1.4) в. Андизети, *c. Arviatium* (§ 2.2.1.7) в. Арвијати, *c. Azaliorum* (§ 2.2.1.8) в. Азали, *c. Belgitum* (§ 2.2.1.10) в. Белгити, *c. Voiorum* (§ 2.2.2.1) в. Воји, *c. Breucorum* (§ 2.2.1.6) в. Бреуци, *c. Catariorum* (§ 2.2.1.11) в. Катари, *c. Cerauniorum* (§ 2.1.3.1) в. Керауни, *c. Colapianorum* (§ 2.2.1.5) в. Колапијани, *c. Cornacatium* (§ 2.2.1.12) в. Корнакати, *c. Daversorum* (§ 2.1.3.2) в. Даверси / Даорси, *c. Delmatarum* (§ 2.1.2.1) в. Делмате, *c. Deraemistarum* (§ 2.1.3.6) в. Дерамисте, *c. Deretinarum* (§ 2.1.3.5) в. Деретини, *c. Desitiatum* (2.1.3.3) в. Дезидијати, *c. Deurorum* (§ 2.1.2.2) в. Деури, *c. Dindariorum* (§ 2.1.3.7) в. Диндари, *c. Ditionum* (§ 2.1.2.3) в. Дициони, *c. Docleatium* (§ 2.1.3.4) в. Доклеати, *c. Eraviscorum* (§ 2.2.1.13) в. Ерависци, *c. Glinditionum* (§ 2.1.3.8) в. Глиндициони, *c. Hercuniatium* (§ 2.2.1.14) в. Херкунијати, *c. Iasorum* (§ 2.2.1.3) в. Јаси, *c. Iapodum* (§ 2.1.1.1) в. Јаподи, *c. Latobichorum* (§ 2.2.1.15.) в. Латобици, *c. Liburniae* (§ 2.1.1.2) в. Либурни, Либурнија, *c. Maezeorum* (§ 2.1.2.4) в. Мезеји, *c. Melcitanorum* (§ 2.1.3.9) в. Мелкумани, *c. Nare(n)siorum* (§ 2.1.3.10) в. Наренсији, *c. Oseriatium* (§ 2.2.1.16) в. Осеријати, *c. Sardeatium* (§ 2.1.2.5) в. Сардеати, *c. Scirtariorum* (§ 2.1.3.11) в. Скиртари, *c. Scordicorum*, (§ 2.2.2.2.) в. Скордисци, *c. Serretum* (§ 2.2.1.1) в. Серети, *c. Serapillorum* (§ 2.2.1.1) в. Серапили, *c. Siculotarum* (§ 2.1.3.12) в. Сикулоте, *c. Sirmiensium et Amanthinorum* в. Амантини, Сирмиј, *c. Varcianorum* (§ 2.2.1.17) в. Варцијани, *c. Vardaeiorum* (§ 2.1.3.13) в. Ардијеји, Вардеји; *civitas Romana* (римско грађанско право), *passim cives Latini* 311
- Клаудијска гора, *Claudius mons* 27, 41, 184, 268, 285
- Cocconae* 179, 183, 304
- cognati, cognatio, cognatio* 87, 88, 224, 227, 302, *Nantania* 86, 88, 97, 146, 224
- collegium* 127, 130, 131, 131, *c. kastelli* 95
- Constitutio Antoniniana* (Каракалин едикт, 212 г.) 76, 78, 153, 157, 180, 198, 206, 208, 239, 267, 288, 307, 317
- coregionarius* 210
- Целегери, *Celegeri* 155
- cives Sisciani et Varciani et Latobici* 274
- Чаковец 77, 290
- Чапљина 163
- Челебићи 163
- Чикола 91
- Читлук 91 в. *Aequum*
- Шибеник 29, 97, 109
- Шикља*, *Shikjë, Sícula* 170
- Шио р. 235, 266
- Шипово 126, 128, 129
- Шопрон 277
- Шпанија, шпанске провинције 22, 40, 42, 43, 48, 49, 93, 167, 198, 213, 270, 271, 294, 297, 299, 315, 316
- Шћитарјево 273, 274 в. *Andautonia*
- Шупља црква 90

1

1. Статуа Пируста Афродизијаде у Карији (Sebasteion). Фотографија: Flickr, F. Tronchin (CC BY-NC-ND 2.0)

I

2

3

4

1. Споменик Јапода (бр. 1). Афродизијаде у Карији (Sebasteion). Фотографија: Flickr, F. Tronchin (CC BY-NC-ND 2.0)

2. Споменик Андизета из Афродизијаде (Sebasteion) (бр. 85). Фотографија: Flickr, F. Tronchin (CC BY-NC-ND 2.0)

3. *Iuppiter Optimus Maximus Andervanus* – Вотивни натпис из Сопотнице код Горажда. Цртеж према: Evans 1883

4. Натпис из Вероне, префект Либурна и Јапода (бр. 2). Слика према: © Suić 1991–1992

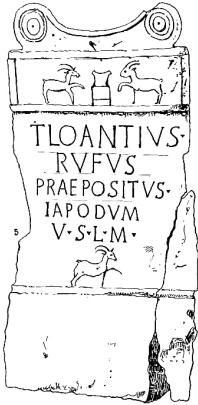
1

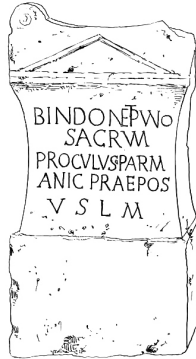
2

1. Префект заједница Мезеја, Дезидијата и Мелкумана (?) (бр. 51). *Vovianum Undecimanorum*. Фотографија © Foto-Archiv CIL, Inv.-Nr. PH0004672

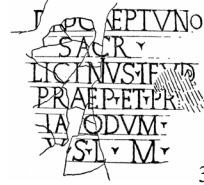
2. Префект заједнице Колапијана, *Antonius Naso* (бр. 89). Фотографија / ©Manfred Clauss

1

2

3

4

AGIRROEPICADIF·PRINCIPI·F·SALTHV
ET·EME·IAE·GLAVIF·F·FECIT·EPICADVSE
V·PRIMVM·MAETATIS·COMPL·ERVNT·TEMPORAVITAE
ET·GENITOR·F·AT·O·CONDIT·VS·EST·TVM·V·LO
PRO·IN·VS·IN·SCRIP·T·PIETA·S·NOMEN·MATRIS·OVE·PATRIS·
V·T·LE·GER·ENT·C·VN·CTI·G·ENIT·OR·IS·NOM·IN·V·S·AE·F·
HOC·DE·CE·P·VT·NATI·COMPONANT·FOSSA·P·ARENIVM·
ET·CINER·I·SEDEM·F·SV·BSTIT·VAT·PIETAS·

5

CAIVS·EPICADIF·PRINCEPS
CIVITATIS·DOCLATIV·MHIC·SIT·VS·
HOC·FIER·I·V·SSIT·GENITOR·SIBI·ET·
SV·ISSE·F·L·I·E·I·V·S·P·I·ASS·V·SE·P·ICA·DV·S·
S·CER·DIS·V·ER·ZO·ET·SV·M·M·A·AD·IE·C·T·A·
EFFICIT·IST·VD·OP·V·SE·T·PIETAS·NATIO·VE·
HOC·AV·X·SISSE·V·IDENT·V·RET·DECORAN·
FACTO·ET·DOCEN·TES·E·PIOS·

6

7

1. T. Loantius Rufus, Praepositus Iapodum (бр. 5). Цртеж: Carl Patsch
2. Посвета Бинду Нептуну из Привлице код Бихаћа. *Proculus Parmanicus, praepos(itus)* (бр. 4). Цртеж: Carl Patsch, 1899
3. Посвета Бинду Нептуну из Привлице код Бихаћа *Licinius Teuda, praepositus et princeps Iapodum* (бр. 6). Цртеж: Carl Patsch, 1899
4. Фрагментарни натпис [T. Flavius [Tu]ditanus, pra[e]positu[s] et p[ri]ncep[s]] (бр. 7). Цртеж: Carl Patsch, 1900
5. Натпис на саркофагу из Ријечана код Никшића *Aggirus Epicadi f. princeps castelli Salthue*, Цртеж: Nikola Vulić, 1909.
6. Натпис на саркофагу Принципс заједнице Доклеата *Calus Epicadi f.* (бр. 71). Цртеж: Nikola Vulić, 1909
7. Натпис принцепса заједнице Дезидијата, *T. Flavius Valens Varronis f.* (бр. 67). Бреза код Сарајева. Фотографија: Димитрије Сергејевски, 1940

1

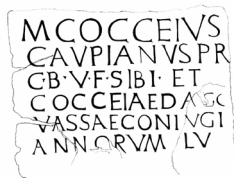
2

3

4

6

5

7

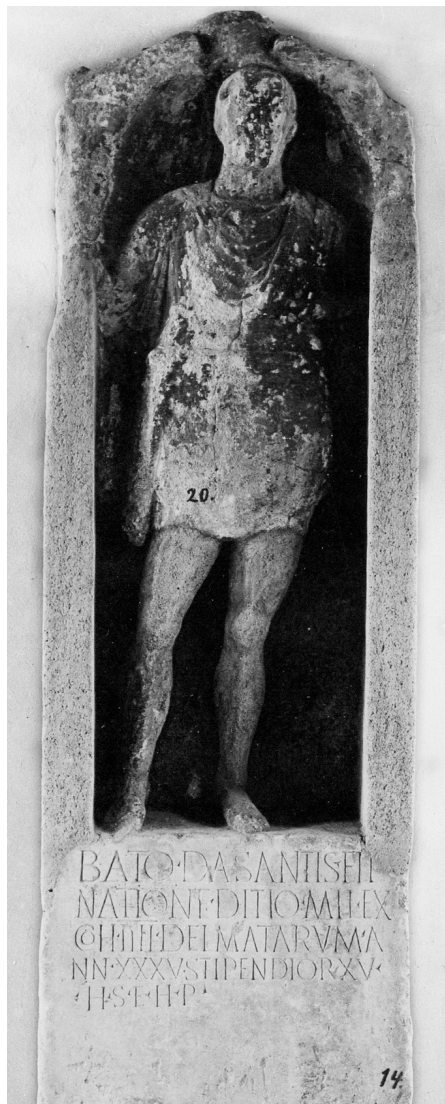

8

1. Фрагмент натписа принцепса заједнице Диндара (бр. 77). Скелани. Фотографија: Светлана Лома
2. *Solva Iucundi*, ћерка принцепса Азала (бр. 109). Цртеж: Светлана Лома
3. Принцепс заједнице Азала, *Iucundus Talalni f.* (бр. 110). Цртеж: Светлана Лома
4. *Alorix Bassi f., decurio Eraviscus* (бр. 137). Цртеж: Светлана Лома
5. Принцепс Ерависка, *Paulinus* (бр. 133) Цртеж: Светлана Лома
6. Принцепс заједнице Боја, *M. Cocceius Saurianus* (бр. 137). Цртеж: Светлана Лома
7. Натпис из Петроваца. Прваци заједнице Скордиска (бр. 204). Фотографија: Слободан Душанић
8. Натпис из Новог Сланкамена. Принцепс заједнице Скордиска (бр. 205). Фотографија: Слободан Душанић

1

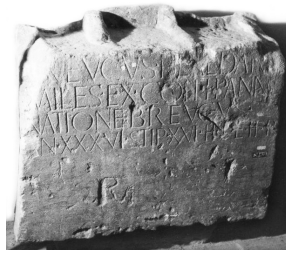

2

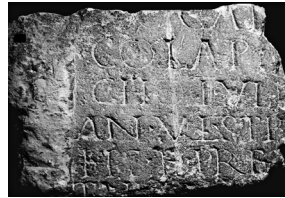
1. Надгробни споменик војника из племена Даверза. *Bingium*, Горња Германија (*CIL* XIII 7507a = бр. 66). Слика: Wikimedia commons, Haselburg-Müller; CC-BY-SA 3.0
2. Надгробни споменик војника пореклом из племенске заједнице Дициона (*CIL* XIII 7508 = бр. 47). *Bingium*, Горња Германија. Фотографија (courtesy of): © Foto-Archiv CIL, Inv.-Nr. PH0000436.

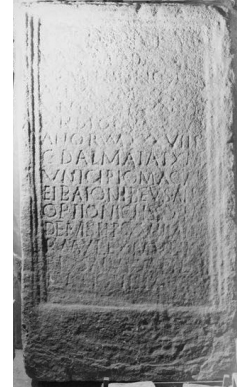
1

2

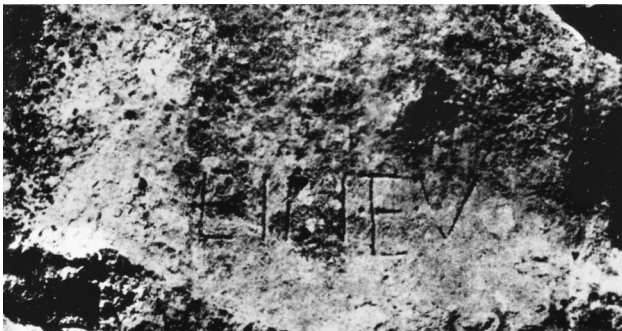
3

4

5

6

E INEME

1. Надгробни споменик војника из заједнице Бреука (*CIL* XIII 7801 = бр. 101). *Rigomagus*, Д. Германија. Фотографија: © Krešimir Matijević, *CIL* XIII-Projekt, Trier
2. Натпис војника пореклом из заједнице Бреука (*CIL* XIII 7510 = бр. 102) *Vingium*, Горња Германија. Фотографија: © Krešimir Matijević, *CIL* XIII-Projekt Trier
3. Фрагмент натписа војника из заједнице Колапијана (*CIL* III 11227 = бр. 92), Карнунтум. Фотографија: © Ingrid Weber Hiden
4. Перегрини Војници из муниципија Салвија и Магнума. Натпис из Горње Германије (бр. 44). Фотографија: © Krešimir Matijević, *CIL* XIII-Projekt Trier
5. Гранични натпис из Ваганац на Јању (бр. 50). Фотографија: Vojanovski 1974
6. Гранични натпис из места Сарића Греде код Гацког: *civitas Melcumatorum* (бр. 78). Фотографија према: Димитрије Сергејевски, 1938

ДРАГАНА ГРБИЋ

ПЛЕМЕНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ИЛИРИКУ
ПРЕДУРБАНЕ АДМИНИСТРАТИВНЕ СТРУКТУРЕ
У РИМСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА ИЗМЕЂУ ЈАДРАНА И ДУНАВА
(I-III ВЕК)

Издавач

Балканолошки институт САНУ
Београд, Кнез Михаилова 35
<http://www.balkaninstitut.com>
E mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(398)''00/02''
94(=291.6)(398)''00/02''
930.85(398)''00/02''

ГРБИЋ, Драгана, 1983-

Племенске заједнице у Илирику : предурбане административне
структуре у римским провинцијама између Јадрана и Дунава (I-III век)
/ Драгана Грбић ; одговорни уредник Душан Т. Батаковић. - Београд :
Балканолошки институт САНУ, 2014 (Београд : Colorgrafx). - 386 стр. :
илустр. ; 24 см. - (Посебна издања / Балканолошки институт САНУ ; 125)

На спор. насл. стр.: Tribal Communities in Illyricum / Dragana Grbić. -
Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија: стр. 349-364. - Summary. - Регистар.

ISBN 978-86-7179-084-0

- а) Илири - Историја - 1 в-3 в
- б) Илирик - Историја - 1 в-3 в
- с) Илирик - Римска управа- 1 в-3 в

COBISS.SR-ID 208091916